Magy. Drám.
O
2564

A MAGYAR DRÁMAIRODALOM TÖRTÉNETE.

A LEGRÉGIBB NYOMOKON 1867-IG.

A M. TUD. AKADÉMIA
BÉZSÁN-FÉLE JUTALMÁVAL KITÜNTETETT PÁLYAMUNKA.

IRTA

BAYER JÓZSEF.

II. KÖTET.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1897.

106318

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA
51603

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELTE

TARTALOM.

A történelmi vígjáték.

I. Kovács Pál eljárási módja. — A *Féltés győtrelmei*nek meséje. — Bánffy féltékenységének comicuma. — A novellisticus elem. — Gaáltól a *Király Ludason* és hatása korára. — Szigligeti *Rózsája*. — Babelben az idegenszerű elemek. — Toldi vígjátéki vonásai. — Rózsa a kaczérkodó özvegy. — A mese eldaraboltsága. — Babel és Toldi fölültetése. — *Kinizsi*. — Babel és a fecsegő tanácsnok rokon vonásai. — A kétfelé ágazó mese. — A compositio gyöngéi. — Vahottól *A költő és király*. — Az erkölcsöt sértő alapeszme. — A mese gyöngéi. — Vahot jogos megtámadtatása. — A történeti vígjáték kifejlődésének legfőbb akadálya 3

A politikai vígjáték és dráma művelői.

II. A korszerű eszmék befolyása drámairóinkra. — Nagy Ignácz. — Az egyesülés eszméje az: *Egyesüljünk*ben. — Korszerű vonatkozások. — A *Tisztujítás* és hatásának titka. — A fonákságok ellen intézett gúny. — A korszerű elem mellékes szerepe az *Országgyűlési szállás*ban. — *A Restauratio* és Nagy Ignácz *Tisztujítása*. — Az irányzatosság elfajulása az *Éljen a honi*ban. — A *Nemesek hadnagya* Kovács Páltól, mint a *Tisztujítás* ellenképe. — A haladó és maradó párt küzdelme Beöthy *Követválasztásá*ban. — Az egyenlőségi eszme elleni satira az *Éljen az egyenlőség*ben. — «*A terv*» Mihályfi Józseftől. — A táblabirói politika egyetlen védelmezője: Eliássy István. — E politika bohózatos kigúnyolói: Szigeti, Dobsa, Obernyik. — A szegények sorsának hamis védelme a *Főúr és pór*ban. — Rokon vonások közte és az *Örökség* alakjai közt. — A nemesség iránti idegenkedés. — A hitbizományok elleni harcz az *Elsőszülött*ben. — Obernyik és gyülölete a nemesi osztály iránt. — E drámák értéke 22

A magyar bohózat és népszínmű.

III. A népies romantika drámairodalmunkban. — *Csongor és Tünde*. — Az eszményitetten népies mint a tündéri vígjátékok idegen elemeinek

ellenszere. — Munkácsy János és *Garabonczás diák*ja, meg *Tündér Ilonája*. — Gaal és *Peleskei notárius*a. — Hatásának titka. — *A vén sas* korrajzi elemei. — Balog István *Mátyás diák*ja és *Ludas Matyija*. — Kovács Pál: *Nők köztársasága*. — Tóth Lőrincz: *Alkonyatkor*. — Beöthy Zsigmond és *Kobor Istók*ja. — Az énekes elem Nagy Ignácz *Argyrus királyfiá*ban. — Döme G. *Köcsmei Sárkánya*. — A népszínmű csírái az első bohózatokban. — Átmenet a népszínműre. — Szigligeti jelentősége és reformjainak kedvező hatása. — Népszínműi elemek Jakab J. *Falusi lakodalmá*ban. — A *szökött katona* és hatása korára. — A *két pisztoly*. — Uj elemek a *Zsidó*ban, a *Rab*-ban és a *Szekrény rejtelmei*ben. — Költői elemek a *Csikós*ban. — A történeti elem a *Párbaj mint Istenitélet*ben. — *Liliomfi* mint legjobb bohózatunk. — Szigligeti követői: Haray Viktor, Jókai, Szigeti, Vahot. — A karzati irány elharapódzása a népszínműben 56

A társadalmi vígjáték.

IV. Kisfaludy K. utánzói. — A *Koszorú* vígjátékírói. — Bors S. *Órangyala*. — Zseni mint a saját carricaturája. — A *Tanátsos* eredetiségének kérdése. — S. Miklós Miklóstól a *Nevelők* mint magyarosítás. — Chalupka *Vén szerelmese*. — Szentiványi Márton. — *A jurista és kis leány* Beöthytől. — Markhót *Hűségóvó intézete*. — Szontágh a magyarosítások divatja ellen. — Kovács Pál jellemzése. — Első vígjátékaiban a bohózatos elem túlsúlya. — A *Thalia* vígjátékjai. — A *Koldusleány*. — *Éva asszony unokája*. — *Az elbűvöltek*. — *Legjobb orvosság a házasság*. — A *Kiadó lak* és az *Általános örökös*. — Az *Egyetlen leány* . — A *Művészet hatalma*. — A *Nőtelen férj*. — A novellistikus elem túlsúlya a vígjátékban. — A korszerű elem azokban. — Fáytól a *Külföldiek* és *A közös ház* erényei és hibái. — A *Fátyol titkai*. — Katicza mint a legjobb vénleány-typus. — Csató Pál mint a társalgási vígjáték megalkotója. — A *Megházasodtam* című vígjáték irodalomtörténeti jelentősége. — A *Tolvaj* mint első dalosvígjáték. — Gaál és a bohózatosság túlsúlya a *Szerelem és champagnei*ben. — A *Pazar fösvények*. — Gereblye Márton alakja. — A *Két Julia* gyöngéi. — A *Jaj nekem!* gyönge leleménye. — Kotró Sára népies vonásai. — Nagy Ignácz és *Sobri*ja népiessége. — Az *Életuntak* mint a jellemvígjátékok elseje. — A *Vendégszerep* mint «pièce à tiroir». — A hanyatlás jelei a *Vetélytárs*ban. — Az *Ármány és szerelem* satirai és kortörténeti jelentősége. — Vahot J. és *Farsangi iskolája*. — A *Sorsjáték* erkölcstelen alapgondolata. — *Találkozás az Orczy-kertben*. — *A Vén csapodár*. — Izléstelenségei, túlságai. — Az *Öreg és fiattal orvos*sal elkövetett tréfa. — Degré Alajos jellemzése. — A kortörténeti elem az *Iparlovag*ban. — Az *Eljegyzés álarcz alatt*. — A *Félreismert lángész*. — *Segítsünk egymásnak*. — Kortörténeti elemek a *Vándorszínészek*ben és a *Pasquillus*. — Obernyik Károly. — A *Nőtelen férj* mint az *Örökség* alapgondolatának vígjátéki feldolgozása. — A plagium ügye. — Az *Egy kis*

kaland és annak kényes helyzetei. — *A fiatal nagynéne.* — A «honi pomádé» túlságos szereplése vígjátékainkban 101

A tragoedia művelői.

A színi hatás, mint a drámai becs mértéke. — A tragœdia dilettans művelői. — Nők a magyar drámairodalomban. — Vörösmarty és a *Kincskeresők.* — Kovácstól a *Nyomor iskolája.* — Az utolsó lovagdráma: *Anya és vetélytárs.* — Obernyik *Messiása.* — Czakó Zsigmond föltünése. — A *Kalmár és tengerész.* — Drámai értéke és hatásának titka. — A *Végrendelet* szerkezeti hiányai és hatása. — A természetimádás *Leonában.* — Czakó betegjei. — A pessimistikus hang. — Megtámadói és magasztalói. — A hanyatlás jelei a *Könnyelműek*ben. — Vannak-e rokon vonások e dráma meg a *Főúr és pór* között? — Czakót megtámadják. — Rokon elemek eredeti drámáiban és egyetlen fordításában. — Czakó drámairodalmi jelentősége. — Hugó Károly első magasztalói. — A *Báró és bankár* novellistikus elemei. — Magasztalói. — A plagium eldöntetlen kérdése. — Hugó jellemzése 155

Drámairodalmunk a kiegyezés koráig.

I. Drámairodalmunk emelkedése a negyvenes évek végével. — Az írói díjak kérdése a Nemzeti színháznál. — Szigligeti drámai társasága. — Shakespeare-honosító társulat. — Shakespeare-fordításaink. — A szabadságharcz és leveretésének befolyása drámairodalmunkra. — A drámairodalom képviselője a Nemzeti színház. — Fönmaradásának fontossága. — A kor történeti drámáinak irodalmi jelentősége. — A történeti drámák 1850—1867. — A történeti hűség hiánya azokban. — Shakespearei nyomok az *Egri nő*ben. — A korrajzi és drámai érték a *Világ urá*ban. — *Béldi Pál* gyöngéi. — Szigligeti többi drámáinak rövid jellemzése. — A *Trónkereső* irodalmi értéke. — Dobsa *Güttenberg*je, *IV. László*ja és *I. István*ja. — Jókaitól: *Dalma, Manlius Sinister, Könyves Kálmán, Dózsa György* és a *Szigetvári Vértanu*k. — A történeti hűség elleni vétség, a színszerűséget túlzó és hazafias elem drámáiban. — *Khelonisz* kortörténeti jelentősége. — *Brankovics György.* — A *Velenczei hölgy* Erdélyitől. — A czigány-romantica Kövér *Indiá*jában. — Bajza *Zách Felicziá*nja. — Eredmények 199

A vígjátékirók.

II. A színszerűség hajhászata. — A drámai nyelv idegenszerűsége. — Szigligeti és vígjátékai 1850—1867. — A vaudeville elemei a *Házassági három parancs*ban és *Dalos Pistá*ban. — Bohózatosságuk. — A *Mama*

mint salonvígjáték. — A jellemvígjáték felé törekvés a *Fenn az ernyőben* és a *Nőuralom*ban. — A *Nőuralom* drámairodalmi jelentősége. — Kövér Lajos és vígjátékírói pályája. — *Az első követelés; Cholera és nőszeszély; Még titok* bohózatos elemei. — A pikanteria az *Estve és reggel* tárgyában. — A *Férj-elvek* gyöngéi. — Forduló pont pályáján: a *Csak kitartás; Egyik a kettő közül;* a *Hűség hűtlenségből* című vígjátékai nyomán. — *Nőm meghalt.* — *Meg akarok halni.* — Tehetségének legjobb alkotása: *Hódítás falun.* — Dobsa és vígjátékai. — Szigeti József és a bohózatos, mókázó elem vígjátékaiban. — Degré és Kovács Pál. — Elavult dolgok a *Pál fordulásában.* — *Propter certum quoniam.* — Fáy András *Hulló virágai*: *A mátrai vadászat, Az idejós* és a *Régi szerelem.* — Pompéry János és *A telivér.* — Greguss A. és a *Lángész.* — Korrajzi és satiricus elemek a *Levél*ben. — Az új nemzedék. — A történeti vígjáték művelői 240

A népszinmű.

III. Régi és új irányok. — Szigeti József mint az új irány képviselője. — Népszínművei. — *A szép juhász.* — *A vén bakancsos* jelentősége és hatása korában. — Új elemek a népszínműben. — A *Csizmadia mint kisértet.* — Szigeti drámairói jellemzése. — Szigligeti újabb népszínművei a műsoron. — *A Czigány* mint a kor hangulatának terméke. — A népdráma kiválása a népszínmű elemeiből. — *A Lelencz* és irodalmi értéke. — Vahot Imre mint a népszínműi külsőségek képviselője. — A népszínmű többi művelői. — A budai népszínház népszínművei. — A népszínmű az irodalomban. — Szathmáry Emil és Bernát Gáspár. — *Dobó Katicza.* — Tisztázatlan fogalmak a népszínmű körül 284

A társadalmi dráma.

IV. A melodrámák. — Franczia elemek társadalmi drámáinkban. — Dobsa *Brumon marquis*-ja. — *Bűn bűnt követ.* — Hegedüs Lajos drámái. — Obernyik: *Anya és vetélytársnője* a szenvedélyek érdekes harcza. — A tanító-elem Kövér *Gazdagság és Szegénység*-ében. — Kövér *Celesztinája* regényessége. — A *Szép marquisnő.* — A *Fény árnyai.* — Irodalmi hatása és gyöngéi. — Szigligeti jelentősége. — Madách Imre 300

Madách és az Ember tragoediája.

I. Madách ifjúsága, költői kisérletei. — Tragikus vonások életében. — Első drámái. — Szerelme, lemondása. — Új szerelem. — Elfogatása, szétdúlt családi boldogsága. — Pessimisticus hangulatok költeményeiben. —

Az ember tragœdiája alapszínei költészetében. — Megtisztulás. — A nő teremtetése. — Éjféli gondolatok. — Testvére emlékezete. — Megnyugvás a sorsban. — Az egyéni fájdalom «műtárgyivá» lesz ... 315

II. Politikai helyzet. — Bizalom a jövőben. — *Az ember tragoediája* bemutatása. — Első ismertetői: Szász Károly és Erdélyi János. — A költő levele. — Az eredeti conceptió átalakulása. — A hangulat az Ember tragœdiájában. — Luczifer szerepe. — A küzdő Ádám. — A tragicum Ádám sorsában. — Az első három és az utolsó szín kapcsolata. — Az alkotás művészete az egyes képekben. — A képek természetes átmenetei. — Ádám és Éva küzdelme az élet harczában. — Tudatosság és psychologiai mélység az egyes képekben. — A kétségbeejtés szándoka Luczifer tetteiben. — A női eszmény Ádám oldala mellett. — A megtisztulás folyamata Ádám lelkében. — Rokon vonások családi tragœdiájával. — Az álomkép szerepe Ádám álmában. — A mult és jövő gondolatának találkozása. — A megsemmisülés gondolata. — A vigasztaló eszme és Luczifer végső erőmegfeszítése. — Ádám ébredése. — Éva miként szerepel az álomban? — Ingadozások a compositióban. — Luczifer bukása és Ádám kilátásai. — *Az ember tragoediája* világirodalmi jelentősége ... 331

Visszatekintés.

Iskolai drámáink közrehatása. — A színészet és drámairodalom párvonalos fejlődése. — A Nemzeti színház fontossága drámairodalmunk szempontjából. — Az Akadémia és színpadi műsor. — Az idegen drámák. — Eredmények. — Színi kritikánk kezdetlegessége. — Az 1850—67-ig terjedő kor befolyása drámánkra. — Erkölcsi sikerek ... 372

Függelék ... 383

SZÉCHENYI KORA
ÉS
AZ ÁLLANDÓSULT SZINÉSZET
MEGIFJITÓ HATÁSA.

(FOLYTATÁS.)

A víg elem szerepe ez időszak történelmi és korszerű tárgyú színműveiben.

I.

A TÖRTÉNELMI VÍGJÁTÉK.

Kovács Pál eljárási módja. — A *Féltés gyötrelmei*nek meséje. — Bánffy féltékenységének comicuma. — A novellisticus elem. — Gaáltól a *Király Ludason* és hatása korára. — Szigligeti *Rózsája*. — Babelben az idegenszerű elemek. — Toldi vígjátéki vonásai. — Rózsa a kaczérkodó özvegy. — A mese eldaraboltsága. — Babel és Toldi fölültetése. — Kinizsi. — Babel és a fecsegő tanácsnok rokon vonásai. — A kétfelé ágazó mese. — A compositio gyöngéi. — Vahottól *A költő és király*. — Az erkölcsöt sértő alapeszme. — A mese gyöngéi. — Vahot jogos megtámadtatása. — A történeti vígjáték kifejlődésének legfőbb akadálya.

A magyar történelmi vígjáték, a melynek terén Kisfaludy Károly tette az első komoly kisérletet, Kovács Pálban inkább szorgalmas mint kiváló művelőre talált e korban. Ő is mint elődje és utódjai közül még más három, a legnépszerűbb magyar király: Mátyás korából vette tárgyát. Szorosb értelemben alig nevezhető egyéb okból *A féltés gyötrelmei* czímü vígjáték (*Thalia*, Pest 1834) történelminek, mint a történelmi nevek fölhasználása útján, mert ha nem tekintjük azt, hogy Mátyás, mint nőhódító veszélyes hírben állhatott korában és erről az oldaláról ép oly ismeretes lehetett, mint igazságszeretetéről — alig találunk egyetlen oly vonást e vígjátékban, a mely annak színhelyét akármely más magyar, vagy akár idegen király korára nézve lehetetlenné tenné. A «couleur locale» olyan megszokott, a helyzetek olyan köznapiak, a bonyodalom olyan kezdetleges, hogy történelmi számba azon negativ tulajdonánál fogva jöhet, hogy nem tartjuk lehetetlennek, hogy a Mátyás korában és vele történhetett meg. A történelmi vigjáték tehát Kovácsnál a legkezdetlegesebb formában lép fel: a történelem népszerű alakjai segítségére jönnek a vigjáték meséjének, hogy a bonyodalom megoldása ne a cselekvényből folyjék, de mintegy mulhatatlannak tartsa a királyi

hatalom közbelépését, mely necsak az okosság, de a királyi tekintély segélyével is megoldásra segítse a vígjáték meséjét.

Bánffy pozsonyi főispán hírül kapja, hogy Mátyás őt meglátogatni készül. Miért készül és miért épen mostan, ennek drámai megokolását nem tartja Kovács szükségesnek. Neki elég az, hogy jön — mert szüksége van reá vígjátéka érdekéből. A baj nem Mátyás látogatásában van (s ez vígjátékibb helyzetet teremtene pl. olyan módon, hogy ő hirét vette Bánffy féltékenységének s most abból kigyógyítani akarja remegő alattvalóját), hanem Bánffyban, a ki nejét félti a nőhódításai ötletéből veszedelmes hírre jutott Mátyástól. De ez is megokolatlan. Bánffy nem tudatta még Mátyással, hogy megnősült «s talán balul vehetné e titkomat» gondolja magában és ezzel csak féltékenységének ád más nevet a felesége előtt, kit rábír, hogy Mátyás idejötte előtt Lindvára menjen várnagyával. Ha pl. Bánffy azért féltené a feleségét, mert Mátyás mint leánynak udvarolt neki s most veszélyessé válhatnék a férjre, akkor értenők Bánffy féltékenységét, bár ez természetes dologként csak komikus és nem tragikus helyzetet teremthetne, mert királyt tán még sem lehetne mint házasságtörőt vígjáték keretébe fölvenni. Kovács a helyzetek megokolásában nagyon gyönge s azért személyei inkább azt cselekszik a mit ő akar, mint a mi a helyzetből, vagy annak természetes furcsaságaiból önként következik, s azért Mátyást és bolondját (a bolond elmaradhatatlan kisérője Mátyásnak a *Hűség próbája* óta!) álruhában ott találjuk a szín elején a pozsonyi várteremben Bánffynál. Hogyan juthattak oda a főispán fényes termeibe «köz-öltözetbe» s mily jogon komáznak Margittal és Lórával, ez ép oly különös, mint Bánffy eltávozása a király elé, mielőtt bizonyos volna a felől, hogy a neje elment Lindvára. Ebből a csinált helyzetből folyik, midőn Lóra rábeszéli az ingatag lelkű Margitot, hogy ne menjen el és mikor már épen azon a ponton áll, hogy határozzon, Mátyás király megérkezik. Margittól megtudja a helyzetet s most azt parancsolja a király a várnagynak, hazudja visszatérő urának, hogy nejét nem vihette el Lindvára oly váratlanúl érkezett meg a király; de mindamellett sikerült a királytól észrevétlenül Margitot a vár egyik szobájában jól elrejteni. A király tervet főz ki (előre nem árulja el), de Lóra segédkezését előre is kikéri. Csak annyit kiván, hogy Lóra magába szerelmessé tegye a főispánt. A helyzet vígjátéki — de a dolog természetéből

folyólag tisztán a helyzet-komikum fejlesztésére nyílik alkalom. A második felvonás azonban már zavarba ejtette Kovácsot — a ki nem tudván ügyes vígjátéki helyzetet teremteni, lyrai helyzeteket alkot, melyek inkább csak magyarázók, mintsem befolyással bírnak a cselekvényre.

A mi cselekvény számba mehet az nem más, mint hogy Mátyás azt hiteti el Bánffyval, hogy árulás gyanujába keverték. Csengő költő balladája arról a nőről, a ki a csatában elesett jegyesére úgy talál rá, hogy annak fölmutatott kezén a jegygyürüjét fölismeri — inkább komikus, mint balladai, de nem is tartozik a dologra, és nem jobb annál a másik versnél, mely egy tóba hullott féltékeny vőlegény esetét mondja el, a mi legalább beillik a cselekvény keretébe. Kovács tehetetlenségét jellemzi, hogy Mátyás egyik kisérője elhiteti Bánffyval, hogy ők mindannyian kémek, s be van árulva a király előtt. A III-dik felvonásban a király kutatja a termeket s végre elér egy elrostélyozott hely elé, hol Vidor, Lóra szobáját, ellenben Cseneházi, Margitét őrzi. Bánffy találkozni akar nejével, hogy a helyzetről értesítse — de nem a neje, hanem Lóra szobájába jut. Nagy zavarában arra kéri Lórát, hogy a király előtt mint neje szerepeljen. Lóra ezt csak egy föltétel alatt teszi, ha Bánffy szeretni fogja őt — és midőn Bánffy térden állva szerelmet vall Lórának, ekkor lép be Mátyás Margittal. Bánffy annyira meg van szégyenítve, hogy első haragjában kardot ránt királyára majd megbánva tettét bocsánatért könyörög.

Erre Mátyás a következő leczkével szolgál neki:

S vétél leginkább hű nőd ellen is, ki
Vak szenvedélyed zsarló lánczain
Nyögi ártatlanúl le napjait,
Míg ujonnan merész levél, királyi
Hitembe kételkedni, és csapongó
Vágyimtól — mint hivéd — hű társadat
Eldugva, lelkem szenynyel mázolád!
Majd kész valál lelkedre bűngyanút
Vállalni s ál-szerelmeket hazudva
Hű nődet megtagadni nem pirulál
S még ellenem fölkent királyod ellen
Sem általad kirántni kardodat;
Hogy éleményt lelhessen vak dühöd ....
Lásd Bánffy ennyit vétkezél, s ezért

Akartam a *féltés gyötrelmeit*
Egész kínjokban éreztetni véled;
Hogy büntetésed önlelkedbe leld
S pirúlj ezentúl gyáván tévelygni!
Ám nőd kezéből vedd most a kegyelmet
Ha ád; féltésed díja ez legyen.

Margit természetesen bocsánatot ád; Lóra és Elek egymáséi lesznek, mire Vidornak, a bolondnak hosszú jó tanácsa fejezi be egészen drámaiatlanúl e vígjátékot. Egy tekintet a mesére és meggyőződhetünk, hogy a vígjátéki mese — novellistikus modorban foly tova és ugyanily befejezést nyer. A helyzet csak látszólag drámai, mert úgy van alkotta, hogy akár az ellenkezője is megtörténhetnék. Meglátszik azonban, hogy Kovács költői ambitióval fogott a kidolgozáshoz és egy pár lyrailag szép helye, jól folyó jambusai (melyek közé elég sűrűn próza is vegyűl) Vidornak egy pár elmés mondása azt bizonyítják, hogy írói tehetsége a köznapin fölűl állott, volt érzéke az élet komikuma iránt s ízlése nem csábította el még ekkor üres hatásvadászatra; de viszont nem ismerte a vígjáték törvényeit, melyek elbeszéléshez inkább illő bőbeszédűség, a fölösleges élczelődés helyett — a természetesen folyó mulatságos eseményekre fektetik a fősúlyt és bár szabadabb mozgást engednek az írónak, nem oldják őt föl az alól, hogy okadatolatlan helyzeteket teremtsen, moralis leczkéket tartasson, midőn a nevettető és moralis elemnek magából a helyzetből kell folynia. Kovács a novellista körültekintésével elmondatja kétszer is a tanulságot a helyett, hogy egységes jó meséje a helyzetből folyólag, fölöslegessé tenné a szófecsérlést.

Kovácsnál már több hivatottságot árul el e téren Gaal József, kinek a *Király Ludason* cz. vígjátéka* a budai színpadon (1837 márczius 18) óriási sikert aratott. Nemcsak feldolgozása, de meséje is ügyes. Mátyás király Nápolyból jövő menyasszonya szerelmét ki akarja próbálni s azért inkognitóban eléje megy. A ludasi magistratus a király jöveteléről előre értesíttetvén, a király méltó elfogadására megtesz minden készületet. E közben Lámor Tihamér nevű utazó-nemes megérkezvén, Pokhasi biró uram őt tartja a királynak. A megérkező Mátyás meghagyja aztán őket a tévedésben

* Megjelent a *M. tört. színművek* cz. vállalat III. k. Pest, 1837.

s maga is elismeri Lámort magyar királynak. Csakhogy Beatrix hasonló cselt sző és udvarhölgyével Laurával cserél szerepet. Így Mátyás király csakugyan Beatrixnak, Lámor pedig Laurának udvarol, mindegyik a maga részéről a csalódás meggyőződésében. Mindenik pár egymásba szeret és előre sopánkodik a lemondás kényszerűsége miatt, midőn Mátyás fölfedi titkát s minden jó véget ér. E főcselekménybe Gyula és Pokhasi leányának Ilkának szerelmi episodja szövődik be, szintén szerencsés véggel. Kinizsi összeházasodása a vélt Beatrixxel azonban komikusan végződik legalább Kinizsire nézve.

Toldy a következő magasztaló sorokat írta megjelenése alkalmából: «A cselekvény simplex duntaxat et unum; s az érdek növekedésben van mindvégig»; csak a csomóra nézve óhajtotta volna, hogy az ne annyira ketté vágva, mint oldva lenne; hogy az a szövedékből fejlődjék ki «szükségesen» a helyett, hogy itt egyedül Mátyás akarata által határoztatik. «A kivitelt a mi illeti, az több ügyességét sejteti a szerzőnek, mint a mennyit valóban bizonyít. A darab könnyű, sebes kézzel, de kissé felületesen dolgoztatott. A sok meglepő helyzet nincs eléggé kibányászva. Mátyás nem eléggé tartalmas, ő nem felsőbb ember, kit megismerünk, mielőtt a szerző mondja, hogy ő az. Kiséretében Zápolya, Bátori és Kinizsi neveket látunk, de csak neveket; históriai személyeket soha sem kell puszta figuransokká tenni; hanem nagy neveik méltó képviselőivé, bármely kisszerű fekvésében az életnek, vagy egyéb üres alakokkal fölcserélni. Kinizsinek jutott ugyan egy kis figyelem, de benne sincs, bár kevéssel, de mégis elég jelentőséggel, az az őserő kinyomva, mely nélkül őt nem szoktuk képzelni. Az alárendelt körökön nincsen elég régi szín; a királyi személyek társalkodása nem leheli azt a vékonyabb, finomabb levegőt, mely nélkül Beatricét nem lehet, Mátyást nem szabad gondolnunk. De mind e mellet is a darab repertoriumunk jobbjai közé tartozik, s ily szempontból nyerheté, midőn az 1836-ki jutalomért versenyzett az Akadémia drámai bírósága tól «a dicséretes megemlítést», mellyet a budai színen a nézőktől is kivívott.»* Ennyi dicséret után kortársai részéről, szinte érthetetlen, hogy e parlagon maradt teret miért hagyta el Gaal, midőn izlése és jó érzéke egyaránt hivatott

* *Figyelmező* 1839. évf. 169—171. lap.

művelőt sejtettek benne s az irodalmi mellett a színpadi siker is lelkesíthette? Különben nemcsak Gaal, de még Szigligeti is, *Rózsája* és *Kínizsije* után lemond e műfaj kimüvelése dicsőségéről. Az okot e művek részletes taglalása után el fogjuk találhatni.

Rózsa (Buda 1840) az 1840-dik évi akadémiai drámai jutalom első nyertese volt. Főhőse a szép Rózsa, Koródi Zongor ifjú özvegye, a kinek a keze után hárman is áhítoznak, a derék Ország, az önhitt idegen Babel és a szegény vén Toldi. Ezek közül csupán Babel vígjátéki alak — inkább typikus, mint egyéni vonásokkal. Önhitt és léha, kérkedő és gyáva, a lovagok és udvarlók ismert karrikaturája, a ki nem tudja származását s a németet, olaszt, spanyolt és francziát oly joggal mondhatja testvéreinek, mint a magyart a melyhez a legutóbb szegődött. Csinosnak kell lennie — de karcsúsága inkább ösztövérség; eszesnek, de esze csak a furfangon élesedett meg; ügyes udvarlónak, de a ki csak eltanult phrasisokat hoz új forgalomba ismeretlen földön. Már a neve is alkalmat ád, hogy Babelhez hasonlítsuk. Ő önnönmagának babelje összetéve a lovag, a hős, a szerelmes, az udvaroncz furcsaságaiból, igazi nemzeti jelleg nélkül. «Atyám olasz volt — így jellemzi magát Rózsa előtt — anyám franczia; bölcsőmet három Gratia gyanánt az angol, skot s irlandi föld ringatá; ifjúvá spanyolok neveltek; lovaggá német földön üttetvén s meghalni — itt köztetek kivánok.» Elég ok gyanura, de elég ok mentségre a drámairónak is, a ki alkalmat nyer arra, hogy egyik főhőse nemzeti jellemvonásainak fogyatékosságát ne kutatgassuk. Szigligeti szereti az e fajta kényelmet. Neki az igazán magyar alak sokkal nehezebb, mint az olyan, kiben van valami Don Juanból és Don Quixotteból, Policinellóból és Hanswurstból, Jean Potageból és John Bullból. Ezekből alkotja ezúttal is össze udvarlóját és lovagját, a víg ficzkót és az otromba kölyköt, a könnyed dicsekvő gavallért és a nevetséges parasztot. Mind ez megvan Babelben — de olyan mint a sokszínű ruhába öltöztetett bohócz, a kiről előre is tudjuk, hogy ő fogja a rövidebbet húzni. A bemutatkozás korán történik (21 l.) és nem válik javára a vígjátéki érdeknek, mely a fokozatos nevetségtételben bírja legnagyobb vonzó erejét és a szavak segélyével történő jellemzés okán csak árt a tettekből folyó komikumnak. Babelről már kezdetben többet tudunk mintsem kivánatos volna. Az érdekfeszítés rovására úgy áll előttünk tarka nemzetiségű ruhájában,

mint a kit czéltudatosan öltöztettek föl ilyennek, hogy már előre is örüljünk a fölsülésén. Mennyivel sikerültebb alakká lehetne mint magyar kóbor lovag, a ki Nagy Lajos külföldi hadjárataiban elsajátítva az idegen nemzetek — az olasz, a franczia — egyes rossz tulajdonait, most mint ellenállhatatlan lépne föl, a saját hazájában, hol nem ismerik még a külföld finomult, bár léhább erkölcseit, és önhittsége tőrébe kerülve, megszégyenülve kellene távoznia hazájából, hol az ősi erkölcsök még nem vesztek ki.

Szigligeti szereti a romantikus mesét és így szereti főhősének jellemét is sokféle színből összerakni! Kár, hogy ez csak külsőség és nem törekszik a helyzet-komikum helyett a jellemből folyó komikumra. E tarkaságokban való elmerülés okozza, hogy Szigligeti *Rózsá*ban elég jó vígjátékot alkotott, mely korában első rendű becscsel bírt — de ma már csak irodalomtörténeti érdekű, bár nem tagadható, hogy a dolog lényegébe merülő gond mellett állandó értékkel bírhatna vígjátékirodalmunkban.

Toldi Miklós Szigligeti felfogása szerint szintén vígjátéki alak, a nélkül, hogy a nevéhez füződő történeti hagyományt megsértenők. A vén korában szerelembe esett ember kétségkívül nevetséges még ha nem Toldi Miklós is. Csupán az a kár, hogy az ő jelenléte épen most és épen itt nincs sehogysem okadatolva; — de megbocsátva ezt (hisz Toldi kalandokra mehetett és idetévedhetett) az már hihetetlenebb, hogy Toldi és Babel egy vendégfogadóban egy szobába kerüljenek. Hiszen alig képzelhető, hogy ez a természet fia kibirja az együttlakást ezzel a léha piperkőczczel, vagy szóba is álljon vele. Az pedig kissé drastikus ok, hogy a Toldi lova ott döglik meg a szeméten, s így alkalom kínálkozik, hogy Babel a saját lovát ajánlja föl neki bármily körmönfont fogással!

Toldi vén ember, torzonborz ősz szakállal. De délczeg is lehet még, mert Szolnokon beléje szeretett (a kisérője, Nagy Endre állítása szerint) egy szép szőke leány, s csupán azt sajnálta, hogy a szakálla oly bozontos! Van tehát hihető is abban, hogy midőn Nagy, a közeli vár asszonyával (kit nem ismer), Rózsával kínálja az öreget, megdobban a szíve. Hátha menne még a hódítás ebben a korban is? De itt is az a baj, hogy Toldi sohsem látta Rózsát. Szerelemre lobbanásának tehát nincs mélyebb forrása, s alkalomszerűségében hihetetlen. Az sem vígjátéki vonás, hogy Toldiban nem a vén szerelmes lesz nevetségessé téve, mint inkább a jogait

követelő nyertest játszsza ki a másba szerelmes özvegy. Toldi inkább felsült követelő, mint nevetséges vén bolond. Szigligeti nagyon félt nevetségessé tenni Toldit, kiben a magyar paraszterő nyer typikus kifejezést. Bár két asszony is kívánja torzonborz szakálla levételét, az még sem történik meg, s nekünk meg kell elégednünk a pillanatnyi akarás, rövid lélekzetű, tépelődő komikumával. Toldi mint hős bujik ki a nevetséges helyzetből, de mint nyalakodó franczia lovag végzi be szerepét: csókot kérve és kapva a szép özvegytől. E csókban is több az édeskésség, mint a nevetséges. Ha Rózsa úgy adja a csókot, mint öreg embernek illik, a «volt» vőlegényen mi is nevetnénk, de a csókkérést ebben a formában a mint azt Toldi kéri és kapja, nem találjuk vígjátékinak, sem keletkezésében, sem lefolyásában, annál kevésbbé, minél jobban bizonyítja maga Toldi «isten engem, legelső lesz, anyámon kívül, mellyet nőtől kaptam». Az e fajtájú félénk asszonykerülők aligha szeretnek belé egyszerre valami fiatal asszonyba, de ha megtették, nem mondanak le oly gyerekes erőszakra, mint azt Toldi teszi. Toldiban a jogaihoz makacsul ragaszkodó vén ember erőlködését kellett volna Szigligetinek jobban kizsákmányolni, hogy Rózsa is komikusabb helyzetbe kerüljön, mint szerelemmel kaczéran játszó asszony. Rózsa, a vígjáték központja; kaczérkodó özvegy, kinek szíve, de nyelve is helyén van. Benne van a legtöbb élet, legtöbb természetesség, legtöbb magyarosság. Igazi magyar menyecske, kinek csak mosolya és jókedve van az élet számára. Egy kissé nagyon is elfelejtette férjét Korodit, a kiről egy szó említés sincs a darabban. Föltehetjük, hogy vén ember volt, a kit sohsem szeretett, megbecsült, megsiratott, de el is felejtett egy pár év mulva. Az egyik koczkázó mondja is, hogy a szíve a Kórogién jéggé fagyott. A tánczmulatság vendégei közül az egyik így jellemzi Rózsát: «Ha Kóroginé tánczol, felejtem lábait, Kórogínénak minden tagja lejt. Ha süket volnék, szeméből kihallanám a zenét, mert sir, örül, mereng az és kaczérkodik a zene változó hullámaival». Aztán alább «okos kigyócska e nő, nem mérges, de szintelen tarka és szüntelen más alakká gyürüzik». E nő kaczérkodásából keletkezik a vígjáték. Illetőleg abból is, nem is. Ország a bolondulásig szereti, s úgy látszik Rózsa sem veti meg Ország udvarlását, de játszik vele, már mint ezt nők szokták oly férfival tenni, kinek a szerelméről biztosak. A mulatság közben szóba kerül

valami Babel nevű nem magyar lovagnak egy nővel szemben elkövetett lovagiatlansága, meg a gyávasága midőn a megsértett férj felelősségre akarta vonni! Többen is szeretnének vele találkozni, de Csupor azt hiszi, hogy nehezen boldogulnának vele, mert «tarajos sül e lovag: tövisei sértnek mindent, s ha megtámadod, gombolyagba vonul és védelme gyávaságba vesz». Rózsa ekkor fogadást ajánl, hogy vessző nélkül is sorompóba állítja, de meg is vivatja, sőt kiűzi e hazából. Alig történt meg a fogadás belép Babel és kezd udvarolgatni a hölgyeknek, mindegyiket előbb a vár asszonyának nézve s legutoljára Rózsát. A nevetséges helyzet nem hozza zavarba, sőt udvarol Rózsának is, a szép özvegy szívesen hallgatja szavait és viszontszerelmet színlel. Babel és Rózsa, Ország és Rózsa dialogjai valóban a legügyesebbek, miket valaha e nemben Szigligeti írt, s általán az I. felvonás a legsikerültebb munkái közé tartozik. Ország és Babel összevesznek, és emez meglehetősen goromba címeket rak zsebre. Rózsa közbelép és párbajt ajánl. A nyertes kezét és várát kapja, jól tudva, hogy Babel győzni nem fog, de elfutni sem, mert hisz ő csak nyerhet, koczkáztatás nélkül e játékban. A II. felvonás Babelé, a ki megvívni gyáva s azért azt szeretné, ha vendéglői lakótársa Toldi kaparná ki a tűzből a gesztenyét. Ez azonban sehogy sem akar jól megindulni! Kedvező fordulatot jelent a Toldi lovának fölfordulása a szemétdombon. A szegény Pejkó, mint Rozinante, végelgyengülésben mulhatott ki, a rámondott sírvers jó arra, hogy egy-két perczre feledtesse a helyből nem mozduló cselekvény akaratlan unalmát. Ez a kimulás jó alkalom, hogy eladja Babel Myladi lovát Toldinak. Toldinak nincs pénze, de van egy adósa: Forgács. Babel elhiteti vele, hogy ez a Forgács elküldte neki kézhezadás végett a kölcsönzött 100 aranyat, s most azon megveheti Myladit. A vásár megtörténik. Ekkor Babel elmondja, hogy Ország miként rágalmazta őt, sőt azzal dicsekedett, (pedig Babel tette), hogy többször le is győzte már őt. Toldi dühbe jön erre, de még nagyobbra, midőn Babel megmondja, hogy Rózsa szereti. Párbajjal akar vetélytársától szabadulni! De Toldi most meg Babel ellen fordul, mert ő is szemet vetett Rózsára. Ezeknél a jeleneteknél látjuk legjobban, hogy mily kárára van e föllobbanás megértésére az, hogy Toldi vonzalma Rózsa iránt egészen új keletű, s alig hihető öreg embernél! Mikor látja a gyáva Babel kétségbeesését ekkor

ötlik eszébe, ha a győztes kapja Rózsa kezét, hiszen akkor a legokosabb lesz neki vívni, úgy a legbiztosabban elnyeri Babel és Ország elől is a szép özvegyet. A párbaj leeresztett sisakkal megtörténik. Különös, hogy a párbajnál nem tűnik fel a testi különbség Babel és Toldi közt! A győztes Toldi lesz, a ki el is jön, hogy Rózsa kezét megkapja. Babel ugyan megszökött a szégyen elől, de még egyszer beszélni óhajtana Rózsával, kinek szerelméről meg van győződve. És ez a visszatérés alkalmat ad egy új felvonásra, meg arra, hogy Rózsa a kellemetlen helyzetből kimenekedjék. Babelt ugyanis nem hagyta el önhittsége. Úgy áll előttünk, mint a ki sajnálja, hogy kiengedte kezéből siklani a biztos diadalt. Ez igen jó gondolat Szigligetitől mert segélyével szerves kapcsolatba hozza a III. felvonás Babelét, az előbbi felvonásokbelivel. De még egy szál is összefűzi őt az elmult eseményekkel: ez Rózsa biztató kézszorítása, mely jogot ad a további reményre. Rózsa azonban azért biztatja őt, hogy meg ne szökjék és így több oka legyen Tolditól is szabadulnia. A II. felvonásban az eljegyzéskor azt kívánja Rózsa Tolditól, hogy ha szerettetni akar, a szakállát beretváltassa le. Egy kissé erőltetett dolog, főindítéknak. Ha megteszi, előttünk lesz nevetségessé a szerelmes vén bolond, ha nem teszi, akkor Rózsa kezét veszti el. De vajjon igaz szerelem-e azé, a kit ily kisszerű dolog tépelődévé tesz? Toldit ebben a tépelődő állapotban találjuk a III. felvonásban. Fegyvernökét már borotváért küldi, mert elhatározta a nagy lépést! Míg Nagy odajár, meggondolja a dolgot és arra a határozatra jut, hogy nem véteti le a szakállát. Gondolatnak különben nem rossz, hogy nem akar a női szeszély áldozatja lenni «a mi nem hajlik, annak törnie kell, de papucs vitéz nem leszek soha». . . . Ez hozzá illő elhatározás, kár, hogy a vígjátéki hatás kedvéért az ellenkezőre mutatott hajlandóságot.

Ez a bevezetés egy kissé eldarabolja a cselekvényt, de szükséges tudni való, ha mindjárt sok szóval van is elmondva. A III. felvonás Változása, már a cselekvény folytatását mutatja. Rózsa kész a tervével és Országot elküldi, hogy keressen papot, mert ma meg fog vele esküdni. Egy kissé nagyon bizonyos a sikeréről! A vígjátéki hatás pedig csak nyerne, ha a győzelmében bizonyos nő helyett, a kelepczébe került szerelmes zavarát látnók. Ország úgy látszik jobban fél Rózsánál, pedig ő nagyon is szen-

vedő szereplésre van kárhoztatva. De jön a találkát nyert Babel is, a ki alig lép be Rózsa szobájába, félelmében magára zárja az ajtót. A suttogó szerelmes párt a zörgetődző Toldi zavarja meg. Úgy látszik erre nem várt Rózsa, mert győzelme sikerének biztosságában azt az ügyetlenséget követi el, hogy azt kérdi «Toldit is a tréfába ártsam? miért ne? ha esze van átlátja a tréfát». Toldi ragaszkodik jogához, bár szakállát nem vette le. Erre Rózsa kijelenti, hogy le kell mondania jogáról, mert nem szereti! Toldi most Babelt kezdi gyanúba venni, mint *igazi* vetélytársát. Ebben a kétséges pillanatban jelenik meg Csupor, hogy a kicsinált tréfát végig játsza. Rózsa szeretné Csuport eltávolítni. Ez azonban nem veszi észre a szándékot és azzal áll elő, hogy Rózsánál boszorkány rejtezik. Rózsa ugyanis azt tanácsolta a Toldi elől a mellék szobába bújtatott Babelnek, hogy öltsön magára női ruhát, s ebben aztán könnyen menekülhet a haragos Toldi elől. Csupor nem tágít, s csakhamar előttünk áll Babel, mint a keresett boszorkány. A tűz- vagy víz-halál elől való menekülés remegésében fölfedi magát, s kegyelmet könyörög Toldiról. Babel kellemetlen zavarban van, mert vagy meg kell vívnia Toldival, vagy kiállania a tűzpróbát. Majd vízpróbában állapodnak meg. Rózsa odasúgja Babelnek: álljon reá, hogy a Tiszába dobják. Ez a menekülés egyedüli útja. Toldi e sugdosásból arra következtet, hogy Rózsa Babelt szereti. Rózsa azt mondja neki, ne higyjen szemeinek, mindjárt az ellenkezőről fog meggyőződni, s azzal eltávozik. Ezalatt a fegyverhordozó megjön és kérdi vajjon levágjuk-e a szakállát, mire Toldi arra határozza magát, hogy elmegy ebből a Gomorrából. A lemondás megokolása nagyon gyönge, s vagy szerelmében nem hiszünk, vagy lemondását fogjuk félre magyarázni. Toldi érzi a helyzet fonákságát, ez az egész, de ez nem elég oknak, a szerelmes vén embernél. A visszatérő Rózsa, a ki azalatt megesküdött Országgal, elhiteti Toldival, hogy ő a párbajnál a hirnök útján csak mátkaságot igért a győzőnek. Igen is mátkája lesz Toldinak, de mivel az idő nem volt kikötve, 100 év mulva. Igen de Toldi tudja (honnan?), hogy Rózsa egybekelt Országgal, a mátka máshoz nem mehet nőül. Csakhogy a mátkaság puszta név, feleli Rózsa, melyet eldobhatunk. De nagyobb baj, hogy a gyűrűváltás is megtörtént Rózsával. Szerencsére ez nem Rózsa, hanem az Ország jegygyűrűje, s így az eljegyzés sem érvényes.

Rózsa most megfejti Toldinak, «hogy zálogot vett örök áron, melyet az ősi birtokos visszapöröl». Ezzel az ügyvédi inkább, mint asszonyi furfanggal ki van verve Toldi minden helyzetéből. Babel megjelenése (vizes hajjal) egy kissé erőltetett. Az ő gyávasága és félelme sokkal nagyobb, mint hiusága, semhogy lemosni akarná magáról a boszorkányság vádja helyzet-komikumát. De ez a megjelenés alkalmat ad arra, hogy Rózsa írásban állítsa ki neki, hogy áruló, hazug, gyáva, dicsekvő, rágalmazó. . . . Most már ő is meggyőződik, hogy Magyarországban nincs keresni valója. El is megy Törökországba. Toldi tisztán látja maga előtt Rózsát, s bevallja, hogy ő hivatlan volt. Mint vőlegény csókot kér, hogy aztán lemondhasson végkép. Ez a megnyert csók, tapasz az ő megsértett férfiasságára. Egy kissé nagyon gyöngéd fajtájú olyan erősebb természetű lovagok számára, a minő Toldi. Vén embertől, meg épen nagyon is sentimentális, midőn tudjuk, hogy még nem rég szerelemtől égett!

Teljesült-e Rózsa terve egészen Babellel? Szigligeti megfeledkezett Rózsa szaváról, a ki azt fogadta, hogy megvívatja Babelt. Hiszen nem ő vívott, hanem Toldi! Kiűzeti az országból, ezt is megfogadta. Úgy látszik ezt is elfeledte Szigligeti, s azért hozta vissza a Tiszába dobott Babelt újra, pedig ekkor már semmi oka sem volt hinni Rózsa szerelmében.

Apróbb gyöngéi mellett legnagyobb érdeme e vígjátéknak, a bár kitérésektől nem ment, mindazáltal egységesen folyó cselekvénye. Fő alakjai mindvégig érdekelnek, s a cselekvény sem lankad el az utolsó részletig. A színtér sem sokat változik, csak egy-egy Változással, a mi nem aprózza el, nem kuszálja szét a mesét. Egy pár helyén igazi vígjátéki tehetséget árul el, mely kellő fejlesztés mellett méltó babérokat hozott volna Szigligetinek. A magyar történeti vígjáték *Rózsá*val egyszerre határozott útra jut: nem hamisítja meg teljesen a történetet, és a történetileg valóból annyit véve föl, a mennyi egészen jól illik a vígjáték keretébe. Az igaz, hogy nem ez a vígjáték valódi talaja; hanem, a ki oly szeretettel művelte a regényes történetet, az természetes úton jutott odáig, hogy történeti vígjátékot írjon, helyzet-komikummal, mielőtt a jellem-komikum magasabb légkörébe merte volna megtenni az első kisérletet. Míg Szigligeti eddigi drámái csak az utánzót mutatták, *Rózsá*ja az első önálló lépés drámairói

pályáján. Kár, hogy nem jutott idejekorán annak a belátására, hogy a vígjáték az ő tehetségének igazibb tere.* De kutassuk fejlődése nyomait második történeti vígjátékában, *Kinizsi*ben. *Kinizsi* (Pest 1844.), a magyar tudományos akadémia 1842. évi pályázatán mint vígjáték a második jutalmat nyerte el. Szigligetit hihetőleg *Rózsá*ja nagy sikere csábította a történeti vígjáték művelésére. *Kinizsi* azonban inkább hanyatlást mint haladást jelent a megkezdett új pályán. Meséje nem oly egyöntetű, mint amazé, s a vígjátéki eszme sem oly jó mint amabban. Ott a nagyszájú dicsekvőt éri el a büntetés, itt csak a fecsegő tanácsost és társát ülteti fel a király. Nem rossz gondolat, hogy Zápolya értesülvén Mátyás királynak, Magyar Benigna iránt támadt föllobbanó szerelméről, maga siet erről barátját, az apát, Magyar Balázst értesíteni. A király álruhában szándékszik jönni, azért jó lesz a dologról Benignát fölvilágosítani, helyesebben megtudni tőle, vajjon a szíve szabad-e még? E vallatásnál sül ki, hogy Benigna már mást szeret, a molnár fiát Pált, Magyar Balázs egyik alvezérét. Az apa mitsem akar erről tudni és igy az I. felvonás első fele az 1—8 jelenet azzal végződik, hogy Magyar Balázs magához hivatja a molnárt és azt parancsolja neki, hogy estig fiaival pusztuljon el. *Kinizsi* meséjének kétféle ágazása tehát mindjárt a 9-dik jelenetnél kezdődik, mint a mely a malom belsejében játszik. Szigligeti nem az adott helyzetből bonyolítja aztán tovább a cselekvényt, hanem egészen új helyzetből, a félreértésből. Benigna ugyanis a kiűzött Gáspárnak gyűrűt ad át a fia számára, a melyről aztán sokáig nem tudni, hogy melyik fiút illeti meg, mert a molnárnak két fia van. Péter az ifjabb, az apród, és Pál az idősb az alvezér. Ez az új helyzetből szőtt azon bonyodalom, a mi *Kinizsi* értékét jóval a *Rózsáé* alá helyezi és a mi rendes jellemző sajátsága Szigligeti minden rosszul (hamarjában) megcsinált drámájának. A malomban a két fiú, szabad óráiban legénykedik és épen most is malomkövet faragnak. Péter, mint babonás fiú erősen hisz az általa babonásan békacsontból előállított horog és villa bűvölő erejében. Az egyik szerelemre lobbantja a közönyöst, a másik közönyössé teszi a szerelmes lányt. A párbeszédből megtudjuk, hogy Péter is

* V. ö. a Rózsa birálatát a *Figyelmező*ben 1840. évf. 723—724. lap. *Honderü* 1843. II. 93. l. 1845. II. 231. és 1846. I. 358. l.

Pál is, Benignát szeretik egymás tudta nélkül, be nem vallva a kölcsönös vonzalmat, helyesebben Pálról mi tudjuk meg a dolgot, Péter ellenben beszédes együgyüségében maga vallja azzal a nyilatkozatával, hogy bűnös eszközeivel a közönyös Benignát szerelmessé fogja tenni! A babonás szerszám kipróbálására mindjárt alkalom is kinálkozik, mert jön a kántor leánya Rózsika, a ki elhanyagoltatása miatt vonja kérdőre szeretőjét Pétert. Péter a ki nagy és új terveket főz agyában, megszúrja a babonás villával Rózsikát és az csakugyan a faképnél hagyja, a mi e nélkül is megtörtént volna vele. Ekkor jön Mátyás álruhában. Pál a kész malomkövet maga viszi fel a garatra és hihetőleg ebből a tényből ismer reá Mátyás, hogy Pál nem lehet más, mint a ki az életét mentette meg a moldvai háborúban, de nevét se mondta meg, este is volt, s így a király meg sem jutalmazhatta. Természetesen a király igéretet tesz Pálnak, hogy szeretőjéhez fogja segíteni! Megjön Gáspár apó is, hogy elverje azt a fiut, a kit a gyűrű illet, s a ki miatt el kell tüstént hagyni a malmot és a vidéket. Péter magáénak hiszi önámításában a gyűrűt, mire Pál lemondásteljesen felsohajt, de Mátyás sejteni kezdi, hogy későn érkezett, Benignát nem teheti királynéjává, mert a szive már nem szabad.

A felvonás azzal a furcsasággal végződik, hogy Péter hisz a horga bűvös erejében, mert Benignát el is idegenítheti ha kell magától, az apja kedveért. Pál látja, hogy Péter nem szeret igazán, Mátyás pedig igéretet tesz, hogy a végire jár a dolognak! Valóban zavartabb expositiót alig kívánhatni! Minek a Péter babonás hülyesége, ha másra nem, mint hogy kitöltse a gyönge mese üresen maradt hézagait gyerekes mókájával? Mire való Mátyás ily formában? Vagy igazán szeret és akkor álruhájában felveszi a küzdelmet, vagy csak kalandra vágyik, s az első felsülésnél egészen új oldalról fogja föl szerelmét. Mátyás Szigligetinél fölváltva mint király, mint álruhás diák, mint kérő és mint a vetélytársa közvetítője szerepel, egymással teljesen össze nem illő szerepkörben. Nem csodálandó tehát, ha e vígjáték, bábjátékká lesz.

Kinizsi Szigligetinek minden esetre leggyöngébb vígjátékai közé tartozik. Összesen csak két előadást érhetett meg, a mi jele, hogy még színpadi külső sikere sem volt. Még párbeszédei is oly közönségesek, hogy csodálkoznunk kell azon, hogy ilyen modor

királyok és főurak társaságában hogyan fordulhat elő.* A gyors termelés így állt boszút Szigligetin! És mikor a mester ily gyönge dolgokat írt, elgondolhatjuk, milyen lehet a tanítványok munkája.

E kor utolsó történeti vígjátéka Vahottól a *Költő és király* (Pest 1846) még *Kinizsi*nél is gyöngébb. A magyar történelmi vígjátéknak egyik fiatal hajtása ez is abból a korból, midőn még a történeti vígjáték elvei csirájokban voltak még s a *Király Ludason*, *Rózsa* és *Kinizsi* című darabok divatba kezdettek jönni, a nélkül, hogy íróik a dolog lényegébe mélyebben belemerülve, oly műfajt igyekeznének színpadra hozni, mely sok szabadság mellett, a történeti igazság alapelveinek szemmel tartását a legszigorubban megköveteli, ha íróiknak nem az az egyedüli czéljok, hogy a vígjátéki cselekményt az által törekedjenek érdekesebbé tenni, hogy szereplőiket díszmagyarba öltöztetik, fénylő koronával sétáltatják végig a színen a legnevetségesebb helyzetekben. Vahot nem esik ugyan e túlzásba, a nélkül, hogy történeti vígjátékával követendő mintát adna utódjainak. Nem valami Mátyás-adomát dramatizál, de Mátyást mutatja be oly helyzetekben, melyek megtörténhettek vele a bizalmaskodás azon járulékai nélkül, melyek Mátyás egyéniségének komázgató színt kölcsönöznek, a mi tudvalevőleg tréfára kész jellemétől mégis nagyon távol állott. Vahot vígjátékában nem a cselekvény bántó, hanem a modor, mely a nevettető mellett több méltóságot is eltürt volna. Mátyás szerette a kalandot, de bizonyára becsülte is a családi szentély tűzhelyét; és ha nem úgy volna is, olyat királylyal nem szabad tétetni, mely vígjátéki kifejlés helyett tragikus bonyodalmak magvait rejti magában. S főleg ott, a hol álruha nélkül mint király akar hódítani — nagyon kell vigyáznunk, hogy a hatalmával visszaélő királyt vagy felségét sértő, vagy tragikus helyzetbe ne sodorjuk. Mindkét esetben a vígjáték czéljai ellen dolgozunk. Pedig e vígjátékban ilyenféle viszonya van Mátyásnak Dobornéval, főudvarmestere feleségével, a ki Mátyás (eddigelé eredménytelen) udvarlását gyámoltalan férje előmenetelére használja föl. Ez a viszony nincs egészen sikerülten fölfogva és alkalmazva. Mátyásnak vagy ostobábbnak, vagy szerelmesebbnek kellene lennie, hogy elhigyjük az elmaradt sikert. Más-

* Az *Életképek* így írt róla 1843. évf. 5. szám: «A darab öntése ugyan nem rossz, de benső érdem, emeltség és szellem nélkül.»

részt csupán annyiban jó, hogy Mátyást a házasságtörés bűnébe nem keveri ugyan tényleg, bár a cselekvényből az következik, hogy a bűnös szándék nem hiányzott Mátyásnál. Másik viszonya az ó-falusi juhásztanya gazdájának leányával, mely a leány bevallása szerint következményekkel is járt (IV. felvonás 3. jelenet 51. lapon) ugyan csak mint episod szerepel, de nem tartozik a dologhoz, és bizvást elmaradhat. Az ó-falusi küldöttség közbelépése Pongrácz mellett még elfogadható volna, de hogy a férfi ruhába öltözött menyecske azért jöjjön föl, hogy sarokba szorítsa Mátyást (durvábban szólva megkopaszsza) nem egyéb, mint a füszeres étel, fölös megfűszerezése. A vígjáték bonyodalma különben elég ügyes és ha Vahotban tanultság, ízlés van, s főleg ha költőjét költőhöz méltóan cselekedtetni s necsak elbeszélni, és phrasisokat gyártani engedi, meg tudja, műve egyike volna legügyesebb történeti vígjátékainknak, melyben a cselekvény lehetőleg egy mederben folyik úgyszólván végig. Vahot is mint társai beléfárad a jellemekből fejlesztendő komikumba s midőn nem tud tovább menni, Szigligeti módjára új bonyodalmat csinál, hogy a régit vele megoldhassa. Ez a dolog rendesen mindig a vígjáték rovására történik, mert kizökkenti a rendes menetéből a cselekvényt, vagy jobban mondva elárulja a vígjátékíró gyöngeségét, ki személyeit csak egy bizonyos pontig tudja szerepeltetni, de azontúl, midőn a jellemből folyó, psychologiailag érdekes mesének úgyszólván magyarázólag, kifejlesztőleg kellene tovább folyni, egy mederben, gyors folyással a czél felé, akkorra kifogyott a leleménye s mesterségesen készített mederben vezeti czéljához meséjét. A cselekvény magva különben a legjobban fogja elénk tárni e vígjáték jó és rossz oldalalait, az ügyes helyzetek után az ügyetlen kifejlést, mely elrontja az első felvonások jó hatását.

Az udvari költőnek Pongrácznak kedvese van, s ez Doborék rokona Katinka, a ki csak nem rég jött föl Budára. A költő elbizakodva hisz szerelme ingatlanságában. A gondolat egészen vígjátéki: egyfelől az önhitt költő, a ki kétszeri találkozásra megvan győződve Katinka szerelméről, másfelől a nő, kinek hiusága rendesen nagyobb szokott lenni szerelménél. Mátyás fogadást ajánl, hogy elcsábítja Pongrácz kedvesét, mire a költő fejét teszi föl, ha vesztene. A hiba ott van, hogy nem kötik ki, hogy Mátyás ne mint király, hanem mint más udvari ember törekedjék tőle szerelmét elrabolni!

Férfi férfi ellen s ne férfi a király ellen. Millió nő közűl, tán csak egy nem tántorodnék meg. Pongrácz hóbortja azonban komikus ellenképe Mátyásnak, mert ő is királynak tartja magát «Versenyezni velem — így szól — ki még a mennyeken túl is fel birok repülni . . . nekem két világom van, egy itt a földön s egy túl azon». Ekkora hóbort némikép megokolja a versenyt, csupán a következmény nem látszik elég vígjátékinak. Ha a király czélt ér és kihasználja helyzetét, a költő meg van semmisülve és a király is veszt előttünk; ha a király el jutott a kitűzött czélhoz, de csak azért, hogy fogadást nyerjen, elhihetjük-e, hogy ezt a könnyen hódoló női szívet bármely magyarázatra visszafogadhatja a költő? Vagy illő-e, a nagy valószínűség szerint eredményt igérő tréfa kedveért a falusi liba első szerelmét megsemmisíteni és a férfi szívét nőgyűlöletre kényszeríteni? A helyzet tehát csupán csalókán vígjátéki. Egyfelől önhittség, mely nem ment az eszményitől, de határozottan mint a gyöngébb, nem cselekvő fél részén, kedvezőtlenebb helyzetben; másfelől a királyi hatalom telje, mely ha mást nem, külső fényt és nagyságot igér minden női hiuságnak. Sokkal természetesebb azonban az egész cselekvény, ha Mátyás nem mint király, hanem mint férfi veszi föl a keztyűt s személyes tulajdonaival igyekszik a tapasztalatlan szívet magáévá tenni, melyet elkábíthatna az udvari fény, de legalább nem bűvölne el menthetetlenül a királyi hatalom kilátása. Ha utóbb tudná meg, hogy az a nagy úr, a kiért elhagyta Pongráczot, maga a király, ép oly kegyetlen tréfa volna, mint a mily menthető gyöngeség részéről, ha a királyt nem szereti meg. Ha Vahot a költői hiuságot akarta sujtani Pongráczban, a királyi méltóságot akaratlanul sérti meg Mátyásban, midőn oly fogadásba kergeti, melyből csak akkor keletkeznék komikus helyzet, ha a király vesztene. De Mátyás nyer és a mellékszobából maga Pongrácz hallgatta végig, hogyan tagadta őt meg szerelmese háromszor a vallomást tevő királyért. A másik szobából azonban Doborné is végig hallgatta a vallomást s most szemrehányólag lép föl. Mátyás azonban átkarolja és arról biztosítja, hogy az egész csak tréfa, mert csupán csak őt szereti. A fellépő férj kezd megbotránkozni, de boszúja lecsillapul, midőn Mátyás kilátásba helyezi az országos főútbiztosi hivatalt. Míg a férj megnyugszik, Pongrácz boszút fogadva távozik.

A II-dik felvonásban a Bohócz (a ki csak nagyon kevéssé

unalmasabb a *Zách*-beli bohócznál) Pongrácznak azt a tanácsot adja, hogy Mátyást csalja vissza. Egy helyett kettővel: még pedig a királynéval és Dobornéval. Az első tanács túlságos komázás a bohócztól, de úgylátszik csak kezére akar játszani a vígjátékírónak, a ki az I. felvonásban úgy intézte a dolgot, hogy Beatrix is kihallgassa férje és Pongrácz fogadását s most arra határozza magát, hogy csapodár férjét «megjátszsza, megtréfálja» (I. felv. 4. jel). A Doborné eseténél is így vagyunk, mert a bohócz nem tudja, de mi tudjuk, hogy Doborné érdeklődik Pongrácz iránt (I. felvonás 7. jelenet 12. lapon). A király állja a fogadást «de mivel a tréfa nőmre nézve kényes dolog, csak nagyban fogadhatok». Pongrácz fejét teszi föl, Mátyás pedig csalhatatlan bizonyítékot kiván.

Az utolsó felvonásban természetesen minden jó véget ér és Mátyás csupán azt súgja Pongrácz fülébe «ne képzeld ám, hogy nőm szerelmes lett volna beléd». Vahot maga is érzi, hogy nagyon rosszúl végezte a királynő szerelmi áltörténetét és a dolgot legalább így kellett némileg, fölületesen tisztázni. Egyébként a vígjáték legnagyobb hibája az, hogy nem az történik benne főleg a III-dik felvonástól kezdve, a minek történnie kellene, hanem a mit a vígjátékíró akar. Különben Vahot tanulatlanságának jellemzésére szolgáljon, hogy nála a III. felvonás bekezdése utasításaként: «A fövenyóra (!) *kilenczet kong*» (32. lapon). A hogy Mátyást beszélteti a költővel, az is inkább valami vidéki földes úrhoz, mint királyhoz illő.

Miként ez egy pár példából látható, a történelmi vígjáték, a mely az előbbi korokhoz mérve elég emelkedést mutat, távolról sem ér el oly magas színvonalat, mint akár a társadalmi, akár a politikai vígjáték, nem is beszélve a történeti drámáról, népszínműről és a középfajú drámáról. Számba vehető művelője csupán egy van: Szigligeti; tehetséges kezdője is egy: Gaal, a ki azonban végleg abban hagyja e genre művelését. Kovács Pál inkább műkedvelősködik e téren, Vahot pedig az ízléstelen elemet viszi beléje. Sok igazság volt a *Honderű* túlzott megbotránkozásában, melynek ily szavakkal adott kifejezést:* «Vahot aljasságot követett el a legnemesebben, legszentebben, Magyarhon egyik leg-

* V. ö. *Honderű* 1846. I. 273—274., 278—279. és II. 299. lap.

nagyobb caracterének emlékén, szentségtörést egy Isten árnyékán.»

A történelmi vígjáték kifejlődésének abban látjuk e korban legnagyobb akadályát, hogy művelői közt nincs egyetlen igazi költő, a ki mélyebb tartalmat tudott volna önteni a mult alakjaiba. A legtehetségesebb művelőjénél is csak színpadi életet élnek a történet személyei a költészet éltet adó lehellete nélkül. Ez magyarázza meg azt is, hogy drámaíróink midőn a jelen kor eseményeit szövik be színműveik keretébe, mint látni fogjuk, ez sokkal életteljesebb, valóbb képpé alakul, mint midőn a rég elmult időkhöz nyulnak vissza. A megfigyelő tehetség élénkebb bennök képzelmöknél. A testi szemekkel látható dolgok fölhasználásában ügyesebbek mint azon dolgokéban, melyeknek finom szövedékét lelki szemeik gyöngesége észre nem veszi, tudásuk korlátoltsága, ízlésük tisztulatlansága nem képes kifejteni. Ezért esik meg, hogy míg a történeti vígjátéknak csak néhány művelője akad s az a néhány is elhagyja e rá nézve kevéssé hálás talajt, addig a korszerű eszméket drámailag feldolgozó írók száma igen nagy s valamennyi újabb munkára nyer buzdítást abban a sikerben, mely már az alkalomszerűség révén, csekély megerőltetés mellett osztályrészül jut még a kezdőnek is.

Nézzük közelebbről e genre művelőit.

II.

A POLITIKAI VIGJÁTÉK ÉS DRÁMA MŰVELŐI.

A korszerű eszmék befolyása drámaíróinkra. — Nagy Ignácz. — Az egyesülés eszméje az: *Egyesüljünk*ben. — Korszerű vonatkozások. — A *Tisztujítás* és hatásának titka. — A fonákságok ellen intézett gúny. — A korszerű elem mellékes szerepe az *Országgyűlési szállás*ban. — A Restauratio és Nagy Ignácz *Tisztujítása*. — Az irányzatosság elfajulása az *Éljen a honi*ban. — A *Nemesek hadnagya* Kovács Páltól, mint a *Tisztujítás* ellenképe. — A haladó és maradó párt küzdelme Beöthy *Követválasztás*ában. — Az egyenlőségi eszme elleni satira az *Éljen az egyenlőség*ben. — «A terv» Mihályfi Józseftől. — A táblabirói politika egyetlen védelmezője: Eliássy István. — E politika bohózatos kigúnyolói: Szigeti, Dobsa, Obernyik. — A szegények sorsának hamis védelme a *Főúr és pór*ban. — Rokon vonások közte és az *Örökség* alakjai közt. — A nemesség iránti idegenkedés. — A hitbizományok elleni harcz az *Elsőszülött*ben. — Obernyik és gyülölete a nemesi osztály iránt. — E drámák értéke.

A negyvenes évek politikai vígjátékainak és drámáinak nem belső értékök, nem drámairodalmi nagy jelentőségük kölcsönöz becset, mint inkább a bennök megnyilatkozó korszerűség. A nemzeti élet ott lüktet egyes alakjaikban. Az előttünk pezsgő mozgalmak árja vetette őket a felszínre. Úgy éreznek, úgy gondolkoznak, mint hallgatóik. Személyesen érdekelvék a nagy eseményekben, mint közönségük. A korszerű eszmék szerepeltetése, a társadalom kinövéseinek ostorozása, a maradiság és «rohanva haladás» ellen szórt gúny oly kapcsolatot teremtenek a dráma és annak közönsége között, a minőt eddig hasztalan keresünk. Íróik csak kis számban tartoznak a nemesi osztályhoz, a többség «plebejus», mely először vonja a nagy közönséget a nemzeti eszmék körül megindult mozgalomba. A növekvő publicitas mellett ezek a politikai drámák azok, melyek a nagy politikusok eszméit, úgyszólván, népszerűsített alakban hozzák forgalomba. A mit Széchenyi ír a védegyletről, egyesülésről és az ifjuság aljas duhajkodása

ellen, annak színpadi, drámairodalmi szóvivői Nagy Ignácz, Vahot és Degré. A mit Kemény Zsigmond ir a korteskedés kinövései ellen, azt többféle szempontból világítják meg Nagy Ignácz, Kovács Pál, Beöthy Zsigmond. Az országgyűlésen fölmerült eszmék irodalmi népszerűsítői Vahot és Obernyik. Még a táblabíró politika is megtalálja a maga gunyolóját Szigetiben és védelmezőjét Eliássyban. Az osztályok gőgje egymással szemben, az egyenlőség eszméjének komikus harcza fölfelé úgy, mint lefelé, a német nyárspolgárság közönyének ténye, új meg új írókat csalnak a sorompóba s oly élénkség mutatkozik drámairodalmunkban, mint Aristophanes korában s bár a harcz nem foly nyiltan a Kleonok és Hyperbolusok ellen, tartalmasságban nyernek a negyvenes évek drámái azzal, hogy a személyek elleni satira helyébe az elavult intézmények elleni harczot léptetik.

Az irodalmi kezdeményezés érdeme Nagy Ignáczé. Az *Egyesüljünk*ben (*Színműtár* 1839. IV. f.) ott látjuk a *Tisztujítás*nak első nyomait: a korteséletet, összes kinövéseivel és hasznával, de egyelőre Angliába helyezve át, mintha félt volna Nagy Ignácz még 1839-ben, érzékeny nemzetét erről a kényes oldalról, satirája egész erejével megtámadni. Műve még a kezdő ügyetlenségét a színpadi ismeret hiányával tetézi, de erőre mutat, hogy nagy tömegeket mer szerepeltetni, a főcselekvényt nem téveszti el szemei elől és főalakjainak jellemzésére is gondolni látszik. Nagy Ignácz a főcselekvényből: Clinton népbaráti voltából, egyesületi apostolkodásából nem tud még egészséges vígjátéki mesét gyúrni, pedig könnyen fölhasználhatná ezt — Sárbory czéljaira. Apró fölsülések, nevettető helyzetek, episodok alkotják a vígjátéki elemet, a helyett, hogy ebből a túlzott kedvtelésből alkotna egyetlen nagy, nevetséges, kiábrándító helyzetet. A mesében több a romantikus, az érzelgős elem, mint a vígjátéki és a komikumot inkább a hóbort képviseli. A tartalomjegyzékben nem is vígjáték, hanem dráma gyanánt szerepel, s tekintve, hogy a víg elem episodszerű benne, inkább mondható ennek, mint amannak. De sok jó tulajdonát nem lehet letagadnunk. A jelenből veszi a tárgyat, sok érzékkel a satirikum iránt és sok helyütt korának, nemzetének szól, idegen köntösben mondogatva meg az igazat. Úgyszólván vezérczikknek való eszméket ad a színpadról és pótolni akarja egy jó napilapnak rég érzett hiányát.

Sárbory ugyanis mint vígjátékíró lép föl az előjáték első jelenetében, a midőn alkalmat vesz az őt kinevető Makacsnak ezeket mondani:

«... feleded, hogy színházaink főfeladása nemzeti nyelvünket könnyű társalgási vígjátékokkal, míveltebb családi köreinkbe szivárogtatni, példadús évkönyveinkből kiragadott drámákkal pedig honszeretetet ébreszteni a fásult keblekben? Szólj, teheti-e ezt bármely csalogányi torkú énekesnő?» ... «Vagy talán deli tánczosnő képes hazafiúi érzelmeket gerjeszteni léget szeldelő lábaival?» (134).

Egy más helyütt is érdeket mutat a Nemzeti színház mint részvény-társaság iránt: *Berki:* «Színházunk is részvények által van biztosítva s mégis mindeddig nem lehete azt olly kedvező állapotba helyezni, minőt érdemelne.»

Clinton: «Azt nem a részvényrendszer czélszerűtlensége okozza, hanem a részvéthiány. Csodálom, hogy ezen még nem segítettek önök.»

Tury: Talán részvétet is támaszthatni részvényekkel?

Clinton: S ugyan miért nem?

— — — — — — — — — —

«A lelkesb magyar hölgyek szebbjei — rútat még egyet se láték Budapesten (sic!) — egyesüljenek, nyissanak aláírást színházbajárásra kötelezés végett, s fogadom, az ifjak önkényt és minden aláírás nélkül csoportosan járandnak oda.»

«Egyesüljenek, nyissanak aláírást részvényekre és a sok huszasos részvénynek végre czélszerű kiképzés útján jeles művészeket fognak köszönhetni. *De önök, mint látszik, ott is szeretnének aratni, hol soha nem vetettek*» (154).

A közéletre is nem egy éles megjegyzést találunk:

«annyi tőzsgyökeres honfitársunk van, ki beszélni sem tud tisztán magyarul» (146); «Tisztujításkor úgyis kimaradnék, mert szemeim és füleim mindig nyitva voltak, markom pedig zárva, holott épen ellenkező kivántatik» — mondja Makacs (152); Sárbory Clintonnak a katona-nevelő-intézetet (hihetőleg Ludovica Academia) akarja megmutatni, mire Makacs azt feleli: «hol most gyermekek lovagolnak nádszálon s beteg anyókák mesélgetnek egymásnak hajdani hódításaikról» (153); «czélszerűnek vélem, hogy a magyar ifjú cigározáson és kártyázáson kívül más testi gyakorlatokban is jártas legyen» (161). Makacs így szól az angliai követválasztás izgalmai alatt: «Elememben úszom most, egyik clubból a másikba megyek, s ma reggel óta néhány óra alatt egy tárgyról három véleményt hallék s minden gyülés az ellenkező párt kidobásával kezdődék. Egészen hazámban képzelem magamat lenni» (180).

Clinton az, a ki szavakban ad kifejezést a saját czéljainak és a ki Nagy Ignácz elveit is képviselni látszik: «*Erős akarat, egye-*

sülés, részvények. Minden boldogság ezekben alapszik». (155) Ő tanácsol szerencsétlen gyermekek számára menedékhely alakítást (155); aztán dologházat a vakok számára, testgyakorlást tanító iskolát (161).

Ez a Clinton nem más, mint vígjátéki aprópénzre felváltott Széchenyi István. Nem rossz gondolat egyébként Nagytól, hogy angol ember szájába adja ezeket a bölcs tanácsokat. Ha magyar emberrel tétetné ezt, okvetlenül kinevetnék. Ő jól ismeri nemzetének indolentiáját s azért pompásan sikerült gúny vígjátékában az I. felvonás 7-dik jelenete, hol midőn tettre kerülne a dolog, mind elmennek a gyűlésből; vagy az I. felvonás 12-dik jelenete, midőn azt határozzák, «hogy máskor fognak végezni».

Ha mint vígjáték vagy dráma igen keveset ér is az *Egyesüljünk*, czélzata határozottan jónak mondható, a hazamagasztalás, hazapuffogtatás e korában, melyre teljesen reáfért egy kis alapos satira. Bár tény, hogy egy ennél jobb, kerekdedebb vígjáték, hatásában bizonyára nagyobb volna és az utókor is nagyobb örömmel gondolna vissza reá, mint a hazai állapotokat jellemző első vígjátékok egyik sikerültebbére.* Nagy Ignácz nemsokára bebizonyította, hogy van tehetsége kerekded cselekvényű vígjáték megalkotására is.

Az akademiai 1842. évi vigjátéki pályázatának nyertese a *Tisztujítás* az első határozott sikert jelentette e pályázatokon, melyeken a színszerűségre oly kevés gondot fordítottak az írók a saját kárukra s a magyar drámairodalom rovására. Egész addig nem akadt vígjáték, mely az akademiai sikereken fölül oly határozott és oly hatalmas színpadi sikerrel is dicsekedhetett, mint a *Tisztujítás*. Gaal Józseftől a *Király Ludason* is ügyes kisérletszámba vehető a magyar történeti vígjáték terén, de sem külső sikere, sem belső értéke nem vetekedhetik a *Tisztujításéval*. És miben áll a *Tisztujítás* nagy sikere? Vígjátéki mesteri szerkezetében, jellemeinek molierei plastikájában, párbeszédeinek meglepő szellemességében, vagy tán verseinek elbájoló költészetében? Szerkezetét határozottan kezdetlegesnek kell mondanunk, hogy ne mondjuk gyöngének; személyei inkább typusok, mint önálló jelle-

* L. kedvező birálatát Toldytól a *Figyelmező*ben 1839. évf. 565. és 573. l. V. ö. u. o. 498. l.

mek; párbeszédei elég jól folynak és nagy haladást jelentenek az idegenből történt fordítások csiszolatlan nyelvezetével szembe állítva, de a sziporkázó élcz ép úgy hiányzik belőlök, mint a helyzetet és viszonyokat magyarázó finom bölcselkedés és prózában írt sorai sehol sem ostromolják a költészet birodalmát. Első tekintetre a legnagyobb érdemének természetessége látszik, meg az, hogy kerüli a túlzást helyzeteiben ép úgy, mint jellemeiben. Ha nem tud is a jellemek komikumáig emelkedni, nem száll alá a bohózatosig sem, bár az alrendűnek határait közel érinti és például a III. felvonás 5, 6, 7-ik jelenetei, Teniers flamandus képeinek mulatságos természetességét juttatják eszünkbe, azzal a különbséggel, hogy Nagy Ignácznál mindez csupán háttér, egy pár jól rajzolt alakkal, de a kik nem nyomják el a főszereplőét. Az ő kortesei mélyen néznek a kancsók fenekére, de a bor gőze minket nem kábít el. Midőn megvetést érezünk hempelygő részegeivel szemben, az undor nem szegődik társul. Ez a mérséklet, tapintat és ügyesség egyarányban; tapintat, a mely a valót akarja megmutatni és ügyesség, mely a függönyt akkor bocsáttatja le, midőn a rút tetőpontját érné el. Mulató kortesei kótyagos fejűek, de nem felejtették el, hogy nemes emberek, a kiknek minden szabad s midőn Darabos juratus jobb borra hívja meg őket, szívesen mennek, mert hisz ők azt tehetik, a mit akarnak, meg is ígérik, hogy visszajönnek és aztán folytatják ott, a hol elhagyták. Ezentúl többé nincs szerencsénk a kortesekhez és szavazó nemes társaikhoz. A mi ezután következnék, az a színpadilag megengedhetőnek határait túllépné. De ez a természetessége és túlzástól tartózkodása még nem magyarázná ki roppant hatását. Élethűsége és őszintesége, magyarossága és korszerűsége, az erkölcsiséget nem sértő és a moralisálást kerülő egyenessége, ezek emelték sikerét és bár nem mozog feszélyezés nélkül a színpadon, személyei jönnek, mennek, találkoznak, megkikerülik egymást, a mint a cselekvény kívánja; bár ezt a helyzet sokszor nem okadatolja, mégis azzal a hatással van ránk Nagy Ignácz vígjátéka, a minőt a még ügyetlenkedő, nem eléggé tanult, de természetes eszű, temperamentumos színész tesz, a ki ügyetlenségeiben is szeretetreméltóbb, többet ígérő, annál a gyakorlott előadónál, a ki jól másol, de sohsem fogja ennél többre vinni. A *Tisztujítás* sokkal jobb korrajz, mint vígjáték s bizonyára oly közönség előtt, mely nem bír fogékonysággal a helyi érdekű, a

tisztán korfestő elem iránt, ki nem állja a próbát. A magját képező szerelmi történet, melynek egyes részleteit ügyesen fejleszti és természetesen viszi előre, a hátterül szereplő tisztujitás, eléggé érdekes s végig leköti figyelmünket, sőt érdeklődésünket is, mert e kettő közti összefüggés nincs erőltetve, mind a mellett egymagában véve nem mentené meg a darabot a színpadon és nem biztosítana irodalmi értéket a magyar drámai költészet történetében.

Ha Nagy Ignácz későbbi félsikerei nem szólnának is mellettünk, a *Tisztujítás* egész szerkezetéből ki lehet olvasni, hogy nem lelemények vígjátékírói talentummal állunk szemben, hanem inkább az ügyes korfestővel, a jó megfigyelővel, a ki színen megállhatót is tud írni, de a kiben nincs túlsulyban a vígjátékiró vénája, hanem a korfestőé, a ki más téren majd jobban értékesítheti tehetségét. Alakjai typusok, melyek a színen akkor boldogulnak, ha oly eszmék hordozói, melyek visszhangra lelnek a hallgatóságban. Éltető elemök nem a színpadon van, nem jól festett jellemökben, határozott egyéniségükben, hanem a közönségben, mely a társas élet egyes osztályainak találóan rajzolt typusaiban magára ismer. Nem művész a vígjátékíró hangszerén, hanem a hangszer kitünő, s pompásan resonáló alapja feledteti egyidőre a sokat igérő vagy bevégzett művészet hiányát.

Szoros értelemben vett főszemélye nincs is e vígjátéknak. A cselekvény lényege ugyan Tornyai köré csoportosúl, de az érdeklődést kis részben Farkasfalvi, nagyobb részben Heves követeli önmagának. A kiért minden történik, a ki úgyszólván a cselekvény középpontjában áll: ez Aranka, a szép özvegy, akinek a keze után mind a hárman esengenek. E fajtájú cseles vígjátékokat bőviben mutathat föl az irodalom. Hol rejlik tehát óriási hatásának titka? Nézzük csak főszereplőit.

Arankában még a legtöbb egyéni vonás van. Ismerni tanulta az embereket: becsülni az egyenes lelkűt, bár szófukart, de egyúttal megvetni a léhát, a mindenkivel szemben üresen szeretetre méltót. Hevessel azonnal tisztában van s egy perczig sem ingadozik, hogy őt Tornyai fölé helyezze. Szerelmében inkább tettre, mint rajongásra kész. A közügyek őt is érdeklik, de az azokba való beavatkozást csak rendkívüli esetekre kívánja föntartani és ezt is nőies oldalairól fogja föl és egypár jól intézett pillantástól többet vár, mint a kotnyeleskedő rábeszéléstől. Kész, határozott jellem, az

egész cselekmény fő indítója. Szerelme nem forró láng, mely fő mozgató ereje tetteinek, inkább szelid, nyugodt érzés, mely jobban is illik özvegyi voltához. Nővére Kinga már inkább typus. A főkötő alá került honleány, tele hazafias rajongással, jóhiszeműséggel és sorsával elégületlenséggel. A szenvedő emberiség nevében mond köszönetet Hevesnek; hirlapokat olvas (mert a férje elhanyagolja), szeret politizálni, rajong az üres hazafiaskodókért, és az volna bizonyára élete legfőbb boldogsága, ha a férjét mint ünnepelt honfit fáklyászenével tisztelné meg a pesti ifjúság és ő aztán azt felelné honleányi büszkeséggel, ime ez az én érdemem. Ő nem cselekszik, csupán hűséges véghezvivője testvére rendeléseinek. Ereiben egy csepp vér sem rokon az Arankáéval; mert ha határozottságban csak megközelítené is — férjének Langyosnak több oka lehetne a gyanakodásra. De Nagy Ignácz oly magyar női typust állított benne elé, mely gyöngesége mellett sem téved a bűn útjára. Férje Langyos — ismeretes színpadi állandó alak. Vén, zsörtölődő, még mindig a mását kivánó, de jó szívű, jó hiszemű. Szarvak nélkül az ilyen férjeket nem is képzelhetjük a színpadon. Nagy Ignácz ez ismert typus ezen vonását kihagyta. Jó izlése nem engedte meg, hogy a színpadi szokás kedvéért az erkölcsi elv rovására cselekedjék. A többi férfi az már mind typus. Tornyai a meggondolva haladás embere, a ki inkább Széchenyi vagy éppen Desewffy, mint Kossuth pártján áll. Látja a romlottságot, s ha bár nem küzdhet is ellene, még sem segíti elő azzal, hogy a saját érdekéből kizsákmányolja. A megvesztegetést, korteskedést minden formájában gyűlöli. Bukjék inkább, semhogy a rosszat maga is elősegítse. Bővitett kiadása Tengelyi Jónás lesz, a *Falu jegyzőjében*. Kár, hogy inkább «honfi», mint szerelmes. Ezért nem jut cselekvésig. A véletlen és Aranka cselekvési határozottsága viszik őt előre, nélkülök még a szolgabirósághól is kicsöppenhetne. Jól jellemzi őt Schnaps Mózsi a zsidó: «igen jó ember, sok jót akar.» Ellenképe Heves, a ki azért jobb, «mert mindent akar». Csakhogy míg Tornyai az akaratnál marad, addig Heves a tettig megy s midőn Aranka kezéről van szó, még barátját is eltolja az utból. Heves a tüzes népbarát, az egyenlőség rendületlen ügyvéde, kit a kor hatalmas «szózata» hatott át. «Éljen az ujítás és haladás» — ezen phrasis zászlója alatt küzd. Szerinte a «közjólét vértanui halotti dalt zengenek a felőlünk nélkülünk felett keletről északig, s déltől nyugatig».

Ő és pártja rögtön boldogok akarnak lenni (hihetőleg velök együtt a haza is) és ezért itczeszámra kivánja a gyógyszert a beteg torkába tölteni, nem csöppenként, mint a félős Tornyai. Ő ezt az egyetlen megyét, mely nem írta a zászlajára a haladás jelszavát, oly tüzesen akarja izgatni, hogy hozzá képest O-Connell csak himpellér volna. Neki még a megvesztegetés sem undok dolog. «Czélunk (tehát egész pártot képvisel már szavaival is) szent s azért az eszközök választásában nem igen *lehetünk* lelkiismeretesek.» Mindig többesben beszél. Erőszakkal is reformálni akarna. «Ez szívünk parancsa, szívünk pedig jó, mert a haza boldogságát kivánja előmozdítani s azért a hideg ész fontolgató szózatának mindenesetre el kell némulnia.» Ez a «mi» azonban, mint helyesen veszi észre Aranka, csupán torzképe annak a pártnak, melynek egyes alakjai előtt minden véleménykülönbség ellenére tisztelettel kell meghajolni. Nagy Ignácz Hevesben a rohanva haladók torzképét rajzolja. Egyéni csupán léhasága, könnyelműsége, mely örvénybe sodorja őt. Ő csak a szavak embere, a ki ha czélhoz jut, bizonyára tűrhetetlen zsarnokká válik. Kérkedő és önhitt, egyike azoknak, kik pénzök és szemtelenségök révén oly körökbe tolakodnak, melyeknek fénye reájuk is nehány sugárocskát áraszt, mint Aranka helyesen véli. Fölsülése nem egyéni tulajdonokból, hanem azok közös tulajdonaiból foly, kik hozzá hasonlóan a hazát és a népboldogító eszméket csupán czégérül használják. Tornyai a jó hazafiak typusa, kik melegen szeretik a jót, kivánják a haza boldogulását, de nem úsznak az ár ellen, hanem az árral s hogy ügyök diadalra jut, abban kevés érdemök van. Cselekvésig sohsem jut a corruptio vádjától való félelmében. Az ő győzelme nem az egyéné, hanem az ügyé, a melyet képvisel. Farkasfalvy a teljesen elaljasodott, megvesztegetésre és zsarnokságra, gonoszságra, tettetésre egyaránt képes, eladósodott köznemes typusa. Telve állása gőgjével, megromolva gondolkodásában, igazi gyermeke korának, ki előtt a czélért semmi eszköz sem visszataszító. Midőn cselekszik, önmaga alatt vágja a fát Hevessel együtt s miként ezt álszabadelvűsége, őt önzése teszi tönkre. Csakhogy nem egyeniségük, hanem az általuk képviselt elvek romlottsága segíti győzelemre a szenvedő szerepet játszó Tornyait. Mellettök a nemesek hadnagyai — az egymást mondataiban is kiegészítő — Aranyos Mihály és Virágos György ép úgy typusok, mint az alispán zsíros szájú, nemességére büszke

huszárja: Damázsdi. De tán egyikök sem annyira új, korszerű typus, mint az első emancipált, az első becsületes zsidó a magyar színpadon, Schnaps Mózes, a kortes tanyák vendéglőse. Ő az 1840. évi XXIX. t.-cz. megtestesítője: a jogokat és kötelességeket nyert, eddig elnyomott és törvényen kívül helyezett zsidó. «Nem kutya, hanem olyan ember, mint akárki más.» Büszke arra, hogy az emancipatio óta még a zsidót sem szabad itélet nélkül megverni és aztán «a szegény zsidó érdemes akar lenni az emancipatióra, azért nem adja el becsületét, mert ezen kívül semmije, még öröklött nemeslevele sincs». De mégis, midőn csalásra csábitja Farkasfalvy, nem áll reá, nem ugyan bűntudatból, hanem azért, mivel az alispán egyike volt azoknak, a kik minden közgyűlésen ellenezték az emancipatiót. E sok új, eddig magyar színpadon meg sem fordult typus okozta a *Tisztujítás* példátlan sikerét.

Képzeljük hozzá a magyar kortesvilágot, először a nemzet első színpadján; a tisztujító nemesek kortesnótáit és a korcsmai jelenet vad, bár nem sértő tivornyáját. Mindezt oly időben, midőn a tisztujítások kinövése, a megyei visszaélések ellen hasábos vezérczikkeket irtak; midőn a «rohanva haladó», meg a «meggondolva haladó» párt a *Pesti Hirlap* és a *Nemzeti Ujság*, továbbá a közvetitők pártja a *Világ* és *Jelenkor* hasábjain vívta az újra pezsdülő magyar politikai élet harczát; midőn a censura szelidebb kezekbe jött s a *Pesti Hirlap* oly vezérczikkeket közölhetett, melyek miatt egy pár évvel előbb börtönbüntetést szenvedhetett volna irója. Nagy Ignácz megértette korát. *Tisztujításában* oly dallamokat zendített meg, melyek ha nem voltak is költészettől duzzadók, de rokonérzéseket keltettek, visszhangra találtak hallgatósága lelkében s főleg az ifjabb nemzedéket ragadták el, mely az új eszmék keretében új politikai szervezetet is kivánt. Csakúgy repültek az ilyen phrasisok:

«bajainknak fele szünnék meg, ha annak idejében mindjárt elejöket vennők», «a haladási párt zászlója érdemes kezekben van», «az alispán még csak adózás alá sem akarja magát vetni», «ti a megvesztegetés undok ösvényén akartok a hazaboldogító czélhoz jutni», «a lassan járj, tovább érsz nem mindenben igaz, kivált politikában nem», «mért ne engedhetnénk a nőknek nyiltan és illő részt a közügyekben», «most a nyilvánosság dicső korszakában épen nem lehet ok álszemérem orczája alá rejtőzni», «valamennyi felekezetnek van több oly férfia, kik előtt minden véleménykülönbség daczára tisztelettel hajlunk meg», «mindnyájan egy haza gyer-

mekei, következéskép testvérek vagyunk», «a szegény zsidónak mindent kell tudni — azaz a mi az emancipatióval nem ellenkezik», «a legszegényebb zsidó is egyenlő jogú leend az egész nemességgel», «most azé a dicsőség, a ki hangosan tud kiáltozni és minden közgyülésen újabb meg újabb furfangosságokkal lép föl», «átkozott korszellem, hova ragadod az embereket», «az ujítók csak ámítgatják a nemességet és tulajdonkép a parasztokat akarják magasra emelni», «most már a szegény zsidó is szabad úr az ő négy falai közt», «nem árt a magyarnak a virrasztás, úgyis elég sokáig aludt», «a felvilágosítást annyira terjesztik, hogy utoljára már lámpás nélkül sem botlik meg az ember», «nem tartozom azon álhazafiak közé, kik csak felülről jövő megvesztegetés ellen buzganak» stb. stb.

E szép, majd gúnyos mondások mindegyikére rokonhúrok rezdültek meg a hallgatóságban. Mindenkinek jutott valami s így valamennyien megelégedve távoztak haza, hogy másnap újra megnézzék ezt az új vígjátékot, melyben semmi megbotránkoztatót nem talált az engedékenyebbé vált czenzura. Míg egyfelől a *Pesti Hirlap* hiressé vált 12 vezérczikke forrongásba hozta az egész országot, Széchenyi *Kelet Népé*ben nyiltan fölvette a harczot a forradalomra vezető eszmék ellen és Desewffy *Világ*ja a kettő közti ellentétet törekvék kiegyenliteni, jól esett a közönségnek, hogy a magyar színpad is belészól a politikába és pedig a napirenden levőbe. A politizáló nemzet politikát hallhatott a színházban is. Nagy Ignácz azonban ügyesen kerülte ki az irányzatosságot. Ha lelkes barátja volt is a haladásnak, nem hunyt szemet a hamis próféták előtt és épúgy mutogatta azokat a fekélyeket is, melyek ott emésztődtek a megyei rendszer testén, a nélkül, hogy kifejezetten akár a megye ellen, akár a megye mellett harczolt volna. Egyetlen párt, egyetlen osztály sem hagyhatta el megsértődve a színházat. Nem volt oly értelemben iránydráma, mint a *Falu jegyzője* irányregény három évvel később. A korrajzot, az actualitást ő hozta első a magyar színpadra. Ha van annyi drámairói talentum Nagy Ignáczban, mint korfestői, de főkép ha a költészet geniusa ott virraszt bölcsője felett, bizonyára költőileg is maradandót adhatott volna egy hasonló tárgyú irányzatos vígjátékban.

A *Tisztujítás* még így is érdekes emléke korának; irójának pedig becsületére válik és megérdemelné, hogy az utókor emlékét kegyelettel fel-felujítsa. Nem a költészet ihlete alkotta és így maradandósága nincs biztosítva; de természetességét, keresetlenségét,

erkölcsösségét, jó irányát csak annál jobban birjuk megbecsülni, minél inkább tudjuk, hogy az akkori színpadi ízlés mindezeknek nem kedvezett. Bajza egy új korszak kezdetét várta a *Tisztujítás*tól. Bizonyára arra gondolt, hogy íróink, mint azt Szigligeti a *Szökött katonával* és Vahot az *Országgyűlési szállás*sal tették, a magyar közéletet fogják tanulmányozni ezután s így a magyar színpad tükre lesz a magyar közéletnek nem mint eddig, rossz magyarságú kiadása a német színpadi sületlenségeknek. Nagy Ignácz kisérlete határozottabb, többet ígérő volt kezdetben a Vahoténál és a Szigligetiénél. Kár, hogy a jövendő nem váltotta be e reményeket és Nagy Ignácz jellemző erejét nem fejlesztette, vígjátéki tehetségét nem erősítette a gyakorlat által s inkább az utánzás felé hajtotta, hol Sue nyomán napi sikerek kínálkoztak nem közönséges jellemző erejének.* *Tisztujítás*ának különben nem kis érdeméül marad, hogy iskolát csinált és követőket toborzott.

A *Restauratio*, bár Vahot szerint állítólag a *Tisztujítás* előtt, már 1841-ben készen volt, 1845-ben jelent meg nyomtatásban s így az *Országgyűlési szállás* (Pest, 1844) az az iránydráma, a melylyel, mint egy egész estét kitöltő vígjátékkal lépett először Vahot a közönség elé.

Vahotot, úgylátszik, már kezdetben a napirenden levő események érdekelték. Igaza lehet abban, hogy Nagy Ignác előtt gondolt már arra, hogy a restaurationalis visszaéléseket a színpadra vigye. De nem lehetetlen, hogy az aktualis dolgok iránt mutatott roppant érdeklődés, mely a *Tisztujítás után* a *Még egy tisztujítás*t megcsinálni ösztönözte, ez indította őt arra, hogy az országgyűlés közönsége előtt Pozsonyban egy oly vígjátékot hozzon színre, melyet a napirenden levő kérdések egyik fontosabbika: az országgyülési szállások kifizetésének kérdése már előre is külső hatás reményével kecsegtetett. Ez külső magyarázatja az *Országgyűlési szállás* czímkérdésének, mert a cselekvényből folyó magyarázatját nem látjuk. A cselekvény inkább azt az ismert eszmét tárja elénk új, divatos lében: a szerelem mindent véghez vihet

* V. ö. *Honderű* 1843. I. 143—144; 1843. II. 183. és 250—251. l. — P. Horváth Lázár fölületes birálatát u. o. 210—220. lap. — A *Tisztujítás* divatosságát illetőleg l. u. o. II. 316., 321., 540—541., 741., 742., 743. és 1844. II. 225. és 289. lap. — *Magyar Thalia* (Vahot) 119. lap.

(«mindent megtehet», mint Emilia is bevallja; 49-ik lapon). E vígjáték leleménye különben gyönge, bonyodalma csekély, kifejlése egy kissé mesterkélt. Négy föltevésből kell kiindulnunk, hogy elhigyjük az egész dolgot: 1. hogy Burmán nem ismeri az átellenes ablak kacsintgató lovagját Vigari Kálmánt; (a *testi* rövidlátás nem mentség, mert ezen esetben inkább csak a lelki rövidlátás menthetné ezt a körülményt); 2. hogy Rafner Gusztávot, nővére fiát, a ki látogatásra jön, s a kit Emilia férjének szánt, szintén nem ismeri föl, hanem Vigari Kálmánt nézheti unokaöcscsének; 3. hogy nem akad senki a városban, a ki fölvilágosítaná tévedéséről s így maga egy elejtett szóból sem jön rá, hogy Vigari nem lehet az unokaöcscse, a ki a családi viszonyokban tájékozatlan is; 4. hogy Vigari közéleti és magánviszonyai mellett lehetséges oly helyzet, hogy Vigari Burmánnal lakjék — és ő e kényes helyzetekben se sejtse, hogy a polgári férfiu — (kinek nincs is egyenruhája) egy és ugyanaz katona unokaöcscsével!

Ha mindezeket elhiszszük, akkor nyugodt lélekkel vehetjük e vígjáték csekélyre szabott bonyodalmát és kifejlését is. Burmánban, úgylátszik, inkább typust akart rajzolni Vahot; a nemzeti elemektől idegenkedő német nyárspolgárét, a ki durvának, gőgösnek tartja a magyar nemest, mint a ki nem akar közelíteni a polgársághoz, megfeledkezve arról, hogy e közeledést ő sem keresi és így idegenkedésének, nemzetietlenségének ez csak külső magyarázatja, hogy ne mondjuk: mentsége. Ezt a themát így fejtegetik a III. felvonásban:

Vigari: . . . «mind a magyar nemesben, mind a polgárban egyaránt nagy hiba az, hogy ők nem szeretik, nem becsülik egymást, és sem ez, sem az nem akar közelíteni egymáshoz, sőt mindkettő előítéletes vak gyülölettel viseltetik egymás iránt, a helyett, hogy az ellenkező jót mívelve, mint a közös hon polgárai, kölcsönös szeretetben, egyetértésben élnének.

Burmán: A magyar nemesség sokkal hibásabb, mint mi, mert hiszen a mi az egyetértést illeti, azt csak megengeded nekem, hogy ne az kényteleníttessék mintegy térdén csúszva fölmászni a hegyre, ki lent a völgyben guggol, hanem ezekhez a hegyen álló ereszkedjen le először.

Vigari: Ó bátyám, ezt a magyar nemes szívesen megteszi, de nálunk a körülményeknél fogva mégis a polgári rend köteles először megtenni a közelítő lépést.

Burmán: Már miért? Szeretném tudni miért?

Vigari: Mert ők a magyar hazában nem magyarok, polgáraink nagyobb része idegen ajkú, idegen érzelmű, nem hű azon hazához, melly-

nek jótéteit élvezi, nem hű, nem ragaszkodik azon nemzethez, melly e hazában joggal uralkodó. Meg kell hát magyarosodnia itt az iparűző osztálynak testben és lélekben, s bizonyára birni fogja a magyar nemesség becsülését, szeretetét.»

A korba illő ilyen eszmék megtehették a nagy hatást a színpadról s tán még ennél gyöngébb darabot is diadalra juttattak volna. Vahot szerette az effélét és még akkor is alkalmazott egy-egy hangzatos mondást, midőn annak semmi köze sem volt a helyzethez. Így midőn Kálmán a II. felvonás 1 jelenetében új helyzete kényelmeit élvezi, monologjában ezt is mondja:

«Jó, hogy azok védegyesületébe nem állottam, kik arra kötelezék magokat, hogy országgyűlés alatt egyedül a magyar színi előadásokat fogják látogatni, mert akkor már csakugyan álltam volna adott becsületszavamnak, nem úgy, mint némelly korcsfiak, kik erkölcsi lekötelezésük daczára sem pirulnak a német színházban vagy színkörben megjelenni. Nem hiába mondom el naponként Kölcseyvel: Romlasz magyar nép, romladozol hazám.»

Alig képzelhetjük másként, mint tombolva azt az ifjuságot, mely az országgyűlés termeiből a színházba járt — tüntetni, a német polgárok ellen Pozsonyban!

A darab cselekvénye az, hogy Kálmán és Emilia szeretik egymást. Burmán nemcsak azért nem akar semmit tudni a házasságról, mert Kálmán magyar, a magyar pedig «egy műveletlen, gőgös nép», hanem, mert Emiliát unokaöcscsének szánta, a huszárhadnagynak, a ki Olaszországból vagy Svájczba megy, vagy Pozsonyba jön szabadságidejét élvezni. A jó rokon késik, mire Emilia azt a tervet főzi ki, hogy Kálmán adja ki magát Rafner Gusztávnak, s mint ilyen aztán megkedveltetheti magát, sőt megjavíthatja Burmánt, mint magyarfalót, a vége pedig a komédiának kibékülés és házasság lesz. A terv sikerül és Burmán boldogan öleli rég várt unokaöcscsét Kálmánban.

Az igaz, hogy időközben a valódi unokaöcs is megérkezik, a mi nagy fölfordulást okoz, de e sok komédiára nincs is szükség, mert Gusztáv tulajdonképen nős és a neje olasz grófnő. Nejét csak azért nem mutatta be azonnal, minden előkészület nélkül, mert tudta, hogy nagybátyja megrögzött polgár lévén, «grófnőkkel nem szeret egy tálból cseresznyét enni». Ez az indíték ugyan egy kissé erőltetett, de jobb az a másik, hogy tervszerűen akarta Emiliát magá-

tól elidegeníteni. Ha ezeket cselekvényben látjuk, többet érne, mint hogy elmondva halljuk. De hát minden jóra fordúl, Gusztáv neje már tud is valamit magyarúl s az a tervök, hogy Pesten fognak lakni, Burmán pedig falura megy az ifjú párral. Végűl, hogy a darab címe is okadatolva legyen, Vigari így fejezi be a vígjátékot:

«És már csakugyan elmondhatom, hogy nékem dicső országgyűlési szállásom vala ott és itt egyaránt. De van most egy oly szállásom, melly minden országgyűlési szállással fölér, s melyből soha nem kívánok kiköltözni s ezen szállás *Emiliám jó és hű szíve.*»

A czím e szerint legalább csattanós phrasisra ad alkalmat, ha egyébként nem is tartozik szorosan a dologhoz.*

Vahot másik műve e genreban még ennyire sem sikerült. Maga is bevallja (IV. l.), hogy a *Restauratio* czímű vígjátéka (Pest, 1845) köztetszést nem vivott ki. Okát e nem tetszésnek először abban keresi, hogy bár a Nagy Ignác *Tisztujítás*a nem volt előbb megírva, mint az ő műve, azért mégis előbb adták a Nemzeti színpadon és így mikor a *Restauratio* ily czímen *Még egy tisztujítás* a színpadra kerűlt, «e tárgy nem vala ujdonság a színpadon, sőt már bizony unni kezdték az örökös korteslármát». Nem is hiszi Vahot, hogy e védelemben mennyi önvád rejlik. A külső dolgokkal számított hatásra, s ugyanazt hozza fel mentségére, hogy az örökös korteslármát kezdte unni a közönség. Ha több jó tulajdona van művének, mint a Nagy Ignác *Tisztujítás*ának, ha haladást jelez azután, vagy (mivel előbb volt megírva) annak külső és belső értékét elhomályosítja, szóval ha több mint korteslárma, bizonyára sikere kétségtelen és bukását nem kell mentegetni. A mentegetésben különben leleményesebb Vahot, mint a vígjátéki meseszövésben. Szerinte a fontolva haladóknak azért nem tetszett, mert a szabadelvűek győztek benne; emezeknek meg azért nem, mert a győzelmet szintén vesztegetés árán vívták ki e darabban. «Ha sem fehér, sem fekete szint nem adtam volna e vígjátékra, bizonynyal nagyobb diadalt vivandék ki vele» ...! Mintha bizony a vígjáték

* Saját vallomása szerint egy hét alatt írta. L. *Emlékiratai* 2. kiadása 188—195. l. — *Honderű* 1843. II. 642., 646—648., 743.; németűl is adták Győrött, *Honderű* 1844. I. 407. — Műkedvelők Ebesfalván is játszák. *Honderű* 1844. I. 558. l.

nem volna egyéb, mint párbeszédes mesévé gyúrt vezérczikk, mely hatása titkát nem magában, hanem csakis hallgatói gondolkozása módjában, politikai felfogása különbözőségében rejtené. Hogy mily téves utakon járt Vahot, s hogy mennyire nem igaz mentegetődzésének alaphangja, ezt maga árulja el a legjobban *Előszavában*.

«E vígjáték nemes erkölcsi czélja több erkölcstelennek látszó eszközzel vívatik ki; de ez a végirányban összpontosuló drámai moralnak (!?) mit sem árt. Itt én mellékesnek tartván a czifra cselekvény bonyolódást (!) főfigyelmet fordíték a charakterrajzolásra. És hogy sokak elébe a tükröt nem épen roszúl, sőt valódi hatással tartám, azt különösen az első előadás alkalmával lehete tapasztalni. (Tehát csak az ujság, a meglepetés által hatott? Furcsa, kétes hatás!) Hiába hazudtak ellenségeim — folytatja — hogy e műnek nincs hatása. Ne higyjétek! Hatott az, mint a legerősebb orvosság egész a csontvelőig (!) és át meg átfurá igen sok ember szíve és veséje titkos redőit. Művemben majdnem minden jelenet egy-egy kényes érdeket bolygatván fel, a találós nyilazás által igen sok néző érzé magát sértve; (mintha a sértegetés volna a vígjáték czélja, a mely úgyis csak szavakkal történhetik s nem a nevetségessé tétel, a javítás nemes czélzata segélyével!) az önzés, a gyarlóság, a pártszenvedély mindenfelől kiüté veres szarvacskáját és szemlátomást elárulá ingerlékeny természetét; a köpenyforgató álhazafiak, a hibáik miatt bukott emberek, a férjeiket rosz útra csábító asszonyok, a túlzók, a vakbuzgó bigótok mindkét részről, a nagyravágyók, a bizartársalgásu főrangúak, az inkább saját énjüket, mint hazájukat bálványozó gyarló emberkék — ugyancsak fintorgaták orraikat; míg azok, kiknek nem szólt a leczke, kik derült kedélylyel s nyugodt lelkiismerettel kisérheték a *borsos* (!) mű előadását, a tetszés s elégültség legélénkebb jeleit adák.»

Vahot a czélzatosságot nem titkolja, pedig a politikai erkölcsbíró beszél minden sorából. Tükröt akar tartani kortársai elé. A politikai élet durva kinövéseinek ostorozása igaz épúgy tárgya lehet a vígjátéknak, mint minden egyéb rút szenvedély nevetségessé tétele. A fődolog mégis az marad, hogy a vígjáték első sorban mint vígjáték s ne mint satira legyen talpraesett, mert ellenkező esetben megöli a gúnyos elem tultengése a vígjátéki hatást. Vahot mentségére hozza föl, hogy nem akart «czifra cselekvény bonyolódást.» Inkább hiszszük ma már, hogy nem tudott vígjátéki bonyodalmat előidézni, mert vígjátékában, úgyszólván, semmi bonyodalom nincs, ha annak nem tartjuk, hogy az egyik kortesvezér a negyedik felvonás végeig éppen a harmadik pártvezér szekerét tolja, mindég azét, a ki legjobban fizet. A nem satirikus elemű cselekvény igen sovány e vígjátékban. A vígjáték vége pedig váratlan fordulatával

ép olyan meglepő, megdöbbentő, mint a minő unalmas és visszataszító elejének és végének túlzott korteslármája. Pedig Vahot egész jó szándékkal indult neki munkájának,

«ügyekeztem igazi magyar életet, egészséges magyar jellemeket, élénk színekkel festve, a megyei tisztujítások alkalmával mindenféle alakban előforduló, részint aljas, részint ártatlan, tréfás csábítások, cselek, ármányok s ellentétes komoly és víg jelenetek tarka sorozatát előállítva, olly élethű megyei tisztujítást feltüntetni, melly különösen az egymás ellenében álló politikai és családi pártokat határozottan bélyegzi. S azt hiszem, hogy ki a megyei tisztujítást nemcsak hirből, de a gyakorlat teréről is ösmeri, szándékomat sikerültnek mondja.»

A szándék sikeréről nem lehet még beszélni, de a tettről elmondhatjuk, hogy az nem a szándék szerint sikerült, azaz a vígjáték mint ilyen rossz.

Még nagyobb tévedése Vahotnak, ha azt hiszi, hogy jellemeinek rajzolása sikerült. Nincs egyetlen alakja sem, mely csak valamiképen is kiemelkednék. Még Czikola a legjobb volna, de ez meg alapjelleme vonásával jön ellenmondásba. Birján olyan jámbor fanatikus, a kiben nem a lelkesedés, hanem a phrasisok dolgoznak. Korának szól, midőn így beszél:

«Mindig az volt magyar hazánk legnagyobb szerencsétlensége, hogy azon hívebb polgárai, kik a közjót akarják előmozdítani, sokkal kevésbbé egyetértők, mint kik az ellenkezőt eszközlik, mint kik a roszban frigyesek.»

Küzd-e ez ellen Birján ? Nem. Ő a lemondás gyáva lovagja. Vahot alakjait legfeljebb a ruha, meg a piros és fehér rózsa különböztetik meg, de másként nem egyebek, mint a társadalmi satira előadói, négy felvonás keretén belül. Ivás, részegség, parasztos beszéd az van elég és ha ezzel akart jellemezni Vahot, még az sem sikerült neki teljesen. Az indigena Kümmelstein gróf pedig oly jámbor ember, hogy miatta a főnemesi osztály igazán nem érezhette magát sértve.

Vahot azért nyomtatta ki a darabját, «minthogy a nagyobb részint személyes gyűlölség által vezérlett journalisták... méltatlanúl bántak művemmel, felhozom azt jelenleg az irodalom mezejére, hogy az olvasó közönség is biztosan itélhessen felőle.» Ez az itélet a journalistákééhoz sokkal közelebb áll, mint a Vahotééhoz, ki a maga művéről elhiszi, hogy a Nemzeti színház a «legnagyobb becsű művek közé sorozta». Vahot javított kiadásnak nevezi ezt.

Mi a különbség az első és ezen fogalmazvány közt, nem tudjuk. Ha rosszabb volt, még inkább megérdemelte a hírlapok elitélő kritikáját.* De hogy ízlése mily fogyatékos, azt ujabb vígjátékával csak még jobban támogatta.

Harmadik irány vígjátéka eredetileg *Védegylet* czímen hirdettetett a *Nemzeti Színműtár* első füzete hátlapján. Amaz nem látszott eléggé magyarázónak s igy lett belőle *Éljen a honi!* mely a czélzatot kétségtelen bizonyossággal ott hordja a czímében. Tulajdonkép nem vígjáték, csak dialogizált vezérczikk arról: hogy itthon is készítenek olyan dísztárgyakat, mint Párisban, a gácsi posztó is csalódásig hasonlít a külföldihez s a Prückler pozsonyi pezsgője meg a magyar szivar van olyan jó, mint a párisi pezsgő, meg a havannah czigaró! Az ilyesmi bohózat tárgya lehetne, de nem vígjáték s főkép, midőn a dologhoz mindenesetre értő főurak és hölgyek rászedéséről van szó. E vígjátékben a gyomor meg a hazaszeretet vannak egymással szembeállítva! Pompás tárgy, melyet a grófné nem a hazaszeretet nemes érzülete, hanem a magyar konyha segélyével old meg. Nevettető túlzással hizeleg e vígjáték a közhangulatnak, s hízelgéssel akar sikert vívni a színpadon, mely nem lehet eszköze semmiféle czélzatosságnak, az igazi vígjátéki érdek rovására.

Jellemző Vahotra, hogy a mágnás világot lépteti föl e vígjátékban, pedig alakjaiban nincs semmi főúri előkelőség se tetteikben, se modorukban. Clotild sokkal durvábban beszél hazájáról, semmint nőhöz illenék. A gróf egy helyt azt mondja Magyariról:

«ez az ember nőm kedvéért talán még a macskahúst is megenné» (12. l.). Alább: «tudom én mitől döglik a légy» (13. l.), «de hogy én magyar ételeket egyem . . . inkább felakasztanám magamat» (14. l.), «átkozom a lelkét, mily világosan beszél» (16. l.).

Így beszél a külföldieskedő művelt gróf, a ki Magyarit szeretné «kifüstölni a házából» (7. lap) s csak azért nem teszi, mert Clotild szerencséjét nem akarja megrontani!

Vahot semmi tehetséget nem árul el a finomabb vígjátékra, a finomabb bonyodalomra. A külső hatás vadászása kedvéért szi-

* V. ö. *Honderű* 1843. II. 273—274., 383. l.; Vahot nyilatkozatát 779—780. l.; II. 802—803. lap. — Átdolgozásáról 1844. I. 32—33. lap. — *M. Thalia* 120. lap.

vesen veti magát az úszó árba s inkább hizeleg a nemzeti hiúságnak, mint a finomabb vígjáték Muzsájának.

E genre harmadik művelőjének, Kovács, Pálnak «népszerű drámája» *A Nemesek hadnagya* szintén abból a talajból fakadt, a melyből Nagy Ignác *Tisztujítása* és a Vahot-féle *Még egy tisztujítás* sarjadott. Kovácsnál egészen világos a kapcsolat. Korondi így beszél a korteskedő pártfelekhez:

«S gondoljátok csak barátim, tegnap beszélte nálam egy diák — Pesten már színpadra is állítanak bennünket.

Többen: Mit? minket kijátszani?

Korondi: S még hogyan? részegen, elaljasodva, s megvásárolható portékaként.

Sokan: De ezt már nem szenvedjük el.

Korondi: Atyámfiai, jót ez nem szülhet, a nemességre pedig gyalázatot hoz! Azért nekünk most barátim a köznemesség veszett hitelét helyre kell állítanunk, — egyetértve hathatósan fellépnünk, de nem verekedve; — okokra, józan tanácsra hajlanunk, de nem a huszasok csörgésére, — tanakodnunk kell együtt és jó urainkkal, de nem dorbézolnunk aljasan, fizetetlen rovásokra» (I. felv. 13. jel.).

Nem hiszszük, hogy valamelyik vármegyében ilyen nagy hatást tett volna a Nagy Ignácz *Tisztujítása*, bár a *Pest* cz. röpirat (1846) erősen kikél ellene. Inkább a drámaíró beszél Kovácsból, a ki a valónak *erős* rajzát soknak tartván, azt akarja megmutatni, hogy lehet tisztujítási drámát aljas korteskedés nélkül is megírni, a minthogy nem is valószínű, hogy mindenvármegyében a korteskedés úgy folyt volna le, a mint azt a *Tiszt-ujítás* bemutatta.

Csakhogy Nagy Ignác közelebb állott a valósághoz, mint a ki a közös adózás ügye körül 1841-ben kifejlődött Szatmár- és Zalamegyei országos botrányokon kívül a Gömör-, Nyitra-, Szabolcs-, Vas-és Veszprém-megyei nem kisebb botrányokat hallotta vagy látta, melyek ha nem is épen a tisztujítás alkalmával merültek föl, a megyei poshadt viszonyoknak nem kisebb tanuságtételei gyanánt tekinthetők. De ott van br. Keménynek híres röpírata is a *Korteskedés* és ellenszerei, a mely abban az évben jelent meg, a melyben Kovács vígjátéka színrekerült és bizonyára közelebbről érintette a valót, mint ez a rehabilitáló vígjáték. Vagy hiába vitatkoztak volna az 1843/4-iki országgyűlésen a megyegyűlési kihágásokról és az állapotok átlaga olyan volt tán, mint azt a Kovács ideális megyéje mutatta? Kortörténeti szempontból a *Tisztujítás*

vaskos őszintesége bizonyára több hasznot hajtott a megszégyenítő való föltárásával, mint a *Nemesek hadnagya* a tényleg meglevő állapotok kiszépítésével, meghamisításával. A kortörténet az uralkodó viszonyok és nem a kivételes állapotok rajza. Nem lehetetlen, hogy Kovács a maga története csendesebb eseményeit látta is, de mint drámaírónak, ha korhű rajzot akar adni, azt kell vala feldolgoznia, a mit az egész ország lát! Ez a vidékies látkör csak a kortörténeti hűség ellen véthet, bár nem teszi lehetetlenné, hogy valaki mind a mellett jó drámát írjon.

A *Nemesek hadnagya* különben egyike Kovács legjobb darabjainak. Ha nincsenek is benne elragadó drámai hatású részletek, a cselekvény élénk, fokozatosan fejlődő, és a végén csattan, ha ugyan nem is drámaian, de nem is érdektelenül. Meséje sem rossz és ügyesen van egybeszőve benne a politikai rész az érzelmivel. A vége felé véres kimenetelt sejditünk, de a szerencsés véletlen (a Géza keze) elhárítja a bajt s Csilláry lemondása elsimítja a választások útján viharrá korbácsolt szenvedélyek kitörését. Ez ugyan nem megoldása, csak szétvágása a csomónak s ha nem élt hosszabb életet e dráma, abban jó része van e ki nem elégítő megoldásnak is. De hát Kovácsnak eleve föltett szándéka: elsimítani a dolgokat. Az igaz, hogy nála is agyonütnek egy embert, az öreg Barna Pétert (74. lap), de hát ez csak egy ember s nincs is fölvéve a szereplő személyzet névsorába! Az igaz, hogy nála is elfogadják a választó nemesek a megvesztegető huszasokat — de mentségükre szolgál, hogy visszaadják. Az igaz, hogy halálra keresik az áruló Fokosit a saját párthívei, a házát fel is gyujtják, de Fokosinak sikerül a nép dühe elől megszöknie. Az igaz, hogy Csilláry veszteget és ki akarja csikarni régi állását, de midőn a tömeg betör lakásába, lemond a béke és egyetértés kedvéért. Szóval szépen elsimul itt minden, mint azt a szerző eleve föltette magában. Első pillanatra olyan természetesnek látszik mindez, de jól meggondolva a dolgot, a cselekvény ilyen kifejlését alig hihetjük. A gátját tépett elemet nehéz útjában visszatartani, de ha sikerül, nagyobb érdeme az a véletlenek szerencsés találkozásának, mint a helyzet természetes lefolyásának. Meséje azonban élvezhető s Kovácstól 1844-ig ennél jobban megírt szindarabot nem adtak.*

* V. ö. *Pesti Divatlap* 1844. évf. 284—285. és II. 411. lap. — *Honderü* 1844. évf. 10. sz. 165—166. lap.

Nagy Ignácz *Tisztujítása*, mint láttuk, nagyon divatba hozta a politikai vígjátékokat. Érdekes tünemény, hogy a politikai harczokból nem az esetleg folyható tragikus bonyodalom érdekelte íróinkat mint inkább a helyzetek vígjátéki oldala. Drámaíróink inkább magyarázni akarták a helyzetet, mint megoldani. Nem nevetségessé tenni mulattató cselekvénynyel, nem tragikussá a lehetséges összeütközések vészes bonyodalma útján. És e különféle felfogás szerint ugyanazon dolog egészen más Nagynál, Vahotnál, Kovács Pálnál és Beöthy Zsigmondnál. Nagy a gúnyolódó kiméletlenségével, a legerősebb színekkel festi a helyzetet, de nála csak a háttér sötét s előttünk könnyen megoldható bonyodalom van; Vahot inkább genreképet alkotott, szintén tragikus tartalom nélkül; Kovács a szebbik oldaláról látja a dolgokat es a kivételes helyzet rajzával már előre is kikerüli a komoly összeütközést; Beöthy a legkevésbbé önálló ezen a téren, ő úgyszólván novelistikusan fogja föl a dolgot s mint ilyen, a legnagyobbat téved. A színpad és a dráma technikájához a legkevesebbet ért. Fontos dolgok a felvonások közeiben folynak le s a genreszerű lép elénk drámailag. *Követválasztásá*ban (1844) a haladó és maradó párt követválasztási küzdelmét teszi vígjátéka tárgyául. Szorgossy nagy maradó párti nemcsak a maga czéljaiból, de főleg bárónő feleségének nagyzásából, ki az udvari pártfogás segélyével akar férjének magas rangot, magának pedig a társadalomban előkelő állást biztosítani. A haladó párt vezérei Hazai, Korányi, Cserjés, kik szerelmesek Szorgossy leányaiba (a hárompróbás honleányokba) Ninába, Mathildba és Lenkébe, jobb szeretnék, ha az egyik követjelölt (Zergey) helyett Szorgossy lehetne képviselő. A fődolog volna őt haladó pártivá tenni s ha ez sikerül, bejuthatnának termeibe is és így leányait is biztosíthatnák maguknak. Szorgosi, a ki kihallgatta a három ifjú beszélgetését, most előlép és magát a haladás emberének nyilvánítja s mint szabadelvű, leányai látogatóit is a szabadelvűek közül keresvén ki, a három ifjut meghívja magához. (1—4 jelenet.) A *Változás* Szorgossynéhoz visz, hol a három ifjú azt látja, hogy Szorgossyné irtózik minden népies elvtől, de azt is, hogy a lányoknál nyert ügyök van és Szorgossy is, számításból, a pártjokon áll. (5—7 jelenet.) A kasinóbeli értekezlet (*Változás* 8—11 jelenet) párbeszédekbe szedett értekezés, mely Szorgossy biztos győzelmét helyezi kilátásba, a mi drámai lehetne azonban benne, ez teljesen kimaradt és így

nem kis meglepetésünkre szolgál, midőn a második felvonás elején az erdőben találjuk a három ellenzéki és a három maradó párti ifjút, a mint párbajra készülnek. Az összeveszés (tehát az egyetlen drámai dolog) az első és második felvonás közt ment végbe!

Az első szakasz címe a *Conferentia*, a legkevésbbé drámai rész, mely ugyan elég élénk, bár Bugár Bálintot, mint nemesek hadnagyát, már erőteljesebb kiadásból ismerjük. Látszik, hogy Beöthy a novellistikusra, a genreszerűre fektette a fősúlyt. A második felvonás, mint már novellistikus felírata is sejteti, felsüléssel kecsegtet. Ez a *Jaj nekem*, csakugyan komoly dolgot rejt magában, melynek azonban nincs komoly vége. A harmadik felvonás szintén apró genreképekből áll. Felírata előre sejteti a végkifejlést: *Örvendetes bosszú.*

A vígjáték politikai moralja nem a legfényesebb és követésre nem szolgálhat buzdításúl. Általán véve Hazay inkább a nagy szavak hősködője, mint igazi, telivér hazafi. A hogyan ő a népet meghatározza, az egyike a 40-es évek legnagyobb és legérthetetlenebb phrasisainak.

«Elég keserű, hogy sok ember előtt a nép egy fátyolozott oltár, mellyet azonfölül illatos füst helyett balitéletek fellegeznek be, s nem láthatják arczát, e ragyogó szentséget (!), mellynek alakja az istenszolga szavai nélkül is egy kész, egy áhitatos imádság (!) napjainkban.» (I. felv. 7. jel. 30. lap.)

Kár, hogy Beöthy ezt a népet mégis olyan oldaláról mutatja be (a III. felvonás kortes-jelenetében például), mely éles ellentétben áll a fátyolozott oltárral, melyhez ő illatos füstöt képzel. Nála a bor gőze fellegezi be ezt az oltárt, mely bizonyára nem volt minden részében ily méltó megvetésünkre. Veteráni nyugalmazott professor alakja új, főleg miután eddigelé a tanító-világot csak a részeges falusi tanító képviselte vígjátékainkban. Eredeti megfigyelés terméke lehetett, de nincs eléggé beolvasztva a mesébe s alakja is torzúl van rajzolva, a helyett, hogy tudáson alapuló karrikatura volna. Szerelme és önzése Katiczával szemben ügyes gondolat, de nagyon erőszakosan van előre ránczigálva. Katicza ismert vén kisasszony, a minőt Fáy óta eleget láthattunk a magyar színpadon. Szorgossyné nagyravágyása minden átmenet nélkül szünik meg a kézfogónál. Fölsülése szintén nagyon karrikaturaszerű. Ő bizonyára az első nagyúri dáma, a ki magyar vígjátékban nemcsak németül, de

francziául is beszél. A többi alak nagyon is ismerős, ép mint a vígjáték meséje, mely nélkülözi a bonyodalmat és emelkedést és megoldásában zavarban hagy az iránt, vajjon a politikai események vannak-e benne a szerelmi történet soványsága kedveért, vagy megfordítva a szerelmi történet soványsága kivánta-e meg, hogy még két szerelmi történet is beléje szövődjék: Szakáli és az igazi Katiczáé, meg Veteránié és a vén Katiczáé? A kezdő ember meglátszik az egész művön, az olyan kezdő pedig, a kiben igen kevés érzék van a drámai iránt és tehetsége őt határozottan a novella felé tereli.*

Nem drámai tehetség a br. Eötvösé sem, de műve legalább eszmetartalom s költőiség tekintetében a legélvezhetőbbek közé tartozik.

Hegyfalvy: «Barátim, nem élünk-e az egyenlőség századában?
Gróf (halkabban): Mégis valljuk meg az igazat — ha szerelem nem segítene, néha nem sok nyomát látnók.»

Ebben a korszerű és gúnyos megjegyzésben nyeri kihangzását br. Eötvös vígjátéka: *Éljen az egyenlőség!* (1844), mely nem eléggé kiélezett, hogy irányműnek tekintsük s nem elég jó vígjáték, hogy az irányeszméket magába tudná olvasztani. Közelebb áll a satirához, de nem elég maró, mert bár a gróf meg a főispán pártja egy követ fúnak, az egyenlőség tanát mindakettő a gyakorlatban meghazudtolja, az egyik kissé reservált gőgjével, a másik egy kissé anyámasszonyos nagyralátásával.** Az egyenlőség kérdését a szerelem oldja meg, a mi nem rossz vígjátéki eszme, ha a kör, a melyben diadalra jut, nem volna oly előkelő. Ez az egyenlőség egyoldalú, mert nem lefelé, hanem fölfelé akar nivellálni. A nemes emberek és mágnások vígjátékba való hajszája inkább felsül, mint megoldást nyert. Nem az egyenlőség tana üli benne diadalát, hanem a szerelem, mely lerontja a csinált korlátokat. Eötvös csak érinti az egyenlőség eszményi kérdését fölfelé, de csupán azt látszik tudni és bizonyítani akarni, hogy ez a kérdés még fölfelé is megoldhatlan,

* V. ö. *Honderű* 1843. II. 254—255. lap.

** «A világon mindennek megvannak határai, s az egyenlőség kiterjesztésére nézve, tévedések elkerülésére mindenki közönségesen önmagát választja azon határpontnak, melyen túl a nivellatiót veszély nélkül terjeszteni nem lehet» — írja b. Eötvös a *Falu jegyzőjé*ben I. k. VIII. fej. egy évvel a vígjátéka után, mintegy commentárul hozzá.

ha a szerelem nem lép közbe. Mintha azt akarná megértetni, hogy az emberi ész korlátoltsága, az örökölt ősi jogokhoz való kizárólagos ragaszkodás tehetetlensége, ezek akadályai az egyenlőségnek. Inkább emberi, mint osztályos balitéletre helyezi vígjátékát s innen van, hogy mint ilyen a fölületen marad, s mint vígjáték gyenge leleménye és bonyodalma révén válik közepes becsűvé.

Meséjét is gyöngének találjuk. Mert ha nem tekintünk is a két szerelmes pár rokontörténetére, mely két cselekvényt párvonalosan s így egymásra csekély közrehatásban fejleszt, az a körülmény, hogy a megakadt mese kihallgatott párbeszéddel, elcsent és feltörött levelek segélyével tud csak tovább mozogni, ha egyebet nem is: annyit bizonyít, hogy br. Eötvös nem tudott még valódi vígjátékot írni és a komikumot inkább helyzetekben, mint jellemekben állította elénk, bár jellemző erejét is el kell ismernünk.

Gróf Ábrányi leányát, Ilkát, szereti Hegyfalvi alispán fia, Vilmos. Ezzel mint ténynyel állunk szemben, valaminthogy Perlegi Gyula és Irma szerelme is egészen hasonló amahhoz még abban is, hogy mindaketten, mindkét fél részéről szükségesnek tartják titkolni e szerelmet.

«Az Istenért ne árulja el magát — szól Ilka Vilmoshoz — mindennek vége lenne, azonnal elküldenének s többé nem szólhatnánk egymáshoz» (I. felv. 1. jel.); «rövid ideig titkolódznunk kell, de ez nem tarthat soká», alább: «nem jó ha sokat együtt látnak, — atyám néha gyanakodó» — mondja Irma Gyulának. (I. felv. 8. jel.)

Egy kis csekély különbség az, hogy az egyik párton Vilmos az, a ki Ilkáját biztatja:

«Ne féljen, ha két szív igent mond, a világ hasztalan kiált nemet közükbe»; a másik párton meg Irma az energikusabb, a ki Gyula kislelkű ellenvetésére azt feleli mostohájára és akarat nélküli atyjára utalással: «engedelmeskedni szeretet nélkül gyávaság» (u. o.).

Ime az apák álegyenlőségű tanával szemben áll két szerelmes pár erélye, mely előre is diadalt igér, mert míg ebben határozottságot, bevégzettséget látunk, amabban ingadozást, határozatlanságot. Az egyenlőség kérdését ezek a gyakorlati életbölcsek igérik megoldani.

Ezen adott helyzetek felett lebeg aztán a darab tulajdonképi meséje, szervezeti összefüggés nélkül, inkább mint annak kívülről

mozgató eleme. Jó vígjátéki expositio, hogy a grófot ugyanazon elvek hálójába kell keríteni, melyekkel mást akar megfogni. A kihallgatás azonban nemcsak mint elhasznált fogás közönséges, hanem megokolatlan is, mert Vilmos megjelenése ép oly valószinű, mint jelen nem léte és így nem tudván meg a tervet, a további fejlemény megakadna. Valami ügyesebb drámaíró bizonyára másképp hozza ezt a fő dolgot tudomásra, mint azt br. Eötvös teszi. Egész a második felvonás végéig a vígjáték jól is indul, s az ezután következendőket ügyesen vezeti be — de már előre is sejteti, hogy itt csupán helyzetekkel lesz dolgunk, melyek élénkítik, de nem emelhetik a vígjáték komikumát. Ügyes színpadismerő csak ezután fejtené ki egész erejét, a gyakorlattal nem biró azonban itt fogja elárulni hibái legnagyobb részét. És csakugyan mindjárt a harmadik felvonás nem más, mint a dologhoz nem tartozó egypár helyzetkép. A huszár és inas jelenete ügyesen figurázza ki az egyenlőség tanának nem létezését még a legalsóbb fokon is, de nem tartozik a dologhoz. Az inas által hozott levélnek Gáborszky kezébe kerülése még megbocsátható véletlen, de hogy a prokátor úr föl is meri törni a levelet, az oly büntetendő cselekedet, mely nem illik vígjátékba.

A levél megkerül, a melyből megtudják mindannyian a találkozás idejét és helyét: «ma este 10 órakor a barlangnál». Szerencse, hogy Gáborszky kerítette kezébe e levelet, mert enélkül a darab menete ismét megakadna. A háztól ugyan elkergetik s ezért boszút esküszik, s megy elmondani Perleginek a tervelt találkozást — mint sejti: Vilmos és Ilka közt — a mi ha megtörténnék, Perlegi három zsíros pertől esnék el. De Gáborszky rosszul számított. Visszautasítja Perlegi az aljas ármánykodót, ki még sem mulasztja el a nyert értesülés alapján megakadályozni, hogy a gőgös Hegyfalvyak közül egy a grófi Ilkát magáénak mondhassa. Az épen közelgő grófnak elmond mindent Perlegi és csodálatos, a gróf kijelenti, hogy nem bánja biz ő, ha lánya boldog is lesz, mert «a grófi czím századunkban semmi.» Itt tévedésben hagy a vígjátékíró az iránt, vajjon mi okból érzi magát elveivel biztonságban a gróf? Midőn Vilmossal beszél, nevetve kérdi tőle, hogy mikor tartja lakodalmát? Ennyire bíznék a lányában, vagy ennyire nem sejt semmit azon viszonyból, melyet már mindenki tud csupán maga a gróf nem? A vígjátékíró nevetségessé akarta tenni a grófot, csupán a megoko-

lásban tévedt, vagyis abban, hogy elhigyjük, hogy csakugyan annak kell lennie. Ő csak annak erőlteti, mert terve így kívánja. A negyedik felvonás nem más, mint a találkozás a kitűzött időben, azzal a különbséggel, hogy Vilmos a féltört levél után Birivel megüzenteti, hogy a barlang helyett a nagy hársnál lesz a találkozó. A szerelmes párok megjelennek a nagy hársfánál s aztán a többieket ott hagyják a barlangnál. Fa mögé bujás és rejtőzködés itt a helyzet comicuma, de ügyetlen kéz munkája az egész. Eljön Perlegi megakadályozni a házasságot, Hegyfalvyné, hogy gyönyörködjék a gróf felsülésén és Gáborszky, hogy mindkettőjükön nevessen. De eljött a gróf is, hogy boszúja diadalát ülje. Hegyfalvyné a grófot «moquirozza», ez viszont őt; az alispánné nem gyanakszik leányára, mégis haza megy s midőn visszajön, már Gyula és Irma mint férj és feleség kérik ki bocsánatát. A gróf diadala érzetében annyira megy, hogy kijelenti, ha Gyula Ilkáját kéri oda adta volna neki. A gróf telve van az új eszmék theoriájával, midőn az összeadott Ilka és Vilmos is megjönnek. Most már gyakorlatban is alkalma van egyenlőségi eszméit meg nem hazudtolni. A gróf a kényes helyzetben kijelenti, «hogy a forma talán hibás, a dolog maga legszebb reményeit valósítja». Sőt annyira megy, hogy végre még magára liczitál és odakiáltja a korteseknek: «Magyarországon mágnás és nemes ember közt nincs különbség». . . .

A vígjátéki egyenlőség ugyan ezennel helyre áll, hogy az élet aztán más esetekben meghazudtolja.

Eötvös korjellemző dolgokat is vitt be vígjátékába s pl. a kortesekkel előbb jelent meg, bár nem a magyar színpadon, mint Nagy Ignácz. Az ő kortesei is igen jól jellemezvék. (II. felvonás, 4. jelenete, IV. felvonás 2. és 10. jelenete.) Az egyenlőség elve komikumát mutatja lefelé, hogy Biri szobalányt nem adják szülői Gazsihoz, mert az csak szabó legény, az ő apja pedig külvárosi kalmár! (178. lap.) Korának szóló nyilatkozatok:

«Különös szerencsétlenség volna, boldogtalanná válni Magyarországon azért, mert per idő előtt végződött.» (Vilmos 132. l.)

A birtokáról eltávozni készülő gróf így kiált föl:

«Átkozott ősiség!» (134. l.)

Vilmos mondja más helyütt:

«Perlegi úgy leitatta számára a közbizalmat.» (160. l.)

Perlegi gúnyosan jegyzi meg egy alkalommal:

«Nem Magyarország-e ez? S hát kié ez ország, ha nem prokátoroké?» (164. l.)

Eötvös vígjátékírói pályáját jellemzőleg így írt az *Irodalmi A. B. C.* «Muzsája az aljassággali minden érintkezéstől óvakodva őrizkedik» és ezt azért emliti föl, «hogy költönczeinket emlékeztesse, miszerint lehet a költő igaz és ünnepelt, a nélkül, hogy a póriasság mély sötét örvényébe süllyednie kellene». Annyi tény, hogy ha Eötvös nem is volt a politikai vígjáték legügyesebb művelője, darabja minden legkisebb szennytől ment.*

A csekélyebb értékű iránydrámák közé kell számítanunk Mihályffy Józsefnek nagyon kezdetleges dolgozatát: *A terv* czimű «eredeti életrajzot» is (Szeged, 1841). Megjegyzendő, hogy az «életrajz» alatt itt nem «biographiát», hanem életből vett rajzot, helyesebben «korrajzot» kell értenünk. A színdarab úgy látszik, nem más, mint egy alakulóban levő műkedvelő társulat prologja. A lökést reá Kossuthnak a *Pesti Hirlap* 84-ik számában, *A királyi városokról* szóló vezérczikke adta meg. Beszélnek benne a lelenczházak, kisdedóvók, s a magyar színészet szükségéről, meg a városok jelentőségéről s főleg az egyesülés hasznáról. Minden jelentéktelensége mellett bizonysága e darab annak, hogy a politika és közélet már a vidéken is mindközelebbi érintkezésbe jöttek egymással a negyvenes években kezdődő nagyobb publicitás révén.

Valamivel magasb fokon áll Eliassy István színjátéka: «*A magyarok Észak-Amerikában*». (Eger, 1845.) Ez is iránydráma, de nem, mint czíméből gondolnók a kivándorlás ellen, hanem azon két dolog bizonyítására: 1. hogy «mindenki saját honában keresse nyugalmát s boldogságát»; 2. «hogy a ki Istenben nem hisz, tengerre szálljon.» . . .

A vallásos czélzat a leghatározottabb benne; szorosan mellette a politikai, mely a gyors haladásban látja minden bajok forrását. Schmidt nevelő benne a túlzás képviselője, a ki így biztatja Szigetváryt:

* V. ö. *Honderű* 1847. II. 74. lap. U. o. 1844. II. 291. és hosszabb bírálatát 292—294. l.; 1846. II. 229. l. — *Pesti Divatlap* 1844. II. 78. l. Pulszky: *Életem és korom* I. 138. lap.

«Úgy hiszem, a népszerűtlenek nem vívhatnak a nép joga mellett. Meg kell tagadnod hitedet, nyilvános harczot izenned a kormánynak, zsarnokságot s jogbitorlást a törvényszéki tagok fejére, szóval a népszerűség kivivására tagadd meg azt is, hogy 2×2=4; *a bolond nép most így akarja; a forradalom korszakában így megyen minden; a jövő, a nagy jövő mondom nekünk, a kik illy kemény csatában jól intézkedtünk, gazdag aratást igér.*»

Aztán mintha Eliassy nagyon megijedt volna e bátran kiejtett szavaktól, «jegyzetben» hozzáteszi:

«Tisztelet a józan ellenzéknek . . . Értjük itt azokat, kik a Nemzet életét kelletlen izgatással rongálják, hogy önhaszonleső czéljokat a Nemzet sírján érhessék el.»

A táblabiró-politikának Eliassy az egyetlen képviselője drámairodalmunkban. Nagy kár, hogy egy tán élvezhető röpirat helyett egy teljességgel élvezhetetlen dráma segélyével akarta elavult eszméit forgalomba hozni.

A táblabiró-politikának megtámadói már nagyobb számmal vannak, megszaporodásuk elé azonban a megváltozott viszonyok csakhamar hatalmas gátat vetettek. Mind a három gyors egymásutánban következik a Nemzeti színpadon: Szigeti Józseftől *Egy táblabiró a márcziusi napokban* (1848 X/14); Dobsától *Márczius 15-ike* (1848 XII/18); Obernyiktől *Magyar kivándorlott a bécsi forradalomban* (1849 VI/15). A legtöbb színszerűség az elsőben van, mely elég szerencsés volt, hogy legalább kilencz előadást érhetett meg. Legérdekesebb alakja a republicanus érzelmű református lelkész, a bűnbak Nyakasy táblabiró, a kinek a feje fölött összecsapnak a forradalom hullámai. A két utóbbi darab csak egy-egy előadást ért meg, jeléül annak, hogy még a hazafiság sem tudta a rossz darabokat megmenteni. Dobsa darabjából mutatványúl az *Előjáték* jelent csupán meg. (*Életképek* 1848 II. 328—338). Czíme *Jegyváltás a gőzösön*. Tulajdonképen nem is egyéb, mint Hermina és Gejza jegyváltása története. Közbe borozó fiatal emberek a Szózatot, a Talpra magyart, végűl «Mi füstölög ott a messze távolban» czímű dalokat énekelik; sakkjátszók «sakk a királynak-ot kiáltva, a kártyások kártyáznak Tarklit és egy angol flegmatizál.» A vígjáték bolondja a táblabíró; ki gyermekesen aggódik podgyásza miatt, bolondokat kérdez- és még bolondabb feleleteket ad. Hermin elég ügyesen van festve naivitásában. Az egész darabra

csak az mondható, hogy nem ízléstelen, nem tulzó, de angolja amerikaija, carricaturák.*

Az Obernyik halála után kiadott *Magyar kivándorlott*, korrajz inkább, mint akár vígjáték, akár dráma. Cselekvénye egy jelenet a bécsi forradalom napjaiból: torlaszokkal, puskaropogással, ágyúdörgéssel. A kor hangulatának hizelgő kép, melyen belül Ödön és Klára szerelmi története az idylli rész. Torlai a pecsovics érzületű magyar, ki a forradalom első kitörésekor pénzzé teszi mindenét és leányával a nyugodalmas Bécsbe megy, hogy az udvar árnyékában boldogan tölthesse el végső napjait, életből vett alak, a ki azonban nincs a drámába jól belé illesztve, mert megszökése oly tett, melyet dynasticus érzület és a saját bőrének féltése nem igen magyaráz ki. Ezek inkább tárgyi, anyagi okok, melyek mellé elmaradhatatlan volna személyieket is illeszteni. A személyi okok hiánya miatt válik aztán érdektelenné, érthetetlenné. A politikai élet pecsovicsja, a kiben nem lüktet drámai élet. Az események árja sodorja Bécsbe, a forradalmárok élére, a barrikadok tetejére, kémszolgálatra és sok egyébre, a mit nem akar, nem szeret. Körülötte foly az élet árja s annak hol egyik, hol másik hulláma tartja fönn, löki odább, míg végre partot érve visszakivánkozik hazájába, hogy ha már halni kell, legalább otthon haljon meg. Meséje inkább érzelmes, mint drámai. Hogy korában leszorult a színpadról, azt nem annyira drámaiatlansága magyarázza, hanem az az igazi dráma, mely ott folyt a színfalakon kivül a csatamezőkön.

Obernyik különben nemcsak a politikai vígjáték terén tett kisérletet. Komoly drámái is iránydrámák, melyekben ott lüktetnek a kort izgalomba tartó politikai eszmék. *A Főúr és pór* (Pesten 1844) az 1843-ik évi drámai jutalom nyertese az Akadémián. Iránydrámának készült, de nem abban az értelemben az, mint czíméből sejtjük. Nem a főúr és paraszt, hanem a főúri és köznemesi osztály közti ellentéten alapúl meséje. Az alap hamis, mert ha van és volt vetélykedés a fő- és köznemesi osztály közt, a belőle folyható összeütközés inkább emberi, mint osztály-gőgre vihető vissza, mert végre is sok tekintetben teljesen egyenlők voltak e két osztálybeliek. Ők a nemzet fő alkotó elemei és ha az egyiknek joga volt az alsó táblán, a másiknak viszont a felsőn; amazt köznemesi

* V. ö. Életképek 1848. II. 828. l.

volta sohasem akadályozta, hogy bejuthasson a főrendekhez, ha mindjárt csak hivatali állásánál fogva is. A rang és állás különbségéből folyó vetélykedésnek tehát személyi és nem születésből folyó okainak kellene lenni. A közélet terén való viták mérgéből folyó ellenszenv befolyásolhatná drámai érdek szempontjából a magánélet ügyeit, de a fő- és köznemes közti balhit sokkal nevetségesebb eredetileg, semhogy igazi tragikai alapot alkothasson. A kiindulási pont is hibás. De hibás az egész dráma, melynek súlypontja e dráma keretén kívül esik. Szenkey közönséges csalónak tünik föl, mert oly nevet használ és ennek alapján a közéletben oly jogokat élvez, melyek őt meg nem illetik. Ő nem is sarja a Szenkey-családnak, csak közönséges szolga, a ki a Szenkey-családot Amerikába kisérte. Szenkeyt a drámairó teszi csalóvá, a nélkül, hogy azzá kellene lennie. De mindebből csupán aljas cselekvény folyhatnék, ha nem költene hozzá valami romantikus mesét, a mely úgyszólván csak oda van férczelve a főcselekvényhez.

Szenkey a következő phrasissal válik meg az élettől:

«Leend-e egykor a szegénynek jobb sorsa? Eltiltva lesz-e századokig milliók előtt a szabadság és alkotmányos élet? Lesz-e idő, midőn a férfira, kit érdemei, tudománya fölemelnek, nem kiáltják rá: «Le a polczról, pór vagy s törvényt hozni, s azt végrehajtani nem érdemled.» Igen, lesz még egy jobb idő.»

Az ő ajkáról hallva e szavakat, mosolyognunk kell. Ő nem születésének áldozata, de áldozata annak a titoknak, melyet kimondani gyáva, férfiatlan volt. Ha fogadott fia volna bevallva a kihalt Szenkey-családnak, akkor sorsában lehetne tragikum, mint olyanéban, kit kora balitélete kerget veszedelembe, halálba. De e nélkül tette: jogok bitorlása, becsületes arczczal; szereprevágyás, mélyebb erkölcsi alap nélkül. Már az a terv, a melylyel számítva teszi tönkre hitvány vetélytársát Zalánfyt, oly nemtelenség jele, hogy megfosztja őt azon alaptól, a melyen emberi jogok révén megérdemelné, hogy lelkileg nemesnek tartsuk. Zalánfy és Szenkey oly hitvány jellemek, hogy társadalmi szereplésre nem tarthatnak jogot ott, hol erkölcsi elvek is uralkodnak. Főúri bölcsőben vagy pórágyban születve csak a moralis ember tarthat számot részvétünkre. Obernyik az osztályok harcza helyett két gyönge jellem vetélykedését állítá elénk. Nem küzdve buknak el, csak összeroskadnak saját bűneik sulya alatt.

A csőd- és büntetőtörvényre való utalások azt mutatják, hogy drámaíróink keresték a magyar dráma hazai alapjait. Obernyikban nem volt oly drámaírói tehetség, hogy az összeütközést a helyzetből vagy jellemből tudná fejleszteni. Főhősében oly beteg rész volt, mely minden körülmény közt megfosztotta őt attól, hogy életerős drámai hős legyen. Szenkey mint csaló hal meg. Végső phrasisával nem sikerül magát kevésbbé moralis személylyé alkotni, mint a minő vágytársa Zalánfy, a ki különben sem más mint utánzata a franczia drámák azon hőseinek, kikben az emberi hibák végtelen sora mellett nincs egy olyan vonás sem, mely emberileg elfogadhatókká, valószinűekké tenné őket.

Obernyik másik drámája, az *Örökség* (1844), határozott haladást jelent főleg technikai tekintetben drámaírói pályáján. De viszont újabb bizonyítéka annak az irányzatos hajlamnak, mely a *Főúr és pór*ban a drámaíró pártállását a maga ridegségében állítja elénk. Ellenszenve a főnemesi osztály gőgje iránt határozott s bár nem támadja meg azt, mint legfőbb kiváltságokat élvező osztályt, látszik, hogy csak a balhit fonákságát veszi nálok észre, csak aljas jellemeket rajzol a lelke elé — azonban szándékosan, ellenképül a «pórban», a születés véletlenétől teljesen független erkölcsi jóság és lelki nemesség példányát mutatja be. Juliában a születési gőg, Zalánfyban a származás kényelme által a legaljasabb szenvedélyig elragadó élvezetvágy van erős vonásokkal elénk állítva. A torzítás annál föltünőbb, mert Amália nincs eléggé eszményítve, Szenkey pedig alig több, mint kiméletes színekkel festett kalandor. Szinte boszantó, hogy benne is csupán rejtett gőg a titkolódzás oka, mert félti származása történetének földerülését. Ez az egyoldalúság a felfogásban, nála tán nem személyes gyűlöletben találja magyarázatát, bár nem lehetetlen, hogy a polgári származású ifjúnak alkalma lehetett nem nemesi származása kellemetlenségeit tapasztalni. Valóbbszínű marad, hogy a kor democratikus áramlata, mely az ő fogékony lelkét sem hagyhatta érintetlenül, sokkal sötétebb világításba helyezte a főnemesi osztályt, mint az azt megérdemelte. Az előadás modorára nézve is azok a példányok lebegtek szemei előtt, melyek csak a nagyon rossz és nagyon jó végletei közt hánykodó jellemeket tartották a színpadra illőknek.

Az *Örökség*, úgyszólván, mellékdarabja a *Főúr és pór*nak, de minden igazibb világításban, tulzás nélkül rajzolva, bár teljesen

itt sem tud még szabadulni balhitétől. A nemes származású Vinczében együtt találjuk Zalánfy aljasságait és Szenkey csunya boszúvágyát, de enyhül a kép sötét színezése az által, hogy a szintén nemes Nyárayban a nemesi balitéleteken a lelki nemesség igazi ereje győzedelmeskedik. Hiba minden esetre az az ingadozás, hogy családja ügyvédje rábeszélésére már enged és hogy a haszonnal kínálkozó elválástól nem a saját belátása, hanem Matild végtelen szerelme tartja vissza. Obernyik még benne is a nemes indulatokat olyanoknak festi, melyek alvók inkább, mint ébren várják be az élet harczát és azok fölkeltésére idegen hatás kell, mert az élet szenvedése az ily jellemeket nem hogy erősekké, de nagyon is ingadozókká teszi. Az *Örökség* nemesei tehát szintén a rosszabbik oldalukról megvilágítva szerepelnek e drámában, míg a polgári származású Schmid mintaképe a becsületes polgárnak, a kiben csupán az öregséggel menthető föllobbanás alkot jellembeli gyöngeséget, melyet azonban az idő ujra higgadtsággá szűr le.

Obernyiknak, úgylátszik, legnagyobb hibája az, hogy jellemei mind ingatagok. Az *Örökség*ben még Ferencz inas is az, a ki nagy sokára határozza el magát a nyilt föllépésre. Matild is ingadozik a szökés előtt a jó és rossz közt s határozatlan, midőn arról van szó, hogy lemondjon férjéről. Nyárayt ingatagsága a katasztrófa határáig juttatja el s a homlokának szegzett pisztolynak Matild ad más irányt. Judith ingadozik Vincze és Matild közt, Schmid hasonlóképen köztük, csupán Vincze ingatlan a rosszban és pedig oly mértékben, hogy igazi érdeklődést nem költhet. Még Csődházy is maga az ingatagság, a ki hol Vincze, hol Schmid, hol Nyáray közt osztja meg érdeklődését, természetesen mindég a kilátásbeli haszon szerint.

A mi Obernyik haladását mutatja, ez kétségkívül a jellemzésre való határozott törekvésben vehető észre. Bár a darab meséje inkább vázlatszerű s kimagasló, nagyobb drámai érdekkel és értékkel biró központtal nem bír, személyei változatosak és egy pár vonással elég jól jellemezvék, csakhogy ez a jellemzés is változatos inkább, mint kidolgozott.

Nála is, mint a színi hatás keresőinél a mese érdekessége a fő. Személyei a mese révén nyernek jelentőséget és nem a mesében. A központban a fő gonosztevő áll s mindaddig, míg ezt le nem álczázták, a mese uralkodik a szereplőkön s nem a szereplők

megalkotói a mesének. A színpad tanulmánya is meglátszik Obernyikon, kevésbbé az igazi drámaíró ereje. Nagy jelenetei inkább megríkatók, mint igazán megrendítők. A hatás inkább melodrámai, mint valóban drámai. Költői lendületet sem szavakban, sem jellemekben, sem helyzeteiben nem találunk. Innen magyarázható, hogy a kort érdeklő eszmék által, meg a színszerűség divatos eszközei segélyével nagy hatást érhetett el korában, de a valódi költői erő hiánya megfosztotta attól a dicsőségtől, hogy az utókor mint részleteiben és egészében költői lélekkel feldolgozott drámát az irodalmilag is maradandó becsűek közé sorozza.*

Míg ez első két drámája csak mellékesen irányzatos, addig az *Elsőszülött* (1846) határozottan iránydráma, melynek éle a hitbizományok ellen van irányozva. Épen ez okból válik eddigi darabjai közt leggyöngébbnek, nemcsak tartalom, de külső szerkezet dolgában is. Meséje teljesen hamis alapeszmén épül föl. György gróf szereti a szegény Erdélyi Lujzát s bár megtudja, hogy testvére a másodszülött és így vagyontalan Károly szintén szereti Lujzát, mégis feleségűl veszi őt. Ennek a dolognak semmi köze az elsőszülöttséghez. Mert tegyük föl, hogy Lujza igazán szereti Károlyt, de anyja hasznossági elvei előtt meghajolva, felesége lesz Györgynek, vajjon nincs-e inkább benne és Györgyben, mint emberekben a hiba, mint abban a körülményben, hogy a vagyontalannak született Károly nem veheti el Lujzát? Ha Lujza igazán szerette Károlyt, nem kell megtörténnie, hogy okvetlenül az elsőszülött nejévé legyen, mert hisz ha tisztességes nő, inkább hajadon marad, mint olyanhoz menjen feleségül, kit nem szeret. A drámaíró itt a benső kényszer pótlására külsőt alkalmaz; Lujza anyja tetemes összeggel tartozik Györgynek és ha nem lesz a felesége, nyomor vár reájok. De férfi jellem-e György, a ki tudva, szerelem nélkül való nőt vásárol magának s nemcsak Lujza, de fivére szívét is összetapossa? Mi köze ily jellemgyöngeségnek az elsőszülöttséghez? Vagy más szempontból véve a dolgot, a másodszülöttség oly nagy szerencsétlenség-e valakire, hogy az illető, férfias munkával, erőmegfeszítéssel nem lesz soha képes helyrehozni az életben saját erejével azt a bajt, a mihez születése révén jutott? Mulhatatlan

* V. ö. *Honderű* 1844. I. 132—134., II. 98. és *Pesti Divatlap* I. 197. és 222—223. l.

dolog-e vajjon az, hogy a másodszülött csupán bátyja kegyelmére legyen az életben utasítva s ha ezt megsértette, csupán a nyomor várjon reája? Minő logika ez? Aztán kell-e, hogy minden elsőszülött oly köznapi jellem legyen, mint György, a ki látja a kényszert, a mely Lujzát karjai közé hajtja és mind e mellett is elveszi feleségül? Nyilván való, hogy az elsőszülöttség kérdése a mesébe van erőltetve és nincs szervezeti összefüggésben a mesével.

Úgylátszik Obernyik egy rosszúl kigondolt és még rosszabbúl fejlesztett cselekvényt akart a divatos irányeszmével megjavítani, a mi azonban sehogy sem sikerült neki, mert a második és negyedik felvonás nem más, mint ragasztékja az elsőnek, mintha csak egy három felvonásos rossz drámai mesét az által akart volna a drámaíró érdekessé tenni, hogy melléjök componált egy első felvonást hangzatos alapgondolattal, melynek viszhangját hasztalan keressük utóbb. Az *Elsőszülött* egy szerencsétlen házasság történeténél nem egyéb és oly kevéssé függ össze a majoratus kérdésével, hogy a grófi sarjak helyébe bármilyen testvérpárt lehetne állítani, kik közől csupán az egyiknek gazdagabbnak kellene lenni a másiknál. A második felvonással tulajdonképen egészen új történet kezdődik. Erélyiné föllépése az egyetlen igazán drámai jelenet, csakhogy rossz helyen, mert akkor történik, midőn a mese iránti érdek hanyatlani kezd és ha meggondoljuk, hogy utána a György szobájában lefolyó végső jelenet következik, alig tarthatjuk egyébnek, mint nagyon is hatáskereső fogásnak abból a czélból, hogy Lujza szerelmét bizonyítsuk és előkészítsük az eljövendő házasság utját.*

* Ime kortörténetileg érdekes helyei:

Károly (I. 4.) «Őseimnek rendelkezése átokként nyomja lelkemet. Már mint csecsemőt hideg karok fogadtak az életbe. A szülői szeretet jótékony napja megfagyva, mint hideg jéggömb állott gyermekkorom egén. Már akkor kínos gyötrelemmel néztem bátyámat, midőn anyám karjai szívesebben nyiltak meg eléje, midőn forró csókjai gyakoriabbak voltak s kebléről én száműzve valék . . . gyakran egy gondolat kap meg, melytől visszarettenek: gyűlölöm az elsőszülöttet s a természet szava elnémul keblem fenekén» . . . Alább I. f. 9. jel. «Törvény, szokás, illem! Oh ti a rakásra halmozott emberiség szemétdombján, — melyet társaságnak neveznek — termett megannyi bolondító gombák» (327). — Egyik rabló így szól rablótársához III. 2. jel.: «Te nemes ember vagy, jó kortesvezér válik belőled s a mai világban igen jól fizetik az aljas lelket.» «Te idegen

A gyűlölködés alább idézett nyilatkozatai nem folynak a korból. Forrásuk ott van az iró elkeseredett lelkében. A subjectiv elem ily tulnyomósága, ily legyőzhetetlensége még egy nagyobb tehetség drámairói működését is megbéníthatta volna, mint a minő Obernyik volt.

Ha politikai vigjátékaink és drámáink révén nem gazdagodott is drámairodalmunk, nélkülök a kor érthetetlen. Abból nőttek ki, ahhoz szóltak. E kor letüntével elvesztették maguk alól a talajt s a feledés homályába merültek, mert csak az maradandó, a minek értéke nem korszerűségében, hanem költői, művészi tartalmában van.

nyelvű lévén, nem tudsz magyarúl: bizonyosan alkalmazást nyersz valamely nemzeti intézetnél.» A harmadik rabló ujságlapot fog kiadni, a «legéretlenebb eszméket» fogja előadni, s azért a legnagyobb pártolást reméli (344). A megtalált tárczára így szól az egyik rabló (III. 6. jel.): «Oh van benne elég pénz. Legalább is száz nemest lehetne rajta tisztujításra vásárolni» (349). — V. ö. *Honderű* 1846. I. 76. lap.

III.

A MAGYAR BOHÓZAT ÉS NÉPSZÍNMŰ.

A népies romantika drámairodalmunkban. — *Csongor és Tünde.* — Az eszményített népies mint a tündéri vígjátékok idegen elemeinek ellenszere. — Munkácsy János és *Garabonczás diák*ja, meg *Tündér Ilonája*. — Gaal és *Peleskei notáriusa*. — Hatásának titka. — *A vén sas* korrajzi elemei. — Balog István *Mátyás diák*ja és Ludas Matyija. — Kovács Pál: *Nők köztársasága*. — Tóth Lőrincz: *Alkonyatkor*. — Beöthy Zsigmond és *Kobor Istók*ja. — Az énekes elem Nagy Ignácz *Argyrus királyfiá*ban. — Dömе G. *Kőcsmei Sárkánya*. — A népszínmű csírái az első bohózatokban. — Átmenet a népszínműre. — Szigligeti jelentősége és reformjainak kedvező hatása. — Népszínműi elemek Jakab J. *Falusi lakodalmá*ban. — A *szökött katona* és hatása korára. — A *két pisztoly*. — Uj elemek a *Zsidó*ban, a *Rab*-ban és a *Szekrény rejtelmei*ben. — Költői elemek a *Csikós*ban. — A történeti elem a *Párbaj mint Istenítélet*ben. — *Liliomfi* mint legjobb bohózatunk. — Szigligeti követői: Haray Viktor, Jókai, Szigeti, Vahot. — A karzati irány elharapódzása a népszínműben.

A közélet nagy eseményei mellett a népies elemnek beolvadása a drámába: ez ad új színt, megkülönböztető jelleget a negyvenes évek tündéries vígjátékainak, bohózatainak, népszínműveinek.

A politikai élet nagy érdeklődését a nép iránt az irodalom folytatja, s mielőtt egyéb ágait áthatotta volna e rokonszenv, e nemes és nemesítő leereszkedés, a drámairodalom, a tündéries vígjátékok és bohózatok segélyével a színpadra hozza a nép kedves meséit, képzelme tündéri alakjait, mintegy odamutatva a megifjodás forrására: a népiesre. A romanticismus tulságai után természetes átmenetet alkot ez a tündéries összevisszaság, mely félig szintén romantikus, de a való nincs benne tulozva, hanem eszményítve; e tulzás igaznak hazudva, hanem a maga egyszerűségével valószínűvé téve. A népiesnek tündéries világa elhihetőbb annál a hazudott valónál. Költészete emel és nem torzít; kellemes

csalódásba ejt rászedetés helyett. Meséinek tárgya sohasem hagyja el teljesen a való világát s tündérei is leszállanak hozzánk, míg amabban csinált világ áll előttünk óriásokkal bűneikben és erényeibben, hősökkel, minőket a való világ sohsem látott: a nagyítás és kicsinyítés, a jóság és gonoszság két véglete szerint, arányaikban hihetetlen személyekkel.

A tündéries vígjáték mind közelebb viszi íróinkat magához a néphez. Idővel a genre megtisztul és bohózattá válik, melyben csak a mozgató elemet képviseli a tündéries, majd kiválik belőle teljesen s a dráma a népszínműben rákerül a népiesség talajára egészen. Kezdetben a népszínmű nagyon sok bohózatos elemet ölel föl magába s elárulja a forrást, a honnan eredetét vette, de lassan megtisztul ettől is és teljesen a maga útjain halad.

Az első dráma, mely a nép tündérvilágát viszi be irodalmunkba s a költészet ereje által mély tartalmat kölcsönöz az egyszerű mesének: Vörösmarty *Csongor és Tündéje* (1830), mely ugyan színjátéknak van keresztelve, de meséje révén tulajdonképen tündéries bohózatnak mondható.

Vörösmarty életrajzírója elmulasztotta kutatni azon kapcsolatot, mely *Csongor és Tünde* megszületése és a korában divatozó tüneményes drámák között fönnállhatott. Ha Vörösmartyt Argirus és Tündér Ilona története érdekelhette régóta, okvetetlenül külön okának kellett lennie, hogy e kínálkozó költői beszélytárgyat épen drámává dolgozza föl, midőn annak egész tartalma bőséges alkalmat nyujt lyrai tehetségeinek teljes ragyogtatására; mert az magában véve nem magyarázza ki a dolgot, hogy Gergeitől a tárgyat kölcsönözvén, legalább a feldolgozás formájában akart tőle különbözni. Hiszen a beszélyformában is megtarthatja önállóságát, a compositio egészen sajátja lehet, az ő képzelme ékesítheti ki egész Tündérországot, szóval költői lelkét nem köti le semmi, a drámai formában ép oly kevéssé, mint abban, a melyben a nép ismerte. Az sem magyaráz, hogy félt attól, hogy nem találja el a népiesen naiv hangot. Elég a drámai feldolgozást megtekintenünk hogy minden kétséget kizárólag elismerjük, hogy *Csongor és Tünde* az első drámai költemény, mely irodalmunkban művészi magaslaton mutatja be a népies nyelvet, mely első ízben adja próbáját azon módnak: miként kell költői ihlettel eltalálni a naiv, népies ízt és zamatot a beszédben, a hangulatot a helyzetekben.

Balga annyira megőrizte népi jellegét, hogy valóban mintaképül szolgálhatna az utókor drámaíróinak; a mi túlzás benne: a falánkság, az határozottan nem ellenkezik népi voltával, sőt komikus ellenképül szolgál, az eszmények után szaladgáló és örökösen ábrándozó Csongornak. Ilyen alakot csak a népélettel lelki kapcsolatban élő költő tud teremteni, ki nem kételkedhetik erejében, vajjon sikerül-e neki eltalálni az eszményitetten népiest, eszményítve csupán annyira, hogy durva mellékízétől megtisztítsa.

Vörösmartynak külső okának is kellett lennie, hogy az ismert mesét éppen drámai formában dolgozza föl. És itt lehetetlen elkerülnünk azon külső okok kutatását, melyek őt erre vitték. *Salamon* és a *Bujdosók* kétségtelen jeleit mutatják azon befolyásnak, melyet rá ifjú korában a végzet-dráma, ez a specialis német termék gyakorolt. Pesti tartózkodása, de meg székesfehérvári időzése alatt is, a magyar színpad műsorán ott láthatta mindazt, a mit Kotzebuetól Grillpartzerig, Schillertől Raimundig a német és ezek nyomán a magyar drámairodalom termelt. A huszas évek vége felé a színpadok legfénylőbb csillaga Raimund volt az ő költőien gondolt, mély erkölcsi czélzatú tüneményes drámáival. Ő hozza először színre a jóltevő szellemeket, ő alkalmazza a népiesen tündéri elemet drámai meséiben s hihetetlen hatást ér el nemcsak külsőségeivel, de darabjai költői tartalmasságával is, s allegorizálásai ellenére nem röpül ki a való sohsem lábai alól, sőt tartalmat ad mindig még elvont alakjainak is, kik a jó és rossz tulajdonságok személyesítői. De nemcsak Raimund, hanem Shakespere és Calderon is hatottak rá, amaz a színpadon, emezek mint olvasmányok.

És midőn e hatások külső nyomát észreveszszük darabján, föltűnik egyúttal a költői lélek önállósága, mely a forma határait kiszélesíti s tárgyért a nép mesevilágába megy. Az ő lelkét csupán megtermékenyíté ez irány, de nem tette szolgai utánzóvá. Mintha csak a külsőségeket leste volna el, tárgyának tartalmat csupán költői lelke legmélyéből kölcsönöz. Nem teremt személyesített bűnöket és erényeket, de a néphitben meglevő alakokhoz fordul és ezek nyomán alkotja meg a rosszat okozó Mirigyet, a ki bár nem népi alak, de azzá finomúl az ő költői lelke kohójában. Kurrah, Berreh és Duzzog olyan sikerült manók, melyek név nélkül élnek a nép képzelmében, s hogy a költő nevet ád nekik, ez csak alakító erejé-

nek élénk működésére és e működés közben az egyénítésre törekvésre vallanak. Hogy hárman vannak, azt megokolja a bűvös három szerszám: a köpeny, az ostor és a bocskor, mely három tulajdonos birtoka s minthogy csak egynek hoz igazi hasznot, természetes tárgya czivakodásaiknak. A tüneményest nem hajhászsza soha és az nála sohasem önczél. Alakjai a földön mozognak s csak elleneik vagy jóakaróik tündériek. Finom tapintatra vall, hogy az áradozó, sentimentalis Tünde mellé, kinek szerelme mégis csak túlvilági szerelem, odaadja ellenképül Ilmát, a ki nemcsak Böske neve, de beszédmodora, gondolkozásmódja révén is egészen a föld gyermeke, a kit semmiféle tündéri környezet sem foszt meg teljesen földi szinezetétől. Ép így kitünő ellenkép az örökösen elegikus Csongor mellett a harcsaszájú Balga, a spanyol Graciosó magyar kiadása, a kit nemcsak szolgai viszony, de rokonérdek fűz Csongorhoz társúl. Csongor Tündében az eszményi szerelem társát, Balga Ilmában, a megszökött feleségben, a házasélet nélkülözött kiegészítőjét keresi. A czélok közössége mellett, az indítékok különfélesége, a túlvilágiasság idealizmusa mellett a mindennapi élet prózai realizmusa folyton érdeklődést kelt és nem hagyja figyelmünket lankadni, midőn a törekvések közössége unalmat rejthetne magában.

Az öt főalak magában véve kitünően van megalkotva, ha egyenként kutatjuk, de közös munkájukban, a kezdő kéz ügyetlenségét látjuk. A meddig a költői lélek munkája terjed, nyelvben, felfogásban, megalkotásban a legszebb mintaképeket kapjuk, de a hol a tudatosan cselekvő drámaíró keze munkájában kellene gyönyörködnünk — ott csak a kezdő áll előttünk, kinek gyakorlata, ügyessége meg sem közelíti költői erejének elementaris hatalmát.

Mirigy ármánya csaknem érthetetlen. Ő arra a tündérfára vágyik, melyet Tünde ültetett. Okát nagy későn tudjuk meg:

> Ifjuságnak drága fája
> Tán lehull a kor homálya
> Almádat ha izlelem.

Meg akar ifjodni e fának gyümölcsétől, a mi végre is jogos és nőies kivánság a vén banyától. De mi szüksége rá? Ha kapcsolatba volna azzal hozva, hogy Tündétől Csongor szivét fogja ifjusága bájával magához édesgetni, az ármányt értenők, de e nél-

kül nem drámába illő okból cselekszik. És Tünde mi végből ültette a tündérfát? Ezt csak sejtjük, de nem tudjuk meg:

E kies fát mily hiába
Ültetém vad föld porába,
Kedvesemre nem találok.

A tündérfa tehát a szerelem fája volna. Kincseket termő gyümölcsei a szerelem érzéki része? Egy más helyt így szól Tünde, midőn együtt tölté az éjet Csongorral:

Nézzed e fát a gyönyörnek
Fája volna; itt reméltem
Szerelemtől boldogítva
Senkitől nem háborítva
Vágyaimnak álmait
Teljesedni karjaidban;
. . . . .
S ím az első éjjelen
Orv kezek megbántának
És elárult titkaimmal
Kárahajtó hatalommal
Ellenségim játszanak,
Vissza hát a messze honba . . .

Tehát e fának titkát nem szabad tudni? A nyilvánvalóvá lett szerelem elveszti szűz tisztaságát? Tán Tünde Csongort magához akarja vonni Tündérországba, de Csongor szerelme s «hatalmas gyűlölője» üldözéseitől szerelme földivé válik és elveszti eszményi tartalmát? Minderre hasztalan keresünk választ. Mirigy az alvó Tünde hajából levág egy arany fürtöt, hogy a saját leánya hajába illeszthesse, a ki ekként Csongort elcsábíthatná. Csakhogy Mirigy leányát mint rókát a manók megették s most nincs kire hagyni a rablott aranyhajszálakat. Mirigy kezéből minden fonalat kiejt a költő, a melyek segélyével ármánya okozati kapcsolatba jöhetne a szerelmes pár történetével. Ledér (a személyesített bűn) belészövése a mesébe egyike a darab leggyöngébb, legfölöslegesb részeinek s alig egyébre való, mint hogy Balgával egy mulatságos jelenetet tegyen lehetségessé. A bölcselkedővé vált Csongor nyilatkozata még a legközelebb hoz a mese czélzatához:

Elérhetetlen vágy az emberé,
Elérhetetlen, tündér, csalfa czél!

Tehát Csongor az elérhetetlen eszményekért hasztalan fáradó ember képe volna? Hisz akkor azt a kiemelkedő palotát a «tündérfa ellenében» nem szabad a tündérországi palotának gondolni és midőn végül egymáséi lesznek Csongor és Tünde, a lehulladozó aranyalmák mit jelentenek: az elért czélt, midőn a megért gyümölcs magától hull le — vagy megsemmisülését az eszményi törekvéseknek? Tünde a boldogság tengerében képzeli magát mégis:

Itt fogunk mi csendben élni
S a bajoktól messze lenni;
Hagyd virágzó ajkaimnak
Szívből áradt választ.
Megzavarhatatlanul
Így fogunk mi kéjben élni
S a világgal nem cserélni.

Tehát mégis elérte volna czélját? Azt hiszszük, ez mellékes dolog. A mese az eszményi szerelem dicsőítése marad, de a melynek nyomán ott fakad az érzéki szerelem egész hevével. Csongor megtisztult a földi harczban és teljesen méltó a tündérleányra. Szerelmök történetén ott maradt a népköltészet zamatja, mely sejtet, édes izgalomban tartja agyunkat akkor is, midőn a megoldás prózai bizonyossága után sóvárog lelkünk. E mese nem rontotta le befejezésével a költő lelke alkotta tündérországot . . .

Vörösmartynak csakhamar nagyon gyenge, költőietlen utánzója akadt Munkácsy Jánosban, ki *Garabonciás diák*jával, mely a budai színen (először 1834. VIII/23.) óriási sikert ért el, s a Nemzetiben is 1837. X/8. óta a műsor kedves darabja maradt, először vitte a tündéries elemet a magyar színpadra.* E nagy siker hatása alatt írta meg mindjobban hozzászegődve a bécsi bohozatírók modorához, második és utolsó «tüneményes vígjátékát, népdalokkal, énekekkel, tánczczal» (1838. VIII/5.) *Tündér Ilonát*, mely azonban már meglepő mértékben mutatta tehetsége elparlagiasodását. Bajza szerint (*Összegy. m.* 1863. VI. k. 77.) *Tündér Ilona* a parodiák legaljasabb neméhez tartozik, dőzsölés benne a

* A *Honderű* 1843-ban is ilyképen magasztalta íróját: «Szegény néhai Munkácsyt hiába üldözték számos ellenségei. Benne népköltészet rejlék, több mint bármellyik (!!!) eddigi színi bohózat-íróinkban. E darab többet hozott 20,000 frtnál a színháznak.» (I. évf. 247. l.)

főcselekmény ; Bunko Dani, a harangozó, a személyesített gyomor, puszta állatiság, a nemesnek minden vegyűléke nélkül. Csicso Gyuri borbély az esztelenség maga, a vén, rút, csacska és férfira vágyó boszorkánynyal együtt.

Tárgya az, hogy az árvízkárosultak a korcsmában kétségbeesésükben elcsüggedt szívvel dőzsölnek. Ez az elcsüggedés hihetőleg a henyeség gyermeke, mert a mint az Ismeretlen, a ki pénzzel segítvén őket munkához utasítja, durván megtámadják. Erre az ismeretlen fölfedezi magát előttök, hogy ő az Argirus királyfi. Föltárja előttök a tündérvilágot, mire kedvet kapnak, — érthetetlen, ki nem nyilvánított czélzattal — a tündérvilág meglátogatására. Ennek az egész utazásnak csak egy czélja volt, hogy látványosság alkalmául szolgáljon. A vége — a tündérvilági kiűzetés után — házasság, melynek szintén nincs semmi köze az utazással s alig valami az előzményekkel. A darab nem tetszett. Oka Bajza szerint a «munka tartalmatlansága, az életi és tündérvilági elemek össze nem függése, a drámai cselekvény fonák menetele, mint a mely érdekében elejétől végig folyvást sülyedő, minélfogva az egész darab igazán fején áll s lábával égfelé vergődik.» Tündér Ilonának csak tiz szó szerepe van. Argirus csak 2—3-szor jelenik meg, de nem javítja meg a korhelyek erkölcseit, bármint állítja, hogy gyökeresen megjavultak.

Munkácsy, a ki megmutatta a *Garabonciás diák*ban, hogy van érzéke a bohózatos iránt, a tréfa, a vígötlet sokszor sikerülnek neki, nyelvezete magyaros és a színpadi hatás alsóbb német czéljaira tudja kizsákmányolni, mindamellett már első darabjában, valamint a *Rajzolatok* hasábjain megjelent dolgozataiban azt árulta el, hogy népiessége az alszerűségre mutat hajlandóságot, a jellemzetest a rikító színezésben keresi s a külső hatás kedveért nem kerüli a valószinűtlent, az erőltetett dolgot, a természetlent. Magyaros nyelvezete parasztossá válik és nincs annyi ízlése, hogy cselekményben és kifejezésekben csak az illőt tartsa irodalminak. Szélsőségekre, túlzásokra ragadtatja magát ; a duhajkodás eleme és irodalmi polemiáiban megtaláljuk azokat az írói tulajdonokat, melyek oly jól illenek a bohózatoshoz. Természetesen ízlése nem mérsékli, költőisége nem finomítja bohozatainak vaskos helyzeteit. Közelebb áll az alrendű Raupachhoz, mint a költői lelkű Raimundhoz. Egyelőre még utánzó. A *Garabonciás diák* még reményeket

ébreszt, hogy a magyar bohózat (ha mindjárt utánzáson kezdődik is) ügyes, avatott művelőre talált benne; de *Tündér Ilonája* már csak hibáit mutatja: az utánzás szolgaiságát, a karzatok tapsai után való törekvést, a drámailag természetessel nem törődést. Szóval a látványosság és nem a drámai érdek lebeg előtte. Emberei a legaljasabb teremtmények. Nem esznek, hanem zabálnak (hogy fog ez hatni!); nem isznak, hanem részegeskednek (milyen mulatságos a részeg ember a színpadon!); nem cselekesznek, csak bolondíttatnak (mennyi érdekes helyzet kinálkozik itt!) De hát ott van a külső pompa, a gépézet, a tündéries. Mintha csak valaki aljas tárgyú festményét szép rámával akarná élvezhetővé tenni!

Munkácsy tehetsége, ízléstelenségébe, költőietlenségébe és mondjuk ki tanulatlanságába fult belé. Nem az egyetlen e nemben a magyar színpadon, de egyike azoknak, kiket sajnálni lehet, hogy a megtisztulás tüzén nem juthattak soha át. Őt a mások mérséklése nem javította. A nemesebb írói ambitio pedig soha sem volt meg benne oly mértékben, hogy magától is észre tudott volna térni.

Tán baj volt, hogy a legalsóbb fokon kezdette a drámai válfajokban. Nehezebb volt emelkednie, finomulnia, könnyebb elsülyednie. Amazt nem óhajtotta, emettől nem látszott félni, mert nem volt elég tisztult ízlése abhoz, hogy meglássa a bohózatosság és könnyűvérűség, meg a boszantón hihetetlenség és trágárság közel határait.

Az 1838-iki színházi év a gyönge *Tündér Ilona* mellett, két hatásos tündéri vígjátékkal, helyesebben bohózattal gazdagodott, az egyik Gaal József *Peleskei nótáriusa* (X/8), a másik Balog István *Ludas Matyija*. (XII/27.) A *Peleskei nótárius* színpadi sikere nem állott irodalmi sikere mögött. Míg amott ezerek jóízű nevetése avatta föl a leghatásosabb színművek sorába, az irodalom sem felejtkezett meg valódi értékét tisztába hozni, A legszigorúbb s legtöbb ízléssel biró drámabiráló Szontagh Gusztáv meglepő tárgyilagossággal emelte ki egyes hiányait és nagy erényeit.*

«Tündéries bohózat tárgyát — írja — a nép életéből kell választani s tündéries elemét a valósággal belsőleg összeforrasztani, hogy hasson. Mi az *első* követelést illeti, ennek szerzőnk sok szerencsével megfelelt, haramiái, juhászai, a juratusok stb. valóban eleven életmások; maga az

* *Figyelmező* 139. évf. 442—445. l.

érdemes Zajtay pedig az ó divatú notariusoknak szinte mintája. Nem egészen olly tökéletes e mű tündéries oldala; sőt e tekintetben az első s két utóbbi szakok közt világos anachronizmus tűnik ki, melly azonban színiadás közt nem igen ötlik fel. A két utolsó szakaszban a cselekvény *jelen idei*, az első szakaszban *multkori*, mert napjainkban N.-Peleskén aligha égetnek boszorkányokat. *Egyébiránt a mese népszerűsége, a cselekvény sebes drámai haladása, a nép nyelvéhez és személyekhez szabott dialog, mindenekfelett pedig a Peleskei notarius érdekes egyénisége, e színművet sokáig fentarthatják a padon. Zajtay igazán talpraesett character, emberi s nemzeti oldalról tekintve.* Tapasztalására korlátolt, mert Peleskén a nagy világot nem ismerhette meg, de esze élég tág, szíve pedig buzog az igazságért s minden nemzeti ügyért. Ruhája, beszéde, gondolkozásmódja, az igaz, egy kissé ó-testamentombeli, örömest latinizál s az ujításnak nem épen forró barátja: de mind ezen vonások szépen egyeznek egy falusi notáriussal s bohózat hősével.» A darab hatását azonban a szepesi születésű *Thern Károly* zenéjének tulajdonítja részben. «Eddig *egy* komoly s *egy* víg eredeti daljátékkal birunk s több tündéries bohózatokkal, hol egyes dalok előfordulnak ugyan, de tudtunk szerint egy műnek zenéje sem tapadt úgy az emlékezetbe, egy sem hatott eddig ki a színházból az életbe, csak a Therné; juhászdalát már német — de magyarúl értő — házaknál is hallhatni. Ez egy eddig figyelemre alig méltatott eszköz nemzetisedésünk terjesztésére. Azért, ha a Peleskei notarius szerzőjére becsüléssel emlékezünk, ne felejtsük el zeneszerzőjét is; mert mindkettő érdeme elválaszthatatlanúl együvé van kapcsolva.»

De szerinte Megyeriről megfeledkezni szintén «valóságos igazságtalanság volna».

Másfél évtized mulva, midőn 34-edszer adták (1843 V/28), úgy írt róla a *Honderű*, hogy még sokáig kedvelt darab marad, mert jellemei

«nem a költő agyának hajoknál fogva összeránczigált beteges ábrándképei, mellyekről a való élet mit sem tud, hanem az életnek, a valóságnak hű tükrözetei.» *

Érdekes dolog, hogy a *Peleskei nótárius* hatását 1847-ben az *Életképek* ugyanazon okokban kereste, mint első bírálója Szontagh.** Mintha idejét multa volna már akkoriban e hiressé vált bohózat, így emlékezik meg róla:

«Megvolt a notariusnak a saját korszaka, de akkor Megyeri élt s vele együtt meghalt a notarius is. Senki sem tudja úgy mondani a «magnum áldomást», a «more patriot» stb. mint ő. Szentpétery jó notarius

* I. h. I. 781. l.

** *Életképek* 1847. I. 219—220. l.

volna, ha Megyeri meg nem előzi.» A zenéjét is kiemeli: «Ezen sajátságos zene soha el nem vénül s az élethű genrekép megteszi hatását az emberre, ki a magyar életet ismeri.»

Még jellemzőbb ennél a több mint három évtizeddel megjelenése után tett kritikai megjegyzés, mely szintén a Szontagh által hangoztatott dolgokat emeli ki.*

«Ezen énekes bohózatnak nem csekély érdeme a Thern zenéjében áll, mely nem úgy mint többi népszínműveink beerőltet egy-egy ismert dallamot a szövegbe, hanem épen az előforduló jelenethez van szabva dal és zene. Magában a színműben vannak érdekes jelenetek, Gaal sok ügyességgel állítá össze; különösen a notarius alakja, melyhez Megyeri emléke van hozzá nőve, mindig kedves marad; *de az egész mégis inkább elbeszélésnek, mint drámának való tárgy.*»

Ime előttünk állanak a *Peleskei nótárius* érdemei; az életből vett alakok magyarsága; a kitünő főszerep mellett, egész sora a hatásos mellékalakoknak: a nótárius mellett az egész kupaktanács, a géczi boszorkány ép úgy, mint a typicussá vált pesti korhely Baczur Gazsi. Adjuk hozzá Gvadányi népszerűvé vált meséjét, Thern kitünő zenéjét, a tündéries elem humoros alkalmazását és divatját, a színhely változatosságát, a «local tonusok» ügyes alkalmazását, mely egyformán találó Nagy-Peleskén, a Hortobágyon, Budapesten; a mesén uralkodó kedves derültséget és szeretetre méltó jóizűséget, tarka sokféleséget és végül azt, hogy mindez külön és együttvéve új, szokatlan volt, meg fogjuk érteni sikerét, azt a hallatlan sikert, hogy ez az 1838-iki műsor egyetlen darabja, mely mai napig fön tudta magát a színen tartani. Pedig szinte hihetetlen, hogy ez volt Gaalnak egyetlen életképes bohózatja. Vajjon csakugyan az «élet gondjai és hivataloskodása» vonták el pályájától?**

Ha későbbi alkotásait tekintjük némi joggal kételkedhetünk ez állítás valószínűségében. Már 1839-ben azt ujságolták felőle, hogy *Kuruczvilág* czímen bohózatot ir, melyben az ismeretes fűzfapoeta «Hodvíz-parton, hódvilágon, 1777 született Berei Farkas Andrásnak is» szerepe fog jutni.*** Az irodalomban nyoma sincs

* *Szépirodalmi Figyelő* 1861. I. 382—383. l.
** *Szigligeti emlékbeszéde* Gaal fölött.
*** *Figyelmező* 1839. évf. 483. l.

annak, hogy ez a bohózat valósággal elkészült volna. A *Peleskei nótariuson* kívül csupán *A vén sas* című bohózata (Pest, 1844) marad ránk nyomtatásban.

A *Peleskei nótárius* után, mint bohózat, sajnos, nagy hanyatlást jelez a *Vén sas*. Meséje, bonyodalma, végkifejlése egyaránt lapos. Összevisszasága, mely a bohózat keretén belül korlátlan lehet, (csak unalmasnak, absurdnak nem szabad lennie) annyira csinált, hogy sehol nem érezzük a megnevettetőnek bár alrendű, de még sem csinált, erőltetés nélkül hajhászott comicumát. Szorosabban véve politikai iránydarabnak is tekinthetjük, melynek éle a maradi, a fontolva haladó nemesi kiváltságos osztály ellen volna irányozva. És ez a szabadelvű szellem az, a mi kortörténeti becset kölcsönöz neki, bár az irányzat csak a főalakból és egyes nyilatkozatokból látszik kiríni, magának a mesének a politikai háttérrel csak kevés köze van, ha ugyan nem tulajdonítunk annak nagyobb jelentőséget, hogy Benedek uram nemesi rangjára figyelemmel nem akar tudni unokaöcscse házasságáról Halmay Idával, ki nem más, *mint csak* ügyvédének leánya, tehát legfeljebb honoratior, de nem birtokos nemes ember!

A darab satirája, melylyel az első felvonás megindul, nem enyelgő, bohózatba illő, hanem megdöbbentő. Az alap oly sötét, oly kétségbeejtő, hogy szinte bántja jó ízlésünket, nemzeti érzületünket túlzásaival. Benedek uram iskolát alapított birtokán, nemesei gyermekei számára, de nem azért hogy tanuljanak, hanem hogy megbutuljanak, féltvén őket a gondolkozástól, mely véletlenül őveit is bevihetné a szabadon gondolkodók nemzetellenes szövetségébe. Benedek uram valóban szomorú példája volna a 40-es évek nemességének, a mint hogy Butaházy tanító nem kisebb mértékben salakja osztálybelieinek, mert tudás dolgában még odáig sem jutott el, hogy öt és nem négy világrész van. Ez csinált túlzás, melynek még bohózatban sincs helye, ha a bohózat főszereplői írástudó emberek, kik közül maga Benedek uram alispánságra is jogot tartott! Az ilyennek tán egy bizonyos személy ellen irányuló satirában még lehetne értelme, de nem még bohózatban sem, ha a főszemély kiválasztott példánya csupán a hozzá hasonlóknak, és mégis az egész osztályt képviselni akarja. Látszik, hogy mindez, a fontolva haladók osztályának erőltetett kifigurázására iratott, mert magának ennek a nevelési eljárásnak inkább

episodikus, mint a lényeges dolgokra elhatározó befolyást gyakorló szerepe van az egész mesében. Csak annyiban huzódik keresztül az egész mesén, hogy Butaházy mindég ott van ura mögött, mint kiválasztott házi bolond, mint türelmes bűnbak, a ki mindennek oka! Butaházy különben csak annyiban jelentékeny személye a darabnak, hogy ő az, a ki urát értesíti leselkedésének azon eredményéről, hogy Tihamér és Ida szeretik egymást. Csodálatos! Négy teljes felvonás kellett ahhoz, hogy oly buta embert, mint Benedek uram, bolonddá tehessenek? Még ha mulatságos volna az egész eljárás! De oly unalmas, hogy lelkendezve kapkodunk egy-egy satirikus ötlet után, mint pl.:

«Hány törzsökös család van Magyarországon, mellynek perén kívül egyebe sincs» (25); «itt lesz ő nemsokára, bár fontolva halad» (28); «nem tudja-e, hogy magyar nemes embert még az ördög sem viheti el, ha elébb törvényesen meg nem czitáltatja» (49); «meghalt az utolsó Porcsalmay! mi lesz most Magyarországból?» (71)!

Annál gyöngébbek azonban élczei, melyek rendesen a legalsóbb rendű szójátékokon alapulnak pl. ilyenek Mogyoró-nagyítási; általán véve a második felvonás; vagy ez:

«Neró magyar ember volt, mert azt teszi a neve, *ne rój* fel semmit!» (43); «azért csinálnak kénytelen gyufát, mert a kénkövet mind a borba töltik» (50); «mi az a gyufa? Beszélj hát magyarúl, hiszen ezt az apám is czinthölczlinek hitta» (74).

Helyzetek és élczek tehát egészen alrendűek benne. Egy tekintetben azonban érdemét nem lehet elvitatni. Itt látjuk először sokkal terjedelmesebben, mint a *Peleskei nótárius*ban és *Ludas Matyi*ban, a műdal alkalmazását, tehát az első lépést a vaudeville felé, melynek magyarban manapság fölül nem mult példánya *Liliomfi*. Solók, kettesek és karok felváltva szerepelnek benne, sőt Butaházy a *Falusi borbély* híres áriáját is elénekli. «Tudd meg ember por vagy s hamu» a mi komikus ellentétképen jól illik a kisérteties hangulathoz. Itt-ott népdalrészletekre bukkanunk, de a szerző részéről módosítva, mintha félne még azt eredeti valóságában alkalmazni. Csupán két helyen van határozottan megjelölve a nemzeti dallam az I. felvonás végén «Megállj Jancsi itt előttünk a csárdában» és a IV. végén: «Nincsen kedvem mert a fecske elvitte.» Még a népdal nem meri helyét követelni, csupán a népdallam jelenik meg, egyengetve a népszínműnek talaját. E bohózat

legnagyobb baja, hogy a *Tisztujítás* hatása alatt született meg, félig-meddig csak annak sikerén akart élősködni. De veszekedő, nem fizető köznemesei nem találtak visszhangra, valamint gúnyát sem mondhatták talpra esettnek. Félig bohózatos irány-vígjáték, félig meg csak tiszta bohózat akart lenni. Amahhoz nem rendelkezett annyi erővel, mint Nagy Ignácz, emerre nézve elkapatták a *Peleskei nótárius* sikerei. Ezért fél munka: bohózatnak unalmas, iránydrámának fölületen mozgó, külsőségeken kapkodó.*

A színpadi sikereket tekintve szerencsésebb volt Balog István, ki *Ludas Matyi*ján kívül egy csomó apró bohózat társaságában a Lang Ádám után írt *Mátyás diákjá*val (1844 VI/29) ura maradt a helyzetnek. *Ludas Matyi*ja annyiban érdemel figyelmet, hogy miként Gaal Gvadányim, úgy Balog Fazekason nem követett el szentségtörést, sőt neki is nagy hasznára vált, hogy nagyon népszerű tárgyat alkalmazott darabja utján a magyar színpadra. Matyija és duzzogó anyja, meg szeretője Ilka ugyan csak conventionalis népi alakok, de nem ízléstelenek. Döbrögi zsarnoksága és megtérése ügyes kapcsolatba van hozva a *Durvaság* és *Szelídség* magyar tündéreivel: Gorombateszszel és Szelidateszszel. Kobak jó szerep lehetett, a minthogy az egész darabnak legfőbb érdeme könnyen és jól játszható szerepeiben keresendő. A színpad nagyon is rászorult ezekre a könnyen és hatással adható bohózatokra, mert a miket az irodalom termelt, azokban nem volt sok köszönet: nem szolgáltak az irodalom különös gyarapodására, de a műsornak sem tettek szolgálatokat. Egy párnak fölemlítése meg fog győzni állításunk igazságáról.

Ha bohózat annyi, mint hihetetlen, nyakacsavart helyzetek, felvonulások, rászedések, sületlen élczek és vízeszű főszereplők zagyvaléka, akkor Kovács Páltól pl. a *Nők köztársasága* czímű bohózat a legjavából való. (Győr 1837. *Thalia* III.) Rónafiné női köztársaságot alkot, melynek czélja: «férfival soha szembe nem lenni.» Körülötte egy csomó leány van, kik részint hivatalt viselnek az együgyűek eme köztársaságában, részint mint dühös férfibolondok szerepelnek! Tárgy, feldolgozás, bonyodalom, kifejlés egymással vetekednek, hogy unalmasság, köznapiság dolgában melyiket illeti meg az elsőség. A kalendáriomba való elmésségek,

* L. elitélő bírálatát Honderű 1843. II. 550. l.

csak a vásári bodéba illő helyzeteket mulják fölül. Oly gyönge munka, mely nagy mértékben mutatja az önkritika kétségbeejtő fogyatékosságát Kovácsnál.

Nem sokkal jobb Tóth Lőrincztől az *Alkonyatkor* című bohózat sem. (*Olympia* 1839. egy felvonásban). Helyzet-vígjáték, a helyzetek bohókás összevisszasága nélkül; helyzet-vígjáték, melyben előre elmondják a történendőket és semmi bohókás véletlen nem idézi elő azon jelentékeny változást, ha egyáltalában változásnak nevezhető, hogy az alkonyati találkozónál rövid ideig tartó félreértést okoz az egymást váró ifjak és leányok fölcserélése és ebből folyó gyanúja. A vén udvarló kijátszása ez a főczél, és ha ez sikerül, a fiatalok czéljokat elérték. A darab vége nem megoldás, csak befejezés. Péternek jobban kellene éreznie nevetségessé tételét és a pörrel történt kijátszatását, mint azt itt látjuk. Vérmes is jobban haragudhatnék a csinyen, mint teszi, bár mennyire boszszantja is barátja örökös nimródkodása. Péter belényugvása is erőltetve van, mert végre is midőn házasodni készül, nem a gazdagságra néz, és most, hogy pörét vesztette, a gazdagsággal huzakodik elő Rózával szemben. Ha Péternél már kezdetben is a pénzre van a fősúly fektetve, fölsülése méltóbb volna, mert egy alapjában alrendű szenvedély bűnhődnék és az idegenkedést Vérmesnél ez a fontos ok idézné föl, nem pedig megbocsátható vadász-szenvedélye. A darab főhibája, hogy nem személyeiben is, csak helyzeteiben van komikum, s miután a helyzeteket előre megtudjuk, a kifejlést előre sejtjük, a bohózatosság a minimumra sülyed: mellékes dolgokra, mellékes személyekre, ú. m.: Pali komédiájára és Orsolya meg Morgó túlságaira. Morgó egyébként Kisfaludy kertészének vérszerinti (sokaktól sokszor kölcsönbe vett) rokona.

Vörösmarty nagy kimélettel írt e darabról s azt «elég tréfásnak» találta, mely «színpadon eléggé mulattató lehet.» Megjegyezte azonban, hogy alakjai ismert színpadi személyek mind, fogásai és cseleivel egyetemben «s ha mind ez magában nem volna is hiba — teszi hozzá — mert mindig új elemeket feltalálni lehetetlen, *de semmi új az egésznek szerkezetében, tartalmában, s ezek felett az összefüggés is egy kissé tág, pongyola.*»*

Beöthy Zsigmond valamivel több elméleti készültséggel s jobb

* *Figyelmező* 1839. évf. 212—213. l.

minták után indulva látszott e térre lépni, de az ő énekes bohózatja: *Kobor Istók* (Pozsony 1840) sem ér sokat.

«Egyike a jelen bohózat is azon történeteknek, — írja Beöthy előszavában, — miket a nép saját nyelvén már rég bir és rég ismer. Színi átdolgozásában azonban mennyi hatásra számíthat: itélje meg a közönség; ügyekezetem volt, hogy egy romlani kezdő, de nem minden szív és észtulajdon nélküli suhanczban, önjavulást, s az észnek s az elevenségnek az élet akadályain könnyű áttörését mutassam fel; s mennyire lehetett, mindig előttem tartám azon népszerűséget,* mellynek a benne előforduló gondolatok', szavak' és tettek' egyedűli forrásának kell lennie, hogy hasson és czélt érjen.»

A nyilalkozat első felére, hogy hatását itélje meg a közönség, kétségkívül legjobb feleletül szolgál, hogy a *Nemzeti színpadon* nem adták elő, pedig ott Beöthynek egy nagyon gyönge vígjátéka is egyetlen egyszer színre került már. A mi a másik felét érdekli, az élet keresztttüzén át megtisztult férfi «önjavulását», ennek a mese részletezése fogna ellent mondani, valamint hogy a népiest is aligha fogjuk darabjában föltalálni.

Ebben az irányban sokat tanulhatott volna éppen Nagy Ignácztól, kinek *Argyrus királyfiát* oly csekélybe veszi.

Midőn Beöthy előszavában a népies tündérmeséknek a színpadra hozataluk mellett kardoskodik és a romantikusok egyik alapelvét: «hogy legyen a literatura az életé», erősen kiemeli — úgylátszik más egyébre is gondolt, mint azt előszavából gyanithatjuk.

«A franczíák e nemét a drámának, nem csupán a fennemlített czélból, de a magasabb osztály egyik mulatságául is divatoztatják; s nálok az úgynevezett vaudeville az, mellyben a népélet komikus jelenetei, beszéd, tánez, ének, s ügyesen utánzott arcz- és tagjáték mellett, a leghidegebb vért is fölmelegítik s a legsötétebb arczot is mosolyra derítik.»

Ő maga is olyan vaudeville-félét tervelt, melyben a népies elemet a művészi compositio emelje, vagyis a nép egyszerű meséjét a pompa, ének és tánez, színpad- vagy salonképessé tegyék. Ez a kisérlete azonban teljességgel nem sikerült. A tőle kikerült műdalok oly távol állnak a népiestől, mint kiforgatott meséje, melynél úgy sem az a lényeges, hogy egyetlen meséből legyen kölcsönözve, hanem, hogy magában véve is jó mese legyen. Jó mesének

* A népszerűség alatt hihetőleg népiest ért Beöthy.

pedig ezt a bohózatot legkevésbbé mondhatjuk. Csupa tableaukból áll, melyek egymással a leglazább összefüggésben állanak.

A mű négy szakaszából az elsőnek címe *A koldus fiú*; másodiké *A jósnő*; harmadiké *Keleti kalandok*; negyediké *Véletlen találkozások*. Az első szakasz három képből áll: Először egy koldusjelenetből, mely alkalommal 1. meglátja Váraljai, hogy Kobor Istók minden, csak nem sánta; 2. megtudjuk, hogy valami hazudott kakaslopás miatt elzáratja Istók a bátyját Ádámot, hogy aztán fazékban elrejtett krajczárjait ellopja; egy kincsásó jelenetből, melyben a falu embereit bolonddá teszi, mialatt czinkostársa Bomba, ellopja a kincskeresők kocsiját és lovát; egy újabb koldusjelenetből, mely alkalommal az udvarába tévedt Istókot, Váraljai kegyetlenül elveri. A kar azt tanácsolja neki:

Térj eszedre, balgatag,
Mert ím minden kikaczag.

Az első szakaszt a darab végével az a körülmény fűzi össze, hogy ez alkalommal Váraljai lánya Zille megbotlik és Istók karjába hull. Istók feleségének óhajtja, a mely kérelmével a szemtelen koldusfiút elutasítják. Az utolsó szakasz a cselédszobába visz Váraljaiékhoz, hol Bombától megtudjuk, hogy Kobor Istók többrendbeli kaland után most már Koborossi Koborossy István lett. Egyébként Istók maga mondja el az egész dolgot monologjában:

«Úrrá, dússá levék; magamat mennyire lehetett kimívelém s Váraljai kisasszonynyal, ki midőn őt, mint szennyes koldus, karomra vettem, kikaczagott — ismeretséget kötvén, mátkám lőn s ma gyűrűt is váltottunk. Meglátandja most, miképen sors, körülmény, ész, csintalanság, pajkosság, merészség az embert nem képzelt helyzetbe hozzák — s szegény, dús, nem tudják mikor, hol ölelik egymást.»

A Pinczédy notarius leánya is férjhez ment, s így semmi sem áll útjában, mint hogy a véletlen révén kincsekhez jutott koldusgyerek, a gazdag földesúr lányát Zillét vegye feleségül.

E mese a legjobban mutatja, hogy Beöthy Raimundtól, Vörösmartytól csak a külsőségeket sajátította el, de poetai mélységéből egy szemernyit sem tudott átkölcsönözni. Dalai ízetlenek, népiesség nélküliek és így azok is, mint az egész mese, nélkülözik azt, a mit ő «népszerű»-nek gondolt előszavában.*

* Forrásul e következő munkát használta: «Ha nevetni akarsz, tsak

A *Figyelmező*, mely nem a legkiméletesebb hangon írt *Kobor Istók*ról, viszont a Beöthy által lenézett *Argyrus királyfi*ról (Buda 1840 és Budapest 1852) azt jegyezte meg, «hogy valóságos népdarab, élénk, elmés s számos vonatkozásaival némely társasági viszonyainkra metsző érdekű.»*

Nagy Ignácz e «tüneményes életképe» is utánzás, de minden tekintetben *Kobor Istók* fölött áll. A Raimund-féle népszerű tüneményes darabok nyomán keletkezett e bohózatos játék, mely a belékevert egyes és tömeges dalokkal nemcsak a magyar népszínműnek, de a magyar vaudevillenak is első csíráit rejti magában. Bizvást elmondhatjuk, hogy ekkoriban a magyar színpad számára senki sem írt inkább népies zamattal, mint Nagy Ignácz, s a mit már *Sobriban* elárult, azt itt még jobban megerősíti: hogy a magyar népi osztályt nálánál ekkor jobban csak kevesen ismerték, a nyelv népies zamatát több ügyességgel pedig alig honosította meg valaki a magyar színpadon, hol jobbára színész-íróink szerepeltek, sok ügyességgel, de annál fogyatékosabb magyarossággal, úgynevezett «paródiákat» írva, azaz férczelve.

Az első felvonás *Előrajza*, a toborzó: daloló katonákkal, verbuváló huszárokkal oly ügyes kép, mely ma sem tévesztené el hatását, a második kép parasztjelenetével együtt, mely magyarosság és jellemzetesség tekintetéből mintául szolgálhatott a későbbieknek. Az egyes jelenetek körül tanusított nagy ügyesség, szóval a részletrajz elevensége nem vetekedhetik azonban az egésznek compositiójával, mely kevésbbé mondható sikerültnek. Föllegvárynak a magyar szellemek királyának fia, Argyrus, éppen most érte el nagykorúságát, azaz 81 éves. Apja látványosságot rendezett a fia számára, (a mit láttunk: a toborzót, melyet egy finom függöny mögül nézett végig Tündérország egész királyi udvara). De mivel a darab kezdetén a földi emberek 1758-at írnak, és Argyrus királyfinak még 80 esztendeig kellene élnie, hogy az alvilágot és az embereket megláthassa, azért oly embereket léptetett föl, mint a milyenek

olvasd ezt a *Kobor Istók* historiáját. Utoljára tétetett a drágaság ellen tanátsolt orvosság.» (K. 8-r. 64 l.) Rév-Komárom, 1826. özv. Weinmüllerné betűivel. — V. ö. a Figyelmező szigorú birálatát 1840. évfolyam. 610—613. l.; erre Beöthy feleletét 654—656. lap és a Figyelmező végső válaszát 682—683. lap.

* 1839. évf. 859. lap.

1758 tól számított 80 év mulva fognak szerepelni, azaz 1838-ban élőket.

Argyrus arra kéri az apját, hogy hagyja 80 évvel előre babonázni az embereket — a mit teljesít is Fellegváry és két napi földi útra engedi fiát. Argyrus földitársúl azt a fiút kéri, a ki az imént állt be huszárnak: Rontó Pált. Ez meg is jelenik Tündérországban és társa lesz Argyrusnak. Ez alatt jelenti Csákány Bandi, hogy most érkezik a Vasorrú bába, leányával Tündér Ilonával. Azért jött, hogy Fellegváry helybenhagyását kérje ki a lánya és Otrombai közti házasságra. Csakhogy Ilona Argyrust szereti és ez viszont őt. A vitatkozás oda lyukad ki, hogy a Vasorrú bába beleegyezik

«ha Argyrus azon négy néposztály közűl, mellyeket meglátogatand, valamellyiknek körében valódilag jól mulatja magát, minden kellemetlen érzés nélkül s ezt eskűvel erősítheti, úgy övé a leányom, különben nem soha.»

A Vasorrúbába elhatározza, hogy akadályt gördít a siker elé, ellenben Ilona egy ezüst golyót adat Csókide szobalányával Rontónak, hogy azt a végszükségben használhassa. Az «Utó-átrajzolat» a szabóműhelybeli és Zrinyi-kávéházi bohózatos esetek után ismét a tündérteremben játszik, hol a fiatal pár egymásé lesz, Rontó pedig oly inget kap, melyen fegyver nem vehet erőt; olyan lovat, melyet senki fia nem érhet utól s oly gyűrűt, mely mindig terített asztalt biztosít. Vasorrú átka ellen minderre szüksége is van, mert ő ezzel az átokkal távozott el Argyrustól: «záporeső vezessen és forgó-szél kergessen», mire Rontó azzal felel: «a jégeső kísérjen, minden lovad rúgjon föl, rúdja szege húlljon el, repedjen a gyeplőszíj s pinczetokja folyjon ki». A mi magyarosnak magyaros, de ismétlésnek ismétlés, mert Sobriban (45. l.) ugyanezeket mondja Csapházi kántor Sobrinak.* Nagy Ignácz először használja nagyobb mértékben Rontó Pálban a műdal mellett a népdalt. Rontó Pál pl. a

Tiszán túl
Tiszán túl
Szólnak csak jól magyarúl

kezdetű dallal köszönt be.

* Különben régi vers, melyet Szirmay is följegyzett.

Őrzsike dala:

Hol lakom én, azt kérdezik?
Czibakházán.
Apám gazda s nem éhezik
Czibakházán.
Biró lánya vagyok én. — stb.

ha nem is teljes népdal, de az ekkori fogalmak szerint készített népdalok közül sokkal jobban eltalálja az igazán népies hangot, mint több más, mely divatba jött.

Ügyesen van karrá átalakítva ez a kissé szabados dal is:

Száz esztendős kan ürgének
Nem kell soha bába,
Illik ám a menyecskének
Ha picziny a lába. — stb.

Szóval, Nagy Ignácznak kiváló érzéke volt a magyar népies iránt. Ha idején figyelmeztetik tehetsége legerősebb oldalára és azt tökéletesíti is, a magyar bohózat és népszínmű terén őt illetné az elsőség dicsősége. De az kétségtelen, hogy sem a *Szökött katona*, sem a többi népszínmű nem születtek volna meg, ha Jakab István az episodikusan alkalmazot tnépiessel, de főleg Nagy Ignácz irányt nem jelöl ki, sőt példával is nem mutatja, hogy magyar színpad és drámairodalom újjászületése csak oly módon válik lehetségessé, ha az író leszáll a nép közé és azt tanulmányozván, nyelvével együtt új életre kelti az elkorcsosult s kivált a népiest teljesen elhanyagoló és eddig tisztán magyarosításokon élődő magyar színpadot és színirodalmat.

A Nemzeti színpadon némi sikerrel adott bohózatok közé tartozik Döme Gergelynek * könyv alakjában megjelent egyetlen színdarabja a *Kőcsmei sárkány* is. (Pest, 1842.) A «Pesti Hirlap» 174-ik számából vett mottóval vezeti be Döme bohózatát: «nehezebb az embert jó ízüen megnevettetni, mint megsirattatni; ki az elsőt teheti, sokkal nagyobb jóltevője, mint a másik». A nevezett ujság bizonyára nem kezdőkre gondolt és nem az alsóbb rendű comicumot akarta bátorságra ösztökélni. Döme munkája, saját bevallása szerint, «kezdő mű» és «együgyűséget nevetségesítő,

* Gyulai Páltól utólagosan nyert magánértesülés szerint Döme Gergely, Gaal József álneve volna.

különben galeriai ízléssel készült bohózat». Döme, a korában nagyon divatos szinpadi genrenak teljesen a befolyása alatt állott. Udribunkó, a sárkánykirály háziszolgája és a sárkányok etetője maga mondja Csuha Ferkónak, hogy a sárkányokat «holmi rossz bohózatokkal» szokta abrakolni, a mit ugyan csak papirosra írnak, de «mi beváltjuk patikai áron, megvágjuk szecskának, az osztán zsiros eledel a barmoknak». (I. felv. 5. jel.)

A *Kőcsmei sárkány* tehát bohózat a bohózatok ellen? Vagy parodiája a bohózatos iránynak? Vagy példányszerű termék, hogy lássuk milyennek is kell lenni a tulajdonképeni jó bohózatnak? Dömében van annyi tudatosság, hogy nem tetszés esetére művét maga is sárkány-abraknak szánja el. Dícséretes igéret a «kezdő» drámairótól, a ki csak azért ír bohózatot, hogy megnevettesse embertársait.

Döme bohózata különben egészséges, jó magyar agy kezdő terméke. Mint bohózat elég hatásos, bár inkább elnagyolt, úgyszólván vázlatos, mint nagyon is bő.

Több technikai ismeret, nagyobb érintkezés az íróvilággal és szinpaddal, bizonyára jó irányban fejleszthette volna tehetségét. Nyelve zamatos, magyaros, ha verseiben itt-ott a rythmus és magyarosság ellen vét is, ez inkább ügyetlenség, mint tehetségtelenség jele. Ha nem is mondható költőinek czélzatában, ízléstelenséggel sem vádolható. A népet nagyon jól kellett ismernie, mert alakjain inkább az élet, mint a tanulmány látszik meg, ezért bár kezdetlegesek, természetelleneseknek, csináltaknak mégsem mondhatók.*

A tündéries, tüneményes vígjáték, mint láttuk, nagyon sok elemét foglalta magában a nyomaikon keletkező népszínműnek. Úgyszólván első csíráiban meg van azokban maga a nép, az ő szellemvilágával, költészetével, dalaival, egyszerűségével és együgyűségével, vidorságával és kikapásaival; ép úgy korának gyermeke, mint az úri osztály, de annak romlottsága nélkül; a roszszal mások ismertetik meg s az nem alkotja jellemének lényegesen kiegészítő részét. Téves, bizonyos fokig, azt hinnünk, hogy Szigligeti egyedül teremté meg a népszínműi genret. Ő csak kibővíti a meg-

* L. Bajza elismerő birálatát VII. köt. 202—203. l. V. ö. *Honderű* 1843. II. 281. l.

levő keretet; a mit beléje fest, azt már ismerjük nem egy elődje műveiből, ha mindjárt csak episodszerűen is. A Szigligeti népszínműve azonban egyesíti a tündéries vígjátékok és bohózatok hatásosaknak bizonyult népies elemeit, azokat egységes képpé alakítja és elő áll az a genre, a melynek valódi értékéről már korában is tisztában voltak.

Az *Életképek* nem idegenkedett már a *Csikós*t is szerzője «népdalokkal felpiperézett legújabb ajándékának» nevezni.* Külső hatásában, divatosságában, vonzóerejében látja jogosultságát igazoltnak. «Ez az — írja — miért mi a különben *kevés valódi becscsel bíró népszínműveket nemcsak tűrjük, de mostani helyzetünkben határozottan pártoljuk és szeretjük is*». A színköltészet színvonalának emelését a critikus is óhajtja, de jól tudja azt is, «hogy ezt csak amúgy szappanbuborékként felfújni nem lehet, hogy a nemesítés, az emelés hosszabb időt kíván, hogy a szellemi életben rögtönzött szökések nem történhetnek». Inkább csak azért tűri, hogy sikerülni fog segélyével a német érzelgős pityergést, a franczia szörnyetegeket, s a «bécsi aljas sörszagú bohóczságokat» kiküszöbölni s ezzel a közönséget «hazai eledelekhez szoktatni». A népszínmű inkább a közönség tisztulatlan ízlésének hódol, és ha az nem a legnemesebb élvezet után sóvárog, adni kell neki olyat, «mellyet kívánt, részvétét, s tetszését ily úton kinyervén, lassanként a megnyert bizodalmat, a szerzett befolyást arra használni föl, hogy a hazai irányban már megerősödött színköltészet legnemesebb virágait is élvezni tudja». Elismeri Szigligeti nagy érdemeit, de úgy látszik népszínműveiben nem keres irodalmi magasb értéket s csupán színszerűségökben tudja és látja jogosultságukat. Hiszi, hogy «eljő majd a fejlettebb kor, *midőn e csekély becsű csábszerek magokat teljesen túlélik* s valódi költőiség, mélyebb tanulmány, tartalmasság és minden oldalróli bevégzettség nélkül tetszésrivalgásokra számítani nem lehetend». De míg e kor el nem jövend, kímélendőnek tartja «ezen Szigligeti által föltalált közép nemet, *melly ha messze alúl áll a nemesebb drámán, de magasan fellül lebeg a leopoldstadti bohózatok legnagyobb részén, s legalább nemzeti színű és erkölcsies irányú*». Ime, ebben találta már kora Szigligeti népszínműveinek jelentőségét: hogy segített

* 1847. II. 183.

kiszorítani az idegen befolyást s helyébe olyant nyújtott, melynek magyaros jellegét külsőségei, erkölcsi tartalmát ügyes meséi emelték.

Salamon Ferencz egy másik oldalát világítja meg a népszínműveknek s azok keletkezésének korszerű magyarázatot ad. «Nálunk a népszínmű némileg az akkori szabadelműség egyik nyilatkozási módja volt. Az addig kitagadott néposztálynak pártját fogni mindenben, ha a más néposztályok rovására is, ez volt a jelszó s mentsége, indoka volt a pártfogásnak, mert a költészetünkben százfélekép nyilatkozott democratiának értelme prózában csak ez volt: «emancipálni kell a jobbágyokat».* Valóságban a népszínmű nem volt egyéb, mint megnyilatkozása a népies iránynak — melyet a költészetben Arany és Petőfi képviseltek s amely az Erdélyi János Népdalgyűjteményével új világot tárt elénk — de kifejezésre is juttatva a színpadon.

Népszínműveink lényegét sikerűlten írta körül a hatvanas években Gyulai Pál.** «A népszínmű se vígjáték, se bohózat, se dráma, se tragœdia, de mindebből valami vegyes nem, mely sok mindent magába olvaszthat, sőt a zenét és éneket is segédűl veheti. Egy neme a melodrámának, vagyis modern melodráma, tragicomikai alapon, a legtöbbször társadalmi iránynyal.» Szigligeti érdemét abban találja, hogy «egész virtuozitással öntötte drámai formába mindazt, mi a politikai és irodalmi mozgalmakban czéljaira szolgált.» Szerinte a népszínmű fővonásai lettek «formában határozatlan drámai stil, szellemben democratiai irány, tartalomban magyar élet genreképi vonásokban, tragicomikai oldalról, népzene és népdal kiséretében». Ezek szerint a népszínmű is tulajdonképen iránydráma, melyben az irányzatosság el van rejtve. Nem beszélnek benne a jobbágyság eltörléséről, de a mese olyan, hogy az a legfényesebb ékesszólás a nép jogai mellett; nem a földesurak, a szolgabirák hatalmaskodásairól, a katonafogdosás embertelenségeiről, a börtönrendszer javításának szükségéről, az osztályok közti ellentétekből keletkezhető tragikus összeütközésekről, de mindaz, a mi előttünk történik, ékesebben szól mind az ellen, a mi lelkünket fölháborítja, érzésünket megbotránkoztatja.

* *Szépirodalmi Figyelő* 1861. I. évf. 829—830. l.

** *Koszorú* 1863. I. évf. II. félév 548—549. l.

Az irányzatos nagy mondások helyébe új genre lép, mely a maga egészében hat s kifejezett irányzatossága nélkül is cselekményével bilincseli le figyelmünket, érdeklődésünket, rokonszenvünket.

De mielőtt Szigligetire térnénk át, lehetetlen megfeledkeznünk vígjátékirodalmunk első kiválóbb termékei egyikéről, melyben a jó népszínművek fő elemévé váló népiesnek első, határozott nyomait veszszük észre. Ez Jakab István *Falusi lakodalma* (Buda 1834.), mely az 1833/34-iki drámai jutalomhirdetés második helyen kitüntetett darabja volt s mint külön tiszteletdíjra méltó mű adatott sajtó alá. Nem érdektelen, hogy ez az első magyar vígjáték, melynek központját népi jelenet képezi. Központját, a mely körül a cselekmény forog, de a melynek még semmi lényeges köze a vígjátéki főeseménynyel. Tán inkább is illenék rá a népszínmű elnevezés, legalább a Szigligetiéi egészen ugyanezt az ösvényt kezdik taposni s ezen az úton vegyűl beléjök lassacskán a népdal s megszületik a magyar vaudeville, a népdalokkal átszőtt paraszt komédia, melyek főszereplői a földesúr és környezete, hátterül pedig népies jelenetek élénk képe tárúl elénk.

Jakab vígjátékában a falusi lakodalom oly kevéssé szükségképeni része a vígjátéknak, hogy egész bátran lehetne a kukoricza-fosztásnak, vagy disznótornak is ezt a központot elfoglalni. A mi azonban nem megvetendő momentuma vígjátékának, ez a népies közmondásokban, fordulatos kifejezésekben bővelkedő nyelvezet, mely azt mutatja, hogy írója a népet szereti, ismeri és tősgyökeres nyelvezete tanúlmányozásában és alkalmazásában látja azt az eszközt, mely megifjítja nemcsak a közélet mesterkélt, irodalmilag ellaposított és édeskés nyelvét, de a színpad németes dictióját is, mely idegen termékek magyarosítása révén nyakatekert nyelvzagyvalékot hirdetett a világot jelentő deszkákról. Jele — ha mindjárt kezdetleges jele — annak, hogy íróink nem könyvekből szedik a szinpadra való tárgyat, hanem az életben keresik az oda szánt cselekményt, s ha mindjárt tapogatódznak is a járatlan ösvényen, azt árulják el, hogy az út, a melyre léptek helyes, mert a magyarán jellemzőt ott találni föl a legtisztultabb alakban, a hová az idegen elem nem hatolt még be mételyezőleg: a népnél. Az ezredes, a kapitány, Duló a sántító huszár, meg a kapitány huszárja, ismeretes alakok a magyar vígjátékirodalom katona-gárdájából. Csendeiné a vén kisasszonyok más kiadása, a Báró az ismert szél-

kergető, a ki a Lóra-féle falusi ártatlanságok veszedelmes kerülgetője. Jobbak már a népies alakok: a falusi lakodalmasok, a vőfélyek és hozzátartozóik, a kik parasztos rigmusokban adják elő mondókáikat. Csakhogy ez meg a másik (a főcselekmény), két egymás mellett és nem egymásba folyó cselekmény, szerves összetartozás nélkül. Korát tekintve, mégis nem csak jó magyarossága, de a népies elem iránt mutatott érzéke révén is oly vígjátéknak mondható, mely ha mindjárt a kezdet legkezdetén áll, azt jelenti, hogy a magyar népélet iránti érdeklődés föléledt drámaíróinkban és drámai tárgyért ahhoz a forráshoz nyúltak, a mely a megifjodás italát rejtette magában és reményleni engedte, hogy a magyar színpad lassan le fogja magáról rázni az idegen járom nyügét.*

Az első, tulajdonképeni népszínmű: a *Szökött katona* azonban csak egy évtizeddel a Jakab vígjátéka után jelent meg a magyar színpadon. (1843. XI/25.) Vele nemcsak irodalmunkban, de Szigligeti drámaírói pályáján is váratlan fordulat állott be. Eddig a történeti drámák szűk körében mozogva, a mult idők halványuló emlékeit idézgetve föl, hidegen hagyta közönségét, mely ha érdekkel kisérte is történeti multja megéledő alakjait, ez az érdek inkább történeti volt, a kegyelet művéé inkább, mint a drámai hatások közvetlenségéé. A *Szökött katonával* egyszerre, váratlanul, azon élet kellő közepébe került, mely észrevétlenül maga körül folyt le és ime egész sorozatát rejté magában a mulattató és érzékeny, a nagyvilági és alsóbb rendű, a fővárosi és falusi életbeli eseményeknek. Először hallotta népdalai bájos dallamosságát, tartalmuk elragadó egyszerűségét, a népiesben rejlő ama friss üdeséget, mely oly jól esett, mint természetes ellentéte azoknak a csinált, erőltetett romantikus helyzeteknek. A népiesnek eme szerencsés alkalmazása, ügyes beillesztése oly mesébe, mely mégis inkább játszik a főurak körében, mint alant a parasztoknál; ez magyarázza meg tüneményszerű hatását. A mesének úgyszólván csak keretét tette a népies elem, mert a központban mégis csak Gergely származásának története és e titok felfedeztetése áll. A népies elem a maga szerénységével a darab egyharmadát foglalta el és pedig csak az első felvonást, mert a második Milanóban, a harmadik Pesten játszik. És hogy Pesten

* V. ö. *Honderű* 1845. II. 100. és 380. l., hol mint legjobb népszínműveink egyikét magasztalják.

játszik, az ezúttal nem jelentett annyit, hogy akár Prágában is lefolyhatott volna, mert tényleg a 40-es évek egyik legismertebb helyén a Zrinyi-kávéházban látjuk a harmadik felvonás első felét lejátszani. Mily élet, mily igazság e szeretetreméltó mókákban!

A kártya-barlangok füstös levegője nehezedik ugyan a mi mellünkre is, midőn oda kisérjük a mi szökött katonánkat, Gergelyt. De milyen természetes dolog, hogy a bűnök e tanyáján kell találkoznia a hivatalát vesztett Gémesivel, a ki őt összehozza ismét családjával, de csak azért, hogy boszút álljon rajta és az öröm pillanatában átadja mint szökevényt a katonai hatóságnak. Csupán ez a boszú érthető nehezen. Hiszen nem Gergely miatt nem kapta meg Gémesi Julcsát, mint inkább Lajos miatt, aztán Gergely el is került a szülői háztól, Julcsa örök hűsége biztosításával szívében, sőt mi több, halála hírét is megtudják a siralomházból elküldött leveléből, tehát Gergely nem állt Gémesi útjában és így erőltetett indíték, hogy a drámaíró boszúállás czéljából hozza őt össze családjával, a mi nélkül a végkifejlés alig képzelhető, ha csak a véletlent nem akarjuk szerepeltetni. Ez volna a darab egyik gyöngéje; a másik, a nagyobb az, hogy Camilla az első felvonásban ráakadván fiára, oly közönyös marad, annyira uralkodik anyai indulatán, hogy csak mi tudjuk meg, hogy ő közel áll szívével Gergelyhez, de ebből éppen az érdekletteknek nem árul el egy szemernyit sem. Lehetséges-e, szükséges-e ez? A lehetőség nincs kizárva, de nem oly nőnél, mint Camilla, ki Milanóban a szenvedély lázas izgatottságával oda juttatja 20 éves titkát, hogy azt férje is megtudja s így maga idézi fel éppen szenvedélyességével családi boldogsága feldúlását. Camillával tehát nem lehetséges, hogy megtörténjék az, hogy midőn fiát megtalálja Korpádinénál, egyebet ne tudjon mondani magában e szónál: «szegény». Vagy kihalt a 20 éves mult hamva alatt a Gergely iránt érzett anyai szeretet lángja és akkor semmiféle helyzetben sem éled újra föl, vagy ha ott lobog még lelke mélyében, lehetetlen, hogy az az első viszontlátás elragadó erejétől, váratlanul, tán akaratlanul is lángot ne fogjon. Szigligeti szereti sokszor a színpadi helyzetek érdekéből, a psychologiai oldalát a dolgoknak elhanyagolni és személyeivel azt tétetni, a mit ő akar s nem azt, a mi a helyzetből természetesen következik. A másik kérdés az maradna, valjon szükséges-e az első találkozás ott a falu végen? Ha Szigligeti szemponját tekint-

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

jük, a ki meséjét úgy csoportosítja, hogy Camillának azt kell megtudnia ezen a módon, hogy fiát Korpádi Gergelynek hívják, akkor ez a találkozás, színszerűség szempontjából, megokolt. De a psychologia törvényei szerint csonkának, egyoldalúnak kell tekintenünk, pedig még alkalom is kínálkozik arra, hogy anyai érzelme akaratlanul megnyílvánuljon. Gergelyt erővel viszik katonának, Camillának látnia kellene ezt a jelenetet, mely megnyilatkozásra hozhatná 20 évig rejtegetett titkát, a nélkül, hogy férje sejthetné a valódi okot, mert hisz Camilla elájulásának elég magyarázatául tarhatnák azt a brutalitást, a melylyel akkor a katonafogdosás végbe ment, valamint azt a szívtelenséget, melylyel Korpádiné áldozatul dobja oda a katonafogdosóknak Gergelyt, csakhogy Lajos fiát megmentse Gémesi önkényétől, kilátásba helyezvén neki Julcsája kezét. Camilla e találkozása így, a mint azt Szigligeti csinálta, nem szükséges, legalább nem szükséges föltétlenül és mindenesetre elhibázott azon helyzetek elhanyagolása miatt, melyek nemcsak szükségesek és magyarázók, de egyúttal kikerülhetetlenek is volnának. Gergelyt katonának viszik Milanóba, de Julcsáját annyira szereti, hogy utána szökik. Elfogják. Halálra ítélik, mert megismételte szökését. Szerencséjére ott van anyja Camilla is Milanoban, sőt ott van atyja is, a ki nem más, mint épen ezredese, Völgyi. Ha a véletlenek ily találkozása nem is szokatlan (nem ugyan az életben, de a drámákban), ezt még el lehetne nézni. Annál feltűnőbb azonban, hogy nem tudjuk meg, vajjon honnan és hogyan értesült Camilla arról, hogy Korpádi Gergelyt halálra ítélték? Ime, ha megtudta és meglátta volna, hogyan hurczolják el Gergelyt a katonafogdosók, mennyire megokolt volna, hogy azóta fia sorsát folyton, anyai éber figyelmével kiséri s maga is azért jőjjön férjével épen Milanóba, hogy szemei előtt legyen fia és sorsa. Ha ez így történik, akkor a milanói találkozás sem volna a véletlen műve, hanem az anyai szeretet tervszerű eljárásáé. Ime az első hibából hogyan folynak a többiek!

Ha e szervezeti hibákat figyelmen kivül hagyjuk, el kell ismernünk, hogy Camilla anyai szeretetének megnyilvánulása és ezzel együtt az eddig jól őrzött titok elárulása, e darab legsikerültebb jelenetei közé tartoznak. Igazi drámai élet, fokozatosság és emelkedés van benne. S ha külső színszerűségei mellé odaállítaná enyhítő ellentétül a drámaíró az első szerelem magasztos költé-

szetét, mely nem veszít szépségéből az első botlás tényével, Szigligeti drámái legszebb jelenetét alkotja meg. De Camillát nem értjük egészen. Ha szeretni tudott, miért ment férjhez máshoz első botlása után és miért nem volt bátorsága férjének bevallani első tévedését? Férjét tehát kétszer csalta meg. Egyszer a házasság előtt bukásával, másodszor házassága alatt titkolódzásával. E csalásáért bűnhődnie kellene és a legkevésbbé elégíti ki igazságérzetünket az a megoldás, hogy a harmadik szakaszban az özvegy Camilla már Völgyi karján, mint annak neje jelenik meg előttünk. Camilla azonfölül büntetést érdemelne még gyermeke kitételéért is, a mit Szigligeti egészen figyelmen kivül hagy!

Darabjának mind a két anyja visszatetsző: Camilla ép úgy mint Korpádiné, amaz megokolatlan és így bántó, emez megokolatlan s csak utólag igazolt közönye miatt Gergely iránt. Egyiknél a szeretet a társadalmi felfogás nyüge alatt nyomorodik el, a masiké a nagyralátás ostobaságától válik nevetségessé Lajos fia elrontásában. Ha Korpádiné Gergelyt mint fogadott fiát tartaná, nagyban enyhülne ridegsége a mi szemeink előtt, mert az mindaddig bántó ránk nézve, míg nem tudjuk meg, hogy e bánásmódhoz semmi köze az anyai szeretetnek. Lajos gavallérkodása, ferde neveltetése, megromlása, elég drámailag van kezelve, a nélkül, hogy Julcsa és Gergely viszonyára elhatározó befolyással lenne, mert hisz Julcsa nem kénytelen engedni, mihelyt nincs az az indíték belékeverve, hogy az ő vagyona segélyével mentheti csak meg a Lajos által tönkre juttatott nevelő-anyját. Ekként Lajos inkább csak háttéri személy sok torzvonással, de a nélkül, hogy a cselekménynek drámailag az utolsó perczig lényeges, elmaradhatatlan alakjai közé tartoznék. Mégis tagadhatatlan, hogy Szigligeti e darabjával az első, életből vett magyar drámát nyújtotta, mely ugyan még nem egészen népszínmű, de magában foglalja annak későbbi főkellékeit: a népdalokat, belészőve a helyzetek hangulatába, a népéletet a maga egyszerű és mégis drámailag érdekes helyzeteivel, melyekből a megható és megrázó ép úgy nem hiányzik, mint a főurak helyzeteiből; az idyllikus szerelmet, mely ott fakad a szív kellő közepében, mint az a népdal, melyet belőle alkot maga a nép; az alsó osztály helyzetét uraival és az egész politikai helyzettel szemben. Korának szólt és azért értette az meg oly hamar. Először látta e darabban a magyar paraszt-

osztályt oly helyzetben, melyhez a színek a mi viszonyaink kellő közepéből vétettek. Maga előtt látta fővárosát, a rejtett és nyílt bűnök tanyáival és mindezek közepett oly cselekvényt, mely emberi nemes érzéseinket rezgésbe hozta: könyeket sajtolt szemeinkből érzékenyítő helyzeteivel, megrázott drámaiságával. Az anya, a hitves és a fiú viszonyából folyó helyzetek drámaisága, a bűnre képes szerelem önfeledtsége (egyfelől Camillánál, másfelől Gergelynél és Julcsánál) lekötötte érdeklődését és a népdalok segélyével költői hangulatokba ringatta lelkét. Ennyi új dolog hatása alatt elfeledkezett a hibák kutatásáról. Csak élvezett, mint a ki előtt egy eddig nem ismert világ titkait fedték föl.

A *Szökött katona* roppant hatását mégis inkább a hangulatokban, melyeket teremtett, mint drámaiságában keressük, melynek hiányai csak később tünhettek föl. S ha ma drámai értékét nem tehetjük nagyra, költőiségét csak külsőségekben érezzük, el kell ismernünk, hogy ma is oly hangulatba ringat, mely teljesen igazolja hatása nagyságát.

Szigligeti mint említők, csak félig adott e darabjában népszínművet. A nép költészete megtermékenyíti Muzsáját, de első szülöttje hasonlított azokhoz, a kik megértik a népet és annak költészetét, de a nagy világban nevekedtek. A magyar népszínmű megszületett e darabbal, mint fejlődésre alkalmas genre. Egyelőre költőjére várt, a ki egyenrangúvá tegye a népszínművet a népdallal. Hatása különben oly általános volt, hogy pl. a *Honderű* nemcsak Szigligeti, de az egész «magyar színirodalom legeslegjobbjai közé» számította.* Sikerének magyarázatát abban találta, hogy alakjai «a magyar élet hű kisugárzásai.»**

A *Szökött katona* megszületésére lényeges befolyással volt a Nemzeti színház pályázat-hirdetése egy a «magyar népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú, látványos színműre.»

* 1843. II. 702—703. l. — V. ö. a *Világ* vádját 1844. évf. 30. sz. és erre a *Honderű* válaszát 1844. I. 453—456. l.

** V. ö. u. o. 1843. II. 775. l. Közhatásáról a német közönségre és színpadra v. ö. 1844. I. 33. és 34., 62—63. és 260. l. — A *Deserteur* cz. német színdarab ügyét l. I. 308. Népszerűségét illető adatok a fővárosban és a vidéken u. o. 104., 329., 337., 339., 358. és 523., 520., 593. l. Németre történt fordításáról és győri előadásáról l. *Pesti Divatlap* 1844. I. 154. l. Petőfi működvelősködése a Notarius szerepében. *Honderű* 1844. II. 246. l.

A pályabírák jelentése szerint «noha a *Szökött katona* helyes, és előadásban jó hatást igérő ügyes bonyolítású, a mellett tiszta egyszerű színi szerkezetével teljes figyelmet érdemlő műnek találtatott», még sem annak itélték oda az 50 aranyos első díjat és az «előadási részjutalmat», hanem «a bár szerkezetében több színi nehézségekkel terhelt, de tartalmában igen érdekes és látványszerű *Kalandor* című népi színműnek» és pedig azzal a hozzáadással «minthogy benne, az előbbinek minden jelességei fölött a magyar népi s kitünőleg a hozzánk legközelebb álló s legismertebb pesti népélet igen ügyesen, bő tárgyismerettel és korszerű satirai éllel lévén jellemezve, azt a jutalom kérdésnek már e tekinteteknél, de továbbá nagy színi hatást igérő látványos szerkezeténél fogva is, sokkal inkább megfelelőnek találta; emelvén becsét még a változatos társalgási élénkség és jó tiszta könnyen folyó nyelve is, mely mindenütt a beszélő egyének társasági állásához képest következetesen jellemző és természetes.»

Ez utóbbi mű szerzője Ney Ferencz volt. A *Kalandor* pedig három előadás után (1844 II/24, 25, 28) teljesen meghazudtolván pályabiráinak színi hatásába és értékébe helyezett bizalmát, végleg letünt a színpadról, az irodalom pedig kegyetlenül bánt el nagy gyöngéivel.* . . . Ezalatt pedig a *Szökött katonát* növekvő sikerrel adták. Vetélytársává azonban nem a *Kalandor* lőn, hanem Szigligeti újabb népszínműve a *Két pisztoly* (1844 III/9.) A *Két pisztoly* azonban nem jelez haladást a *Szökött katona* után, sem meseszövés, sem feldolgozás tekintetében, de még az új műfaj határait sem szélesíti ki, sőt azokon belül, hiányzik belőle az a költőiség, mely legalább a *Szökött katona* népdalaiból árad felénk. Ebben is inkább hangulatokat, mint drámai helyzeteket találunk, csakhogy itt a hangulat szomorúbb, mert nemcsak börtön, orgyilkosság, rablás fordul elő benne, de a rabló-romantika is itt kezdi újabb szárnypróbálgatásait és a darab azzal végződik, hogy Sobri kiugrik menekültében az ablakon és hihetőleg a nyakát szegi, mint azt Daru zár-szavaiból sejtjük. A *Szökött katona* szenvedő és máshoz erőltetni szándékolt paraszt Julcsáját a hasonló sorsra kárhoztatott úri Lenke képviseli a *Két pisztolyban*, hol a rejtélyes származású Bájkerti rokona Gergelynek, kit szülői elhagytak. Korpádiné rossz-

* V. ö. *Honderű* 1844. I. 72. és főleg I. 302—303. l.

lelkűségének emitt báró Szirtfoki erőszakoskodása a másа. A színek rokonok, a melyekkel Szigligeti dolgozik, csakhogy itt erősebb hangulatokat teremt és az aljas jellemek nagyobb számával akar hatni. Stein a darab sentimentalis gazembere, a ki családja boldogságáért tört rá Szirtfokira: gyermeke üdvéért lopja vissza tőle elnyert 10,000 forintját, és midőn Szirtfoki rajta kapja a tolvajt, nemcsak hogy lelövi őt, de nem irtózik elfogadni testvére önfeláldozását is, a kit a véletlen belékevert a gyilkosság gyanújába.

Legjellegzetesebb az egész darabban a börtönjelenet, melynél jobbat keveset írt Szigligeti. Kitünőbb gúnynyal nem jellemezhették börtönrendszerünk akkori viszásságát, mint e műben. Ez a néhány jelenet is mutatja, hogy mennyire értett Szigligeti a drámai hangulatképek megalkotásához. Marczi tarisznya-jelenete, Piros Pista iskolája Petivel, valóban kabinetképek, melyek gyöngébb drámának is nagy sikert biztosítottak volna. Ha a cselekvenyre nincs is nagyobb befolyásuk, de találnak a korhoz, mely irodalmilag is tiltakozott börtönrendszerünk ellen. Kitünő alakja a darabnak Hugli borbély is, egyike szintén Szigligeti legjobb alkotásainak. Az első felvonás uzsonajelenete, a pletykálkodások és lecsepülések satirájával fűszerezve, hasonlóképen legjobb részletei közé tartoznak e drámának, s hatalmas eszközlői voltak külső sikerének. Őrlei és neje, egy pár vonással nevettetőn vannak rajzolva, valamint Bibi is, Hugli felesége. Huzli egy kissé sok a jóból, mert alig egyéb Hugli második kiadásánál s hihetőleg valamelyik színésztárs iránti barátságból szőtte Szigligeti a darabba.

A népdal alkalmazása ezúttal nem oly sikerült, mint a *Szökött katonában*. A «Most ajkadon legyen zár» ... Borgia Lucretiából (17. lap) és a Fra Diavoló karának alkalmazása (18. lap) oly dolgok, melyek azt mutatják, hogy Szigligeti a külső hatás kedvéért nem idegenkedett néha oda nem tartozó eszközöktől sem.* Vagy tán szándéktalanúl közeledett a vaudeville felé, mint azt szándékosan tette Balog J. *Ludas Matyival?* Az először alkalmazott kanásztánczczal már új elemet vitt a népszínműbe. A zajos külső siker, sajnos, hogy Szigligetit ezúttal is nagyon gyors termelésre ösztökéli, s nem engedi tökélyesülni az új genreben.

* V. ö. *Pesti Divatlap* 1844. I. 92. l.; *Honderű* 1844. I. 227., 339., 360—361., 434—435. l.

A *Zsidó* című színművében (1844 VII/27) már csak féligmeddig találjuk meg a népszínmű eddigi elemeit. Nem irányдráma, mint a címéből sejthetnők, de nem is népszínmű, mint a dalok után gondolnók. Olyan korrajzféle akart lenni, melyben kuszált egymásutánban van meg a specialisan magyar és a világpolgári idegen elem. Amabból az egyszerűség, őszinteség, becsületesség, emebből a körmönfont gazemberség. A népies inkább csak a felületen úszik s episodalakokban nyer kifejezést. Szántai meg Lizi szobaleány, és Jancsi inas a népdalok letéteményesei. Tele jó kedvvel, házassági szándékkal és éneklő hajlandósággal, mely bizony néha-néha erőszakolva teremti meg az énekelhetés alkalmát. A népies elem kiegészítője az episodszerűen föllépő (első sz.) Gyuri és valamivel nagyobb mértékben Szántai az ispán. A többi alak a főváros utczakövezetéről kerül a színpadra: hitvány iparlovagok (honiak) mint Élősdi és Kártyai; gyilkosok (idegenek) mint Krida és D'Orby marquis. Szigligetinek 27 szereplőre van szüksége, hogy a mesét eljátszhassák! De nem is csoda, mert itt nem egy, hanem öt különböző mese szövődik össze, melyeket nem benső szükségesség, hanem külső véletlen fűz együvé oly módon, hogy az ellenkezőt ép oly könnyen elképzelhetjük, mint az előttünk megtörténtet. Az első mese Krida és D'Orby története; a második a szegény zsidó családé; a harmadik Földesié és nejéé; a negyedik Krida csődügye; az ötödik D'Orby és Celesztina viszonya. Ezen négy fő- és egy mellékesemény körül fordul meg e színdarab bonyodalma. Az utolsó jelenet azzal végződik, hogy Jakab az «Igazságos Istent» magasztalja. A mi kétségtelenül nem más, mint a jelen esetben önámítás, mert ha az a sok véletlen külsőség össze nem játszott volna, Jakabnak nem volna oka e felkiáltásra. Szigligetinél a bűn nem önmaga által bűnhödik. Krida D'Orby nélkül, még a csőd után is szereplő ember maradhatott volna, a kire rablást fogni tilos. Ez a moral a legingatagabb alapra épült. Még Celestina is megőrizhetné becsületes hírnevét, ha véletlenül nem Lizi szolgál nála, a ki a férjet rávezeti azon rejtekajtóra, a mely mögé a marquist elbujtatták Celestine és Szaporiné. Annyiból különös érdekű Szigligeti e darabja, hogy benne szerepel először az egész darabon át, az eddig csupán episod-alak gyanánt föllépő zsidó: Lőrincz az alkusz és őreg szülei. Korából és a pesti életből vett alakok a vagyonát elfecsérlő nemes: Ősfi és az

iparlovagok: Élősdi és Kártyai. Mindamellett eleven korrajzot, hamisítatlan igazságot nem találunk e darabban. A sok gazember inkább ismert typus a franczia népies rémdrámákból magyar talajba átültetve. Maga az alkusz-szerep, melyet Lőrincz űz, távolról sem oly aljas (az előttünk megjelenő formában), hogy az arról való lemondás valami moralis nagy ténynek tünhetnék föl, de igen is az az alkusz-szerep, melyet Élősdi vállal magára egyrészt Ősfivel szemben, kinek pénzt szerez; és a marquisval szemben, kinek aszszonyt segít keríteni, Celestinát.

Szigligetinél a drámaiság nem az előttünk lefolyó helyzetekben keresendő, melyeket a véletlen teremt, hanem azon *már megtörtént* bűnökben, melyekről lerántani a leplet: ez drámairói ügyességének próbaköve. A felvonásokkal nem az esemény fejlődik — hanem a lepel kerül magasabra, hogy a végző csattanó jelenetnél lássuk és tudjuk azt — a mit eddig úgyis tudtunk. Ez a csomó kettévágása és nem megoldása. Hogy *Zsidójával* nem elégítette ki sem a hallgatóságát, sem az irodalmat, azt a legellentétesebb véleménynyilvánítások eléggé bizonyítják.* Hatásának egyik oka mindenesetre az volt, hogy a váltó-törvények «átkos kinövését», az uzsoráskodást állította pelengérre.

A népszínműnek ilyen zagyva elemeit találjuk Szigligetinek a *Rab* cz. színművében is, (1845. jun. 2.) melyben a népiessel való kapcsolatot csak a hozzá írt dalok képviselik, a mese ellenben telve van a franczia rémdrámák borzadalmaival.

Kövesdi Péter pesti ügyvéd, egy falusi mészáros fia mint a 18 éves ifjú Lengei báró utitársa Párisba kerül. Itt a könnyelmű báróval összezördülvén, elválik tőle. Csakhamar oly nyomorba jut, hogy kénytelen hamis váltók forgásba hozatalára vállalkozni. Rajta kapják és 2 évi börtönre ítélik. Különös, hogy ez az ifjú, kit *meggondolatlansága* sodort az örvénybe, *(s ez észre téríthetné)* itt a börtönben *bizalmat* mutat egy rabtársa, Poplavecz, iránt, ennek elárulja elítéltetése titkát és így oly hatalom birtokába juttatja,

* V. ö. *Pesti Divatlap* 1844. I. 157—160. l. és *Honderű* 1844. II. 101—102. l.; Keletkezéséről és előadásáról v. ö. *Honderű* 1844. II. 11., 31., 46., 80., 358. és 373. l. *Pesti Divatlap* 1844. II. 126., 189. l. A hatvanas években történt előadásáról lásd Szépirodalmi *Figyelő* 1863. I. évf. I. félév 61. lap Salamon Ferencz megjegyzését.

melylyel egész életén át sakkban tarthatja. A drámai cselekvény előzményei tehát hamis alapokon nyugszanak. Nem a bűn, hanem a bizalom, a melylyel titkát egy idegennek elárulta ez okozza romlását. Ő a társadalom törvényei szerint kiállotta büntetését; a mi sújthatja: ez a saját lelkiismerete; azért Poplavecz úgy tűnik föl, mint a saját lelkiismeretének megtestesült ördöge. Ha lelkében megtisztultnak érzi magát, minek a rettegés Poplavecztől, minek alkalmat adni rá, hogy ezt a titkát tőle tudják meg, hogy e titok birtokában üldözője lehessen? A fő eszme: hogy a társadalom nem bocsátja meg az ifjúkor ballépését, még ha kiállottuk is a törvényes büntetést, alig képzelhető tragikus megoldás nélkül, főleg a jelen esetben, midőn Kövesdi ballépése valóban jellembe vágó dolog és nincs megokolva a kiállott szenvedésekkel, nincs lemosva a két évi börtönnel és nem lehet elfelejtetve, hogy tíz évi becsületes munka után most már ott áll, hogy az egész főváros becsüli. Neki magának kellene előállania vele, ha igazán jellemes ember s így elejét vehetné Poplavecz gazságainak, megszégyenítéseinek. Be kellene vallania minden esetre jegyesének a gazdag Licht Adélnak, hogy útját vegye minden később fölmerülhető meglepetésnek. Ez az erkölcsi gyöngeség teszi tönkre előttünk Kövesdi jellemét. Hogyan higyjünk szilárdságában, ha Poplaveczre van előbb szüksége, hogy titka nyilvánvaló legyen?

Szigligeti nem a problemát akarja lélektanilag megoldani, csak külsőségek, ármányok útján ellaposítni, hogy erőszakkal, még pedig tisztán külsővel oldassék meg. A darab teljes bűnbocsánattal végződik, de mi, ha még megbocsátjuk is Kövesdi ifjúsága vétkét, nem bocsáthatjuk meg férfiatlan bátortalanságát, hogy föl nem fedezte a múlt tévedését mielőtt arra kényszerítve volt. A vallomásra *kényszerített* rab, nem csak a jó Adél kezére nem érdemes, de részvétünkre sem, mely csak a sajgó sebeket tudja bekötözni, nem pedig azokat, melyeket eltitkoltak és a melyeket gonosz kéz tépett föl, hogy lássuk a maga leplezetlenségében a valót.

Aztán mi oka Poplavecznek Kövesdit üldözni? Sértett fél-e? Egy okkal több arra, hogy elhigyjük, hogy benne Kövesdi lelkiismeretét személyesítette Szigligeti. Így akart kitérni a «thesis» megfejtése elől, mely ily rideg megoldásban inkább sért, mint engesztel . . . Szigligetiben, szerencsére, volt elég ügyesség és ambitio, hogy színműírói hitelén esett csorbát csakhamar kiköszö-

rűlje s legközelebbi népszínművében a *Csikós*ban (1847. jan. 23.) már sokkal tisztultabb alakban találjuk föl a népszínmű jóravaló elemeit, mint eddigi bármelyik e fajtájú művében. Eddigi népszínművei közt ez a legegységesebb cselekvényű. Maga a Csikós ugyan nem központja, csak eldöntője a végkifejlés catastrophájának. Márton bácsi ugyanis az a szerencsés ember, a ki tán valóságos szemtanúja volt — (vagy csak a szemtanúság koholmányával csalja ki Benczétől a vallomást? és így állítólagos szemtanúja volt) annak, midőn Bencze kijött a Bálint gazda házából; ugyanakkor hallotta a baltaütést, és a megöltnek segélykiáltását. De ha ott volt, akkor minek sejti, hogy bojtárja Andris tán a gyilkos, és minek faggatja ez iránt a korcsmában? Hisz ő mást nem is hihet gyilkosnak, mint Benczét, mert ennek eltávozása után maga még be is megy a házba s ott talál valami emlékeztetőt, a mi Bencze bűnös voltát kétségtelenné teszi. Hogy mi ez a valami, az iránt kétségben hagy a drámaíró és ez olyan hatással van, mintha az egészet csak a csikós furfangja eszelte volna ki. Bárhogy legyen is a dolog, a dráma ezen a véletlenen fordúl meg és sokkal hatásosabb, ha csak furfang volna.

Hogy a gyors termelés nem vált Szigligeti hasznára, alakjai rokonságánál semmi jobban nem bizonyítja. Bencze rokon typus Steinnal a *Két pisztoly*ban. Ugyanaz az elvetemedettség az ő tettei rúgója is, mint Benczéinek. Gaz örökségvadászó, a ki előbb Bálintot, majd Andrist akarja belé lovalni abba, hogy unokaöcscsét Asztolfot, a ki Rózsi után vetette magát, eltegyék láb alól. Bálint higgadt ember, a ki kitér a veszedelem elől, és inkább elviszi a lányát az ángyához, hogy ekként kiragadja a csáb köréből; András pedig, minden lókötősége mellett a természet romlatlan gyermeke, a ki nem vállalkozik a bérgyilkos aljas szerepére még úgy sem, hogy a szeretője vélt elcsábítóját tegye el a más kedvéért láb alól. Bencze is, mint Stein, az egyik az unokaöcscse, a másik a testvére romlásán akar célt érni; amaz az unokaöcscsét, emez vagyona elnyerőjét öli meg az elhatározó pillanatban, midőn tetten kapták. Andris ugyanis kivallotta Asztolfnak, hogy Bencze akarta őt fölbérelni meggyilkolására. Itt az elhatározó pillanat — és Bencze megöli Asztolfot a Bálint házában és így tudva, a gyanút az öreg apára hárítja, a ki lányát vitte el. Stein is kibúvik a gyanú alól, sőt azt is sentimentalis lemondással veszi, hogy testvéröcscsét

éri a vérvád, a ránézve kedvező véletlen következtében. Közös vonás mindkettőnél a kapzsiság, mert Bencze unokaöcscse halálával szeretne ormódi birtokához jutni, és Stein báró Szirtfokitól akarja vissza, bármi áron, elkártyázott 10,000 forintját. De Bencze következetesebb gazember Steinnél. Minden ízében az, leplezetlenül, az álsentimentalismus, az önmentegetés minden émelygése, gyávasága nélkül. Stein poseure az elhatározás végső perczében is; Bencze megadja magát, lemondásszerűleg, csak addig kér halasztást, míg dolgait rendbe hozta. Steinről föltesszük, hogy a végtárgyaláson mindent meg fog mozgatni, hogy életét a bitótól megváltsa; tán zápor módra fogja hullatni a gondoskodó, de eltévelyedett atya könnyeit. Benczéről azonban föltételezzük, hogy az első kedvező pillanatban golyót fog agyába röpíteni, mint a ki az utolsó kártyán mindenét koczkáztatta és mindenét elvesztette. Karvasiné léha, külföldieskedő özvegy, a ki második özvegysége ellenére szívesen veszi Szárnyai legyeskedéseit és hihetőleg a harmadik férjhezmenetelre gondol, ha ugyan nem tartja jobbnak a teljes szabadságot. Ő is azokból a léha anyákból való, mint a minőt a *Szökött katona* Korpádinéjában festett Szigligeti. Asztolf ép olyan rosszúl nevelt gyermek, mint Lajos, csakhogy míg az léhaságába maga vesz belé, addig Lajos főleg az anyját teszi tönkre. E két nő közt is sok a rokon vonás! Mintha csak Szigligeti nem tudna vagy nem akarna jó anyákat festeni, mert végre Camillát sem lehet *(Szökött katona)* a jó anyák közé számítani.

Andris igen jól rajzolt népi alak az ő igaz paraszt szerelmével, duhajkodásával, az első gyanútól tüzet fogott indulatosságával, daczával és a teljes ártatlanság kiderültekor, megbánást, örömet őszintén érző szívével. Lényén költészet árad el, mely ha egy kissé «stilizált» is, nem veszti el teljesen zamatját. A darabban mégis az öreg csikós az, a kit Szigligeti legsikerültebb alkotásai közé számíthatunk. Márton gazda tőről metszett lókötő, de a ki szíves vendéglátó, ha mindjárt lopott malaczczal szolgál, de a világért sem fogadna el vendégétől csak egy huszas borravalót is. Andrisnak szerető atyja, jóban rosszban legőszintébb barátja. A korcsmai kérlelő, faggató jelenet, a «staffageul» szolgáló részeges asszonyokkal, ha nem is a darab legfényesebb (megokolásában mindenesetre elhibázott) jelenete, egyike a legjobb hangulat-képeknek, melyeknek megalkotásában Szigligeti mesteri kezet árúlt el eddig is. A lányok cziczázása

szintén jól van beleszőve a darabba az I. felv. végén, valamint a csikós-jelenet a II. felv. kezdetén is. A népélet költészete árad el rajtok és azt mutatja, hogy Szigligetit nem csak a népdalok bája ragadta el, de belé is hatolt a népélet szellemébe és meséjét nemcsak külsőségekkel, de a tartalom által is költőivé tudta már tenni. *Csikós*ban legközelebb áll ahhoz, a mit a nép szellemében átérzett költészetnek mondhatunk. A sokat és gyorsan termelés nagyon ártott fogyatékos költői erejének és leleménye gazdagságának és ebben is pl. Rózsija bár legjobb népszínműi alakjai közé tartozik, rokon szenvedőleges helyzetében Julcsával *(Szökött katona)* és Lenkével *(Két pisztoly)*. A hűtlenség gyanúja csak rövid időre lebeg vészes felleg gyanánt a feje fölött s annak csak Andrisra gyakorolt hatását látjuk a korcsmai jelenet hangulat képében. Ő engedelmes lánya marad az apjának és kitér Asztolf csábja elől, melynek részletei a színfalak mögött folynak le. Atyja Bálint ellenben, a derék, becsületes jobbágy az előrelátó és gondoskodó aggnak kiválóan sikerült példánya, a ki valóban eszményi magaslatot ér el méltatlan gyanúsíttatása boldogtalan napjaiban, egészen új alak.

Labdacsné, a vén, kapari gazdasszony és George jegyese, úgy látszik azon szerepek közé tartoztak, melyeket Szigligeti színésztársai kedvéért szőtt darabjaiba. Mulattatók, de a cselekvény teljesen el lehetne nélkülök.

A *Csikós* határozott emelkedést jelent a *Szökött katona* és *Két pisztoly* után nemcsak költői tartalom, de egységesebb mese tekintetében is. Ha ma kifogást emelhetnénk a kissé eszményített népi nyelv ellen, a melyen Andris és Rózsi beszélgetnek egymással, kora szemüvegén nézve, ez a magyar színpadon mégis roppant haladást jelentett.

Ha Szigligeti is, mint Arany és Petőfi, a nép gyermeke, nyelvezete nemcsak költőibb, de teljesen népiesb volna. Annyi tény, hogy a színpad számára ennél jobb, népies prózát akkor nem írtak, mint a *Csikós*ban.

A *Honderű* igaztalanul rótta meg benne, hogy meséje «kriminális história» és hogy nem lengi át nemzeti szellem. Sokkal igazságosabban ítélt az *Életképek*, mely dicsérőleg említé főleg a népies elem gazdagságát, s egyes jellemének élethűségét «e fölött azt is méltányolva kell említenünk, hogy *valódi erkölcsi és nemzeti iránya van.*» Jóval a *Szekrény rejtelmei* fölé helyezte, melyet

nem nevezhet népszínműnek, hanem «inkább Pestre átültetett bécsi bohózatnak.» *

Mindazon magasztalások ellenére, melyekkel a *Honderű* elárasztotta az *Egy szekrény rejtelmeit* (1846 II/28) Szigligeti leggyöngébb munkái közé soroljuk.** Három szereplőnek Margit iránti szerelme; mellette Zöld és Csillagné szerelmi idyllje, aztán Holdasi Eduard szerelme (Margitén kívül) Csillagné iránt: ezekből szövődik egygyé a darab cselekvénye, melyet a pesti árvíz szerencsés megoldáshoz juttat. Esemény volna elég e darabban, de csupa sovány meséjű, melyek együttvéve sem tesznek ki egy jó, egészséges szervezetű darabot. A harmadik felvonás tele van apróságokkal, melyek egy cseppet sem tartoznak a dologhoz, mint Seckó házmester, 6 jeleneten keresztül tartó episodjával (!). Szigligeti rendes szokása ott, a hol megakad vagy kifogy a valódi tárgyból, kész az új dolgokkal, melyeknek elég színpadi hatásuk lehet, de csak annál jobban mutatják a főcselekvény soványságát, a sokfelé ágazás zavarát. A *Szekrény rejtelmei*ben minden felvonásnak meg van a maga címe, úgyszólván a maga külön jelleme. I. szakasz: *Féktelen harag.* II. szakasz: *Nem mind arany, ami fénylik.* III. szakasz: *Árvíz.* Hasonlít ez az eljárás a programm-zenéhez, mely a könnyebb megértés czéljából prózában adja azt, a mit a zene ki *akar* fejezni. Itt is a czímfelirás készít elő az eseményekre, mintha a drámaíró attól félne, hogy ez előkészítés nélkül, nehéz volna hallgatójának beléképzelnie magát a helyzetbe. Ez eljárás novellistikus inkább, mint drámai, mely a drámai hatást nem a cselekvényben keresi, hanem a feliratban, hogy előre sejtessen valamit, a mi történni fog, vagy utólag magyarázzon, a mi megtörtént. A darab főczíme mellett a felvonások apró czímei túlságosan magyarázók, mert vagy szükségtelenek és akkor kár velök élni, vagy szükségesek és akkor a szerző maga kételkedik legjobban drámai cselekvénye tökéletesen magyarázó voltában. Hatását e darabnak a színen még értjük, de irodalmi becsére nézve egy pillanatig sem lehetünk kétségben . . .

* V. ö. *Honderű* 1846. II. 216. l. és 1847. I. 97—99., 116—117. és 137—140. Zerffi Didascaliáját. — *Életképek* 1847. I. 152—154. l.

** V. ö. *Honderű* 1846. I. 233—235., 251—252. és u. o. I. 175. l. a beszámolást színi hatásáról.

Még két műve érdemel Szigligetinek e korból megemlítést, az egyik mint érdekes kisérlet a történeti háttérrel biró «népdráma» terén, a másik mint a népszínműből kivált magyar bohózat, az ő legsikerültebb alkotása. A «*Párbaj mint istenitélet*» czimü népdráma 1848 III/3 került először színre. Hogy e nagy napokban csupán öt előadást érhetett meg, azt ne az idők jelének tekintsük, mert az ötvenes években felujittatván, két előadás után (1851 III/23—IV/22) végleges feledésbe merült. Az *Életképek* igen kiméletes kritikát irt róla.* Hibái mellett is szerinte tapsot érdemel, «mert nálunk még a jó szándék s akarat is megérdemli, hogy készpénzül vétessék.» Szerencsés gondolatnak tartja azt is, «hogy kis időre odahagyva az avanturies-k cselszövényeit, a Hortobágyot s vérkatastrophák borzasztóságait, most sujet-jét multunkból vevé s az istenitélet lovagkorát népies drámában mutatja fel s ezt oly ügyes elrendezéssel, hogy a népélet s a királyi udvar egy képpé olvasztva tűnnek föl szemeink előtt.» A kort jellemző elemeket, a mennyire a szűk kör engedé, jól használta föl, szerkezete dicsérendő. A darab meséje azonban «novelettenek is kisszerű volna» táncz és népdalok nélkül alig telt volna ki belőle 3 felvonás. Ezért tárgyából csak kis «czérnabonyolitást idézhetett elő» az is erőltetett. Az egész mese alapjában «igen gyönge összerakott valami.» Leléményesség tekintetében minden eddigi népszínműve mögött áll s valóban megérdemelte, hogy elfeledtessék.

Másik műve: *Liliomfi* (1849 XII/21) azonban nemcsak jobb e népdrámánál, de írójának is, a kornak is legmaradandóbb termékei közé tartozik.

Minő iróniája a sorsnak, hogy a legjobb magyar bohózat nemzetünk történetének legszomorúbb korában jött létre! Nem puszta véletlen, hogy a sírva-vigadás e napjaiban, midőn a nemzeti mult emlékeinek csak titokban lehetett áldozni; midőn a még hegedő sebek fájdalmát, haragtól összeszorított ajkakkal kellett elviselni: a színészet az élet derült oldalai felé fordult nemcsak vigaszképen, de főleg, hogy az apathiában veszendőbe ne hagyja menni a magyarság legnagyobb, eddig be nem vett várát, a magyar színészetet. *Liliomfi* eredetileg vígjátéknak készült, melyet népdalok élénkítettek, zene tarkított, tehát azon irány terméke,

* 1848. I. 348—350. l.

melyet a *Szökött katonával* kezdeményezett Szigligeti. De ezúttal nem a nép jelent meg a magyar színpadon, hanem a vidék magyar középosztálya, melynek elemei lefelé a néppel, fölfelé a legelőkelőbbekkel állnak érintkezésben. Kányai a fogadós ugyan nemes ember, de alig több falusi gazdánál, ki bár kaputot visel, korcsmát tart és lányát nagyon szeretné valamelyik pesti fogadós fiához adni feleségül, mégis közelebb áll a paraszthoz, mint a falusi úrhoz. A másik végletet Szilvai professor foglalja el, a ki a honoratiorokhoz tartozik foglalkozásánál fogva, joga van nemessége és állásánál fogva a legelőkelőbb hivatalokra, de megmaradt vidéki nagyságnak, a ki most éli özvegysége mézes heteit azzal az elhatározott szándékkal, hogy miután «absolveálta a házasság iskoláját, örökös vakácziót fog tartani.» E kettőn belül vegyes társaság mozog, a pinczértől kezdve a pesti fogadósig, a szolgálótól az úri kisasszonyig; itt találjuk még a vidéki színészet két végletének typusát Liliomfiban és Szellemfiben és a házasságkedvelő, de felsült vénkisasszonyt Camillában.

Szigligeti *Liliomfi*jában is csaknem úgy jár el, mint régi színdarabjai legtöbbjében, hogy a második felvonással új mesét kezd és ezzel megzavarja a hatás egységét, tönkre teszi a mesefejlesztés természetes menetét. Szerencsére, ezúttal oly ügyesen olvasztja össze a második felvonás új meséjének bohózatos elemeit, hogy szinte nem bánjuk, hogy az nem az első felvonás bonyodalmából indul ki és nem azt folytatja a másodikban. Ha pl. Szilvaiban nem a gondos gyámatyát, hanem a házasulandó vén özvegyet tolja előre és Liliomfi ennek a kezéből óhajtaná kiszabadítani kedvesét Piroskát, Szilvai mindenesetre komikusabbá válik, a mese pedig egyenletesebb mederben haladna tovább. Ennél a véletlen nem egy fogását kell segélyül hívnia Szigligetinek, hogy az új cselekvény árját, a régi cselekvényével egyesítse, egy közös mederbe terelje. Még arra sem volna szükség, hogy Szilvai elvenni óhajtsa Mariskát. Mindennél elégséges volna a látszat komikus hatása; a küzdelem e látszat ellen ép oly bohózatos lehetne, mint a milyen az jelenleg a véletlen szerencsés találkozásánál fogva. Szilvainak még azt is tudnia lehetne, hogy unokaöcscse nemcsak adósságcsináló, de «diatrista» is és ha mint megtörténik, hogy az adósságok «tömkelegéből» szívesen segíti ki, meg történhetnék az is, hogy a színészet karmai közül is szeretné kimenteni, a mi új, mu-

lattató helyzetek dús forrása lehetne, a nélkül, hogy tudnia kellene, vajon Liliomfi a színész ugyanazonos-e unokaöcscsével, vagyis az a szerelmes színész, a kitől nevelt lányát félti, egyazon személy-e unokaöcscsével, a kinek Mariskát szánta. Szigligeti vígjátékot tervelt, és ha a mondott módon jár el, közelebb jut a helyzet-vígjáték színvonalához, mint ezzel a mesével, mely a bohózatos felé viszi, teljes erővel a cselekvényt. Mint bohózat, derült összevisszaságával, tarka-barka helyzeteivel, melyekben a véletlen nincs erőltetve, nincs túlozva, bár eltagadhatlan szerepet játszik, oly ügyesen perdül, hogy szinte feledjük, hogy a II-ik felvonás új szerelmi története uralkodik a helyzeten, az jut előbb diadalra, mielőtt az első felvonás főcselekvénye szerencsés kifejlés tért volna meg. Liliomfi a «diabolus rotæ», a ki kijátszani segíti a korcsmárost, hogy Gyuri pinczért, türelmes hitelezőjét, párjához segítse. Az utolsó felvonás szobajelenete, a bohózatok elmaradhatatlan több kijárású szobáival, az egyetlen dolog, a mi erőltetett mechanismusnak, elhasznált eszköznek tűnik föl a bohózatban. Ez az az ismert kelepcze, melyből könnyű menekülni, mely a komikai helyzetek lehetőségének egyetlen forrása. Ha nem volna elhasználva még a bohózatok történetében is, a hatás közvetlenebb, egységesebb volna. Igaz, hogy Liliomfi a saját dolgát teljesen elhanyagolja a pinczér kedvéért. Midőn Szilvai elzárja őt a több kijárású szobába, ő azt hiszi, hogy gyámfia a korcsmáros lánya kedvéért lett pinczér, de nem tudja, hogy gyámfia és Liliomfi egyazon személy és nemcsak ő, de Mariska is elhiszik ezt a látszatot. A helyzet akkor derül ki, midőn Gyuri jön Erzsi karján a templomból és Kányai leesik reményeinek fellegvárából, mert azt hiszi, hogy lányát a *nemes Szilvai* gyámfia vette el. Ez az utolsó jelenet már nem megoldás, mert tudjuk, hogy Szilvai sem akar egyebet, mint hogy gyámfia vegye el Mariskát és Liliomfi is akár az első felvonás végén elvehetné, ha nem kellene attól félnie, hogy nagybátyja máshoz akarja kényszeríteni. Liliomfinak az érett gyümölcs hullik az ölébe, mert Mariska az a nő, kit neki szánt. Ezt azonban megtudhatta volna az első felvonásban is és akkor fölösleges a bonyodalom.

Mennyivel ügyesebbé válik azonban a mese, ha Szilvai megtudva, hogy a színész Liliomfi és gyámfia ugyanazon személy, most már maga vetne szemet Mariskára és nemcsak látszanék olyannak, a ki Mariska után eseng, de tényleg szerelmessé lenne,

hogy gyámfia helyett vagyonát új feleségének adja. Igaz, hogy ekkor a fősúlyt Liliomfi és Mariska szerelmi történetére kellene fektetni, és a pinczér szerelmi történetének lényeges kapcsolatba kellene jutnia ezzel az elsővel, de hát e nélkül is annyi ügyességgel van elterelve figyelmünk a főtörténettől, oly sok bohózatosság közepette gördül le az új pár viszonya, oly ügyesen hárítják el a komoly pesti kérő föllépését színészeink, hogy így is el kell fogadnunk *Liliomfit* a legjobb magyar bohózatnak, mert az adott helyzeteken belül minden oly szemkápráztató gyorsasággal, oly természetességgel perdül; a derítő helyzetek sokasága, újsága, úgy elfoglalja figyelmünket, oly kevéssé sért erkölcsi érzületet, becsületről való fogalmat, annyira kiaknáza a nevettetőt még a mellékesekben is póriasság nélkül, hogy maga az élet áll előttünk lehetséges helyzeteivel emberin mulattató gyöngeségeivel, mely fölé a jó kedély derülete borúl, hogy feledtesse az élet komolyságát, gondokat fejlesztő bajait. Egy est ily derűleteért szivesen lemond a kutató mindenről, a mi a hangulat őszinte vidorságát megzavarná. A bohózat jogosultsága ott van abban a szükségérzetben, mely szerint lelkünket a kedély felüdülése czéljából szivesen engedjük át az összevisszaság derűletes, bohókás hangulatának.

Ez az új genre, szerencsére, megtalálta a maga utánzóit s be kell vallanunk, hogy köztük nem egy, de különösen Szigeti József nemcsak megmaradt a Szigligeti által megteremtett színvonalon, de mint azt a következő korban látni fogjuk, emelte is egy-két népszínművével. Az utánzóknak mégis kellemetlen helyzetök volt. A népszínmű Szigligetivel oly teret hódított a színpadon, hogy az utánzóknak, hacsak némi sikert akartak elérni, a színpadi technika titkaiban vele egyenlő jártasságuaknak kellett lenniök. Színszerűségök rejtette magában hatásuk legfőbb eszközét s a melyik ezzel nem rendelkezett, minden szépségei mellett is mögötte kellett maradnia. Innen magyarázható, hogy az első kisérletezők visszamaradnak s átengedik a teret azon vetélytársaknak, kiket a színpad ismerete jobban képesít a versenyre. Haray Viktor és Jókai Mór lemondanak a népszínműírás dicsőségéről és átengedik a teret az első vetélytársaknak, kik aztán az ötvenes években együtt aratják Szigligetivel a színpadi babérokat: Szigeti Józsefnek és Vahot Imrének.

Haray Viktor egyetlen népszínműve «dalokkal»: a *Szökött*

színész és katona (1845 VIII/1)* a negyvenes években 11 előadást ért meg, a mi jele annak, hogy a divatos népszínművekkel szemben is megállta a sarát. Meséje elég jónak mondható. Hidasi fia Géza szereti Füzesi táblabiró leányát Lenkét. Szerelme viszonzásra talál, de baj, hogy Hidasi Géza özvegy apja is vénkorára nősülni akar, és épenséggel Lenkét választotta ki, a mit az öreg Füzesi — gazdag vőről levén szó — szivesen vesz, bár tudja, hogy Lenke Gézához vonzódik. Az egész vígjátéki, helyesebben bohózati cselekvény abból a föltevésből indul ki, hogy az öreg Hidasi mitsem tud fia vonzalmáról. Mint ilyen elég jó bohózati tárgy : az apa mint fiának nem tudott vetélytársa ; de nem valószínű, hogy maga Lenke ki ne vallja a valót, főleg midőn a füstbe ment első és második eljegyzés között egy év telt el. A drámaíró ily kényes tárgy körül két véglet közt jár, s vagy könnyen megsértheti az apa és fiú közti természetes viszony szentségét, midőn az apa rovására a nevető fiú pártjára akarja téríteni hallgatóit, vagy élére állítván a dolgokat, komoly összeütközést idéz elő, és komoly drámát teremt. Haray a középutat választotta s a legvégire hagyta a vígjátéki megoldást, a nélkül, hogy csak sejtelmünk is volna a kifejlésről. Emberei a tagadás elvét követik. Az apa megtagadja leánya kezét Gézától ; Lenke megtagadja kezét Hidasitól ; Gejza kerüli apját és csupán az utolsó felvonásban találkozik vele s addig csupa oly dolgot tesz, a mi őt eltávolítja czéljától ; Füzesi is kitagadja Kálmán fiát, mert katonának állt be ; szóval, semmi sem történik egyenesen a czélért, hanem minden ellenére s végül mégis minden jól sül el : az ifjú pár egymásé lesz és Kálmánnak is megbocsát az öreg Hidasi, mert fia segítette benne győzelemre az ember fölött az apát. Sok tartalom, sok valószínűség nincs a cselekvényben, de maga a vígjátékíró a genreszerű iránt határozott érzéket árul el. Az igaz, hogy a *Tisztujítás*, a *Két pisztoly*, a *Szökött katona* hatása meglátszik rajta, de pl. az első felvonás verbungja, a második felvonás színházi próbajelenete azt mutatják, hogy szerzője a való élet ügyes megfigyelője és ha utánoz, hazai mintákhoz fordúl. Dinyei directora és társulata például ügyesen figurázzák ki az éhenkórász vándortruppokat. A burlesque felé itt-ott hajlani látszik, és az inasok

* Megjelent a Nemzeti színházi Zsebkönyvben 1846-ra. Pest, 1846. 1—83. lap.

szerelmeskedése Nina szobalánynyal, sokszor ismételt színpadi dolog; a valószínűség is nem egy helyütt ingadozik, de mind a mellett jól játszva még ma is elég jó bohózatos hatást tenne, nem ugyan főcselekvényével, hanem korfestő episodjaival, melyek ha ügyesebben folynának együvé a sovány főcselekvénynyel, egyike volna a 40-es évek jóízű, természetes korrajzainak s megállana sok oly víg-játék mellett, melynek híre nagyobb az értékénél.*

Sokkal kevesebb szerencsével járt Jókai Mór első színpadi kisérlete a *Két gyám* című népszínmű (1846. IV/18), mely nemcsak, hogy a színpadon ért meg egyetlen előadást, hanem a *Honderű* is a következő gúnyos megjegyzésekkel illette: «Az egész mű nem egyéb, mint kopott anyagokból összetoldozott zagyvalék, melynek sem meséje, sem szerkezete, sőt beférczelt «soit dit» elménczségei sem újak, erkölcsi iránya pedig a legkárhozatosb.»** A színpadi technikában nála ügyesebb Szigeti Józsefnek, a *Jegygyűrű* című népszínműve (1846. XI/30) is még teljesen a franczia rémdrámák és az azok nyomán haladó Szigligeti hatása alatt áll és nem minden gúny nélkül írhatták, hogy a magyar népszínmű alkotó elemei: «körmönfont zsiványok, a nagylelkűség mázával kikendőzve; váltóhamisítók; testvérgyilkosok; iszákosok stb. czifra juhászbundával, telt kulacscsal, vasvillákkal vagy lábvassal ellátva, mintha bizony minden eredetiségünk egy bizonyos póriasságban rejlenék. — A *Jegygyűrű* meséje csakugyan a réműletesebbek közé tartozik. Pethő Mihálynak van egy Ilona nevű szép leánya, Imrefi alispánnak meg egy Amalia nevű. Mind a kettőnek gróf Ecsey Béla udvarol, de mind a kettőt meg is csalja, mert ő rég férje már az egyik Csatáry-leánynak. Ezt azonban elhagyja, hogy Ilonát magáévá tehesse, a mi aztán «kebelrázó csel által» sikerül is neki, mert elrabolja. A csábítót a játék végén Amalia aztán megmérgezi azon jegygyűrű segélyével, melyet neki hűsége zálogául adott. Ez a mese színszerűleg volt kidolgozva, és évtizedekig nem tünt le a műsorról. Szigetinek oly tulajdonát emelték ki már ekkor, mely

* V. ö. *Honderű* dicsérő birálatával. 1845. II. 179. l.

** V. ö. 1846. I. 316—317. és 357. lap. Írói jellemrajzát l. u. o. II. 132. lap. Ugyanakkor írta *Alinea* és a *Kincstárnok* cz. drámáit is, melyeket visszavett a Nemz. Színház drámabiráló bizottságától, «mert mint mondják, a N. Sz. bővében van az eredeti jó daraboknak. Mondják!!» — teszi hozzá gúnyosan a *Honderű* 1847. I. 322. l. V. ö. 1847. I. 159. l.

szép kilátásokkal kecsegtetett. Az *Életképek* írta: «E színműben sok helyütt a legihletőbb poesis ragyog keresztül.» A színmű azon helyét, midőn az elrabolt pórleány atyja sorsáról beszél, olyannak nevezte, melynek «gazdag költőisége elvitázhatatlan.»* Szigetiben, szerencsére, sokat nyert az új genre, a mi annál elhatározóbb volt a műsorra, mert a régiek közül nem szegődött egy kiválóbb sem hozzá, s a ki megcselekedte, mint pl. Vahot, közel hozta az elaljasodáshoz.

Vahotnak *Kézműves* című első népszínműve «népdalokkal» (1847. III/27) csak két előadást érhetett meg s már kor ban méltó megrovásban részesült, hogy «ismét rásárt ütött democratikus eszmeportékáival.» Már az egyes szakaszok címei is elárulták veszedelmes irányzatosságát. Címeik: «Czéhbeliség» «Úri gőg», «Nemes polgár». Ki akarta mutatni a czéhszellem kárát s alacsony cselszövényeit, mikkel az ipart sujtja, a kitünőt lerántja, a közügyet magántekinteteknek feláldozza; be akarta bizonyítani a kézi munka tiszteletre méltó nemességét, a csupán születési nemesség, az úri gőg megvetendőségét s azon balitéletnek vészes következéseit, hogy a nemes ház gyermeke kézművet tanulni nem akar, kivétel nélkül tekintetes uraságra érzi magát hivatva. Ez még nem volt volna baj, csak hogy mindezt phrasisokkal végezi el, miket hősének Kopáry Ferencz asztaloslegénynek szájába ad. Vahot a legveszedelmesebb irányba akarta terelni a népszínművet: czélzatos iránydrámát akart belőle csinálni. A színpadot szószékké változtatta, honnan félművelt néptribunok hirdetnék a democratia phrasisait. Szerencsére, nemcsak a közönség és irodalom tiltakozott e veszedelmes «karzati» irány ellen, de maga Vahot is letért ez ösvényről és egy pár hatásos népszínművével köszörülte ki az ötvenes években az írói nevén esett ezen csorbát.**

Ha a negyvenes évek drámairodalma egyebet sem tudna fölmutatni, mint Szigligeti első népszínműveit és legjobb bohózatát, az eredménynyel meg lehetnénk elégedve, mert íróvilágunknak új irányokat jelölt ki, a magyar tárgyú drámák számára pedig

* V. ö. 1847. I. 54. l. és a *Honderű*ben lásd Zerffi Didascaliáját 1846. II. 492—494. és 515—516. l.

** V. ö. *Életképek* 1847. I. 450—452. l. és *Honderű* 1847. I. 221., 263. l. és u. o. Zerffi birálatát 1847. I. 276—278. l.

közönséget hódított. De egyéb tekintetben is nevezetes e korszak. Ekkor születik meg a népszínművel egyidőben, mintegy annak kiegészítőjeként, a politikai vígjáték is bizonyságául annak, hogy a közélet élénkülése, a közérdek erősen ható tudata sehol nincs befolyás nélkül az irodalmi élet kifejlődésére. Ezt fogják bizonyítani a magyar társadalmi dráma első kisérletei is, melyek tárgyért nem mennek többé idegenbe, hanem az előttük pezsgő életből kölcsönzik a hangulatot, onnan merítik a feldolgozásra legalkalmasabb, mert közhatású, érdekre legfőbb jogot tartó cselekményt. A fejlődés ugyan lassú s nem is ér el oly fokot, mint az eddig tárgyaltakban látjuk, de a fejlődés kétségtelen és megakadását is érthetővé teszi az a nagy esemény, mely a nemzet egész érdeklődését az irodalom termékeitől egészen új irányba tereli.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

IV.

A TÁRSADALMI VÍGJÁTÉK.

Kisfaludy K. utánzói. — A *Koszorú* vígjátékírói. — Bors S. *Őrangyala*. — Zseni mint a saját carricaturája. — A *Tanátsos* eredetiségének kérdése. — S. Miklós Miklóstól a Nevelők mint magyarosítás. — Chalupka *Vén szerelmese*. — Szentiványi Márton. — A jurista és kis leány Beöthytől. — Markhót Hűségóvó intézete. — Szontágh a magyarosítások divatja ellen. — Kovács Pál jellemzése. — Első vígjátékaiban a bohózatos elem túlsúlya. — A *Thalia* vígjátékjai. — A *Koldusleány*. — *Éva asszony unokája*. — *Az elbűvöltek*. — *Legjobb orvosság a házasság*. — A *Kiadó lak* és az *Általános örökös*. — Az *Egyetlen leány* . — A *Művészet hatalma*. — A *Nőtelen férj*. — A novellistikus elem túlsúlya a vígjátékban. — A korszerű elem azokban. — Fáytól a *Külföldiek* és *A közös ház* erényei és hibái. — A *Fátyol titkai*. — Katicza mint a legjobb vénleány-typus. — Csató Pál mint a társalgási vígjáték megalkotója. — A *Megházasodtam* című vígjáték irodalomtörténeti jelentősége. — A *Tolvaj* mint első dalosvígjáték. — Gaál és a bohózatosság túlsúlya a *Szerelem és champagneiben*. — A *Pazar fösvények*. — Gereblye Márton alakja. — A *Két Julia* gyöngéi. — A *Jaj nekem!* gyönge leleménye. — Kotró Sára népies vonásai. — Nagy Ignácz és *Sobrija* népiessége. — Az *Életunták* mint a jellemvígjátékok elseje. — A *Vendégszerep* mint «piece à tiroire». — A hanyatlás jelei a *Vetélytárs*ban. — Az *ármány és szerelem* satirai és kortörténeti jelentősége. — Vahot J. és *Farsangi iskolája*. — A *Sorsjáték* erkölcstelen alapgondolata. — *Találkozás az Orczy-kertben*. — *A Vén csapodár*. — Izléstelenségei, túlságai. — Az Öreg és fiatal orvossal elkövetett tréfa. — Degré Alajos jellemzése. — A kortörténeti elem az *Iparlovag*ban. — Az *Eljegyzés álarcz alatt*. — A *Félreismert lángész*. — *Segítsünk egymásnak*. — Kortörténeti elemek a *Vándorszínészek*ben és a *Pasquillus*. — Obernyik Károly. — A *Nőtelen férj* mint az *Örökség* alapgondolatának vígjátéki feldolgozása. — A plagium ügye. — Az *Egy kis kaland* és annak kényes helyzetei. — *A fiatal nagyném*. — A «honi pomádé» túlságos szereplése vígjátékainkban.

Az irodalmi ízlés lassú megtisztulásának a jele, hogy a vígjáték terén is a működvelő-írók száma mindjobban kezd fogyni a 30-as évektől kezdve. Nem mintha számuk feltünően kevés volna, de az előbbi korokéhoz mérve nem ők alkotják a többséget, sőt szigorúbb irodalmi ellenőrzés alatt állván, legnagyobb részt — egykét kivétellel — elfogadhatóbbak is, s nem sülyednek mélyen az irodalmi színvonal alá.

A *Tudományos Gyűjtemény* szépirodalmi melléklapja a *Koszorú*, egész tárháza ezeknek az apró vígjátékoknak, melyek erős Kisfaludy-hatások alatt keletkezve, a cseles-, bohózatos- és helyzetvígjátékok számát szaporították ugyan, de sem a drámairodalomnak, sem a színészetnek nem hajtottak vele hasznot. Csupán irodalomtörténeti érdekből említjük meg őket, hogy lássuk azon káros hatásokat, melyeket a színészet és irodalom elkülönödése eredményezett. Íróik nem ismerik sem az életet, sem a színpadot, csakis Kisfaludy Károly meg az őt utánzó Kovács Pál vígjátékait. Kezdők és másolók és mindvégig azok is maradnak.

Császár Ferencz *A titok* cz. vígjátékának (1830. évf. 49—64. l.) titka valami párbajügy, melynek részletei oly homályosak, hogy ezt kell a magyar drámairodalom legmystikusabb p rbajügyei közé számítanunk. A mese háttere egészen komoly, víggá Ternyei grófnak szekrénybe bujtatása és Csehyné gyanúja teszi.

Paczek József nemcsak Kisfaludyt, hanem Kovácsot is utánozza. Mind a két vígjátéka inkább érzékeny történet, melyben a mellékes dolgok alkotják a mulattató elemet. *Az örökösök* meséje (1832. év 113—132. l.) a véletlenségből áll, ezek nélkül összedűlne mint nagy semmiség, melynek igazi tartalma nincs. *A tudósok*ban (1837. év 17—48. l.) nincs egy ötlet, nincs egy valamire való gondolat; nyelve olyan, mintha falusi mesteremberek mulattatását tartaná fő czéljának. A benne szereplő orvos, ügyvéd és professor kötözni való bolondok és nem tudósok.

Pintér Imrétől a *Születésnap* (1832. év 161—183. l.) együgyű tárgyánál fogva nem érdemelte meg, hogy idegenből magyarosítsák.

Az ismeretlen szerzőjű 3 felv. vígj. *A két Mina Pesten* (1835. év 1—39. l.) főúri körökben játszik, de ezek a főurak inkább sült parasztok, mint nevelt emberek. A bonyodalom a Mina és a Vilma (=Vilhelmina) névcserére van fölépítve.

Boross Mihály vígjátékainak csakis magyaros nyelvezete az, a mi valamit ér, bár az is sokhelyt parasztossá válik. Mint vígjátékokról sem a 3 felvonásos *Törött ablak*ról (1838. év 49—80. l.), sem a *Cselek* czímüről (u. o. 81—100. l.) nem lehet komolyan beszélni.

Nagy Elektől *A három Hunyadi* (1838. év 33—42. l.) az egyetlen történeti vígjáték a *Koszorú*ban, csakhogy még külsőségei-

ben sem más, mint a *Hűség próbájának* utánzata. Nagy vígjátéka oly távol áll a jó vígjátéktól, mint az ő bolondja a Kisfaludy szellemes életbölcsétől. Szerkezetileg is inkább vázlatnak, mint kidolgozásnak mondható.

Épen ilyen vázlatszerűKéplegitől az *Aggszűz* című 3 felv. vígjáték (1838.). Unalmas tárgy unalmas előadásban, nem vígjátéki helyzetekkel, bosszantóan együgyű személyzettel.

Somogyi J.-től: *Ő kaparta, költi más* (1839. év 113—144 l.) szintén nem vígjáték, hanem bohózat, abból a fajtából, a melyet a mult évszáz végén Plautus nyomán az iskolák színpadjai számára írtak. Minden gyöngéi mellett egy érdeme mégis van, melyet külön kell kiemelnünk: ez magyaros fordulatokban gazdag nyelvezete. Itt-ott ugyan parasztossá válik ő is, de egészben oly ügyesen van a darab megírva, hogy ma is élvezettel olvashatjuk, ha egyébre nem figyelünk, mint nyelvezetére, a mi nagyon nehéz, mert meséje bohózatos hihetetlenségei s ismétlődő helyzetei nem csak boszúságot, hanem unalmat is okoznak.

A leánykérők S. F.-től (*Szeder Fábián?* 1840. év 49—87. l.) annyira dilettans munka, hogy írója épen hogy csak a drámaírás külsőségeit látszik ismerni. Meséje nincs; legalább annak nem mondhatjuk, hogy a darab vén özvegye a fiatal unokahuga elől akarná elkaparni kérőjét, Csatay hadnagyot. Énekes vígjáték abban a modorban, mint Szathmáry Király Antal *Oltoványa*.

A *Koszorú* említett gárdája nem meríti ki teljesen a működvelő vígjátékírók csapatát. Van köztük több olyan, ki könyvalakban mert a nyilvánosság elé lépni, ezzel bizonyítván önállóságát és írói függetlenségét. Első sorba állítjuk a *Kenyérmezei diadal*nak már egyébütt méltatott egyik lantosát, Budafalvi Bors Sámuelt, ki mint vígjátékíró is irodalmi babérok után törekedett. *Az Őrangyal vagy A Névnapi vadászat* című «eredeti» vígjátéknak (Pest 1830.) még az a jó tulajdonsága sincs meg, hogy hóbortosságaival volna mulattató. Sületlen terméke egy mindennapi tehetségnek, telve közhelyekkel, ügyetlen jelenetekkel, gyerekes párbeszédekkel, s hozzá oly mesével, mely mindig egy helyben mozog s ha az Őrangyal meg nem jelennék, mi sem történnék az egész vígjátékban. Hogy az Őrangyal valósággal szerepel benne, ez még hagyján, de előfordul az allegorikus szereplők közt a «Nemzet szerentse kereke» (!!!) is. Ez a szerencse-kerék bejön a szín közepére és

Zseni oda megy, hogy fölegyenesítse (!), mire a kerék «bús hangon» (!!!) megszólal s azt mondja, «nem hagytam én el Nemzetedet, ő taszított el engem magától» .... Zseni minden erőlködése hasztalan, talpra nem állíthatja, «tsak azon hatalmas karok .... melyek letiporták» feleli! Ez a Zseni így panaszkodik egy helyütt a Herczegnek: «Hasznos tagja kívántam én lenni az Egésznek, több darabokat írtam, félre tévén életem, egészségem kiméllését s a legtökélletesebb munkámat úgy kaptam vissza, hogy a megcsonkított részek miatt váznak tetsző dirib-darabtól, csak nem ön magam megundorodtam». Ezek szerint alig lehet kétséges, hogy Zseniben Bors csodálatos szerénységgel magát akarta rajzolni.

A darab jellemzésére megemlítjük, hogy a 2-ik felv. kezdetén Öry úgy lép föl, mint a ki nyúlra lő, mely bukfenczet hányva esik el; tüstént utána egy medvére is rádurrant, de mivel el nem találta, az neki megy és az utasítás szerint «derekasan pofozza». Valóban pompás eszköze a vígjátéki hatásnak! Az sem utolsó dolog, hogy Zseni szappanbúborékokat fújva lép föl! Bors tudatlanságára, jellemzésére megemlítjük, hogy Szentgyörgyi *festőnél* — szobrok függenek (!) és ő szobrokat fest, a mi alatt hihetőleg arczképeket kellene értenünk!!!

A Tanálsos czímű vígjátéka (Pest, 1830.) «egy nagy rangú és a Módi környülálásait mély belátással ösmerő idegen Író válogatott munkáiból» magyarosíttatott. Eredetijét nem ismerjük; de a magyarosított érzékeny játék alapján elmondhatjuk, hogy írója nem állhatott magasabb szellemi színvonalon, mint maga Bors.

A Nevelők czímű vígjáték Sófalvi Miklós Miklóstól szintén magyarosítás (Kolozsvár, 1834.), melynek eredetijét szintén nem ismerjük. Egyetlen nagy erényét azonban nem hagyhatjuk említetlenül, azt, hogy magyaros nyelvezet szempontjából a legjobb e fajtájú (bár a 30-as években idejöket múlt) dolgozatok közé tartozik.

A vén szerelmes, vagy a torházi négy vőlegény czímű vígjáték Chalupka Jánostól (Pest, 1835.) inkább bohózat, mint vígjáték, melyben nemcsak németül is beszélő személyek fordulnak elő, hanem egy valóságos «verbunkos» jelenet, másfél lapra terjedő mulatságos utasítással a szerző részéről (II. felv.).

Szentiványi Mihálytól a «*Mellyik jobb természet*» czímű vígjáték (*Remény*, Kolozsvár, 1839.) tehetséges ember kezdő műve, ki még teljesen Kotzebue-hatások alatt áll.

A különben költői lelkületű Beőthy Zsigmondnak *Jurista és kis leány* című vígjátéka (Pest, 1840.) e korból szintén nagyon gyönge leleményű s a vígjátékok nagyon is megszokott eszközével készült apróság, mely csakis az író buzdítása kedveért kerülhetett színre a Nemzeti Színházban (1839. I/24.). Naivitás a felfogásban és meseszövésben: ez a legjobb jellemzése ez apróságnak, mely a magyar csel-vígjátékok sorában is egyike a leggyöngébbeknek. Csicsó Máté az ő insurgensi öltözetében méltó társa, mint torzkép, az ő vén gazdájának, nemcsak külső dolgaiban, hanem szerencsétlen végű szerelmeskedéseiben is Tercsivel szemben, kinek Balázs huszár az imádója. Hogy a cselekvény miért játszik vendéglőben, az ép oly érthetetlen, mint a vígjátéknak nem egy erőltetett helyzete.*

Markhót Imre hihetőleg ezen a példán buzdulva, *A hűségovóintézet* című vígjátékát (Buda, 1840.) a Nemzeti színháznak ajánlotta. Szerencsére, annak a színvonala nem süllyedt még oly mélyre, hogy ily vígjátékokra is rászorult volna. Markhót darabja még az akkori irodalmi mértéken is alul esett. Ma már több, mint nevetséges, ma már bosszantó. Pedig a Nemzeti színház előadta Turkevi *Férjszelídítőjét* is (1847. I/8.), melyre azt írta a *Honderű* «írója sokkal jobban nevezhette volna bolondgombának. Igazi satira a vígjáték készítésére».**

A vígjátékirodalom egyik legnagyobb kinövésének mindenesetre a «magyarosítás» volt mondható, mely még mindig ott kísértett nemcsak a színpadon, hanem a könyvpiaczon megjelent darabokban is. Szontágh Gusztáv erélyes fölszólalása érdemének kell betudnunk, hogy ez a módja a termelésnek mind ritkább lőn és e kor vége felé teljesen megszünt.*** De a szigorú kritika s méginkább az agyonhallgatásban nyilvánuló megvetés elriasztotta lassan a műkedvelőket is, s a hivatásos írók kezdenek ismét uralkodni a vígjáték terén, emelvén a színvonalat s fejlesztve a műforma magyaros eredetiségét.

Kovács Pált, a legtermékenyebb vígjátékírót, már az előbbi

* V. ö. a *Figyelmező*ben 1840. évf. 609—610. l. szigorú kritikáját. Erre Beőthy nyilatkozatát (654—656. l.) és bíráló válaszát (682—683. l.).

** I. h. 1847. I. 95—97. l.

*** *Figyelmező* 1839. évf. 325—326. l.

korból ismerjük. Ebben a korban jut el pályája delelő pontjára s 12 éven belül 17 apróbb és nagyobb vígjátékot termel. A Koszorúban lép föl s mintegy ő jelenti a kapcsolatot és átmenetet a kezdők és hivatásos írók közt. *Melyik a sok közül?* című 1 felv. vígjátéka 1830-ban jelent meg (Koszorú, 81—110. l.) Egyike ez az ő legjobb helyzetvígjátékainak, telve frisseséggel, s ha jobban ismerné a színpadot és túlzástól sem tartózkodnék, egyike volna a 30-as évek legsikerültebb helyzetvígjátékainak. A bonyodalom ugyan csak névcserén alapul s abból inkább bohózatos, mint vígjátéki helyzetek keletkeznek, de mindez sok elevenséggel írva és ügyes összevisszasággal bonyolítva egészjó bohózattá válhatnék, ha sok dolog a helyzet szerint jobban érthetőbbé volna téve és a személyek jövése-menése több számítással válnék valószínűvé. De a mese magja egészséges s azt mutatja, hogy Kovács lassúbb termelés, nagyobb művészi gond mellett maradandót is tudott volna ezen a téren fölmutatni. Ha a bohózatos elem nincs főleg Etti katonás álöltözete útján egy kissé a hihetetlenül túlságig víve, ez a kis vígjáték még ma is élvezetes bohózat-számba mehetne. De a mi teljességgel el nem hihető, hogy anya és vőlegény rá ne ismerjen lányára, mátkájára, még ha az katonaruhában is jön el, olyan túlzás a darabban, mely a külsőségek hajhászásával koczkáztatja még a közvetlenség ügyességével írt részletek jó benyomását is.

Az *Öreg kérőkben* (*Koszorú*, 1830. év 1—27. és Győr, 1846) már önmagát ismétli s befejezése teljesen rokon a *Magának akart, másnak kért . . .* című vígjátékáéval. Az *Öreg kérők* gyönge meséje, bonyodalom nélküli s bohózatosan erőltetett befejezésű apróság, egyike K. leggyöngébb dolgainak.

A szomorújáték című vígjátéka (*Urania*, 1830.) a Kisfaludynak *Vígjáték* című vígjátéka analogiájára készült. Már ez a darabja mutatja, hogy Kovácsnak volt érzéke a vígjátéki fordulatos, ötletes párbeszédekhez, csak kár, hogy a mesealkotás terén ismert nyomokon halad s nem tudott (később is csak kivételesen) oly vígjátékot írni, melynek végkifejlését ne sejtettük volna mindjárt a kezdetben. A *Farkas van a veremben* című vígjátéknak (*Koszorú*, 1831. év 1—32. lap) legnagyobb érdeme népiesen magyaros nyelvezete, mely nagyon elüt az egykorú színpad németesen czikornyás szólásformáitól. A vígjáték alapeszméje nem rossz, csakhogy K. bonyolítani, kifejleszteni nem tudja kellőleg meséjét. Ebben a

darabjában veszszük először észre egyik feltünő gyöngéjét, mely később bántó modorossággá fajulván, irodalmi megrovásban részesült: ez az, hogy személyeit egy-egy állandó s az ismétlés révén unalmasságig bosszantó phrasissal különbözteti meg, mintegy ezzel akarván őket «jellemekké» avatni s comikusokká tenni.* Így Gödrös mindig azt kérdezi: Domine Spane igaz-e vagy nem? Mire Lobbany stereotyp felelete: Habet rectum Domine Notarie! Juliska asszony «vezérszólama» jaj az én időmben . . . stb. . . .

A *Thalia* című gyüjteményben (Pest, 1833.) két vígjátékát találjuk a *Kettőnek a leánya* és *A szép lelkű* címűt. Az elsőnek nem vígjátékba való a meséje. Címét is onnan kapta, hogy két özvegy 5 év előtt kötött szerződésben azt határozta, hogy Lillát, kit Pestre adtak nevelőbe «egy franczia Madamhoz», Ottilia vallja a maga gyermekének. A két özvegy czélja «játszva szakgatni az élet örömvirágait, melyektől elég korán akara megfosztani a sorsunk.» A cselekmény gyerekes bonyodalom után ér véget, ha bonyodalmat okozónak mondhatjuk Lilla megérkezését. Ottilia és Laura egész nyugodtan férjül kaphatná a két vén kérőt, természetesen a választási jelenet nélkül; mert ha oly vén a két özvegy, hogy még egy lefátyolozott nő is eltántoríthatja a kérőket, akkor 5 év előtti fogadásuk inkább 35 év előtt történhetett volna meg, mert titkolódzásuk Lilla származásával inkább botránkoztató, mint vígjátéki. Elfeledte Kovács, hogy a szerelmet hajhászó és az ennek vége miatt bánkódó még akkor sem vígjátéki, ha a lányát főkötőhöz juttatja. A másra bízott anyai szerep tetszelgés kedveért, nem megmosolyogni való, hanem szánalmas helyzeteket teremt. A másik vígjáték az egész gyüjteményben a legtöbbet ér, a nélkül, hogy szerkezete kezdetlegesség dolgában azok fölött állana. Helyes címe ez lehetne: A csaló cseléd, vagy az elveszett pénztárcza. A főhős, Kálmán, inkább phrasisai révén mondható széplelkűnek, mint tetteiben, mert a megtalált pénztárcza ügye itt valóban nem a legtisztább, nem a legmorálisabb dolog.

Kovács Pál fogyatkozásai, melyekből pályája további felében sem tudott kigyógyulni, már itt is szembe tűnnek: dramaturgiai tanulmányainak hiányossága, a mese megkomponálása körüli fölületesség, ügyetlenség, naiv érzék a mulattató elem iránt, de

* V. ö. Toldy F. birálatával a *Figyelmező*ben 1838. évf. 430—435. l.

tisztán novellistikus arányokban. A költői hajlamot nem lehet tőle elvitatni, de tehetsége kiforratlan (még pályája végén is így hat) és sokszor bombaszttal pótolja a valóban mélyen költőinek hiányát (pl. az *Éjjeli vendég* című szomorújátékban). A színpadot kevéssé ismerte pályája kezdetén s a végén is meglátszik, hogy nem vált alapos ismerőjévé. Az élettel ismerősebb, mint a többi kezdők s pl. egy pár alak a *Kettőnek leányá*ban az életből van megfigyelve. Legügyesebb eddig a *Széplelkű* vígjátéka; irodalmi nagyobb értéke azonban ennek sincs. A mese erkölcsi czélzata nem okoz neki rendesen sok gondot, bár azt szándékosan sehol sem sérti meg. Személyei többnyire mozgatott bábok inkább, mint cselekvő emberek, kik akkor jönnek és mennek, akkor beszélnek, sőt alszanak el, a mikor a szerzőnek tetszik. De szeretettel kezeli meséit s egy-két szép gondolata, ügyes helyzete az értelmes főt bizonyítja. Gondolt-e a színpadra, midőn darabjait gyors egymásutánban kiadta? Nem tudjuk. Ha gondolt, akkor vígjátékai mutatják a legjobban, mily kevéssé ismerte a színpadi hatás titkait; ha nem gondolt, akkor meg maga ellen cselekedett, mert irodalmi értékűeknek tartott oly színdarabokat, melyek csupán olvasva fognának tetszeni s nem előadva is.

Mind a két eset a kezdő írót jellemzi, kit az írói hiúság a nyilvánosság elé terel, de a ki nem ismeri tehetsége valódi határait s a novella meg a dráma közti lényeges különbségről sem bír tisztult fogalmakkal. Határozatlanságának egyik kétségtelen jele a *Kódus leány* című «víggal elegy erkölcsi rajzola»t. (*Thalia*, II. Pest, 1834.) Már a címe is mutatja, hogy a szerző nem tudta, minek keresztelje darabját. Van benne vígság és szomorúság egyaránt, úgy, hogy maga sem merte akár vígjátéknak, akár drámának keresztelni, hanem olyan czímmel látta el, mely megbírta a vígat is, a szomorút is, és lett belőle «erkölcsi rajzolat» olyan válfaja a drámának, mely a legközelebb áll a novellához s drámai hatását csak a párbeszédes forma tartja a felszínen.

A magyar «nemesházi rajzolat» és az «erkölcsi rajzolat» közös nyomokon járnak. Amaz a magyar nemesház, ez az egyetemesebb jelentőségi erkölcs dicsőítése akar lenni párbeszédes formában. Nem a drámai elem hatására számítanak, hanem a mesére; nem a drámai küzdelem közvetlenségére, hanem a mese érzelmességére, melynek legvégül hagyott pontja a fődolog. A kész

kép van előttük, a melyről lassanként vonják le a leplet, a legvégül hagyva egy alakot, a kinek a sorsát, körülményeit a legtöbb homály födi. S mikor róla is lehullott a lepel, vége az érdeklődésnek, vége a kép teljes hatásának, mely részleteiben már kimerítette összes figyelmünket.

A darabban előforduló paraszthistória túlságos teret foglal el e rajzolat keretében, annak bizonyításául, hogy az eredeti főmesében nem telt volna ki 4 felvonásos színmű. Melléje van helyezve tehát ez a részlet, mely a darab víg elemét — a másikkal szemben, mely az erkölcsös elemet képviseli.

A novellistikusan kezelt mesén kívül a járatlanság másik jele Kovácsnál, hogy ő még nem ismeri a drámai jelenetezést és miként *A féltés gyötrelmei*ben, úgy itt is egyfolytában játszódik le a darab, közbe-közbe egy-egy változással, mely nem egyéb, mint új fejezet a novellában, minden átmenet nélkül.

Éva asszony unokája című 3 felvonásos vígjáték a (Győr, 1837) szintén gyenge munka. Félreértésen alapszik ennek a vígjátéknak az egész bonyodalma, mely kiderülvén, a belőle keletkezett új helyzetek maguktól széjjelfoszlanak. E vígjátékon már határozott Kotzebue-íz érzik. Egyes alakjait, azoknak unalomig elcsépelt mondása, szavajárása jellemzi, pl. Borsait «ez egy gyöngeség bennem van», Évát «s a mi különös benne», Varasdit «hátrálás és föltétlen fegyver». Hanka az örökös csintalankodás, de a melyen a csináltság nagyon megérzik. Hranowszky az első lengyel emigráns a magyar színpadon, a kinek egyetlen vigasztalásul marad, hogy «én hontalan, ismét világhoz kötődöm e kedves enyémek által». Türtöl ostoba torzkép az ő magyar-francziás-németes beszédével; sajnos, elmaradhatatlan alak a magyar vígjátékból, melynek minden áron szüksége volt egy hazafiatlan grófra! A főszemély, Éva asszony, közel rokona a *Kérők*beli Margitnak és a *Gyilkos*beli Krisztinának. Kisfaludyn kívül tehát a Kotzebue-hatás abban is megérzik Kovácson, hogy stylusa néhol egészen németes, mintha erőltetve is ezt találná a leghelyesebbnek.

Az Elbűvöltek című 2 felvonásos vígjáték * még az előbbinél is jelentéktelenebb. Gyerekesebb vígjátéki mesét ennél alig lehet képzelni. Czinkotai és Pihéti korcsmai jelenete ízetlen az ő része-

* Győr, 1837.

geskedéseikkel. Domonkos, a poéta, egyike a leghülyébbeknek a magyar vígjátéki irodalomban Ősödyvel együtt, kit hogy rászedtek, azt még gyerekektől sem lehetne csodálni. És miért «*Elbűvöltek*» a címe ennek a vígjátéknak? Azért, mert Ősödyt bolonddá tehették szürkületben s olyannal házasították össze, a kit került? Úgy látszik, e vígjátéknak a címe a legjobb, mert ez okozza a legnagyobb meglepetést!

Sári és Márton gazda olyan conventionális alakok, a minők akkor minden vígjátékban előfordultak. Kovácsnál csak együgyűségök mulja fölül unalmasságukat.

A *Legjobb orvosság a házasság* (Győr, 1837.) a *Thalia* című gyüjteménynek legtöbbet érő darabja. Úgy látszik, hogy midőn Kovács valami rövidebb lélekzetű vígjátéki eszme kidolgozásához fog, ez jobban sikerül. mintha felvonásokra kell arányosan felosztania tárgyát. A hiányos távlat ilyen kis darabokban nem oly feltünő, mint a 3—4 felvonásuakban. A párbeszédek inkább egy eszme körül forognak a nélkül, hogy megunottá tehetnék azt; az eleven beszélgetés mozgalmasságot ad a különben ösztövér cselekvényü darabnak. Szóval jósága, legfőbb erénye: rövidségében van, mely megfosztja attól, hogy a hibák növekedő számával egészen elborítsa, maga alá temesse az egész darabot. Szerkezete ennek sem más, mint a többieknek. Itt is elejével sok minden történik, melyet aztán végül a szereplők egyikének (itt Victornak) elbeszélése magyaráz meg. E vígjátéknak természetesen csak viszonylag tulajdoníthatunk értéket, bár be kell vallanunk, hogy Kovács legjobbjai közé tartozik mindamellett, hogy ez is elődeinek közös technikai gyöngéiben osztozik. Mismás inspector az ő «szemesség és fürgeség» jelszavával; dr. Labdacs «32 évi praxisa» emlegetésével csak azért nem válnak kiállhatatlanokká, mert egyike sem elcsépelt alakja a magyar vígjátékirodalomnak. Dr. Labdacsban van valami molièrei comicum, abból az alsóbb fajtából, mely a *Botcsinálta doctor*ban meg a *Képzelgő beteg*ben nyilvánul. Torzkép, de a jobbak közé tartozik. Boglári betegsége, kit nő gyógyít ki bajából, szintén jó vígjátéki eszme és elég ügyesen van feldolgozva Kovácsnál, ki, mint maga is homœopatha, ügyesen élczel az orvosságok roppant tömegével kérkedni akaró allopathák ellen. Vígjátékának azonban kétségkívül nagy hasznára válnék, ha szellemesség, vígjátéki helyzet, jóizűség, homœopathikus adagok helyett

allopathikus adagokban adatnának be a mulatni vágyó hallgatónak vagy olvasónak.

A kiadó lak című vígjátékot (Emlény, Pest, 1839.) már igen jól fogadta az irodalom. Toldi azt írta róla: «találmánya elmés, kivitele elég ügyes és a dialog élénk és tréfás.» A színpadon pedig «igen jó foganatot várt a darabtól.»* Toldi azonban alaposan csalódott jóslatában. Egyetlen ötleten fölépített mese a vígjáték cselekménye, melyben a véletlenek szerencsés találkozása viszi kifejlés felé a történetet. Tárgya már a hely sokszori változásánál fogva is inkább novella, mint egyfelvonásos vígjáték keretébe illő. Az adott helyzet az, hogy Endre szeret egy varróleányt, a kit nem vehet el, mert akkor nőgyűlölő agglegény nagybátyja kitagadja. Az ilyen szerelem nem oly mély, hogy érdemes volna vele komolyan foglalkozni. Kovács vígjátéki alakjai különben is rendesen ilyen gyámoltalan félszerelmesek, a kik magukkal tehetetlenek s másoknak kell őket czélhoz juttatni. A czélhoz segítő alak Vincze, a kit a véletlen összehoz éppen a barátja kedvesével. Alakjai azonban inkább typusok, színpadról jól ismert figurák: a bolonddá tett nagybácsi; az ügyetlen szerelmes; az áldozatra kész jóbarát; a sentimentális leány, a ki szívesen tesz bolonddá egy öreg embert. Mindebben alrendű comicum az inasok mókája és az almáriom-jelenet. S ott, hol a helyzet comikumát szellemes dialogusnak kellene emelni, ott mindennapi rábeszélést hallunk, a melyben nincs meggyőző, nincs mulattató semmi, csak maga a tableau, melyet az író előre kigondolt, de hallgatói fejcsóválással fogadnak.

Az általános örökös (*Emlény*, Pest, 1840.) még a *Kiadó lak*nál is nagyobb dicséretek érték. «Jól rendelt, mulatságos kis vígjátéknak» tartották, még azt is dicséretképen említve, hogy «újolag ismert alakjaival találkozunk.» Kovács legfőbb érdemének e bírálat azt tartja, hogy a középosztály embereivel ismertet meg. Itt annyira megy, hogy művének valósággal kortörténeti jelentőséget tulajdonít.

«Való, ő azokat úgy adja — írja a bíráló — mint vannak, igénytelen erényeikkel, leplezetlen apró hibáikkal, rövid, félig jóságból, félig ügyetlenségből rosszúl fedett cselszövényeikkel, ferde műveltségökkel; de

* *Figyelmező* 1838. évf. 886—887. l.

ők valódi emberek, nem minden érdek s tanulság nélkül, kivált a jövő korra nézve, midőn ez osztály mostani képe az egyetemibb művelődés által eltörölve s így az olvasó egy reá nézve új világba által lesz téve.» Végül elismeri, hogy részleteiben nem új e vígjáték, «de az egész olyan, mint egy új veretű pénz régi tallérokból, melly alakját változtatta csak, de becse megmaradt».*

E sok dícséret csak nehezen fér rá e vígjátékra. Ebben is a comicum nem a fordulatokban, ötletekben, jellemekben keresendő, hanem külső helyzetekben, melyeket az álnyomorék alkot. Csakhogy ép ennek nincs semmi elhatározó befolyása a főeseményre, mert ép az a jelenet, a hol Jenke maga iránt részvétet kelt Elek szívében, pongyolán, vázlatszerűleg van kezelve s csupán azt eredményezi, hogy Elek elvállalja a gyámságot!

Kovács általában nagy óvatossággal kezeli szereplőinek érzelmi betegségeit. Teljes szabad folyást sehol sem enged azoknak, s azokat úgy használja, a mint neki megfelelnek. Innen van, hogy sok apró jó tulajdonai mellett egy vígjátéka sem tesz természetes hatást. Ágnes péld. nem rossz alak, mint szenteskedő, de jó szívű, férfigyűlölő vén lány, ha nagyobb szerepet adott volna neki e darabban, legjobb alakjai közé tartozhatnék; de így a többivel együtt csak typus.

Az *Egyetlen leányt* (*Emlény*, Pest 1840.) az egykorú kritika nemcsak Kovács legsikerültebb művei közé sorolta, hanem «vígjátékaink jobbjai közé» is. Elismerte bírálója, hogy némely állandó «s azért sokak által unottnak tartott, de magyar életünkből kikapott, élet- s természethű, s épen azért mindig mulatságos alakjai» itt sem maradtak el, «de ezek nem rontják a jól gondolt mese, ügyes szerkezet s talpra esett ötletek érdemét.»** Ez a dícséret is csak félig igaz. Flinta Gergelynek egyetlen leánya van, s ennek olyan férjet akar, a kiről meggyőződjék, hogy nem a pénzért kérette meg. Összebeszél a bátyjával, Flinta Menyhárt pesti ügyvéddel, a kinek két leánya van, hogy ne árulják el, melyik a három közül az egyetlen. Így aztán a kérők mind a háromnak udvarolván, biztosak lehetnek, hogy valamennyien rokonszenvből fogják jegyeseiket választani. A gondolat nem rossz és elég nagyszámú

* *Figyelmező* 1840. évf. 49—57. és 70—74. l.
** *Figyelmező* 1840. évf. 801—807. l.

vígjátéki bonyodalmat helyez kilátásba. De a végkifejlés mutatja, hogy Kovács sohsem ment tovább az ötletnél s annak tervszerű kidolgozását, a mese kifejlesztését elmulasztotta: mert hogy éppen az egyetlen lány ne kapjon férjet, az nemcsak hogy nem vígjátékba illő, de bosszantó is, ha meggondoljuk, hogy éppen semmivel sem szolgált rá, hogy aggszűznek maradjon. Mintha a szerző maga sem tudta volna, melyik a három közül az egyetlen, a mint hogy hallgatói is csak az utolsó pillanatban tudják meg. A három leánynyal és a négy kérővel olyan játékot űz, hogy végre az utolsó leánynál rá kell fognia, hogy az az egyetlen, mert kosarakat adott, helyesebben egyik sem törte magát utána. Ez a kifejlés nem vígjátéki, a minthogy a helyzetek sem azok. Fejlődő cselekményről szó sincs benne, mert az udvarlók folyton ugyanazt az eszmét csépelik, s a ki az egészet összetartja, Deborah asszony, olyan unalmas vén személy, hogy nem csodáljuk udvarlói megszökését. Menyhárt azzal vigasztalja a vőlegény nélkül maradt Tilit «te egyetlene vagy nemcsak anyádnak, de nemednek.» És az egyetlen leánynak ezzel a száraz vigasztalással kell beérnie! Miért kellett éppen neki fölsülni? Vagy ha nem fölsülés ez, akkor jogosan viseli-e a darab az *Egyetlen leány* czímet? A vígjátéki point nem az ő személyén nyugszik, hanem a kérőkén s a mellékes alakokén, a mint hogy az egész darabban nincs egy igazán vígjátéki helyzet, melyen szívből nevethetnénk. Kovács örökösen egyes alakjainak ismétlődő mondókáiban keresi a jellemzőt a comikait és a helyzetek túlzásaiban a mulattatót. Az *Egyetlen leány* igazában csak a Kisfaludy *Kérő*inek víg kiadása, szellem, bonyodalom s természetes végkifejlés nélkül. Nem csoda, ha a magyar színpad semmi hasznát sem vehette, az irodalom pedig még méltóbban feledkezhetett meg róla az előlegezett magasztalás ellenére is.

A *Művészet hatalma* (*Emlény*, Pest, 1842.) czímű 3 felvonásos vígjáték, írójának egyik előbb érintett nagy hibáját még föltűnőbb módon bizonyítja. Kovács P. csupán egy felvonásra szóló mesét tud elgondolni és ha három felvonásra terjed is a darabja, az nem más, mint az egy felvonásos lelemény kiszélesítése három felvonásosra, mely az ő módja szerint, a melylyel azt cselekszi, 4, 5, sőt több felvonásos is lehetne. A czím, mint legtöbb darabjában, úgy ebben sem felel meg igazán a tartalomnak, mert ahhoz, hogy a művészet hatalmát ily erősen működőnek képzelhessük, nem-

csak művészetre van szükségünk, hanem legelső sorban olyan lenge leányszívre, a minő a Vilmaé! És hogy a művészettel többszörösen ismétlődő családást lehetőnek képzelhessük, ahhoz nem kisebb mértékben oly könnyen hivő apa is kell, mint a minő Kálnai Menyhért, és végül, hogy mind ezen apró hűtlenségek mellett házassággal végződhessék a vígjáték, ahhoz oly birkatürelmű szerelmes kell, mint a minő Ákos, a ki nyílt visszautasítások után végre mégis magához ölelje azt, a ki négyszer is hűtlen tudott hozzá lenni és hogy nem lett másoké, az sem az ő, sem Ákos érdeme, hanem a véletlené és Ákos kitartásáé! Kovács inkább szerepet, mint vígjátékot akart írni, a minthogy az Ismeretlen négy különböző (előttünk három) alakban való szereplése sem más, mint külső alkalom valamely színész mimikai tehetségének fitogtatására. E mesében nyoma sincs a bonyodalomnak. Ugyanazon dolgok háromszor ismétlődnek. Ákos csak azért van, hogy a vígjáték házassággal végződhessék. Róza, Vilma barátnéja, a darabhoz nem tartozó személy, ki szintén csak azért van, hogy a cselekmény nélküli közöket közönyös beszédjével segítse kitölteni. Kálnai a régi világ magyar typusa, a ki minden haladásban romlást lát. Kár, hogy ez a tulajdonsága nem lényeges része a darabnak s Kálnai inkább háttéri, mint szereplő személy. Vilma hihetetlen báb, kit a szerző mozgat. Az Ismeretlen csupán színész, a ki mint előadó, de nem mint mozgató, központja a darabnak. Ő a vígjáték mechanizmusa, mely lejárván, megállíttatván, vége lesz a darabnak. Stylusa is alrendű. Néhány elhasznált szóvirág nem képes a köznapi fölé emelni.

Kovács Pál vígjátékírói munkásságát a *Nőtlen férj* rekeszti be e korban.* E vígjáték, mely a helyzet-comicum határain belül mozog, keresetlen, egyszerű menetű, derült és mulattató, sehol sem túlzott. Kár, hogy az egész szintén csak ötletszerűen van oda vetve, s inkább vázlat, mint kidolgozott rajz. Egy-egy találó vonás (néhány közkeletünek a kíséretében), egy alapjában nem rossz mese és Kovács megalkotja a vígjátékot belőle. De ha a részleteket vizsgáljuk, csupa ismerősre akadunk, kiknek egyéniségét sem egy-egy új vonás, sem a gonddal kidolgozott dialog nem emeli. Ha Kovács jóízű meséihez és ügyesen szőtt helyzeteihez jól jellegzett

* *Honderű* 1843. II. félév.

alakokat is teremt, a párbeszédben pedig nem marad a felületen, tán kevesebbet, de maradandó dolgokat ír vala. Kovács Pál írói ereje tudvalevőleg nem drámáiban, hanem novelláiban nyilvánul. Őszintébb jóakarói ki is emelték ebbeli jó tulajdonait s leplezetlenül mondták meg róla, hogy «mint színműíró nem oly szerencsés, s noha több drámája kedves *olvasmányúl* (!) szolgál», őszintén óhajtják, hogy «főleg víg regényekkel gazdagítsa e nemben oly szegény irodalmunkat. Ő mint regényíró *bizonyára* örökbecsű (!) műveket meríthetne az élet bőven áradozó forrásából.» Kár, hogy Kovács nem követte a jó tanácsot és sem a drámában, sem a regényírás terén *nem akart* örökbecsűt alkotni! * . . .

Az a körülmény, hogy íróink inkább mellékesen foglalkoznak a vígjátékírással és munkásságuk súlypontja a novella- és regényírásban van, Kovács mellett e kor valamennyi munkását jellemzi. Kivételt csupán Vörösmarty, Szontágh, Szigligeti és Vahot tesznek, csakhogy az elbeszélő költészet terén nagy Vörösmartyban nincs vígjátékírói tehetség és a *Fátyol titkain* kívül ép úgy nem ír ő sem több vígjátékot, mint Szontágh, a ki a *Beszállásolással* ** (melyben a Fáy *Közös házával* rokon tárgyat dolgoz föl) csekély sikerrel, befejezi drámaírói pályáját. Szigligeti nem ír ugyan novellákat, de az ő tehetsége még ekkor nem érvényesül a vígjáték terén, Vahótot pedig a journalistáskodás sokféle dolga vonja el a kiválóbb értékű munkától. Fáy, br. Eötvös, Nagy Ignácz, Degré a regény terén maradandóbb érdemekkel bírnak, mint a vígjátékin; Gaalban már kortársai nagyobbra becsülték a novellistát, mint a vígjátékírót; Csató és Obernyik egyformán szerepelnek mind a két téren. A munkásság e kettőssége aztán azt eredményezi, hogy a regény és dráma eszközeit összekuszálják. Regényeikben dramatikusok (a mi nem volna nagy baj), drámáikban novellistikusok (a mi már sokkal veszedelmesebb). A korszerű elem is a novellából kerül a vígjátékba. Amabban bő tere nyílik a részletezésnek, emerre az apró megjegyzések maradnak. Amabban a kor kinövéseiről, a társadalom hibáiról köteteken át lehet beszélni, a mint azt Eötvös és Nagy Ignácz meg is teszik, emebbe csak mellékes dologként kerül belé az ostorozandó bűn: satirikus észrevételek és episodok

* *Pesti Divatlap* 1844. I. 311—312. l. V. ö. *Honderű* 1847. II. 229. l.
** *Árvízkönyv*, Pest, 1840. IV. k.

révén. Mindamellett ebben a korszerűségben kell keresnünk azt a jellemző vonást, mely e kor vígjátékait az előbbi korokéitól lényegesen megkülönbözteti. Ezelőtt csupán a hazafias dráma mert a hazafiatlanság bűne ellen szavakkal síkra szállani; most már a vígjáték veszi át e szerepet s a gúny éles fegyverével ostorozza mágnásaink külföldieskedését, a főváros idegen jellegét, a nemesség dölyfét, az ifjúság vad duhajkodását, a színészet kinövéseit a vidéken s íróink önhittségét stb. Mindez pompás megtermékenyítő elemet képviselt s ha jobban be tud olvadni a szervezetbe, mellékesből (irányzatosság nélkül) lényegessé válhatik, bizonyára megszületik a magyar társadalmi vígjáték, a minthogy a salon- és a politikai vígjáték megtalálták első hivatott művelőiket Csatóban és Nagy Ignácban. A magyar társadalmi vígjáték azonban nem tud megtisztulni. A társadalom képe ugyan, de csak egyes typusokban; a kort mozgató eszmék egyik hirdetője, de csak úgy mellékesen; majd novellistikusan bőbeszédű, majd journalistikusan felületes; néha el is téveszti czélját és személyes pasquillá válik. Mindez még hagyján! Csak legalább jó vígjátékok volnának! Tény, hogy messze túlszárnyalják az előbbi korokéit; de egy sincs köztük, mely maradandó becscsel birna, alig egy-kettő, melyet érdemes kegyeletes érzelmekből új életre ébreszteni.

Fáy Andrásban megvoltak a legjobb vígjátékírói tulajdonok, csakhogy sokoldalú munkássága mellett e korban két új vígjátékra volt csupán ideje. Ezek elseje a *Külföldiek*. Nem irányдráma a külföldieskedés ellen. A külföldieskedés csupán az a háló, a melybe bizonyára belekerült volna Gedey Lajos, ha Ilkát nem is úgy mutatják be neki, mint születésére angol nőt. Gedeyben a külföldieskedés csak ifjúi éretlenség, nem pedig a szív elidegenedése hazájától, és ha így van, nem valóbbszínű-e, hogy az igazán művelt leányka jó tulajdonai, s nem pedig idegen eredete révén szeressen belé, és rossz néven vegyen oly tréfát, mely ha nem is kijelentve, de tényleg az ő nevetségessé válásával végződik? Neki vagy konokabb külföldieskedőnek kellene lennie, kit az igazi szerelem gyógyít ki elfogultságából; vagy engedékenynek, ki fitymálódva teszi meg a kisérletet — utóljára — hazája lenézett hölgyei egyikével. Mind a két esetben jellegzetesebb vígjátéki alakká lesz. Míg a jelen esetben szinte kételkedni merünk még a szerencsés megoldásnál is, valjon nem álszégyenből nyugszik-e bele a fordulatba, s valjon

szerelme oly hirtelen lobbant volna-e föl, ha tudja, hogy hazája leányai egyikével áll szemben? A fölhozott mindkét esetben volna elég idő arra is, hogy szerelme nyerjen mélységben és tartóssága iránt kétséget ne hagyjon bennünk. Míg e föllobanó szerelem, mely hamis alapból indult ki, nem nagyon hordja magában a tartósság csiráit és bennünk kétséget kelt az iránt, valjon szerelmét tartsuk-e sekélynek, vagy külföldieskedését oly gyönge alapokon nyugvónak, hogy az első alkalom megsemmisítheti azokat?

A cselekmény vígjátéki tárgynak nem rossz. Újságára nézve azonban megjegyezhetjük, hogy egy rokontárgyú vígjátékot a *Jártas-költés vőlegény*ben már a 90-es évek irodalma is ismer.* Úgy látszik, Fáy hamarosan dolgozott, a mi nemcsak a szerkezeten, de a párbeszédek szövegén is meglátszik. Hármas szerelmi történettel akart elbánni s mindannyit elnagyolta. Még a legrégibb az alapja Náni és Jancsi szerelmének, de a Bodor kapitányé meg Julcsáé ép oly új keletű, mint Gedeyé és Ilkáé. Ügyesen jellemzi a megcsontosodott kapitányban az új szóktól való irtózást, s Gedeynek az új irányhoz való ragaszkodását, a mi talán nem is igen illik a külföldieskedő ifjúhoz. Bodor kapitány lelkesen emlékezik meg kedves olvasmányairól: *Kartigam kisasszony*ról, *Etelká*ról, az *Arany perczek*ről, *Argenis és Kassandrá*ról; de azóta, hogy visszajött Olaszországból, minden felfordult nálunk. Már most alig érti azt a sok új szót. De hát ha ennyire halad egy nemzet rövid idő alatt, mire való Gedey külföldieskedése, és ha igazán külföldieskedő, miért követi az újítókat, a kik szintén csak mint ő, a haladás barátai és hazájok nyelvét javítván, azt szebbíteni is akarják és a társas élet finomságaira is alkalmassá tenni? Ha igazán külföldieskedő, akkor még a nyelvujítástól is irtózni kellene, a mint előre irtózik a magyar nőktől, a kik nem eléggé szellemesek s legfeljebb jó gazdasszonyok. Fáy elnagyolván Gedey jellemét, nem tudja helyzeteit sem igazán vígjátékiakká tenni s a mi derületet okoz, az a mellékes dolgokban van: a francziáskodó inasokban s a némává tenni szándékolt Náni szobalányban, kit angollá varázsolnak.

Helyi vonatkozásokban ez a vígjáték sem szűkölködik; de sem oly ötletes, sem oly könnyedén gördülő párbeszédű, mint

* *Erdélyi Játékos Gyüjtemény.* Kolozsvár, 1791. I. sz. 2 db. V. Lásd I. k. 180—90. l.

előbbi és későbbi vígjátékai. Ilyen korszerű megjegyzések: «alig tiszteletesebb valami, mint a hon szeretete»; «a franczia- és angolföldet és szokást szeretjük különösen, de szeretjük magyar hazánkból is a jövedelmet»; a magyar kisasszonyok «angolul öltözködnek, francziául esznek, németül beszélnek és tánczolnak, magyar levegőt szívnak és értenek magyarul is, de a cseléd végett.» . . . Azonban az ilyen korhoz szóló mondásokban is oly szegényes, mint ötletekben. Sőt alig van vígjátéka Fáynak, mely oly vontatottan, oly érdektelenül kezdődnék, mint ez. Ennek oka jellemeinek vázlatszerű rajza, mely egész végig ugyanaz is marad. Mindenki másnak szerepel benne, mint a mi, kivéve Szilvásyt (a ki alig kerül elénk) és Bodor kapitányt.

Jellemző Vörösmarty kritikája az első előadásról: hogy a közönség tapssal üdvözölte elmés mondatait, melyekkel gazdagon van fölékesítve, megérté s méltánylá, különösen a magyar életből s körülményeinkből merített észrevételeket s a helyes ötleteket, melyek Fáy egyéb munkáit is kitüntetik. A hatás titka tehát nem a cselekvényben volt, hanem azon megjegyzésekben, melyeket a közönségnek még nem igen volt alkalma hallani magyar színpadról. Ez volt Fáynak első eredeti darabja a Nemzeti színházban (1837. szept. 12.). Hatását értjük, de azt is, hogy Fáy jobb darabjai csakhamar leszorították a magyar színpadról. Többet érő ennél már a *Közös ház* című egy felvonásos vígjáték (1838.) minden tekintetben.

Egyszerű tárgy, egyszerű helyzetek, zamatos földolgozásban. E vígjátékban ugyan inkább helyzet-comikum van, de jellemei vígjátéki jellemek. Közös vonásuk a jólelkűség, szeretetreméltóság. Réti Gáspár a katonásan, Réti Károly a kedélyesen, Toronyai a furfangosan, Sándor a szelesen, Erzsi a naivan és Regina a vénlányosan jólelkű. Igazi vígjátéki typusok, kikről előre is elhihetjük, hogy nem lesznek nagy bajok előidézői. A nevetséges egészen a helyzetből foly és nem tulajdonaikból. Még tán a legjobban, legegyénibben rajzolt alak Regina, a ki nem egészen az az ismert vén leányi typus a színpadon, a kiket prédául szoktak a vígjátékírók a nevető közönség mohóságának odadobni. Reginában a testvéri szeretet gondossága szépen mérsékli a korával járó tévedések nevetségessé vált furcsaságait. Midőn nevetjük fölsülését, tudjuk egyuttal, hogy ez nem vén leányi hiúságának megérdemelt sorsa, hanem követ-

kezése azon szeretetreméltó jóhiszeműségnek, mely senkiben csalárdságot nem tételez föl; következése az éveknek, a melyeknek óvatosságát hasztalan erőltetjük, midőn fiatal szerelmes párokról van szó. Ha a házközösség el lehetne létra nélkül, finomságban nyerne a vígjáték. De még így is kora legjobb, legeredetibb vígjátékai közé tartozik. Ha leleményben nem is új, de a feldolgozásban eredetiséget árul el. Minden jelenete és főleg Regina jelleme — bár a conventionálisság nagyon fenyegeti — oly sikerült, annyira magyaros az ő háziasszonykodó bensőségével, álszenteskedéstől ment vallásosságával (Hübnerben: Jónás és Jób gyászos eseteit olvassa és nem jár szenteskedni az Isten házába), hogy bátran a Fáy legjobb vígjátéki alakjának mondhatjuk. Ha Fáy kedélyességét több költészet, nagyobb bensőség emelik, a magyar vígjáték benne láthatná legelső képviselőjét a multban; mert ha nem oly termékeny, nem oly leleményes is, mint Kisfaludy K., de magyarosabb, ötletesebb, természetesebb nála.

A *Közös ház*, mely 14 évvel a *Régi pénzek* után jelent meg, határozott haladást jelez Fáynál.

Habár még most sem ért alakjainak színpadi, de életszerű szerepeltetéséhez, és azok úgy jönnek-mennek, a mint az író kívánja; mindamellett zamatos magyarságával, szellemes, lendületes párbeszédeivel még ma is élvezetes olvasmány és a színpadon ma is hatást tenne. S a mi fő, alakjai tőrül metszettek, eredetiek. Regina nemcsak vén leány, hanem magyar vén leány, kiről elhiszszük, hogy magános óráiban a *Hármas Históriát* és a *Martyrok oszlopát* magyarul olvassa. Életből merített alak a nyugalmazott főhadnagy is, a tréfára könnyen hajló, öreg Toronyai, ki egészen az utolsó perczig komolyan tudja játszani a huzakodó vőt. Igazi fiskális abból a jó időből, mikor a férfiak barátsága a gyermekek összeházasításával akarta valósulva látni a régi barátság folytatását a gyermekekben, unokákban. Erzsi tűzről pattant magyar leány, kiben nem a hamis érzelgés gyújtja meg a szerelem tüzét, hanem a magyaros merészség. Jó alak Réti Károly és «rokonuk» Sándor is; kár, hogy egy kissé episodicusan vannak szerepeltetve.

Az egész azonban nem egyéb ügyesen szőtt helyzetvígjátéknál, mely a végén csattan. Gyöngéi mellett szellemes magyar változata annak a régi eszmének, hogy a szerelmet ép oly kevéssé lehet megakadályoztatni, mint reá kényszeríteni a fellobbanásra.

Nem ily vígjátékírói tehetségek e korból már sem br. Eötvös, sem Vörösmarty, mint Fáy. Az elsőnek *Házasulók* című vígjátéka (Pest, 1833.) az ifjúkori bűnök sorába tartozik. *A fátyol titkai* (1834.) egyetlen vígjátéka Vörösmartynak; de a mely magában véve is eléggé bizonyítja, mily kevés érzéke volt a vígjátéki bonyodalom megteremtéséhez.

A fősúly külsőségre van fektetve, melyet ha föllebbentenénk, az egész vígjátéki mese romba dőlne. Ha Vilma fátyol nélkül jelennék meg, rokona, Hangai, azonnal ráismerhetne és ezzel vége volna a vígjátéknak. A legkülönösebb a dologban az, hogy ez a Hangai nőgyűlölővé vált, s az I. felv. kezdetén álomra hajtja fejét egy rövid monolog után, melyet ezzel zár: «S jó éjszakát bohóság — szerelem». Ha mindjárt könyvből merítette is a nőgyűlöletet, ez a ferdesége csak azon helyzetek útján válnék nevetségessé, a melyekbe belékergetik őt. Kétségtelen, hogy ez a legkönnyebben megingatható fajtája a nőgyűlöletnek, mint a melynek nincs semmi való alapja a saját életében. Igazi kártyavár, mely ellen nevetséges dolog volna ostromot intézni, mert megdöntésére elég egyetlen fuvalom. Ez ellen küzdeni nevetséges öt felvonáson át. Érdekes különben, hogy ez a főgondolat Vörösmartynál csaknem episodikus jelentőségűvé sülyedt alá, mert mellette egy inkább ízetlen, mint komikus mese halad párvonalosan amazzal. Három «távolról jött ifjú», kik régi iskolatársak, ott találkoznak a városligetben egymással, hol Lidi és Vilma violát szedegetnek. Fogadalmat tesznek, hogy néhány hét alatt feleséget kerítenek, «de a szerelmet, hogy az tovább tarthasson, törvényes idejére, azaz a házasság kezdetére» halasztják. Vilma, a ki kihallgatta a három gavallér szerződését, mint nemének védangyala, boszút esküszik ellenök. Ezalatt Lidi az alvó Hangait ott találja és a mellette lévő könyvet a saját Himfyjével cseréli ki s úgy látszik, belé is szeret az alvó Ámorba. Az eltávozó hölgyeket, kik közül Vilmát fátyolosan nem kell képzelnünk, meglátja Hangai, kiben egyszeri látásra a szerelem lobbot vet. Ezzel kezdetét veszi az a vígjátéki hajsza, mely öt felvonáson át inkább unalmasságával gyötör, mint újdonságával tartja ébren érdeklődésünket. A mesét két csoport főzi ki, és pedig az egyik csoportot Gyula, Rigó és Kaczor, a másikat Lidi és Vilma alkotják. Amazok ostromát Lidi szobalány segíti nevetségessé tenni, midőn először Vilma ablaka helyett a vén szűz Katicza ablaka alá bolonditja

őket, majd meg az egyiket tudósnak, a másikat strimflis gavallérnak és a harmadikat mokányos magyarnak öltözteti föl — egymás tudta nélkül — és az öreg Ligetihez bolondítja mint leánykérőket.

Vörösmarty úgy járt e vígjátéki fátyollal, mint a ki csodatitkot rejtegetvén, a titok feltárásakor arra a kérdésre indítja hallgatóit: vajjon miért kellett ezt a titkot öt felvonáson át rejtegetni? Isis fátyola alatt nincs semmi! Nemcsak a három gavallért vezették orruknál fogva Lidi és Vilma, de Vilma a hallgatóit is. A tanácskozó csoportok örökös ismétlődése, az ostoba szerződés pontjainak törölgetése, az ismétlődő rászedetések, alrendű komikummal fűszerezve, a sok «félre» beszéd, a fátyolos jelenetek elhihetetlen mysteriuma mind oly dolgok, melyek kifárasztják még az olvasót is. Legkitünőbb alakja kétségkívül a vén leány Katicza, a ki remekül van jellemezve bőbeszédűségével, vén lányos önhittségével és felsüléseivel. A magyar vígjátékok vén lányainak ő a legsikerültebbje s bár van benne conventionalis is, oly egyéni, hogy egymaga képes volna megmenteni az egész vígjátékot, ha annak csak némileg is tűrhető szini szerkezete volna és nem egy helyben mozgó, hanem előrehaladó cselekvénye. Technikai szempontból e vígjáték visszaesés a *Vérnász* után. Midőn 1844-ben először bemutatták a Nemzeti színpadon (május 7.) költői nyelvezete nem tudta megmenteni a bukástól.*

Sokkal határozottabb tehetség e korban a vígjátékirás terén valamennyiöknél: Csató Pál. Közvetlen kapuzárás előtt adott elő a budai színészcsapat 1837 márczius 4-én nagy hatással egy eredeti vígjátékot tőle ily czímmel: *Fiatal házasok, vagy Megházasodtam.* A szini hatású és egyúttal irodalmi becsű vígjátékok csekély száma mellett nem csoda, ha fogadtatása tüntetésszerű volt. Midőn a Nemzeti színház megnyilott, a *Csalódások* után a *Megházasodtam* volt az első magyar vígjáték, melylyel a színház műsorát élénkíteni törekedtek (aug. 27.). Vörösmarty, a ki rendesen tartózkodólag írt eredeti színművekről s pl. a *Csalódások* értékét egy szóval sem érinti, Csató darabjáról nagy elismeréssel szólt: «igazán víg — írja — élénk; sebes, könnyű elmés dialogusaival s az élet meglepőleg való képeivel ajánlkozó». Ebbeli jó tulajdonai

* L. a *Honderű* különben magasztaló kritikáját 1844. I. 689—691. l.

oly kiválóak, hogy elfeledjük a II. és III. felv. lassú haladását «csaknem *cselekvénytelenségét*». Helyesen jegyzi meg, hogy *ezt* csak külsőleg érti, «mert Lengey habozásai belsőleg csaknem végig fenn tartják a mozgást». Csató darabjának kétségkívül legnagyobb érdeme az a derült vígjátéki hangulat, mely nem külsőségek előteremtése, sokszor erőltetése révén, hanem a vígjátéki jellem átalakulásából áll elő. Lengey az ő ingatag jellemével, komikus habozásaival nagyon mulatságos alak mint kérő, a ki másfél évi házhoz járás után csak akkor vallja be szerelmét, midőn barátja, Harmos, új kérőt hoz.

A gondolat jó, a hiba csupán ott van, hogy Róza jellemét hibásan rajzolta. Neki vagy minden nagyzási ábránd nélkül kellene szeretnie a nőiség egész fölényével ezt a teljesen meghódított s csupán nyilatkozni nem merő Lengeyt, vagy a szerelemnek e félreértett félénkségből kellene kifejlődnie. De az, hogy Róza anyjával vitatkozván, a bárónak elsőbbséget ád Lengey fölött s csakis akkor fordít egyet a köpönyegen, midőn a határozatlan föllépő Lengey és a báró közt kihívásra kerül a dolog és a báró ott hagyja őt, határozottan elhibázott vonás és nem bizonyítja Róza föltétlen szerelmét Lengeyhez. Nagyobb szerkezetbeli hibája az, hogy ez az első fölvonás tulajdonképen nem expositiója a többi kettőnek. Mert az, hogy Lengey csak a báró föllépése után határozza el magát a házasságra, akkor volna lényeges, ha a bárónak szerepe volna II. és III. felvonásban is; pedig az I. után többé nem találkozunk vele. Az, hogy Harmos és Lengey megesküdtek egymásnak, hogy sohsem fognak házasodni, mely a legfőbb ok erre az első felvonásra, nem oly fontos, hogy miatta egy teljes felvonást kellene írni. Az, hogy Harmos a nőnemet kóróvá elváltozott virághoz, bezárt hangszerhez, sárkány-szölötthöz hasonlítja, s azt vallja, hogy «a leány az ifjú kínja, a férfi terhe, az öreg pokla, a természetnek legszebb hazugsága», ennek csupán akkor volna vígjátéki jogosultsága, ha őt éppen Lengey boldogsága gyógyítaná ki agglegényi ábrándjaiból s nem pedig az a szent tűz, mely önként ellepi az agglegény szívét s feje tetejére állít minden nagyképű előleges elhatározást. Pedig Harmos minden előttünk fejlő lélektani ok nélkül szeret bele a Róza látogatására megérkezett Paulinába. Így Harmos szerelmét is csak a vígjátékíró csinálja, hogy alkalmat adjon a boldog Lengeynek visszamondani a fülébe dörgött agglegényi axiomákat. E sze-

rint Harmos esete sem fűzi össze az első felvonást a többivel, a minthogy az igazi vígjáték éppen a II-ik felvonással kezdődik.

A vígjátéki elemet Fénypatakyné szolgáltatja azon tanácsával leányának: «törd meg mindjárt első napon a jeget, hogy később annál bátrabban evezhess». Róza csakugyan le akarja és le tudja kötni a férjét, a ki az állhatatlanból egyszerre kitartóvá leszen. Ellenáll barátjai hívásának, de elalszik, midőn neje Gessner idylljeiből olvas föl egy részletet Kazinczy fordításában. És most jön az újabb baklövés, mely megrontja teljesen a vígjátéki mesét. Paulina látogatóba jött Rózához s ott találja az *alvó (!)* Lengeyt, kit a felesége elhagyott. Lengey fölébred és belészeret a rátekintő szemekbe, melyek szebbek feleségéinél. Lengeyből újra kitör az állhatatlanság s azt határozza, hogy ez az ismeretlen lesz a nap, a mely körül ő forogni fog! De hiszen még azt sem tudja, kicsoda! A II-ik és III-ik felvonás közti időben, az ebéd alatt történt azonban meg a darabban a vészes fordulat. Harmos is, meg Lengey is beleszerettek Paulinába. Amaz sutba dobja agglegényi elveit és szerelmét bevallja barátjának, emez elhatározza, hogy elválik zsarnokoskodó nejétől. Midőn ez a vallomás tart (a darab legügyesebb jelenete), Róza szokatlan engedékenységet kezd mutatni s lemond az anyja részéről ráerőszakolt uralkodó elvekről. Rózsa maga marad a szabadságát élvezni távozó férj után és monologjában elmondja azt, a min ez a vígjáték megfordult.

«Anyám, megbocsáss, te nekem rosszat tanácsoltál. Azt mondád, ne engedjek semmiben, ne ereszszem férjemet magamtól. Sőt inkább, engednünk kell nékik egy bizonyos pontig; nem rövid, hanem hosszú pórázon kell őket tartanunk, hogy a kötél vége mindig kezünkben maradjon s ők örömest térjenek hozzánk. Ha a házasság kötél: legyen az rózsakötél; ha a házasság iga, legyen az oly könnyű, milyen csak lehet.»

Róza erősen hisz abban, hogy férje vacsorára meg fog térni. Sok történni való már nincs. De hátra van még Harmos esete. Ez a szerelmi vallomás a legjobbak, a legeredetiebbek közül való, miket a magyar vígjátékirodalom ismer (III. felv. 5—7. jelenet). A szerelembe esett agglegényt, a ki már csak kincseiben látja az egyedüli vonzó erőt, habozása és mégis őszintesége, bátortalansága és vergődése pompás alakká varázsolják. Az eleintén hallgató Paulinából természetesen beszélő Paulina lesz, a ki szívesen

mond igent az öreges kérőnek, hiszen olyant óhajtott már előbbi nyilatkozatában (II. felv. 8. jel.). Ezalatt a távol járó Lengey a színfalak mögötti «külvilágban» kigyógyult ostoba ábrándjából s haza siet magához ölelni Rózáját. Aztán nemcsak Harmos és Paulina, de Jancsi és Netti is párokká lesznek, s Lengey azt kívánja nekik: «mindenkor örömmel s megelégedetten mondhassák ki ezt e szót: megházasodtam».

A meglehetős sovány főmese mellé aztán egy csomó jellemző, gúnyos mellékesemény csatlakozik, melyek a darab személyeihez fűződnek ugyan, de még sem a mese nélkülözhetetlen részei. Gyöngéje a darabnak éppen e mellékes dolgok túltengése. Mindjárt az első felvonásból: Jancsi a versfaragó inas episodja, a ki a *Rajzolatok*ba, *Honművész*be és *Társalkodó*ba küldi be verseit és rejtett szavait, és mint munkatárs csak tiszteletpéldányt kap, melylyel Róza szobaleányának kedveskedik . . . ez a gúny nyilvánvaló és találó, de nincs szervezeti kapcsolatba hozva sem a mesével, sem Jancsi tovább sorsával. Ezt követi nyomban a Varga és Szabó episodja, kiket a verselő Jancsi elküldözget; majd a Lőwy zsidóé, a ki párisi, londoni és bécsi ékszerekkel szolgál a házasuló Lengeynek és végül ennek pisztolyait rakja zsebre, mint biztos «rébachot». Ez se lényeges a darabban s legföljebb a zsidó jellemzésére szolgál a ki midőn később (II. felv. 5. jel.) eljön az ékszerek áráért és 4000 forint helyett 500-zal is megelégszik, azzal a kijelentéssel távozik, hogy az egész üzletben az egyetlen «rebach» a megtartott pisztolyok! A «Három fiatal úr» episodja is bár mulatságos, de lényegtelen, csupán annak bizonysága, hogy a megházasodott Lengey más, mint a legény Lengey, bár csakhamar az ellenkezőjét bizonyítja. Ügyes és mulatságos episod a Szalmásyé is, bár ez sem tartozik a dologhoz, mégis nagyon jellemző a kézcsókolgató Szalmásyra, a ki nyomban oda szól a fiához, a ki esetlenül viseli magát, «oh te marha: rettentő gazember, hát így kell magadat becsületes asszonyságok előtt viselned?» Záradékul is episod van. A Jancsi arra kéri urát, hogy inasból «Kammerdienerré» tegye, mert «ezt egész Pest megérti», Netti pedig «belsővé avattatik. . . .

E túltengő episodok ellenére, a darab mégis egységes hatást tesz, mert központjában a lenge Lengey áll, és bár helyzet-komikumra bő tér kínálkozik, Csató ezzel soha sem él vissza, sőt a hol

ez nagyon is kínálkozik, pl. az ifjak és Lőwy jeleneteinél, egyáltaljában ki nem használja. Tény az, hogy a vígjátéknak hármas czélja van: Lengey kijózanítása, Róza megtérítése és Harmos felsülése és éppen ennek okán nincs benne egységes terv. De van igazán derült, vígjátéki hangulat. Jól jegyzi meg Beőthy, hogy e hibái mellett, «a mit emberei tesznek, oly eredeti módon és élénken teszik; a mit mondanak, annyi elmésséggel, ötlettel, kedvességgel mondják: hogy a magyar színpad szalonján ily vidám mosolylyal eladdig senki sem jelent meg s azóta sem sokan». Legnagyobb érdeme szerintünk, hogy Csató szólaltatja meg e darabjában a magyar társalgási vígjáték igaz hangját, melyet aztán a 40-es években Degré, Obernyik darabjaikban tovább fejlesztettek. Kevésbbé áll Beőthy azon megjegyzése, hogy benne viszi Csató először színpadra a fejlődő fővárosi életet. Ebben a darabban kevés van ebből az életből, csupán az, hogy hiányzanak belőle a régi magyar vígjáték elhasznált alakjai: a tajtékpipás nagybácsi, a nyugalmazott kapitány és konfidenskedő, bár hűséges (néha invalidus, de mindenesetre kipödrött bajszú) huszár, aztán az öreg úrnak valami vidéki nemes, mokány barátja, a hetvenkedő mágnás s az elmaradhatatlan komika a vén leány és ennek gyámoltja; a falusi libácska, no meg a később sokszor gúnyolt vidékies ízű «magyar nadrágos conversatio» . . .

Lengey ugyan nem nagyvilági gavallér még, de több elődjeinél, mert már zongorázni is tud; Róza libácska még, de szépen, uriasan, bár kaczéran járja a mazurt, úgy, hogy gróf, báró szemet vetnek rá. Harmos sem az újvilág ügyvédje, mert bizony még mint kérő is pöreiről beszél s így közel rokona a Kisfaludy fiscálisainak. Szalmássy meg éppen igazi Mokány, a kit csak szűk szerepköre tart vissza több parasztságtól. Paulina valódi Éva leánya, a ki férjhez szeretne menni: nyilt, természetes, de kaczér is. Kár, hogy nincs nagyobb szerepe főleg azután, midőn megtudja, hogy barátnője egynapos férje belészeretett. Jancsi már modern inas, valamint Netti, a szobaleány is az új kor nagyralátó gyermeke. Hiba, hogy Csató nem követte Vörösmarty tanácsát, a ki sértőnek tartotta, hogy egy férj a menyegzőjét követő napon unja már meg a feleségét. Biz ez hihetetlen és Csató sem követ el semmit, hogy ezt az érthetetlen és természetlen változást valószínűvé tegye. Ha Lengey ugyanazon okból ellenkezik, mint anyja tanácsára Róza, vagy pe-

dig — a mi még jobb volna — teljesen szándéktalanul akarna könnyíteni sorsán, mint akár idegen csábnak engedő, akár léha férj, sokkal komikusabb alakká válhatnék. Különben is ellenkezik az első felvonás $1^1/_2$ évig habozó, ingatag szerelmese a második felvonás határozott cselekvőjével. Ilyen gyors átalakulás képzelhetetlen. Lengeyt inkább saját tehetetlenségének kellene észre téríteni. De magától észretérni ép úgy ellenkezik egész jellemével, mint 24 óra alatt megszületett határozottsága. Már csak azért is jó lett volna Csató-nak Vörösmarty tanácsát követni. Kár, hogy sem ezt nem követte, sem külső sikere nem ösztönözte őt további alkotásra. Izlés, ügyesség, szellem, tanultság egyaránt arra képesítették, hogy a magyar társalgási vígjátékot kifejleszsze. Sajnos! megállapodott az első lépéseknél. . . .

Midőn Csató 1833-ban a *Társalkodó*ba a vaudevilleről írt czikkében a franczia színpad ezen új divatú termékét első ismertette irodalmunkban, azon véleményben volt, hogy a műdal alkalmazásával lehetne leginkább vígjátékaink megunott légkörét fölfrissíteni. Ugyanakkor jogos aggodalmát sem rejthette el, hogy «Magyar *daliczák* akkor lesznek, ha majd magyar fővárosi élet, játékszín, magyar csinosb társalgási nyelv, magyar publicitás és magyar hangművészet lesznek». Nem említve a dologbeli tévedést, a pessimismus hangján így végzi: «Messze és bizonytalan dolgok». Abban igaza volt, hogy míg a vígjátéknak nem lesznek meg a társadalmi alapföltételei, jó magyar vígjátékról s így jó vaudevilleről beszélni sem lehet. Csakhogy a vaudeville nem az a műfaj, mely tárgyát kizárólag a fővárosi életből tartoznék venni. A vidéki magyar élet ép úgy adhat neki tárgyat, a mint hogy adott a magyar vígjátéknak. A zenei elem sem oly lényeges kellék, hogy a nélkül meg nem élhetne, sőt ellenkezőleg zeneileg a népies dalokból táplálkozhatik s csupán a szöveget kell rythhmusához alkalmazni. A vaudeville éppen a népdal és nem a műdal segélyével él és azzal kezdette pályáját s csak midőn idővel a zeneszerzők eltanulták a népies zeneformákat, kezdenek oly műdalt alkotni, mely egész szerkezetében a legközelebb áll a népies dallamhoz. A vaudevillehez tehát csupán dúsan buzgó vígjátékírói véna kellett, könnyedség a meseszövésben, nyelvben, bonyodalomban, aztán zenei érzék, mely kiválasztja a népdalból a hangulathoz legjobban illő dallamokat. Ezekből aztán kettősöket, karokat szerkeszteni könnyen ment volna, a mint

megcselekszik a naturalista zeneszerzők, mint pl. Szerdahelyi. A legnagyobb akadály a színpad maradt, melynek jövőjét 1833-ban valóban nem lehetett előre látni s így nem lévén tere a műfajnak, senki sem gondolt arra, hogy azt a franczia minták után a magyar színpadon is meghonosítsa. Az állandó magyar színház azonban meghozta az alkotás kedvét, mert azt nem hihetjük, hogy 1833-tól 1841-ig másképen megszületett volna mindaz, a minek Csató a hiányát panaszolta. Nagyobb baj volt, hogy Csató terve kivitelében és meséje megválasztásában nem volt szerencsés és a *Tolvaj*ban (*Emlény*, Pest, 1841.) olyan tárgyat dolgozott föl, melyben a valódi komikumot a helyzetek carrikaturás túlzásával akarta pótolni.*

A társadalmi vígjáték művelőinek sorába Csatón kívül e korban még egy új tehetség lépett, csak az a kár, hogy megközelítőleg sem vált be annyira, mint Csató. Gaál József, ki a tört. vígjáték terén keltett föltünést 1837-ben, a *Szerelem és champagnei*val (1838. május 16. Pest, *Árvízkönyv* 1839. III. k.) a társadalmi vígjáték terére lépett. A *Szerelem és champagnei* azonban inkább bohózat, mint vígjáték. Címe annyiban jellemzően van megválasztva, hogy csakugyan a szerelem meg a champagnei alkotják benne a fő mozgató erőt. A cselekmény az által húz nagyon a bohózat felé, hogy a champagnei nélkül aligha sikerülne a szerelmes ifjú csele. Az ilyesminek vígjátékban alig van helye, mert a kapatosság, ha mindjárt champagnei okozta is, az alszerű komikumba rántja le nemcsak azt, a ki áldozata lesz, hanem azt is, a ki segítségül fordul hozzá. Lelemény sincs sok e bohózatban s a bonyodalomnál nemcsak a kapatosságnak, de egy közel rokon föl nem ismerésének is oly fontos szerepe van, hogy nélküle az eredményt alig képzelhetjük. Szóval Gaál ismert színpadi eszközöket használ, s ha alakjainak jellemzése körül, határozott tehetséget árul is el, nem sikerül neki újat, meglepőt adni és közelről nézve személyeit, azok olyanokul tűnnek föl, mintha egyiket Kisfaludynál, a másikat Kotzebuenál, a harmadikat Fáynál láttuk volna már. Gaál elég ügyesen bonyolítja cselekményét és Dengeleghy és Szélszaky fölültetése jól van elrendezve. Tartalmi mélysége azonban nincs a darabnak s erkölcsi czélzata, hogy «a mai világban műveltség nél-

* V. ö. bírálatát a *Figyelmező*ben 1840. évf. 804. l.

a darab 1841-ben jelent meg!

kül még egy földesúr sem érheti czélját», finomabban is volna bizonyitható. Egyes alakjai sikerültek és Obscurides professor, Dengeleghy jó alakok, kik a színpadon hatást csinálhatnak, de aligha menthetik meg a darabot, mely vígjátéknak nagyon is vastag eszközökkel dolgozik és bohózatnak nem annyira mulatságos sem dialogban, sem helyzetekben, hogy elnéznők fogyatkozásait, melyeknek nem a legkisebbje az, hogy a színhely folytonos változása gyors, perdülő lefolyásában folyton hátráltatja. Vörösmarty, elmés ötleteivel érdekes és mulattató műnek találta, mely az adott képek hűségével s könnyű, erőtetlen mozgásaival jól tölt be egy estét. A fő alakban több jó tulajdont szeretne látni, ha mindjárt vetélytársai nagyon is széllel béllelt emberek. Csak annyiban örvend előadatásának, «hogy *játszható* eredeti darabjaink száma ez egygyel ismét szaporodott». Sikere tehát kora meddőségében áll s ma alig találunk benne egyetlen oly vonást, mely irodalmi becsét még korában is okadatolná. Egyedül színszerűsége ér valamit; de ma már ez sem jöhetne szóba, midőn személyeinek eredetisége, tőrülmetszettsége alig több, mint ismert vígjátéki typusok új színre festése oly színekkel, melyeket fakóvá tesz az idő.

Gaál másik vígjátéka a *Pazar fösvények* (1840. Nagy J. *Színműtára* VIII. f.) már sokkal sikerültebb az előbbinél. *Pazar fösvények* tulajdonképen nem jellemző czíme a vígjátéknak, mert sem a pazarlás, sem a fösvénység és még kevésbbé a pazar fösvénykedés az, a mi a darab főcselekményét előbbre viszi. Talán jobb és találóbb czím volna: A végrendelet, vagy a szerelmes nagybácsik, mert nem a nagybácsik fösvénységén és pazarlásán mulik a fődolog, hanem azon végrendeleten, melyet boldogult testvérök, Bertalan, oly értelműen csinált, hogy fia Tihamér (a könnyelmű gyermek) csak azon esetben örökölje a ráhagyott vagyont, ha azt a nőt veszi el, a kit mind a három nagybácsi egyértelműleg ajánl.

Kétségkívül egyike a kor legtöbb ügyességgel irott vígjátékainak, mely, ha czímében nem is találó, cselekményeiben mulatságos, helyzeteiben nem túlzó és mindenütt oly jóizű, hogy ma is megnevettetne a színpadról. Gereblye Márton, a kertész, ismert vígjátéki typus Kisfaludy óta, de itt oly jóizű kidolgozásban, hogy hozzá fogható tőrülmetszett alak alig van akkorig vígjátékainkban. Tihamér bejelentése (I. f. 4. jel.) kaczagtató egy dolog; a bokréta-jelenetek (II. f. 2., 3., 4. és 7. jel.) mutatják, hogy a cselekményhez

tartozik, és nem pusztán díszítésre szolgáló episód-alak, sőt körmönfont egy vén legény; a pezsgő-csempészet és az attól való részegség (II. felv. 11. és 15. jel.) igen jól jellemzik egyrészt Boldizsár fösvénységét, másrészt (habár egy kis torzvonást adnak a lényegéhez) oly pompásan illenek jelleme kiegészítéséhez, hogy — midőn visszaadja a borravalóul kapott aranyakat — elfeledjük tántorgását, confidentiáját is megbocsátjuk, mert borban van az igazság. Még az utolsó jelenetben is meglátjuk őt, mint a kit kosárvételre küldtek Gáspár és Menyhért. A két kosár megérkezik, de vele tudatja Gáspár, hogy hozzon még egyet a gazdája számára is, mert ha ott volt a bokrétákkal a megkérésnél, illik, hogy a kikosarazásnál is szerep jusson neki. Gaálnak nincs jobb vígjátéki alakja és oly életteljes, oly tőrülmetszetten magyaros, mint Gereblye Márton. Kiváló dícséretére szolgál, hogy a mint ezt nem túlozta, úgy vígjátékába sem vegyített oly elemeket, melyek póriassá, hatáshajhászóvá alacsonyították volna le. A *Két Júliára* Gaál harmadik vígjátékára azonban már (Nagy J. *Színműt.* II. k. 1841. XXII. sz.) nem sok jót mondhatni. Igen gyönge szerkezetű, kezdetleges bonyodalmú és méggyöngébb kivitelű. Alapeszméje nem rossz, de nincs jól kiaknázva s az elhamarkodottság hatását teszi egészében az olvasóra, mint olyan, mely alig volt kigondolva s már azon gyorsan papirra és nyomda alá került. Az egész vígjáték nagy hanyatlás főleg a *Pazar fösvények* után. Oly vázlatszerű, hogy egyetlen alakjára sem mondhatjuk el, hogy húsból és vérből van alkotva. Átlátszóak, lelki sorvadásban sinylődők; életet csupán a szerző egészséges vígjátéki érzéke lehel beléjök, mely ezúttal csak itt-ott árulja el tartalmasabb voltát.

Valamivel jobb ennél a *Jaj nekem* című 1 felvonásos vígjátéka (*Emlény*, 1842. Pest); de ez is messze áll a *Pazar fösvények* mögött. Az elkényeztetett leány kigyógyítása éppen a saját akaratossága révén előidézett helyzet segítségével egészen jó vígjátéki gondolat. Nem az a fődolog, hogy ezt a helyzetet megteremtsük, de hogy ezt a helyzetet bonyolítsuk és odáig tudjuk fejleszteni, hogy elhigyjük gyógyító hatását is, s az eredmény tartóssága egy perczig se hagyjon kétségben.

Gaálnak csak az első fele sikerült: a könnyebb. A nehezebbnél teljesen cserben hagyja leleménye, s a mi az első felében a legszebb reményekkel biztat, az a másik felében megsemmisül

és csupán a jelentéktelen mellékesemények segélyével tarthat jogot a vígjáték nevezetére.

A vígjáték kiinduló pontja az, hogy Burayt bizonyos pör juttatja abba a helyzetbe, hogy Eugeniát, Hábory fiához, Jenőhöz, menni kényszerítse, mert az egyezség szerint a pör alatti jószág ideiglenesen Burayé lehet, és ha Eugenia a Hábory Jenő felesége lesz, véglegesen is, sőt ha Jenő nem állana rá a házasságra, akkor is a jószág Buraynak jut végleg. A helyzet Burayékra fölöttébb kedvező. Jó gondolat, hogy maga Buray annyira elkényeztette leányát, hogy ez megunván az örökös dédelgetést, akaratának folytonos legyezgetését, éppen ebben a fontos kérdésben tagadja meg az engedelmességet és megszökik hazulról, mert nem akarja, hogy mint árúczikkel bánjanak vele. Buraynak nagyon érdekében áll ez a házasság; de gyönge akaratával szemben áll az elkényeztetett leány makranczossága, a ki megszökik hazulról és elmegy egykori dajkájához, Kotró Sárához, hogy inkább mint annak leánya éljen parasztleány minőségben, semhogy akarata ellen férjhez menni kényszerítsék úri módban. Egész eddig jól meg van teremtve a vígjátéki talaj. Kiválóbb bonyodalomra nincs ugyan kilátás, de egy pár komikus jelenet úgyszólván magától kínálkozik. És mégis innen kezdve nem hogy emelkednék, sőt inkább hanyatlik az igazi érdek. A továbbiak megérthetése végett tudnunk kell azt, hogy Jenő már Pesten ismerkedett meg Eugeniával, s bár nevelése hibáit észrevette már akkor, mégis beleszeretett mint a természet keresetlen gyermekébe. Ehhez még azt is hozzá kell adnunk, hogy Hábory Pesten eltitkolta a nevét Eugenia előtt, s bár belészeretett, gyorsan kellett Pestről távoznia anyja halálos ágyához.

Jenő tehát két dologra vállalkozik: meg akarja tudni, valjon rokonszenvez-e vele és aztán meg akarja büntetni ezen kalandos vállalkozásáért. Segítő társul Eugenia barátnőjét, Amáliát kérik föl, hogy vállalja el egyidőre azt a szerepet, hogy ő a Jenő jegyese. A súlypont tehát a vígjátékon kívül esik. Eugeniát nem Jenő, hanem régi szerelme gyógyítja ki. E nélkül ez a vég képzelhetetlen. Így segít a véletlen a leleményben, bonyolításban, psychologiai kifejlesztésben szegény vígjátékírón. A vígjáték házassággal végződött, mielőtt kezdetét vette, mert ha ez a rokonszenv nem születik meg, aligha sikerül ily hóbortos leányt az előre is gyűlölt, mert reá erőltetett, udvarlónak kigyógyítania. Buray gyöngesége nem

vígjátéki akaratnélküliség, de bünös majomszeretet, melyet, hogy oly könnyen helyre lehessen hozni, abban alaposan kételkedhetünk. Kotró Sárában egy pár sikerült népi vonás kellemesen lep meg. Szegfü Jancsi is ügyes inas egy pár jóizü magyaros vonással. De alakjuk vázlatszerü, mint maga a vígjáték, melynek megoldása a vígjáték kezdete előtt született meg.

Gaálval sokban rokon tehetség a Nagy Ignáczé, de sajnos, hogy mint amaz, úgy ő sem tart ki végig ezen a pályán, a melyen pedig népies humora a legszebb sikerekkel kecsegtethetné. *Sobri*, Nagy I.-nak első színpadi kisérlete, telve a kezdetlegesség, színpadi járatlanság összes botlásaival, vegyítve a jellegzetességre való törekvés mellett nagy túlzásokkal, a meglévő vígjátéki chablonokhoz való alkalmazkodással, de viszont oly magyarossággal, a népiesnek oly ügyes belevegyítésével, hogy pl. Csapházi kántornak mondásaiból egész kis közmondás-gyüjteményt lehetne egybeállítani. A színpadi járatlanság jele azonban, hogy ez egy felvonásos vígjátéka három színhelyen játszódik le. Kétségkivül kezdetleges valami az egész,de a jellegzetesség az egyes mellékalakoktól el nem tagadható. A félkegyelmü Matyi, az ő rátóti ostobaságaival; a kántor az ő magyaros rigmusaival, találóan rajzolt alakok, mig a többi conventionális személy; de viszont a népi jelenetek oly jól vannak megcsinálva, hogy akaratlanul is azt árulják el, hogy Nagy Ignácz a magyar népet mily jól ismerte s nem tesz úgy, mint az eddigi vígjátékirók, hogy a német vígjátékok parasztjaira csak magyar gatyát ad, de egyéniségükből hiányzik a magyaros zamat.*

Az *Életuntak* már nagy haladást jelent (Buda, 1840. és Budapest 1852.) nemcsak Nagy I. pályáján, de drámairodalmi szempontból is, mert a jellemvígjáték terén az első kisérletek közé tartozik. Az 1840. évi akadémiai drámai jutalomdíj második nyertese *Rózsa* mellett, mint a mely az első díjat vitte el. Ez Nagynak első nagyobb kisérlete a vígjátékirás terén. Látszik, hogy komoly czélok lebegnek előtte, mert nem helyzet- vagy cselvígjátékon töri a fejét (a csel nincs kizárva a darabjából, bár ez annak nem a legfontosabb, nem kizárólagos része), hanem jellemvígjátékot tervez. Két

* Először *A Hősök* czímen a *Részvét gyöngyei*ben. Buda, 1838. Később *Sobri* czímen N. J. vígjátékai közt. Budapest, 1852. V. ö. *Figyelmező* 1839. évf. 813—815. l.

életuntat állít egymással szembe: az özvegy nőt és a szerelmében «csalódott» férfit. Az életunalom mind a kettőben más úton keletkezett s tulajdonképen nem igazi életmegunás, csak embergyűlölet, és az sem a veszedelmesebb fajtából. Irmát oly férfihoz kényszeríté anyja, kit nem szerethetett. Előbb anyja, néhány hónapi házasság után pedig a férje hal meg. Szépsége és gazdagsága mellett mint érdekes özvegyet a hízelgők egész raja környezi. Ő nem az életet unta meg, csupan üres környezetét és midőn életunalomról beszél, vidorsága ellentmond e hitnek, mert életunalma nem egyéb, mint oly férfi után való kielégítetlen vágy, ki tartalmi mélységével válnék reá méltóvá. Az életunalom tehát nem annyira elvont elmélkedése szülöttje, mint hangulat, mely minden jóravaló nőn erőt vehet, ha környezete üres hízelgőkből áll. Máskép áll a dolog Szellemfi Jenőnél. Az ő szülői, mint egymáshoz nem illő természetek, boldogtalan családi életet éltek. Az anya Endre fiát a maga elvei szerint világfivá neveltette, az atya ellenben Jenőt könyvmolylyá, philosophussá, csakhogy sohse jöjjön oly helyzetbe, hogy oly nőt válaszszon feleségül, a ki nem illik hozzá. Gewrewg Tóbiás nevelő elvei azonban nagyon is megrontották Jenőt, mert midőn ez a fővárosba kerül, hol számtalan csalódás áldozatává lesz, meggyűlöli lassanként egészen az embereket. De nőgyűlölővé is lesz idővel. Ugyanis míg vizsgálatjaira készül, az átellenben lakó fiatal nőbe beleszeret. Természetesen félénk a gyávaságig és nem keresi az ismeretséget és mégis, midőn egyszer azt veszi észre, hogy ez a nő férjhez megy, mint «csalódott» szerelmes nőgyűlölővé is lesz. Tulajdonképen ő sem életunt, a mint Irma sem az. Embergyűlölők, és pedig közös okból: a szív azon érzékenységéből, a gondolkodás azon mélységéből, mely csak igazán nemes szívek sajátsága. Irmának oly férfit kellene megismernie, ki nemcsak különb a környezeténél, de általán véve is mint férfi az életről, a hitestársi viszonyról a legszebb fogalmakkal bír; Jenőnek pedig oly nőt, kiben a tiszta nőiség tulajdonai egyesülnek, ki valóban férfi boldogításra képes. A helyzet annyiban kedvezőbb Jenőre, hogy a véletlennél fogva az a nő, kivel össze akarják hozni, nem más, mint az ő vis à vis-ja, a kit szeretett, a ki férjhez ment s a ki miatt megokolatlan nőgyűlölet keletkezett a szívében. Ez megkönnyíti a vígjátékíró helyzetét, de nincs hasznára a jellemvígjátéknak, mely a hibák kigyógyítására a véletlen segítségét

csak akkor veszi alkalmazásba, midőn nem érzi magát elég erősnek arra, hogy az egészen új helyzetből fejleszsze tovább a cselekményt és segítségül ne kelljen hívni oly mellékkörülményeket, melyek nem tartoznak lényegileg a dologhoz. Ez mindenesetre a kezdő író zavarának jele, a ki még nem mer egész bátran mozogni az új pályán.

A másik (kezdetlegességből folyó) hibát ott látjuk, hogy Jenő tulságos embergyűlölőnek van festve, a melyből nehéz a szabadulás, és mégis, hogy lehetővé váljék, a szerző beléerőszakolja az írói hiuságot. Tóbiás befejező nyilatkozata a legjellemzőbb kritika e vígjátékra:

«Minden jól van, ha a közönség is elégültnek érzi magát; ezt pedig van okunk reményleni, mert unatkozásból jő vígjátékba, itt ismét unatkozott és így aztán a homœopaták elve szerint szükségkép kaczagnia kell. Tehát csak mindent homœopatice, és fogadom, hogy valamennyi életuntak — megházasodnak.»

A mily gyöngének mondható a bonyodalom és főleg (technikailag is) a beosztás, oly jó az alapeszme, a két főszemély jelleme, mint a vígjáték kiinduló pontjai. Mert ha igaza van Irmának, midőn azt mondja, hogy «előttem semmi becse az életnek, egyformasága untató; minden férfi hízelg körülöttem s azért mind közönyös előttem. Kit nem örvendeztet semmi, az bánattól is megóvhatja magát», mind a mellett be kell látnunk, hogy Irma életuntságában van valami negélyezett vonás is. Szeretett férjhez menetele előtt? Nem! Az igaz, hogy férjhez menni kényszerítették, de csak az volt a baj, hogy a férje olyan középszerűség, a minőt eszes asszonyok (ha különben nem rosszak is) hamar meg szoktak unni; viszont két hónapi házasság után megszabadult a ferjétől s így inkább szerencsésnek vallhatja magát. Mi történt vele 15 éves korától házasságáig, 18 éves koráig? Maga vallja be:

«minden férfi szépnek mondott, mindegyik bókolt előttem, intésem valamennyinek parancs volt s szemeimnek jobban engedelmeskedtek, mint polgári kötelességeiknek; sokan ablakom alatt sóvárogtak, míg megyeházban fontos ügyeket dönthettek volna el szavazatokkal a közönség javára; mások pedig jobbágyaikat zsarolák, hogy fényesb s drágább kocsikban és lovakon pompázhassanak előttem.»

Irma különös jellem! Az ilyen dolog más nőt hiuvá tenne, őt ellenben philosophussá teszi. De hihető-e, hogy valaki három évi

ilyen iskola után olyanná legyen, mint Irma? Vagy leánykorában kellene jellemileg szilárdabbnak lennie s akkor a hiuság emléke csak nevettető emlék ama boldog korból; vagy közönséges jellemnek, mely szívesen veszi az üres bókolást, de akkor viszont nem képzelhető természetesnek ez az átalakulása. Irma életuntsága kétségkívül természetlen, és mert az, tehát könnyen is gyógyítható; de a gyógyításnak akarata ellen kellene végbe mennie s csak ez esetben illenék a vígjáték keretébe. Nagynál az a legfőbb hiba, hogy a kigyógyulást egészen véletlen esemény segíti elő, az t. i., hogy a szintén életunt Jenőnek ő volt, nem tudva, nem akarva, első «hűtlen» imádottja. Irma megtérése a véletlen és nem az akaratlan, az inkább keresett, mint került szerelem következménye. Az igaz, hogy Irma nem hisz abban, hogy valaha szeretni fog; «bátran szembe szállok vele» mondja Vilmának, és mégis a II. felv. 8. jelenetében már azt látjuk, hogy az első találkozás alkalmával határozott érdeket mutat Jenő iránt; de ez nem akaratlan szerelem, ha véletlen, mert magára vállalta, hogy részt vesz az embergyűlölő Jenő kigyógyításában. Ha ő szándékosan nem akarna szeretni, bizonyára az volna az első gondolata, hogy ki által (pl. Vilma vagy Ida által) gyógyítsa-e ki nőgyűlöletből Jenőt, testvére Endre kérelmére. Ez eszébe sem jut s az első estélyen is ő foglalja le kizárólag a nők közül Jenőt. Ebből a psychologiai tévedésből folyik a további és ebből magyarázható meg, miért zavarja össze Nagy I. a II. felvonáson túl az eseményeket. Irmának nincs küzdeni valója az akaratlanul keletkezett érzelem ellen s ezért lesz továbbra is játékává a véletlennek. Jenő életunalma érthetőbb. Fonák nevelés, túlságosan érzékeny szív, a világ nem ismerése mind elég magyarázatok e gyógyítható életuntságra. Irma maga is csodálkozik Endre elbeszélésén, a melylyel bátyja helyzetét magyarázza. Jenő életuntságában van férfiatlan vonás s csak az a kár, hogy ezt Irma veszi észre. De van az övében is természetellenes, bár nem mesterkélt, mint Irmáéban. A gyógyítás lehetséges, de szintén csak komikus alapon, nem véletlenek, nem cselek által, hanem szintén akarata ellen. Kerülve kellene megtalálnia Irma szívét, de nem, kerülve őt megszökéssel, hogy aztán a véletlen ugyanazon helyre hozza őket s ott dőljön el a sorsuk. Jenő csakugyan férfiatlan a szerelemben és akaratszilárd az életuntságban. Csak úgy válhatnék igazán vígjátéki alakká, ha rejtegetett

férfiatlansága megváltoznék s akaratszilárdsága megcsalná oly téren, hol az ész helyett a szívre kell hallgatni még az életuntnak is.

Nagy I. vígjátéka korában játszik, annyira, hogy még az akkor divatos vicczelődést, német ujságolvasót, magyartalanságot, a magyar színházban az opera-divatot is egy-egy szúrós megjegyzésre érdemesíti. Egyébként magyarosság dolgában messze mögötte áll, mind *Sobri*nak, mind *Rontó Pál*nak; szerkezete pedig még mindig kezdetleges. A legnagyobb bajnak az látszik, hogy senki sem figyelmeztette őt tehetsége legerősebbnek látszó oldalára: a népiesen komikusra.

Az *Életuntak* bár haladást jelent a jellemvígjáték felé, de azt is mutatja, hogy nem a salon-vígjáték az, hol Nagy Ignácz babérjait aratni fogja.

A *Vendégszerep* című darabja (*Nemzeti Almanach* 1841. és Budapest 1852.) nem mondható már vígjátékirodalmunk gyarapodásának. Ebben a vígjátékban az *Életuntak* legfőbb hibái találhatók meg: bonyodalom helyett zűrzavar; egységes fejlemény helyett színcsere; a megoldásnak a véletlenre bizása; álöltözködés, ezenfölül valósággal hihetetlen komédiázás, melyhez nagy jóhiszeműség kell azok részéről, a kik végig nézik.

S mikor végére értünk, az apa azt mondja leányának: «mindenek fölött legfőbb az őszinteség; mert ha jókor bizalmasan nyilatkoztál volna előttem, úgy már régen neje lehetnél kedvesednek. . .* Sok szót valóban nem érdemel e vígjáték; de az első jelenet egyike a legüdébb dolgoknak, a miket Nagy I. írt. Úgy látszik, a többit csak hevenyében csapta hozzá. A legeredetibb gondolat az, hogy *Lendvay*nét szerepelteti benne háromféle változatban. Az egész darab nem más, mint «Piece á tiroir», melynek első nyomai a «Theatre de la Foire»-ban keresendők s a század elejével a külföldön nagyon divatoztak.

Egy cseppet sem jobb ennél a *Vetélytárs* (*Nemzeti Almanach* második kötet 1842. és Budapest 1852.) című vígjátéka. Egy féltékeny szerelmes, ügyetlen leskelődéseivel alkalmat ád lopásra; az ebből keletkezett félreértés és egy hiúságból történt titkolódzás; ezek alkotják a vígjáték tárgyát. Miért titkolódzik *jelenlétével*

* V. ö. *Figyelmező* 1840. évf. 740. l.

Flóra? Hisz a foghistóriát el lehetne hallgatni. Miért nem mondja meg Jajházi, hogy ki és mi? E nélkül azonban, sajnos, meg sem születhetett volna e gyengécske helyzet-vígjáték!

Nagy J. vígjátékai közt említésre méltó az *Ármány és Szerelem*, vagy a *Vadaskerti zendülés* czimű farsangi tréfa is, melynek tárgya novella alakjában is meg van nála. (Először *Életképek* 1845. évfolyam 433 és következő lapokon, másodszor Budapest 1852.) Nem azért említjük, mintha igazán vígjáték volna, de mivel ebben egyesülnek vígjátékírói tehetségének legkiválóbb oldalai. Nagy Ignácz már 1845-ben írta e farsangi tréfát özvegy br. Jósika Jánosné született gr. Csáky Rozália fölszólítására, a kolozsvári szegények intézete javára. Nem vígjáték, hanem párbeszédes satira, s nemcsak Nagy Ignácz legsikerültebb tréfás dolgai közé tartozik, de irodalmunkban is egyike a legjobb satiráknak. Enyelgő humora föl-föl ragyog e párbeszédekben, melyekben minden megjegyzés mulattatóan torzúl az előadó állat segélyével. Kijut itt a maró megjegyzésekből a külföldieskedésnek, a fiatalság hunyászkodásának, a *Nemzeti színház*ban az idegen szereplések divatának, a hivatalhajhászásnak, a régi szokásokhoz való ragaszkodásnak, az öngyilkosság ferdeségének, a kikapós és politikus asszonyoknak, az arszlánkodásnak, a pártoskodás mellett az egyenlőségi ábrándnak, az emberszólásnak az asszonyok közt és a szólásszabadságnak a politikai életben, a törvényhozás körüli visszásságoknak, a börtönrendszer humanistikus fonákságának és az örökös veszekedésnek. A tréfa morálját a Kutya úr mondja el: «Nem tudtak megegyezni, mindent egyszerre akartak és már most mindent elvesztettek» . . . Ez ügyes politikai és társadalmi satira igazán megérdemelné, hogy ne csak kortörténeti, de irodalmi szempontból is jobban méltányoltassék. Nagy I. népies érzéke itt ismét az ő egészséges valójában nyilvánul. A magyar nép- és műdalok ügyes beszövése, fölhasználása azt mutatják, hogy mennyit vesztett azzal irodalmunk, hogy senki sem figyelmeztette Nagyot legerősebb oldalára: a népies humort illető nagy talentumára. Ezen a téren maradandó becsűt alkothatott volna.

E kor legszorgalmasabb, legmozgékonyabb, bár nem a legtehetségesebb vígjátékírói közé tartozik Vahot Imre is Nagy I. mellett. A *Magyarkák* czimű röpirat nagyon mulatságosan és találóan jellemezte egész egyéniségét:

«Ha a világ vagy a tudomány egy fánk lenne, úgy mind a kettőről el lehetne mondani, hogy az ő agyában kisértenek. A legnevetségesb kérkedés és a legutálatosb elbizottság a literatori pályán két föltünő vonala. Tudományos csatákra mindig zsíros bundában, izmos furkossal szokott megjelenni s hatalmasan hadonázni, úgy, hogyha ellenei liliputiak lennének, még magnak sem maradna belőlök. Ha az országgyűlés vezetését, vagy a színház igazgatását rábiznák, mind a kettőt fölvállalná.»*

Ez a sokat és sokfélét akarás, ez a minden téren való szereplés viszketege az, a mi szétforgácsolván tehetségét, még azon a téren is megbénítá erejét, a melyen kitartás és bemélyedés mellett talán maradandót is hozhatott volna létre. *A farsangi iskola* (Buda, 1845.) a negyvenes évek sok tekintetben ma is élvezhető vígjátékainak egyike, ez állításunkat legjobban támogatja.

A *Restauratio* után feltünő emelkedést jelez a *Farsangi iskola* Vahot drámaírói pályáján is. Egészséges alapeszméje, túlzástól ment bonyodalma, természetes menete és jóizű magyaros komikuma a 40-es évek legjobb vígjátékai sorába emelik. Sárpataki gazdag földesúr, ki megunta leányának vidékies, egyszerű nevelését, melyet ő parasztosnak tart, elhatározza, hogy lányát a farsangra Pestre viszi, hadd tanulja meg az «előkelő tont».

«Leány, te durva, műveletlen, faragatlan kópé vagy, egyáltalában nem ismered a finomabb társas élet illedelmi szabályait. Azért hát kis idő mulva Pestre viszlek, a műveltebb nagy világba, hogy ott parasztos durvaságaidat levetkőzvén, úri kisasszonyhoz illőleg képezhesd ki magadat.»

A kiinduló pont egy kissé durva, mert semmi sem bizonyítja előttünk Veronka faragatlanságát, parasztságát. Aztán nem is illő apának így beszélnie a saját leányáról, mert az ilyformán beszélő maga az igazi faragatlan paraszt. Sárpataki tehát gyöngén van bevezetve az ő nagyravágyásával. Talán jobban kellene kiemelni, hogy Pesten újabban töltött napjai érlelték meg benne ezt a tervet, hol fölületéről tanulván megismerni a pesti társas életet, az üres csillogást színaranynak vette az ő egyszerű falusi eszével. Falusi nemes ember, ha még oly gazdag is, a legjobban fogja azt a kört szeretni, a melyben felnőtt, s ha kikivánkozik belőle, alaposabb okának is kellene lennie, mint hogy nevelő-leányát a falusias

* *Magyarkák* 1845-ből. Lipcsén, 1845. 218—219. l.

Zarándy Béla helyett valami grófhoz vagy báróhoz adja nőül. De elhibázott az ő nagyravágyása is. Miért nagyravágyó? Hiszen Veronka csak fogadott leánya, a ki megelégedhetnék Bélával is? Mennyivel jobb volna ez a vígjáték, ha Sárpatakit valami személyes ok is sarkalná és Veronával való terve úgyszólván csak titkos ürügy volna. Aztán miért Sárpataki a nagyravágyó és hiú? Nem volna tulajdonképen Sárpatakinéhoz illőbb, mikor a hiúság inkább női, mint férfi gyöngeség és a legkevésbbé természetes a falusi nemes emberben? Mindegy, ha el is hibázta Vahot a dolgot Sárpatakival, a ki Veronkát «szemtelennek» is czímezgeti és mégis ő akarja a finomabb «tonus» megtanulása végett Pestre vinni, — ebből az útból egészen életrevaló tanulság következik, mely az apát is és a fogadott leányt is kiábrándítja falugyűlöletéből, fővárosimádásából és rangkórságából.

Az első felvonás falusi bálja mindjárt igen sikerült kép és jóizüen domborodnak ki belőle Sárpataki és neje, a typikus, vidéki magyar háziasszony alakja. Sárpataki gyűlöli (miért?), hogy nála mindig magyart tánczolnak, «ez a túlzott nemzetiség, az a csupa tiszta magyarság ellenkezik a finomabb társasélet kivánatival s igazi Atilla-féle nyerseséggel harczol a polgárosodott nagy világ művelt szelleme ellen». Abban a korban fontos okának kellett lenni annak, hogy falusi nemes ember így beszéljen! Ezt a fontos okot hiába keressük! Még furcsább — mikor róla nem tételezzük föl — az a kivánság, hogy Veronkának németül, francziául kell tudnia és megismernie a finom saloni élet illedelmi szabályait, a nagyvilágot meglátni. Sárpataki alaprajza el van hibázva, mert ilyen gondolkozású falusi nemes embert a 40-es évek magyar világa nem valószínű, hogy nevelhetett és ha volt egy, kivételképen, annak egyéb nagy, személyes okának is kellett lennie, hogy a magyaros közfelfogástól eltérjen. Igaz, hogy van neki a fővárosban valami «nagy úri atyafia» a ki talán elcsavarhatta a fejét; de hiúságát és nagyravágyását még ez sem magyarázza, mert Veronka csak közel rokona és a házasságból személyes haszonra sem számíthat. Sokkal egészségesebb és jobban sikerült alak a felesége. Ennek józan gondolkozásmódja szinte jól esik a parasztosan nagyravágyó férj mellett:

«A nagy világban a társas élet hibái és bűnei is nagyobbak és rendkívül ragadósak. Még azt is bánom, hogy azzal a német nyelvvel kínozám szegényt; mondd, mi hasznát veszi most már ennek, kivált

falun, igazi magyar emberek közt? Vagy talán honleányi kötelessége a magyar nőnek németül és francziául is tökéletesen beszélni? Bízd csak te reám! jobban tudom én, minő növelés kell a magyar leánynak, hogy derék jó háziasszony, hű feleség, jó anya, egyszersmind lelkes honleány is váljék belőle.»

Ez a 40-es évek vidéki, magyar nemzetesasszonya.

Igen jó mellékalakok Gödri és Gödriné, az ő természetes, jókedvű, mulatságra kész egyszerűségökben is, a kik levetik a felhúzott téli ruhát még egyszer az indulás előtt, hogy egyet járjanak, bár Gödri reggel egy pár fát akar az erdőben kivágatni, Gödriné pedig jókor akar kelni, mert «szapulás van a háznál». Béla inkább van elnagyolva, mint a többi alakok, de a legkevésbbé áll rája a Sárpataki jellemzése, a ki szerint «makacs, kérlelhetlen, goromba, nyers, tolakodó paraszt». Már hogyne menne velök Pestre, mikor Veronka is megy, ez a falusi liba, a ki természetes női hiúságból maga is vágyik Pestre: «országunk fővárosát s a nagy világot látni, mindig vágytam»! Veronka természetesen többszörös fölsülés után megtér és Béla neje lesz. Sárpataki kigyógyul nagyravágyó terveiből; Sárpatakiné elhiszi, hogy vannak Pesten is erényes, egyszerű hölgyek (Ágnes levele). Sárpatakiné elvei aratnak mégis diadalt, mert:

«az csak mégis igaz, hogy a falusi társaséletben több szíves őszinteség, több igénytelen egyszerűség s kevesebb álfény és álműveltség található; és az is igaz marad, hogy valódi derék nőnek nem a zajos nyilvános élet a pályatere, hanem egyedül a szerényebb körű háziasság.»

Ez a moralizálás ugyan nem egészen igaz s nem egészen folyik a darabból, de jól illik Sárpatakiné egyszerű jelleméhez, a ki előtt a nő csak mint hitestárs jön szóba.

Vahot megtalálta a tehetségének való tért. Ha tanulmány, ízlés, gyakorlat, nemes ambitio segítik, ez a vígjáték a legszebb reményekkel kecsegtethette volna akkori drámairodalmunkat. Kora azonban nem fogadta föltétlen elismeréssel e sikerült vígjátékot. Míg a *Regélő* égig magasztalta, a közönség zajosan megtapsolta, addig a *Honderű* azt írta, hogy Vahotban «a vígjátékra semmi tehetség nem létezik» és igen óhajtja, hogy «egy jobb és a művészet mérlegét bárha távolról is megközelítőbb színműve által ezt megczáfolni törekednék.* Az igazság e két túlzás közt van. Vahotban volt víg-

* *Honderű* 1844. I. 298—302. l. V. ö. 1846. II. 59. l.

játékíró tehetség, bár nem annak finomabb fajtája felé hajló. Inkább az volt a nagyobb baja, hogy pályája kezdetén nagyon is kirítt belőle az irányzatosság minden vígjátékában, a mihez aztán a gyors termelés járulván, tehetsége teljesen ellaposodott.

Hogy mily keveset törődik Vahot meséinek erkölcsi czélzataival, azt pl. a *Sorsjáték (Nemzeti színműtár* 1845. II.) fényesen bizonyítja. A *Sorsjáték* főindítéka is erkölcstelen, mint az *Éljen a honi*-é. Itt is megcsalásról van szó, mint amott. De itt még enyhülhetne ezen tény visszatetszősége, ha a szerző úgy alkotná a meséjét, hogy legalább Zsiga irnoknak ne volna tudomása a csalási tervről. A vége a vígjátéknak utálatos komiszkodások közt folyik le, mert midőn Körmösy kényszerű beleegyezését adja a házasságba és a felesége ellentmond, a férj a következő mondással csepüli le a feleségét:

»Fogd be a szádat! Hát te mi voltál, mikor elvettelek? Krajczár nélküli szobaleány», mire a hűséges élettárs ezt feleli vissza: «No jó, ha te elárultál engem, én is kivallom az igazat, mert magad mondád nekem, hogy gyermek-korodban inas voltál a gróf fiainál» . . .

Minő tehetetlen, midőn ez a hitvány ember a megtérőt játszva így szól: «Épen azért akarok most jó szolgálatot tenni testvérem gyermekeinek. . .» Ebben a légkörben alig teremhet meg valami tisztességes dolog. Hogyan higyjük el, hogy Bábika, ily apa és ily anya társaságában olyanná nevelkedett, a ki a férfit boldoggá tehesse. Helyzetek, indítékok mind erőltetettek. A nyelvezet alrendűsége pedig inkább bohózatba, mint vígjátékba illik.

Egy cseppel sem jobb ennél a *Találkozás az Orczykertben* czímű vígjátéka (u. o. II. f.). Ez a vígjátéka is csaláson alapszik. Váltófy ügyvéd nyiltan udvarol a saját házában az ott látogatáson lévő Pathiás orvos nejének, a mi mindenesetre nem oly kényes természetű, mint az, hogy ugyanott Váltófyné Pathiás doktornak mond bókokat és azt óhajtja, hogy az «orvos úr csak úgy tréfából megmagnetizálná, mágnesi álomba ejtené». (36. l.) Váltófynak több joga is van az udvarlásra, mert ő még leánykorában udvarolt Pathiásnénak, nőül is akarta venni, de «bizonyos okból» (melyet nem tudunk meg) nem tehette meg. Az orvos szintén udvarolt Váltófynénak leánykorában, de férjének nem éppen udvarias kijelentése szerint «az soha esze ágában sem volt, hogy nőül vegye». (39. l.) V.-nak van tehát joga a további udvarlásra, bár

illetlen dolog ez tőle; viszont V.-nénak van oka a féltékenykedésre, mert nem tudja a valódi okot, miért nem lehettek egymáséi. Hogy mennyire nem tudott Vahot ezzel a gyönge velejű mesével elbánni, és hogy mily hamar elhagyja találékonysága, mily fogyatékos a cselekvény-fejlesztő ereje s mily kevéssé érti a cselekvényt a jellemekből továbbfejleszteni a helyett, hogy új, henye helyzetekkel töltené ki az egyfelvonásos vígjáték szűk keretét, a legjobban bizonyítja a változás azon jelenete, melyben a szerepét tanuló műkedvelő és nővére ostoba komédiáját játszatja le, mintha érzené, hogy vígjátékában a legfontosabbal, a nevettető elemmel, maradt adósunk. A műkedvelőnét leszúrja ugyanis a műkedvelő testvér a szerep utasításai szerint, mire a kertészlegény több napszámossal előre rohan, hogy elfogja a gyilkosokat. Minden kiderülvén, a kertész szégyenszemmel vonul el. És mindez azért, hogy V. tőlök kérdezze meg, valjon nem láttak-e egy csinos barna nőt!?!

A darabban alkalmazott hasonszenvi gyógymód azonban sehogy sem állja ki a sarat a józan kritika előtt. Az igaz, hogy megszégyenültek egymás előtt, de hihető-e, hogy újabb látogatáskor nem ismétlődik ez a jelenet? Ők megszégyenülhettek egymás előtt, de elhatározták a ballépést és ennek ott van a meg nem ingatott alapja a szivökben. Talán nem kellene V.-nak azt mondania a levél vételekor «mert van-e férfi, kivált kínzott házas ember, ki egy ily dicső hölgy hivását el ne fogadná?» (41. l.) és még kevésbbé V.-nénak «oh de melyik nő is volna oly bolond, hogy férjéhez hű legyen, ha az iránta hűtelen». A finomabb szerkezet, a jellembeli komikum iránt — úgy látszik — nem volt Vahotnak semmi érzéke.

Vahot írt még egy 5 felvonásos vígjátékot, mely azonban könyv alakjában nem jelent meg soha: a *Vén csapodárt* (1847. május 31). Hogy mekkora értéke volt ennek, arra nézve nem a vele ellenséges *Honderű* kritikáját idézzük, hanem a pártatlanabb *Életképek*ét.* A darabban előforduló utazás volt a legnagyobb kuriozuma! V. más műveinek összes jó és rossz oldalait mutatja e mű.

«Előjöttek a felületesen felfogott jellemek, az alakok, kiket a Pilvaxban, a körben, vendéglő-asztalnál, s több afféle helyeken ismerni szoktunk,

* I. h. 1847. I. 746—747. l. V. ö. II. 25. l. és *Honderű* 1847. I. 461. és 464. l.

de nem azok, kiket keresnénk egy vígjátékban: az embereket t. i. otthon, saját házaikban, családi s más ezernemű viszonyokban. Előttünk a jó oldalok is: az egészséges humor, egy kis elszórt elmésség és özöne a furfangos czélzásoknak. V. úrnak egy nagy hibája van, s ez az, mit ő egyáltaljában nem akar elösmerni: műveiben még eddig leghibásabban voltak felfogva a nők. V. úr nőszemélyei nagyon szakácsné-alakok, vagy pedig rettenetes honleányok, annyira, hogy ha a szerző egy lépcsővel tovább megy: Linkának, Veronkának okvetlen bajuszt kell viselni.» ..... «Van sok jó oldala is, de az bizonyosan nem a jó oldalok közé tartozik, hogy szerző ismert, s az ujdonságírók által százszor elkoptatott anekdotákat szövöget belé, főkép, ha ezek még a dolog lényegére nem is tartoznak, mint pl. Réthy és Telepy szerepe, hol a németre akarván szerző élczeskedni, a magyart egészen tönkre teszi.»

Vahot vígjátékirói pályája különben nem a legszebben végződött. Miután kritikusai folyton vádolták a nemzeti színezet túlzásával (a «magyar-miskásság»-gal), a márcziusi napokban (1848. VII/21) csínyt követett el, melyről csak hárman tudtak, ő, a leírója és Obernyik. «*Az öreg és fiatal orvos*» című eredeti vígjátékát úgy nyujtotta be a Nemzeti színházhoz, mint Tóth Ferencz fordítását Bayard és Dumanoir után. A hatás daczára az igazgatóság levette a műsorról, miután a csalásról értesült. Valóban aligha jellemezhetné valami Vahot ízléstelenségét jobban, mint e durva tréfa.

Ízlés és választékosság tekintetében jóval Vahot fölött áll e korban Degré Alajos. Valami kellemesen könnyed, francziás modor terül el vígjátékain, mely néha ugyan fölületességgé, pongyolasággá torzul, de sehol nem oly tulzó, válogatás nélküli, sokszor durva, mint Vahot; megmarad még a legkritikusabb helyzeteiben is a tisztesség határai közt s az sohsem fordul elő nála, hogy meséjében az erkölcsöt arczul üsse, mint Vahot megteszi. A fiatal irók közt ő a legambitiosusabb, mert míg azok jobbára az egyfelvonásos vígjátékot művelik, addig Degré pályája kezdetén csupán egyetlen egyfelvonásos vígjátékot ir, a többi négy mind egy egész estét kitöltő. Az is megkülönbözteti társaitól, hogy nem csapong át a drámai műfaj mindegyikére. Érzi, hogy ereje a vígjátékban van, egész lélekkel annak a művelésére szánja magát.

Első vígjátéka az *Iparlovag* (Pozsony, 1844), egy évvel megjelenése előtt került színre Pozsonyban. Midőn a *Honderű* ennek a hírét meghallotta, örömmel üdvözölte e «jelentményt» és örven-

detesnek tartotta, hogy a «színpadirodalom (!) pályájára is mutatkoznak végre irói tehetségek». Annál föltünőbb, hogy a darab pesti előadatásakor már éppen az ellenkező szellemben irt a hatással adott műről.

«Tehát tanuljunk előbb uraim! (írja 1844-ben) s ne siessünk olly nagyon gyümölcsöket teremni: műveljük előbb a földet, hogy benne tehetségünk fája ép, egészséges erőre fejlhessék, s ne erőltessük azt kora gyümölcsözésre, különben virága hervatag s gyümölcse fanyar és éldelhetlen leend.»*

Az *Iparlovag* kétségkívül gyönge darab, melynek csak első és harmadik felvonása tartozik a főmeséhez. Az egész második felvonás tulajdonképen episodok folytonos egymásutánja. Inkább apró helyzetképek: Elek és társai léhaságának magyarázására. Hű korkép lehet a 40-es évekből, melynek ifjusága léha mulatozás, könnyelmű adósságcsinálás, zsidócsalás és duhajkodás között töltötte el legszebb napjait. A mulatozás aljas módja, a foglalás komédiái és a koplaló inasnak, Jánosnak, hűséges czimborasága alkalmas helyzeteket teremtenek, de oly sok bennök a visszataszító vonás, az aljasság határain belül való jó érzés, hogy ma már undorral fordulunk el e képektől és csodáljuk, hogy korukban hatást tettek, bár hihető, hogy a hatásban része van azon jobb iránynak, mely fölülkerekedve a megszokáson, nem azért nevetett rajta, mert tetszett, de kinevette, mert megvetéssel fordult el tőlök.

A darab szerkezete gyönge és a bonyodalommal is adós maradt Degré úgy, hogy a harmadik felvonás bizvást jöhetne a második kihagyása mellett az első után. Az egész tárgy is inkább regénybe, mint vígjátékba illőleg van fölfogva. Személyei jönnek-mennek, a mint a szerző akarja és nem a helyzetek kivánják. Mint vígjáték alig érdemel komoly figyelmet s legföljebb korrajzi értéke van oly kor határán, mely színpadi gúny tárgyává kezdi tenni a léha, mulatni kész, dolgozni rest magyar ifjuságot. Hogy nevettek rajta, bizonyítja, hogy nem mind ilyenekből állt a jövő reménye; de bizonyítja azt is, hogy volt ily osztálya az ifjuságnak, mely megérdemelte a pelengérre állítást. Az *Iparlovag* gyönge szerkezete mellett is bizonyára javított a duhaj közerkölcsökön episodjelenetei révén, melyek gúnyos módon tárják föl az egymás

* I. h. 1843. II. 640. l. és 1844. I. 298. l.

közt pajtáskodók életmódját, az édeskés csókolódzás és véres verekedés határain. Biray, Vértey, Árnyai az életből voltak merítve Elekkel együtt. Hogy nem alkottak jó vígjátékot, az a kezdő ügyetlenségét bizonyítja s nem megfigyelő tehetségének hiányát.

Az eljegyzés álarcz alatt (Pest, 1845) már minden kezdetlegességei mellett is fejlődést jelentett Degré pályáján, nyereséget akkori irodalmunkban. A divatos franczia salon-vígjáték lebeghetett Degré szemei előtt, midőn «társalgási vígjátékát» megírta. Nem akart a magasb komikum körébe vágó vígjátékot írni, csak olyat, melyben a helyzetekből folyik a vég, a mulattató elem. És e helyzetek nem újak, s azért lelemény tekintetében nem mondható kiváló minőségűnek; de nagy érdemük, hogy a külsőségekből nem keletkezik köznapiság, nem túlzás, s főleg, hogy korából veszi tárgyát, korának szól egyes szólamaiban, sőt végkifejlődésében is. Szorosabb értelemben irányvígjátéknak mondhatnók, mely a Védegylet eszméje mellett kardoskodik, a hazafiatlanságot ostromolja a katona Árvayban meg a nagyúri Elvirában és a honleányi erényeket magasztalja Júliában meg Nádoryban. Egészében ezen fordul meg a mese egész bonyodalma, a nélkül, hogy a főszemélyek sokat declamálnának mellette; de egyúttal a nélkül is, hogy az eszme valami lényegesen befolyna a játékba. Azt lehetne mondani, hogy az irányzat kívülről hat befelé s nem megfordítva, mint termékenyítő eleme a cselekménynek. Adott helyzetből indul ki a helyett, hogy egyet teremtene, mert a mit megteremt, az inkább csinálmány, mint a dolgok természetes folyománya. Júlia Árvay jegyese és Elvira Nádoryé. Hogy amaz leány s ez fiatal özvegy, ez oly kevéssé tartozik a dologhoz, hogy megfordíthatnók, vagy el is hagyhatnók a különbséget. A legkülönösebb a dologban, hogy Júlia éppen a hadnagyot választotta, a kiről tudja, hogy hazafiság dolgában nem erős s Elvira Nádoryt, a ki viszont nagyon is erős barátja a védegyleti eszméknek. Bizonyos tekintetben helyes kiinduló pont, ha az a czélunk, hogy a szerelem mindenható hatalmát bizonyítsuk, mely nevetséges helyzeteket teremt annak, a ki szívét oda adta, mielőtt az egyformán vélekedés kölcsönösségéről meggyőződött volna. De helytelen, ha nem a szerelmet engedjük kezdettől fogva uralkodni, mely minden küzdelem ellenére, ha igaz és mély, mégis a helyzet ura marad. Degré az utóbbit választotta s bár a végkifejlésben segít valamit a tévedésen, a hibát nem tesz-

jóvá. Személyei azt cselekszik, a mit ő akar s nem a mi a dologból tényleg következnék, s midőn a helyzet elérte a kritikus pillanatot, ismét fordít egyet a dolgon s olyanokká teszi személyeit, a milyeneknek akarja. Ők nem fejlődnek oda és azokká, a hová s a mikké lenniök kellene, hanem beléerőltetik őket három felvonás keretébe, hogy annak eleje, közepe és vége legyen.

A szerelem Degrénél gyorsan keletkező érzelem, melynek ép oly gyors vége is van. Olyan gőzkazán, melynek biztosító szelepét a szerző folyton nyitogatja, úgy, hogy hajója soha sem jár teljes gőzerővel, hanem örökösen félerővel. Ez a szerelem el tud menni az eljegyzésig s aztán fordul egyet, elhidegül, s más személyre vitetik át, hogy végül mégis visszaálljon a régi rend nem szerelemből, hanem azért, mert például Elvira is, meg a hadnagy is megtérnek. Tehát nem a szerelem ül diadalt a hazafias elveken, hanem ezek módosulnak, hogy a szerelem lehessen úrrá! A czélzatosság így nagyon is kiri, s azt látjuk, hogy Degré inkább akart a kornak, mint minden időknek szóló hatásos vígjátékot írni. Pedig meglepő az az ügyesség, a melylyel meséjével bánni tud s elmondható, hogy a negyvenes években, színpadon kívül álló író ennél jobb vígjátékot nem írt; de nem hallgathatjuk el, hogy a mélyebb hatást nem látszik keresni s megelégszik, ha a legdivatosabb eszmét teszi darabja központjába s inkább helyzeteket teremt a helyett, hogy a lélek mélyéből, az érzelmeknek elemi erejéből fejlesztené ki vígjátéka meséjét.

Midőn tetőpontjukat érték el az események, akkor kérdezi Elvira Nádorytól elhidegülése okát. Mire így felel:

«Láttam korcs fattyúkat, mint tiporják a felvirágzást; hallottam zajt és segélykiáltást; láttam a sírt, hova hazafiatlanság és fényűzés temetendi ezen szép, ezen édes hazát. Én megesküvém szenvedéseim *(t ?)* erőmhöz képest enyhíteni és azon lelkesek közé állottam, kik e hont az enyészettől megmentendik, egyesültek, hogy úgy működjenek, mint egy igaz polgár, mint minden hazafi köteles»; s alább: «éltem tehát hazámé, és inkább szívem felét tépném ki, mint hazaellenes hölgyet birjak egykoron; — mert jó polgárt csak honát szerető anya nevelhet.»

Erre kitör Elvirából nem a szerelem, hanem a lappangó hazafiasság s szeretni tanulja a hazát e lelkes szavakból. Így jár Árvay is, a ki még kardját is kész letenni, csakhogy hazájáért élhessen.

De valjon ez következik-e az expositióból? Nem; de ez következett a kor hangulatából, mely a hazaszeretetet mindenek fölé helyezte. Az ül itt diadalt még a szerelemen is, mint akkoriban minden téren. Ez magyarázza meg nagy hatását korában; de ez teszi érthetővé, hogy ma már nem egy jó tulajdona mellett is érthetetlen, erőltetett, pedig korában nem az volt, midőn a honleány legfőbb erénye volt, ha hazáját mindenekfölött, még a szive boldogságánál is jobban szerette.

De ha irányzatosságát mellőzzük s nem írjuk a rovására, el kell ismernünk, hogy Zaláry alakja egyike a legjobbaknak, mik akkor magyar színpadon vígjátékokban előfordultak; fölsülései s végül a darabot záró kellemetlen helyzete, midőn attól remeg, hogy adott szavához híven most már Rézit kell elvennie, oly sikerültek, hogy méltán kelthették a legszebb reményeket Degré vígjátéki pályájához. Zaláry húsból és vérből való éhenkórász, a ki ugyan csak mások eszköze, de mégis oly jóízűek a maga által akaratlanul teremtett helyzetek, hogy ma is megmosolyogjuk ezt az «igazi sült bolondot», a kin joggal kaczag az egész világ.

Még a *Honderű* sem tartóztathatta magát s Degré darabját «legjobb vígjátékaink egyikének» mondotta, meg nem állhatván még sem a gúnyos megjegyzést a darab hazafias oldalait illetőleg s így fejezte be birálatát: «Szép a hazaszeretet, Uraim! dicső, de ne parádézzunk, ne komédiázzunk vele.» * Az utókor azonban inkább lát csipkedést a *Honderű* birálatában, mint komédiázást és parádézást Degrének igaz hazaszeretettel alkalmazott mondásaiban.

A félreismert lángész (Pest, 1846) nem tartozik sem Degrének, sem e kornak jobb vígjátékai közé. Tulajdonképen semmi köze a lángész félreismeréséhez akár vígjátéki, akár satirikus értelemben vegyük, mint az önnagyzás nevetségessé tételét vagy mellékesen ostorozását. A félreismert lángész Bártosy Gyula volna, a ki «*Nero*» című drámájától várja jövendő nagysága dicsőségét; van azonban egy más, mellékesen, csak a II. felvonás Változásában (9 jelenet) elénk kerülő félreismert lángész is: Ivessy Géza, a ki nagy nyomorból egyszerre híres emberré válik, mert a *Félreismert lángész* című vígjátékát nagy magasztalásokkal előadásra

* I. h. 1845. II. 220. l.

elfogadták. Maga a főmese sem ezen, sem a vígjátékon nem fordul, hanem az ügyetlen Holdasy eszeveszettségein, a kit kezdetben félreismert lángésznek tartanak, egész addig, míg kisül róla, hogy tulajdonképen kötözni való bolond, a ki inkább őrültek házába való fonákságaival, fejetlen és sokszor ízetlen ügyetlenkedéseivel. Ez a Holdasy, barátját, Gyulát, ki akarja gyógyítani eltévelyedéseiből, mert azt hiszi, hogy Czery grófnőbe szerelmes, kedvesét, Bertát, pedig a poetikus grófnő mellett nagyon is prózainak tartja, s bár «őrülésig szereti», menekülni törekszik tőle. Ezt a Gyulát sok baj fenyegeti ezen fölül is; először nagybátyja Vilmához akarja erőszakolni, a ki mitsem akar róla tudni, mert titkon Holdasyt szereti; másodszor Holdasy ki akarja gyógyítani bajából. A szórakozott jóbarát levelet ír Bertának, hogy jöjjön föl Pestre, álszínből udvarolni fog neki, hogy szerelemféltővé s így újra szerelmessé tegye Gyulát. Holdasy szerelmi vallomást akar írni Vilmának, de oly szórakozott, hogy ezt a szerelmi vallomást is Bertának küldi el s így lehetővé teszi a vígjátéki mesét. De valjon mesének mondható-e, a mit ezután kapunk? Ha igen, akkor minden össze-vissza-ság, véletlen megjelenés, félreértése a szavaknak, «félre»-beszéd, a leghihetetlenebb találkozás s az ebből eredő zavar és még hihetetlenebb szabadulás (mint Elvira megjelenése és eltávolítása) szintén vígjátéki mesét alkot.

Degré sokfélével akart hatni s így nemcsak nem ad egységes mesét, de összekuszálja még a főfonalat is.

Szóval itt is az történik, a mit a vígjátékiró akar, s nem a mi személyei jelleméből természetesen folyhatnék. Jönnek-mennek nála az emberek, nem hogy cselekedjenek, hanem hogy lejátszszák a rosszul megalkotott vígjátéki mesét, melynek sem bonyodalma, sem kifejlése; mert a végét még két felvonással meg lehetne nyújtani, a nélkül, hogy rosszabbá válnék az egész. Degré a túlságig vitte a dolgot, hogy a saját vigjátékát tette a bonyodalom középpontjába. Nem satirizálta ki önmagát, de alkalmat adott, hogy rajta nevessenek és rossz vígjátékának ne bocsássák meg, hogy nem az a nevettető benne, a mi a dologhoz tartozik, hanem a mellékes: Holdasynak alrendű bohózatba való (sokszor szánalmat keltő) szórakozottsága. Itt-ott még bombasztra is akadunk, pl. a költő «repkény-tengeréből másoknak gyönyört mesél» (vagy ezzel Gyulát akarta jellemezni?) (33. lapon); de hiszen Berta is így

beszél: «a költő szerelme egy menny szelleme, a mindennapiságból kivetkezett égi szikra» (!) (34.) Degré annyira a jelennek írt, hogy Gyulával Lendvayt és Egressyt is magasztaltatja, mint színdarabja leendő előadóit. (7. lap.) A félarczát megborotvált Holdasy jelenete az alrendű homikum hajhászását jelenti, valamint Gyula szavallása, lerogyása és erre az öreg Bártosy megjelenése is.

Degré nem mutat haladást e vígjátékában, sőt a torzvonások használata mutatta, hogy a külső sikert előbbre teszi az irodalminál. A *Honderű* föl is használta a kinálkozó alkalmat és szemére lobbantotta írójának, hogy nem minden beszélykéből lehet vígjátékot csinálni, főleg nem akkor, ha ezt a szerző egypár nap alatt viszi végbe.

Még kölcsönzéseket is vett észre Kotzebuenak *Feledékenyek* czímű vígjátékából, valamint Scribe *Lánczából*, melynek egyik jelenete szóról szóra ugyanaz volna.

«Egy meleg eszmét, egy magasb gondolatot, egy nemesebb irányt ki nem sugároz e *zavaros salakgömb* (!); semmi csípős czélzás, sem gúny, sem orvosság a társaság nyavalyája ellen, semmi, a mi kiábrándít, a mi térít, a mi erkölcsit (!) — és a mi kicsi volna is, hatástalan oszlik el.»* . . .

A *Segítsünk egymásnak* czímű egyfelvonásos vígjátéka (*Életképek*, 1847. I. 210—218. lap) ép úgy mint az, se tárgyán l, se kidolgozásánál fogva nem emeli Degré érdemeit. Főmeséje is kényes. Hogy egy férj, nejének nála időző húgába beleszeressen, ez még hagyján, de hogy vallomásig engedje jutni e szerelmet, az moralis gondolatnak nem mondható. Csupa erőltetett helyzet van e darabban; erőltetett külsőségekkel való hatáskeresés (pl. midőn Aladár erszényt nyújt hallgatás fejében Ágnesnek, az meg az erszényt kiüti). Szendőry és Aladár felsülése ép oly kényszerű, mint Szendőry diadalra jutása. Személyei marionettek, kiket a vígjátékíró ide-oda ránczigál. A min nevetni lehet, az nem egyéb, mint azon fura helyzetek, melyeket a szerző szegényes leleménye szed elő a vígjátéki hatások régiségtárából.

A *Férj és jegyes* czímű könyv alakjában meg nem jelent három felvonásos vígjátéka (1846. VI/5.) is hatástalanul hangzott el. Szerkezetét ügyesbnek találták eddigi vígjátékaiénál, de az eredetiség hijával valónak. Cselekvénye a félreértésből keletkező fél-

* V. ö. 1846. I. 157—158. és 214—216. l.

tékenykedésen épül föl. «Nyelve, jelenetei lankadtabbak, mint eddigi vígjátékaiban, s az egészen a szakmányszerű hamarmunka nyomai igen meglátszanak.»* Jutalomjátéknak készült és egy előadás után végkép letünt a műsorról. *A falusi imádó* című vígjátékát elfogadta ugyan a drámabiráló bizottság előadásra, de az nem került színre.**

Ebben a tekintetben sokkal szerencsésebb volt a gyorskezű s valamennyinél nagyobb színpadi ismerettel dolgozó Szigligeti. De sem a *Vándorszínészek* (Pest, 1845.) sem a *Pasquil* című vígjátékai (Pest. 1847.) nem tartoznak e korból az ő Muzsája szerencsésebb alkotásai közé. A *Vándorszínészek* ugyan az 1844. évi drámai jutalom elsőrendű nyertese volt, de tulajdonképen nem vígjáték, hanem korrajz apró képekben; egyrészt a vidéki színházi élet kicsinyes ármányairól, komiszságairól, melyeknek közepette akad a színművészetnek egy-egy igazi bajnoka, mint Bájfalvi a rendező és Fecseginé leánya Jolán; másrészt a szépirodalmi viszonyokról, félreismert drámairók tolakodásairól, vidéki színi kritikusok apró ármányairól és részrehajlásáról. Sovány meséje elvész a mellékes, az episodszerű dolgok nagy tömegében, melyek magukban véve jók, de egészen elborítják, mint a homoktenger, a főcselekvény vékony erét. Jó alak Kék, a vadászni járó színigazgató, de főleg Fecseginé, a 13 próbás «színházi mama», ki a leánya tehetsége nyomán grófi korona után epekedik s midőn megtudja, hogy Bájfalvihoz ment titkon nőül, kitagadja, de rögtön kibékül, midőn megtudja, hogy Bánfalvira 50,000 frt örökség vár. Ez a vígjáték úgyszólván alig egyéb, mint Durczás Bandi drámájának színrehozatala körüli színészi és írói ármány tableauszerű rajza, mely végül egy valóságos előadásban botrányos véget ér azzal, hogy Váriné az előadás alatt megtagadja részvételét; az öreg Szénási a szinpadra rohan és megakadályozza öcscse föllépését. Ennyit ki tud vinni, de nem azt, hogy öcscse le is mondjon a színi pályáról. Bájfalvi nyilatkozata a színészi pálya nemes czéljairól, hasznáról, szükségszerűségéről egészen jó dolog annak bizonyítására, hogy a vidéki színészetnek is vannak nemes bajnokai, csakhogy ez az egy kivétel (hozzáadva még Jolánt) olyan elszomorító, mikor

* *Honderű* 1846. I. 456. és 478—479. l.

** V. ö. *Életképek* 1847. I. 655. és 784. l.

három felvonáson át egész csomó hitvány népet mutogattak be nekünk.

A *Vándorszínészek* inkább a vidéki színészet selejtességét, mint jóságát bizonyítják, midőn csak két kivételt mutat be a visszataszító nagy tömegből. Bonyodalma, kifejlése olyan KOTZEBUE-izű, mint kevésnek a SZIGLIGETI vígjátékai közül. Mint korrajz érdekesnek mondható, mint vígjáték SZIGLIGETI leggyöngébb darabjai közé tartozik.*

A *Pasquil* semmivel sem jobb ennél. A szerelmeskedések, kikosarazások, a családi ármányok és irodalmi komiszságok összevisszasága ez a vígjáték, melynek magva jó, de olyannyira nincs tömörítve, hogy a vígjátéki hatás belefúl a megunott ármánykodások, apró véletlenek, kijátszott cselek és felfogott csapások kusza zűrzavarába. A fődolog egészen jó, bohózatos vigjátékot adna, de az események túltengése egészen elformálja a legfőbb dolgot. A *Pasquil* tulajdonképen az eseményeken kívül álló esemény s csak a végén kezd szerepelni, midőn már semmi szükség sincs reá. Alig van jobb, vígjátékibb jelenete a darabnak, mint a második felvonás tizenegyedik jelenete, hol a thea-estélyen Vidrayné a komornyik szerelmét pikáns lében tálalja föl és ennek viszonzásául Jeanette a *Tövisek* szerzőségével felelget ügyesen. Kár, hogy oly tehetség, mely ilyen jeleneteket tudott írni, úgy elforgácsolta erejét egy darabban. Az az ostoba szerelmeskedés Náncsi és Firkászi közt paródiája annak a mókának, a melylyel Jeanette a neki udvarló bárót Vidraynéval biztatja föl és ezzel sértő helyzetet provokál férj és feleség közt. Szóval a jó és a helyzetből folyó komikum úgy összevegyül a roszszal és természetellenessel, hogy a hatás teljesen elmarad, mert a figyelő kifáradt egészen a cselekmény szálainak kibogozásában — vagy helyesebben a nézőnek rosszul esik, hogy mint kerüli a szerző a megoldást — a három felvonás érdekéből.

Hogy SZIGLIGETI a személyek ellen irányuló gúnynak is teret engedett darabjában s EGRESSYnek alkalmat adott egyik nagyképű írónk csúffá tételére, ez bizonyára nem válik dicsőségére.** Vesze-

* V. ö. *Honderű* 1845. II. 95. és 135. l.

** V. ö. *Honderű* 1847. I. 15—18. és 35—37. és I. 23. l. U. o. 1846. II. 519. l. és *Életképek* 1847. I. 26—27. l.

delmes lejtőre jutott vele, de a melyen való továbbhaladásban szerencséjére jó ízlése idejekorán visszatartotta.

Az ambitiosus vígjátékírók sorát Obernyik Károly fejezi be e korban. Életét és írói pályáját tekintve oly hatást tesz az reánk, mintha egész egyéniségét inkább a túlságos józanság, mint az ifjúi lelkesedés jellemezné. Ifjúkori szerelme sohasem vet oly lángot, hogy féltenünk kellene őt a megemésztéstől, az elpusztulástól. Még a szabadságharcz sem tudja fölmelegíteni. Ezért hiányzik darabjaiból a tűz, a szenvedély hangja. Színeket szavainak csupán a sentimentalismus kölcsönöz.

A *Nőtelen férj** a Nemzeti színház 60 aranyos pályadíjának volt a nyertese 1845-ben. E darabjában Obernyik először lép a vígjátékirás terére. Bár nincs általános értéke, el kell ismerni, hogy nagy ügyességgel dolgozta ki meséjét s miután annak csak színszerűségével s nem egyúttal irodalmi értékével is gondolt, nagy jártassággal használta ki a kínálkozó helyzeteket. E vígjáték nem egyéb az *Örökség* alapgondolatának vígjátéki kiaknázásánál, azzal a különbséggel, hogy míg amabban a végrendeleti örökség érdekében a főszereplő nem riad vissza a legaljasabb lépésektől sem, addig emebben a reménybeli örökségtől való elesés félelme teremt oly helyzeteket, melyekből, ha itt-ott a valószínűtlenség nagyon is szembeszökő, a komikumot nem lehet eltagadni. A földolgozásnak legszembeszökőbb hibája, hogy a kifejlés nem Gusztáv, hanem Kálmán jellemére van alapítva. Ő az a vígjátéki személy, kit a gyengébb tehetségű vígjátékírók nem mellőzhetnek, hogy megakadt cselekményök tovább haladhasson a kitűzött czél felé.

Maga az egyén sincs jól megválasztva, mert az, hogy férfi legyen a fékezhetetlenségig fecsegő, igen kevéssé valószínű s még kevésbbé lehetséges a falusi gavallérnál, a kinek úgy sincs alkalma mint pl. a városi salon-hősnek, hogy erről az oldaláról mutatkozzék be kifejlesztett férfiatlan tulajdonságaival. A fecsegő férfi lehet vígjátéki személy, de akkor múlhatatlanul szükséges, hogy éppen ezen részről váljék nevetségessé, éppen mert ez a legférfiatlanabb vonások közé tartozik. Vagy legyen e tulajdonsága vénasszonyos terefere helyett inkább szelesség következménye, melynél a javulás kilátása biztos az érettebb kor beálltával. De hogy férfi oly kimondottan

* *Nemzeti Színműtár* III. f. 1846. és Budapest, 1879.

fecsegő legyen, hogy a titkot, ha másnak nem, legalább az üres falaknak elmondani kényteleníttessék, ez hihetetlen, és inkább torzképi, mint komikai vonás. Obernyik nem keresvén a jellembeli komikumot, nem akarván Gusztáv kapzsiságának ezen oldalait a titkolódzással kellemetlen és mégis nevettető helyzetek közé juttatni, fecsegő férfit ád melléje, a ki a darab legfontosabb személyének fogja a titkot elárulni, hogy a komikum külsőségekben s nem az egyén jelleméből folyó új helyzetek össze-visszaságán jusson nyilvánulásra. Gusztáv mindenesetre könnyelmű, mert nagykorúsága előtt házasodott, mert kereset nélkül akar családot eltartani. Az ő ereiben is bőven buzog az Obernyik nemeseinek vére; jellemök léhasága, a könnyelműség járuléka a kapzsiság; jó adag erélytelenség az élet küzdelmeivel szemben, őt is jellemzi. Nagyon meghökken, midőn megtudja Kálmántól nagybátyja házasító tervét. Az igazi férfi mosolyogna a terven és büszkeséggel gondolna az élet küzdelmeire szeretett neje oldalán. Gusztáv félvén az örökség elvesztésétől, elfogadja a meghivást s miután nagybátyja még azt a megbizatást is adja neki, hogy egyik nőrokonukat hozza egyúttal magával, terve kész és nejét hozza el ama nőrokon személyében, a mi nemcsak vakmerő, de bizonyos fokig illetlen játék a derék férfi bizalmával. A jó alapgondolat tehát már az expositióban ferde irányt vesz. Ha Obernyik Gusztáv kapzsiságára fekteti a fősúlyt s benne oly egyént szerepeltet, a ki sem nejét, sem nagybátyja szeretetét, de még a reménybeli örökséget sem akarja koczkára tenni, és éppen ez egymást keresztező czélok zavarában engedi őt megtisztulni, kigyógyulni hibáiból, de bűnhődni is: oly vígjátékot teremt, melynek irodalmi értékét az idő nem csorbította volna meg. E helyett Szigligeti módjára új mesét kapunk a második felvonással, mely ha elő nem teremtetnék, aligha szabadulna Gusztáv szép szerével a kelepczéből.

Obernyik kerülte e vígjátékában az irányzatosságot. Csak egy helyen mond Gusztáv azon szavára, «hogy Pest Magyarország fővárosa» Kálmán ily feleletet «s azért tudnak benne oly kevesen magyarul, úgy-e?» Más helyütt nem találunk a korviszonyokra czélzást. Hogy mégis tetszett korában, ezt nemcsak terméketlen vígjátékirodalmunk magyarázza, de azon szokatlan ügyesség, melylyel a színpadtól távol élő író a színi hatás eszközeit ki tudta használni.

E kortörténetileg jelentős vígjáték azon kevesek sorából való, melyekben irodalmi nyelv és színi hatás egyesülnek. A *Nőtelen férj*hez még a plagium vádjának emléke is fűződik. Ennek részletei azonban oly visszataszítók, hogy inkább egyénileg, mint irodalomtörténetileg mondhatjuk jellemzőnek.*

De mintha egy ötlet maradt volna ki a *Nőtelen férj*ből, vagy annak kapcsolatán jutott volna az Obernyik eszébe, olybá tünik föl az *Egy kis kaland* című egy felvonásos vígjátéka, mely nem egyéb a rokon gondolat változatánál. Az alapeszméje, hogy két egymáshoz fűzött szív a valóságban megszerette egymást és a kényszert most már óhajtott kapcsolatnak tekinti, nem új, bár nem rossz gondolat, de azzá válhatik a helyzet túlzásával. Itt pl. ilyen túlzott helyzetet találunk, mert az még lehetséges, hogy egy pár a házasság előtt ne ismerje egymást, de hogy mint férj és feleség egymást soha sem látták légyen, olyan csinált alap, melyen a legérdekesebben mozgatott mese is hihetetlenségével fogja még a mulattató helyzeteket is megrontani, ha ugyan tönkre nem teszi. Az erőszakolt házasságból azonban szerelmi házasság lesz! Hála a zivatar, a találkozás, a vendéglőbeli szomszédság és sok egyéb dolog véletlenének!

Mint helyzet-vígjáték kétségkívül ügyességre vall; kár, hogy Dörgényi föllépése ketté vágja a csomót, melynek előttünk kellene megoldódni. Rózsafy félrevonulását Emiliával, «zavartalanul éldelhetni az új boldogságot», nem ok nélkül rótta meg a *Honderű*.** Obernyiktől mindenesetre távol állott az, hogy ily frivol eszközökkel akarjon hatást elérni.

Obernyik életírója szerint a *Fiatal nagyné* Scribe egyik darabjának reminiscentiája volna; de csak az alapeszme teszi rokonokká, a kidolgozás az író sajátja. Nincs kezünknél Scribe műve, a melyből a hasonlóság és különbözés arányait tisztába hozhatnók, annyi tény, hogy a cselekvény inkább novellába, mint vígjátékba való.

Arthur vádja a legjobban érdekelhet e darabban. E vád abban állott, hogy a magyar íróknál az:

* V. ö. *Honderű* 1846. I. 336. és 357., 419—420., 499—500. l. V. ö. a darab értékéről u. o. 1846. I. 378., 436. és 439—440. l. és *Életképek* 1847. II. 228. l.

** 1846. II. 140. l.

«Idegen példányok utáni törekvés lelketlen s ízléstelen majmolás, — az eredetiség zsíros durvaságban áll; műveikben az erkölcsnek s magasb műveltségnek csak gyönge szikrái pislognak» . . .

Ez a nyilatkozat legalább kortörténeti becset ad e gyönge vígjátéknak, melynek különben Berta a naivitásban szerencsés vonásokkal rajzolt leány, a legsikerültebb alakja.

Hogy mily különböző hatást tett kora íróira, azt semmi jobban nem jelemzi, mint hogy a *Szépirodalmi Szemle* charakterfestő vígjátéknak nevezte el, míg az *Életképek* szerint:

«minden kritikán aluli, mind cselekvény, mind szerkezeti ügyesség, mind pedig jellemzési tekintetben annyira, hogy józan itéletü jámbor keresztény egyáltalában nem tudta, mit gondoljon a tetszési demonstratióról, mellyben a szerző részesült.»

Ha a fölhozott jeleneteknél tapsolt a közönség, ízlését valóban nem irigyelhetjük ma sem s a hatást csakis külsőségeiben kereshetjük. Ezekről a külsőségekről a következő mulatságos megjegyzésekkel végzi ismertetőnk kritikáját:

«juhászkutya, szolgáló, minden, de minden teremtés ki volt kenve a nevezetes «honi pomádéval» — hogy csaknem csepegett a zsiradék. S az illyesmi aztán hogyne tetszenék! Óh a karzati liberalismus csodadolgokat visz véghez! A fogyhagymás pirítost minden egyébnél jobban szereti» . . .

Jellemző sorok!

Hogy a magyar vígjáték nem tudott megtisztulni salakjaitól, ebben nem pusztán íróink bűnösök, de úgy látszik a közönség, meg a kritikusok is.

A TRAGOEDIA MŰVELŐI

A színi hatás, mint a drámai becs mértéke. — A tragœdia dilettans művelői. — Nők a magyar drámairodalomban. — Vörösmarty és a *Kincskeresők*. — Kovácstól a *Nyomor iskolája*. — Az utolsó lovagdráma: *Anya és vetélytárs*. — Obernyik *Messiása*. — Czakó Zsigmond föltünése. — A *Kalmár és tengerész*. — Drámai értéke és hatásának titka. — A *Végrendelet* szerkezeti hiányai és hatása. — A természetimádás *Leonában*. — Czakó betegjei. — A pessimistikus hang. — Megtámadói és magasztalói. — A hanyatlás jelei a *Könnyelműek*ben. — Vannak-e rokon vonások e dráma meg a *Főúr és pór* között? — Czakót megtámadják. — Rokon elemek eredeti drámáiban és egyetlen fordításában. — Czakó drámairodalmi jelentősége. — Hugó Károly első magasztalói. — A *Báró és bankár* novellistikus elemei. — Magasztalói. — A plagium eldöntetlen kérdése. — Hugó jellemzése.

Szigligetinek «*A vándorszínészek*» című vigjátékában így szól az igazgatóhoz (I. felv. 2. jel.)

Durczás költő: «Önöknek édes színész uraimék, kötelességök az eredetit pártolni . . .

Bájfalvi: Úgy van! Kötelességünk, mert eredeti drámairodalom nélkül nemzeti színészet nem is képzelhető; olly szükségesek ezek egymásnak, mint mécsesben bél és olaj, hogy világosság legyen. Kötelességünk még a középszerűt is pártolni, mert a ki lángot akar éleszteni, a szikrát is fujnia kell. *De jegyezzük meg jól, a rosszat, mellynek bukásáról meg vagyunk győződve, előadni háromszoros bűn: bűn az összes drámai irodalom ellen, mellytől nálunk, hol még hitele nincs, elidegeníti a közönséget; bűn a közönség ellen, mellynek idejét és pénzét haszontalanul elvesztegetjük; de bűn maga a szerző ellen is, midőn törét köszörüljük, mellyel magán sebet akar ejteni.*»

Ez a párbeszéd nem más, mint hangulatcsinálás azon elv egyike mellett, mely irodalmunkat két hatalmas pártra osztotta az egyik felén a színi hatás mellett, a másikon az ellene harczolókkal. A polemia megindítójától Vachott Sándortól, Kunosson, Henszelmannon át egészen a legtisztultabb izlésű Erdélyi Jánosig, pro és contra vitatták azt az elvet, melyet Bajza a drámák megitélése körül követendő módra nézve így állított föl a dráma-

biráló választmány előtt: «főszempontul nézetik a színi hatás.»* E nem éppen helytelen elvet félreértették s a főszempontot egyedüli szempontnak gondolván, heves megtámadással illeték. Az irodalmi félreértést nagyban növelte, hogy a színpad kénytelen volt — közönsége, jövedelme és a színügy érdekében — a kisebb hatású, de irodalmi becsű művek helyett, a színi hatású, de irodalmilag jelentéktelen színdarabokat adni. És ha végigtekintünk e kor drámairodalmán, lehetetlen nem hangsulyoznunk, hogy főleg a szomorújáték terén az irodalom oly kevéssé szolgálta a színpad érdekeit, hogy nem csodálhatjuk, ha a saját jól felfogott érdekéből a színszerűleg hatásos és vonzó után nyult, mint azok után, melyek semmi hatást nem igértek.

Bájfalvi igazgató a Nemzeti színház érdekében szónokolt és *Durczás* költő torzképe volt annak az iróvilágnak, mely nem tudván színszerűt alkotni, az irodalmi becs védő szárnyai alá vonult.

Ez a vita rendkívül érdekes volt s nem kisebb mértékben jelezte, mint az «eposi és drámai kor» kérdései körül fölmerülte,** hogy irodalmunkban megindult a dramaturgiai eszmék körüli harcz, mely termékenyítőleg fog hatni egész drámairodalmunkra s meg fogja tisztítani salakjaitól a színpadot, a drámairodalmat pedig közelebb fogja vinni az általa elhanyagolt, lenézett színpadhoz.

Egy tekintet drámairodalmunk ezen ága művelőire, meg fog győződtetni, hogy a műkedvelő kezdők mellett még a hivatásos írók sem számítanak sokat s e kor csupán két kiválóbb tehetséget mutathat föl a tragœdia komoly művelői gyanánt: Czakó Zsigmondot és Hugó Károlyt, de e kettő is pályája derekán hagyja abba a munkát s velök még a kilátások is megsemmisülnek.

Papp Ignácz *Zodonyi Ágnes* cz. szomorújátékáról (*Ekhó* I. k. 1832) szólni is alig érdemes. Vörösmarty epigrammja legméltóbb siriratát képezheti:

* V. ö. Athenæum, Vachott Sándor: Színi hatás mint becsérték. 1838. évf. 25. sz. Ezt megtámadja Kunoss a Természetben 1838. évf. 33. sz. Vachott felelete a Figyelmezőben 1838. évf. 534—535. l. V. ö. Erdélyi János: Kisebb prózái A színi hatásról II. k. 129—143. l. (Sárospatak, 1863.) és Tanulmányok (Budapest, 1890.) 449—496. l.

** Figyelmező 1839. évf. 345—348. l. Schedel czikke Szontagh ellen; erre Szontagh felelete u. o. 376—383. l. és Schedel végszava 394—399. l.

Balga te! a színtől jobb volna, ha messze maradnál
Ólom eszed nem bir futni az élet után.

Mattyasovszi Mattyasovszky Sándortól: *A titok sullya* (Esztergom, 1832) egy cseppet sem áll magasabb színvonalon amannál. Falitzky Jánosnétól *Az ikrek* cz. «nagy szomorú játék» (Nagyvárad, 1835) nem az első drámai mű, mit asszony írt irodalmunkban. Az elsőség dicsősége azt az «*Egy asszonyságot*» illeti, kinek két eredeti színjátékát P. Thewrewk József adta ki (Pozsony 1834) és a kinek *Eredeti Játékszíne* (I. füzet Pozsony, 1836) együgyüség tekintetében tán még Sebők József drámáit is fölülmulja. Faliczkyné darabja teljesen beillik ebbe a társaságba.

A magyar irónők művei közül még a legtöbbet ér Karacs Teréztől, a *Játékszínterv* (Pest, 1838), melynek tárgya az 1815-diki pesti magyar színészet világából van merítve. Stylusa úgyszólván mintaképe a «honleányi» beszédmódnak, mely kacskaringós fordulatokkal szól «nem társnéi»-hoz. Ha nem mondható is jó színdarabnak, annyi dicséretet megérdemel, hogy nem tartozik kora legeslegrosszabbjai közé.

Bodor Lajos, az *Élet és ábránd* cz. szomorújáték irója, (Kolozsvár, 1842) egyike a kor legmulatságosabb embereinek! Megveti Sophoklest, Shkespearet, Schillert . . . ő magyar Victor Hugo akar lenni és «aut viam inveniat, aut faciet». Irodalmunkban nincs szomorújáték, mely ennyi nevettető elemet rejtene magában!

A kezdők mellé azonban szerencsére kiváló irók is sorakoznak, de alig mondhatjuk egyre is, hogy a szomorújátéknak hivatott művelője. Vörösmartynak *Kincskeresők* cz. regényes szomorújátéka (1832) minden költői szépségei mellett rossz dráma. Vörösmarty a *Kincskeresők* irásakor sem volt tisztában még a drámai szerkezet külső formáival, nem is szólva arról, hogy meséjének drámai fejlesztéséről szintén a legtisztulatlanabb fogalmai lehettek.

A színhely nem változik olyan regényes gyorsasággal, mint előbbi darabjaiban, de pl. még itt is a II-dik felv. eleje egy szikla mellett játszik; a következő az erdőben, hogy az utána jövő már a barlang belsejét mutassa! Nála a szín a leirást helyettesiti s azt oly könnyen veszi a drámában, mint eposaiban, elfeledkezve arról, hogy a színhely változása bár nem nagy fogyatkozása egy drámának, de mihelyt minduntalan ismétlődik, azt bizonyítja, hogy az iró agyában nem a drámailag következetes és szükségszerű a fő,

hanem a mese lejátszatása, tekintet nélkül arra, valjon az örökös színcsere nem zavarja-e inkább, mint elősegíti a cselekmény gyors lefolyását. E rövidke jelenetek csupa helyzetképek és alkalmasak arra, hogy a szereplők lelkök világát elébünk tárják, elmélkedjenek, monologizáljanak a lehető legköltőibb nyelven, a helyett, hogy mint drámai hősök cselekednének. Zágony pl. csupa monolog e darabban az első felvonás zárójelenetétől kezdve az első kincsásás és koponyatalálás, a második kincsásás jelenetein át egészen haláláig, bár e zárójelenetben inkább Szilágy mondható a nagy monologizálónak, ki a halálról elmélkedvén kedvese holtteste mellett, mint valami magyar Romeo adja ki szerelmes lelkét Juliája holtteste előtt. Úgy látszik Vörösmarty *Romeo és Julia* sorsára is gondolt, midőn e darabját irta, mert ezen a jeleneten kívül az apa szemrehányása Jolánnal szemben sok rokon vonást mutat azon jelenettel, midőn az öreg Capulet, Juliára a legkeményebb szavakkal ráparancsolja a Páris iránt érzendő szerelmet, a vele megkötendő házassági frigyet. De lehetetlen észre nem venni azt is, hogy Grillpartzer *Ahnfrauja* is befolyással lehetett Vörösmartyra A rablóromantika hőse nála Vári, főbb vonásokban hasonlít Jaromirhoz. Az első felvonásbeli megjelenése Zágonynál, üldöztetése, titkolódzása csaknem teljesen az *Ahnfrau*ból kölcsönzött helyzetek. Vári származásának titkában azonban nem látjuk ismétlődni Jaromir származása történetét, a mi viszont azt mutatja, hogy Vörösmarty nem akarta másolni Grillpartzert. Neki megtetszett ez a divatos rablóromantika s miután eposban kevésbbé volt értékesíthető, drámának dolgozta át, azt hivén, hogy a borzalmasnak színpadi külsőségei hatásra fogják segíteni meséjének az akkor divatos mód szerinti feldolgozását. Csakhogy a *Kincskeresők* igen rossz tragœdiatárgy, ha a mellékesnek ily szerepet juttat s ha a főszemélyek cselekvése helyett az iró monologok árjába fulasztja a drámai érdeket.

Szilágy Juliának titkos kedvese. Zágony ezt a viszonyt nem szereti sok oknál fogva. És ez a sokfele ok szórja szét az elmélkedések földöntuli birodalmába a cselekményt. Az egyik ok az, mert lányát Vári akarja nőül és erre úgyszólván kényszerítve érzi magát Zágony. Ez volna az egyik ok. Csakhogy Vári e jogra e darab egész folyamán egyetlen egyszer sem hivatkozik s így van okunk azt hinni, hogy ez a jog nem lehet valami kétségbevonhatat-

lan. A másik ok az, hogy lánya házasságát a *szegény* Szilágygyal nem óhajtja. Ez az indíték sincs belészőve a darab meséjébe, mert ha Zágony azért keresné Béla kincsét, hogy gazdag legyen és így leányát boldognak tudhassa szegény kedvesével a megtalált kincs révén, akkor a kincskeresés drámaivá válnék, míg e nélkül nem egyéb egy vén fej őrületes ábrándjánál, mely alkalmat szolgáltathat hosszú monologokra, de nem drámai bonyodalomra. Hisz maga is így szól, midőn a 7 év, 7 hó és 7 nap leteltével a kincs megtalálásában hisz:

> Körültekintek rajtad óh világ,
> Megátkozlak rút fösvénységedért
> *És meghalok; de gazdagon halok meg.*

E szerint nem a világ a rút fösvény, hanem maga Zágony, ki rá sem gondol lánya boldogságára. De nem akarja azért sem, mert Szilágyban lánya elrablóját véli látni, ki azért akarja elszöktetni Jolánt, mert megunták Zágonyban az öreg tehetetlen embert. Zágony e sejtéstől gyötörtetve így szól leányához:

> . . . menj, ha menni vágysz. Én nem fogok
> Élődni rajtatok.

E sokféle ok egymáson tengődik s egyik sem hagyja a másikat érvényre jutni! A birtokot illető ok még a leghasználhatóbb; a fösvénységé legrútabb, bár nem ment tragikai következményektől; a sejtett (bár alaptalanul sejtett) szökési ok úgylátszik a drámairó zavarát mutatja, ki az új helyzeteket nem tudja a régiekkel szervezeti kapcsolatba hozni s azok magyarázatára ujakat gondol ki. Igy jut minden felvonásra egy új ok, hogy a mese tovább mozoghasson, hazudva a cselekmény drámaiságát. El sem képzelhető másképen, mint hogy ily egymástól függetlenített indítékok mellett jó cselekmény lehetségessé váljék.

A cselekvény főtengely e Szilágy és Jolán szerelme. E körül fordul meg a mese, a nélkül, hogy a tragikus vég természetes folyománya volna az események kényszerű egymásutánjának. Az utolsó felvonásban történendőket előre tudjuk. Vári elraboltatja a barlangba csábított Jolánt és Szilágygyal párbajt vív, de Jolán (rosszul őriztetve a rablóktól!) a küzdők közé rohan, hol Szilágy kardja halálra sebzi. Most már a két férfi ujra összetűz és mint illik, ezuttal Vári esik el. Ez a Vári, a romantikus gazember,

a ki öl, rabol, hogy szűz lány szerelmétől legyen megtisztulnia alkalma s midőn mindez nem sikerül, fölajánlja rablott kincseit a vetélytársnak!!! Mintha csak a sivatagban szomjazó elé a mesebeli drágaköveket nyujtanák egy csepp ital helyett! De Szilágy is meghal hosszú monologja után, mint Romeo, Juliájának holtteste előtt. Zágony is eljön — hogyan? miért? nem tudjuk. Hihetőleg azért, hogy elmondhassa:

> És itt a kincs, a melyért fáradék.
> Légy átkozott világ (összerogy).

Az egyik vadász, a ki Zágonynyal jött, így magyarázza a történteket:

> Méltán kesergsz *sorsüldözte agg*,
> Kincset vadásztál, s kettős gyászt lelél:
> Vőd a halál lőn!

De vajjon igazat mond-e? Volt-e köze e kimenetelhez Zágony kincsvágyának? Az esetben lehetett volna, ha lánya boldogságáért és Váritól való szabadulásaért kereste volna e kincset. Az ő kincsvágya a fukarság kapzsisága, mely csak önmagára gondol. De még közönye sem oka e végnek. Ő ugyan nem szereti Várit s inkább fél tőle, de nem cselekszik úgy, mint a ki meg akarná Jolánt tőle szabadítani, szóval a két kincskeresőt nem fűzi közös érdek egymáshoz. Itt e darabban minden úgy történik, a mint a drámairó óhajtja, nem pedig megokolva, a helyzetből vagy jellemekből folyólag. Az emberek jönnek, mennek, cselekszenek és főleg sokat monologizálnak, de nem mint drámahősök, hanem mint valami marzionette színház bábjai, kiket emberi szenvedélyek helyett színpadi gépezet mozgat ide s tova.

A komoly dráma Kovács Pálnak mégkevésbbé sikerül, mint Vörösmartynak, ki mellett ezenfölül a nyelvművészet és költőiség szempontjából szóba sem jöhet.

Midőn Kovács elhagyja a vígjátéknak, természetéhez jobban illő terét és komoly drámát kezd írni, a bombaszt és sentimentalismus két véglete közt életre képtelen alkotásokat hoz létre. Még a vígjátéknál, ha az egy felvonáson túl terjed, valahogy sikerül neki a tűrhető kompositio, mint azt a *Nemesek hadnagya* igazolja, de drámái kivétel nélkül gyöngék az egy felvonásos «*Éjjeli vendégtől*» (1833) kezdve, a «*Művész álmán*» (1842) át folytatva egész a

Nyomor iskolájáig. (1845.) Az élet komikus helyzetei iránt határozott érzéke van, de a drámait még akkor sem tudja kihasználni, midőn az alkalom rá úgyszólván magától kínálkozik, mint a *Nemesek hadnagyá*ban (IV. felvonás 4—5 jelenet). Ő nem a drámai helyzetet látja legelőbb is, maga előtt, vészes összeütközéseivel, szenvedélyes accordjaival és futamaival, hanem mintha a czím születnék meg előbb nála s aztán ahhoz illeszti meséjét, mely ennélfogva novellistikusan terjengős inkább, mint drámaian egy czél felé törekvő, egy központból kiinduló.

A *Nyomor iskolája* is magán viseli ezt a novellistikus jelleget és elég elolvasnunk az egyes felvonások czímét, azonnal tisztában vagyunk a felvonások tartalmával is. Ezek a czímek többet árulnak el, mint kellene s azért míg az elbeszélő formában tán helyén volnának, a drámaiban a színpadi hatást csökkentik, mert előkészítenek a végkifejlésre. A czímek a következők: I. Sz. Az anya halála. II. Sz. A színésznő (öt hónappal később). III Sz. Plátói szerelem. IV. Sz. A levél (négy hónappal később). V. Sz. Kényszerített szellem (három hónappal később).

A dráma meséje az, hogy özv. Ingóné mitsem tud arról, hogy a leánya színésznővé lett. Midőn egyik fellépése után a lelkes ifjuság éjjeli zenét ad Jolánnak, a ki egyelőre mint műkedvelő roppant sikert ért el, az anya meghal a fölötti bánatában, hogy a leánya erre a sikamlós pályára tért! Hihetetlen dolog, erőltetett expositio, de tán arra szolgál, hogy az anya gyanuja tényleg valósulván, gyermeke össze fog roskadni akkor, midőn alásülyedt, a kettős vád miatt, melyet anyja halála miatt és önmaga ellen táplál a lelkében? Erre nem gondol Kovács. Ez a haláleset csak mint sentimentalis kép s nem mint drámai indíték szerepel a darabjában. Egész bizvást életben maradhatott volna Ingóné s mind az megtörténhetik, a mi a többi négy felvonás tartalma. Kovács a drámai hatást egészen hamisan a tényekben és nem azok okaiban és következményeiben keresi. A haláleset megrendítő minden esetre, de a drámában henye könyfacsaró esemény, ha okaiban erőltetett, következményeiben lényegtelen. A szerencsés véletlen azonban úgy akarja, hogy az üdvözlő deputatio vezére a fiatal br. Halmosi Ede legyen, ugyanannak a Halmosinak a fia, a kinél a boldogult Ingó oly sok éven át mint hűséges urasági tiszt szolgált. Ede erkölcsileg kötelezve érzi magát a család irányában mint a ki szándék-

talanúl ily katastropha előidézője lett. Az első felvonásból megtudjuk, hogy Ingó Károly Dalváry néven magyar író, megkezdődhetik tehát a *Nyomor iskolája:* az árván maradt színésznővel és íróval.

A negyedik felvonás a Halmosi kastélyban talál. Dalváry megverekedett azokkal, a kik nővérét a színpadon kifütyülték s most szerelmében boldogan él. De Marinak az az ostoba ötlete támadt, hogy kár volna, ha a szerelem miatt Dalváry elhanyagolná az írói pályát! Épen regényt ir, de nem akarja befejezni, mert csak szeretni akar. Mari erre úgy felel:

«Ki földi kincsekben gazdag, aranynyal s gyémánttal kiván hódolni jegyesének; s kit szellemi birtok ezeken fölül emel, az szívének, lelkének érzelem országából hervadhatatlan virágokat szed, mellyekből font koszorú ékesítse menyasszonyának homlokát. Egyik vagy másik; de mindenesetre joggal igényelt mátkaajándék attól, ki felől hinni akarjuk, hogy szíve tisztaságában s lelkének teljéből szereti azon lényt, kit arájának nevez» (el).

A ki így beszél: az lehet hóbortos asszony, de nem plátóilag szerelmes leány. A Pegazus a szerelem szolgálatában, mint igásló, egyszerűen nevetséges. Mari az írót szerette meg Dalváryban: ez érthető. De hogy személyes érintkezés után is, ne a férfi, hanem az író iránti szerelem uralkodjék a szivén, ez teljesen hamis, lélektanilag hihetetlen helyzet, mely a drámaíró czéljait szolgálhatja talán, de semmi esetre sem az emberileg igaz érzelem természetes ügyét. Maga Dalváry is azt hiszi, hogy Mari tréfált. Mi még inkább. Az egész azonban nem tréfa, hanem kicsinált terv Ede és Mari közt, hogy Dalváryban ne hagyják elveszni az írót. A drámaíró zavarát mutatja, hogy a negyedik felvonásba lakodalmi jelenetet komponált, a melyen Dalváry is jelen van (7—9). Itt kapja meg azt a levelet, mely tudatja, hogy Mari, a «plátóilag szerelmes» bárókisasszony, szakít vele. A lakodalmas nép elaléltan viszi el az összerogyott költőt. Mi történt Violával a botrány óta? Mi fog történni Dalváryval? Mi köze mindehhez az írói, meg színésznői pályának, meg Ingóné halálának? Dalváry az ötödik felvonásig halálos betegen befejezi a munkáját, de nem sokat törődik az életével, mert dr. Éltei tanácsa ellenére is elmegy hazulról. Ez alatt megjön Jolán, hogy a tervezett meglepetéssel kigyógyítsa beteg testvérét. Ő ugyanis időközben Ede báró felesége lett. Ezt nem

tudja a bátyja s midőn először meglátja, azt hiszi, letért a fényes ruhás hölgy az erény útjáról. Jön Mari és Ede is és ez utóbbi bevallja: «elhagytunk, hogy egy művedet végezhesd, mellyet körünkben tán soha be nem fejezendel». E kegyetlen tréfa «nemes haragra» gerjeszti Dalváryt. Igazat mond, midőn szemrehányólag így szól: «Tehát a költő szellemét kényszeríteni akarátok, hogy mint igásló dolgozzék, kéjetek s gyönyörötökre?» Mari megátkozza azt az órát, mely az eszmét sugalta. Dalváry azonban neki így felel: «neked élned kell, hogy ízleld a nyomort, mit másnak készítél. Öröklét nincsen e földön; te is kiszenvedended egykor megszámlált napjaidat s akkor tisztultan amott találkozandunk». Mari zárdába megy, Dalváry pedig leverten az asztalára borul s így szól a távozókhoz: «Hagyjatok el! Az idő, úgy hiszem, meghozandja keblemnek is a nyugalmát!» . . .

A hatás tisztán melodramatikus. Joggal kérdhetjük, valjon melyikök szerette a másikat *kevésbbé:* Dalváry Marit, vagy Mari Dalváryt? Ilyen kifejlés csak oly szerelemben képzelhető, melyhez a szívnek nem volt igaz köze. Dalváryban az írót és nem a szerelmest sértették meg. Ha szíve van inkább mint hiusága érdekelve e dologban, vagy meg kell vala halnia, vagy elfogadni Mari kezét, a ki csak fonák tanács követése miatt tévedett. Az élve maradt Dalváry drámai érdeklődésünket veszti, mert szerelmében nem a küzdelmet látjuk, mely az akadályokon is győz vagy bukik, hanem a tehetetlen szenvedést, mely beteges sentimentalismusba fulad férfias halál vagy új élet helyett.

Mint tragikai tárgy nem érdektelen az a mese, melylyel kezdő író: Kovács László próbálkozik meg e korban (Nagy I. *Színműtára* 1842. III. k. XXXI. f.). Az *Anya és vetélytárs* című szomorújáték a magyar irodalom utolsó lovagdrámája: telve azok összes borzalmaival, sírral, eltemetéssel, őrüléssel, megvakítással, egy fekete lovag megjelenésével, testvérek harczával, börtönnel, megszöktetéssel és végül azok diadalával, a kik a dráma elnyomottai voltak. A gondolat tragikusnak látszik, de vagy a borzalmasságig kell a szerzőnek mennie s akkor az anya mint vetélytárs, utálatunkat birja inkább, mint részvétünket; vagy az elhatározó pillanatnál kell a dolgon egyet fordítania, s akkor az anya vagy nevetséges, vagy betegesen őrült alakká válhatik. A tragikai alapeszme nagyon kényes, mert a nőiség mellett az anyaság érzelmeit is érinti és ha

a nőiség legyőzi az anyaságot akkor a nő könnyen az állatiságig sülyed és ez már nem drámai, hanem kórházi typus, az illető nem érzelmei, hanem állatisága áldozatja. Ha az anya az erőltető fél: úgy egyénisége aljasodik el teljesen; ha a férfi, akkor a küzdelem mérsékeltebb, bár nem oly hihető. Kovács az elsőt választá és a második felvonás után már nem tudta továbbfejleszteni az eseményt, hanem bevett szokás szerint új helyzetet teremtett, melyből a véletlen új meg új bonyodalmakat, hihetetlenebbnél, hihetetlenebbeket hoz létre, úgy hogy a kibontakozás belőle csakis erőszakos lehet, bár meg kell vallani, hogy ott, hol a túlzás legnagyobb fokától kellene félnünk, a véginél, ott ügyesen siklik át írója a kényes tárgyon s ha nem is drámailag megrázkódtató, mégis sentimentalisan megindító helyzetet teremt.

Tárgya az, hogy Rudolf burgund herczege, leányára Rozamundára bízza a trónt olymódon, hogy férjhezmeneteléig anyja Berta legyen a teljes hatalmú helyettes uralkodó. Van az udvarnál két nagyravágyó normann herczeg, az egyik Rolló, Burgundia segéd-kormányzója, telve nagyravágyással, a másik testvére Lothár boldog szerelmese Rozamundának. A burgund nagyok nem szeretik az asszonyi kormányt és egyrészök arra kéri Rollót, hogy vegye nőül Rozamundát, így mentve vannak a bajtól. A dolog beléillik Rolló terveibe s az a legnagyobb készséggel enged a biztatásnak, bár Rozamundát alig ismeri s fogalma sincs arról, hogy az már másnak adta a szívét. Rolló közli tervét Lothárral s ekkor sül ki a dolog, hogy Lothár testén át lehet csak Rozamunda kezét és a burgund trónt elnyernie. Midőn ezt az eredményt közli Rolló párthiveivel, ezek azt tanácsolják neki, közölje az anyakirálynéval, hogy Lothár iránti szerelmének csak egy gátja van: a saját leánya. Csak úgy remélhet sikert, ha vetélytársát elmozdítja az útból s akkor Rolló győzött. Brunhilda közli a királynővel a tetszetős teet, srv midőn Rolló megérkezik, a királynő odaigéri neki leánya kezét. Lothár tudatja időközben Rolló tervét Rozamundával Szerelmök oly állhatatos, hogy midőn az anya közli leányával Rolló szándékát, azt feleli reá, «előbb megszakad e szív, mint azt tehetné». Az első felvonás az anya átkával végződik.

Lothárt ezalatt elfogták és Thurn várába zárták, de midőn a várnagy leányától arról értesül, hogy ma választ Rozamunda Burgundia számára királyt, a leány segélyével megszökik a várból.

Ezalatt végbemegy a férjválasztás jelenete. Rozamunda minden kérőt visszautasít, köztük Rollót is. Ekkor lép föl a lebocsátott sisakrostélyú fekete lovag, a kiben senki sem gyanítja — Lothárt. Az anya összeadja őket, s midőn a lovag megismerteti magát, a hüledezés általános. Rollo halálos gyűlöletet érez testvére iránt, de Horst tanácsára barátságot színlel, a mit Lothár kész pénznek vesz és ölelve válik meg bátyjától.

Lothár nem tudja, hogy miként viselkedjék Bertával szemben. A találkozásnál egy szót ejt ki: «ha az elbájoltnak megnyilhatnának szemei», miből azt sejti Berta, hogy Lothár szereti őt, de azt óhajtja, hogy ő kezdeményezzen. Erre elhatározza leánya vesztét. Rozamunda bágyadt, elalszik. Jön Berta, hogy meggyilkolja. A szokásos égi háboru itt is megvan. Midőn éppen a tőrt a szívébe akarja döfni, «nagyot villámlik és csattan» . . . és Berta lemond véres tervéről. Megbánja tettét — ráborul leánya testére, de irtózatos meglepetésére azt veszi észre, hogy leánya — halott. Most azon hiszemben, hogy ő ölte meg a leányát — megőrül. Ez a második felvonás tartalma.

A harmadik felvonás eleje Rozamunda sírboltjában talál, hol Berta őrült jeleneteket játszik. Jön Lothár is, hogy végbúcsút vegyen tőle. Eltávozván, megjelenik Rollo és Horst is, hogy Rozamunda felébredésénél jelen legyenek, mert csak álomitalt adtak be neki. Rollo nyerje meg szívét s eltávozván Lothár, a többit könnyű lesz rendbe hozni, az ellenkező nő pedig haljon meg igazán. Rollo most kisérletet tesz. Rozamunda halni kész inkább, minthogy Rollo neje legyen. Erre Horst tanácsára iszonyú tettre határozza el magát. Rollót ugyanis időközben Burgund királyává választják és éppen midőn alattvalói hódolatát fogadja, jön vissza Rómából Lothár és leszúrja testvérét a trónon. Lothárt elfogják, hogy halálra vigyék. A negyedik felvonás apáczakolostorban talál, hol a vak Rozamunda («kivájt szemgödrei zöld szalaggal keresztül kötvék») sóhajtozik szabadulása után, melyet egyik jó lelkü apácza kilátásba is helyez. Berta is itt van, mint őrült, a ki még folyton szerelméről ábrándozik. A Változásban az uralkodással elégületlen népet látjuk. Eljött a vak Rozamunda és az őrült Berta, mint kolduspár. A nép kineveti. De jön egyik párthivök is, Capet, a ki reájok ismer, viszi őket, hogy jelenlétök a népet Lothár kiszabadítására csábítsa. Mind ez fölösleges. Lothár kiszabadúlt

társai segélyével s most viszi Rozamundát Burgundia trónjára. A tróntermet is látnunk kell, hol Rozamunda érzelmes trónbeszéddel foglalja el trónját. Bocsánatot ad a bűnösöknek, csupán Horstot és nejét száműzi, Lothárt pedig férjül választja. Berta is jön, hogy vetélytársa leánya után lopódzkodjék: «utánuk gyorsan, mert e szív életét halálra marhatnák». Az ajtón nem engedik ki, mire az ablakon át szökik és a testőrtiszt csak azt jelentheti: «ott hever élet nélkül, szétzúzott tagokkal». . . Ezzel a bűnhődéssel végződik a dráma. Mint kezdő munkája sok erőt árúl el, de telve van az utánzók túlzásaival, a kezdők jelenetező ügyetlenségeivel is.

Ez utolsó «levente-dráma» mellett mint szomorújáték inkább érdekesnek, mint értékesnek mondható e korból az az egyetlen magyar dráma, mely az Üdvözítő keresztre feszíttetése történetét dolgozza föl.

Az akadémia 1843. évi pályadíjáért, melynek a *Főur és pór* lőn nyertese, Obernyik még egy másik művével, a *Messiással* is pályázott. A kitüntetett mellett ezt szó nélkül hagyták. A mű csak egy negyedszázaddal Obernyik halála után jelent meg, *Összes szépirodalmi munkái* között. Ezek szerint a *Messiás*nak sem mint könyvdrámának, sem mint ki nem nyomatott, bár előadott színdarabnak, nem volt korára hatása. A vele való foglalkozás inkább Obernyik írói egyénisége, mint a drámairodalom története szempontjából birhat érdekkel. Ha a szétfolyó, hosszadalmas, képekben önmagát ismétlő s teljesen drámaiatlan nyelvezetből következtetést vonhatunk, a *Messiás*t, bár együtt pályáztak, korábbi keltezésűnek kell tartanunk a *Főur és pór*nál, melyben bár szintén eléggé sok az elbeszélő elem, mégis a mese szövése, a párbeszéd határozott haladást jelent s így inkább hiszünk a fejlődésben, mint a hanyatlásban a pálya kezdetén.

Már maga a tárgy megválasztása is kezdőre vall. Ily kényes feladatot: magát a *Messiás*t tragœdia központjává tenni, csak naiv író-kedély meri maga elé tűzni, ki még nem tudja, hogy a drámai meghatottság nem azon történetből folyik, melylyel mondva is könyeket csal szemeinkből, hanem azon küzdelemből, mely az emberi erő és gyöngeség két véglete közt a bukás felé sodorja a halandó embert. E drámának két nagy hibája van: 1. hogy a Messiásról nevezte el s tulajdonképi főhőse mégis Judás;

2. hogy a drámai küzdelem központjába az Isten-embert helyezi, a ki már a vallás hagyománya szerint sem küzdhet, sem bukhat emberileg. E két hibából következik aztán a harmadik hiba, mely két személy között ingadozó mesét kénytelen alkotni, kik közül az egyik annyira aljas, hogy igazi érdeket nem kelthet, a másik annyira eszményi, hogy az emberi küzdelemben csak mint tűrő, lemondó lény szerepel, feje körül az isteni dicsőségnek mennyei sugarakból szőtt koronájával. Mindezekhez azután még egy kis symbolizálás is járul, a mi szintén visszatetszést szül. Sátán a rossznak, az Angyal a jónak symboluma. Amaz az eljövendő megváltást hirdeti, emez a földre száll, hogy e látogatás veszítse el az embert. A gondolat teljesen zavaros. A sátán küzdelme — minden traditio és az ezek után haladó költők szerint — nem a Megváltó megjelenésével, hanem a paradicsombeli elkárhozással kezdődik. Maga a megváltás a keresztfán nem egyéb, mint az Isten-ember véráldozata, magának az elcsábított emberiségnek megszabadítására. Az Üdvözítő az, a ki letaposta a kigyó fejét, hogy kiengesztelje az égi Atyát a kigyótól elcsábított emberrel szemben. A Sátán, mint személyesített rossz szenvedély, Judás bensőjének, lelkiismeretének drámaiasított szereplője, teljesen elhibázott tragikai alak, mert valóságos részvétele e mesében, a misteriumok gyermekes komoédiáira emlékeztet és Judást megfosztja a szabad cselekvésnek elmaradhatatlan elemeitől. A pokol és mennyország, a főpapok kapzsisága és az alsóbb osztály rajongása, egy elvetemedett ember harcza az Isten-emberrel, Jézus gyermeki vonzódása földi anyjához és eszmei ragaszkodása küldetése tudatában Isten-atyjához, annyi tarkaságot kölcsönöznek a mesének, hogy annak tulajdonképeni egységes meséje nincs.

Inkább Obernyik pályája érdekéből méltó említésre e munka: a *Messiás*. Judás monologja, (V. felv. 8. jel.) mely Hamletére emlékeztet, azt sejteti, hogy Obernyik jó példák után indult. Bizonyára legnagyobb hibája, hogy erején fölüli dolgokba szeretett már kezdetben fogni. Lelke abstractióra, reflexióra hajlott — két oly tulajdonság, mely a legveszedelmesebb a drámairónál. *Messiás*ában ott látjuk pályája egész képét, mely a nagyratörekvés és nagyra nem képesítettség küzdelmében a helyett, hogy emelkednék, aláhanyatlik, mert nem találta meg azon műfajt, hol legélvezhetőbbet tudott volna alkotni.

A szomorújáték eme művelői mind félsikerű munkákat alkottak, melyek vagy nem kerültek színre, vagy megbuktak azon s így némi igazat adtak azoknak, kik a színi hatásban keresték az életrevalóságot. A negyvenes évek elejével egész váratlanul egy új tehetség állott elő, a ki hosszú küzdelem után, megízlelve a vándorszínészet keserű kenyerét, végigszenvedve egy családi tragœdia összes kínjait, testben kifáradva, lélekben megtörve, de szivében a legnemesebb érzelmekkel, gondolkozása módjában a legtisztább idealizmussal, révpartra ér mint statista, havi 18 frt fizetéssel a Nemzeti szinháznál. Már mint vándorszínész kisérletet tett «*A festő és vampyr*» cz. drámájával — de első művének a *Kalmár és tengerészt* kell tartanunk, mely 1843 végén elkészülve s benyújtva a drámabiráló bizottságnak, a napi sajtó sürgetéseire végre 1844 nov. 18-án oly sikerrel került színre, hogy ugyanazon hónapban még kétszer kellett adni. Elő sem adták még, már kiszivárgottak a nagyközönség közé birálóinak elismerő nyilatkozatai s közönség és irodalom egyforma érdeklődéssel tekintett az új névre, a még fénytelenre a fényesek mellett.*

A *Pesti Divatlap* Czakó Zsimond-ban nem a «drámacsinálót» üdvözölte, hanem a «drámaköltőt, ki lángoló lelkesedéssel teremté művét, melynek szerkezete, összeállítása is oly jeles, hogy a leggyakorlottabb iró is büszkén vallhatná magáénak». A *Honderű* szerint** «nemcsak gyöngye minden eddigi drámánknak, hanem dicséretére válnék bármelly magasbb műveltségű színpadnak ... illy fényesen — az egy *Bánk bánt* természetesen kivéve — eredeti dráma még nem fogadtatott».

A *Kalmár és tengerész* színpadi sikere azonban nem áll egy színvonalon drámairodalmi értékével. «Sokszor szív és ész, komor sejtelmeken elfáradva, beteggé teszik az értelmet és nyelvet», mondja Kelendi öcscsének. Ilyen komor sejtelmekben elfáradt szív és elme szüleménye Czakó első drámája is. Alakjait két főcsoportra lehet osztani: 1. a méltán, 2. a méltatlanúl bűnhődőkére. Mind a két csoport szenved, kínlódik szemeink láttára és azt veszszük észre,

* V. ö. *Honderű* 1844. II. 242. l. Czakó válaszát II. 277—278. l.

** *Pesti Divatlap* 1844. II. 126—127. l. *Honderű* 1844. II. 338. l. — V. ö. u. o. 1844. II. 142. l., 1845. II. 296. és 359. l.; P. Horváth L. birálatát *Honderű* 1844. I. 356—358. l.

hogy a drámaíró nem tud, vagy tán nem akar szenvedéseiken könnyíteni. Arthur és Hermin méltón szenvednek, méltón bünhődnek; Endre, Margit, Kelendi, Bilsenné, Louise nem, és így el lehet mondani, hogy a légkör, a melyben a dráma mozog, telítve van az élet összes keserűségeivel, a melyből minden szereplő kikapja a maga részét. E dráma színpadi nagy hatásának egyik titka azon részvétben rejlik, melyet az emberi szív rejt magában mindazokkal szemben, kiket a sors csak szenvedésekre szemelt ki.

Az érdek tehát nem első sorban drámai, hanem tisztán emberi, mert nem annyira a küzdelem kelti föl, mint inkább a tehetetlen szenvedés oly hatalommal szemben, mely tetteink okozója, a mi cselekvő hozzájárulásunk nélkül. A sok beszéd mellett is, erőteljességtől duzzadó cselekmény nincs e drámában. Fő alakjai nem cselekszenek, hanem egy-egy külső, tőlük nem függő ügy segélyével vitetnek előre.

Kelendi tönkre megy nagyrészben a Spalieri és Billmann-ház bukása miatt, pedig mennyivel drámaibb volna, ha bukását neje vétkes könnyelműsége okozná. Kelendi tetteit tehát külső, a drámában cselekvőrészt nem is játszó ügy kormányozza. És neje ez a roszszul nevelt leány, a ki gonosz asszonynyá is lesz? Kiben van a hiba, férje elnéző szeretetében, vagy neje bűnös könnyelműségében? Kelendi minden esetre jellemszilárdság hiányában szenvedő férj, neje pedig jóra képtelen nő. És mégis mi történik? Kelendi, midőn a bukás szélére jutott — egyszerre jellemszilárdságot árul el s mint elszegényedett családfő — vissza akarja adni nejének női szabadságát. Herminából e nagylelkűség hatása alatt egyszerre kötelességtudó asszony lesz, a ki elhatározza, hogy együtt fog szenvedni e nemeslelkű férfiúval. Még el lehetne ezt a változást hinni, ha belülről kifelé ható és így mélyen, a lélek bensejében, a szív egyik mocsoktalan rejtekében új életre korbácsolt nemes érzület kifolyása volna. De a férjével való nagy jelenetet megelőzte Louise vallomása, a melyből megtudja, hogy Arthur eddig gonosz játékot űzött vele. A megsértett női hiuság kergeti az első pírt arczába, az a tudat, hogy míg szeretve, egyedül szerettetve érezte magát Arthurtól, az alatt vetélytársa volt ez a fiatal leány, a ki hazudott szerelemért mindenét oda adta. A megtévedt és a bűnös nő állnak szemben. Amaz megtisztul a szerelem tisztító tüzétől, emennél a bűn egész nagyságában áll előttünk, megsemmisülésre megérve. És mit tehet

most Hermina? Neki hallgatnia kell, ha nem akarja titkát botránynyá fölfujni. De kell-e igazán hallgatnia? Ha szeretett — lehetetlen, ha nem, akkor könnyű a hallgatás. Pedig szeretett és mégis hallgat! Hol itt a lélektani következetesség? Hogy Louise titkát megtudta, meg kellett utálnia Arthurt — de meg kellett utálnia önmagát is, ki keserű csalódása árán jutott nagy bűnössége tudatára. És íme azzal bünteti magát, hogy megtudva férje tönkrejutását — hű társul akar férje mellett maradni! Hisz ez kötelesség és nem érdem, legkevésbbé a maga büntetése, mikor úgy is tudja, hogy Arthurral, a komisz kalandorral, mitsem kezdhet többé! Büntetését, bünhődését külső véletlen idézi föl. Jellemző, hogy Herminánál egy csepp lelkifurdalást nem okoz az, hogy Arthurnak 20,000 frtot adott kölcsön s igy oly összeget vont el férje üzletétől, mely ha nem is fő, de egyik oka lehetett bukásának. Fölületes, hiú női jellem, telve gonosz ingatagsággal, léha élvezetvágygyal, a ki csak a drámaíró kezei közt nyer alakot és pedig olyat, a minőre neki éppen szüksége van, de a minő ellentétben van azzal az anyaggal, a melyből a természet alkotá. Czakó az első két felvonásban Herminát hajtható viaszbábnak tünteti föl, a kit e felvonás végétől, a dráma többi részében ércznél keményebb női jellemként akarna szerepeltetni. Ha eddig nem omlott szét a lelki kínok súlya alatt, hogyan fogja elhitetni velünk a későbbiekben összeroskadását? Tulajdonképen csak ez birna ránk drámai hatással, ha Czakó belülről kifelé fejlesztené drámája cselekményét.

A tehetetlen szenvedésben való gyönyör és a külső kényszer révén való megoldani akarása a benső összevisszaságnak, a lélek megsemmisítő kuszáltságának: ez az, a mi Czakó drámájának egyik legnagyobb hiánya és drámának hazudja azt a cselekményt, melynek mozgató idegeit a véletlenség szeszélye tartja kezeiben.

Arthur még nem tudja, hogy szerelme titkát elárulták. Czakó eltávolítja őt is, mint Endrét is éppen oly pillanatban, midőn jelen kellene lenniök. Belopódzik Endre ellopott tengerészruhájában Hermina hálószobájába, nem azért, hogy szerelmet, hanem hogy pénzt kérjen kedvesétől. Ez a helyzet érdekes is, drámai is, ha nem volna tudva előttünk, hogy egész hatását megzavarja a véletlen, mely kedvez a gonosztevőnek, de nem azoknak, kiket jobban megilletne kedvezése. Arthur szerelmet hazudik és pénzt kér. Hermina helyzete drámai, de nem olyképen, mint az itt áll és

itt végződik előttünk. A küzdelem megkapó és előttünk látjuk megnyilni azt az örvényt, a melybe Herminának be kellene esnie. De a helyett, hogy a férj rajtakapná nejét e kényszerű, nem is tőle függő helyzeten és így előtte állana neje hűtlensége, Arthur példátlan gazsága — Czakó úgy intézi a dolgot, hogy Arthur megöli Herminát, ő maga megmenekül az ablakon át s midőn a férj rájok töri az ajtót, Kelendi azt hiszi, hogy a megmenekült gyilkos nem más, mint öcscse, mert Arthuron a tengerészruha zavarba ejti! A véletlen kedvez a gonoszoknak. Herminát férje könye kiséri a sírba azzal az iszonyú tudattal, hogy a gyilkos saját testvére! A drámai helyzet és annak bonyolítása azonban nem természetes és legkevésbbé folyik az előbbi események kényszerű, föltarthatatlan egymásutánjából.

Endre és Margit gyöngéd szerelmi viszonya is inkább elegikus dalhoz hasonlít, melynek végső akkordjai megbékéltetőleg hangzanak. Ez a viszony sem küzdelem és megoldásra jutását külső, véletlen dolgok segítik elő. Louise maga mondja el Herminának, hogy két héttel ez előtt az ő kezét atyjától Kelendi megkérte, testvére Endre számára. Lehetetlen, hogy ily életbevágó eseményről Endrének ne volt volna tudomása és így lehetetlen, hogy Endre nem rokonszenvezett volna Louséval. Már most hogyan képzelhető, hogy Endre olyan lángoló szerelemre gyúljon Margit iránt, mely őt az elragadtatás állapotába helyezi! És ha való ez a rokonszenv, honnan van az, hogy mégis le tud róla mondani testvére anyagi megmentése kedvéért? Ime, itt is kitér Czakó a küzdelem és összeütközés elől és hősét a lemondók drámaiatlan szerepére kárhoztatja. Endre sem mint drámai hős, hanem mint áldozatra kész férfi jellem lep meg. Miért nem tudja meg inkább Kelenditől testvére, ki ez a nő s akkor egyesíteni lehetne azt az előbbi kérő-jelenetet ez ujabbal s miért kell olyan természet nélküli, hihetetlen, sőt visszatetsző jelenetet teremteni, a melyben Louise magát Endre nyakába varrja? Van-e Louiseban nőiség? Avagy a kétségbeesés vallatja be véle hibáját? És mi czélja mindennek oly jellemnél, mint Louise, a ki, mint a következmények mutatják, még az öngyilkosságtól sem riad vissza? Ime, az ujabb drámai helyzet, melynek semmi köze a drámához, kivéve, hogy Endre egy pár napra útra megy és lehetővé teszi Arthur csalását.

Aztán Endre és Margit viszonyában is, hogyan kerüli a szenvedés könyei érdekében a drámai helyzet megrendítő meghatottságát! Margit lemond a kolostor nyugodt boldogságáról egy eddig nem érzett édes érzés bizonytalanságai kedvéért. És ezt a nőt elhagyja Endre, hogy testvérét megmentse. Ime, ujabb kitérés a drámai küzdelem elől, olcsó könyek rovására. De valjon szerelem-e az, mely a férfiatlan jellegű követelés kedvéért nemcsak a maga, de másnak boldogságát is áldozatul dobja? Szabad-e ezt tenni Endrének, midőn nemcsak magáról van szó, hanem két szívről, melyek ellenében az önző testvér anyagi érdeke fekszik a mérőserpenyőn? Ha Kelendi kérelme visszataszító, viszont Endre lemondása gyáva férfiatlanság, melyet sem esze, sem testvéri szeretete nem ment.

És Arthur! Ez a megtestesült gazság, a kinek életét Kelendi menti meg s most hálából nemcsak házi boldogságát teszi tönkre, hanem testvérét a gyilkosság gyanujába is keveri s hozzá egy derék leányt megbecstelenített, a kinek már csak a méregpohár fog nyugalmat adni! Ez az Arthur már az első jelenetekben gáz csalónak van föltüntetve, a ki utálattal tölt el s híjával van minden drámai, sőt emberi érdeknek. A személyesített bün maga, a minőt bőven termelt a 30-as és 40-es évek drámai irodalma a franczia szinpadok számára. Ma talán azt mondanák róla, hogy születésével, vérmérsékletével, neveltetésével teremtik meg számára azt a helyzetet, mely az örvény felé vezeti, mint az átöröklés martyrját. Tettei így sem volnának tudatosak, drámaiak. Ő e dráma központja, mely azonban helyzetét folyton változtatja, úgy, hogy nem illik belé a drámai cselekmény főtengelye. Ő csaló már e dráma előtt és nem mostani, hanem régi bűneiért éri el az igazság büntető keze. Egyik és nagyobb gyalázata titkát Hermin és Louise viszik a sírba és ha a szolga nem kapta volna rajta a ruha visszacsempészésén, még tán a gyilkosság vádja alól is könnyedén tisztázhatná magát. Szerencsés gazember, a kinek az utolsó pillanatig kedvez a véletlenség!

Bilsenné érdekes alak, de alig más, mint Arthurnak és később Endrének szemrehányó lelkiismerete. Ő ismeri Arthurt, miért nem figyelmezteti rá Endrét? Azért nem, mert Arthurról tudja, hogy nővérét, Margitot kolostorba kényszeríti, hogy atyja vagyonát örökölje? Mi oka van Arthurt kimélni? Nem is sejtjük!

A darab meséjének egyik leglényegesebb hibája, hogy Kelendi nem akarja elfogadni testvérének, atyjától örökölt vagyonát (ezt számításba sem veszi), pedig ez örökséghez nincs semmi föltétel kötve, sőt inkább oly házasságra erőlteti, melytől szíve idegen.

Ha ez így nincs, aligha történhetik meg a gyilkosság; Endre házassága Margittal természetes lefolyású lesz és Louise sem kénytelen a méregpohárhoz nyúlni.

A külsőségek eme laza, megokolatlan egyberagasztása alkotja a főmesét, a melyben legtöbbet ér annak gyors lefolyása. Az események árja azonban nem foly természetes mederben, hanem mesterséges folyamágyban, egyenes partok közt, melyek fölé az őszies táj leverő hangulata borúl; mindenütt melancholia. Napsugáros ég helyett sűrű felhők gomolyaga. Még ott is, hol a sárguló lombok közé behatolhatna legalább az őszi ég ólmos fénye, az egymásba kuszált faágak homálya teszi sötétté a folyamágy vizét!

E dráma subjektiv jellegében rejlik hatásának másik titka. A cselekmény menete, vezetése új emberre vall, a kiben határozott egyéni vonások vannak. Ez a dallam, bánatossága, kuszáltsága mellett is új, érdekes, szívből jövő, mint azt egy-egy drámaibb helye mutatja és ha az utókor, hatásának titkát kutatva, nem képes is érte annyira lelkesülni, mint kora, nem tagadhatja el, hogy az oly ember lelkéből fakadt, kinek mély érzéke volt az élet drámai helyzetei iránt, de félni lehetett, hogy ez az érzék belé fog fulni a subjektiv érzelmek árjába, mint azt ama sorai sejtetik, hogy «sokszor szív és ész, komor sejtelmeken elfáradva beteggé teszik az értelmet és nyelvet». (21. l.) Szomorúan jellemző képe ez a fiatal drámaírónak, a ki az életben legelőbb annak elegikus helyzetei iránt mutat érdeklődést, elfáradt szívvel és lélekkel kezdi meg pályáját, melyen a komoly küzdelmek csak ezután kezdődnek rá nézve!

Alig hogy elhangzott a taps a színpadon, az irodalom részéről nyert magasztalások még ott csengettek szerzője fülében, midőn új drámájával: *A végrendelet*tel igyekezett a színházi közönség és az irodalom figyelmét magára fölhívni. Még elő sem adták, már azt írta róla legnagyobb pártfogója, a *Honderű*: «A mű jelessége felől egy vélemény uralkodik mindazok közt, kik azt olvasták». Siettette előadatását, nehogy, mint rendes szokássá vált, «csak

vásárkor kapjunk új darabot». Előadása után a legszebb haladás jeleit vette észre rajta és azzal a kijelentéssel zárta sorait, «ha ez többi műveinél is szerzőnek hasonló arányban történendik, szép jövője bizonyos». Lássuk csak, mennyiben felel meg e nagy magasztalás a valónak.

A *Végrendelet*ben is (1845. augusztus 21.) a drámai bonyodalom alapgondolatát szavakban találjuk kifejezve. A grófnő így szól az I. felvonás 8. jelenetben és az V. felvonás végén: «Az ifjú kebelben egy gondatlanságból eredt baleset által gyakran oly mag fogamzik, mely késő korának terem elsenyvesztő méreggyümölcsöt» Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a grófnő a II. felvonás 11. jelenetében, Tárayval beszélgetvén, «a megbántott természet gyakran megfoghatatlan úton szolgáltat igazságot és méltányosságot». Más szóval az elkövetett bűn magában rejti bűnhődése csiráit, bűneinkért a büntetés elmaradhatatlan. Inkább erkölcsi, mint drámai alapeszme, alkalmasabb a regénynek széles kezelést megengedő szerkezetén belül, mint drámában, hol nem a múlt, hanem a jelen érdekel legfőképen.

A grófnő egyik bűne, hogy hitt a boldogúlt Táray Péter szerelmi vallomásában, sőt tovább ment, föláldozta erényét. Az öreg Táray kineveti a magát anyának érző leányt és a házasságról mit sem akar tudni. A grófnő szégyenével elmenekül hazájából és Mainzban leánygyermeket szül. Itt következik második és szerintünk legnagyobb bűne, hogy kivetkezik az anyaiság érzelmeiből és a világba dobja azt a gyermeket, a ki születésének éppen nem oka. Ez a vonás elég volna, hogy utálattal forduljunk el az anyától, ki legszebb, legnemesebb hivatásáról feledkezett meg. De van még egy harmadik, sőt egy negyedik bűne is. Táray Péter megnősül és neje figyermeket szül. A grófnő kicserélteti ezt a gyermeket és mást csempész helyébe s aztán gazságát azzal tetézi, hogy a gyermekágyas Táraynénak elmondja a megtörtént csempészést, mire az görcsöket kap és meghal. Minő utálatos ez az Alpáriné, a ki nem azon a férfin boszúlja meg magát, a ki őt megsértette, hanem annak gyermekén és nején, meg a saját gyermekén! Van-e ebben logika és ha van, hogyan képzelhető, hogy valaki ennyi gonosz tett lélekfurdaló tudatával élni is tudjon, férjhez menjen, sőt leánygyermekét eszményi elvek szerint tudja fölnevelni!

Úgy látszik Czakó csupán azokat a főhősöket szerette, a kik-

nek lelkét nem egyetlen bűn nyomta, hanem azok egész halmaza. Nem egy «elsenyvesztő méreg-gyümölcs» öli meg őket, de egy egész rakásra van neki szüksége, mintha félne attól, hogy egynek hatása nem volna képes megölni az ő erőteljes főhőseit.

A grófnő ezen bűnhalmazata azon keret, mely a dráma meséjét összetartja és egészszé préseli, természetesen a véletlen hatalmas segítségével, mert e nélkül lehetetlen volna meg is indulni a mesének, annál kevésbbé egységes egészszé tömörülni. Itt van először is a kicserélt fiú: gróf Táray személyében, a ki semmit sem tud sorsáról, mert atyja végrendeletét csak nagykorúsága születése napján szabad fölbontani. Itt van az igazi Táray gróf, a kit Bécsben mint kitett gyermeket szedtek föl, a ki később Rómába kerül, hol a véletlen összehozza az ál-Tárayval. Ez gondjába veszi, kitaníttatja, s most mind a ketten Pesten vannak, együtt laknak s mint Castor és Pollux szeretik egymást. Ez a Kereszti szobrász tehát az igazi Táray. De itt van a grófnő gyermeke is, a Mainzban született, a ki Pesten, mint tánczosnő arat babérokat: Riole Nina. Ha a véletlennek ily nagy és ily lényeges szerepet juttatunk a drámában: vagy túlbecsüljük a véletlenek szerencsés összetalálkozása könnyű voltának tényét, vagy a dráma törvényeiről van hiányos fogalmunk és szükségszerűen egymásután következő dolgok logikája helyébe a drámaíró korlátlan önkényét helyezzük, őt nem illető jogokba. Ennyi szerencsés összetalálkozás ingatag talajára van építve e dráma meséje, melynek főeseménye Táray szerelme Alpáry Antonia iránt, mellékeseménye Riole Nina érdeklődése Táray iránt.

A grófnő nem akarja, hogy leánya Antonia, Táray neje legyen, azért magához kéreti Riolét, a ki szerelmes Tárayba, hogy a ma végbemenő estélyen olyan helyzetbe juttassa a grófot, hogy Antoniának oka legyen tőle elidegenednie. Antonia kihallgatja az összeesküvést, az anyja meg nem is sejti, hogy leánya a titok árulója lehetne, pedig tényleg megírja a dolgot Táraynak s óva inti, hogy a hálóba ne kerüljön. A grófnő a végrendelettől fél, mely titkát rejtheti magában, de bár Táray nem bontja föl a kitűzött napon, mely összeesik az estély napjával, nevelőjétől megtudja atyja viszonyát Alpárinéval, megtudja a mainzi lebetegedést és egyéb összevágó adatok segélyével kihozza, hogy a grófnő gyermeke nem lehet más, mint Riole Nina! Táray az estélyen azt

hazudja, hogy elolvasta a végrendeletet s miután a jelekből arra következtet a grófnő, hogy a végrendeletben nincs elárulva Táray kicseréltetésének titka, beléegyezik leánya eljegyzésébe. Tárayból ezek után kitör a megsértett férfiasság; szemére hányja a grófnőnek, hogy kelepczébe kerítette, melyből csak egy jóltevő kéz szabadítá ki s midőn Rioléra kerül a sor, kivallja, hogy e nő a grófnő leánya. A grófnő összeroskad későn megérkezett gyermeke Riole előtt, a miből Táray azt hiszi, hogy saját üdvét ölte meg.

E felvonásvég kétségkívül meglepő és a színpadi hatás ismerőjére vall, de egy kissé időelőtti dolog, mert a dráma többi három felvonására alig marad sok tenni való, hacsak az elolvasandó végrendelettel nem akarunk új bonyodalmat, új drámai tetőpontot teremteni. Pedig tényleg ebbe a hibába esik a drámaíró és új szálat keres ki, hogy meséjét tovább szőhesse. A harmadik felvonásban Táray elmondja nevelőjének mindazt, a mit mi a dráma két első felvonásából tudunk. Majd Riole jön meglátogatni Kereszti műtermét és itt Tárayval találkozik, a ki rejtett szavakkal elárúlja neki származása titkát. Erre következik a végrendelet felbontása, mire Táray, a jogos örökös, Kereszti javára mindenről lemond és el akar távozni. Csapás csapásra éri. Jön a főispáni helyettes, hogy a királyi kitüntetésről értesítse, mire Táray szó nélkül összerogy, és a függöny legördül. Ez a harmadik felvonás minden külső hatásossága mellett a legbetegebb pontja e drámának. Szinte kellemetlenül érezzük, hogy nincs helyén, episodikus jelenetei szétforgácsolják az érdeket. Meglátszik rajta, hogy írója kereste az érdek fokozását a második felvonás után, de nem találta meg, mert bár a végrendelet forduló pont Táray életében, ennek a második felvonás zárszavai után elhatározó jelentősége nincs. Innen kezdve nem bírja Táray, mint drámai hős érdeklődésünket. Az érdek inkább a grófnő, inkább Riole Nina felé von, mert az ő sorsuk eldőlésétől függ Táray sorsa, a ki megszűnik cselekvő személy lenni, mert a végrendelet elvonta alóla a talajt is, a melyen megállhatna, nem hogy azon állva, megküzdhetne sorsával. Innen kezdve csak az összeroskadás van hátra és ebből a szempontból teljesen logikus dolog, ha mindjárt túlzott is — Táray megőrülése, legalább túlzott külső megnyilatkozásában.

A negyedik felvonásban a grófnő jelenete Tárayval, a ki elmondja most már élete titkát, inkább megrikató, mint drámai,

mert nem a jelen adja meg annak megrendítő színezetét, mint inkább a mult, mely az ő bűne, az ő tévedése nélkül játszik bele élete történetébe. A helyzet hamis érzelmek húrjait hozza mozgásba, midőn Táray azt akarja megtudni, kik voltak az ő szülői. «Atyám nevét, ha bakó volt is.» Innen kezdve az őrülési jelenetig minden ízében bizarrá válik e dráma. Nincs benne még nyoma sem a dallamnak, a mint nincs abban sem, midőn Táray «összevissza csapdossa a zongorát» felvonás-záradéknak. Mi marad hátra ezek után az ötödik felvonás számára? A leszámolás a darab másik hősével, Rioléval, a ki azért jött, hogy boszút álljon Tárayért a grófnőn. Kereszti lemondása új nevéről, a végrendelet elégetése, melodramatikus episodok, melyek csak töltelék gyanánt jöhetnek számításba, mert a kifejlés lényegére nincsenek befolyással. Riole boszútervében sok része van a bombasztnak, mely elveszi az ő eszét, a mint elveszi szavainak emberi értelmét is. Oly hangon akar beszélni, «mely gyötrelemre ébreszsze az alvó márványt»! Később pedig oly jajról beszél: «mely átfúrná a föld sziklakeblét»!

Hogy meggyilkolja saját anyját s csak a haldoklótól tudja meg, hogy kit gyilkolt meg, ez részleteiben a darab legpathetikusabb részlete s kitünő előadók nagyon hatásossá tehetik, de megindítás helyett görcsöket okozhat hallgatóinak, kiket úgy is kifárasztottak a bizarrságok túlzásai. És ha ehhez hozzáadjuk, hogy Táray visszanyeri emlékezetét, eszét, s a haldokló grófnőtől megkapja Antonia kezét, olyan érzelmeket támaszt bennünk e dráma, melynek kuszáltsága a helyett, hogy lelkünket rázná meg, csupán agyunkat bódítja el.

A grófnő vége tragikus, az események révén azonban inkább a multban, mint a jelenben megokolt. Egyetlen vallomása mindent jóvátehetne, és ezt a vallomást a drámairó nem engedi ideje korán megtétetni véletlenségből, és utóbb is csak akkor, midőn minden késő. Miért kell a grófnőnek éppen a saját gyermeke kezétől elvérzenie? Ha a grófnőt csak álhiusága tartaná vissza a vallomástól, midőn nem is gondol a gyilkosságra, még volna értelme e helyzetnek; de midőn hallgatói tudják a valót és a véletlent oda erőltetettnek látják, lehetetlen, hogy a hatás ne csorbúljon, látván a szándékosságot, mely csinálja a végkimenetel véres voltát, az igazáń tragikus vég rovására. Riole úgy is mérget ivott. Mennyivel igazibb volna, ha a méreg hatása megakadályozná a gyilkosság-

ban. Az anyára gyilkos szándékkal emelt tőr egyértelmű volna a gyilkossággal, s az életben maradt anyának sorsa csak annál rettenetesebb azon tudatban, hogy e tőrszurást megérdemelte elhagyott gyermekétől, a kinek haldokló ajkára nyomhatná első és utolsó, de kibékítő anyai csókját. A grófnőre nagyobb büntetés volna a halálnál az élet, és Riole vége, nemessége daczára, sokat, mindent veszt előttünk, az anyagyilkolás öntudatlan tényével is. A külső hatás erőltetése megrontja a tragikus hangulatot. Talán Riole túlzásra hajló természetének erősebb kiszínezése mentene egyet-mást, de ez a pont rosszul van kezelve, és végső tettének okául szerelme Táray iránt, szintén rosszul van megválasztva, midőn úgy is sejtheti, hogy nála csak testvéri szeretetre számíthat.

A *Végrendelet*ben nincs egyöntetűség. A mi fejlődést jelent, ez a drámai összeütközések ki nem kerülése. Még hamis úton jár a drámaíró, de a valódi tehetség bélyegével homlokán.

Hihetetlenül hangzó dicséretekkel halmozta őt el egyik politikai lapunk:

«Czakó jelen drámában ismét kitünő jeleit adá nagyszerű drámai hivatásának . . . ezen mű (különösen a négy első felvonás) a benne nyilatkozó teremtő lélek, az elragadó fenséges költészet és mesteri szerkezet által bármelly nagy nemzet drámairodalmában méltó helyet foglalhatna . . . drámairodalmunk kifejlesztését leginkább Czakótól várni jogunk van s ezt úgy hiszszük nemcsak a legszigorúbb kritika, de még az irigység is kénytelen elismerni.»

De mintha maga is megsokalta volna a nagy magasztalást, hozzáteszi:

«ki kárhoztatna bennünket, hogy illy ritka, de épen azért lélekemelő órákban örömünk lángja a határokon talán túlcsapong.»

A *Budapesti Hiradó* kritikusa ugyan azt hirdette Czakó műveiről (1847), hogy azok aljasok, mire az *Életképek* erősen kikelt ez állítás ellen azzal a kijelentéssel, hogy a *Végrendelet*ben uralkodó elem «kitünőleg finom, udvarias és úri». Az első hatás azonban nem volt már tartós s midőn 1845 Őszelő 20-án Lendvayné jutalomjátékúl választja, a *Honderű* el nem titkolhatta, hogy a közönség «nagy részét azonban ma a közkedveltségű jutalmazandó neve is vonzá».*

* V. ö. *Honderű* 1845. I. 157. és 173., 259. l., II. 260. l. és *Életképek* 1845. II. 59—60. l.

A következő évben a *Pesti Hirlap* Czakónak *Judith* cz. új drámájára kezdte a közönség figyelmét fölhívni, mint a melynek olvasópróbáján jelen volt s azt előleges dicséretekkel halmozta el. Ugyanazon év augusztus 17-én meg is jelent a színen az új dráma: *Leona* czímen.

Leona másodhajtása annak a törzsnek, a melyből a *Végrendelet* Alpáry grófnéja fakadt. Még alapeszméje is ugyanaz: hogy az ifjúkor egy pillanatnyi vigyázatlansága gyakran késő korának terem «elsenyvesztő méreggyümölcsöt». Leona is bukott, mint Alpári grófnő, csakhogy gyermekét nem hagyja el, mint emez, hanem megfosztják tőle. Mint apácza vétkezett Eraszttal. Azután bűne miatt börtönbe kerül. Fiáról atyja gondoskodik, ki elmenekülve a világtól egy erdő mélyén parasztkunyhóban lakik, tudományának, természetimádásának él, mint olyan ember, ki a társadalmi közszokás ellen vétvén, nem tarthat többé jogot embertársai elnézésére.

Természetimádóvá vált, a kiben van néhány cseppnyi *Manfred* és *Faust* véréből, néhány rokon vonás az ő vétkeikből. Philosophiája nem engedi cselekvésig jutni, s ez az, a mi miatt azután mint drámai személy: élettelen.

Erasztot a kiállott szenvedés embergyűlölővé tette, de olyanná, a ki az egyes embertől nem vonja meg igaz szeretetét. Fiát Aquilt a saját elvei szerint nevelte s azután a világba küldi, hogy ott elméletе mellé a tapasztalás gyakorlati elveit szerezze meg. Erasztban a szenvedés árán szerzett embergyűlölet világfájdalommá sűrűsödött, mely kétségbeejti az emberiség sorsa miatt, de nem öli el benne a szív nemesebb érzelmeit. Ez teszi őt élvezhetővé, a nélkül, hogy drámaivá alkotná. Neje, Leona a kiállott szenvedések után elaljasodik érzelmeiben. Furiává teszi gyalázatja, gyermeke és férje elvesztése, az a gondolat, hogy élte romjain már csak a kínlódás jut neki keserves osztályrészül. Eraszt a fia mellett, egyik barátja leánygyermekét is neveli. Mi természetesb, mint hogy Aquil és Irén közt oly mély rokonszenv keletkezik, melyet szerelemnek nevez a világ, de a melynek nevét ők nem ismerik, csupán hatalmát érzik. Aquil engedelmességre, önuralomra van szoktatva és atyja parancsa miatt azonnal távozni kész. De az eltávozottat az a névtelen érzelem, melytől a természet gyermekei se mentek, visszahozza Irén karjaiba, és ez utolsó éjen testileg is egymáséi lesznek, nem

tudva, nem sejtve, hogy mit tettek, nem gondolva az édes, önfeledt ölelkezés természetes következményeire.

Ez az előjáték. A tragœdia első felvonása három év után játszik. Irén anyává lett és Aquil fia, napjának egyetlen öröme. Férjét, mint rajongó forradalmárt az alatt a bakó végzi ki, búcsúzó levele olvasásakor Eraszt megvakúl és most Irén szintén élete romjain áll.

Eraszt vaksága inkább a drámaíró fogása, mint természetes folyománya a váratlan csapásnak. Ugyanis neje, Leona él, a ki idelátogat hozzájok, hogy a vélt remetétől tanácsot kérjen. Ő sejti, hogy Eraszt az ő elveszettnek hitt férje, de nem kutatja; Eraszt pedig vak és így nem ismerheti föl Leonában nejét. Ebből a mesterkélt helyzetből foly Leona gonosz tette, Iréne bukása és Aquil jövő boldogságának összedőlése.

Eraszt már az előjátékban haldoklik és pedig oly komolyan, hogy minden új felvonás kezdetén csak annál meglepőbb, hogy Erasztot még mindig életben találjuk, örökös sejtelmével, sőt bizonyosságával a közeli végnek. Ez ugyan természetes dolog öreg embernél, de nevetséges a drámai hősnél, a ki az események központjában áll s előttünk, vagy fülünk hallatára énekelgeti mindig elölről kezdve halotti dalát.

Leona, a ki közéjök furakodott, a helyett, hogy kutatná Erasztban férjét, gonoszságokon töri fejét. Megirigyli Irén boldogságát, kiről azt hiszi, hogy ő az anya jogait bitorolja. Megirigyli gyermekét, mint a ki nem feledheti, hogy az övéitől gonoszúl megfosztották. Elhiteti Irénnel, a vallási őrjöngőnek vad, de számító fanatizmusával, miután házasságán nincs egyházi áldás, gyermeke kereszteletlen, hogy azon esetben, «ha atyja hanyatló élte kimúlik az éjen, a nélkül, hogy a lenyugvó nap sugara áldozatod könnyharmatában törnék meg». . . . el fog kárhozni. A kárhozattól való megváltást csak az fogja előidézni, ha a bűn gyermekét, a kis Aquilt megöli. E tett magyarázatát Leona így adja monologjában:

«Miért lehet egy szó, egy lépés, egy tévedés a romlás ajtajának vagy a meny üdvének kulcsa? miért van lelkünk és szívünk kiállítva indulattal, szenvedélylyel, miként szoba butorokkal?» . . . «A fű és ember keblében megteremtett méreg nem magaért van» tán . . . «egy felső, előttünk ismeretlen lény gyönyörűségére?» — kérdi.

Leona megvesztegette gonoszságból Irén testét és lelkét, s midőn a kivitel előtt összeroskad Irén, gyermeke ágya előtt, Leona

fojtja meg a kis Aquilt és a felébredő anyával elhiteti, hogy e tettet ő követte el. E tett perczében érkezik meg Aquil, a kit, mint őrült forradalmárt börtönre vetettek ugyan, de a hol egyik bölcs börtöntársa kigyógyítja őt «nyomorú világfájdalmából».

A harmadik felvonás nem egyéb, mint Aquil meséje, melyben multját tárja föl és elmondja szerencsés megszabadulása történetét atyjának. Atyja viszont elmondja most fiának származása titkát, melyet Leona kihallgat s a melynek végén fölfedi magát férje és fia előtt. Csakhogy minden késő. Irén megőrült az elkövetni vélt tett súlya alatt. Aquil most tudja meg, hogy neki távolléte alatt fia született. Leona bevallja a tettet és erre Eraszt átokkal ajkán hal meg, oly hosszú haldoklás után végre a harmadik felvonás végén.

Az utolsó felvonás nem egyéb, mint dialogizált vád- és védbeszéd. Aquil Irént vádolja. Irén bűnösnek érzi magát és csak a szenvedést tartja méltó osztályrészének. De midőn Leonától megtudja, hogy nem ő volt gyermeke gyilkosa, az öröm megöli és halva hul férje lábai elé. Leona védőbeszédére Aquil mindent megbocsát anyjának, abból a gondolatból indúlva ki, hogy «Ez a világ a legjobb világ! benne nincs jó és nincs rossz; nyugodjál bűneiden», elfeledi hozzá tenni, a mit Hamlet tesz hozzá ehhez a gondolathoz, «hogy az emberek teszik azzá»: t. i. jóvá, vagy roszszá.

Aquil magáról mondja: «bolygó csillag leszek a földön, melynek sem fénye, sem melege». Leona életben marad, a mi nagy büntetés reá nézve, mert «meg sem őrülhetek», mint maga mondja. De valjon drámai cselekmény-e ez? Oly alakokkal, kiknek összes tetteit a fatalismuz intézi? Mert melyikök cselekszik itt tudva, akarva és nem egy benső vagy külső kényszer nyomása alatt? Erasztot az elmélet lehetetlen alakká törpítette, a ki eltávolítja magától a cselekvésre egyedül képes Aquilt. Aquil báb az atyja, miként báb Leona kezében. Az atyja a jóság, Leona a gonoszság forrása, de amaz tehetetlen, ez cselekvő. És miért éppen Leona? Mert a rossznak nagyobb szerep jut az ember életében, vagy mert a nő minden földi bajok forrása?

Czakó e tragœdiájának alakjai mind betegek, de e betegségök csiráját a drámairó oltja beléjök a saját véréből. Gondolatvilágok természetlen; eszméik nem illenek be a társadalmi formák szűk keretébe. A mult bűnének férge rágódik Eraszton és

Leonán és e féreg megöli Aquil és Irén egészséges törzsét is. De ami e tragœdia legnagyobb hibája, ez az, hogy Aquil és Irén bukását erőltetve látjuk, mintha csak a drámaíró a bukásban lelné gyönyörét anélkül, hogy egy tiszta dallamot találna ebben az életben, mely rokonságban van lelkünk isteni zenéjével. Eraszt lelkibeteg, kit a természetimádás tesz némileg élvezhetővé; Leona lelki beteg, ki betegségében csak a gonoszság gyönyörét tudja élvezni; Irén lelki beteggé lesz, az el nem követett tett nyomása alatt; Aquil, az életben maradt Aquil meghalt az életre, a társadalomra nézve: gyógyíthatlan betege átélt szenvedéseinek. Valóságos kórházi lég árad felénk e tragœdiából, vegyülve a halottaskamra dohos levegőjével. Ha részletei elszédítenek, ha philosophiája, mélysége mellett is megborzaszt: végkifejlődése iszonnyal tölt el, mert azt hirdeti, hogy tetteink intézője a megtébolyodott sors, és őrültsége könyörtelenségével tépi szét mindazt, a mi ez életben szép, a mi méltóvá teszi, hogy hozzá ragaszkodjunk. És ha ez áll, akkor igaza van Aquilnak, a ki így szól atyjához: «Szükséges lett a rossz; s a világ, kórháza a senyvedt szellemnek.» (294 l.) De ez a philosophia megölője minden tragikus, igaz hatásnak.

És minő szigorú kritika fogadta Czakó Erasztját! Szinte csodálatos a különbség a túlságos magasztalások és e túlságos leszólások közt! Kolozsvári bukása után ugyan azt jegyezte meg a *Honderű* «hogy költői becscsel bír és drámai erőre mutat», de nem feledte azt is hozzá tenni: «mint színpadi termény gyarló, mint irányű ferde, mint drámai compositió elhibázott.»*

Egy másik bírálatban pantheistikus iránya ellen kél ki, «mely fájdalom! már magában véve kárhozatos s a status és társaságrai hatásaiban egyenlően vészthozó volna. Költői úton a legszebb, legmagasztosabb költészettől akar megfosztani; a művészet segélyével a pantheizmus örvényébe taszítani.» Végül azon reményének ad kifejezést, hogy Czakó nem fogja a költészet eszményét «a borzasztó aljasság és undorító természetlenség sárjával dobálni.»**

Egy szemernyit sem volt kiméletesebb, bár alaposabb és részletesebb az *Életképeké*, mely véleményét ebbe a mondatba foglalta össze: «igen nagy tárgy körül, igen kisszerű botlás a jelen

* 1847. I. 63. l.

** 1846. II. 153—155. és 171—176. l.

tragœdia». S midőn egy — Z. — jegyű kritikus a legnagyobb elismerés hangján védelmezte Leonát mint «classicus remekmunkát» «isteni művet», visszatér régi nyilatkozatára azon kijelentéssel, hogy Czakónak nincs oka panaszkodni a kritika méltánytalankodásáról. Ez némileg igaz, de nem teljesen, mert első darabjai égig magasztalásai után ez a sárbarántás, (amahhoz méltó,) a drámairót valóban könnyen zavarba ejthető túlzás volt. És mit tett az *Életképek*, midőn Czakó darabját 1848-ban — holta után — fölújították? Magasztalólag írt Czakóról is, meg *Leonájá*ról is «a mennyire a tökélyt megközelíteni lehet (!) annyira megközelíté azt Czakó *Leonájában*; s ha tévedt az irányban: ő még tévedéseiben is nagy szellem volt, sokkal nagyobb, mint azok, kik alantjáró meséket tetszés zaja közt vivének keresztül a színpadon.» Aztán a «*Világ szinjátékával*» hasonlítván össze, így végzi «Hugó Károly a maga természetfiában fellépteti a physikai erő diadalát a társasági puhaság ellenében s a romlatlan szív egy-két vonását csupán mellékesen festi, míg Czakó eszméje sokkal óriásibb, mert ebben a lélek, a szellem a fődolog». Czakónak meg kellett halnia, hogy elmondhassák róla, hogy drámairodalmunk folytonos előhaladását az ő sírjába higyjék eltemetve!*

A hanyatlást drámairó pályáján mégsem *Leona* jelenti, hanem a gyors munka fölületes terméke: A *Könnyelműek* (1847. febr. 5). Teljesen rokon tárgyat dolgozott föl Czakó ezen drámájában is mint a *Végrendeletben* és *Leonában*. Az alapeszme közös: a hibás lépés tragikus következményei. Itt a hibás lépés nincs a multban megtéve, hanem a jelenben s így a tragikus összeütközésre egészségesebb alap kinálkozik. Csakhogy ép ez az eset mutatja, hogy Czakó mily kevéssé értett még ekkor az igazán tragikus összeütközések kifejtéséhez, összeállításához s mily kezdő volt (erőteljes drámai nyelve mellett, melybe itt-ott bombaszt is vegyült) a drámai mese megalkotásában. Jellemei bábok, a melyek kész dictiók elmondói s a szerint alakulnak, a mint a drámairó akarja. Pedig egyetlen drámájának sincs ilyen alkalmas meséje, mint ennek, ha tudná központosítani s nem folyamodnék valódi tragikus hatások helyett melodramatikus eszközökhöz. A külső hatás

* *Életképek* 1846. évf. 246—249., 287., 352—354. l. — U. o. 1848. I. 57—59. l. és Erdélyi Kisebb prózái II. k. 103. l.

kedvéért szétforgácsolja jó meséjét és minden felvonásának úgyszólván új központokat keres.

Az elsőben Dernői megtudja Adél hűtlenségét és hogy egykori kedvesének a férje miatt a saját nővére a vízbe ugrott és jelenleg élet és halál között lebeg. Dernői lelkét még egy más bűntudat súlya is nyomja: atyját szélütés ölte meg, mert csalódott abban, hogy fiát elutazása és távolléte el fogja idegeníteni Adéltől. És íme, midőn Dernői mindent áldozott, Adélt más férj karján találja. Nemtelen boszúra szánja magát: hogy Vinczét elüti az alispánságtól és pénzügyileg tönkre teszi, Adélt pedig új szerelemre lobbantja. «Szeretni fogsz — így szól — még egykor engem, hanem szerelmed keserves leszen. Együtt gyászoljuk meg atyámat arra esküszöm.» A második felvonás két hóval játszik az első után. Minden úgy történt, mint Dernői óhajtotta. Már csak arról van szó, hogy legalább még egy ideig megmaradhassanak a régi lakásban. Ez Dernőitől függ, kit Adél anyja magához kéret. Ez alkalommal a férj kihallgatja, a mint Adél szerelmet vall Dernőinek. Vincze két pisztolylyal is Dernői után lő, de halálos seb helyett csak karját vérzi meg és mindennek daczára — Dernői megadja a lakhatási engedélyt. A harmadik felvonás két évvel a második után játszik. Dernői külföldre ment, de anyja hivására Balaton-Füredre jön, hol a véletlen összehozza a beteg, a sokat szenvedett de mélyre süllyedt Adéllel. Adélban feléled a régi szerelem. Vallomása, lemondása, megtérése egyike a dráma legszebb jeleneteinek — de czélra nem vezet és oly hatással van, mint valami intőbeszéd — süketek előtt. Dernőivel csak annyit igértet meg, hogy tudatja majd vele, ha szeretni fogja. És mi czélja ennek? Semmi, mert sem Dernői sorsára, sem a dráma kifejlésére, további menetére nincs egy csepp befolyással. Mondva csinált helyzet egy pár hatásos kifejezés érdekében. A negyedik felvonás két hóval az előbbi után történik. Adél és Vincze együtt vannak. Nincs más menekvés előttük a bűnnél. Vincze arra gondol, hogy testvérét, a ki kötendő házasságával minden reményétől meg akarja fosztani, meggyilkolja. Neje nem áll reá, de midőn megtudja, hogy Dernői nősülni készül (pedig a nősülő: Dernői testvére) erre maga is rááll, hogy férjének segélyére lesz a gyilkolásban. Felvízi Hektornál éppen ott van Dernői, ki a zivatar miatt nem távozhatik haza. A betörők Dernői szobájába jutnak. Dernői fölébred, megfogja a

gyilkost — s íme ujabb tableau: Adélt, Vinczét tetten érik és a jelenlevő Réveiné is ott ájult el. Mi marad az utolsó felvonás számára, mint még egy megindító kép a «Czimbalom» című fogadóban és a korcsma előtti utczakövezeten. Réveiné megőrült, de utóbb gyógyultnak látszik és kibocsátották a kórházból. Gyágyai doktor ápolja. Öt év telt el a negyedik felvonás óta! Réveiné éppen most halt meg. Leánya négy évi börtön után jön keresni az anyját. A kórházi szolgáktól hozott holttestben anyjára ismer, mire hosszú monologban, melyben sok van Lear átkozódási jelenetéből, búcsút mond az életnek, mérget iszik és meghal. Dernői hozza egyidőben Adélnak elrabolt és titkon nevelt leányát, hogy anyját mutassa meg neki, de maga előtt látván a katastrophát, elsiet a gyermekkel és miként Aquil, ilyen lemondásteljes szavakat ejt: «És most Isten velem, az erdők és bérczek vadon magányában» . . . .

Valóban ez a mese huszáltabban nem is végződhetett. Főszemélyei elhullanak, mint a rothadt gyümölcsök s oly kórházi illatúvá teszik a környező levegőt, mint *Leonában*. Ezek nem az élet alakjai. Ott születtek, ott kínlódnak és ott halnak meg a Czakó beteg lelkében, mely csak az élet legsötétebb helyzetei iránt bír némi érzékkel. Nála nem küzdelem az élet, hanem vergődés, kínlódás egy ballépés miatt, mely gyógyíthatatlan seb gyanánt eszi meg az egész testi szervezetet. Hősei mint betegek halnak meg, az erkölcsi beszámíthatlanság súlyos nyavalyájában. Nemcsak Vinczére illik a mit testvére mond róla, hanem a többire is: «Nem segít rajta egyéb, mint ásó és kapa».

Ferenczy szerint Czakó a *Könnyelmüek*ben «mintha» utánozta volna Obernyik *Főúr és pór*ját. Felvízy második kiadása Zalánfynak Dernői Szenkeynek. (XLIX—L.) A két gróf csak úgy hasonlít egymáshoz, mint két gazember — egyebekben nem. Dernői és Szenkey ellenben, mint a minden izében becsületes, szerelmében küzdő, lemondásteljes férfiú — a csalóhoz, a ki helyzetét bitorolja. Amaz férjes nőt szeret és viszontszerettetik, de a nélkül, hogy helyzetével visszaélne, vagy teljesen lemondana; emez főrangú nőt, a ki mit sem akar tudni szerelméről, sőt a legelhatározóbb perczben hagyja el — a viszonos hála perczében. Amaz életben marad, mint szerelmese gyermekének a gyámja, szívében a megsemmisülés, a lemondás gondolatával; emez mint gyilkos hal meg, részvétlenül hagyva szívünket életével halálával

egyaránt. Dernői jellem, Szenkey nem az. Amaz kerüli, emez üldözi szerelme tárgyát. Az csak jóra, nemesre gondol — emez boszúra. Az csak egykori jegyese iránt érez titkolt, szenvedő szerelmet és a férjet csak sajnálja, emez Julia megvetése miatt a bátyját teszi nyomorúlt koldussá. Hol itt a rokonság ennyi elütő vonás mellett, nem tudjuk megtalálni?! Hogy két mágnás gazember, különböző okokból, az egyik férj, a másik testvér, valjon ez volna itt a rokonság? Dernői nem teszi tönkre volt jegyese férjét, sőt segélyére megy, midőn anyósa hívja, de Szenkey szándékosan juttatja őket az örvény szélére. Felvízy gróf cselekvő, Zalánfy passiv gazember. Amaz maga sodorja magát az örvénybe, emezt tehetetlen szenvedélye. Erős képzelem kell ahhoz, hogy a legtávolabbi hasonlóságot belegondolhassuk! Czakó igen is utánzott, de nem hazai terméket, hanem a franczia irodalom rémdrámáit. Míg a népszínművek a népélet mocskát, a fővárosi lebujok titkait szellőztették, addig Czakó «magasb ranguakat cziczomázott ki vétkekkel, borzasztóságokkal, szívünk húrjait megrázni törekvék és egy sivár phantasia kérlelhetlenségével kapott közéjök, hogy az remegve adjon hangot. Az ő czélja volt bennünket mesterséges terrorizmus által a színpadról szorongásra, rettegésre, szomorgásra kényszeríteni» — írja egyik korabeli kritikusa. A *Könnyelműek*ben «nem egy genialis, de igen buja phantasia tévedését» látták. Szánalmas utánzását Hugó Victor modorának. «Czakó úr minden psychologiai studiumai, melyeket tőn, legfeljebb Sue *Mystére*-jei, Dumas *Monte Cristó*ja és Georges Sand iratainak felületes átlapozásában állanak.» S aztán kimondották az eddig fölülmúlhatlannak kürtölt íróról: «Czakónál hiányzik a genie.»*

Ime, az ő gyors trónvesztésének szomorú története! Látnia kellett magának is, hogy nem érte el azt, a mit akart, de éreznie azt is, hogy nem tehetségén mult az alkotás művészete. Elszomorító körülményei, ellentétbe jövése a szinházi igazgatással, meghasonlása magával és a külvilággal, megteremtették rá nézve azt a helyzetet, melyből csak egy szabadulás van: hogy erőszakkal váljon meg az élettől.

Elég végig nézni eredeti drámáin, hogy mindent sötét színben látó lelkivilágával tisztába jöjjünk. S ha ezekkel sem elég-

* *Honderü* 1847. I. 179—180. és 196—198., 311—314. l.

szünk meg, nézzük meg egyetlen fordítását: *Mari egy anya a népből* czíműt (1846-ból. április 4.)

Még ez a fordítás is jellemző tárgyánál fogva Czakóra. A szenvedés története érdekli őt, az élet sötét oldalai: az iszákos, gaz férj, a ki családját az örvény szélére juttatja; a gyermekét lelenczházba adni kényszerülő anya, kit aztán megfosztanak gyermekétől s midőn ráakad gyermekére, őrültnek mondják és bekényszerítik a bolondok házába. E paraszt tragœdia pendantja az úri: Bussieres grófnéé, kit első szerelme tárgyától, annak beteg testvéréhez kényszerítenek, a ki meghal, beteg utódot hagyva maga után. Appiani doktor, hogy megmentse a grófi vagyont, eltitkolja a halálesetet és Mari gyermekét szedi ki a lelenczházból, kihallgatván, midőn az férjének elmondja, hogy minő jel alatt juttatta oda. Appiani vérszerinti rokon a *Kalmár és tengerész* Arthurjával. Végül ugyan minden napfényre jön, de a tett hatásától éppen az ártatlanok szenvednek, mintha csak az volna az élet változhatlan törvénye, hogy a jókat vérig kell kinozni, hogy másokért szenvedjék végig a véghez vitt bűn büntetését — ily áron juttatva őket a megérdemelt boldogsághoz.

Czakó csak az élet ezen oldala iránt birt érzékkel. Mintha csak a saját sorsát látta volna e mesékben visszatükröződni, melyekben az élet keserű következetességgel szedi áldozatait ép azok sorából, kiket a boldogság legnagyobb teljessége illetne meg. A szenvedő emberekben magát látta. Részt vett azok sorsában, kiket a névtelen hatalom a szenvedések kizárólagos osztályrészeseivé tett. Még a vége e darabnak is oly szomorú accord: annak a bizonysága, hogy a grófnő elvesztette gyermekét. Czakót az a tárgy vonzotta, hol a kibékülés pillanatában az öröm könyei közé a bánatéi is hullanak.

Öngyilkossága okát nagyon sokféleképen magyarázták, de mi a legtermészetesebbnek tartjuk azok véleményét, akik lelkiállapotából magyarázzák ki a szomorú esetet. Az *Életképek* íróvilága állott a legközelebb hozzá, s ha mélyebb barátságot nem is kötött senkivel, ott és a *Pesti Hirlap* szerkesztőségében kell azokat keresnünk, kik a legközelebbről ismerték helyzetét. Az *Életképek** így

* 1847. II. 799—800. l. V. ö. *Honderű* 1847. II. 496. l. Jókai czikkét az *Életképek*ben 1847. évf. 805—807. l. Berczik Á. Kisfaludy társ. Évl.

magyarázza ki öngyilkosságát, a temetés napjáról írott sorokban:

«Örökké setét, feldúlt kedélye űzé ki őt az életből, melly rá nézve éppen nem volt mostoha, csak ő hitte annak. Megölték, halálra űzték őt a fekete gondolatok éjjeli és nappali kisértetei, miktől menekülni nem birt, s mik legkésőbbi műveinek minden betűje fölött virrasztának s mikkel évek óta kelle társalognia, míg lelkét elveszíté köztök. Védangyala helyett üldöző dæmonát találta a költészetben, melly világfájdalmakkal beszélte tele lelkét s midőn a nap fölé röpülni tanítá a legsötétebb örvénybe taszította le.»

Drámáinak személyei, meséi mind e mellett a sötét világnézet mellett szólanak. Czakó hősei nem az élettel küzdenek, hanem az életnek hatalmunkon kívül álló eseményeitől sodortatnak a bukás felé. Tehetetlen áldozatai az élet rettenetes harczának, mely nem ismer irgalmat, nem derületet. Jaj annak, a ki sodrába került! Egyetlen menekvés a méregpohár, vagy pisztoly s csak kivételes esetekben a végleges elvonulás az emberektől, a mi szintén csak az öngyilkosság első lépésének látszik. Nincs eszményi szerelem — bűnfoltok nélkül; az anyaság a legtorzabb formákban jelenik meg; testvér testvérre tör; a jó barát szíve is megfásul; a megszületett gyermek is majd áldozata lesz a gonosz cselnek, majd megfojtják, majd kénytelen anyja holtteste előtt a részvét könnyei nélkül elhaladni — mert baj volna, ha megismerné! És nem nagyobb baj, hogy soha sem ismerhetett anyát? Még a philosophusai is ez alatt az átok alatt szenvednek. Nem ők harczolnak az eszmék ellen, hanem az eszmék nyügében torzul el emberi szellémök. A lelki és testi betegek, a szenvedők és üldözők, az eltiportak és kétségbeesettek, a meggyilkoltak és öngyilkosok eme társaságában nincs egy földerítő helyzet, nincs egy nyugvó pont, a melynél lelkünk kipihenhetné magát. Bódult agygyal kérdjük: hát ez az élet? Hol a megvigasztalódás gondolata? Valjon érdemes ezért az életért meghosszabbítani napjainkat? És a költő fegyvert ragad, hogy saját lelke dæmonaitól meneküljön — de tehet-e mást az, a ki az életnek csak a legsötétebb oldalait látja, napsugártalan nappalait, örökké felhős elrémítő éjjeleit? . .

E subjectivitás szerepe Czakó drámáiban megfosztja azonban azokat igazán drámai jellegöktől. De ne feledjük el, hogy e műveket oly fiatal író irta, ki az elsőnek írásakor nem volt még 25 éves

s halálakor a 28-ik életévét sem töltötte be! Pályája kezdetén állt és ha történeti drámáit nézzük, lehetetlen észre nem vennünk a haladás, a megtisztulás jeleit. De maga vetett véget életének, melynek kínjait egyedül ő érezhette. Öntüzébe fult, mint a vulkán! *

A komoly dráma terén e korban csak egy író ért el Czakóéhoz hasonló sikert: Hugó Károly. Nemcsak Czakót, de Hugót is Shakespeareval mérték össze. Mintha csak a kor a politikai élet nagyságai mellett az irodalmi téren sem akart volna másokat titánoknál látni! A mint a politikai események árja fölszínre vetette közéletünk oly alakjait, hogy mellettök eltörpülni látszott a mult minden nagysága: úgy az irodalmi élet is kereste, csinálta a nagyságokat, hogy méltó társakúl állíthassa azok mellé.

* Czakónak még egy *Judas* című drámájáról is emlékeznek az egykorú lapok. Ennek azonban nyoma veszett. L. *Nemzeti Ujság* 1845. és *Életképek* 1847. II. 545. l. Hogy minő véleménynyel voltak Czakóról 1847-ben a *Honderü* és az őt támogató írósereg, álljon itt korfestő adalékul is az «Irodalmi A, B, C» reá vonatkozó része (*Honderü* 1847. II. 30—31). «Vörös sapkás drámaíró! — ki mindenütt a szenvedély vörös zászlóját tüzi ki, mellyet mint rossz ízlésünk symbolumát és minden művészi igazság szemfödelét lobogtat.»

«Darabjaiban minden *természetlen, torzított.*»

«Talentoma, fájdalom! ráklépéssel haladt fokonkinti kifejlődésében, úgy hogy az első jó darab után, mindig rosszabb, rosszabb következett. — Nem jó ha az ember — óriás lángészről álmodozik — az álmok igen könnyen lidérczczé válnak, melly a korlátolt tehetséget szabad lélekzéshez nem juttatja.»

«*Leona* írója nem egyszer lőn említve Shakespeareval egy companiában! E két úr úgy hasonlít egymáshoz, mint a földgolyó egy vakandtúráshoz — és mégsem hasonlítnak úgy, mert a vakandtúráson mégis van valami földi, holott Czakó úrban teljességgel semmi Shakespearei nincs.» «Midőn ezen fiatal, de együgyű pajtásai tömjénétől félig-meddig máris tönkrejutott szép tehetség, nyiltan és önállással fölszólalt a nemzeti színházi igazgatósági visszaélések ellen, néhány irodalmi utczasuhancz által sárral lőn dobálva. Ne hagyja magát sem dicséret által elkábíttatni, sem sárdobálás által sodrából kihozatni — ha czélt tűzött maga elé, nemes czélt: művészet és irodalomban valódi becsűt teremteni — törjön a czél felé s gondolja magában:

Ebugatás,
Haszontalan csaholgatás
Menyországba nem hallik.»

Igy vált óriássá a kiváló Czakó mellett az önhitt, önmaga nagyságával eltelt Hugó Károly. Egressy Gábor hosszabb czikket irt: *Hugó Károly és színköltészetéről** czimmel és ebben a legképtelenebb dicséretekkel árasztotta el a kétségkivül szép tehetségü embert. Azt maga sem tagadhatta el, hogy legtöbbet ártott önmagának és szerencséjének «az egyén, az ember» és hogy elbizakodottsága «legnagyobb hibája», de hozzáteszi aztán bombasztikus nyelven: «de *Báró és bankár*jával bűneinek és balsorsának egész tartalmát azonnal légbe röpíté», mert ez a mű minden idők elmeműveivel kiállja a versenyt!!! «Ki ezt nagyzásnak tartja — folytatja Egressy, mint valami modern Don Quixote — mutasson elő tisztább, költőibb és bevégzettebb példányát a polgári tragœdiának egész világirodalomból, *én azt ezennel criticai párbajra hívom a Bankár részéről!!!*»

A *Honderű* Hugó sorsát Katona Józsefével hasonlította összesze: «azzal is úgy akarnak tenni mint ezzel, *ehen halni engedék*» (?!!!). A teremtő erejű írók közé sorolja, drámai tekintetben pedig legelsőnek.**

Az *Életképek* egy más kritikusa is osztozott Egressy és Zerffi nézeteiben és Hugo darabjában «shakespearei árnyéklatokat is talált, mi új bizonyságot tesz a teremtő erő mélységes behatásáról», és az «összes drámairodalom» legérdekesebb tüneményei közé helyezte.***

*Báró és bankár*jának nagy sikere a multban, hatása még a jelenben is, egyaránt késztetnek, hogy sikere titkát kutatva, valódi értékét megállapítsuk. Ha czime után indulnánk, iránydrámának gondolhatnók, de minden egyéb, mint az. Érzelmes, inkább novellistikus, mint drámai történetet kapunk, melyben nem annyira az a mi előttünk történik, mint a megtörtént félreértés következményei alkotják a cselekmény tragikumát. Ez a három felvonás nem egyéb, mint elmélkedés egy tragikus eszme felett, egy szomorú, régi melodiának szellemmel telt változata. Ott, a hol a tragicai bonyodalom

* *Életképek* 1847. II. 474—478. lap.

** V. ö. *Honderű* Zerffi Gusztáv Didascaliáját a *Báró és bankár*ral 1847. II. 274—276., 293—296., 313—314., 333—335. l. A vége nincs meg ebben az évfolyamban.

*** 1847. II. 448. l. S—k—i-től (Hihetőleg Sükeitől).

kezdődhetnék ; a régi, a félreértett szerelem, kárpótlást keresne a jelenben és előidézhetné a megzavart erkölcsi rendből természetesen következő tragikai bukást, ott közel vagyunk a véghez és a harmadik felvonás már csak érzelmes és nem drámai helyzetekkel szolgál. A szerelmes pár meghalásán a meghatottság könnyei gyűlnek szemünkbe, de érezzük, hogy e hatás melodramatikus, mely szintén megindit, de nem rázza meg lelkünket e vég kikerülhetlen voltával. Mi a vétke Adélnek ? Hogy szeretett az első szerelem bűnös, de menthető önfeledtségével ? Nem. Szeretett mélyen ; aztán megszökött anyjától Arthurral, de teste-lelke mocsoktalan maradt ! Hihető-e, hogy olyan nő, kiben ily mély és ily határozott jellegű a szerelem, arra a hirre, hogy Arthur jegyben jár egy más nővel, kinek kihirdetésén véletlenül ott van a templomban, azt tehesse, hogy rögtön ott hagyja Párist, mielőtt egy szó fölvilágitást kérne ? A nagy szerelem egyszerre nem mond le, sőt minél mélyebb, annál kevésbbé hisz a megsemmisülés lehetőségében, annál erősebben ragadja meg az utolsó mentőszálat, azaz nem tér ki még a *bizonyos* elől sem, sőt ezt törekszik *kétségtelenné* tenni. Adélt azon nők egyikének tünteti föl a drámairó, kik megfutnak az első hirre, mielőtt a legilletékesebb részről felvilágositást keresnének és nyernének. Ha ez nem történik, sohsem ismerkedik meg Granville-lel s igy sohsem lehet nejévé és természetesen meg fog győződni Arthur bűntelen voltáról is.

De valjon bűntelen-e Arthur? Bűntelennek nem mondhatjuk a nélkül, hogy bűnét elismernők. Ő csak vétkesen könnyelmű, hogy elszöktetés helyett nem vezeti kedvesét oltárhoz és ezzel elejét venné rokonai minden ármányainak. Egy kissé erőltetett dolog az is, hogy a mézes hetek első napjaiban Arthur egyedül hagyja templomba menni Adélt, a mit természetesnek legalább semmiképp sem mondhatunk. De hát igy kellett történnie, ha a mesét nyélbe akartuk ütni ! Mondjuk, hogy Adélt éppen szenvedélye ragadta e lépésre, mely sorsát eldönté. Jó ! De akkor vegyük számitásba e szenvedélyt továbbra is, és hagyjuk működni akkor is, midőn csalódását megtudva, már a kötelességszegés bűnére csábítja, vagy legalább odáig juttatja és aztán a lelkifurdalás révén egész életét kell áldozatúl dobnia.

Nézzük, vajjon bűnös-e Adél, mint hitves ; fölébred-e benne az első, a hamu alá temetett, de még égő szerelem, hogy lángjával föl-

emészsze testét-lelkét? Granville, a szeretetre és becsülésre egyaránt méltó vén férj, a bukás szélére jutott. Csak egy reménye maradt hátra, hogy becsületét megmentse. Egyik régi barátja fiához fordúl segélyért, kit ő nevelt, míg annak atyja politikai menekültként bujdosni kényszerült. Ez a megmentő az utolsó perczben megérkezik, vagyonát felajánlja s így a Granvilleház mentve van. Ez a férfiu azonban nem más mint Arthur, ki első tekintetre csak megvetést érez Adél iránt, e vén férj oldalán látva őt és viszont Adél utálattal tekint e férfiúra, kiről azt hiszi, hogy aljas kéjvágya áldozatául szánta csupán egykor őt! Granvillenak sejtelme sincs e viszonyról, mert éppen az első felvonás végén, midőn Adél elmondaná szerelme és csalódása bús történetét és csábítója nevét készül kimondani, akkor lép be Arthur és a helyett hogy Adél rámutatna, a beszédjében szünetet tartó nő előtt a függöny legördül.

A második felvonás a helyzetet tisztázza a két szerelmes közt és elvetni látszik azon csirákat, melyekből a tragikus vég fog keletkezni! Arthur ki akar térni a kisértés elől és távozni készül, midőn még egyszer találkozik Adéllal, kitől szerelmet kér. Megakarja erővel szöktetni a kötelességét tudó nőt, midőn a férj betoppan és kiűzi a házból Arthurt. Ezzel aztán be van fejezve nemcsak a második felvonás, de az egész tragœdia. Granville nem tudja a két szerelmes *igazi* történetét, csak azt, melyet neje mondott el és azért az ő szemében Arthur csak az a gonosz csábító, ki iránt Adél eddig mély undort érzett. Granville nem fogadhatja el ezek után Arthur pénzét és megérik lelkében az öngyilkosság gondolata, mert vagyoni bukása szégyenét nem tudja túlélni. Ha Adél föl-fedné a valót, ennek nem kellene megtörténnie, de Adél elhallgatja. Van-e oka Adélnak a hallgatásra? Épenséggel nincs, sőt látva férje idegenkedését a pénz elfogadása körül, neki ki *kellene* mondania a valót, mert ezzel Arthur és a saját férje becsületét mentené meg. Granville Arthurban még most is azt a hitvány embert látja, kit Adél az első felvonásban eléje rajzolt. Ürügyet keres, hogy nejét eltávolítsa, ez alatt szobájába vonul, hogy fejbe lője magát.

Arthur szerencsére még nincs messze és akkor tör be Granville szobájába, midőn ez öngyilkossá akar lenni és abban megakadályozza. Arthur már ekkor lemondott és Granvillet boldoggá akarja tenni Adéllal — a helyett, a mi természetesb, hogy ez a

dolog megfordítva történnék. De így kell lenni, mert a drámaíró egy mostanra tartott levél főbb tartalmának elmondásával deríti fel az ügyet és hozza tisztába Granville előtt a dolgot. Granville csak ezután gondol igazán az áldozatra, midőn Arthur eltávozott és elegikus hangon áradozik kora előhaladottságáról, midőn zajt hall. Arthurt hozzák vissza félholtan. Ő ugyanis azon nő fivérével, kivel házassági hírbe keverték, párbajt vívott. Ezt a sebét ki sem heverte, midőn Granville segélykérő levelét vette — rohant, hogy megmentse barátját. Most ezek a sebek fölszakadtak és elvérzik, Adél pedig a karjai közt adja ki éltét. Granville csak adósságait akarja kifizetni előbb, hogy aztán ő is velök költözzék a túlvilágra.

A szerelem ölte meg Arthurt? Csak külső sebétől hal meg. Tragicus-e ez a halál? Ép oly kevéssé, mint Arthur egész személye a darabban. Arthur el akarja a nőt ragadni, de ez csak erőszak, mely tragikussá akkor válnék, ha Adél sem vonakodnék — a pillanat mámorában — e lépéstől és e tett kivitelében nem önakarata, hanem férje közbelépte akadályozná meg. Arthur tette férfiatlanság; az erő visszaélése a physicai gyengeséggel szemben. Ha Adélban, legalább pillanatra, fölébredne az első szerelem végzetes szenvedélye, nemcsak tragikus halála hatna meg jobban, de megrázna a fékezhetlen szenvedély mámora, mely bűn és a mely büntetést érdemél, de szemünkbe csalja az emberi részvét forró, igaz könyeit is. E nélkül színpadi hatáskeresést látunk, mely mélyebbre nem tekint és megelégszik a tragikum látszatával, külsőségével, annak való, elragadó hatalma nélkül.

És minő lelkesültséggel írtak e darabról első előadatása után! «Ha valaha lett volna valaki — írja a *Honderű* — ki Hugo úr jeles költői tehetségében kétkedhetett volna, azt a *Báró és bankár* ellenkező véleményre téríté». Hogy egy szomorújáték az egész közönséget egyformán magával ragadja, ehhez ugyan «nem mindennapi tehetség kell», de nem ez a «legfényesebb oldala — szerinte — Hugo úr föllengő Muzsája legújabb szárnyalásának», hanem «*különösen azon költői természaranytól csillámló gyönyörű nyelvanyag (!) mellyel a koszorús író soha dusabb pazarsággal nem merített saját magasztos lelke bányájából (!) mint épen ez utolsó szerzeményében*».*

* *Honderű* 1847. II. 278. l.

Alig hangzottak el e magasztalások, midőn az *Életképek* * azzal a megdöbbentő újsággal állt elő, hogy a *Báró és bankár* «a legújabb fölfedezés szerint tárgyára nézve egészen, helyzetére nézve is több helyütt Basancourt franczia írónak egyik novellájából van átvéve. Egész eszmék és dialogok egyeznek a franczia eredetivel, még a nevek is ugyanazok: Granville és Mirmont.» Szintén három személy játszik abban is s a tények folyama ott kezdődik, úgy foly és ott végződik, a hol és a hogy e drámában.

«Szerettük volna — írja az *Életképek* — mindenesetre, ha Hugo Károly ezt maga vallotta volna meg, mielőtt a lapok véleményeiket elmondák felőle s ne hagyott volna bennünket birálóink által compromittálni, kik őt olly dologért (a dráma inventiójáért) dicsérték meg leginkább, melly egy harmadik elhallgatott szerző érdeme. Basancourt ugyan nem a legsűrűbben hangzó név a külirodalomban; annyira azonban mégis kár lenézni a közönséget: hogy közötte egyetlen egyet se gyanítsunk, ki a kérdéses novellát olvasá. Ime a mystificatio napfényre jött (plagiumnak nem is nevezhető elannyira fordítás az eredetiből) s már most nem tudjuk: hogy mi kezdjünk-e pirulni, kik Hugo urat dicsérni hagytuk, vagy Hugo, ki e dicséreteket elfogadta?»

Nem vagyunk ma még abban a helyzetben, hogy akár a «plagium», akár a «fordítás» vádját tisztába hozhassuk s mindaddig, míg ez eldöntve nincs, lehetetlen a *Báró és bankár* drámairodalmi értékéről határozottan nyilatkozni és a meghalt író megérdemel annyi kiméletet, hogy véleményünket az ügy végleges eldőléseig felfüggeszszük. Hugo mentsége ki nem elégíthet, mert az csak bonyolítja az ügyet a helyett, hogy alkalmas volna elhallgatásra bírni kétkedőit. Egy fél évszáz telt el a vád óta, s nem akadt senki, a ki Hugót végleg fölmentette, vagy végleg elitélte volna.**

Bárhogy álljon is a dolog, Hugo, mindamellett érdekes alakja marad drámairodalmunknak. Alkotásaiban hasztalan keresünk ugyan shakespeari erőt, de volt drámairói tehetsége. Kifejlése elé sokkal nagyobb akadály gördült, mint Czakónál: erős subjectivitása, melyben az önbizalom önhittséggé, a költői erő hóborttá torzult. Ide sorolhatjuk, hogy a nyelvnek nemcsak soha nem vált

* 1847. II. 769. l.

** Munkánk sajtó alá rendezése időközében jelent meg Kőrös Endre dissertatiója: *Hugo Károly és Bankár és bárója*, mely e nyilt kérdést Hugo K. javára dönti el. Budapest, 1894.

művészévé, de kivált pályája kezdetén a magyar nyelvben való járatlansága még a gondolatok költői, sőt megérthető kifejezésében is nagy akadályára vált érvényesülésének. Hiányzott belőle az erő féke is, mely maga elé tűzi ki a határokat a lehetetlenségek előtt. A *Világ színjátéka* már úgy tünteti őt fel, mint kit féktelensége magával ragadott. Elvesztette maga alól a valóság talaját. A folytatás ott van, hol a lélek az őrület labyrinthusából többé nem tud kikerülni . . .

A SZABADSÁGHARCZ LEVERETÉSÉTŐL A KIEGYEZÉS KORÁIG.

DRÁMAIRODALMUNK A KIEGYEZÉS KORÁIG.

(1850—1867.)

I.

A TÖRTÉNETI DRÁMA.

Drámairodalmunk emelkedése a negyvenes évek végével. — Az írói díjak kérdése a Nemzeti színháznál. — Szigligeti drámai társasága. — Shakespeare-honosító társulat. — Shakespeare-fordításaink. — A szabadságharcz és leveretésének befolyása drámairodalmunkra. — A drámairodalom képviselője a Nemzeti színház. — Fönmaradásának fontossága. — A kor történeti drámáinak irodalmi jelentősége. — A történeti drámák 1850—1867. — A történeti hűség hiánya azokban. — Shakespearei nyomok az *Egri nő*ben. — A korrajzi és drámai érték a *Világ urá*ban. — *Béldi Pál* gyöngéi. — Szigligeti többi drámáinak rövid jellemzése. — A Trónkereső irodalmi értéke. — Dobsa *Guttenberg*je, *IV. László*ja és *I. István*ja. — Jókaitól: *Dalma, Manlius Sinister, Könyves Kálmán, Dózsa György* és a *Szigetvári Vértanu*k. — A történeti hűség elleni vétség, a színszerűséget túlzó és hazafias elem drámáiban. — *Kheloniszz* kortörténeti jelentősége. — *Brankovics György*. — A *Velenczei hölgy* Erdélyitől. — A czigány-romantica Kövér *Indiánájá*ban. — Bajza *Zách Felicziá*nja. — Eredmények.

A negyvenes évek közepétől annak végeig szokatlan emelkedést mutat drámairodalmunk. Ha ez emelkedés egyik és főokát az akadémia drámai jutalmaiban és a színházi műsorra irányult figyelmében kell keresnünk, nem szabad megfeledkeznünk a Nemzeti színházról sem, mint a mely bőséges alkalmul szolgált drámaíróinknak, hogy színszerű ismereteiket gyarapítsák és értékesítsék. A bizonytalanság korától egész addig, míg az 1839/40-diki országgyűlés a nemességre kivetendő 400,000 frtnyi segélylyel pénzügyileg biztos alapra fektette e műintézetet, a drámairodalomra nem gyakorolt elhatározó befolyást, sőt az országos választmány működése alatt (1840—1843) is inkább a zenét, mint a hazai drámairodalmat dédelgette, míg végre Bartay Ede igazgatása idejében szokatlan élénkség keletkezett a kihirdetett pályázatok és a rendszerezett (bár csekély) írói díjazások következtében. E két évig tartó és főleg a magyar népszínműre korszakos jelentőségű igazgatás alatt, a vállalkozó könnyűvérű gazdálkodása oly zavarokat idézett elő, hogy

1845-ben Ráday Gedeon gróf vette át annak igazgatását, mint az «Országos színügyi választmány» elnöke. Az ő igazgatása alatt aztán ismét lendületnek indult drámairodalmunk, mindamellett, hogy végre is el kellett helyét hagynia a *Pesti Hirlap*nak heves (bár nem mindenben igazságos) támadásai miatt.

A *Budapesti Hiradó* már 1847-ben sürgette, hogy az írói díjakat szabályozni kellene oly módon, hogy minden szomorújáték 60, minden vígjáték 40 és minden bohózat csak 25 arany határozott díjat kapjon. Ebből az írók valódi ösztönt meritenének drámaírásra s a bohózatok divatja is alább hagyna. Nem érdektelen javaslat volt, hogy a drámabiráló választmányt is el kell törölni s helyette egy dramaturgra bízni a drámák megbírálását.* Az alatt, míg a fölvetett eszméket vitatták s Bajza állott mint igazgató a Nemzeti szinház élére, a politikai élet is tisztulni kezdett és a szabadabb véleménynyilváníthatás korával új időszak látszott a magyar drámairodalomra is földerülni. Ráday Gedeon gróf az *Életképek*ben 1848 junius 1-én közölt nyilatkozatában már a következő javaslatokkal állhatott elő:

«A nemzeti színészet és eredeti drámairodalom csak úgy virágozhatnak föl, ha egybenőtt gyökerekből szívhatják az éltető nedvet. *A szellemet eddig nyügözött bilincsek letöredeztek, a drámairó tárgyát szabadon választván, s lelke sugallatát bátran és tartózkodás nélkül követhetvén, ezentúl hihetőleg életrevalóbb és maradandóbb becsü műveket fog teremteni.*»

Miután az új korszaktól joggal várt föllendülést, ajánlja, hogy az oly eredeti darabnál, melynek kiállítási költsége, (új jelmezek, díszitések) 100 frtnál (!) többe nem kerülne, az író a két előadás fél-fél

* V. ö. A nemzeti szinházról (*Honderü* 1847. II. 174—6. lap). — A Szépirodalmi Szemle és a drámabiráló választmány (u. o. 413—5. l.) — Bajza Pesti Hirlapi czikkére a Honderü válasza (II. 456—8. l.). — Drámairodalmunk és a színbiráló választmány (*Életképek* 1847. I. 10—11. és 14—15. szám. V. ö. Igazgatási rendszerek (*Életképek* 1847. I. 552—4. és 557—8.); Drámabiráló választmány (u. o. 586—88. és 683.); A Szemle taktikája (u. o. 620—622.); Uj drámák, drámabirálók, költők és közönség (u. o. I. 252—55.: 314—318.; 415—416.). — V. ö. u. o. Sükei Károly czikkével 1847. II. 608—609. lap. — Drámai ügy u. o. 1847. I. 648—50

A drámabiráló választmány egész működése ideje alatt a birálatra benyujtott 255 darab közül csupán 40-et fogadhatott el!

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

jövedelmét kapja, a további előadások tiszta jövedelméből pedig 10%-ot mint eddig. Ha pedig az előleges költség többet tenne 100 frtnál, az igazgató és szerző külön egyezkedjenek. De mielőtt hozzá is foghattak volna e terv valósításához a politikai események egészen más irányba terelték a figyelmet.

Még két más, drámairodalmunknak nagy hasznára válható és szintén életre való terv dőlt dugába, mielőtt a kívánt eredményeket meghozhatta volna. Az egyik Szigligeti «drámai társasága», melyet abból a czélból alkottak meg még 1846-ban az íróvilágból mintegy huszan, hogy megírandó színműveiket egymásközt fogják előbb megbírálás czéljából felolvasni, mielőtt azokat akár előadatnák, akár kiadnák. A szinpadon ismétlődő bukások érlelték meg ez eszmét, melyet azonban annyira s oly hamar elejtettek, hogy e társulat minden kimutatható nyomok nélkül maradt irodalmunkra.

Igen életrevaló volt Egressy Gábor indítványa is egy «Shakespeare-honosító társulat» létesítése érdekében, melynek eszméjét az *Életképek* következő cz. czikkében pendítette meg: «Indítvány a szellemhonosítás ügyében». Azt javasolta benne, hogy Shakesperet: Arany, Petőfi és Vörösmarty közreműködésével honosítsuk meg «nemzeti költségen, azaz: minthogy nevezett költőink e honosítási munkával már foglalkoznak, csupán saját ösztönükből és műkedvelésből: szereztessék meg e munka közköltségen». E czikk abból az alkalomból keletkezett, hogy *Coriolán*, Petőfi fordításában megjelent, (Pest, 1848) mint elseje annak a gyűjteménynek, melyet Arany, Petőfi és Vörösmarty «Shakespeare összes színművei» czímen kezdtek megindítani. Végre megjelent az első fordítás, mely méltó volt Shakespere nevéhez! Az eddigi fordításokat nemcsak abban múlta fölül, hogy az eredeti nyomán készült, de abban is, hogy fordítójának lelke rokon volt az eredeti írójának költői nagy lelkével.

Az eddigi Shakespere-fordítások kezdetnek eléggé tűrhetők voltak, így Döbrentey Gábor-tól *Macbeth* (Pest, 1830) és Náray Antal-tól *Rómeo és Julia* (Buda 1839). Kötött nyelvezetűek e fordítások, de mégis hasztalan keresnők bennök a költői lélek szárnyalását, azt a gondot, mely akarja is, tudja is kifejezni az eredetinek lelkét. Sokkal kezdetlegesebb vállalkozás volt már a Lemouton Emiliáé, a ki szintén le akarta fordítani Shakespeare összes színműveit — de egymaga! A fordító szándéka tiszta és nemes volt.

Attól a szemrehányástól akarta megkímélni irodalmunkat, hogy egyedül áll Európában, mely még nem bírja e «teremtő lángészt».

«A feladat nehézségével szembetéve csekély tehetségemet — írja a fordító — *a siker reményét honleányi kötelességem érzetének erejébe (!) s azon tudatba helyezem, hogy nyelvünk szóbőségre, hajlékonyságra és fenségre nézve mindazokat fölülhaladja nyugoti szomszédai közül, hol e feladat megkisértetett.*»

A vállalatot 38 füzetre tervezte, de abból csak öt jelent meg. 1. f. *A szélvész;* 2. f. *A két veronai nemes;* 3. f. *A windsori víg nők;* 4. f. *Viola* és 5. f. *Szeget szeggel* (Pest 1845), valamennyi azonban prózai fordításban. Hogy prózában miért fordította, ennek okát így adja elő Lemouton E.

«Minthogy a költőt egész pongyolaságában (!) és fenségében (!!) szándékom visszatükrözni, jónak véltem folyóbeszédben fordítani, és így hazánk minden osztályinak érthetőbbé tenni»!!!

A mentség gyönge és pedig annál gyöngébb, minél több okunk van e fordítások élvezhetőségében kételkedni, nem is beszélve arról, hogy Shakesperet eredeti zamatjából teljesen kivetkeztetné a prózai szöveg.

A költőtriasz vállalkozása tehát csak annál nagyobb elismerést érdemel, mert első komoly kisérlet irodalmunkban Shakespere meghonosítására, hozzá illő és méltó formában. Sajnos, ez az eszme is csirájában semmisült meg s új életre akkor kelt, midőn a Kisfaludy társaság, Shakespere születésének három évszázados fordulója alkalmából újból megindítá Shakespere összes színműveinek kiadását.

A drámairodalmi vállalkozások és alkotások terén csakhamar beállott nagy szünetet ezalatt egy valóban drámai érdekű küzdelem körüli érdek töltötte be. Az úgynevezett nagy közönség nem a színpad, hanem az élet hőseitől várta a nagyszerű alkotásokat. A mi amott csak szemkápráztató látszat, az itt idegrázó, szívet szorító valóság volt. A hazaszeretet, az érte élni és halni tudás nagy példái mellé, miket a színpadok bengáliai fénye világított meg, újabbak, azokénál nem kevésbbé magasztosak járultak a valóságban. A Zrinyiek, Rákóczyak, Kemény Simonok ott künn a halál mezején játszották le hazaszeretettől sugalmazott szerepeiket s a szebb jövő reménye ott tünt föl szemeik előtt a vértől áztatott síkokon, a szabadság napjától bearanyozva. Az élet eme gazdag-

sága mellett el kellett törpülnie a színpad kicsinyes, hamis világának. Szavak helyett tettek voltak napirenden! Valóságos könnyek peregtek le az arczokon; párolgó tiszta vér folyt az igaz sebekből, miket oly szivesen viseltek el a hazáért. Igazi haláltusákat vívtak a névtelen hősök s hosszú, hamis monologok helyett nehány szóval emlékezve meg a hazáról adták ki nemes lelkeiket, megtört szemök ég felé emelten boldogságot könyörgött a hazáért, diadalt az életben maradtak számára. Ezt az isteni színjátékot nem közelíthette meg a színpadé. A lelkesedést sem fokozhatta, mert a szivekben ott élt a szabadság eszménye s a költő a nép lelkéből merité nagy gondolatát, hogy «rabok többé nem leszünk». Minek is szólt volna bele ily körülmények közt a szinpad midőn az élet drámai küzdelméhez foghatót úgy sem adhatott. *Bánk-bán*, *Hunyadi László* (mint opera), *Brutus* és *Lucretia* a szabadság első napjaiban adattak, midőn a censura nyügétől többé nem korlátolt szabad szó, üdítő áradatként hatott az új eseményektől szinte tikkasztóvá vált levegőben. A mámor első pillanataiban még lelket, szivet emelt a nemes bán férfias dacza; a «meghalt a cselszövő» finalejában a rivalgó közönség a kényuralmat temette el s a megvetés érzelmével gondolt e rendszer megszemélyesitőjének Metternichnek bukására.

A politikai láthatár elborultával a viszonyok is megváltoztak. Midőn julius havában a nemzetgyűlés Pesten megnyilt és a fővárost elárasztá a vidék legjava magyarsága, a Nemzeti színház is megtelt rendes és állandó közönséggel, de a mely nem lelkesedést, csupán szórakozást keresett ott. Lelkesedést eleget meríthetett a tanácskozótermekben. A színházba kifáradt lélekkel csupán szórakozni ment. Joggal lehet e napokat a Nemzeti színház arany napjainak nevezni, mert az előkelőség vetekedni látszott a most már számottevő democratiával e nemzeti intézmény pártolásában, melynek palotája közös találkozó helyévé lőn a nemzettest minden tagjának és az egygyéforrasztásra is oly alkalmas helyül kinálkozott. Így jellemzi egy korabeli iró ezt a színházi közönséget

«nem állt túlkövetelésig hangolt, szőrszálhasogató, epekóros bírálókból, hanem kivált magyar termékekben jó lélekkel gyönyörködő, komoly napi foglalkozás után nem fanyalogni, töprenkedni, de mulatni, élvezni akaró népből, mely azonban a népdalokkal és különféle látványokkal föl nem cziczomázott komoly és mély népszínműveket is megnézte és kegyelettel hallgatá végig.»

Nagyon jellemző, hogy e szokatlan pártolás nem ösztönzé a magyar drámaírókat új művek készítésére.

«Az események drámai cselekményének rohanó folyama — írja egykorúnk — annyira megkapá s elszédíté őket, hogy a rendkívüli meglepetés, zaj és ingerültség miatt mintegy elállt a szavuk s a valódi élet által különben is megszégyenítve látták költői világukat.»

Ezek azonban csak részben találó szavak. Szerintünk az események fordulóponthoz jutottak. A nemzet és vele íróvilága nem tudta, valjon a mult összes keserűségeit a kinálkozó reményekért elfeledje-e egyszerre s új életet kezdjen, mely nincsen kapcsolatban az elmultak fájó emlékezetével? Vagy bevárja az eljövendőket? Egy egészen új színjáték állott a műsoron, melynek sokat igérő előjátékát ott játszották le a nemzetgyűlés tanácskozótermeiben. Senki sem tudta, hogy az előadásra kerülő új darab minő kapcsolatban fog állani a hazafiasan sokat igérő előjátékkal? Szép vígjáték készül-e, mely a durczáskodó felek teljes kibékülésével fog végződni, vagy véres tragœdia, melynek megkezdését csak azért halogatják, hogy az egyik fél annál készültebben foghasson gyanútlan ellenfelének orozva legyilkolásához? Nem pusztán a «zaj és ingerültség okozta meglepetés» tette némává drámaíróinkat, hanem az eljövendők bizonytalansága is, mely legalább eleinte, igazán több kellemességgel kecsegtetett, mint a mennyit az aggódók gondoltak.

Aztán a valódi élet még nem szégyenité meg drámaíróink költői világát. A hangulat kezdetben inkább lyrai, ódai volt, mint komolyan drámai. A szabadság, egyenlőség, testvériség fülbemászó dallamai ott csengtek minden egyes jó hazafi fülében és naiv hitük első lázában megvalósulva láthatták reményeik netovábbját! Rajongtak egymásért, mint egyenlő jogú polgártársak, s a forró ölelés közepette nem vették észre a Judás-csókokat sem.

A hajnali derengés nem kedvez a körvonalak tisztaságának. Minden elmosódik még ilyenkor: forma és szín egyaránt. Sárgás szürke lepel vonja be a tárgyakat, melyek mozdulatlanul, élettelenül látszanak szemeink előtt elterülni. A fölkelő nap sugarai nyomában szelid hajnali szellő rázza föl álmából a nyugvó természetet, mely csak akkor éled, csak akkor él, midőn fénylő koronája a szemhatárhoz ért s kezdetét jelenti egy új nappalnak, telve bizony-

talansággal: de telve, megaranyozva hajnali napfényragyogással. A szabadság napja még ott volt a szemhatár alatt. Senki sem tudta, mire lenyugszik, valjon kétségbeejtő viharon estünk-e át, vagy pedig elsejét fogja jelenteni azoknak a rég várt szép napoknak, melyek csalogató reményként ott éltek mindenkinek szívében. A várakozás kora volt ez. Midőn a bizonyosság eloszlatá a sejtelmet: a jót, a rosszat egyaránt; a cselekvő erő újra föllobbant s a színpadról a gúny fegyverével oly harczot kezdett drámairodalmunk, mint az életben a halált okozó fegyverekkel. Hogy a szórakozás, a gondok után való vigadozás volt a gúny megtapsolása mellett a színházi élvezet czélja, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a magyar táncz és tánczjátékok divatja. A «*Csata Fehértemplomnál*» czímű némajáték, mely a honvédek diadalát mutatá be első ízben az ellenségen, óriási tetszést keltett. Midőn aztán megszállották a császári csapatok hazánk fővárosát 1849-ben, az eredeti darabok lekerültek a műsorról és *Sorel Ágnes* operának szabadabb szellemű helyein mertek csak érzelmeiknek tüntető tapsokban kifejezést adni. A Nemzeti színház eme halálos csendje azt jelentette, hogy a nemzet, sorsát eldöntő pillanatokhoz jutott el.

Az augusztusi napokban a keserűség érzete, a kétségbeejtő jövő közel kilátásával, vakmerőkké tette színészeinket. Midőn a nemzet uralkodója iránti hódolatának augusztus 18-án kifejezést adott, ezt oly szellemben cselekedte, mely higgadtabb viszonyok közepette felségárulásszámba mehetett volna. Fáncsy így szólt a közönséghez: «ez alkalommal el nem mulaszthatom szent, buzgó fohászomat Istenhez emelni, hogy igazságos kegyelme annyi áldással koszorúzza szent fejét, *menynyi üdvöt ő felsége az annyi viszálylyal hányatott szegény magyar nemzetre hoz.*» A közönség levette kalapját, a casino-páholybeliek felálltak s az ülőközönség nagy része követé őket — írja egykorú tudósítónk. A kik hódolatot kerestek e szavakban: gyanutlanul megtalálhatták; de a kiknek szívében ott sírt a hazafiui fájdalom, észrevették, hogy e szavakra rokon húrok zendültek meg egyesek keblében. Kétségbeejtőbb pillanatot nem is képzelhetünk ennél, valamint burkoltan találóbb szavakat sem az elközelgő katastropha biztos kilátásának lidércznyomása alatt. Midőn aztán a szabadságharczot leverték, a magyarság nagy része is eltünt Pestről s vele együtt a magyar dráma éltető eleme. «A színház aranykorában föntemlített nagy közönség-

nek többé se híre, se hamva nem volt,» írja egykorú tanunk Vahot.*

A rémuralom első napjaiban a zene és ének nemcsak politikai kényszer, de kedélyi szükség volt. Ha nem is tiltják el, valjon kiknek adták volna elő a hazafias drámákat? A főváros minden itt maradt, vagy itt rekedt magyarja gyanusított forradalmár volt. Félt volna végig hallgatni oly színdarabot, melyben a multat dicsőítették, habár elburkolt szavakban is. A türelem, a lemondás napjai következtek. Minden egyes nap új meglepetést hozott s egy-egy újabb elfogatás, vagy váratlan bebörtönöztetés szapora híreivel összeszorítá a hazafiak szíveit. Ha volt, ki nem siratta egyetlen halottját sem, alig volt egy is a hazában, ki könnyekkel szemében, fájón ne gondolt volna Kufstein és Josephstadt dohos börtöneire, hol százak drága élete senyvedt el a hazáért szenvedett vértanuság miatt. Drámairodalmunkban nagy, kényszerű szünet állott be. A színen csak azoknak volt keletjök — a kényurak különös kegyelméből — melyek semmi kapcsolatban sem álltak a kor eszméivel, a mult dicső hagyományával. A Nemzeti színház eljutott a bukás örvényéig s vele drámairodalmunk éltető eleme volt veszélyeztetve. Szerencsére La Grange asszony művészete pénzügyileg megmentette a bukástól s így ő a magyar drámairodalomnak is közvetve nagy szolgálatokat tett, mert a viszonyok kényszere miatt megbukott Nemzeti színház kapuit aligha segítették volna megnyitni, a minthogy egy más alkalommal kisérletet is tettek a megsemmisítésére, a mi azonban a hazafiakat csak annál nagyobb ovatosságra intette. Midőn az 1850-iki augusztus 18-diki előadás alkalmával a karzati közönség egyrésze piszegni kezdett a «Gott erhalte» játszása közben, felsőbb parancsra szept. 8-áig elzárták a karzatot a közönség elől. Ebben a tényben (tán nem is szándékolt) figyelmeztetés foglaltatott, hogy a hazafiaskodó földszint az egész színház bezáratásának lehetne előidézője. Szerencsére La Grange-nak november közepéig tartó sikeres vendégszereplése idejében megtanulta közönségünk, hogy a Nemzeti színház lételének koczkáztatásával nemzeti ügyünkön ejt kiköszörülhetlen csorbát.

A dráma aztán lassan-lassan új életre kelt és az ovatos

* *Remény* 1851. és Degré Alajos *Visszaemlékezések* II. kötet, 9., 22—23., 37. és 37. lap.

hazafi erény, e meggondolt tettével a magyar drámát is megmentette. És ezzel új kora kezdődik drámairodalmunknak. Elveiben kapcsolatos az 1848. előtti korral, de ez elv veszedelmes gyümölcsöket termett, mivel diadalra emelte a színi hatást és azt a drámai becses legfőbb (csaknem egyedüli) mértékének hirdette. A drámairodalom súlypontját a színpadra tették át. Azt mondhatjuk, hogy a Nemzeti színház műsora jelentette a magyar drámairodalmat. Drámaíróink legnagyobb része színészekből telik ki, kik Szigligeti mellé sorakozva maguknak foglalták le az egész színpadot, mint Dobsa Lajos, Szigeti József, Hegedüs Lajos, Tóth József, Feleky Miklós, Lendvay Márton, Szerdahelyi Kálmán, Benkő Kálmán, Szentpétery Zsigmond, kikhez elveik rokonságánál fogva Vahot Imre, Kövér Lajos, Jókai Mór és Tóth Kálmán is csatlakoznak. A színihatás uralkodó elveinek mindamellett mentségét találhatjuk a kor viszonyaiban, mely inkább csak arra készteté íróinkat, hogy a meglevőt ne engedjék részvétlenség miatt elhanyatlani, mint arra, hogy magasabb irodalmi érdekekért mindenről megfeledkezzenek. Beállott ismét az az időszak, midőn sok és új dolog kellett a napi szükséglet kielégítésére, meg hogy a közönség érdeklődését fokozzák. A politikai tetszhalál eme korában megkellett úgyszólván mindennel elégedni, csakhogy ne legyenek kénytelenek bezárni a Nemzeti színház kapuit. Vojtina mondása nemcsak a versfaragó bikficzeket érintette, de ezeket a kontár drámaírókat is. «Írni kész harag, nem írni bűn,» így gondolkozhattak jobb drámaíróink is, és el kellett tűrni azt a társaságot, mely legalább eredeti magyar drámát írt. Erdélyi János, a ki épen nem volt a színihatás nagy barátja, találóan jellemzi e kort.*

«Talán nincs közöttünk tehetség? — kérdi. Sőt igen, de ... itt megvallom, a közönségről akartam szólani és szólok is. *Közönségünk állapodatlan. Egyik rész fölötte honi, másik fölötte idegen.* E nagyszerű kevertség mellé a sors együvé hoz drámát, operát, bohózatot; így nem lehet uralkodó elvet választani, ha egyszer színpadra dolgozik a költő; s aztán ha még a drámai kritika, az igazgatóság — hír és erszény érdeke — is a közönség vegyes tetszését veszi czélúl: nem csoda, hogy «enfant gaté» bűnében álljon vizsgáló előtt a közönség.» Fölösleges vészkiáltásként hangzik záró szava: «Nemzeti Színházunk sorsa bizony nem

* A drámairodalom irányairól a *Dramaturgiai társalgás* cz. előszóban a Velenczei hölgy cz. drámája előtt (Pest, 1851).

a legörvendeztetőbb; szelleme haldoklik, ma-holnap lemarad deszkáiról a lélek! s ti nem is gondolkoznátok reformja módjairól?»

Mert végre is számolni kellett a helyzettel, melyhez egész jól alkalmazkodott a régi elv. Csupán a jövőt illető aggodalom lehetett komoly és ebből a tekintetből kell Erdélyi korai és időszerűtlen felszólalását méltányolni, mely azonban éppen alkalomszerűtlensége miatt vált a pusztába kiáltozó szavává!

Ha történeti drámáinkat tekintjük, a műsoron levő 55 db közül csupán Dobsa *IV. László*ja az, mely az előadók kegyelméből megél ma is a színpadon, a többit a színpad is és javarészben az irodalom is elfeledte. Az ötvenes évek 23 történeti drámája közül (*IV. László*n kívül) csupán 3 jut el 1867-ig. Az ötvenes évek legtöbbször (27-szer) adott drámája *Brankovics György*, a hatvanas éveké a *Szigetvári vértanúk* (30-szor). E történeti drámák közül 7-et egyetlen egyszer, 13-at kétszer, 12-őt háromszor adtak elő jeléül, hogy megbukott több, mint a felök. A bukást nem tekintjük az érték csekélysége feltétlen mértékének, mert, hogy csak egy példát hozzunk föl, a 3-szor adott *Világ ura* valóban tízszer többet ér, mint a 27-szer adott *Brankovics*, de mégis jele ez annak, hogy íróink a közönség számára dolgoztak, mely a mily mohón fogadta az ujat, oly mohón el is feledkezett róluk, kivéve, ha hazafias nagy szavak pótolták a mese fogyatékosságait.

Ime e 17 év történeti drámáinak adataiban elég bőbeszédű lajstroma **1850-ben** *Vid* (XI/18., 13-szor). **1851-ben** *Egri nő* (IV/6, 2-szer); *Andronik* (XII/29., 2-szer). **1852-ben** *Guttenberg* (III/8, 8-szor); *IV. István* (IV/3., 1-szer); *IV. Béla* (V/10., 3-szor); *Dalma* (XI/20., 1858-ig 11-szer). **1853-ban** *Manlius Siniszter* (XII/10., 1862-ig 7-szer). **1854-ben** *Khelonisz* (XI/8., 2-szer); *I. László és kora* (XII/6., 5-ször). **1855-ben** *Vak Béla* (V/6., 6-szor); *Diocletian* (IX/19., 3-szor); *Kálmán király* (Beréntyitől XI/15., 1-szer); *Könyves Kálmán* (XII/18., 1864-ig 12-szer). **1856-ban** *Bibor és gyász* (I/5., 1866-ig 15-ször); *IV. László* (III/29., 1867-ig 21-szer); *E. Török János* (IV/21., 3-szor); *Brankovics György* (IV/3., 1867-ig 27-szer); *Békési* (VI/23., 2-szer); *Mária királynő* (VI/30., 3-szor); *Nagy Lajos és kora* (IX/22., 1-szer); *Világ ura* (X/2., 3-szor). **1857-ben** *Ildiko* (II/13., 1-szer); *Béldi Pál* (IV/24., 1867-ig 12-szer); *Dózsa György* (XI/3., 1859-ig 9-szer). **1858-ban** *V. László* (III/6., 2-szer; *Utolsó Zách* (III/27., 3-szor); *Tarquiniusok és*

Brutusok (V/5., 5-ször); *Indiana* (IX/8., 3-szor); *Mátyás király lesz* (X/5., 1867-ig 17-szer). **1859-ben** *Zsigmond fogsága* (II/18., 2-szer); *Róma leánya* (IV/12., 5-ször); *Álmos* (XI/4., 2-szer). **1860-ban** *Szigetvári vértanúk* (III/29., 1867-ig 30-szor); *Kendyek* (V/9., 3-szor); *Harmadik magyar király* (VI/18., 1867-ig 11-szer); *Egy királynő* (XII/17., 5-ször.) **1861-ben** *Vén székely* (I/21., 2-szer); *Tinódi* (II/8., 3-szor); *Honfoglalók* (III/4., 1-szer); *Első magyar színészek Budán* (IV/22., 1-szer); *Trónvesztett* (IV/14., 2-szer); *Csák Máté* (XI/18., 1-szer). **1862-ben** *Nápolyi Johanna* (XII/10., 2-szer). **1863-ban** *Bujdosó kurucz* (X/2., 4-szer); *Széchy Mária* (X/16., 9-szer); *Király házasodik* (XI/7., 16-szor). **1864-ben** *Nadányi* (X/31., 2-szer). **1865-ben** *Stuart Mária* (III/24., 2-szer). **1866-ban** *Heródes* (I/10., 6-szor); *Törvénytelen vér* (XII/2., 3-szor). **1867-ben** *Cromwell* (I/20., 2-szer); *Szerencsés Imre* (II/10., 3-szor). *Régi dal, régi gyűlölségről* (X/13., 3-szor); *Üldözött honvéd* (X/25., 7-szer).

A mennyiséggel meg lehetnénk elégedve, tekintettel arra, hogy minden évre 3—3 új történeti dráma esik átlag véve. A minőség tekintetében azonban annál jogosabb a panasz, minél tisztábban áll előttünk az a tény, hogy a kor vége felé nincs egyetlen egy tehetség, mely Szigligetié után a haladást képviselné! Még megokoltabb a panasz, hogy a történeti hűséggel nagyon keveset törődnek drámaíróink. Sok elmeéllel jegyezte meg egyik kiváló æsthetikusunk, hogy

«nálunk a historia nemcsak a tudósok curiozitásának tápot szolgáltató anyag, mint Németországban, a hol épen annyi a lelkesedés egy történeti nevezetes esemény, mint egy laboratoriumbeli kisérlet iránt. Nálunk nem kathedrai «felolvasás» a történet, hanem gyakorlat s a nemzet második bibliája. Ennélfogva a németeknek közönyösebb lehet akárhogy állítják elé Götz von Berlichingent, mint nekünk az, hogyan jelen meg színpadunkon Robert Károly, Csák, a Hunyadiak és Garák, II. Endre és Bánk-bán. *S ime mégis a történet iránti ezen tisztelet, ezen élő érdekeltség mellett, mely közönségünk tudatában kisebb-nagyobb valósággal él, azt tapasztaljuk, hogy drámairodalmunk nagyobb részében szokássá lett, majd mitsem adni a történeti hűségre.*»* Felszólalását azzal végzi, hogy «a történet nemcsak a maga érdekében, hanem a költészetében is követelheti a drámai irodalomtól, hogy mélyebb tanulmány tárgya legyen.»

* Salamon Ferencz: *Szépirodalmi Figyelő* 1861. II. 93—94. l.

A történeti dráma terén a 17 évi termelés egyharmada Szigligeti írói munkásságára esik. Csakhogy ezúttal alig egy-két drámája bizonyul életképesnek. *Vidj*ében (1850) a pogány magyarok és rabszolgák harczát tárja elénk a kereszty énséggel szemben; de Vidje messze mögötte marad annak az erőteljes jellemnek, melyet benne elképzelhetünk. Telegdi Csanád szilárd jelleme a drámaíró czéljai szerint végül teljesen elmálik. Szigligeti a melodramatikus hatáscsinálást csempészi be először e drámába, a mi ugyan egy pár jelenet hatásosságával, az őskor képeinek felidézésével színpadi sikerét egyidőre biztosítá, de nem kölcsönözhetett irodalmi értéket a külsőségeken alapuló mesének. Az *Egri nő* (1851) a féltékenység drámája akar lenni, melyben bár a féltés szenvedélye erős hullámokat ver, még sem temeti maga alá hősét. Szabó Pál olyan talmi Othello, ki tehetetlenül dühöng, kiben nincs elég bátorság elhinni a valót és nincs annyi fékevesztettség, hogy önmaga hóhérja legyen. Gerőfi Jagóban nem a sértett önérzet, nem a mások bukásán való ördögi káröröm a tettek rúgója, hanem a szerelmi vágy, melynek kielégítése elé hatalmas gátat vet a szerencsés férj. Agatha nem a szenvedő, ártatlanságában a veszélyről sejtelemmel sem biró, rajongó szerelmű nő, hanem a hűséges hitves, kinek hűsége még a méltatlan gyanu, a durva bánásmód miatt sem törik meg. Othellóban a vad szenvedélylyé korbácsolt féltékenység, mint a vulkán semmisít és semmisül meg, az *Egri nő*ben a hitvesi hűség arat diadalt végül a méltatlan, a férfiatlan gyanún. Szigligeti vázlatszerűen csinálta meséjét, mely a nagy minta föltünő befolyása miatt sem tehetett maradandó benyomást.

Andronikus (1851), *IV. István* (1852), *IV. Béla* (1852), *Diocletian* (1855) mind e kor gyermekei s a gyorstermelés fattyuszülöttei, melyeket még a színpadi technika nagy ismerete sem tudott a színen megtartani.

A gyors feledés lőn a *Világ ura* (1856) osztályrésze is, mely azonban valóban nem érdemlé meg e sorsot. Constantin félti a trónját első nejefiától, Krispustól, a ki a világ meghódítása körüli hadjáratának nemcsak részese, de legmagasztaltabb hőse is lett. Gyanúját nagyban táplálja neje, Fausta gyűlölete Krispus, de főként szeretete a saját fiai iránt, kiket Krispus helyett szeretne férje utódjául látni. Éppen diadalútjokról érkeznek meg, midőn Krispus megunva a gyanút és udvari ármányokat, arra kéri atyját, hogy nevezze

ki őt Gallia kormányzójává. Constantin, a ki e tettében csak újabb nagyravágyást lát, ezt a rangot a harmadízi szülött fiának Constantinnak adja, s így Krispus szívébe kettős gyűlöletet olt, az egyiket maga, s a másikat mostoha anyja iránt, ki gonosz következetességgel éltére tör.

Faustáról senki sem tudja, hogy neki fattyugyermeke van: Fabio, kit első, titkos férjétől szült. Ezért a fiuért ármánykodik, ezt dédelgeti férje távollétében is titkon. Carus rajta kapja egyszer, midőn ez ifjú anyjához lopódzik, de Carus ebből azt sejti, hogy Fabio szeretője Faustának. Ezt a sejtelmét közli Krispussal, ki elhatározza, hogy leálczázza mostoha anyját. Egyik titkos találkozásuk alkalmával anyja szobájába tör, a kinek van még annyi ideje, hogy a rejtett ajtón eltávolítsa Fabiót. Krispus senkit sem találván, Fausta azt a gonosz tervet gondolja ki, hogy őt fogja férje előtt mint olyant vádolni, ki szerelmet kért, de visszautasíttatván, maga gondolta ki ezt a hazug mesét. Egész eddig kiválóan sikerült a cselekvény fejlesztése, de a megoldás ismét csak külső és nem benső eszközök segélyével történik.

Fabiót senki sem látta a királynénál, honnan van mégis, hogy reá gyanakszik? Honnan van, hogy nejét éppen Fabióval teszi próbára, felesége gyermekét a vadállatok közé kényszerítvén. Mi következik abból, hogy Fausta e rémlátványra elájul? Következik-e ez elájulásból a bűnösség? És valjon abban bűnös-e Fausta, a miben őt Constantin hiszi: a házasságtörés bűnében? Inkább a drámaíró szeszélye, mint Constantin vétke, hogy Krispus halálos ítéletét Fausta kipróbáltatása előtt (negyedik felvonás), a harmadikban már aláírta s így büntetett, mielőtt biztosan tudná, melyik a kettő közül az igazi, vagy a nagyobb bűnös? A mi menthetné ezt a hibát, az csak az lehet, hogy Constantin meggyőződvén fia népszerűségéről, a vetélytársat és nem házi élete megbecstelenítőjét akarja eltávolítni és halállal büntetni.

Constantin tragikai jellemének egyik legnagyobb hibája, hogy az apának érzelmi és az uralkodónak politikai indítékai úgy összefolynak, hogy a kétkedő apában nem értjük a remegő cæsart, és a boszuló uralkodóban nem az érzelmeskedő apát. Ő uralmát félti attól a fiútól, a ki közvetve e gyanúra nem is adott okot, hisz csak Fausta rágalma fújta föl benne óriássá a remegő cæsart. S most, hogy Fausta legalább is gyanús, ha hiányzik is a kétségtelen

bizonyíték, minő kényszerítő oka van Constantinnak, hogy Lucast titkos útasításokkal lássa el fia kivégeztetését illetőleg?

Azután Fausta bűnös? Miért bűnös? Oly tettért, melyet a házasság előtt követett el. De ennek semmi köze a mostani cselekményhez, habár Fabio trónra emelése titkos ok gyanánt ott lappang is Fausta lelkében. E titkos oknak látható következményekkel kellene birni, különben a drámában alig egyéb, mint henye felvonástöltelék. Fábiónak cselekvőleg kellene föllépni, nem lappangani, mint valami titkos terv rejtett okának. E nélkül nem drámai hős; anyja, Fausta pedig hasonlít a sorstragœdiák azon hősnőihez, a kik előbb megtisztítják maguk körül a tért s csak akkor állnak elő fiukkal, a kinek kedvéért mindezt tették. Csakhogy az ilyen hős nem való drámába, a ki anyját hagyja maga helyett titkon ármánykodni, a helyett, hogy az elárultatás pillanatában, ha mindjárt a saját romlására is, de maga állna elő a soká rejtett, de örökre el nem rejthető titokkal. Fabio mint felnőtt férfi szerepel e darabban, ezért tétlensége a dráma egyik alaphibája. Fausta is elhibázott alak. Ha tévedt házassága előtt, ezért bűnhődnie kell, mert hazudta az erényes nő szerepét. Bűnhődésének e tette nyomán kellene bekövetkeznie. És Constantin mit tudott meg? Semmi esetre a valót, legalább nem előttünk. Ő csak bűnösnek mondja nejét az elájulás után, csakhogy lényeges dolog az ő valódi és az ő sejtett bűne közti különbség. Az elsőt még meg lehetne bocsátani, a másodikat semmi szín alatt. Ha Fausta a gyanu nyomása alatt, hogy nagyobb bűne gondolatától szabaduljon, bevallaná anyaságát, nőiesebben cselekszik, minthogy e titkot sírjába viszi éppen akkor, midőn vele úgy sem árthat, úgy sem használhat magának. Fausta mindkét esetben bűnös és méltó arra, hogy vérpadon haljon, de ez a dolog, ha nincs beleszőve a tragœdia szervezetébe, megrontja a hatást, ha nem előttünk, hanem csak a színfalak mögött történik. Innen van, hogy az utolsó felvonás már csak melodramatikus hatásokkal szolgál. Krispus meghal, mielőtt megszabadíthatta volna utána utazott atyja. Meghal mint keresztyén és Lactantius inkább kenetes, mint drámai hatással a következő szavakkal fogadja a kétségbeesett apát:

Ébredj, jó tettekkel sirasd őt
Trónodra a világ szabadító tan
Emelt, az ennek áldásit reménylő

Nép harczolt trónodért! Kelj hát a porból
S emeld a trónra a szeretet hitét
Fiad csak így bocsátott meg neked.

A tragikus zenéjű drámát aztán chorál zárja be, melybe belézeng az angyalok kara. A vihar pusztításai helyére a túlvilág gloriája ragyog, akár csak valami operában.

A mi kitűnő e darabban, azok a népies mellékdolgok: a korcsmai jelenet (II. felvonás, 1. jelenet) és a három patricius többször ismétlődő föllépése. Vitulius pompás alak, mely Szigligeti legjobb alkotásai közé tartozik.

Krispusnak legnagyobb hibája az a nagy tisztelet atyja iránt, a mi cselekedni nem engedi. Ezt még elhiszszük neki a közte és Vetranio közti jelenetben (I. felvonás, záradék), de későbbi habozása érthetetlen. Politikai hősből családi perpatvart szitóvá lesz, s midőn terve rosszul sül el, engedi gyáván, gyámoltalanul, hogy a sors ledobja őt azon polczról, a hová saját erejéből küzdötte föl magát.

Alig van Szigligetinek darabja, melyen Shakespere tanulmánya (itt-ott Teleki *Kegyenczének* a hatása is) annyira megérzenék, mint a *Világ urán*, de ha a történeti drámák helyett annak psychologiai tragœdiáit tanulmányozza, bizonyára nagyobb cselekvési teret teremt hőseinek, s azokat saját szenvedélyeik és nem a véletlen útján dönti sírjaikba.

Ugyanily Shakespere-hatások látszanak *Béldi Pál* czimű drámáján is (1857), mely a Teleki-féle 100 aranyas pályadíj nyertese volt. Sok tekintetben gyöngébb (bár többször adatott) a *Világ uránál*. Szigligetinek nem volt tiszta fogalma a történeti tragœdiáról. A börtönében az utolsó felvonás végjelenetében mérget ivó Béldi ép oly kevéssé tragikus hős, mint az első felvonásban végromlásába kergetett vetélytársa, Bánfi. Halála teljesen érzelmes s nem tragikus hatást tesz. Kezdetben azt hiszszük, hogy a féltékenység szenvedélye fogja romlását előidézni, de Szigligeti hőseiből hiányzik mindig a szenvedély tragikus mélységű hatalma. A féltékenységéből kigyógyult férjből érzékeny szívű családapa válik, a ki az utolsó perczben mégis csak elhagyja nejét és gyermekeit, hogy a konstantinápolyi börtönökben, mint a honszeretet áldozatja, családi és politikai élete romjain, a méregitalban keressen menekülést földi bajaiból.

Mintha félne véteni Szigligeti a történeti hűség ellen külső eseményekben, szigorúan ragaszkodik a kész szöveghez, de nincs elég képzelő ereje, hogy költőileg kerekded compositiót tudna alkotni s nincs psychologiai mélysége, mely a tettek rúgóit világítaná meg. Meséje, mint a színpadi festészet, csak a távolban hat, közelről nézve, elemezve, szétbomlik részeire, s csak az ügyes és nem a művészi kéz munkáját árulja el.

Bornemissza Annája matronaszerű fejedelemasszonynak indul, a ki vetélykedni látszik az udvarához édesgetett Béldinével, de Szigligeti megijed attól, hogy két asszony különböző szenvedélyét hozza összeütközésbe s helyette Bornemissza Annából politizáló asszonyt csinál, a ki férjének részegségében elkövetett baklövéseit akarja helyrehozni. Székely olyan Jago, a ki hasonló ruhában jár, mint intrikus typusa, de a színpadi gyakorlat tartja csupán állva, mert sem igaz oka, sem elég gonosz szenvedélye nincs, mely az érdeklődés szálaival fűzhetné hozzá hallgatóit, vagy elhitethetné velünk, hogy egy ilyen ember képes volt két oly kiváló férfit, mint Bánfi és Béldi, útjából eltenni. Gyöngébb eszű, érdeknélkülibb intrikus nincs nálánál Szigligeti összes drámáiban. És mégis nélküle meg sem indulhatna a dráma. Ő az a szegletkő, a melyen az egész dráma épülete nyugszik, de egyuttal ő a legfényesebb bizonyítója Szigligeti elégtelen phantaziájának. Bánfi és Béldi története bármily megható is, ha abba nem önt életet a drámaíró, hanem megelégszik a szokásos cselszövővel, nem lehet egyéb történeti korrajznál, de akkor a korrajzra kell nagyobb súlyt fektetni, a mi viszont bajjal jár, mert az olyan gyönge jellemű fejedelem, mint Apaffy, nem illik részegeskedésével komoly tragœdia, legfeljebb comœdia keretébe, hol a felesége óvatossága őrizhetné meg a hangos, gúnyos hahotától.

Szigligeti Béldi Pálját hihetőleg Jókai regénye termékenyíté meg. Ha nem állanak előtte a regény közismert részletei, bizonyára szabadabban mozoghat, bár kérdés, jobb tragœdiát írt volna-e a siralmas végű államactiónál, melyet egyedül a honfierények magasztalása biztosíthatott a színen.*

Mátyás király lesz (1858.) című drámájának színpadi hosszú életét a népszerű király körül forgó mese, a hazafias szólamok és

* V. ö. a *Divatcsarnok* elitélő bírálatát 1857. I. 233—234. l.

egy pár jól játszható szerep magyarázza meg; *Zsigmond fogsága* (1859.) és *Álmos*-a (1859) gyönge meséje csak néhány előadást tettek lehetővé; *Tinódi*jában (1861.) a hangversenyek útján divatossá vált régi dallamokat vitte első a színpadra. Szigligeti idővel a divatnak kezdett hódolni s elképzelhetjük, mily gyönge drámának kellett annak lenni, melyet még a divatossá vált Toldi-dallamok sem tudtak megmenteni! De kuszált meséje megölte még a színpadi hatást is s három előadás után végleg feledésbe merült. A *Trónvesztett*et így jellemezte a *Szépirodalmi Figyelő:* «az egész mű krónikaszerű alkotású. A történet egy szakasza van jelenetekbe foglalva, némi intrigával átszőve, mely közönségesebb, szokottabb s többször újra kezdődő, semhogy nagyon érdekelhetne.»* Szigligeti az ő sokszor használt s így eléggé elhasznált eszközeivel nem volt képes Salamon sorsát érdekesebbé tenni. A *Bujdosó kurucz* is (1863.) inkább a meséje újságával, csoportosításával, mint drámai értékével hatott. *Nadányi*ja (1864.) sokat igért, de előadáskor messze az igéreten alól maradt. Eredetileg *Laczkfi* czímmel a Teleky-jutalom nyertese volt. De a politikai viszonyok miatt a Báthori Gábor korába kellett a mesét áttenni. Drámai formája laza, s írója technikai művészetét is csak egy-két jelenet árulta el; de egyik birálója szerint** «a tragikai mélyebb conceptio s az erősb szenvedélyek rajza felé való törekvés szembetünőbb, mint régebbi műveiben, habár nem a valódi siker kiséretében». Nádányiné erényét áldozza föl, hogy férjét megmenthesse s magát is, a férjét is megsemmisíti! Nadányi, a szabadság bajnoka orgyilkossá lesz s midőn az ország megszabadul zsarnokától, nemcsak pártfelei vetik meg, hanem az új fejedelem is, a ki üldözteti és meggyilkoltatja. A tragikai elem tehát elég bő benne, de inkább a sok, mint a kevés van ártalmára. A politikai viszonyok nem játszanak belé a mesébe, de az alig is képzelhető másként oly drámánál, mely eredetileg egy évszázzal előbbi korban játszott. Forduló pontnak gondolták e tragœdiát Szigligeti pályáján. «Emelkedni fog-e mint tragœdia költő vagy sülyedni?» kérdi kritikusa s ezzel felhivja e körülményre az irodalom figyelmét. *Szerencsés Imré*ben (1867.) s az *Üldözött honvéd*ben (1867) hasztalan keresnők az emelkedés

* *Koszorú*, Gyulai Pál 1863. II. évf. I. félév 381—383. l.
** *Koszorú* 1864. II. 475—476. l.

jeleit, de annál több figyelmet érdemel a *Trónkereső* (1868), melyet legjobb művének ismernek el.*

Szigligeti tragikai alkotó ereje a *Trónkereső*ben érte el a legmagasabb fokot. De e magaslat mutatja, hogy mily igazán hiányzott nála a pathos igaz hangja, a szenvedélyek összeütközéséből kifejlesztett tragikum iránti költői érzék és hogy mily kevéssé tudta mindezt a színpadi ügyesség, a nyelvezet külső szépségeiben való nagy jártasság mellett, a mellékdolgok ügyes œkonomiájával pótolni. Az utolsó felvonás harmadik jelenetében így magyarázza meg Borics a maga tragikumát, midőn anyja leveléből fattyú származását és anyja bűnös voltát megtudja:

Oh mily büntetés!
Ki csaltam annyit, ím alaptalan
Gyanú s csalódás által bűnhödöm.

Ez alatt neje gyanúját érti, ki a látszatból következtetve, azt hiszi férjéről, hogy hozzá hűtelen lett s a kún fejedelem amazoni hajlamú Rózsa leánya kedvéért elfeledte férji és apai kötelességeit. Borics anyja levele révén legeszményibb hitében csalódott, neje gyanúja pedig végromlása felé hajtja. Passiv tragikus hős, a ki meggyőződött, hogy csak képzelt eszményekért rajongott. Borics különben meg van győződve származása törvényes és trónravaló igénye kizárólagosan jogos voltáról. Ő a magyar királyt tartja trónbitorlónak, miután az aradi vérnap menekültjei elhitetik vele, a ki belé nyugodott már sorsába, hogy az egész nemzet szeme rajta függ, s csak tőle várja szabadulását. Hőssé, önfeláldozóvá avatja őt a lázongó tömeg, mely hazug hirekkel megrakodva érte jött a lengyel udvarba, pedig ezeknek egyéb sem fáj, mint elveszett hatalmuk és elvett birtokaik. Ezek a hazafiaskodó lovagok csak kalandorok, kikről a sajói táborban lerántja a nádor az álarczot, úgy hogy Boricsban is a kételkedés kerekedik felül, valjon nem igaz-e az, a mit eddig előtte oly gondosan rejtegettek: anyja bűne és így korcs származása? Borics azon tragikus hősök közé tartozik, kik nem maguk idézik föl maguk ellen a sors haragját, hanem a kiket az események tragikus véletlene kerget a bukásba. Ő nem

* Rokon tárgyú az előbbi keltezésű *Troubadour*ral (*Reguly-Album* Pest, 1850).

tettei utján válik tragikussá, hanem azon bűn miatt, mely anyja lelkét nyomja.

Midőn a sajói vesztett csatából visszatér, anyját kérdőre akarja vonni. De anyja éppen akkor mulik ki, midőn fia hozzá jött és igy nem tudhatja meg a valót. A bűnbánó anya levélben tudatja vele származása bűnét s ezt a levelet rábizza nejére azzal a kéréssel, hogy ne bontsa föl, csak fiának juttassa kezéhez.

Judith gonosz kárörömmel fogadja e levelet. Ha tiszta nőiség lakoznék lelkében, bizonyára elégetné felbontatlanul, de ő sejt valamit, sejti, hogy férjének viszonya van Rózsával és arra gondol, ha gyanúja alaposnak bizonyulna, meg fogja semmisíteni férjét annak átadásával. Ime! Szigligetinek ismert mechanismusa, mely az indítékokat, a mozgató erőket külsőségekre alapítja. Egy haldokló asszonyra, a ki akkor hal meg, midőn a drámaíró szükségesnek találja; egy levélre, melynek titkát eskü alatt kell megőrizni, de ezt az esküt nem teszik le a levélre, melyet el akar Predszlava ragadni, midőn az eskü késik, azonban ugyan akkor szive táján görcs támad és nincs többé ereje a levelet visszavenni.

Egészen önkényes dolog az is, hogy Judith, a ki mitsem *tud*, az egész valóságot *sejti*. És ugyanez a nő, a ki ily *biztosan* lát ily kényes ügyben, oly *vakon* hisz arra a gyanúra, mely férje hűsége felől keletkezik lelkében. Úgy cselekszik, a mint azt a drámaíró kívánja: mély belátású a hol kell és elvakult, elfogult, a hol szükség van e tulajdonságára. A mit tehát még mi sem tudunk, azt ennek a nőnek a sejtelme elárulja s most e levél hatalmas fegyver a saját férje ellen, a kit Magyarország trónján szeretne látni, de csak úgy, ha őt és nem mint gondolja Rózsát szereti. S miután ebbeli gyanúját a visszatért Borics egy-két szava eloszlatja, azt hazudja neki anyjáról:

S rám bizta búcsúját, végakaratát:
Mind rágalom volt, a trón téged illet.

s aztán

Ő megbocsátott, nem kíván bosszút,
Foglald el a trónt, légy nagy s jó király.

Borics újra hisz jogaiban, de most már nemcsak mint jogos trónkövetelő tér vissza Magyarországba, hanem, hogy anyja rágalmazóin is boszút álljon. A legnagyobb hibája a negyedik felvonásnak és Szigligeti ismert önkénykedései közé tartozik, hogy Judith

nem a férjét vonja felelősségre, hanem Rózsát. Ő nem az elrablott tárgyat akarja a magáénak tudni, hanem a vélt, a sejtett tolvajt illeti szemrehányásokkal.

Természetesen csak így képzelhető még egy ötödik felvonás, mely a gyanút tragikussá erőlteti, a nélkül, hogy a tragœdia hőse bűnös volna.

Az ötödik felvonásban hűséget esküsznek a kun nép és Borics kölcsönösen. Megtudjuk, hogy Boricsnak eszeágában sincs mást szeretni nején kívül és egyedül az a gondolat vezérli, hogy anyja gyalázóin boszút álljon, ha kell, nemzete romjain. Ekkor jő Judith, átadja boszúból a levelet, megtudja férje hűségét, megtudja Rózsa halálhirét, kit reménytelen szerelme vitt sirjába. Borics a boszúló ég igazságát látja e dologban. Megátkozza nejét. Rágalmazza a kunokat, kik mint esküszegőt megölik s ekként meghal oly bűn miatt, melyben nem volt része.

Borics egész nemzete ellen vétkezett, midőn trónkövetelő jogait vér árán igyekezett kierőszakolni. Emberi gyöngeség, a legmegokoltabb jóhiszeműség ragadta e lépésre. Ő igazán bűntelen tragikus hős és éppen e bűntelenségében van azon hiba, mely emberi érzésünket nem indítja meg halálával. Benne csak a trónkövetelő a bűnös, de nem az ember. Szenvedélye, boszúja, anyja rágalmaztatásáért csak a bűn szélére ragadja, s még ott sem követ el emberi hibát, a mivel igazolhatná neje aljas vallomását. Oly bűn sulya alatt roskad le, melynek semmi köze tetteihez, mert a vérontást jóhiszeműségében követi el. Mint olyan hőst kell megsiratnunk, a kit az Istenek az anyák bűneiért büntetnek. Ez nem tragikus hangulat, mely megrázhatna. Csak hasonlít hozzá, mint a színpadi mennydörgés a valóságoshoz.

Szigligeti a *Trónkereső*vel elérte valóban fejlődése tetőpontját. A mi ezután jön, az csak annak bizonysága, hogy a színpad végtelenül sokat köszönhet az ő történeti drámáinak, de ereje nem ezekben nyilvánul s az irodalom nem fogja bennök kereshetni a történeti dráma költői értékű, maradandó alkotásait.

A fiatal írók közül, kiket Szigligeti mellett sűrűbben említettek, Dobsa Lajos az, a ki történeti drámáival aránylag a legtöbb külső sikert érte el. *Guttenberg*je (1852.) bár többször adatott, nem mondható még sem drámairodalmunk sikerültebb alkotásai egyikének.

*Guttenberg** véresnek igérkező tragœdiának indul, s oly befejezése van mint valami operettenek. Guttenberg feleségét ketten is szeretik (a férjén kívül): Maximilian olasz gróf és Dryzéhn András a Guttenberg segédje. Guttenbergné rajong a férjeért, de titkon mégis szereti Maximiliant s midőn vallomásig fejlődnek az események önkéntelen szerelem nyilatkozik meg nála, hogy azt aztán minden látszat ellenére letagadja. Maximilian megöli Andrást, mint a ki a férjet figyelmeztette neje hűtlenségére. Guttenberg pedig, bár a nejét rajtakapta Maximiliánnal, mégis hisz a nejében, sőt végül szivére öleli; Maximilian, pedig megtalálja eszményét Juliában, Guttenbergné nővérében. Mi azt hiszszük, hogy a tragœdia csak ezután fog kezdődni. . . .

Dobsa utasításul ezt adja Maximilian nevéhez: «ingerültségében majd daczos, majd szelid; kihivó, alázatos, blasirt, ideális, scepticus, rajongó, gúnyos, érzelgő, forró s egyszerre már fagyos dæmon és angyal»! (I. sz. III. képlet). A kiben ennyi szép tulajdon egyesül, azzal természetesen a leghihetetlenebb drámai mese is lehetséges. Guttenbergben a rajongás oly fokon van festve, hogy elveszti maga alól még a színpadi talajt is. Hogy nagyot lássék akarni és mondani, szavai sokszor a bombast árjába fuladnak és érthetetlenné válik nemcsak önmaga előtt, de előttünk is.

Mennyire nem tudott még Dobsa egységes mesét alkotni, bizonyitja e dráma technikája, mely tableauszerű képeken alapszik. Az Előjátéknak «1 képlete» van, de már az «első szakasznak» 3, a másodiknak 2, az utolsónak ismét 1, mely ezenfölül tarkaságban, hihetetlenségében valamennyit fölülmulja. Nyelvezete gondosabb mint vígjátékaiban. De ez a nyelvezet nem a drámáé, a minthogy érzelmes, csinált meséje sem mondható drámának. Guttenbergből olyan Faust-féle tudóst akart Dobsa csinálni. A szobája legalább teljesen hasonlít a Faustéhoz. Lelkéből azonban nincs benne egy szemernyi s a nagy ürt képtelen rajongással akarja a drámaíró kitölteni.

Sokkal sikerültebb, sőt mondhatjuk valamennyi történelmi drámája közt a legjobb *IV. László*ja (1856), nem annyira költői értékénél, valóban tragikai mélységénél fogva, mint szerkezete ügyességének, egy pár jól adható jelenetének érdeméből.

* Dobsa Lajos színművei II. k. Pest, 1853.

IV. Lászlót K. Boér Sándortól kezdve Kisfaludy S., Gyurmán Adolf és Garay is tragœdiájok tárgyául választották. Gyurmáné a legsikerültebb mint egész, de Dobsa *IV. László*jának alapgondolatát valamennyi közül az elsőség illeti meg. A mit Gyurmánnál hibának találtunk, azt Dobsa tényleg helyrehozza, mert nála a kéjelgés posványában megromlott László megjavul a tiszta szerelemtől s javulva bukik el előbbi vétkeiért. Greguss szerint Dobsa *László*ja ellenkeznék a történet Lászlójával és szerinte nem szabad a drámairónak Titust Nerónak és Nerót Titusnak rajzolni. Greguss azonban nem jó helyen keresi a hibát. Tán jobban cselekszik Dobsa, ha Lászlóját a történethez igazabb vonásokkal rajzolja. Egy pár rikitóbb szín hiánya még nem teszi fölismerhetetlenné az alakot. Nincs ok rá, hogy Lászlót erkölcsileg teljesen alásülyedt, javulásra képtelen alaknak rajzoljuk minden esetre. A drámaíró eszményíthet a nélkül, hogy meghamisítaná a történetet. Természetesen nem ferdíthet s nem szerepeltetheti Domitianust Marc Aurelnak, Salamon királyt Szt. Lászlónak, Mátyást Jagello Ulászlónak. Az elvetemedett Kun László a színpadon csak undort keltene. A neki tulajdonított szenvedélyt a költőnek mérsékelni kell, ha æsthetikai hatásra számít. A tiszta szerelemre teljesen képtelen, aljas nőcsábító, a kiben nincs meg a lovagiasságnak egy szikrája, a kit nem ment természetes könnyelműségének szelidséggel vegyes, de rossz tulajdonaival megküzdeni nem tudó és így tragikai végre előkészítő törekvése, az nem lehet a széptani hatásra számító tragœdia főszemélye. Kun Lászlót tehát eszményíteni kell, természetesen a történelmileg is megengedett határig. Mint aljas, kéjhajhászó, állatias Nerónak, teljesen olyannak, mint a minőnek őt Svetonius festi, nincs helye a színpadon, mely nem arra való, hogy erkölcsi érzületünk megbotránkozásának színhelye legyen. Dobsa tragœdiájának főhibája ott van, hogy Lászlóban együtt, egyszerre szerepelteti a tiszta és nem tiszta szerelmet. A hiba nem benne volna, hanem a körülményekben. Ha Mandulával előbb találkozik, mint Eduával, akkor sohasem lesz a történelem elvetemedett Kun Lászlója. Ő tehát korának és nem a maga szenvedélyeinek a tragikus hőse. A csinált véletlen, mint hamis mesterkedés szerepel. Olyan külső körülmények buktatják őt meg, melyeknek előidézésében neki nincs része. Korának áldozatja, mely kedvezőbb a bűnre, mint a jóra.

Dobsa másik drámája e korból *V. László* (1858) már nagyon gyönge alkotás és nem emelkedik az ú. n. «jutalomjáték-drámák» színvonala fölé. Telve van regényes helyzetekkel s arra van szánva, hogy a jutalmazandó társaival együtt hálás szerepekre találjon benne.* *Attila* című drámájáról, melyről azt emlegették, hogy francziára fogják fordítani és Jules Janin magára vállalta volna a Wohl Janka által készítendő fordítás styljének kijavítását, nem tudunk semmi közelebbit, de e hir oly hatást tesz reánk, mintha Dobsa is Hugo Károlyhoz hasonlóan elégedetlenül a honi félsikerekkel, a külföldhöz akarta volna ügyét felebbvinni. Valószínüleg ő is úgy járt, mint Hugo: a franczia irodalom nem kért az ő alkotásaiból.**

I. István című tragœdiája már nem a Nemzeti színházban, hanem Budán, Molnár Gy. színházában került színre (1861 XII/14). A darab nagy külső sikert aratott, a mi azonban nem tartotta vissza a *Szépirodalmi Figyelő* birálóját, hogy elő ne számlálja a mű nagy fogyatkozásait: 1. hogy Istvánja egészben véve nem hü a történethez; 2. hogy a ki a valóságban nem tragikus, abból a történeti személyből nem szabad a költőnek tragikai hőst faragni; 3. hogy István csupán nagy reformátor volt és mint ilyen tragikai hős nem lehet. A heves vitában Salamonnak kell igazat adnunk, mert helyesen állítja, hogy «a hazai történet még kevesebb szabadságot enged, mint az idegen, azon kegyeletnél fogva, melylyel mindnyájan tartozunk iránta s a melyet legnagyobb mértékben épen a költőtől kivánhatunk.» A kérdéses színdarab csak nagy sokkal adatása után jelent meg. (*Árvízkönyv* Szeged javára Budapest, 1880.) Még e (hihetőleg javított) formában sem mondható sikerült tragœdiának. Szent-István ép oly kevéssé tragikai hős, mint Dobsa felfogásában az ő élettörténete még nem tragœdia. István ugyan a darab központjában van, de nem mint oly személy, a ki cselekvőleg foly be az eseményekre, hanem mint nyugvó tengely, a mely körül az események kereke forog. Megunta a trónt és fiára hagyni szándékszik. Meg akarja házasitani s Crescimirát, a dalmát fejedelem leányát hozatja el udvarába mint Imre leendő egyesét, feleségét. Imre és Crescimira egymásba szeretnek, de mi-

* V. ö. *Divatcsarnok* 1858. I. 190—192. l.

** V. ö. *Koszorú* I. évf. II. félév 47. és 191. l. és u. o. 1864. I. 455. l

vel Imre szüzességi fogadalmat tett, házasságából ép az hiányzik, a mi nejét boldogítaná. Ez a fogadalom nem tragœdiába való abban az értelemben, mint azt Dobsa felfogta. Crescimirát más is szereti, a trónravágyó Péter és ez egyik éji látogatása alkalmával oly italt ajánl Crescimirának, mely férje szerelmét biztosítja! Az italban méreg van és Péter így elérné, hogy Crescimira megöli vetélytársát. Természetesen Péter nem meri nyiltan bevallani a méregkeverést, de midőn a gyanakvó Crescimira szerelmet hazudik — kitárja Péter a valót s így kelepczébe kerül — a nélkül, hogy ebből a tragœdiára fontos bonyodalom következnék.

E tragœdia főszemélye tulajdonképen Péter, a ki Szebucz segélyével először az Árpád-vérből származott fiatal herczegeket, aztán a legveszedelmesebbiket: Vazult teszi el az útból. S midőn Gizellával folytatott hizelgő eljárása sikerre vezet, ekkor Szebusszal Istvánt akarja meggyilkoltatni, de midőn ez is rajta kapja őt, feláldozza legjobb szövetségesét, magát Szebust. István viziója megmutatja aztán Péter büntetését, sőt a többi Árpád-királyok sorsát és midőn meghal István, e szavakkal végződik a tragœdia:

Első király volt ő e hon felett
S utolsó lesz, kit népe elfeled.

Ez az érzelmes vég a legjobban jellemzi e tragœdiát, mely a színpadi külsőség ismert eszközeivel akarja azt a hatást elérni, mely sem a tárgyban, sem annak feldolgozásában nincs meg: a valóban tragikait. Van ebben minden, a mi színpadról hat, daczoskodó magyarok, a kik ellenkeznek a fölkent királylyal; Hadur emlegetése, a kereszténység Istenével szembe állítva; daloló királyfi; holdvilágnál szerelmeskedő férj és ablakon át beszökő szerelmes; ájuldozó feleség, a színpadon kiterített királyfi, harangzúgás mellett; félig őrült asszony, és a saját javát kereső koronás királynő; a megvakított és megsüketített embernek átka, gyámoltalansága és bejelentett halála; készülő királygyilkolás; a Miatyánkot imádkozó király; titkos ajtón menekülő herczegfiak, kikből királyhű alattvalók lettek és végül haldokló király, a ki viziója után szemünk előtt adja ki lelkét...!

Verselése nem rossz, rímei gyakorlatra vallanak, de sehol nyoma a pathosnak, mely nélkül a tragœdia el nem lehet. Itt minden színpadi külsőségen épült. A legcsodálatosabb minden körül-

mény közt az marad, hogy volt idő, midőn I. Istvánt a legjobb tragœdiák sorába vették föl és elfeledkeztek arról, hogy tragœdia valódi tragikum nélkül képzelhetetlen. István minden, csak nem tragikus hős.*

Költőibb, erőteljesebb tehetség Dobsánál e korban Jókai Mór, a nélkül, hogy egyetlen olyan drámát tudott volna alkotni, mely irodalmi érték tekintetében csak meg is közelítené első kitünő regényeit.

Dalma (1852) tragikuma hamis alapokon nyugszik. A haza javáért férfinak hazudott és férfiasan nevelt nő vagy teljesen kivetkezik nőiességéből és akkor undort kelt érdeklődés helyett, vagy áldozata lesz nőiességének és akkor hazája romjain is szeretni fog. De hogy oly nő, kiben fölébredt a szerelem sorvasztó tüze, ezt a szerelmet le tudja győzni, szerelmesét másnak kezéhez juttassa, ez annyira ellenkezik minden nőiességgel, hogy a drámairónak egy sereg mellékkörülményt kell segélyül hívnia, hogy elpalástolja a lélektani nagy fogyatkozásokat. Azt hinnők, hogy Dalma meghal a kétségbeejtő vég pillanatában. De ő tud erős lenni, valahányszor a drámaíró akarja és viszont önmaga árulója, midőn a helyzet hatásossága úgy kívánja.

«Fejedelmi pálczám e pallos — így végzi a darabot — mely tégedet halálra küld; s a ki tudni akarja, férfi volt-e vagy nő az avar nép utolsó chagánja? Annak e kard meg fogja azt mondani! — El a csatába!»

Még most is, mikor már semmi szükség reá, ezzel a hazugsággal fedi el nőiességét, a miért hálásak lehettek egyideig az avarok, de a drámairodalom alig. Ha szerelme összeütközésbe jut kötelességérzetével, nőisége esküjével; ha úgy hal meg, mint nő, hazája romjain, nemzete pusztulásán kétségbe esve, egyike lehetne a legjobb tragikai hősnőknek drámairodalmunkban, de ebben az elferdített formában torzképe a nőiségnek, a nélkül, hogy a férfierő magaslatára emelkedhetnék. Tegyük föl, hogy meghalni ment a csatába. Valjon ez a halál magasabbra emeli-e őt, mintha előttünk szúrja át női szivét, melyet csak a szerelem tehet boldoggá,

* Beszterczei grófja, mely V. László sokszor földolgozott történetét tárgyazza, csupán egy előadást érhetett meg a Nemzeti színpadon. V. ö. *Szépirod. Figyelő* I. évf. I. félév 158. l.

még akkor is, ha nemzete élte függ a koczkán? És valjon hazugsága, melyet megtudott Kublaj ajkáról mindenki, nem fogja-e megsemmisíteni eddigi nymbusát, nem fogja-e a nélkül is szétrobbantani apai örökségét, nem fogja-e rabigába hajtani alattvalóit? Mit ment meg életben maradásával? Még a drámai hatást sem, melynek nincs nagyobb ellensége a bombasztnál, a hihetetlennél, a természet örök törvénye ellen való nevetséges küzdelemnél. Disabul tán legjobban jellemzi Jókai darabjának a tulságokban drámai hatásokat kereső czélzatát. Ime a személyét érdeklő utasítások: «fojtott dühvel» (32); «bőszült dühvel» (33); «szakállát tépve» (33) beszél; majd «mint villám ütött (!) áll egy perczig, végre a düh legfőbb fokán» (35); «őrült álmodozással tekint a levegőbe» (36); «ajkait harapva, szemei vadul forognak» (!) (46); «fogcsikorgatva elveszi» (47); «harag dulta arczczal, fojtott dühvel» (u. o.); «fujva dühében» (u. o.); «felugrik trónjáról, melle zihált, szemei vérben forognak (!), kitörő dühvel» (48). Nem csoda, ha egyes költői szépségű helyei teljesen elmerülnek a túlzások ezen áradatában.

Manlius Sinistere (1853) egy cseppet sem jobb tragœdia *Dalmá*nál. Mesembriusnak két leánya van, az egyik az önföláldozás révén hæterává lett Glyceria, a másik ellentéte a kereszténynyé magasztosult római nő Sophronia. Úgy látszik, hogy a véralkat különbözőségének is nagy szerepe van ebben a kétféle életczélban, mert míg Glyceria nem tud római nő módjára meghalni a kétséges pillanatban, addig Sophroniában van annyi lélekerő, hogy tört döf a szívébe, midőn Carinus hatalmában előrelátja aljas helyzetét a közel jövőben. Glyceria megtisztul Manlius csókjától, Sophroniát pedig a halálba űzi Carinus csele. A bűn bocsánatot nyer, az erénynek a vértanúság töviskoronája jut osztályrészül. Sophroniának csak akarnia kellene, hogy ne jusson Carinus körmei közé, de meggyőződvén nővére áldozathozataláról kész, vele vagy boldogan élni, vagy meghalni. A mi lehet sentimentalis, de nem drámai. A két nővért különben egy más rokon érzelem is közelebb hozza egymáshoz: a Manlius iránt táplált szerelem, azzal a különbséggel, hogy Manliust szerelme nem Glyceriához, hanem Sophroniához vonzza. Glyceria tudja ezt és nem óhajtván a nővére vetélytársa lenni, áldozatra szánja rá magát. Feleségül megy a nyomorúlt rabszolgához, a ki elhiteti vele, hogy atyja Mesembrius is ahhoz a párthoz tartozik, a mely Carinus ellen tör és ha kezét

nem adja neki, atyja is veszni fog a többivel együtt. Odaadja tehát magát e nyomorultnak és az atyja mitsem tudva az áldozatról, kiátkozza őt (a helyett, hogy kérdőre vonná), a mivel aztán a drámaíró kényelmesen elzárja a helyzet földerítése lehetőségét. Ez még nem az egész. Glyceria bűne most következik. Carinus meglátva Glyceriát, megöleti a férjét és ezóta, mint mondja:

> . . . életem örök harcz,
> Csáb és hizelgés fegyverem, mivel
> Mesembriusnak ősz hajszálait
> Védelmezem . . . .

Az eszményített kéjhölgy áll benne előttünk, a kinek bűne erény, szennyes lelke a legeszményibb érzelmek temploma, a ki eltűri arczán a szégyen pirját az önfeláldozó gyermek gloriájával.

De valjon Manlius-e e darab tragikus hőse. Oka-e ő Sophronia és Glyceria halálának? Nem jóltevője inkább Rómának, Carinust megölvén, mint királygyilkos? Avagy a győzőt megölni nagyobb hőstett, mint a bukót és a hadsereg éljen-riadalma nem inkább furcsaság e helyzetben, mint a helyzet tragikumát emelő külsőség? Hogyan illik a diadal hymnusa — a halotthoz, az érdemetlen bitorlóhoz, kiben nincs egyetlen emberi, egyetlen fejedelmi vonás, a kinek győzelme a jónak bukását, a rossznak diadalát jelenti? Avagy Glyceria jóslatára gondolt a drámaíró?

> Akármelyik győz, Róma vesztett,
> Ha győz Carinus, az kiirtja Rómának felét,
> Ha győz Diocles (!) a másik felét . . .

Egy őrült agy phantasmagoriája — a kereszténység diadalát jelentené? Mily zavar, mily kuszáltság, midőn éppen tisztán kellene előttünk a végnek állani! Helyette mélységes sötétségű felhőlepel ereszkedik alá, a mely elmossa a körvonalakat és még sejtetni sem enged, mert a tragœdia egyik hőse úgy áll előttünk, mint a ki befejezte a történet egyik szakaszát, de nem a tragœdiát, melynek főhőseül ő volt kiszemelve.

Könyves Kálmán (1855) compositio tekintetében Jókai leggyöngébb drámái közé tartozik. Tulajdonképen két hőse van: a nagylelkűségből ingadozó jellemű Kálmán, a ki nem lesz ingatagsága áldozatává és a jóságban állhatatlan, a gonoszságban követ-

kezetes Álmos, a ki fiával együtt szemeit veszti.* Tulajdonkép történetileg mind a kettő meg van hamisítva és igazában nem is tragikai alakok. Könyves Kálmán ép oly kevéssé lehet tárgya tragœdiának, mint Álmos, a ki kiszúrt szemeivel inkább pathologiai, mint drámai érdeket kelt. Innen van, hogy minden felvonás, úgyszólván, újra kezdi azt, a miből már az első felvonásban kellene a tragikumnak folynia. Álmost mint lázadót elfogták és nejével együtt tűri a börtön szenvedéseit, mert el van készülve a biztos halálra. A második jelenés a trónterembe vezet, hol hűséges alattvalók kérnek osztalékot Álmos javaiból. Majd jön Gomor és panaszt emel egy gonosz boszorkány ellen s víz- vagy tűzpróbát kér. A király megbocsát a boszorkánynak, de e nagy tette rossz dolgok forrását rejti magában, mert ezt a boszorkányt egykor megátkozták ilykép:

És az ki veled jót teend
Úr vagy kicsiny, a míg csak él a földön
Jó tettei nyomán jutal'm helyett
Hálátlanság keserveit találja.

Íme a sors-tragœdia: Kálmánt ez a jótett fogja üldözni és a hálátlanság keservei vannak számára kilátásba helyezve. Kálmán ugyan beteg agy szülöttének tartja ezt a nyilatkozatot:

Vigyétek őt el ápolás alá:
Gyöngül az ész a vénség nyomdokán ....

és küzd a sorssal, a balhittel és ennek kellene végét okoznia, ha valódi tragikai hatást tervez Jókai. Csakhogy ez az esze ágában sincs. Kálmán nagylelkű meggyőződésből, kerüli a rosszat, hogy helyette mindadddig, míg lehet, jót tegyen. És az elővezetett Álmosnak megbocsát, mire ez a dolog természetéből folyólag hűséget igér. De már a következő pillanatban meglátja az elégületleneket (ugyanazokat, a kik nem kapták meg Almos remélt örökét) s így fejezi az első felvonást:

Elégületlen főurak,
Sértett mellőzött büszkeség,
Rajoskodó kalandorok
És egy elutasított versíró.
Lehet még ebből valami.

* V. ö. *Divatcsarnok* 1855. II. 1419—1420. l.

Alig képzelhető furcsább felvonás-vég. A minden ízében gaz Álmos, a ki a hóhérpadról leszállva, jóltevője kezét marja meg és ugyanakkor, midőn életét visszanyerte reménytelenül, máris gaz tervein töri a fejét, annyira gaz, hogy eljátszotta teljesen érdeklődésünket! A darab utolsó felvonása csupán két jelenetből áll, melyből az első teljesen érték- és érdektelen, a másodikban előttünk hal meg Kálmán, mire a darab ezzel a jellemző párbeszéddel fejeződik be:

Főurak (egyenkint odalépnek a királyhoz):
Tarnócz: Silány valál.
Gálos: Bolond valál.
Parajd: Szörnyeteg valál.
Both: Halott oroszlány (!) tűrjed a rúgást.

Jókai *Könyves Kálmán*ja tehát a silány, bolond és szörnyeteg vegyüléke! Hiszen Kálmán a jóságának esik áldozatul, mert joggal megölethetné már az első felvonásban testvérét. Aztán minek meghamisítani a történetet, mely Kálmánról tudja, hogy emberi hibáját, (mely a tanácsosaié volt inkább, mint azt az aradi vérnap igazolja) élte vége felé jóvá tevé, a mennyire lehetett? Minek porba rántani a történeti alakot, sárral dobálni, befeketíteni, hogy tragikaï hőssé tehessük? A megvakított Álmos és Béla fölléptetése olyan hatásvadászat, mely rútságában visszataszító. A boszorkányjóslat is inkább fogás, mint tragikai érdekű dolog. Vagy ezzel akarja a szemünkben Kálmán bűnei beszámíthatóságát kisebbíteni? De ezen esetben csupán sorsának és nem hibáinak áldozatja? ....

Könyves Kálmán bár leggyöngébb drámája Jókainak, drámairói gyöngéi tán egyik darabjában sem oly föltünők, mint a történetileg teljesen meghamisított *Dózsa György*ben. (1857.)

Dózsa György tragikai bukását — mint Könyves Kálmánban boszorkány, itt — jósnő jövendöli meg azzal a pythiai bölcsességgel, hogy attól őrizkedjék, a ki a bort nem issza! Dózsa úgy jelenik meg előttünk, mint prædestinált ember — az egyenlő jogok bajnoka, a ki mint *Corvin János* Szigligetinél szintén korát előzte meg néhány évszázzal!

Én ember nem vagyok,
Egy eszme csak; ki élt és élni fog,

Míg nem születtem és ha meghalok
Egy százados kesergő bántalom
Az én nevem, mely milliókban él. (III. felv. 2. jel.)

Dózsa tehát maga a paraszt-osztály, mely egyenjoguságra tör, a megtestesült bántalom, mely boszút liheg, a százados elnyomatás isten-ostora. Mint ilyen lehetne eposi középpont, de nem drámáé, mely az emberi szenvedélyek harczának tere. Egy ilyen paraszt-philosophus a XVI. évszáz elején annál nagyobb anachronizmus, mivel az első felvonás az ő nemessé tételének pompás ünnepélye. A tragœdia egészen jól indul, s ebből a Dózsából válhatnék valami, ha jellemében a közrendű és nemes vonások a philosophiai és köznapi eszmék, a paraszt nagyravágyása és az úrrá lett új nemes köznapi dölyfe nem bomlasztaná meg egész lényét. De benne van mindenből valami, hogy semmivé váljék; hogy mint egy eszme eszményietlen harczosát előttünk süssék meg az izzó trónon. Két szerelemmel és egy egészen új eszme csirájával lelkében indul a tragikai vég felé. Csakhogy a két szerelem érthetetlen, összeegyezhetetlen. Egyikök minden esetre hamis alapokon nyugszik s akkor romboló dühe nem helyzetéből, hanem a beteg agy hóbortjából folyik. Az utolsó jelenet teljesen nem tartozik a dologhoz és tulajdonképen a XIX. évszáznak szól. Lórának nem kell a gazdag Szapolyai keze, hanem a szegénynyé lett Bornemisszáé. Ő is az egyenlőségért rajong és hosszú monologban hisz megvalósulásában, melyet ő nem fog már megérni, de

. . . késő sarjadék
Látandja azt a boldogabb napot,
Midőn a legnagyobb s legkisebb
Egy lelkesült eszmében egyesül
— — — — —
Úr és paraszt csak abban versenyez,
Melyik szeresse jobban nemzetét?
Melyik legyen ő érte áldozóbb?

Alig hihető, hogy a pórlázadás borzalmai után valaki is az egyenlőségért rajongott volna. De ez nemcsak történeti botlás, hanem lélektani is, mert képzelhetetlen, hogy Lóra eszményi férfinak tartsa azt a Dózsát, ki (egyéb hibáiról nem is szólva) hűtlenül elhagyta kedvesét, ugyanazt a nőt, a ki miatta vértanúhalált halt.

Hogy mily hatást gyakorolt e drámájával Jókai kortársaira,

ezt a nyomában keletkezett heves támadások bizonyítják, melyek részleteivel foglalkozni azonban egy későbbi kor kötelessége lesz.*

Jókaimak e korban írt utolsó történeti drámája a *Szigetvári vértanúk* (1860) azon hatások közepett fogamzott meg, melyeket az alkotmányos kilátások gyakoroltak minden fogékony honfiszívre. Szomorújátékának azonban nem Zrinyi a központja. Ő csak a legelseje, legnagyobbja a szigetvári vértanúknak, a kik együtt véve ép oly tragikai hősök, mint Zrinyi, helyesebben ép oly kevéssé, mint ő. Zrinyi, úgyszólván, főrendezője csak a szomorújátéknak, a hős eszményi nagysága, megrendítő sorsa nélkül. Inkább honfi, mint tragikai hős, kit nem egyénisége emel, mint inkább a historiai tudat, mely ott él a mi lelkünkben és gloriával övedzi szent homlokát. E nélkül inkább csak történeti háttere annak a szerelmi történetnek, mely a renegát Szelim és ennek jegyese Anna, Zrinyi rokona között, úgyszólván, egyedüli magva e szomorújátéknak.

Zrinyi Szigetvárott van, lelkében azzal az elhatározással, hogy nem fog szövetkezni a törökkel, hazája fölszabadítása czéljából. Vendégeket jelent a kürt és eljönnek legjobb hívei, hogy felajánlják fegyveröket a török ellen. A nők közt legfontosabb ránk nézve Anna, a kinek lelkét igazán mély bánat emészti: mátkáját menyegzője napján rabolták el. Csakhamar török küldöttet jelentenek, a ki alkudni kíván Zrinyivel. E török követ nem más, mint az egykori jegyes, a most renegát Szelim. Ő a török barátság apostola, a ki bűnös eszméért lemond jegyeséről, a ki meggyőződésből akarja Zrinyit törökbaráttá tenni. Az az egy bizonyos, hogy Annát nem szeretheti az első szerelem kábító öntudatlanságával, de viszont a tragikai bukás magvát hordja a lelkében, mint olyan, a ki egy eszméért lemond szerelméről s a ki ez eszmének áldozatjaként elveszti önmagát, el a földi boldogság kínálkozó tiszta gyönyöreit. Az első felvonás tehát jól indul, de úgy látszik, a szerző nem a tragikus bukásra gondol, hanem a tableauszerű hatásra. Zrinyi esküje pattogó hexameterekben hatásos befejezése lehetett

* V. ö. Gyulai Pál czikkét a *Budapesti Szemlé*ben 1858 és Greguss A. Tanulmányait (Pest, 1872. II. k.) 212—219. l. Hogy e polemiába még a közönség is tüntetőleg beleszólt, l. *Divatcsarnok* 1857. I. 570—571. és 1858. I. 62—63. l.

a 60-as évek valamely drámájának, de ma már nem tesz ránk nagyobb hatást, mint a történet egyik fényes mozzanatának megrendítő, magasztos jelenete. Ma már mint a mellékesnek, bár hatásosnak túlhalmozása, legfeljebb rossz előjele a többi felvonás fejleményeinek.

A második fele a darabnak, a török táborban, felerészt Szigetvárott folyik. Ott a nagyobb erő mellett kétségbeesés a sikertelen erőpazarlás miatt, itt a győzelem mámorában okos ovatosság, mely velök szemben külső támogatást keres. Értesíteni kellene a német haderőt, hogy jöjjön és mentse fel Szigetet, mire maga Anna vállalkozik. A harmadik felvonásban a török táborban vagyunk, Annát elfogták és bár megmentése mitsem jelent Zrinyire, mert azzal a hírrel jött, hogy nem kaphat segítséget, Szelim mégis megmenti őt s a táborban azt hazudja (bár Anna is hazudva, jó hír vivőjének mondja magát), hogy szándékosan bocsátá szabadon, mert mint rossz hír vivője tönkre fogja tenni a várbeliek kitartó erélyét. Itt mutatta meg Szelim, hogy mily gonosz renegát és mily hűtlen szerető. Ha akármelyik vonás az uralkodó jellemében, tragikai hőssé válhatik: akár mint szerelmének, akár mint eszméinek áldozatja. Ő azonban marad, a mi volt az I. felvonásban: határozottság nélküli báb, a ki semmi sem tud lelke egész erejével lenni. A negyedik felvonás aztán csupa tableau, semmi cselekmény. A VI-dik tableauban pl. Anna elbeszéli (!) a kirohanás tényét és Szelim közeledését. Végre Szelim itt van, hogy boldoggá tegye Annát. Istenéhez tért. Csakhogy Anna kanóczot tett a pincze egyik lőporos hordójába. A kanócz leégett és erre a két szerelmes a várral együtt a levegőbe röpül!

Ez az akna a levegőbe röpíti az egész tragikai hatást is. Úgy érezzük magunkat a darab után, mintha panorámát láttunk volna beszélő alakokkal. Csakhogy e beszélő alakok nem cselekedtek szívök szerint, hanem csak csoportokká állottak s mint lelketlen bábok hazafiaskodó phrasisok szóvivői voltak. Színpadi hatását értjük. És értjük főleg a hatvanas években, de érthető a költői nyelvezete révén is. Vannak jelenetei, melyek magukban költői mélységgel és bensőséggel szólnak szívünkhöz, mint Anna monologja (I. felv. 5 jel.) és csaknem egészében az I. felvonás, valamint a II. felv. 4 jel. Csakhogy lehet valaki jó költő és azért írhat mégis oly rossz drámát, mint a *Szigetvári vértanúk*.

Hatása tisztán külsőségein alapult. Egyik tudósító így írt róla: «közönségünk leginkább azon helyeket tapsolta meg, a melyekben hazafias, nemzeties szókat hallott, vagy oly politikai czélzásokat, melyek a színpadon kívül a mai közfigyelem tárgyait csak a legtávolabbról is érintik, néha a költő és színész intentiójával, sokszor a nélkül is.»*

Ebből az érdekből azonban a hazafias föllendülés ama szép korában megtapsolták *A honfoglalók* (1861), cz. férczművet és Vahot drámáját is: az *Első magyar színészek Budán* (1861), melynek furcsa irányeszméje «a nemzetiségek összeolvadása, egyetértése» volt! Mind e mellett egyik sem érhetett meg többet 1—1 előadásnál, Szathmáry Károly romantikus *Csákjával* (1861) egyetemben.**

Ennek a hazafias iránynak a terméke a Molnár György által hirdetett 50 aranyas pályázatnak nyertese is, az első honvéd-dráma Vahottól: *A magyar honvéd v. Budavár visszavétele 1849-ben.* Előadását nem engedélyezte az akkori kormány, mert félt, hogy a honvédség dicsőítése rossz vért szülne a császári katonaságnál! Nyomtatásban is csak 10 év mulva látott napvilágot (Pest, 1870). Semmit sem vesztett vele színészetünk, mert egészében Vahot drámaíró tehetségét a legalacsonyabb színvonalon mutatja be. A hazafiság mintha nála üzleti érdekek szolgálatába szegődött volna!

Nagyon jellemző, hogy a hazafiasan nemesebb irány nem a hatvanas évekkel kezd legelőbb történelmi drámáinkban szerepelni. Ott találjuk első nyomait az 50-es évek idegen tárgyú drámáiban, de csak a sorok közt. Kevesen értették tán meg, de a kik megértették, azoknál fájdalmas viszhangra találhattak a nemes intelmek, az elkeseredett kifakadások. Ezek egyik legszebb példánya Obernyik K. *Khelonisza* 1854-ből, mely elég csodálatosan csak két előadást érhetett meg!

Ifjúkori drámáját: a *Messiast* figyelmen kívül hagyva, Obernyik mindig hazai tárgyat választott drámaírásra. Föltünő, hogy éppen akkor, mikor drámaíró ereje izmosodni kezdett, a helyett, hogy éppen történelmi drámája tárgyát hazája multjából vegye, egy tőlünk messze eső nép történetéhez fordul, de még föltünőbb

* V. ö. *Szépirodalmi Figyelő* 1860. I. évf. I. félév 110. l.; 1861. I. 286. l. és 303. l., u. o. 414. és 415. l.

** V. ö. u. o. 1861. II. évf. I. félév 62. l.

ez főleg Obernyiknél, ki még társadalmi darabjaiban is mindig a saját korát teszi háttérnek. Korában gyökeredzik testestől-lelkestől, annyira, hogy néha nagyon is czélzatos szószólója egy-egy korát forrongásban tartó új eszmének. *Khelonisz*ával egyszerre út térre lép és megírja első történelmi drámáját a görög őskorból vett tárgygyal.

Ha ifjúkori tanulmányai, tanári pályája közelebbi érintkezésbe hozták is a görög történettel, volt egy ennél hatalmasb benső ok, mely őt ép e tárgy felé terelte. A mint a Madách lelkületében, úgy az Obernyikében is határozott kifejezést nyer az ötvenes évek nyomasztó hangulata.* Mint valami ködös, borongós őszi nap borul lelkületökre e hangulat, melyet nemcsak a hazafias fájdalom elegiája, a jövő reménytelensége, a tönkre ment vágyak nyomán támadt kétségbeesés tesz sötétté, elviselhetetlenné, hanem az elaljasodás láttán keletkezett honfibánat is. Madáchnál vérig sebző satirává, a prófétákra emlékeztető átkozódássá válik a hangulat, míg Obernyiknél csak panaszokban tör ki, mint olyannál, ki még nem mondott le minden reményről. Amaz akkor emeli föl boszús szavát, midőn korát elmerülve látja az elaljasodásban és nem hisz már a megmenekülésben; emez a kezdetnél szólal meg panaszosan, de elburkoltan, idegen hőse segélyével közvetítve. Tán ez is egyik oka, hogy a kor, melynek szólott, nem értette meg. Kleombrot és Agis eszményei a hazafias erényeknek. Bukásukat a tespedés kora fogja követni, mely Sparta bukását vonja maga után!... Nem volt senki, a ki megértse e szavak rejtett értelmét, midőn Kleombrot a dőzsölők sorában megjelenvén, fülükbe dörgi a lakmározóknak:

«Spárta erkölcse, a magasan álló sziklakolosz megtörpült, sárba omlott, hogy ott darabokra omolva kigyók, békák undorítsák el. Az egyszerű, edzett, de feddhetlen életmód, a honszeretet, nagylelkűség, önzetlenség és minden erények, melyek hazafit és hazát teremtenek, alattatok ocsmány hizelgés, dobzódás, puhaság s elkorcsosodás posványába süllyedtek.» (III. felv. 4. jel.)

Avagy nem érté meg azon intést, melyet Kleombrotnak Agishoz intézett szavai foglaltak magukban, midőn csalódással szívében így szól gondolkozásban vele rokon társához:

* V. ö. A *Czivilizatort* és *Mózest*.

«egy szomorú tapasztalattal levék gazdagabb, azzal, hogy egy erkölcsében megromlott, s sülyedező népet az ég minden hatalma sem bír bukásától megmenteni!» (V. felv. 1. jel.)

Nemrég még kétkedőleg szólott Kleombrot, akkor t. i., midőn Agis először kisérté meg, hogy őt a saját pártjára vonja. Mintegy a saját ingadozását mentegetve emlegeti: «Teremthetjük-e másképen a nemzedéket»? (II. felv. 4. jel.) Most már be kell látnia, hogy akarva, nem akarva meg kell hajolnia e kényszerűség előtt: ez a nemzedék föltartóztathatlanul rohan sorsa elé, melyet a végzet jelölt ki számára....

Igen, még a végzet eszméje is megfelel a kor hangulatának. Kleombrot a végzett művének tekinti beavatkozásának szükségességét. (II. felv. 10. jel.) A végzet műveinek tulajdonítja Leonidás megbuktatását (IV. felv. 6 jel.); azt, hogy ellentétbe jött nejével (u. o.); még Agis bukását is (tehát a magáét is) (V. felv. 11. jel.). Leonidas is nemezist emleget, midőn Kleomenesről megtudja, hogy atyja ellen lázadt, miként Kleombrot fogadott atyja Leonidas ellen. (382 l.) Agis bukásában mélyen megható vonás rejlik. Midőn meg tudja elitéltetését, fölemelt fővel mondja el bűnét, melyért halált kell szenvednie.

«Én fel akarám emelni hazámat oly magasra, hol egykor mint szép csillág ragyogott, melyet bámúl és csodál az éji vándor. Népet, nemzetet akartam teremteni, mi itt most nincs. Ha ez vétek, vagy bűn, ám legyen. E bűn mindenkor dicsősége marad lelkemnek.» (V. felv. 9. jel.)

Khelonisz tárgyából lehetetlen ki nem találnunk azt a vezéreszmét, mely megalkotása előtt ott élt Obernyik lelkében: a mely nemzet romlása felé siet, az végzetét ki nem kerülheti, mert ép e romlás, ez elaljasodás már a végzet munkája s az ellene küzdőket végveszélybe dönti. Ez a végzet-eszme, mely a rejtett hazafias czélnak áll szolgálatában, romlása lesz mégis az egész műnek, mely drámai helyzetek helyett csupán hangulatképeket nyújt. Tárgya aránylag nem nagy, úgyszólván az egyetlen Obernyik darabjai közül, melyben úgynevezett érdekes mesét nem találunk. Obernyik még karokat is alkalmazott, de nem úgy mint az a görög tragœdiákban előfordul, hanem csak mint diszitést, mely nem tartozik lényegileg a dologhoz.

Úgy látszik Teleki *Kegyencze* hatása alatt állott Obernyik. A dőzsölés jelenete rokon annak I. felvonásával még abban is,

hogy az egyik vendég a szakácsra emeli itt is poharát. De a mint Teleky drámáját a kor rajza öli meg: úgy Obernyikét maga a tárgy, mely ha a történeti hűséget nem akarjuk megsérteni, nem képzelhető el jó drámai tárgynak.

Érdekes, hogy több mint félévszázzal Bessenyei után, még egy magyar drámairó próbálta meg e kor történetét drámába foglalni. Mindakettő a hanyatlás korában írta művét, mintha spartai erkölcsöket és erkölcstelenséget csupán azért akarnának festeni, hogy a kor értse meg a költő intő szavát. Szerencsére a dráma nem az a műfaj, mely a dráma czéljain fölül más czélokat is tűzhet maga elé. Bessenyei *Agisa* kezdetleges munka. Obernyiké annál több, mélyebb (bár Leonidasnak Learre emlékeztető átkozódásaival túlzóbb) mégis színszerűbb. De az átkozódás nem jelenti még a drámaiságot, a siránkozás és könyörgés nem a szenvedélyek harczát és az elhagyattatás nem részvétet keltő érzületet, midőn mindennek érzelgős inkább, mint férfias az indítéka...

Rokon, bár nyiltabban szereplő hazafias czélzatot találunk *Brankovics*ában. Obernyik *Brankovics*ját befejezetlenül hagyta hátra. Miután pályaműnek volt szánva, legbensőbb barátja Bulyovszky egészítette azt ki s mint ilyen másodkéz munkája is, mely a gyönge befejezés daczára pályadíjat nyert. A darab idővel még egy változáson ment át: Egressy G. mint a kinek jutalmára került először színre, átdolgozta az utolsó felvonást s ekként Obernyik darabja annyi kézen ment át, hogy ma már meg sem mondhatjuk, mennyi az ő s mennyi átdolgozóinak érdeme e darabban. Tény az, hogy az első három felvonás kidolgozott egésznek látszik, a negyedik odavetett vázlat, az ötödik érzelgős és hazafias képek sorozata, melyekben nincs igazi drámai élet. Az alapgondolat tragikus eszmét foglal magában: mert Mara, Amurat iránt érzett szerelme révén nemcsak ellenkezésbe jön a gyermeki köteles szeretettel, de vét saját hazája ellen is, midőn annak legnagyobb ellenségét, saját testvére megvakítóját szereti!

Befejezése azonban nincs e darabnak, csupán véget ér az utolsó felvonással. Magát a politikai történetet hírnökök segélyével közvetítik, a kik jönnek-mennek, sugnak-búgnak. A kép tehát harczias jelenetei, hazafias, testvériesülési nagy mondásai, fölvonulásai segélyével külső hatást eleget tehetett, de irodalmi értéke nagyon is alantas fokon áll.

A megvakított gyermekek jelenete atyjokkal olyan fogás, melyet brutalisnak kellene neveznünk, ha nem tudnók, hogy Obernyik előtt nem pusztán hatásvadászat lebegett. Csupán azt feledte el, hogy a mi a görög tragœdiában, mely mondára támaszkodott, menthető, az modern darabban visszatetsző, mert a testi szenvedés nagyságával akar hatni a lelkieké helyett.*

E korban van még nehány író, ki inkább műkedvelésből, vagy magasb ambitiótól ösztönöztetve ír történelmi drámát, mint valódi hivatása érzetében. Ezek egyike Erdélyi János, kinek a *Velenczei hölgy* című drámája sokkal kevesebbet ér az elébe irott tartalmas elmélkedésnél (Pest 1851). Ki is hívta maga ellen a gúnyt, mint a színpadi hatáshajhászat egyik legtekintélyesebb ellenzője. Mint a színpadi hatás ellensége úgy írta drámáját, hogy annak hatása ne legyen, ezt a czélját tökéletesen el is érte e darabjával — írta gúnyosan Vahot.**

A *Velenczei hölgy* minden ellenséges érzület nélkül is gyönge drámának mondható. A franczia romantikusok nyomán készült, de drámaiatlan cselekménynyel, drámaiatlan megoldással. Meséje körvonalai határozatlanok, mint a kezdő rajzolónál, ki nem érezvén a tárgy leginkább jellegző tulajdonságait, a forma leglényegesebb vonásait, mindent egyformán rajzol, a fény és árny elosztásában ügyetlen, a színfoltok felrakásában kezdetleges. Nem számításból sejtet, hanem ügyetlenségből, s a mi érdekkeltésnek, fokozásnak látszik első tekintetre, az, behatóbban vizsgálva ügyetlenség, a kezdő tapógatódzása.

A drámai bonyodalom gyermekes dologból indúl ki, mely csak azért leszen drámaivá, mert a szerző teszi azzá, nem pedig mert a dolog természetéből folyik. A viharos felhőket maga gyűjti, melyekből csupán színpadi villámok fogják a szemünket káprázatni. Enriko fogad a barátjával, hogy «nincs mit a hölgy becsület és titoktartás korlátai közt meg ne tegyen, ha szeret.» Ebből a naiv fogadásból keletkezik a dráma, melynek végkifejlése semmi okozati összefüggésben sincs az előző eseményekkel.

* V. ö. a *Koszorú*ban Gyulai Pál birálatát, 1863. I. évf. II. félév 284—285. l.

** *M. Thalia* 133. l. Erdélyi 1837-ben A két királyné czímen drámát írt volna már előbb. Ennek azonban nyoma veszett. (*Figyelmező* 1837. évf. 167. l.)

A fiatal kezdő író beteges romanticizmusának terméke e dráma, melynek egyedüli érdeme magyaros nyelvezete. Az üres cselekményt annyi szolgajelenet tömi ki, mintha csak a szerző Shakesperétől egyebet sem tanult volna el, mint a szolgák bizalmaskodását.

Legföljebb színszerűség tekintetében áll Erdélyi darabjánál, magasabban *Indiana* (1858), mely Zsigmond idejében játszó egyetlen történeti szinjátéka Kövérnek. A czigány-romantika folytatása drámairodalmunkban hihetőleg azon hatások nyomán melyeket *Viola* (1851) és a *Czigány* (1853) a magyar színpadon elértek. Történeti színjátéknak nem egészen mondható, mert a történeti elem csak mint háttér szerepel benne s bár ott van Cilley Borbála magyar királyné is a szereplők közt, de a miként Zsigmond nélkül megtörténhetett az egyik cselekmény, azonképen a királyné is oly fölösleges alak, hogy elmaradása egy cseppet sem módosítaná a színjáték lefolyását. A történelmi hátteret az a körülmény teszi külsőleg jogosulttá, hogy a czigányok Zsigmond alatt nyervén meg a szabad költözés jogát, némileg megokolt Indiana megjelenése az udvarnál. *Indiana* az ismert módszer szerint készült regényes színjáték, telve érzelmességgel meg csellel, sok valószínütlenséggel és igen csekély drámaisággal. Indiana fogadás áldozata lesz, melyről mitsem tud. Eleintén csupa erély és férfiasság, ki a czigányok erős kezü fővajdája asszony létére s bár egy csomó kérőt utasit vissza (csupa nemzetebelieit! holott atyja végrendelete szerint csakis czigányhoz mehet nőül) mégis szerelmi lángra gyulad egy más fajtabeli iránt s midőn látnia kell, hogy galádul megcsalták, véres boszút esküszik, mely azonban semmivé válik az elhatározó pillanat szerencsés kimenetele alkalmával. Szóval olyan stilizált czigánylány, ki a drámaíró tetszése szerint változtatja vérmérsékletét, szenvedélyeit, higgadtságát és szerelme hevét. Ereiben keleti vér folyik, de erősen vegyítve olyan vizenyős alkatrészekkel, melyek elég romantikussá tehetik ugyan de mindenesetre megfosztják a drámai főszemély legfőbb kellékétől: a következetességtől, még a bűnös cselekmény lejtőjén is.

Kövér tudvalevőleg gyönge psycholog, mint vígjátékíró is, de drámáiban mint a *Gazdagság és Szegénység*ben, továbbá *Indiana*ban, a regényes, a véletlen, a melodramatikus hatásvadászat, a legvégsőkig ragadja őt. A hihetetlen és regényes: ezek pótolják

nála a természetes cselekményt; a sentimentalizmus és édeskésség: a drámait. Személyei egy mesét játszanak el, mely külsőségeivel meglephet, de valójában üres, drámaiatlan és az ellenkezőt ép úgy nem zárja ki, mint azt, mi előttünk történik.*

Az ötvenes években kezdi meg drámairói pályáját Tóth Kálmán is. De már első drámájában: *Az utolsó Zách* (1858) inkább lyrai szép nyelvezete, mint cselekménye drámaiságával hatott. Az érzelmes, a víg látszik igazi elemének s a hol ez túlnyomó, azokban a drámáiban aratja később is nem mindennapi színpadi sikereit.

Szigeti József *Széchy Máriája* (1863) egyes jól adható szerepei s ügyes szerkezete mellett is gyönge munka, mely jogos megtámadásban részesült, hogy a melodramatikus irányt akarta divatba hozni. Színpadi sikere jóval írója népszínműveié mögött maradt.**

Inkább túlságos jó híre, mint értéke kedvéért emlékezünk meg Bajza Jenő *Zách Felicziánj*áról (Pest, 1864), melyet pajtáskodó kortársai — *Bánk bán* mellé merészeltek állítani. Bajza *Zách Felicziánja* nemcsak mint tragœdia, de mint történeti dráma is gyönge dolgozat. Főhősében nincs tragikum és így bukása sem kelt tragikai hatást. Ha szertelen nagyravágyását tekintjük bukása forrásának, kellene e nagyravágyás veszélyeit is látnunk, csakhogy Zách nem mint nagyravágyó hős, hanem mint családi érzelmeiben megsértett apa vész el éppen akkor, midőn boszút akar állni magán sérelméért. És ebben gyökerezik legnagyobb hibája, hogy mint a közélet első embere, mint ambitióiban határtalan férfi, teljesen jelentéktelen szerepet játszik; — a hős eltörpül a családapában, a haza boldogságának őre kisszerűvé válik akkor, midőn hazája dolgai helyett a magáéit tolja előtérbe. Olyan mint *Bánk bán* — a kinek nincs füle Tiborcz panaszaira; a ki Peturt és társait észre sem veszi; a ki mitsem érez hazája szenvedéseiből, a közbajokból — csak a családján esett gyalázatot. Ez a Zách közönséges kapaszkodó, a ki midőn elérte legfőbb czélját s lányával úgyszólván gonosz játékot kezd — maga ássa gyermeke számára a vermet, maga teszi őt először akarva boldogtalanná, másodszor

* V. ö. *Divatcsarnok* gúnyos bírálatát 1858. évf. 583—584. l.

** V. ö. *Koszorú* Gyulai Pál bírálatát 1863. I. évf. II. félév 17. sz.

akaratlanul a meggyaláztatás prédájává. Az egész inkább a vázlatszerűség hatását, mint a kész egészét teszi. Az eleje széles alapon indul, de már a harmadik felvonás nem más, mint romantikus csengés-bongás, hol az esemény meg van akadva s a dolgok megállapodását külsőségekkel: villámmal, mennydörgéssel, egy remete megjelenésével és átkaival, éjféli párbajjal és több ily elhasznált czafranggal akarja Bajza fedezni, sikertelenül. Itt látszik meg, hogy mekkora hiba volt az ország politikai dolgait és Zách nagyravágyását szervi kapcsolatba nem hozni az ő családi történetével. Itt látszik meg, hogy mily kevés érzéke volt Bajzának a történelmi tragœdiához, midőn egy Záchot, az ország nádorát, a király titkos riválisát, egészen elejti mint történeti személyt, hogy végül mint érzelgő családapát, megőrült rosszúl számítót veszejtesse el, az udvaronczok kardcsapásaitól. Látszik — a nagyravágyás indítékának ovatos szerepeltetéséből, hogy Bajza Záchnál a történet fontos alakjára is súlyt akart fektetni, de nem volt elég ereje, tán ideje hozzá, hogy e kettős érdeket úgy fűzze össze, a mint azt Katona tette *Bánk bán*jával. Bajza *Zách*ja az eltörpült *Bánk bán*, kiben igazán nagy tulajdon, nagy szenvedély egy sincs s így sem tetteivel, sem bukásával nem hoz tragikai hatást létre. Inkább akaratos, mint nagyot akaró s így sokkal ingadozóbb, semmint az tragikus hőshöz illenék. Csáktól elpártolása inkább hitszegés, mint meggyőződésből való véleménycsere s Károlyhoz ragaszkodása inkább számítás, önzés, mint a haza érdekéből természetesen következő nagy elhatározás komoly ténye. Ezért inkább törpe, ingatag, köznapi, mint az tragikus hőshöz illenék. Sehol sem igazán szerető családapa: leánya első szerelmekor Miklóshoz ép oly kevéssé, mint akkor, midőn megtudja Kázmér vonzalmát iránta. Számítás, gyermeke iránti érzelme is, egyetlen igazi, nagy, csábító ok nélkül; bukását is azzal segíti elő, hogy oly kérőt utasít vissza, a kit maga pártfogolt kezdetben a legnagyobb mértékben! Mint hazafi és mint családapa oly köznapi, hogy egy csepp érdeket sem tud kelteni. A hazafit elnyomja benne a nagyravágyás, a családapát a köznapi számítás.

Bajzán eltagadhatatlanul *Bánk bán* hatása érezhető; de ő kezdő nemcsak a színpadi technikában, hanem a drámai mese szerkesztésében is. Csak szavakban tud egyelőre nagyokat mondani, de alakjai élettelen bábok, kik nem a maguk feje után, hanem a

drámaíró kénye-kedve szerint cselekszenek. Zách nagyravágyása nádorhoz sehogy sem illő, inkább valami kisbirtokoshoz, a kinek megzavarja a fejét a remélt összeköttetés. Ha családi nagyravágyását politikai ambitiókkal tudja Bajza összekapcsolni, tán írhatott volna érettebb fővel jó tragœdiát, de *Zách*ja ezen szerkezetében mosolyra kelthet, ha meggondoljuk, hogy korában azt tartották róla, hogy *Bánk bán* után ez a legjobb magyar tragœdia!!! Ez a hasonlítgatás nemcsak túlzott, de veszélyes is, mert kihívja az összehasonlítást, mely pedig még főbb vonásokban sem válhatik Bajza darabja javára.*

A Nemzeti Színház színpadja a kor vége felé egy pár új tehetséget is mutatott be a történelmi dráma avatott művelői gyanánt: Zichy Antalt *(Stuart Mária, Cromwell)* Szász Károlyt *(Herodes)*; Rákosi Jenőt *(Régi dal régi gyűlöségről)*. Róluk szólni azonban nem tartozik munkánk keretébe.

Ha nem egy tekintetben haladást látunk a történeti dráma terén, valjon találunk-e íróink közt egyet, ki Katonát megközelítené a tragikus felfogás erejében, Vörösmartyt a nyelvezet művészetében, Telekit a korrajz drámai kezelésében? A csekély eredményt igaztalanság volna íróinkban keresni. Az 1849-el megszakadt fejlődés, az ötvenes évek áldatlan tespedése, a hatvanas évekkel kezdődő föllendülés mind beléjátszanak a kor alkotásaiba. Az 1850-től 1867-ig tartó időköz csak átmeneti kor volt, mely után a nemzetnek mindent úgyszólván előlről kellett kezdeni. Igaza van egyik æsthetikusunknak: «Drámáink nagy részében az események váza meg van tartva, s csak más tekintetben, a jellemek s korrajz dolgában találunk hibákat: hűtlenséget és anachronizmust.»** De mindezt menti'a gyors termelést igénylő kor, mely az irodalmi mérték megszabásában elnézésre int és a szigorúbb ítélet alkalmazása helyett, a kegyeletnek tiszteletre méltó jogaira is figyelmeztet.

* V. ö. *Koszorú* 1863. évf. I. f. 239. l. és 549—550. l. és Bérczy K. birálatát a Karácsonyi pályamunkákról, *Szépirodalmi Figyelő* II. évf. I. félév 23. sz.

** Salamon Ferencz: *Szépirodalmi Figyelő* 1861. II. évf. I. 78—79. l.

A VÍGJÁTÉKIRÓK.

II.

A színszerűség hajhászata. — A drámai nyelv idegenszerűsége. — Szigligeti és vígjátékai 1850—1867. — A vaudeville elemei a *Házassági három parancs*ban és *Dalos Pistá*ban. — Bohózatosságuk. — A *Mama* mint salonvígjáték. — A jellemvígjáték felé törekvés a *Fenn az ernyő*ben és a *Nőuralom*ban. — A *Nőuralom* drámairodalmi jelentősége. — Kövér Lajos és vígjátékírói pályája. — Az első követelés; *Cholera és nőszeszély; Még titok* bohózatos elemei. — A pikanteria az *Estve és reggel* tárgyában. — A *Férj-elvek* gyöngéi. — Forduló pont pályáján: a *Csak kitartás; Egyik a kettő közül;* a *Hűség hűtlenség*ből című vígjátékai nyomán. — *Nőm meghalt.* — *Meg akarok halni.* — Tehetségének legjobb alkotása: *Hódítás falun.* — Dobsa és vígjátékai. — Szigeti József és a bohózatos, mókázó elem vígjátékaiban. — Degré és Kovács Pál. — Elavult dolgok a *Pál fordulás*ában. — *Propter certum quoniam.* — Fáy András *Hulló virág*ai: *A mátrai vadászat, Az időjós* és a *Régi szerelem.* — Pompéry János és *A telivér.* — Greguss A. és a *Lángész.* — Korrajzi és satiricus elemek a *Levél*ben. — Az új nemzedék. — A történeti vígjáték művelői.

A történeti dráma mellett a vígjáték hatalmas lendületet vett e korban. A régi erők mellé újak szegődnek, kik bár még sokáig a franczia befolyás alatt állottak (mint Kövér és Dobsa), de volt közöttük olyan is, ki a hazai társas életből meríté tárgyát (Szigeti), kik a jellemvígjáték magasabb czéljai felé törtek (Greguss, Pompéry). A java részre még reá illett, «hogy a jellemek gyöngesége, az alakok ki nem válása és az erkölcsi fogyatkozások elnézése nem elszigetelt tünemény irodalmunkban,»* de az emelkedés határozottnak mondható és főleg a *Nőuralom*mal (1862), nemcsak a magyar társaséleti vígjáték éri el e korban a legnagyobb fokot, de Szigligeti is megtalálni látszott azon teret, melyen kiváló tehetsége a legjobban érvényesülhet.

A vígjáték kezdetben alig több, mint színpadi hatáshajhászat, hozzá nem éppen a legválogatottabb eszközökkel. A víg elemet a bohó-

* Salamon Ferencz *Szépirod. Figyelő* II. évf. I. félév 21. szám.

zatos helyettesíti, az elmésséget a pikanteria (sokszor illetlen formában Dobsánál és Kövérnél). A francziás könnyedség fölületességgé hígul, s a magyar nevű szereplők tulajdonképen csak magyar ruhába bujtatott franczia gavallérok Scribe és Sardou ismeretes gárdájából. A színszerűség hajhászata, de főleg az a körülmény, hogy irodalmi viszonyaink sivársága miatt az előadott darabok $^9/_{10}$-ed része nem jelenhetik meg nyomatásban, a nyelvezet pongyolaságára csábít s a kifejezések idegenszerűsége a szerint változik, a mint franczia vagy német példányok lebegnek az utánzók előtt. Midőn Kövér Lajos színdarabjai 1860-ban megjelentek, örömmel üdvözölte a gyűjteményt a *Szépirodalmi Figyelő*,* mert «szépirodalmunk csak nyerhet az által, ha drámai termékeink nem szorítkoznak egyedül a színpad deszkáira, hanem mint irodalmi művek is *jogot mernek követelni a hazai költészet egyéb ágai közt*». A színi érték mellett az irodalminak is megkövetelése a kor végén jelentkezik; nem csodálandó, ha kezdetben a dolog természeténél fogva az irodalmi értékre kevesebbet adtak, mint a színszerűre. Dobsa ugyan az 50-es évek elejével Mæcenásra akadt Gyertyánffynében, de ez oly egyedül álló tünemény számba vehető, hogy magát Dobsát sem igen lelkesítette irodalmi magasb értékű munkásságra.

A nyelvezet ezen idegenszerűségei természetes következményei voltak az utánzásnak, mert az a drámíró, a ki idegenből kölcsönzött mesét, idegenből alakokat, az idegen nyelv fordulatosságait tartotta drámája legillőbb formájának is. A francziáskodás nyomai ott vannak ezekben a franczia rámára húzott magyar vígjátékokban, melyek e szerint két szempontból is értéktelenek, mert t. i. se alakjaikban, se nyelvezetükben nem eredetiek. A hatvanas évek elejével éppen a *Nőuralom* föltünése alkalmából helyesen figyelmeztették drámaíróinkat arra, hogy a dráma nyelve nincs azon a magaslaton, melyet a lyrában Petőfié, az epicában Vörösmartyé és Aranyé, a regényben Jókaié képvisel. De oda mutattak az orvosló szerekre is, melyek nélkül e bajt sohasem fogjuk kiheverhetni.

«A drámai nyelv akkor fog életerős fejlésben lenni, midőn a drámaszerzők eredeti magyar alakokat és szokásokat hoznak színre s ezek hat-

* I. 109. lap.

hatós jellemzésére, szenvedélyeik hű kifejezésére fölhasználják a magyar élet nyelvének egész gazdagságát. És ha a drámai nyelv egyik kelléke a rövidség, erőteljes, megtestesítő kifejezés, aligha van újkori nyelv, mely többet adna meg mintegy készen a drámaírónak, mint különösen a nép nyelve, melyet nálunk a műveltektől hallani kevésbbé szokatlan, mint akárhol másutt. Bővölködik a gondolatok, érzelmek és indulatok azon hathatós és rövid kifejezésében, mely gyakran közmondásnak is beillenék.»

A hazai példákra hivatkozással elismerték, hogy lehet valaki nagy költő, de nyelvezete szépségei hatástalanul hangzanak le a színpadról, s viszont éppen nem költői tehetség nyelvezete nem bántó, ha a színpadról halljuk szavaltatni! A drámai nyelvhez kiválóan drámairói tehetség kell, mely «eleven képzeletében tisztán körvonalozott alakokat hoz létre», de arra, hogy alakjait a néző elé hasonló tisztasággal birja állítani, «egyedüli eszközét, a nyelvet, minél teljesebben kell ismernie és felhasználnia». A magyar színpad, mely a franczia vígjátékirodalmat utánozta, teljesen megfeledkezett arról a sokkal utánzandóbb dologról: hogy a franczia színpad a nyelvművészet iskolája, mely nemcsak nem tűri meg az idegenszerűt, de ragaszkodva hagyományaihoz, a legtisztultabb nyelven szól közönségéhez! A figyelmeztető szót kimondták irodalmunkban, elég későn, de nem későn arra nézve, hogy a javulás reményéről is le kelljen mondani! «Nagyobb buzdítás e téren nem lehet, mintha egyszerűen rámutatunk a tényre, mely hangosan kiáltja: ti jártok-e a leghátulsó sorban, kiknek legelől kellene járniok?»*

Ime: káros következményei annak, hogy drámairodalmunk súlypontját a színpadra kellett áthelyezni. A kedvező fordulatot ezen a téren ismét az Akadémia képviseli, kimondván, hogy a drámai pályaművekről részletes bírálatokat fog kiadni, s az íróvilágot ezen az úton is figyelmezteti azon követelményekre, melyek nélkül el nem lehet az irodalom, ha a drámáktól irodalmi becset is vár.

A kor legkiválóbb vígjátékírói tehetsége: Szigligeti neve nyitja meg ez új időkört, s 1867-ig az ő egyénisége tölti is be azt ismét teljesen a vígjáték terén, melyen maradandóbb becsűt egyedül ő alkot. Összesen 15 vígjátékával szerepel a műsoron, a mi

* *Szépirod. Figyelő* 1862. II. évf. I. félév 21. szám.

nem apadó munkakedvének fényes jeléül tekinthető. Az igaz, hogy e 15 közül csupán 5 érdemli meg a komoly vele foglalkozást, de a többi 10 is legalább oly magaslatot képvisel, mint vígjátékíró társai legtöbbjének művei. E 15 vígjátékával ekként foglalja el a műsort: 1. *Házassági három parancs* (1850. XII/20., 1862-ig 16-szor); 2. *Lári-fári* (1853. X/15., 2-szer); 3. *Castor és Pollux* (1854 X/16., 4-szer); 4. *Csokonay szerelme* (1855. III/22., 3-szor); 5. *Dalos Pista* (1856. II/22., 1863-ig 18-szor); 6. *Veszedelmes jó barát* (1856. VIII/13., 1-szer); 7. *Nevelő kerestetik* (1856. VIII/28., 2-szer); 8. *Mama* (1857. IV/17., 1867-ig 24-szer); 9. *Petronella* (1857. VIII/19., 3-szor); 10. *Fenn az ernyő nincsen kas* (1858. IV/26., 1867-ig 22-szer); 11. *Műszeretők* (1859. VI/10., 3-szor); 12. *Nőuralom* (1862. IV/28., 1867-ig 16-szor); 13. *Eladó leányok* (1863. I/16., 2-szer); 14. *Egy nagyra termett férfiú* (1864. VIII/11., 2-szer); 15. *Próbakő* (1866. XI/4., 3-szor).

Első föltünést keltő vígjátéka a *Házassági három parancs* (1855), tárgyára és feldolgozására közelebb áll még a bohózathoz, mint a vígjátékhoz. Már a helyzet is, a melyből a mese kiindul, olyan, mintha a szerző tisztán arra számítana, hogy a váratlanságból folyjék az egész bonyodalom. A férfi főszereplők régi jó barátok; az idők folyamán Bornyákból sópénztárnok, Bürgözdiből sóellenőr lett, a baj csak az, hogy Bornyák időközben Dörgeire, Bürgözdi pedig Violára magyarosította a nevét. A kinevezés sora összehozza a két hivatalnokot és az első személyes találkozásnál sül ki a régi barátság. A másik véletlen az, hogy mind a két jó barát házas, a mi nem volna nagy baj, az azonban már egy kissé csinált dolog, hogy a két feleség szintén gyermekkori barátnék voltak. De ebben a házasságban van éppen az a harmadik nagy véletlen, hogy Dörgei Violának, Viola Dörgeinének udvarolt leánykorában s mind a kettő olykép szakított imádottjával, hogy az nem vált nagy tisztességökre. Viola könnyelműen vált meg, majd adósságokba keveredett és kénytelen volt gazdag nőt venni feleségül. Dörgei ugyanennek a gazdag leánynak udvarolt Budán, midőn áthelyezték Debreczenbe. Időközben örökölt és így elhatározta, hogy érdekházasság helyett szerelmi házasságot fog kötni. Ekként jutott Dörgei Viola, és Viola Dörgei elhagyott imádottjához. A helyzet erőltetett egy kissé, de teljesen magában rejti a jókedvű bohózat összes elemeit. A helyzet erőltetettségét azonban

elárulja mindjárt az első párbeszéd is, mert ha «discretióból» nem hallgatná el mind a kettő a kérdés alatti elhagyottnak a nevét, egészen más mederbe jutna a cselekmény, és legalább is lehetetlen volna a bonyodalomnak eme előre kigondolt módja. A két pár első találkozásánál természetesen mind a négyen tisztában vannak, külön-külön, a másik pár tudta nélkül, a helyzettel, a mi szintén igen alkalmas a mese bonyolítására. Egy-egy csípősebb megjegyzés ugyan elég jele a fenyegető kisebb házi zivataroknak, de nem vonja maga után azt a fölállított tanulságot: «*egy házban csak egy család lakjék és ne tarts senkivel közös asztalt*». Ezt a tanúságot nehéz levonni az első felvonásból. A második parancs valamivel komikusabban szól az elsőnél: «*és ne gondolj azzal, a mi a házasság előtt történt; és ne kutass hitestársad holmija közt; és ne legyen legjobb barátnéd, sem barátod, sem nagynénéd; és nem kell mindjárt tűzbe jönni, sem bőkezűnek lenni.*» Egy kissé sok a jóból egy felvonás számára, de nem rossz a bohózati helyzet érdekéből. Egész eddig a második felvonásig jól emelkedik a mese, de a harmadik felvonásra nem hagyott hátra egyebet, mint hogy a megoldott csomót részeire szedjük. A szokásos cselédjelenet után, mely bevezetője a harmadik felvonás hangulatának, Victoria és Viola kibékülési jelenete következik, mely hosszadalmasságával azt árulja el, hogy a drámaírónak a harmadik felvonás számára már nem volt meséje, sentimentalismus helyett idyllt kever beléje, és teljesen megzavarja a darab bohózatos hangulatát. Dörgei levélben bocsánatot kér, a mint személyesen is ismétel, mire Viola «két ujjával» arczúl legyinti barátját és ezzel szent a békesség. Ekként a harmadik parancs is beteljesedik: «*és ha összevesztél, és ha válni nincs kedved, békülj meg naplemente előtt, hogy hosszú házas életű légy e földön*». A házaspár aztán összefoglalja a már elmondott parancsokat és a darab azzal végződik, hogy Peti inas időközben leverte Andrásnak a kezéről Czilit! . . .

A vázlatszerűség sehol sem látszik meg e darabon annyira, mint az utolsó felvonásban, mely csak mesterséges szálakkal van a többihez fűzve. A bonyodalom komikumának fejlesztésével Szigligeti kifáradt a második felvonásban, holott a végkifejlés súlyának itt kell lenni. A párbaj lefolyása bántó gyávaság, a kibékülés Viola és Viktoria közt egy kissé émelygős színpadi komédia. Ha

Peregrinét nem hagyja eltörpülni a második felvonásban, és szerepet juttat neki a harmadikban, akár mint a boszú eszközének, akár mint a zavar kiegyenlítőjének, nemcsak őt teszi igazi jó alakká, de vígjátékát is megmenti a félsikertől, mert az utolsó felvonás teljesen tönkre teszi a két első felvonás nagy színpadi jártassággal írt határozott hatását. Ha tervszerűen dolgozik Szigligeti, lehetetlen, hogy ily mesét ennyire elrontson. Úgy látszik, nála az első ötlet hatása alatt készültek színdarabjai és így nem engedett meggondolásra időt abból a czélból, hogy a mese anyagát gazdaságosan eloszsza. A színpadi hatások ismerete, ügyes tolla gyors termelésre ösztökélték. Ezért van, hogy néha jó tárgyra kevés gondot, rosszra sokat fordít. Ebben is elbízta magát a külső hatásokra, és az ostor csattanását nem hagyta a végére. Mintha csak a csomó megkötéséhez jobban értene, mint annak megoldásához.

A darabhoz írt ügyes zene (Szerdahelyitől) a társalgási vígjátékot összebonyolítja a vaudville czéljaival, de a zene mégis mellékes marad, s olyan hatást tesz, mintha csak a közönség csábítása czéljából adták volna hozzá.

Teljesen ezen a nyomon halad *Dalos Pista* (1856), mely nem egy tekintetben fejlettebb alakban mutatja be a franczia mintára készült genret. Népdallal kezdődik, meg szüreti mulatsággal. Befejezése azonban megkomponált műdal, melyet a négy főszereplő énekel el. Ez a vígjáték tehát féligmeddig népszínmű, annak eddig ismert járulékaival: népdallal és tánczczal; félig-meddig vaudeville, mely a couplét alkalmazza; féligmeddig bohózatos vígjáték, mely az operairodalom ismert áriáira írja meg az egyes jeleneteket, pl. az első felvonás végét a *Sevillai borbély*, a második felvonás harmadik jelenetét *Borgia Lucretia* népszerű helyeire. A második felvonás záró jelenetében még «melodráma» is van, a franczia vaudeville mintájára, mely a kisérő zenét a színpadi külső hatás fokozására is szivesen használja. *Dalos Pistá*ban megvannak a magyar bohózat és a magyar operette csirái, melyek közül az első szerencsés kifejlését elérte már *Liliomfi*ban, a másik azonban nem sikerült sem a *Fogadott leány*nyal (1862), sem a *Debreczeni bíró*val (1863).

Dalos Pista, meséjére nézve szintén még a legközelebb állana a bohózathoz, ha nem volna benne az érzelgés túlnyomó, mely

különben is nem egy darabját rontja el Szigligetinek. Rózsi, a őalak, a Szigligetinél sokszor imétlődő szenvedő leány, a kin nem látják meg, hogy fülig szerelmes a darab főhősébe. Pista vagy bornirt falusi gavallér, a ki csak magába szerelmes; vagy a szerelem nem is fog benne soha fölébredni, mert Rózsit, mint szülői nevelőleányát szerette már előbb, de most a más kenyerén élődő árvát csupán testvérileg tudja szeretni. Szigligeti nagyon is közönyösnek festette Pistát Rózsi iránt, sem hogy elhihetnők, hogy a szerelem egyszerre ellenállhatatlan hatalommal vehessen rajta erőt.

Pistát próbára akarja tenni gazdag nagybátyja, mielőtt vagyonát ráiratná. Mint uzsorás melléje szegődik s midőn a színházi énekpróbán megbukott s így megsemmisültek milliós reményei, a nagybácsi, kit nem ismer, ajánlatot tesz neki, hogy házassággal igyekezzék földi helyzetén segíteni! Az egy évi próbaidő alatt csupán két dolog van kikötve: hogy adósságot nem szabad csinálni és az ara iránti hűséget meg kell őrizni. Gondosi, a ki magát meg nem ismertette, elárulja Pistának, hogy Rózsi szereti őt és ime ez óta ott él annak a nőnek eddig észre nem vett szerelme szívében, kit pedig oly könnyen hagyott ott Pesten s a ki megtakarított filléreit is visszaküldi. Éppen jókor jön meg Rózsi barátnéja, Teréz is a birtokra, hogy arra kérje Pistát, vallaná meg Rózsinak, hogy nem szereti. Természetesen a lemondásból szerelmi vallomás lesz és így Gondosi czélt ért, mert Pista eddigi viseletében elég biztosítékot lát arra nézve, hogy a váratlan nagy örökség nem fogja unokaöcscse fejét megzavarni. A helyzet bohózati, csak kár, hogy az érzelgés akkor tolakodik a mesébe, midőn csak ront, s a bohózati elemet teljesen megöli.

Dalos Pista morálja azonfölül beteges; bohózatos eleme külsőség, háttér; sentimentalismusa bántó, vígsága erőltetett, helyzetei a véletlenen nyugszanak, mert ha Gondosi nem jön meg akkor, midőn Seraphin Pistát Pestre csábította és nem mentorkodik mellette, Rózsi szive megrepedhetett volna, mert hiszen Pistája lelkéből éppen a leglényegesebb dolgok hiányzottak: a férfias akaraterő és az erős alapokon nyugvó moralis érzés. Gondosi a személyesített «jó szellem». Nélküle ki nem állaná az élet tisztító tüzét Pista, sőt hogy ezután sem fog eltántorodni, azt kevésbbé erkölcse szigorának, mint a váratlan jólét biztos gondtalanságá-

nak rovására kell hihetőleg írnunk. *Dalos Pistát* nem sikerült kisérletnek mondhatjuk. Magyarázata a sikertelenségnek az a sokféleség a cselekményben, mely egy a más rovására, elforgácsolja nemcsak a mese egységes hangulatát, de a hatás szükségszerű követelményét: a tájékozást a darab valódi czélját illetőleg. A vegyes hangulat a legveszedelmesebb ellensége az igazi hatásnak. A színen is inkább a jól adható szerepek, és az ügyesen alkalmazott zene tartották fönn néhány évig.

Annál állandóbb volt a *Mama* (1857) irodalmi és színpadi sikere, mint a melylyel először lépett Szigligeti a mellékes czafrangoktól ment társalgási vígjáték terére. E vígjáték a Teleki-pályadíj nyertese volt 1857-ben. Címe csak félig találó, mert a vígjáték mozgató eleme nem a *mama*, hanem az *anyós*, a mi tán menthető annyiban, hogy mindketten — férj és feleség — mamának hivják. Abból az ismert fajtából való azonban, mely uralkodni vágy, tapintatlan, bőbeszédű, sőt a nyilt sértéstől sem tartózkodik, ha a helyzet csak kis alkalmat is ad rá. Tulajdonképen jót akar, de nem előrelátó jóakaratból, hanem az asszonyi uralkodni vágyás ostoba hiuságából. És ez az ostobaság odáig juttatja a dolgokat, hogy komoly katastrophától is lehetne tartani, ha Ákosban a szenvedély erősebb hullámokat verne. E vígjáték jellemei azonban igen könnyen módosítható lények; a szerző mintázó kezében agyagminták, melyeknek formáit tetszés szerint lehet átalakítani, hogy legvégül valamennyi víg arczczal nézhesse a függöny legördültét. A drámaíró bánik el úgy velök, a mint azt a tervelt mese megkivánja s nem ők csinálják a mesét jellemök és a helyzet szükségszerű folyományaképen. A bonyodalom egy elfelejtett zsebkendőn fordul meg, melyen természetesen nincs semmi jel, még a szokásos kezdő betűk sem, mert akkor Czili egy pillanatig sem hinné, hogy más valaki volt látogatáson a férjénél, mint unokahuga Esztike. A cselekmény másik mozgató eleme a konfidenskedő inas, Ugri Miska, kinek csak izetlensége nagyobb unalmasságánál. Ez csinálja a félreértést feltünő bizalmaskodásával s úgyszólván nem más, mint a drámaíró zavarának személyesítője, ki nem tudván jellemekből alkotni mesét, a II-dik felvonástól kezdve (régi megrögzött szokása szerint) új alakot ugrat be, hogy legyen valaki, a ki tovább segítse a cselekmény megzökkent szekerét.

A hallgatóság teljesen tisztában van az eseményekkel a darab

elején s már a II-dik felvonás közepén nincs semmi, a mi rá nézve érdekkel bírna, mert el nem hiheti, hogy a kendővel való játéknak komoly vége legyen, a mint hogy csodálkozhatik is azon, hogy a szereplők is oly könnyen lépre mentek. A harmadik felvonásra alig marad egyéb érdek, mint Szegfű felsülése; mert mialatt az eljegyzésre készülnének, az alatt Béla a felvonás közben megszöktette Esztikét, el is vette és ép a víg lakomát ülik az «Angol királynő»-ben. Ugri, a kétkulacsos vígjátéki inas elviszi a hírt a Mogoriné házába, hol előbb Czili tudja meg a dolgot a házbeli inas tévedéséből s csak aztán Ürgétől Mogoriné. Mire Mogoriné és Szegfű megérkeznek, Czili megbékült a férjével és elhatározzák, hogy külön fognak ezután lakni. A *mamát* szeretni fogják, mindennap kézcsókra mennek, de elveszik az *anyós*tól az alkalmat a perpatvar csinálásra. És Mogoriné? Bár áldását adja Esztikére is, nem hiszszük, hogy kigyógyult. Nem ő szégyenült meg, hanem Czili. Ákos Czilin győzedelmeskedett és nem az anyósán. Az igaz, hogy ez elég biztositék nagy bajok ellen, de kisebb bajoktól úgy menekedhetnének meg, ha Mogorinét is főkötő alá juttatnák s alkalmat adnának, hogy féltékenysége próbáit új férjén, tán Szegfűn gyakorolja. Csak a távolság változik meg az anyós és az újpár közt s egy szóval sem árulja el Mogoriné, hogy a hibás ő volt és a hibás ő lehet a jövőben is. A kényszerű megnyugvás komikuma hiányzik Mogorinéból. Ő a felvonás végén sem látszik okosabbnak, mint az elején és ha nevetünk is rajta, van okunk félni, hogy tapintatlansága még sok (bár muló) bajt fog okozni.

Állandó sikerét nem lehet tehát egyedül irodalmi értékében keresnünk. A mama kitünő személyesitője: Szathmáryné nélkül bizonyára nem ért volna el oly hosszú kort e vígjáték, mely nagy ügyességgel, de mégis csak csupa ismert színpadi figurát hoz mozgásba, köztük Ugri Miskát a konfidens inast, kit e vígjáték színpadi épülete másik tartó oszlopának nevezhetnénk.*

De ha a *Mama*, mely fejlődést jelent és az első vaudeville-szerű vígjátékok után Szigligeti vígjátékirói tehetségének fejlésre való nagy képessége mellett szól, még határozottabban áll ez újabb keletű két vígjátékára a *Fenn az ernyő nincsen kas*-ra (1858) és a *Nőuralom*ra (1862).

* V. ö. *Divatcsarnok* 1857. I. 234. l.

A rimelő jambusi sorokban írt *Fenn az ernyő nincsen kas* első kisérlete oly hosszú pálya után Szigligetinek a jellemvígjáték terén. A Teleky-díj nyertese volt, a mit gondos kidolgozása, egységes, episodokkal, mellékcselekményekkel meg nem terhelt meséje alapján meg is érdemlett. Kevésbbé mondható ez a dicséret e darabra mint vígjátékra, mert a mese főhelyzetei nem mondhatók vígjátékiaknak.

Klára nagyralátó asszony, a ki férjét erején fölüli báli kiadások örvényébe sodorja, a mit nehéz, bár nem lehetetlen vígjátéki kiinduló pontnak venni. Midőn báró Várkövi udvarol Gizellának, új lakásba költözik, fogatot tart, livrées inasokat, szóval oly költekezéseket enged meg, melyek alapjokban szédelgéshez hasonlítnak, végső következményeikben pedig a család teljes romlásának csiráit rejthetik magukban. Várkövi szerelme is úgy kezdődik, mint valódi vígjátékban szokás s úgy végződik, mint érzékeny játékokban. Báli találkozás alkalmával belébolondúl Gizellába, de nem lévén tánczos, a jókedvű Gizella észre sem veszi. Barátja, a léha Rejtei bevezeti a családhoz a bárót és mivel barátjának nem akar kellemetlenséget csinálni, a közös imádottól eláll és Etelkának teszi a szépet. Etelka kikosarazza nemcsak léhasága miatt, de főként az okból, mert ugyanazon bálban, melyben a báró Gizellába szeretett, ugyanakkor Etelka a báróba lesz szerelmes, bár «ő egy nőhöz sem közeledett».

A mily gyors keletkezésű a báró szerelme Gizella iránt, oly gyorsan is röppen az el, midőn személyes meggyőződést szerez Gizella nagyravágyó hajlamairól, a ki minden inkább, mint az, a kinek sejtette az első látáskor. A család nagy meglepetésére Amerikába készül s így Donátfiék nagy reményei közel állnak a megsemmisüléshez. Csakhogy ekkor már gyorsan tüzet fogó szíve a melancholikus Etelka iránt gyult lángra, kit eszménye szerinti háziasságú nőnek *sejt*, mert beszélni nem beszél vele. Egyszerre azonban megjelenik és megkéri Etelka kezét, a ki nem tud nemet mondani! És ezen a mesén belül a vígjátéki helyzetet Gizella és Rejtei szerelme, Donátfi és neje perpatvarai alkotják.

Szigligeti legnagyobb hibája, hogy vígjátékával nem tud igazán meggyőzni. Minden színpadi ékesszólása, ügyessége mellett is kételkedünk, hogyha nem erőlteti ő a helyzetet, azoknak az volna-e a természetes kifejlésök, a minek ő akarja elhitetni. Helyzetei csak

meglepők, színpadiak, de nem meggyőzők és nem drámaiak. Személyei inkább a szavak és külsőségek, mint a tettek és benső ferdeségük révén és okából vígjátékiak. Meglepően hasonlítanak a jellemvígjátékok alakjaihoz, de ha levetették ruháikat, csak az előadókat látjuk, az ügyes ámítókat.

E vígjáték legjellemzőbb része az első felvonás első jelenete (5—17. l.), melyben Borsosné nem szolgál egyébre, minthogy lehetővé tegye Rejtei bemutatásának párbeszédes formáját. Borsosné többé meg sem jelenik, jeléül annak, hogy csak színpadi és nem vígjátéki érdekből vették föl a személyek közé. Így bánik személyeivel Szigligeti. Azt kell tenniök, a mit ő lát jónak. És sajnos, ez nem mindig a legjobb.*

Alapgondolat, mesefejlesztés és végkifejlés szempontjából nincs is Szigligetinek vígjátéka, mely oly egységesen jó hatást gyakorolna, mint a *Nőuralom* (1862). Jellemvígjáték, melyen ha költészet áradna el, (a mi prózája mellett is lehetséges volna) ő jelezné a legnagyobb magaslatot, mit koráig a jellemvígjáték a magyar drámairodalomban elért. Alapeszméje az, hogy a nőuralom a férfi józansága nélkül tarthatatlan, és az okos nő a legjobban cselekszik, ha férjének nem parancsoló zsarnoka, hanem hűséges oltalmazója. A szenvedélyét mérsékelni nem tudó nő itt Ilon, a ki a legkritikusabb helyzeteket idézheti föl, melyeket ismét csak a nagyon okos férj tud helyrehozni. Mellékalakja a szenvedélyein uralkodni nem tudó férfi — itt Somkuti — a ki bár nem a maga ösztökélésére cselekszik, mégis akaratnélkülisége besodorja a kártyajáték régi szenvedélyébe. Rózsa, hogy férjét a rossz társaságok alkalmától elvonja és lehetővé tegye kártya- és ivási-szenvedélyéből való kigyógyulását, elviszi egyelőre falura Szirtfokiékhoz, kinek neje, férjének bátyja.

A szobalányoknak Szigligetinél elmaradhatatlan előleges párbeszédéből aztán megtudjuk, hogy azon kathegoriába tartozik a két család, hol csak az egyiknek van a házas felek között esze. Szirtfokiéknál a férjnek, Somkutiéknál az asszonynak. Ilon zsarnokilag uralkodik a férjén és esztelen, de következetes hatalomvágya kiváló ügyességgel van rajzolva.

A bonyodalom azzal indul meg, hogy Kondori élénkséget

* Zajos hatásáról l. *Divatcsarnok* 1858. I. 286. l.

hozandó a falusi élet egyhangúságába, három napi vadászatra hívja meg barátjait Szirtfokit és Somkutit. Ilon, a ki látja, hogy bátyja nagyon is enged a nejének, csupa hiuságból fölbiztatja, hogy azért is fogadja el a meghivást. Somkuti elhatározza az elmenetelt és Szirtfoki is, hogy neje szeszélyét megtörje, vele megy. Rózsa romokban látja reményeit és büszke lemondással tekint a rosszat sejthető jövő elé, Ilon ellenben a szenvedélyes nők rossz szokása szerint boszúra gondol és szeget-szeggel akar viszonozni. A II-dik felvonásban estélyre készülődnek. Ilon meghívta az egész vadásztársaságot magához, de kikötötte, hogy a meghivást ne tudassák a távollevő két férjjel. A férjek azonban előbb érkeznek meg a vendégeknél és nagyon meg vannak lepetve a váratlan estély miatt. Rózsa megtudja Szirtfokitól, hogy férje ismét játszott, de e bizalmas beszédhez véletlenül odaérkezvén Ilon, azt hiszi, hogy férje és Rózsa, az ő háta mögött szerelmeskednek. Szirtfoki tréfálkozó magatartásával egészen felbőszíti nejét, ki most elhatározza, hogy a férje részéről veszedelmes udvarlónak kikiáltott Kondori szeptevését boszúból, bár csak szinleg, de elfogadja. Az ezután következő jelenetek a legügyesebbek közé tartoznak, miket Szigligeti irt. Somkutit neje dacza a kártyaasztalhoz csábítja. Iszik és veszt. Elveszti mindazt, a mit a vadásztársaságban nyert. Szirtfoki Rózsát vígasztalván, újabb, erősebb tápot ad neje féltékenységének, mire Kondori szerelmi vallomása következik. De ép a kritikus pillanatban lép be Kondori jegyese Rezgeiné és miután a bizalmas beszéden megütközik, visszaadja Kondorinak a jegygyűrűt. A felvonást a becsipett Somkuti zárja be, ki pénzt kér kölcsön nővérétől, mint ki felbiztatta őt a játékra. A II-dik felvonás már tetőpontra juttatja a bonyodalmat, de még sem annyira, hogy a III-dik számára új érdek nem maradhatna. A szobalánytól ismét megtudjuk, hogy Rózsa nem aludt az egész éjszaka s most fogatni készül, hogy férje nélkül távozzék Pestre. Somkuti azt hiszi mindezekből, hogy neje csak kereste az okot a válásra, hiszen eltávozása előtt nem is tartóztatta, mint máskor, így kétségtelen, hogy van oka keresni az elválást lehetővé tevő ürügyet. Ilon fölemlíti a többszörös rajtakapást, mire Somkuti elégtételadásra, Ilon más egyébre határozza magát. Pompás gondolat Ilontól, «csak egy pohár vizet iszom, hogy kissé lecsillapítsam véremet, mert szívére kell tapogatnom; a minek történni kell, történjék meg». (III. 4. jelenet.) Így csak a

hibáját érző nő beszél, a kiből a szenvedély pillanatnyi felhevülése nem ölte ki a szerelmet és a ki el van határozva az áldozatra, csakhogy szerencsés megoldást nyerjen mindaz, a minek fölidézésében neki van a legnagyobb része. Szirtfoki elfogadja előbb Somkuti, majd Kondori kihivását. Mulatságos helyzet, mert: először olyannal kell megverekednie, a ki a nejének udvarolt, másodszor olyannal, a ki azt hiszi, hogy ő udvarolt a nejének. Ilon szemrehányási jelenete a legmagasabb fokig csigázza az érdeklődést, de midőn megtudja, hogy férje két párbaj előtt áll, lassankint alább hagy feltüzelt szenvedélye. Nagy színpadi és drámairói jártassággal fejleszti odáig Szigligeti a helyzetet, hogy Ilon mindent igér: be fogja Rózsának vallani, hogy férje az ő biztatására ment vadászni és igy ő az egyedüli oka Somkuti újabb megtévelyedésének. Midőn ekként megtörte a neje büszkeségét, tudatja Szirtfoki, hogy ő már mindent előre rendbe hozott és igy szent a béke, sőt Rezgeiné is vissza fogja adni a gyűrűt.

Ez kétségtelenül a legrosszabb és legérthetetlenebb fogása e vígjátéknak. Rózsát Somkutinak kell és nem Szirtfokinak kiengesztelni, de Somkuti minden esetre megszégyenitést is érdemel, mert csupán első gyöngeségét menti Ilon biztatása, a másodikat saját akaratából követte el. Kondori is sokkal komolyabban vette a dolgát, Ilonnak udvarolván és méltó volna arra, hogy szárazon ne meneküljön. Somkuti elhiszi nejéről, hogy más iránti szerelme miatt akar válni, neki tehát éreznie kellene e vélemény szégyenitő voltát, hogy el is higyjük, hogy nejének tett újabb igéretét meg fogja tartani. Somkuti nem ment át a megszégyenítés és megszégyenülés tisztító tüzén, hogy szentnek vehetnők újabb fogadását. Ha Szirtfoki gondoskodott a színfalak mögött Rózsa és Rezeginé fölvilágositásáról, nem kellett volna felednie, hogy az erkölcsi rend érdeke egyebet is kivánt, minthogy Somkuti és Kondori csupán a párbajnak esélyein, remegésein essenek át.

Ilon egyénisége rajza a legsikerültebb e vígjátékban s kétségtelenl ő Szigligeti legjobb vígjátéki alakja. Egy perczre sem kételkedünk, hogy e leczke legalább neki, egész életére szólt. Ha Somkuti jónak marad: ez nem az ő, hanem a felesége érdeme. Kondori uram pedig aligha nem lesz kitéve házaséletében annak, hogy a papucshős szerepet vegye át. Rezgeinében több van Ilon hatalomvágyából, mint Rózsa okosságából. Egyébként Kondori

szintén jó alak, Mokánynak javított, úri kiadása. Az ő házasélete bizonyára gazdag lesz vígjátéki helyzetekben.

Ha áll is az, mit bírálója mond e vígjátékról, hogy nyelvezete sem eléggé drámai, sem eléggé magyaros, s hogy nem helyezhető a világirodalom legjobb vígjátékai mellé, annyit készséggel elismer róla, hogy irodalmunk legjobbjai közé tartozik. Szigligeti összes vígjátékírói jó tulajdonai egyesülnek e darabban. Ha költői lelke magasbban szárnyaló, bizonyára olyat is tudott volna alkotni, melyet odaállíthatnánk a világirodalom legjobb vígjátékai mellé.

A mit a *Nőuralom* után ír Szigligeti, sajnos, azon csak a gyakorlat ügyes embere látszik meg, a kiről jól tudjuk, hogy szereti embereibe beléerőszakolni azokat a tulajdonságokat, melyek vígjátéki meséi bonyodalmainak kedvezők, de az egyéniségből nem folynak lélektani következetességgel. Ötletek, pillanatok, véletlen helyzetek; holmi előleges föltevések szoktak rendesen dönteni s ha sohasem fogy ki az ezek kiszínezésére szükséges festő-anyagból, mely tetszetősekké teszi, a mélyebben vizsgálódó előtt szétfoszlik a festett kép csinált bája s nem a művészt csodáljuk, csak a gyakorlott kezű munkás szemkápráztató ügyességét.

Szigligeti mellett Kövér Lajos az, ki e korban mint sokat igérő tehetség indul meg, kinek pályáján aztán az a legörvendetesebb jelenség, hogy fokozatos haladását ki lehet mutatni. Előttünk lesz a pikanteriákon kapkodó, francziákat másoló kezdőből, 11 év szűk keretén belül komoly ambitiosus író, ki sikerrel próbálkozik meg a jellemvígjátékkal is és pályája végén azt sajnálják, hogy a politikai journalistikának természetéhez sehogy nem illő terére csapott át. Ez a szerepcsere bizonyára ideiglenes volt volna, hisz egész lényével ellenkezett. Sokkal nagyobb baj, hogy a halál élte delén, 38 éves korában ragadta ki közülünk s vele a magyar vígjátékirodalom egyik legszebb reménye dőlt sírba. A *Koszorú* megható sorokban emlékezett meg elhunytáról.

«Írói pályájának, úgyszólván, első korában vesztettük el őt. Nem mindennapi leleményessége s technicai készsége még csak ezután nyerte volna meg a mélyebb tartalmat. *A magyar vígjáték Múzsája nemcsak azt gyászolja benne a mit adott, hanem azt is, mit jövője biztosan igért.*»*

Egyike ő az 50-es évek azon csekély számú munkásainak,

* I. h. 1863. évf. 382. l.

kikben munkakedv és szerénység szépen megfértek. Dolgai közben csak elhagyott hazája lebeg szemei előtt, melyért szívesen tesz éjt nappallá csak azért, hogy megmutassa a nemzet halálát óhajtóknak: «nem lehetnek oly mostoha napok, melyekben a munka, a szorgalom gyümölcsöt ne teremjen». Dolgozott, mert érezte, «hogy az irodalom a nemzeti lét szívét képviseli és hogy a meddig e szív dobog, addig élet van jelen».

Mint gyermek keveredett be a szabadságharczba s midőn büntetését leszolgálva 1851-ben visszakerül Olaszországból, még csak 16 éves ifjú, de már 17 éves korában ott találjuk első művét a Nemzeti színház deszkáin. Pályakezdő korát maga így jellemzi: *

«Az időszak, melyen e pályára léptem, dermesztő tele volt az irodalomnak, előestéje egy hosszú, kínos nemzeti éjnek, melyből, hogy valaha fölébredjünk, csupán azon vakhit nyujthata reményt, miszerint e nemzetet egyidőre álomba ringatni, elszédíteni, sőt tetszhalottá is dermeszteni lehet ugyan, de elenyésztetni soha! soha!!»

Az ötvenes évek irodalma ily lelkes ábrándozók nélkül nem képzelhető. A gyermek csekély anyagi haszonnal járó férfimunkát végez, pedig alkalma volna, ha meghajolni tudna, hogy a kegyelem mindennapi jó falatjához juthasson. Szereti szóval, tettel a hazáját, midőn az érzelem eltitkolása jutalmazóbb! Koplal a reményekért, fárad egy szűk kör elismerő szaváért és lelkesedni tud, midőn a honfibánat halálos sebeket mart a szíveken. Ha nincsenek ily fiatal erők irodalmunkban, az öregek vállai bizonyára leroskadnak a terhek kizárólagos viselése alatt. De vannak hűséges munkatársaik, kik megosztják a keserű falatot, meg a munka terhét. Kövér a legnemesebbek egyike. Méltó, hogy az irodalom kegyelettel gondoljon lefutott pályájára, mely hogy csak igéret maradt, nem az ő hibája, de a sors kegyetlen szeszélyének gonosz munkája...

Kövér e rövid 11 év alatt csak vígjátékot tizenhármat írt, melyek mind kisebb-nagyobb sikerrel megállották helyöket a színen s az irodalom is rokonszenvvel fogadta. E vígjátékok ily sorrendben adattak a Nemzeti színházban: *Özvegy vagyok* (1852. VII/19., 1-szer); *Első követelés* (1852 X/11., 2-szer); *Cholera és nőszeszély* (1852 X/11., 2-szer); *Estve és reggel* (1853 X/10., 1861-ig 10-szer);

* A vígjátékai elé írt Előszóban. Pest, 1860.

Férj elvek és női csel (1853 X/31., 3-szor); *Még titok* (1853 XII/18., 2-szer); *Csak kitartás* (1855 VII/10., 5-ször); *Egyik a kettő közül* (1855 VII/27., 3-szor); *Hűség hűtlenségből* (1856 II/18., 1860-ig 7-szer); *Nőm meghalt* (1857 I/4., 6-szor;) *Meg akar halni* (1857 IX/14., 2-szer); *Hódítás falun* (1859 II/7., 1-szer); *Kiadó lakás* (1863 III/11., 1-szer).

Az *Első követelés* még a KISFALUDY-FÁY modorában írt helyzetvígjáték, melyben ugyan mintha a jellemből folyó komikumnak első csirái is látszanának, de egészében inkább csak az alapeszméje, mint ez eszme vígjátéki fejlesztésében és kifejlődésében mondható sikerültnek. Fenyvesi azt tanácsolja most nősült unokaöcscsének, hogy fiatal feleségével Adéllel szemben mindjárt az első követelést tagadja meg, «hogy így fensőségét a jövőre» biztosítsa; Adélnak viszont a nagynénje, özv. Keletiné tanácsolja, legyen rajta, hogy első követelése teljesüljön, «legyen az bármily szerény, mert tudd meg, hogy az első szoktatástól igen sok függ». Ez az eszme nem azzal válik vígjátékivá, mintha magában véve egetverő komikum magvát rejtené magában, mint inkább azért, mert özv. Keletiné és Fenyvesi ugyanezen elvek birtokában, bár szerették egymást, nem lettek férj és feleség, mivel Keletiné tréfás követelése teljesítését Fenyvesi a leghatározottabban megtagadta. Azóta Aurelia asszony, sőt özvegy lett; Fenyvesi pedig megmaradt agglegénynek.

Keletiné megtérése átmenetnélkülien gyors. A végén tudjuk meg, hogy minő ostoba követelés miatt nem lett annak idején a Fenyvesi felesége. Azt kérte tőle, hogy térden állva valljon szerelmet előtte. Hogy Fenyvesi reá nem állott, minden esetre még ostobábban cselekedett Aureliánál, de hogy most hajlandó előtte térden állva szerelmet vallani, nem nevettető, hanem nevetséges és ellenkezik Fenyvesi férfias jellemével. Szóval a kifejlés árulja el KÖVÉRnél a legjobban, hogy a jellemkomikumhoz még nem ért s vígjátékai inkább a helyzetekkel mulattatók, mint a jellemek segélyével s ebből folyólag a helyzetkomikum kedvéért még az eredeti jellemet is elcsavarja, csakhogy vígjátéki hatást érjen el.

Egyébként a tótosbeszédű kertészinas, a falusi kántor, a gazdasszony és az inas által tervezett fogadási játék, oly sületlen, hogy boszankodnunk kell, midőn a fordulópontnál (IX—X. jelenet) esetlenségeikkel akarják felszínen tartani a vígjátéki hatást. Látszik, hogy KÖVÉR ízlése ekkor még tisztulatlan volt, és a hatás

kedvéért oly külsőségeket is segélyül hívott, melyek elkerülése sine qua nonja marad az irodalmi becsre igényt tartó minden vígjátéknak.*

A *Cholera és női szeszély* szintén még az alrendű komikum körében mozog. A helyzetek túlzása és gyerekessége, hallgatódzásból folyó félreértés és féltékenység, Bibicz úr maskarás férfiassága, a cholerának emlegetésével eszközölt fordulat; ezek teszik e vígjáték tartalmát. Itt is minden a helyzetekből folyik, melyeket a vígjátékíró teremt és nem a személyei. Bonyodalma úgyszólván semmi s midőn a befejezéshez jutottunk, csodáljuk, hogy a szeszélyes nő — önmagát gyógyítja ki a saját bajából!

A mi nem volna éppen lehetetlenség és belé illenék teljesen a vígjáték keretébe, csakhogy nem a helyzetekből, hanem a jellemből kifolyólag. A női szeszély forrása vagy az akaraterő gyöngeségében, vagy a ferde nevelésben, vagy beteges idegességben, vagy el nem titkolható féltékenység nőies fonákságában található föl. A leghihetetlenebb szeszélyeskedés az, a melynek az illető maga sem tudja a valódi okát adni. Ez természetesen nemcsak a leghihetetlenebb, de legkevésbbé vígjátéki, ha nem akarjuk pathologiai oldaláról felfogni!

Kikből áll e vígjáték? Egy szeszélyes asszonyból, a ki nem érdemli meg derék férjét, mert maga sem tudja, hogy miért is szeszélyes? Egy túlságosan jó férjből, a ki akkor enged, midőn a legtöbb oka van nem engedni, hogy a felesége szeszélyét megtörje. Egy fiatal özvegyből, a ki magával hordja minden eshetőségre fentartott hülye udvarlóját és egy oly férfiból, ki a nevetségesnek, a férfiatlannak, az önhittnek és az izetlennek oly vegyüléke, hogy csodálnunk kell, hogy valaki komolyan szóba is áll vele. A cholera emlegetése mint vígjátéki indíték, mint családi perpatvarok kiegyenlítője, csak a tisztulatlan ízlésű író agyában fordulhatott meg. Ma már boszankodást szül.

A *Még titok* első nagyobb terjedelmű (3 felvonásos) vígjátéka Kövérnek. A költő — Don Juan felsülése, ez a vígjáték meséje. Ez a főhős mint költő, azonban inkább fűzfapoetának látszik, kinek a költeményeit csak a szobalányok olvassák (bár nem értik), a hitelezők pedig a türelemért esdő szolgának úgy a fejéhez csapják,

* Színpadi sikeréről l. *Divatcsarnok* 1855. I. 335. l.

hogy a kötet rongyokká foszladozik! Don Juankodása pedig éppen csak a terveknél marad s miután egyízben két czélt is tűz maga elé, azon nőhódítók közé tartozik, a kik nem tudják, hogy a hódítás titka éppen abban rejlik, hogy egyszerre csak egyet akarhatunk meghódítani, mert az erők szétforgácsolása veszélylyel jár. Delenfi nem mint költő s nem is mint Don Juan sül föl, inkább mint fontoskodással titkolódzó esik be abba a verembe, melyet akaratlanul ás neki a ház szobaleánya, a ki Delenfi inasába, Jakabba szerelmes. Delenfi tehát csak fűzfapoetába oltott Don Juan, a ki fontoskodó titkolódzásának esik áldozatul.

Kövér az *Estve és reggel* czimű 3 felvonásos vígjátékában is még ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik, mint a *Még titok*ban, azzal a különbséggel, hogy itt nem két nővér, hanem két fivér féltékenykedési jelenete a dolgok fő mozgató eleme. Itt is egy szeszélyes asszony van abból a fajtából, mint Etelka a *Cholera és női szeszély*ben. Betti is olyan akarat nélküli leány, mint Adél az *Első követelés*ben. A vígjáték helyzetei, az ármányok, a hallgatódzás, a bonyodalom, teljesen rokon a *Még titok*belivel s ha hozzáteszszük, hogy Füvesi mint bolonddá tett vén kérő rokonságot mutat az önhittségen alapuló fölsülésben Delenfivel, de van benne valami a Bibicz úr karrikaturaszerű lényéből is, elmondhatjuk, hogy Kövér önmagát nagyon korán kezdi ismétleni s bár bonyolítása ügyes, vígjátéka a tartalmat itt is nélkülözi és a hatást külsőségekben, a szerző által kigondolt és keresztül erőszakolt bonyodalmas helyzetekben keresi.

Vilmos szereti Bettit és hihetőleg Betti is Vilmost, de az nem egyezhetik be addig a házasságba, míg nénje beléegyezését nem adja az atyai végrendelet kikötése szerint. Leona azonban szeszélyes; előtte való este még nem volt hajlandó beleegyezését adni, ma reggel már jobb hangulatban van és hajlandóbb a beleegyezésre, de dél óta kedélye ingerült és Bettinek kevés a reménye. Leona eme szeszélyeskedésének van külső látszólagos oka. Nem akarja, hogy a nővére szerelmi házasságot kössön, mert hozzá hasonlóan járna, kit a férje kezd elhanyagolni. Az ok elfogadható, bár nincs miért azt hihetni, hogy a vén kérővel: Füvesivel kötendő házasság boldogabb leend, mert megállapodáson alapszik.

Kövér vígjátéki asszonyai rendesen betegesen szeszélyesek és az a kár, hogy egyiket sem gyógyítja ki szeszélyéből. Egyiköket

sem viszi át a komoly betegség krizisén, csupán egyik könnyű lázrohamukat oszlatja el, a helyett, hogy magát a bajt orvosolná gyökeresen. Látszik, hogy a franczia vígjátékok asszonyai lebegtek előtte, kik azonban, mint átplántált növények, csak virágházi életet élnek s hiányzik belőlök az élet valódi lüktetése. Csak szeszélyesek, s nem szenvedélyesek; szerelmök hamar meging, de nem dől meg teljesen; az élet fölületén maradnak s látszik, hogy éltető levegőjük a színpad légköre s nem az igazi élet. Ők csak a vígjátékíró agyában élnek mint chablonjai máshonnan összeszedett fogalmaknak, gondolkozásmódnak; de az élet oly alakban nem ismeri őket mint a színpadon előttünk állnak. Azért az események akkor végződnek, midőn a szerző akarja. Mi csak a lejáró mechanizmust látjuk s nem a lefolyó cselekményt, melynél ok és okozat természetesen következnek egymásból.

Különösek még a férfijellemek is Kövérnél: szeszélyesek és szilárdak; gyanakvók és könnyen hivők; jó férjek elvileg, de hidegek a gyakorlatban; este csókolódznak, de reggel durczások, akár a kis gyermekek. Egyre alkalmasak az ilyenek: hogy olyan helyzetek jöjjenek létre, a minőket csak óhajt a vígjátékíró...

Az ügyesen, de költészet nélkül írt munkát jól fogadták egyébként a színen, de a *Divatcsarnok* megjegyezte, hogy frivol alapeszméjét, «melyet a czím egészen pelengérre állít, a kivitel szellemessége sem enyhíthette.»*

Ugyanezen évben a *Férjelvek és női csel* czímű egyfolvonásos vígjátéka is színre került, mely épen nem jelent haladást Kövér pályáján. Ismét csak cseles vígjáték: átöltözködéssel, félreértéssel, titkolódzással, levélírással, rejtőzködéssel, a kölcsönös felsülés kinevetésével és végül a sorsban való komikus megnyugvással! Nem is elvek, hanem csak bogarak elleni harcz folyik le benne előttünk. Gondorfi megtérését elhiszszük, mert veszedelmes ellenfegyver van az asszonyok kezében (a kötelező levele, ha lovagiatlanul bánik nejével); de hogy Ákosit a félrevezetés bensőbbé tegye a felesége iránt, ezt nem hihetjük el. Ákosi szerette a darab elején is a feleségét; az ő elvei kényelmi elvek voltak, erről kellett volna inkább Amáliát meggyőzni és ezért kellett volna Ákosit megszégyeníteni. Ákosiból a véletlen csalja ki az érzelmi nyilatkozatot, de egy szóval

* I. h. 1858. I. 77. l.

sincs nevetségessé téve fonák elve, ki midőn a neje függetlenségét óhajtja, tulajdonképen csak a magáéra gondol.

A *Csak kitartás* mint erkölcsi elv, többekre szól Kövér vígjátékában, de egyik részre kedvező, a másikra kedvezőtlen kimenetellel. Csendei kitartása megszerzi számára az akadémiai tagságot, de azzal a nevetséges hozzáadással, hogy oly gazdasági czikkek révén, melyeket nem is ő írt, hanem Béla, álnév alatt, az ő tudta nélkül! Ez lehet nevetséges, de nem komikailag nevettető s legfeljebb bohózatba illenék, főleg ha tudjuk, hogy Csendei előbb Horatius, majd Virgilius magyar fordításaival akarta elnyerni az akadémiai tagságot s most egyszerre gazdasági czikkeiért választják azzá. Tárnoki Béla kitartása biztos jövőt és Berta szivét szerzi meg számára. Berta kitartása, a kosarak osztogatásában, váratlanul kedvezőleg végződik a válogatós, bár derék leányra nézve. Mari kitartása a pereskedésben, ugyan nem egyéb a sértett női hiúság makacsságánál, de oda viszi dolgát, hogy a férje végrendeletét végre megtalálják és kétszer elvesztett pöre most megnyertnek igérkezik. Benedek öreg szolga kitartása a lutrirakásban végül neki is szerencsét hoz, de csak akkorát, hogy az elrakott összeg tízszer akkora, mint a megnyert. Lombosi kitartása a feleség (jobban) a parthie-vadászásban és a kosarak meg nem unásában, nagy felsűléssel végződik, mert két szék közt a földre jut.

A *Csak kitartás* mint alapeszme, igen alkalmatlan szalonvígjátéknak, úgy a mint Kövér tervezte. Inkább való akár érzelmes drámának és még inkább bohózatnak. Kövérnél a tanító-elem hamarább nevezhető bohózatosnak, mint vígjátékinak, a víg elem viszont nagyon is tanító a vígjátéki hatás rovására. Bonyodalma úgyszólván semmi és megoldása a végrendelet megtalálásával nagyon erőltetett. Tulajdonképen három, úgyszólván egymástól független mese van benne: az egyik Csendei tudományszomja és akadémiai dicsőségre vágyó hiúsága; a másik Mathild pöre (elő nem forduló) sógorával és Lombosi ügyvédkedése végül Béla viszonya Csendeihez és titkos meg titkolt szerelme Berta iránt. Mindenki boldogul s legvégül még Benedek is, kinek kijött a 19-ese, bár tízszer annyit rakott el rá. Mire Béla a tanúlságot ebben foglalja össze, «a kitartás csak ott jó és tanácsos, hol helyén van». E didaktikus befejezés egy cseppel sem teszi jobbá e vígjátékot, melynek nincs közös központja, hanem három esemény tengelye

körül forog és csak a véletlen segélyével nyer szerencsés megoldást.

Kövér drámairói pályáján mindamellett fordulatot jelez ez a vígjáték. Az első felvonásnak különösen nyolczadik, némi részben a 9—10. jelenete a legsikerültebb az egészben. Ha oly ügyes dolgot, mint a nyolczadik jelenet és oly sikerült jellemet, mint Béla, nem is alkotott eddig Kövér, viszont az is való, hogy eddigi vígjátékai egységesebbek, élénkebbek voltak. Ezúttal letért ugyan a cseles-vígjáték taposott útjáról, de meséje élénkségben, párbeszédei fordulatosságban, az egész külső (bár fölületes) hatásban előbbi darabjai mögött maradt. Az új úton bizonytalan léptekkel haladt még előre, de látszott, hogy magasb czélok felé tör.

A régi nyomokat tapossa még az *Egyik a kettő közül* czimű vígjátékban is, melyben szintén nem benső, hanem külső akadályok idézik elő a vígjátéki bonyodalmat. Kövér nem értett még most a jellemvígjátékhoz. Nála a szerelem programmszerűleg nyilatkozik és pedig nem akkor, midőn természetes volna, hanem akkor, midőn az ő czéljaira szükséges. Hajlamot árul el arra, hogy itt-ott pikáns dolgokkal is kész hatást vadászni. Az evés és részegeskedés jelenete Zoltánnal, Aladár gyermekének bemutatása, túlzásai a hatás keresésének. De az már illetlen dolog is, midőn Sára föltálalja a kappant s azt mondja Zoltánnak, hogy «kappan az, magam ...» (t. i. heréltem ki 228); vagy midőn Aladár házasuló nagybátyjának azt mondja: «hegedülni csak elhegedülne az én cher onclim, de ... he he he» (255 l.) A vígjáték élénk menetű, a meglepetés azonban abban van, a mit a czíme nem árul el. Mert nem a kettő közül az egyik, hanem kettő közt a harmadik lesz, szándéka ellen a győztes.

Nagy haladást jelent azonban már a *Hűség hütlenség*ből czimű négyfelvonásos vígjáték Kövér drámairói pályáján. Valaki hütlennek látszhatik eszményképeihez, pedig a valóságban azokhoz hű maradhat: valami ehhez hasonló gondolat e vígjáték alapeszméje, ha álruha, személycsere, véletlen nem torzítaná el az alapgondolat világosságát. Irén szerelmes Halmiba, a költőbe, de csak a versei révén. Ez végre sem lehetetlen, bár oly túlzott idealizmus, mely inkább nevetségessé tételt érdemel, mint sikerének diadalát és ha a siker valódi sikernek mondható, ez a véletlenek oly sokszerű összetalálkozását föltételezi, hogy mint vígjátéki alapeszme, hol fonákságaink nevetségessé tétele a fődolog, egészen elhibázott.

Irén ábrándozása beteges színezetű s mint ilyen megérdemli, hogy a nevetségessé tétel útján orvosoltassék. Ha az orvoslást más oldalról tekintjük és Irént pl. költő helyett valami félbolonddal ábrándíttatjuk ki, a dolgokat csak külsőségeik után mérlegeljük és a lelkieket teljesen elhanyagoljuk mellette. Irént, álköltő ábrándítja ki, az álöltözetű valódi költő pedig szerelemre gyulasztja. De minek ez alakoskodás? Vagy az alapgondolat rossz és akkor az alakoskodás sem segíthet rajta, vagy a kidolgozás van elhibázva s akkor a külső hatás kedvéért a lényeges van föláldozva. Pedig Kövér e vígjátéka jobb minden előzőnél. Élénk menetű, kerekded és legalább a harmadik felvonás végeig ébrentartja érdeklődésünket, a negyedik felvonáson alább hanyatlik az érdek, de csak azért, mert a kissé szélesen kezelt mellékeseményt a külső hatás kedvéért nagyon is ki akarta dolgozni.

A darabban tulajdonképen két cselekmény van: Irén és Tűhegyi, meg özv. Nadelbergné története. Igaz, hogy Tűhegyi és Nadelbergné a két eseményt személyeikkel összébb fűzik, de még sem annyira, hogy egy negyedik felvonás szükségessé válnék. Mihelyt a drámaíró szükségesnek ítéli ezt a negyedik felvonást, maga követ el hibát, mert a kettős esemény sokszor közös szálait szétkuszálja. A cselszövő itt Nádelbergné. És pedig két okból. Haragszik Tűhegyire, hogy a testvére családja nemesi rangra emelése körül nem járt el kellő testvéri szeretettel, pedig tulajdonképen boldogult férje volt az, ki nem akart tudni a megnemesítésről. Már ha nem lehetett a férje után nemes, most mint özvegy, férje testvérének keze segélyével akar azzá lenni; vagyis Tűhegyit szeretné férjül megkeríteni. A cselszövény másik oka az, hogy boszút akar állani azért, a miért a saját lánya egyszerű polgári férjet kapott. Tűhegyi nagyravágyó és hogy a lánya valami főrangú férjet kapjon, leánya: Irén ábrándjait elősegíti. Halmi ugyanis a falubeli egyik parasztcsalád szülötte. Levelet ír tehát Halminak, a melyben tudatja, hogy mint elragadták Irént a költeményei és mennyire vágyik Irén őt személyesen megismerni. Ez kissé erőltetve van, miután Irén szavaiból tudjuk, hogy Halmit úgy is hazavárják családi ügyeinek rendezése érdekében. Természetesen ez utóbbi esetben nem volna helye az alakoskodásnak s mindennek lélektani valószínűséggel kellene lefolynia, az előbbi eset ellenben az alakoskodás megokolása érdekéből történt, a mi nem rossz a víg-

játékíró részéről, de alig hiszszük, hogy a szemérmes Irén részéről ellenszenvvel ne találkozott volna. Első perczben úgy tűnik fel, mintha e levél bevallása nemcsak ügyetlenség, de fölösleges is volt ily idejekorán. A vígjátékíró azonban ujabb alakoskodásra gondol, melyet az előre nem sejtett alakoskodás előz meg. Látszik, hogy Kövér tudatosan járt el vígjátéki tervei megalkotásában. Hogy vígjátékai minden szinszerűségök mellett sem birnak nagyobb belbecscsel, ez nem annyira a kivitel gyöngeségeiben rejlik, mint inkább abban a tisztulatlan izlésben, mely a lélektani nehezebb feladatok megoldása helyett, a regényes események sokaságának fölhalmozásában, tulzásában keresi a vígjátéki hatást. A cselekmény megindítása és folyamatba hozása ezen a kettős alapon, minden látszólagos könnyűség mellett is nehéz. Kövér tehát egy harmadik helyzetet is teremt, alkalmas kiinduló pontnak. Ha Kövér a harmadik és negyedik felvonást összébb vonja és az alakoskodást nem tulozza, egyikét alkotja legjobb vígjátékainak, mely méltó lenne, hogy az utókor is fölelevenítse, mint a letűnt kor naiv izlésének egyik jobb termékét, mert pl. gyakorlottsága a színi szerkezetben olyan, hogy a kora leghatásosabb vígjátékaival egy sorba tehető. Kár, hogy nála még mindig a helyzet furcsaságában rejlik a komikum. Pedig sem Halmainak, sem Ugróczinak nem *kellene* alakoskodni. Az igaz, hogy Halmai azért jön, hogy az ábrándos leány jellemét kikémlelje és ezért eltitkolja kilétét, de hogy báróként szerepeljen, erre nincs egyéb kényszer, mint az, hogy alakoskodása beilljék Tűhegyi nagyravágyó tervei nyalábjába. Ugróczi inkább félbolond, mint gazember; pedig ha a más nevében akar hódítani, ez közelebb áll a gazsághoz, mint a hóborthoz, bár be kellene látnia, hogy a végczél érdekében az egész terv úgyis süketlenség. A költőbe szerelmes lány alakja nem új drámairodalmunkban. Kovácsnál a *Nyomor iskolája*beli Mari ugyanilyen szabású. Mindakettő természetellenes, felfogásban és végkifejlésben egyaránt, bár ott Mari kolostorba megy, itt Irén férjet kap.

Kövér vígjátékírói lelkében az élet furcsa eseményei mint valami kaleidoscop színes üvegei alakulnak mértanilag kecses formákká. Az események tarkasága meglep; a formai pontosság is kielégít; de oly hatással vannak reánk, mintha már másutt, más színben, más körülmények között előfordult volna tarkaságuk. A helyzet-vígjáték megengedi mindezt — de magán hordván a

divatosnak bélyegét, magában rejti hatása megszűnésének összes okait is. Csak az általános emberi gyöngeségeken alapuló, tehát az egyéni hibákban gyökerező vígjátéki események tarthatnak arra számot, hogy minden korok előtt érthetőleg necsak akkor tegyenek hatást, midőn megírattak, hanem mindaddig, mig hasonló gyengeségekben beteg jellemeket látunk magunk körül, mint ki nem vesző egyéneit az emberileg nevetségesnek, az ethikailag veszélyesnek.

A *Nőm meghalt* című vígjáték messze mögötte maradt e derült dolgozatnak. A féltékeny férj kigyógyítása és a makranczos hölgy megszelidítése: ez cselekvénye e vígjátéknak.

Ez a vígjáték Kövér leggyöngébb darabjainak egyike. Mintha maga is érezné a cselekvényből nem folyó komikum hiányát, mellé ragasztotta Homokházit angolos modorral és angolúl beszélő inassal, valamint Balek Ferkót, a ki ifjú és tökéletlen kiadása Bibicz úrnak a *Cholera és női szeszély*ből. A legjava a dolognak a színfalak mögött történik és egészében oly hatást tesz ránk, mint a melynek bevégzéséhez a kivánatos gond nem volt elég nagy.*

Ilyen vázlatos hatást gyakorol a *Meg akarok halni* című egy felvonásos apróság is. Cselekvény úgyszólván semmi sincs e vígjátékban s ott, hol az kezdetét venné, meg van oldva a főkérdés, egy évi határidővel!**

E sok kisérletezés után Kövér csaknem másfélévi pihenőt tartott. E nyugalmasabb napokban irta meg legjobb vígjátékát: *Hódítás falun*. A cselekvényt itt már a jellemekből fejleszti; véletlenekkel nem torzítja el; nem túloz, nem izléstelen, nem bombastikus; s ha naivitását alaposabb tanulmány támogatná, e vígjátéka a magyar drámairodalom első minőségű termékei közt is az első helyek egyikén állana. A cselekvény fokozatosan fejlődik s ha nagyobb sulyt fektetne a főjellemekből folyó komikumra és vagy kisebb, vagy jelentékenyebb szerepet adna a cselekvény keretén belül a jóizűen megrajzolt Csergőnek, valóban kiváló becse volna e vígjátéknak, mely egészében oly hatást gyakorol ránk, mintha benne összpontosulnának eddigi vígjátékai összes erényei, a hibák pedig a legcsekélyebb mértékre sülyednének. Az érdeket

* A *Divatcsarnok* gyöngéi mellett is haladást vesz észre e vígjátékban. 1857. I. 91. l.

** V. ö. *Divatcsarnok* 1857. I. 477—478. l.

sehol sem tudja annyira fokozni mint itt s az utolsó perczig kíváncsivá tesz. Látszik, hogy a jellemből folyó cselekvényre törekszik, bár nincs még annyi jártassága, hogy a szándékolt alapon fejleszsze tovább a cselekményt.

Utházi gondnoka a nála nevelődő gazdag gróf Kendeinek, kinek csupán atyja kapta, saját érdemei alapján, a grófi koronát. Miután a fiát félti a nagyvilág csábjaitól, végrendelkező soraiban azt köti ki, hogy Utházi a fiát falun neveltesse nagykorúságáig. A gróf a vígjáték kezdetekor éri el a nagykorúságot s midőn ezt Utházi értésére adja — a gróf mint kérő lép föl és megkéri Utházi leánya, Julia kezét. Julia nevelő-intézetben nőtt föl s csak hat hónapja van itthon. Tehát nem afféle falusi ártatlanság. Ellenkezőleg, philosophus! Egy kissé magyarázat nélküli dolog ez az életphilosophia és meglepő is megnyilatkozásakor. Bizonyára ez a megokolatlanság legnagyobb gyöngéje e vígjátéknak, mert bár természetes alapot teremt a cselekvény további menetére, épen különös, magyarázatlan voltánál fogva kevésbbé illik a női egyéniséghez. Még tán helyesebb, ha Utházi ily philosophus s leánya, mint atyja szerető gyermeke volna, hűséges követője e philosophikus tanoknak, szíve minden tiltakozása ellenére. De Julia eszejárása más alapon van megalkotva és Kövér következetességét mutatja, hogy ezt az alapot sohsem veszti el lábai alól. Nem esik soha a hízelgés kivetett hálójába — hanem hű marad úgy első szerelméhez, mint komoly elveihez. Julia ugyanis nem fogadja el azonnal Aladár kezét és pedig a következő okokból:

«A gróf még nem ismeri a nagyvilágot, életfogalmai még nincsenek is annyira kifejlődve, mint rangja és állása megkívánná. Ki tudja, ha új életrendszere és tapasztalatai nem fognak-e változtatni követeléseiben azon nő iránt, kit valaha kezére méltatna.»

Tán kissé sok is a tizenhat éves leánytól ez az életphilosophia! Aladár meg van döbbenve és azt kérdi Juliától, hogy kételkedni tudna szerelmében? Mire Julia a következőleg folytatja életphilosophiai elmélkedéseit:

«Jellemében épen nem kétkedem, de ezzel öntudatomnak és jövőjének tartozom. Önt állása a nagyvilágba szólítja, hol egészen ismeretlen élet vár önre. Menjen ön oda Aladár, tanuljon embereket ismerni (!) kibékülni a társadalmi előítéletekkel és viszonyokkal. Az idő igen hamar fog ott önre nézve eltelni és ha ezalatt irántami érzelme, melly e perczben szivemnek oly jól esik, nem fog változni, ha az egyszerű falusi nő lelki

tulajdonai, melyek a tapasztalatlan ifjú (!) figyelmét magára vonták, a nagyvilági főúr igényeit is betöltik, akkor oh Aladár! akkor én végtelen boldog leszek.»

Aladár, a ki ismeri Julia «jelleme szilárdságát és makacsságát nézeteiben», a fiatal lány tanácsát és ajánlatát elfogadja. Most azt hihetnők, hogy ezzel kezdődik a nagyvilági próba. Nem! Csak a nagyvilág egy töredékéé, mert özvegy Bernei bárónő a társalkodónőjével jön ide, hogy alkalmat adjon annak bizonyítására, hogy Aladár szerelmét semmiféle új csáb nem tudja megingatni. De hisz nem ebben kételkedett Julia — nem ettől félt. A főkérdés, a *nagyvilág* csábja eldöntetlen marad, a mi másik gyöngéje a darabnak. Berneiné, a ki mitsem tud Aladár szerelméről, ezt az érintetlen szívet akarja meghóditani. «Az egyszerű falusi ujoncz és a nagyvilági delnő» — gondolja Berneiné, semmi kétség a győzelemben. Mi természetesebb, minthogy Berneiné felsül és a philosophus Julia diadalt arat és hű férjet kap Aladárban.

E vígjáték alakjai jól vannak mégis megrajzolva. Ha Gunda ismert színekkel festett vén lány is, van a mi jelleget kölcsönöz ismert egyéniségének: a nagyúri tempo, mely mindenkiben parasztot, neveletlent lát és mégis két kézzel kap végül is a szögletes Birizdó keze után. Birizdó tudtunkkal az első komikus házi nevelő vígjátékirodalmunkban. Tán egy kissé viszás dolog, hogy ilyen szögletes ember kezei közül oly derék ember kerüljön ki mint Aladár. Valami fajtájú, s tőle elsajátított szögletesség (vagy a könyvbúvást tőle örökölte?) nem ártana Aladár lényében, mint a mesébe belejátszó indíték. Aladár és Útházi már inkább ismert alakok, míg Julia férfias erélye és határozottsága ügyes kiegészítése philosophus jellemének. Berneiné szintén jó alak, a ki fiatal korában valami vén báró felesége lett s most mint özvegy, grófi korona után vágyódik, de a kinek végül mégis meg kell elégednie a köznapi Ferdeivel. Ez a hűséges, szolgálatkész Ferdei, közel rokona Bibicznek és hasonlít, hűséges alárendeltségében, Balek Ferkóhoz is. De nem torzkép, mintamazok. Hűséges — ambitióból; merész, ha föltüzelik; de gyáva, ha tettre kerül. Méltó lesz a hiú Berneinéhez, ki föltétlen meghódolást kiván lefelé, ha már fölfelé fölsült is bájai hódító hatalmával. Csergő pompás inas, az ő katonás dicsekedéseivel. Ha nem is lendít sokat a cselekvényen, olyan jól játszható színpadi alak, a mely ennél gyöngébb vígjátékot is megmenthetne a bukástól.

A *Hódítás falun* — Kövér drámairói pályáján a leginkább kiemelkedő pont, kár, hogy a kora halál nem engedte teljes kifejlődésig jutni kiváló vígjátékírói tehetségét.

A *Kiadó szállás*, mely több mint három évi pihenő után került ki Kövér tolla alól, gyönge munka, s még az is hiányzik belőle, a mi eddigi vígjátékaiban megvolt: az elevenség, élénk, gyors menet s a technikai jártasság. Van ebben is egy pár jobb jelenet, sikerült ötlet, de csak úgy mellesleg. Mint vígjáték vontatott menetű s regénybe illő episodokkal van megterhelve. Cselekvényéből legfeljebb egyfelvonásos vígjáték tellett volna ki.* Bár feltünő hanyatlást jelez ez a vígjáték, Kövér kora halálát mind a mellett nagy veszteségnek mondhatjuk vígjátékirodalmunkra.

Vele egyidőben tűnt föl irodalmunkban egy másik vígjátékíró tehetség, ki szintén a francziáskodó iránynak volt a honi képviselője: Dobsa Lajos. Nem oly kitartó munkása irodalmunknak mint Kövér, bár ambitio tekintetében jóval fölötte áll. Tevékenysége nyolcz év keretébe szorul s ez alatt csupán öt vígjátékot termel, melyek közül azonban egyik sem áll a Kövéréi magaslatán. Ez öt vígjáték: *Öcsém házasodjál* (1850. V/22., 5-ször); *Világismeret* (1850. XI/30., 3-szor); *Egy nő, kinek elvei vannak* (1856. VIII/13., 1867-ig 12-szer); *Károly úr bogara* (1857. XI/23., 2-szer); *Egy bukás sikere* (1858. XII/2., 6-szor).

Dobsa első darabjai sajátságos vígjátékírói technikát árulnak el. Neki van rendesen egy-egy kész meséje, a mi a színfalak mögött érik meg és egy másik hóbortos története, mely előttünk folyik le és nem ez a lényeges, hanem amaz! Az a színfalak mögötti van azért, hogy ez a színpadon folyó komédiázás valamiképen kimagyarázható legyen. A központban vagy valami gaz frater áll (Olivér az *Öcsém házasodjál*ban) vagy valami szélkergető bolond (*Pacsuli úr*) — és ha ezek nem volnának, a vígjátékból egy jelenet sem volna lehetséges, mert nála a vígjáték cselekvénye nem előttünk fejlődő cselekvény, hanem csak a háttérbeli kész dolognak tisztázása. A félreértés többnyire az előttünk folyó dolgok mozgatója és ebben épen nem válogatós Dobsa. Az *Öcsém házasodjál*ban (1850) a félreértés abból következik, hogy Olivérnek levelét, melyet Armánd nevében ír a saját nagynénjének,

* V. ö. *Koszorú* 1863. I. félév 285—286. l. Gyulai P. birálatát.

Róza, a romantikus asszony komolyan veszi (mert titkon ő is lángol Armándért) s valahányszor Armánd Irmája iránti szerelméről beszél, ezt Róza magára magyarázza. Olivér aztán erre építi a maga tervét, hogy nagynénjét az «öreg férj» mellől elcsábítsa! Róza elutasítja s erre Olivér boszút forral és Lizi szobalány közvetítésével ujabb levelet juttat Rózához, melyben Armand nevében találkát kér, de a melyre maga fog megjelenni, hogy megszöktesse az asszonyt és így nagybátyja kegyét és vagyonát korlátlanul élvezhesse az oknál fogva, hogy Róza becsületét tönkre tette. A szerencsés véletlen megakadályozza e hitvány tervet. Armand, (a ki időközben Irmával egybekelt), Rózával együtt Liza szobalányt késztetik elmenni a találka helyére, a hol aztán Olivér fölsülése teljessé válik. Az e fajtájú mese természetesen csakis olyan személyzettel lehetséges, a kikben nincs egyetlen egészséges jellemvonás. Róza például csakugyan bűnösen gondolkozó nő, a ki ha nem Armanddal jön össze, aligha meg nem szegi a hitvesi hűséget. Armand gyámoltalan báb, a ki szeret és szerettetik; de a helyett, hogy maga cselekednék, hol levélre, hol másra bízza a fölmerült félreértés eloszlatását. Mi nem tudjuk, miben áll ez a félreértés, a mint hogy Irma és szigorú nagynénje elő sem fordulnak a darabban és a *színfalak mögött* végzik a maguk dolgát Armanddal. Olivér a franczia vígjátékok ismert bajszövője, a kiben oly sok aljas vonás van, hogy alig illik vígjátékba, hűséges szövetségével, Liza szobaleánynyal egyetemben. Az öreg Kálori tehetetlen vén ember, a ki szeretné megházasítani Armandot is, Olivért is, s mikor az elhatározó pillanatban komolyan akarna föllépni, akkorra már Armand (a jó, a szelíd fiú, a ki egyszerre bátorrá alakult át!) meg is szöktette és el is vette Irmáját. A vígjátéki elemet tehát tisztán a külsőség, a komédiázás, a félreértésből eredő csinált bonyodalom alkotja. Godányi kertész még az egyetlen alak, a melyiknél legalább Kisfaludy-utánzást veszünk észre; a többi az mind csak magyar ruhába bujtatott és a franczia színpadról jól ismert személyzet. Még a párbeszédekben is a franczia modort utánozza Dobsa, csakhogy a könnyedség nála pongyolaság; a szellemesség alrendű viczczelődés, s nincs egyetlen helyzete, melyet csak tűrhetőleg is vígjátékinak mondhatnánk.

Rossz tulajdonságai még teljesebben kitünnek a *Pacsuli világismeretében* (1850), mely szomorú jele volt annak, hogy

milyen mélyen sülyedt a vígjáték színvonala a magyar színpadon. Itt is a mese mozgatója Pacsuli, a ki világ- és emberismeretével dicsekszik, pedig csak sült bolond, üresfejű ingyenélő. Ebben a darabban sem mondhatjuk a mesét vígjátékinak, mert Pacsuli ostoba zavar-csinálása; mókázása a vendéglőssel, nagy ehetősége és nagy ihatósága minden, csak nem — vígjátéki! Szinte hihetetlen dolog az, hogy mit tart Dobsa vígjátéki mesének! Igali Gyulának özvegy Ligetiné a kedvese és a balatonfüredi gyógyhelyen adnak egymásnak találkát, a hova Gyula hollandi útjából visszatérve fog eljönni. Ide azonban nem egyedül jön, hanem nővérével: Antoniával, kinek viszont Szenczi Kálmán a jegyese. Az ujonnan érkezettek nem akarják bejegyezni magukat a vendégek lajstromába, a miből Pacsuli azt következteti, hogy Gyula és nővére valami megszökött szerelmes pár! Erre aztán Kálmán az úgy is kaczér Ligetinének udvarol (kivel már három hóval előbb jegyben járt!) a miből aztán az következik, hogy Gyula Ligetinét, Antonia meg Kálmánt tartja hűtelennek. Pacsuli az, a ki «világismeretével» három felvonáson át előidézi ezt a hihetetlen félreértést, mely csak úgy válik lehetségessé, hogy a szerelmes párokat vagy sohasem találkoztatja, mint Kálmánt és Antoniát, vagy ha összehozza, a félreértést nem engedi kimagyaráztatni. Ezzel a móddal természetesen nem három, hanem tetszés szerinti számú felvonást lehetne csinálni. Ma már alig lehet boszankodás nélkül Dobsa ezen vígjátékait olvasni, melyekben a pikanteria nemcsak szavakban, hanem helyzetekben is nyilvánul. Az irásmódja köznapi; előadói pedig unalmas másolatok hatását teszik. Minden olyan légkörben mozog, melyet legfeljebb a bohózat tűrhetne meg. Személyei még a közönséggel való érintkezést is keresik a színpadról (I. kötet 25. lap, II. kötet 13. lap) jeléül, hogy Dobsa a hatás eszközei megválogatásában éppen nem kényes.

Az *Egy nő kinek elvei vannak* (1856) inkább komoly drámai, mint vígjátéki tárgyú s a vígjátéki, mint előbbi darabjaiban, csupán a mellékes esemény. *Károly úr bogarának* (1857) a meséje is inkább bohózatos, mint vígjátéki. A férj idealizálja a nejét s arra készti, hogy ne dolgozzék, ne egyék foghagymás rostélyost s ne igyék reá ürmöst! A nő ezen vágyainak zárt ajtók mögött tesz eleget, a miből szerelmi perpatvar, félreértés keletkezik, mely végre szerencsés megoldást nyer. Greguss részletesen mutatja ki

nagy fogyatkozásait; a *Divatcsarnok* ellenben rövidebben írva, megjegyzi, hogy sem jellemében, sem helyzeteiben nincsen komikum: «ennek hiányát szellemdús párbeszédek, elmés ötletek pótolják». Csakhogy a «szikrányi mese-ötlet» nagyon is el van nyújtva, három felvonásra. Az *Egy bukás sikerében* (1858) azt az eszmét akarja keresztül vinni: hogy mindenki azon a pályán munkálkodjék, melyre képessége és hivatása van. Lelemény, újság nincs sok a meséjében, de sok színpadi ügyességgel dolgozta ki cselekvényét.

Az előadásra nem került *Vígjátéktárgy* című vígjátékban (1861) kedvező fordulat látszik Dobsa írói pályáján beállani, legalább ezt sejtetik e sorai:

> Elvégre a közönség
> Megunta már a sok diákos élczet,
> Kifizetetlen suszter-számadást,
> Táblabiró-ízetlenségeket,
> Magasb élvet sóvárog a szíve.
> Óhajtja a felsőbb körök legét is
> Szívhatni a földszint deszkázatáról (!) (I. felv. 5. jel.)

Csakhogy Dobsa hosszú időre elvonul a színpadtól s drámaírói pályája idő előtt megszakad. Mennyit vesztett benne vígjátékirodalmunk, ma még bajos megmondani.*

Szigeti József is, mint Dobsa, már az előbbi korból ismeretes, de tehetsége ebben a korban éri el tetőpontját. Nem a vígjáték a tulajdonképeni eleme, mint inkább a bohózatos s ebbeli ereje főleg népszínműveiben tünik ki. Egészben csupán öt vígjátéka van a műsoron, de köztük kettő egészen az ujabb korig megállta helyét, kettő az első előadással megbukott; egygyel közepes sikert ért el. Ez öt vígjáték: 1. Az *Okos bolond* (1856. V/23., 5-ször); 2. *Becsületszó* (1856. VIII/6, 1863-ig 21-szer); 3. *Szerelem és örökség* (1857. VIII/5., 1-szer); 4. *Falusiak* (1858. XI/17., 1867-ig 27-szer); 5. *Egy jó madár* (1864. I/11., 1-szer).

Az *Okos bolond*ban (1856) megrótták az erkölcsi érzés hiányát; személyeinek marionette-szerűségét; a túlságosan bohóza-

* V. ö. *Remény* (Vahot). — Greguss *Tanulmányai* II. 105—106. és 225—230. l. *Divatcsarnok* 1857. I. 572. l.; 1858. I. 791—792. és *Szépirod. Figyelő* 1861. I. 397—398. l.

tos hangot; a szerkezet hibás voltát s az események vontatottságát. Komikus helyzet csupán egy van benne, midőn Márton szolga tébolyodott urát ütlegekkel akarja kigyógyítani. A színpadon nem benső értéke, hanem jól játszható szerepei s főleg Réthy játéka biztosították rövid életet.

Sokkal értékesebb s talán Szigeti vígjátékai közül a legmaradandóbb a *Becsületszó* (1856), melynek egészséges humora, jellembeli komikuma s erőltetés nélkül folyó meséje van. A *Szerelem és örökség* (1857) már szintén a gyönge dolgai közé tartozik. E vígjáték lényegét ezzel a szóval a legjobban jellemezhetjük: mókázás. Tamás mókázik a vígjáték kezdetén Flórával és a nagy rangkülönbség ellenére még a tábornokkal is; Flóra és Árpád nemcsak vele, de a szüleikkel is mókáznak. A beszélők modora is mókázás. Árpád németes-francziáskodása másodszor hallva, bizonyára csömört okoz. A huszár annyit szerepel a darabban, hogy szinte őt tartjuk a vígjáték középpontjának. Szóval külsőség, alakoskodás, erőltetett bonyolítás, ezek a vígjáték alkotó elemei! Egyetlen alakja sem életteljes, igazán szinpadi figurák, jól ismert helyzetekben és sokszor látott öltözetben, a kik ugyan elég folyékonyan és elég természetesen beszélnek, de nem elég finoman ahhoz képest, hogy ne azt higyjük, hogy bohózattal van dolgunk, hanem vígjátékkal.

A *Falusiak* (1858) ugyan szintén nem vígjáték, mint inkább «kedélyes magyar életkép» és részben iránydarab, de nagy érdeme, hogy eredeti, magyaros, sok helyütt elmés, egészben érdekfeszítő és természetes menetű. A mint itt Óváry, úgy a *Becsületszó*ban a nagybácsi pompás szerepek, melyekben, hogy épen a vígjátékíró mint előadó művész remekelt, tán magyarázatja annak is, hogy azok a darabjai érnek aránylag a legtöbbet, melyek központjában valami kedélyes, javakorbeli magyar táblabíró-féle typus van, ki az érdeket maga köré csoportosítja.

Találóan jellemzi Gyulai Szigetinek vígjátékírói pályáját e nehány sorban:

«Nem mondjuk, hogy vígjátékaiban nem találhatni néhol a szerencsésb inventio nyomaira, egy-egy sikerültebb rajzra, de itt is ott jobb, hol a bohózatos felé hajlik. Általában a mélyebb s magasabb komikumhoz nincs erős érzéke.»*

* V. ö. Greguss *Tanulmányok* II. k. 83—85., 104—105., 189—198.,

A 48 előtti kort ez időben még három írónk képviseli: Degré Alajos, Kovács Pál és Fáy András. Közülök egyik sem, még Fáy sem válik ki. Degré és Kovács Pál megállapodnak, s mint vígjátékírók nem válhatnak ki az őket sokban fölülmúló újabb nemzedék köréből.

Degré öt vígjátékkal szerepel a műsoron, de közülök csak a *Rendkívüli előadás* él hosszabb ideig, a többi egy-két előadás után feledékenységbe merül. E vígjátékok: 1. *Bál előtt és után* (1851. XI/22., 3-szor); 2. *Atya szöktet* (1853. X/3., 2-szer); 3. *Rendkívüli előadás* (1856. VIII/21., 1861-ig 12-szer); 4. *Két hatalom* (1858. IV/7., 1-szer) és 5. a *Divatos beteg* (1864. I/29., 6-szor). — E vígjátékok közül csupán a *Rendkívüli előadás* jelent meg nyomtatásban.* Nem vígjáték, hanem csak «piéce à tiroir», telve bohózatos elemmel. Zentay féltékenységgel gyötri a feleségét, a ki szemet vet férje hugának kedvesére, Ladányi ifjú arszlánra. A holdvilágos estét föl akarja használni Ladányi, hogy bevallja Emilia iránt érzett szerelmét Zentaynénak. Zentayné magára veszi a vallomást s Ladányi a helyett, hogy tisztázná a helyzetet, érzelegni hagyja barátja nejét. Erre a férj szava hangzik, utána lövés dördül, Emilia fölsikolt és Ladányi a tóba ugorva, kimenekszik a hinárból. A fődolog az, hogy Zentayt kigyógyítsák a féltékenységből, nejét a szerelemből, mely bűnre vihet. Hogy ki volt a széptevő, ezt senki sem tudja, (bár az est szép holdas volt!) s miután nyoma veszett az illetőnek a tóban, maga Zentay azt hiszi, hogy az ő lövése ölte meg. Szerencsére valami színész, kit adósságai miatt személyes szabadságától akartak megfosztani, idejekorán megszökik üldözői elől és ide jut a Zentayak kastélyába. Ladányi felfogadja őt, s igéri hogyha egy szerepet végig játszik, adósságait kifizeti. Úgylátszik, a vígjáték *ezért* a *rendkívüli előadásért* készült, mely a magja a cselekménynek. A színész episodja mellett szinte elfeledte Degré, hogy Emiliának, a tisztességes lánynak szerelme, úgyszólván, teljesen mellékessé vált. Az igaz, hogy ő is félti Ladányit, de furcsáljuk, hogy oly hamar megbocsát s maga nyújt kezet neki, mint a világon a legboldogabb! Hogy mennyire lényege a vígjátéknak Regé-

248—252. l. — *Divatcsarnok* 1858. I. 743—744. l. — *Koszorú* 1863. I. évf. 17. szám.

* *Nemzeti Színházi Zsebkönyv* 1859.

nyesy komédiázása, legjobban bizonyítja, hogy mindaz, a mi ezért történik, azt csupán elbeszélik a darabban! A cselekvény tehát: komédia a komédiában.

A *Divatos betegről* (1864) azt jegyezte meg az egykorú kritika, hogy «se az alapgondolat eredetisége, se a kidolgozás ügyessége, de még csak lélektani valószínűség által sem képes figyelmünket lekötni, érdekeltségünket fölgerjeszteni».*

Miként Degré, úgy Kovács Pál sem növeli azon érdemeit, melyeket 48 előtt, a kezdődő vígjáték terén szerzett. A Nemzeti színpadon előadott három vígjátéka mind élettelennek bizonyúlt. A *Három szín* (1853. V/18.) még valahogy három előadást megért, a *Bizalmatlanok* (1856. IV/18.) már csak kettőt, a *Férj egy órára* (1856. VII/4.) pedig — egyet.** Nyomtatásban kettő maradt ránk e korból: *Pál fordulása*, «magyar társalgási vígjáték» (*Kelet Népe* I—II. füzet, Bécs, 1856) és a *Propter certum quoniam* (*Erdélyi Muzeum-Almanach* Pest, 1857).

Pál fordulása, tárgyából következtetve, a negyvenes évek politikai vígjátékai közé sorolható, midőn a haladó és conservativ párt éles ellentétben állottak; Liszt, Körösi Csoma Sándor, Markó, Ferenczy úgy szerepeltek, mint a honi részvétlenség áldozatjai; a hazafiatlanságot kegyetlenül ostromolták s a minden hazaiért, nyelvben, külsőségben, meg szellemben lelkesedő honleány volt a magyar nő igazi typusa. Maga a vígjáték vezéreszméje sem illik már az ötvenes éveknek melancholiával teljes közhangulatához, mely a honfibánat sírvavígadását, egy még valaha fölvirradó szebb jövő érzelmes reményeihez fűzte. Bizonyos fokig iránydráma, melyet az ötvenes években csak félig értettek meg, mint viszhangját az elmúlt időnek s így irodalmi újjáébresztése nem annyira irodalmi becsének jogos követelése, mint inkább elismerés volt a letünt kor iránt, melynek nemes lelkesedése nem termé meg az igért gyümölcsöket.

A vígjáték alapgondolata megfelel Kovács többi vígjátékainak: homoeopathikus gyógymód, hasonlót hasonlóval. Ilmai Pál szereti Horogszegi Szidoniát. A szerelem összeköti, de a hazafias ér-

* Greguss i. h. 276—277. l. — A *Két hatalomról* l. *Divatcsarnok* 1858. I. 240. l.

** V. ö. Greguss i. h. 58—61., 96—98. l.

zület különbözősége elválasztja őket egymástól. Pál fordulása abban áll, hogy külsőleg ruhát cserél; szakállát, bajuszát levéteti s mint ilyen kopogtat be Szidoniához. A mi azonban a vígjáték tárgya volna, hogy lélektanilag természetes egymásutánban Szidonia megtérését, átalakulását, a fokozatosan növekvő szerelem segélyével megmagyarázva lássuk, ez teljesen hiányzik belőle, a mint hogy a költészet levegője sem árad el sehol darabján. Mellékesemények, új helyzetek tolakodnak a főmese szövedékébe s így az csak látszólag halad előre, mert tulajdonképen a mellékes dolgok mozognak csupán s optikai csalódást idéznek elő.

A *Propter certum quoniam* cselekvénye ezen a meg nem értett latin kifejezésen alapszik. A mese vígjátéki, de igazi bonyodalma csak akkor volna, ha akár Ambrozius, akár az anyja komolyabban akarnák Erzsi és Lesvári összeveszejtését, mely aztán az ő komikus vereségökkel végződhetnék. De Ambroziusnak esze ágában sincs a házasság, a mely okból aztán anyja erőlködése nem nevettető, hanem nevetséges. Potykainé deákossága jobb torzítás volna, ha például a latin mondatnak maga adna fura értelmet, nem tudatosan, hanem tudálékosan. Hiba az is, hogy az anya, fiának házasság-gyülöletéről csak itt értesül, pedig rég tudhatná, hogy annak az esze mindenen jár, csak nem az asszonyokon.

Kovács ötletes vígjátékíró, de a ki csak a fölületen marad. Megelégszik a jó ötlettel, hozzá ad egy pár jó alakot, de nem a fő mesét teszi velök tartalmassá, hanem csak kiszélesíti annak körét. Bonyodalomra nem gondol, mint az olyan író, a ki csak az első ötlet hatása alatt dolgozik és megelégszik, ha a meséje fölületén marad. Ez egyik legfőbb baja és egyuttal magyarázatja, hogy sok jó tárgyú vígjátéka mellett egyetlen jól megalkotottat sem tudott hátra hagyni. Miként ő, azonképen Fáy András is, a hanyatló alkotó-erő, végső, gyönge műveivel szerepelnek már e korban.

Fáy András *Hulló virágok* cím alatt megjelent gyűjteményében (Pest, 1861.) három vígjátékát is közölte, melyek közül az első, a *Mátrai vadászat* (1860. V/30.) 1865-ig nyolcz előadást ért meg; de a második: az *Időjós* (1860. VII/18.) egyszeri előadása után végleg lekerült a műsorról, a harmadik pedig: *Régi szerelem nem avul el*, már szinre sem került.

A *Mátrai vadászat* nem jelent haladást, inkább hanyatlást Fáy vígjátékírói pályáján. Sem tárgya nem oly érdekes, hogy leköt-

hetne, sem feldolgozása nem oly mulatságos, nem oly ötletes, hogy a szerkezet hiányait pillanatokra legalább elfeledhetnők, mint a *Régi pénzek*nél. A címe is inkább lehetne a Hűtlen cselédek, vagy a Fecsegő szerelmesek. Mintha nem annyira vígjátéki, mint inkább tanító czélzatok lebegnének előtte. A mit egyik előbbi darabjában sem tesz, itt megteszi s a grófnéval mondatja el a tanulságait: «*hogy csak ritka, jó hű cseléd birja megőrzeni urasága titkát; mert rendesen akad nálánál biztosabb meghittje*». Tehát az Elárult titok czímet is helyesebben viselhetné, mert a *Mátrai vadászat* annyira nem lényeges, annyira nem főmozgatója az eseményeknek, hogy akár el is maradhatna, mert nem a vadászat, hanem a közbejött vihar játszik abban közre, hogy a bonyodalmat előidéző titok kipattanjon.

Fáy érezhette, hogy a mulattató elem nem a cselekvény lényegében rejlik, mely inkább drámai anyagot rejt magában, azért oda állította Bokrosnét, az ex-színésznőt, a ki emlékeivel kérkedik; nagy pathossal szavalja el a Waschblaui herczegnő egyik hosszú (s valljuk be unalmas) monologját; szóval oly mulattató alakot, a kinek épen semmi része sincs a cselekményben. Hiába adta utasításképen Fáy, hogy Bokrosné szerepét nem szabad túlozni. De hiszen nem cselekvő személy, csak komikus háttéri alak?! Az ő vállain nyugszik a vígjáték összes nevettető eleme. Ő tölti ki a második felvonás legnagyobb részét s még sincs cselekvő szerepe. Mit csináljanak belőle, ha nem torzképet? És valjon elérte-e czélját Fáy, midőn nem akart belőle «ficzamszerepet» csinálni? Ha megmosolyogni való van e vígjátékban, az csak Bokrosné. Az igaz, hogy nem tette szándékosan torzképpé, de jellemző minden esetre a vígjátékra, melynek legmulatságosabb személye az, a kinek semmi része sincs a cselekményben.

A lelemény hiányát, a meseszövés fogyatékosságát alig bizonyítja egy vígjátéka is jobban, mint az *Időjós*, mely olyan — különben is elhasznált — indítékból folyik, mint a minőt ő maga is használt már a *Közös Ház*ban, de meg Szontagh Gusztáv is a *Beszállásolás*ban. A példabeszédekben bővelkedő, zamatos, ma is élvezhető magyarosság ád legtöbb érdeket ezen vígjátéknak, mely szerkezetében gyönge, de minden ízében mégis magán hordja Fáy szeretetre méltó írói tulajdonait. A komikum iránt határozott érzékre vall minden vígjátéka és hogy mégsem vált jobb vígjáték-

íróvá, ez sokoldalú elfoglaltsága mellett tán abban leli egyik legigazabb magyarázatát, hogy a színpaddal nem maradt állandó érintkezésben s nem ide helyezte írói tehetsége súlypontját.

A Régi szerelem nem avul el tulajdonkép nem is vígjáték, hanem párbeszédes satira erre a címbeli állításra, melyről maga a főhős Bátay mondja ki, hogy *nem avul el, «de megivik mint a rossz körte»*. (140.)

Különben nem rossz vígjátéki tárgy, de Fáy itt is, mint rendesen, a bonyodalom elől kitér; inkább leír, mint jellemez; inkább beszélteti szereplőit, mintsem cselekedtetné. Szakolczainé teljes torzkép, «volt karcsú termete, most nagyszombati hordó; volt igéző arcza most rézbánya; egykori csengő hangja, most kásás a kövérségtől» (141); Laura szemei: «hamvadó mécseskék: sipegő, görcsös beteg, a kinek nem férj, hanem betegápoló kell»! Minek a címbeli mondást így illustrálni: «ha a szerelem nem is, de a lábak csakugyan kiavulnak idővel», egyiknél a kövérség, másiknál a soványság miatt! Fáyban nem mindig működő erő a mérséklő finom érzék és szerette gyakran a túlzást is, de ha Reginája a *Közös ház*ban még élvezni tudjuk és legtisztább jellemének tartjuk, lehetetlen el nem szörnyűködnünk özvegy Szakolczainé és Laura figuráin. Aztán mi szükség ilyenekre Málival szemben? Szinte olyan hatást érzünk, mintha Fáy a finoman nőiesnek festésére kevés színekkel rendelkeznék és szebb női alakjai csak azzal válnak jellegzetesebbekké körvonalaik határozottságában, hogy oly kidolgozott torzalakokat állít velök szembe, hogy szépségök csak a rútság mellett tünik ki. A túlzásra való hajlamot Bokrosnénál láttuk már, de maga külön utasításban óvja a színészeket, hogy ne csináljanak belőle torzalakot. És ha már ott fél a túlzástól, mivel hiszi ezt megakadályozhatónak ezen vígjátékánál? Ha ott *talán* még lehetséges, valjon itt nem képtelenség-e ennek lehetőségében hinni? És valjon szükség van-e itt erre? Bátay oly eszeveszett-e és nem inkább csak ábrándos, hogy hisz régi szerelme lángjában? Minek azt oly mélynek mutatni akarni, ha föltett szándékunk, hogy *egy* találkozás ábrándítsa ki?

Nemcsak finomság, de szerkezet dolgában is ez az ő leggyöngébb darabja. Őszének valóban «hulló virága», illat, formai szépség nélkül. Igazán a hanyatlás képe. Nélküle azt hihetnők, hogy a külső körülményekben rejlett annak a legfőbb oka, miért nem

tudta írói gyakorlottsága, ötleteinek gazdagsága, nyelve magyarossága és eredetisége mellett is, az igazán finom társalgási vígjátékot a magyar irodalomban megteremteni. Kár, hogy ízlésén, költőiségén, színpadi ismeretei és tanultsága hiányán mult. Alig van magyar író, kinek ennyi jó tulajdona mellett, oly kevés érzéke volt volna a vígjátéki mese megalkotásához; a leleményhez; az ügyes, színpadias meseszövéshez; pedig kevés vígjátékírónk van, ki oly korán érintkezésbe lépett már a hazai színészettel, mint ő. Hibái, sajnos, nem külsők. Belsők, írói egyéniségében rejlők.

Az újabb írói nemzedékből elejtén két kiváló tehetség vált ki, kik közül az első: Pompéry János nagy zajt támasztott, de sem a *Telivér*rel, még kevésbbé a másik darabjával: *Mi ujság a szomszédban?* nem bizonyult be annak, a minek magát tartotta és jó barátjai segélyével tartatta: jó vígjátékírónak. A *Telivér* a Karácsonyi-féle vígjátékpályázatnak volt a nyertese s 1859-ben a szerző kiadásában ezzel a sokat igérő mottóval jelent meg: «A vígjáték nem bohózat». A szerző tehát magasabb fajtájú vígjátékot tervelt, melynek semmi köze a bohózathoz. Mindenki igazat fog ebben neki adni! A szerző hihetőleg mást is akart, olyan irányvígjátékfélét írni, melyben a telivér mágnást élénken megkülönböztesse a hazája iránt közönyös mágnástól. Vértes Pál grófnak nincs ugyan mágnás ellenképe e vígjátékban, de van mellette valami félvér (hihetőleg gentry abból a fajtából, melyet br. Eötvös *A falu jegyző*jében ötfertály-mágnásnak gúnyol), kinek egész élete csak futtatás, lóverseny, közönyösség és hazafiatlanság: Másoli Everárd. Solyom Péter nyugalmazott ezredes a hivatal és rangközvetítők azon fajtájából való, a kiket másképen élősdieknek nevezünk. Fölfelé nagyon jól ismerik őket, de lefelé nagy a tekintélyök, magasrangú összeköttetéseik révén. Földes László, a magyar íróvilág képviselője. Olyan összekötő kapocs-féle a közép-osztály és a főnemesi között. Sarolta grófnő a minden izében magyar érzésű főúri nő, kinek ellenképe a külföldieskedő Irma grófnő. Solyom Agota ez utóbbinak a nevelőleánya, a mintaszerű fiatal leány, a ki egész neveltetését azonban nevelőnőjének köszöni.

A vígjáték meséje igen vékony és ha az a sok lóverseny-komédia, meg fogadás nem fordulna elő benne, alig telnék ki még egy három felvonásos vígjátékra való mese is belőle. Írója eszes, tanult fő, bár nincs igazi drámaíró vénája. Látszik, hogy a víg-

játék finomabb fajtája felé vonja hajlama és ízlése, de tudása, gyakorlata nem áll arányban jó akaratával. A mese és az egyes alakok körvonalai oly határozatlanok, hogy ily módon színpadi hatást elérni lehetetlen. Tulajdonképi bonyodalma nincs is. A sógornők vetélykedése megszokott keretben mozog és nincs eléggé kiemelve, hogy a komikus hatásra alkalmas legyen. Határozott törekvés látszik azonban az egyénítésre, mert pl. Solyom, Everárd, László, bizonyára éltek abban a korban, a melyben a darab folyik, de ezek is csak gyönge vázlatok, inkább a szerző szándékának szóvivői, mint cselekvő személyek.

Tán versezete a legjobban jellemzi a vígjátékot. A milyen poezis a versezete tartalomban és formában: olyan a *Telivér* is mint vígjáték tartalomban és formában. A legkevésbbé értjük meg a czímet! Mint *telivért* így jellemzi magát Pál, László előtt:

> De ki osztályomnak hibáit belátom
> Figyelmeztetem önt édes jó barátom,
> Hogy csak az elfogult hiszi feltétlenül
> Miként a közöny, az apathia ül
> Lelkén mindenkinek, ki osztályom tagja.
> Oh ez osztálynak is sok ifja és aggja
> Melegen gondol a legszentebb eszmére
> Higyje meg, hogy ezért nem drága a vére
> De a mint igaz ez, úgy igaz az is, hogy
> A telivéreknek száma naponkint fogy . . .

Rossz verselés, rossz rímek, de határozott jó szándék és ízlés; ezek a vígjáték legjellegzőbb vonásai. Ezek a tulajdonok azonban még nem alkotnak jó vígjátékot. A *Telivér* csak kétszer (1859. V/26. és 27.) került előadásra, a *Mi ujság a szomszédban?* csak egyszer (1864. XI/23.) osztva a *Telivér* sorsát. . . .

Az új nemzedék másik vígjátékírója: Greguss Ágost már kevesebb port vert föl, attól pedig ízlése óvta meg, hogy barátjaival engedjen maga mellett zajt ütni, mint Pompéry. Vele csupán annyiban mutat rokonságot, hogy az ő két vígjátékát is halvaszülötteknek kell tekintenünk. A *Lángész* a Teleky-díj nyertese volt; nyomtatásban mint «kézirat» jelent meg; előadásához vagy lefordításához a szerző magának tartotta fönn a jog megadását. (Pest, 1860.) Nincs tudomásunk arról, hogy az előadás vagy lefordítás jogáért valaki is a szerzőhöz fordult volna.

Greguss azt írja e művéről az előszóban, hogy:

«az irodalom magasztosságának és javának érzete lángolt benne, midőn azok ellen fordult, kik — megalázására és kárára — hivatlanul beletolakodnak.»

A birálók közül kettő azon a véleményen volt, hogy e vígjáték «az írói osztályt akarja nevetségessé tenni». E vád ellen azzal védekezik Greguss, hogy «nem az írókat, de a firkászokat; nem az irodalmat, de az irodalom mételyét; nem is egyeseket, hanem egyesek hibáit» támadta meg. Mi épen ebben a védelemben látjuk a leghatározottabban kifejezve e vígjáték legnagyobb gyöngéjét: hogy az inkább satira, mint jellemvígjáték; inkább torzkép, mint tanulságos rajz.

Az önhitt ember, a ki mellette nagy szamár is, lángésznek szerepel. De nem önhittsége, hanem tudatlansága buktatja meg. Az ő hibája nem a vad genie nevetséges bukása, a mindennapi élet rendes körülményei közt s így tán magában rejthetné a kigyógyulás csiráját is; hanem az önhitt író fölsülése, a kit az egész világ kinevet, a nélkül, hogy e közgúnynak javító hatását, ha mindjárt a külső megszégyenülés révén is, természetesnek találnók. Kajla ál-lángész abból a fajtából, a minőket bőven termelt a 60-as évek közélete. Greguss az adósságcsináló, kiadóját rászedő, társait ócsárló, önmagát magasztaló írót typusát akarta Kajlában megteremteni, a ki hisz a maga lángeszű voltában a nélkül, hogy kiábrándulna csalódásából. Már fogalmazásában is torzkép, mert túlzó. Egy csepp igazi érdeklődés sem vonja feléje szivünket, mert még köznapi tehetségnek sem tudjuk tartani. Ő önmagát áltatja, ok nélkül, mert egyedül csak a pajtáskodás szól hire mellett. Ha volna benne valami az igazi tehetségből, vígjátéki alakká válhatnék, a ki belátva önhittsége tarthatatlanságát, belé nyugodnék abba a kényszerű helyzetbe, melyet ő teremt a maga számára, midőn nevetségessé teszi maga magát; de e nélkül igazi torzkép, a melyen semmi vígjátéki helyzet nem javít. Ha csak egyetlen torzvonás rútítaná el, még oly jelentékeny is, vígjátékba illő lehetne, de mint teljes torzkép a legnagyobb művész kezében sem válhatik élvezhető vígjátéki alakká. Kajla végül felsül nemcsak Mari, de Lori előtt is és hozzá rászedett kiadója azzal fejezi be a harmadik felvonásban a darabot:

No, nagy férfi: nyomda-e vagy börtön?

Ugyanis Knicker megkönyörül Kajlán és a nyomdájában korrektori állást igér adósának, de Kajla végső monologja azt sejteti, hogy ő még mindig hisz lángesze sikerében. Ez a jelenet is inkább satirikus, mint vígjátéki. A torzalak megmaradt annak, a minőnek megrajzolták. Ebben rejlik e vígjáték legnagyobb hibája, mely lehet jó satirikus korrajz, de határozottan rossz vígjáték, még ha sovány cselekvényére, vértelen alakjaira nem is gondolunk.

Greguss versekben írta darabját; csakhogy a vers maga még nem költészet, a minthogy a torzítás, a satira, még a párbeszédes sem alkot magában vígjátékot. *A levél* című vígjátéka sem mondható olyan műnek, mely írója rátermettségét bizonyítaná a vígjátéki műfaj művelésében. Egyik birálója szellemesen és találóan írta:

«hogyha e mű más tekintetben jeles volna is, a nyelv és verselés pongyolasága, hibás és kelletlen volta elrontaná hatását; de csak azt mondjuk, hogyha a nyelv szabatos, erőteljes, eredeti és magyar volna is ha a verselés maga a könnyűség, csín, elegantia és harmonia volna is, az indokolás hibái s a jellemek halvány rajza, következetlensége s. tehát valótlansága elrontana mindent.»*

A *Fenn az ernyő* és *Telivér* rímes jambusai után *A levél* (Pest, 1861.) az első magyar vígjátékok közül való, mely azokhoz hasonlóan, rímelő jambusokban van írva. A gondolatot nem mondhatjuk Szigligetinél sem szerencsésnek, mert minden ügyessége mellett sem kerülhette ki az egyhangúságot. A párosával rímelő sorok, a sor végére esvén az értelmi súly is, unalmasokká és fárasztókká válnak, nem is tekintve arra, hogy a rím elvonja a hallgató figyelmét és így csak külsőségekben gyönyörködtető a mese, a helyzet rovására. Ezt a bajt az ügyesen dolgozó Szigligetinél is észrevesszük, de hogy mennyivel bántóbb ez az ügyetlen, magyarul rosszul tudó verselő kezében, (mint az Pompérynál is föltünő) ezt sehol sem érezzük annyira, mint a *Levél*ben. Olyannyira, hogy nem dönthetjük el, vajjon a rímek kedveért rossz-e a magyarsága, vagy rossz magyarságából következnek a rossz rímei. A rossz rímeket még igen, de rossz magyarságát kevésbbé lehetne megbocsátani; bár ez sem ötletnék fel annyira, ha a vígjátéki lelemény, a helyzetek igaz vidorsága le tudná kötni érdeklődésünket. A vígjáték bonyodalma

* Szépirodalmi Figyelő 1861. I. 645—649. l.

az el nem fogadott, visszaküldött és a czímzettet meg nem találó levélen alapszik; de mindezen segítni lehetne, ha a közvetítő szerepre fölkért tanárban nem is éppen életrevalóság, de legalább köznapi ész volna. De hát Kemenes a mesterségéhez tartozók legügyetlenebbje közül való s így nem lehet csodálni, ha ő okozza a bonyodalmat, ha ő jut a legnevetségesebb helyzetbe s ha végül *nem ő* az, a ki megoldja a csomót, ha mindjárt akaratlanul is. . . .

A vígjáték legnagyobb baja, hogy a hallgató látja a bajok okát és tudja, ha a levél kézbesíttetnék, a vígjáték fölöslegessé válnék. De látja azt is, hogy a levelet *nem akarja* a drámaíró kézbesíttetni, hogy így lehetségessé váljék a vígjáték. Ez az önkényesség a vígjátéki hatás rovására esik és nagyon is mutatja, mily durva szálakból áll a mese szövedéke. Pedig minél finomabb a szövet, minél többet enged a sejtetésnek, minél kevesebbet a bizonyosságnak, az érdek annál erősebb s a figyelmet annál kevésbbé fárasztja ki. Ellenben a hallgató megbizonyosodása, hogy úgyszólván csak vele akarnak játékot űzni és a személyzet vígjátéki helyzete korántsem oly természetes, mint azt látjuk, mint azt a vígjátékíró elakarja velünk hitetni, teljesen lerontja a vígjátéki hatást és csak az író ügyetlenségét mutatja ott, hol a vígjátéki személyek ügyetlensége van kihasználva. Hogy Hürsch megszökik a dr. Schnasz 20,000 frtjával, ez nincs szervileg a darabba szőve s nem lendít a dolgon semmit. A bonyodalmat végre is a levél oldja meg, a melyből megtudja Dadányi, hogy rosszúl itélt Torsy felől, mire az adósleveleket összevásárolt dr. Schnaszt kifizetik és a szokásos vég elé nem gördül több akadály.

Greguss dr. Schnaszban a 60-as évek német czivilizátorát állítja pellengérre. Rajzában több a jó igyekezet, mint a vígjátéki elem. Németül beszél és ölbe való ebbel jár, a mit ha a közrendűnek el is hihetnénk, de túlzásnak látszik a doktor jurissal szemben. Nem egy helyén a kor politikai történetéből is belésző Greguss egyes indítékokat a szövegbe. Ha a czivilizatori missióban való hit nemcsak szavak, hanem tettek révén válnék nevetségessé, dr. Schnasz több volna élczlapi alaknál. De így, csak egy pár vonással rajzolt typus, a ki nem a saját személye, mint inkább a fajtájabelieinek közismert tulajdonságai miatt tesz nevetséges hatást. Nincs belészőve a szőnyeg szövetébe, csak rá festve, a kor hatásos nemzeti színeivel. Torsy is sokkal inkább a háttérben marad, semhogy jel-

leme kidomborodhatnék. Kemenes jó alak, de ő is inkább typus, mint élő személy. Hogy nem vált a vígjáték mozgató elemévé, ez nem az ő, hanem a vígjátékíró ügyetlensége. A többi alakjai mind ismeretesek; kevés élettel, még kevesebb derültséggel és a legkevesebb érdekességgel, a mi a vígjáték összhatását úgyszólván a semmire szállítja alá.*

A fölmerült új tehetségek nagy számában, sajnos, alig van egy-kettő, ki a vígjáték terén valódi hivatást árult volna el a hatvanas években.

Ozoray Árpád *Nőm alszik* (1861. VII/10.) című vígjátékára a következő elitélő sorokat olvassuk:

«oly kelletlen és ízetlen dolgok, minők e vígjátékban előfordulnak, azt sejtetik, hogy szerző nem írói, azt pedig kétségtelenül bizonyítják, hogy nem drámaírói tehetség.»**

Többet igérőleg indult meg Berczik Árpád. A *Nincs mama* című bukott vígjátéka után (1862. II/19.) már sokkal több életrevalóságot mutatott a külső hatásokban egy kissé bővelkedő *Ádám és Éva* (1862. V/7.). A Nemzeti színház 50 és 30 aranyas pályadíja, melynek eldöntését a közönségre bizták, több új nevet vetett a fölszinre, de az újak közül egyik sem lőn a vígjáték kiválóbb művelőjévé. E tiz vígjáték a következő: 1. *Tények*, Kiséritől (1863. XII/11.), 2. *Szellemdús hölgy*, Berczik Árpádtól (1863. XII/11.), 3. *Apám felesége*, Szász Károlytól (1863. XII/21.), 4. *Az égben*, Balázs Sándortól (1864. I/4.), 5. *Jó madár*, Szigeti Józseftől (1864. I/12.), 6. *Balekfogók*, Ismeretlen (l. *Koszorú* (1864. I. 119. l. *Vegyes*), 7. *Becsület és szerelem*, Szarvas Gábortól (1864. I/18.), 8. *A házasság politikája*, Sulyovszkytól (1864. I/18.), 9. *Divatos beteg*, Degrétől (1864. I/29.), 10. *Első nyilatkozat*, Oláh Gyulától (1864. II/5.).***

Ha akár határozottan magyaros, akár művészibb irányt keresünk e pályázó vígjátékokban, nagyon fognánk csalódni. Csaknem mindegyikök utánzó; határozatlan a czélok körül, ügyetlen az

* Greguss írt még egy vígjátékot *Nőbiztatás* czimen, mely csak egy előadást ért meg. 1862. II/10.

** *Szépirodalmi Figyelő* 1861. I. 590. l.

*** V. ö. *Koszorú* Gyulai Pál birálatait 1864. I. 21—22., 44—45., 91—93., 117—118., 165—167., 189—190. l. és Greguss *Tanulmányok* II. köt. 266—279. lap.

eszközök megválogatásában. Szinte alig lehet rossz néven venni, hogy Kecskeméthy Aurél azt ajánlja íróinknak, hogy Iffiandot még inkább Kotzebuet tanulmányozzák. A Kotzebue-cultus ez utolsó megnyilvánulását Arany *Koszorúja* illette kétségkívül a legméltóbb szavakkal s egyuttal rámutatott arra a forrásra mely tisztább a németnél, ha ugyan íróink még mindig csak mások után akarnak indulni.*

«Kecskeméthy épen eltalálta! Tehát nincs egyéb bajunk, mint hogy Kotzebuehoz s a németekhez járjunk iskolába vígjátékot tanulni. Hiszen eleget tanultunk Kotzebuetól e század első évtizedeiben. Kisfaludy Károly is hozzájárt iskolába s elég okosan tanult tőle a mit lehetett. Többet kár volna tanulni tőle bárkinek. Aztán a németek magok sem igen tudtak soha jó vígjátékot írni, ők is a francziáktól tanultak és tanulnak, kik ebben Európa minden nemzetét fölülmulják. Jobb az első forrásból meríteni, a mennyiben idegen forrásból meríthet a költő. A francziáknak még csekélyebb tehetségű vígjátékírói is épen abban kitűnők, miben mi hátra vagyunk, miért Kecskeméthy Kotzebuet ajánlja nekünk: a bonyodalomban, a szerkezetben és a dialogban. Az indítvány későn jött s nem érdemli meg a pártolást.»

A kor vége felé mégis, sokat igérőleg egy új tehetség tünt föl, a kin nem látszott meg sem a németek, sem a francziák utánzása. Mint költő és vígjátékíró egyaránt elragadta közönségét. Az *Aesopust* egyaránt ünnepelték a színpadon s az iróvilágban. *Aesopus* rászolgált arra, hogy a legszebb reményeket fűzzék Rákosi Jenő vígjátékírói pályájához.

Míg a társadalmi vígjáték egy sokat igérő új tehetség mellett néhány igazán jóravaló írót tud fölmutatni, addig a történeti vígjáték terén egyedül Tóth Kálmán mondható a közönséges színvonalon fölül állónak. Nem mintha a *Király házasodik* (1863.) valami mintaszerű képviselője volna e genrenak, mint inkább azért, mert előzőitől eltérőleg a bohózatos elemnek nem enged túlságos teret vígjátékában. Nézzük csak kora többi íróit, akár Kovács Pált, akár Vahotot, akár Josikát, akár Jókait, ők nemcsak a történetet hamisítják meg, de valósággal a legalsóbb rendű bohózat középpontjába helyezik történeti hőseiket. Kovács vígjátékának: *Nem szabad a királylyal tréfálni* (1864.) ebbeli gyöngéire Gyulai

* V. ö. *Budapesti Szemle* LXII—LXIII. füzet és *Koszorú* 1864. I. 477. lap.

is rámutat s e művet Tóth Kálmáné alá helyezi értékben.* És Jókai: *Murányi hölgye?* Tisztán helyzetkomikumon alapuló vígjáték, melynek mellékalakjai: a Máriába szerelmes várnagy Borongó s a házasságközvetítő napamasszony, az ügyetlenkedő Kriska, ezek képviselik a víg elemet, melyet nagyon is alrendüvé tesznek a darabban. Az első maga segíti menyasszonyához Wesselényit, az utóbbi vénasszonyos komédiáival csak unalmas, boszantó typus, és nem cselekvő személy. Széchy Mária is fölösleges furfangjával nem felel meg a történeti hűségnek. Jókainak ezt a darabját még az eredetiekben szűkölködő Nemzeti színház sem merte előadni.

Jósikától *A vándor kérő (Divatcsarnok* 1857. évf. 103—121. lap) nem más, mint Kisfaludy modorában irt párbeszédes adoma Mátyás korából, melynek a színpad szintén nem vette hasznát. Csakis magyaros nyelvezete feledtetheti némileg meséje soványságát, szerkezetének gyerekességét. Vahot *Első magyar színészei* telvék anachronizmussal. Tóth Kálmán történeti vígjátéka legalább hatásos darabja volt a műsornak és 1863-tól (XI/7.) 1867-ig tizenhatszor adták. Nem értékét védjük, de színszerű hatását, mely nem alszerű bohózatosságokban gyökeredzett. Gyulainak teljes igaza volt, midőn azt ajánlotta, hogy a költőnek különösen vigyázni kell arra,

«hogy minél távolabb tartsa magát nemzete történelmének nagy eseményei s hőseitől, különben a legnagyobb vigyázat mellett is, okvetlen frivolnak fog föltünni közönsége előtt, mely mindenről könnyebben mond le, mint a nemzeti kegyelet érzelmeiről.»**

Tóth Kálmán darabja társaiéi közt a legkevésbbé sértette meg e kegyeletet. Inkább ezen tulajdonságáért, mint tán különös kiválóságáért, jóságáért érdemel korában figyelmet, mely épen a történeti vígjátékot művelte leghanyagabban.

* *Koszorú* 1864. II. 405—406. l.

** V. ö. *Koszorú* 1863. I. évf. II. félév 477—478. l.

III.

A NÉPSZINMŰ.

Régi és új irányok. — Szigeti József mint az új irány képviselője. — Népszínművei. — *A szép juhász.* — *A vén bakancsos* jelentősége és hatása korában. — Új elemek a népszínműben. — A *Csizmadia mint kisértet.* — Szigeti drámairói jellemzése. — Szigligeti újabb népszínművei a műsoron. — *A Czigány* mint a kor hangulatának terméke. — A népdráma kiválása a népszínmű elemeiből. — *A Lelencz* és irodalmi értéke. — Vahot Imre mint a népszínműi külsőségek képviselője. — A népszínmű többi művelői. — A budai népszínház népszínművei. — A népszínmű az irodalomban. — Szathmáry Emil és Bernát Gáspár. — *Dobó Katicza.* — Tisztázatlan fogalmak a népszínmű körül.

A Szigligeti által inkább csak divatossá tett, meghonosított, mint megteremtett népszínművet az ötvenes évek elejével, sem Szigligeti, sem követői nem fejlesztették oly irányban, hogy annak jogosultságát kétségbe vonni ne merészelték volna. A mi a népszínmű a 40-es évek elejével volt: a népies iránynak egyik hatása, az most már elvesztette jelentőségét. Oly irányok felé tévedt, melyek a mellékesnek kedveztek csupán s a lényeget elfelejtették. Ha a 40-es években egyik hathatós elősegítője volt a színház megtelésének: ezt két okból lehetett megbocsátani, mert először ujat és érdekest nyujtott, ha mindjárt csak mellékes dolgokban; másodszor az operák divatját mérsékelvén, a közönség figyelmét a hazai drámairodalom felé terelte.

Az ötvenes években, midőn az ujság ingere megszünt s a közönség is nagyon megunta ezeket a romlott úri osztály aljas környezetében túlságosan eszményitett gatyás alakokat, a helyett, hogy a lényegesre fektették volna a fősulyt, éppen a mellékes elemnek kibővítése, a nevettető elem eltorzítása révén akartak hatni. A népszínművet tisztán a karzat számára látszottak csinálni s alig volt az egyéb: keretnél, melyen belül népcsoportok mozogtak,

énekeltek és tánczoltak, a főszereplők pedig egy egész zenealbumra való népdalfüzért adtak elő, az éneklés alkalmát a legerőszakosabb és legnevetségesebb módon keresve. A népszinmű vasárnapi darabbá sülyedt íróinak könnyelműségéből, a kelmei elemnek túlságos térfoglalása révén s az irodalomban is sok ellenséget szerzett magának, kik ezzel a közönség figyelmét, érdeklődését mindjobban eltereltek tőle. A benne uralkodó sokféleség zagyvalékká változott, melyet mindjobban kezdtek megutálni. Pedig a fejlődés csirái megvoltak benne s például a komikai és bohózatos elem kifejléséből megszülethetnék a magyar bohózat; az énekes, tánczos elemből a magyar daljáték; az érzelmes és tragikus toldalékból a polgári vagy a népies dráma; még a melodráma is részt kaphatna belőle, míg e sokféleséggel együtt és egyszerre, nem tudván íróink elbánni, a népszínmű torzzá vált s majdnem odáig jutott, hogy teljesen elveszítse irodalmi hitelét, a színpadon pedig csak régi dicsősége foszlányaival takargassa föltünő meztelenségét.

A népszínmű terén az ötvenes évek közepe táján azonban egyszerre kedvező fordulat állott be, mely nemcsak a népszínmű hitelét mentette meg, hanem jövőjét is biztosította. A hatvanas évek kezdetén még egy új irány felé is bővült a népszínmű eszméje, és ezzel irodalmi jelentőségben is sokat nyert. Az ötvenes évek új iránya Szigeti, a hatvanas éveké Szigligeti nevéhez füződik.

Szigeti a következő népszínművekkel volt képviselve e korban a műsoron: 1. *Szép juhász* (1850. V/12, 1865-ig 29-szer); 2. *Viola* (1851. IV/12, 1857-ig 26-szor); 3. *Vén bakancsos és fia a huszár* (1855. X/31, 1866-ig 45-ször); 4. *Csizmadia mint kisértet* (1856. X/18. 1867-ig 33-szor). Számszerint jóval Szigligeti mögött, de érték tekintetében fölülmulva őt az ötvenes években.

A *Szép juhász* (1850) még részben Szigligeti nyomán halad, de meséje kerekded és a mellékes elemek nem uralkodnak benne. Meséje drámai, mely egy gonosz asszony pénzvágya körül mozog. Berényiné igazi mostoha, a ki Rózát nemcsak örökéből, de becsületéből is ki akarja tudni. Fölbérli Szép Jancsi juhász legényt, hogy lopódzzék be Róza szobájába és ha rajta kapták, azt hazudja, hogy ő a kisasszony régi szeretője. Jancsit Pősz Manczi beszéli rá e gazságra, azzal az igérettel, hogy ajándékul földbirtokot kapván, elvehetí szeretőjét Piroskát, a kit az apja nem akar szegényhez adni, sőt Ütő uramat ki is szemelte már a számára. Jancsi rá áll

e gazságra és Rózát nemcsak az apja veti meg, de cserben hagyja a vőlegénye is. A bajból aztán valamennyiöket Bálint okossága menti ki azzal, hogy Berényinét kelepczébe csalja, a melyből nincs menekvés. Ez a Bálint életre való alakja a darabnak, s ha furfang dolgában közel rokona is a *Vén bakancsos*beli Sugár Mihálynak, igazi vér foly az ereiben. A többi alak megszokott színekkel van festve, de mégis olyképen, hogy a színpadról hatást igérnek. A mellékes elemet az aratók képviselik, de már beléolvasztva a cselekménybe, úgy hogy nem azért vannak, hogy dalos nép is élénkítse a mesét, hanem, hogy jelen legyenek Róza rajtakapatásán. Nem egy kiváló jó tulajdona mellett eltagadhatatlan, hogy Egressy Béni zenéje mégis jelentékenyen hozzájárult külső hatásához a színpadon.

Viola (1851) csak annyiban érdemel említést, hogy vele Eötvös népszerű regényét vitték a színpadra s így kedvezett a kor izlésének, mely a rabló-romantikához vonzódott. E két népi tárgyú darabnál tán nem annyira korában, mint ma, igen föltünő, hogy Szigeti tulajdonképen a nép nyelvét és annak szépségeit nem ismeri, magyarossága egy pár közmondásra s néhány, népdalból ismert és közkeletűvé vált szólamra szorítkozik. A *Vén bakancsossal* (1855) azonban egyszerre meghódította nemcsak közönségét, hanem az irodalmat is. Salamon F. így irt róla:

«nemcsak mint magában érdeklő, mulattató színdarab érdemel figyelmet, hanem mint oly tünemény, mely népszínmű-irodalmunkban új és helyes irányt jelöl ki.»

A vén bakancsosnak, élettől duzzadó, a cselekvény keretében lényeges szerepet játszó alakját dicsérvén, így fejezi be magasztalását:

«Egy ily élethíven előállított és főszerepet vivő alak egy darabnak maradandó becset képes adni s hogy Szigeti népszínművében azt látjuk részletesen és nagy gonddal s előszeretettel kivíve, a mi éppen a fődolog, ezt egy újabb lépésnek tekinthetjük népszínműveink tökéletesedése felé.»

És miben áll valósággal a *Vén bakancsos*nak ez a szokatlan hatása? Első sorban kétségkívül a természethűen fejlesztett s a mellékes dolgokkal túl nem terhelt mesében; az egységes központtal biró cselekményben és az azzal párvonalosan nem haladó, a figyelmet más irányban nem terelő mellékcselekmény hiányában. Másodsorban abban, hogy a népszínmű nem jelenti a paraszt osz-

tály eszményítését, természetlen, hihetetlen módon. Eddigelé a népszínmű egymás mellé állítván a népi és úri osztályt, amazokban a jóság netovábbjait, emezekben a gonoszság ős typusait állította elénk.

A nép képviselni látszott társadalmi életünk eszményi magaslatait, az elnyomott szüz tisztaságot, szembeállítva az úri osztály gonosz söpredékével. A *Vén bakancsos*ban nincs ez a túlzás. Sugár Lacziban az emberileg lehetséges rossz és az áldozatkészség önzetlensége ép úgy munkálódik, mint Lidiben az emberileg nemes. Mihályban ügyesen van vegyítve a számítás emberi önzése, az egyszerű ember türésével, lemondásával, örömével és körmönfontságával. Hangos sem a népszínművek ismert nagyivó, részeges kántorja. Szigetinél sem veti ugyan meg az italt az igaz, de nem mint iszákos a nevetség tárgya, hanem mint társa, a kincsre vágyásban, önzésben, fösvénységben gaz Veres csaplárnak. Nem typus, a minthogy a többi személy sem az, hanem húsból és vérből való emberek, emberi szenvedélyeikkel, emberies érzéseikkel: se hihetetlenül jók, se hihetetlenül rosszak. A cselekmény sincs a véletlenre, hanem jellembeli fogyatkozásra, Veres csaplár pénzvágyára, ostoba gőgjére alapítva. Ezen rút tulajdon kijátszásában, sőt fölhasználásában s a megszégyenítés útján történő megjavításában keresendő a cselekmény erkölcsi értéke. Már abban a vetélkedésben, mely a korcsmáros és kántor között keletkezik, a kincsásás alkalmával történt fölsüléskor, a kapzsiság rútságát ügyesen állítja elénk. A dolgok egész menete oda munkálódik, hogy ne csak üres látványosság legyen a kincskeresés, hanem kiinduló pontja az erkölcsileg való megjavulásnak. Az igaz, hogy a kényszerhelyzet viszi rá a korcsmárost, hogy beleegyezését adja a házasságba, de e kényszerhelyzetet maga teremti erkölcsei fogyatkozásaival; a jóra úgyszólván erőltetik, de a nélkül, hogy más választása lehetne, mint jót tenni. Azért lesz becsületessé, nehogy a világ csufjává legyen. De mégis becsületessé vált s a derék Laczi meg a jóságos Isten, rajta lesznek, hogy meg is maradjon a becsület útján. És ebben találjuk nemcsak hatásának, de értékének harmadik titkát, hogy nemcsak a jók diadalmaskodnak, de a roszak megjavulásának biztos kilátásai is megnyugtatnak. Még a bűntársnak, a kántornak a megjavulása is kétségtelenné vált és pedig nemcsak azért, mert Lidi különben is nagy befolyást gyakorol reá, de főleg azért, mert Lidi

egyike azoknak, kikben a terv megfogamzott, sőt ő volt annak igazi éltető eleme, lelke, mindene.

Igen sikerült a mellékes dolgok beolvasztása is a cselekmény lényegébe. Nála a verbung nem háttéri díszlet, hanem lényeges eleme a cselekménynek: Friczi mihasznasága kimutatásának jellemzésére és Laczi önfeláldozása lehetőségének keresztülvitelére. A dal is a korcsmai vigadók ajkáról és a búcsúzó verbungosokéról hangzik; majd az öröm jelzésére szolgál, midőn Laczi szerencsésen hazajött a katonaságtól, vagy végül midőn az eljegyzést tartják. Lidi dalai a vigasztaló elemet képviselik Ilonnal és a gunyosat Friczivel szemben. A dal szövege sincs erőltetve benne, hanem hozzásimúl a cselekmény hangúlatához, hogy azt emelje, és a mi fő, nem foglal el oly teret, hogy azt higyjük a mesét csinálták a népdalok kedvéért. Ebben a szerencsés vegyítésben találjuk legfőképen azt a megkülönböztető jó tulajdonságát, melyet rögtön észrevettek és rögtön méltányoltak, követendő mintául állítva föl, ha a népszínmű irodalmi jogosultságát meg akarják menteni.

A *Vén bakancsos* nagy haladást jelentett: az eszményesítésen és rutításon belül a természetszerűleg egyszerűnek, a keresetlennek diadalra emelését, a kelmeiségnek kizárásával, a népies elemek ügyes beolvasztásával s mindannak kerülésével, a mi a népszínművet tisztán parasztkomédiává sülyesztette volna. A bohózatos elem ügyesen van beléolvasztva Friczi révén a cselekvénybe és ha Friczi alig egyéb, mint torzkép, mely a jó színész kezében ennél sokkalta rosszabb darabot is megmenthetne, ügyesen jellemzi a korcsmáros rossz tulajdonait, ki a derék, az elhanyagolt és üldözött Ilon mellett erre a léha nagyevőre pazarolja apai szeretete egész erejét. Friczi ugyan torzkép, de a korcsmáros elveinek a torzképe, míg Ilon jellemén nagyon is megérzik, hogy apja befolyása nem vetkőztette ki nemességéből, egyszerűségéből, érzelmességéből. Friczi megmarad bizonyára olyannak, a minő volt, élő figyelmeztetésül Ilon mellett, ki a maga erejéből jónak, deréknek marad: hogy a jónak forrása bennünk van és hogy a rossz, javító külső kényszer nélkül annak marad, a mi volt.

Szigeti a maga kijelölte új irány felé haladt a *Csizmadia, mint kisértet*ben is. Ebből már nemcsak a zenei, de a csoportos elem is hiányzik. A mellékest teljesen kizárta belőle s tisztán a cselekvény útján való hatásra gondol. Meséje nem oly egységes, mint a

Vén bakancsosé, mert a csizmadia tragikus esete mellett ott van Zsuzsi és Miska párvonalosan haladó szerelmi története; de nagy ügyességgel úgy olvasztja össze e két történetet amazzal, hogy e két csoport sorsa szervi kapcsolatba jön egymással. Kevésbbé sikerült a mese azon része, mely Sas István öngyilkossági kisérletét követi. Egész a bucsuzási jelenetig valóban meglepő psychologiával van keresztül vive az egyszerű, vallásos, jóravaló gondolkozású csizmadia lelki állapotának rajza, de öngyilkossági kisérletét éppen nem okolja meg gonosz feleségének átkozódása. A sorsában megnyugodott Sas Istvánnal szemben nem elég a felesége szenvedélyes kifakadása, mint halálba kergető indíték. Vagy őt kellett volna indulatosabbnak rajzolni, vagy családi életét rettenetesebbnek, ha el is akarjuk hinni, hogy ezeken a romokon nem lehet kedve többé ez élethez. És ebben rejlik a mese sarkalatos hibája, ebben a nem eléggé okadatolt s nem is eléggé természetes cselekedetben. Az a körülmény, hogy Sas István nem fúl be a kútba, az az egyik véletlen és hogy halála tetszhalál, melyből idejekorán ébred föl a másik és bizonyára az sem válik javára, hogy e valóban megrendítő két eset után kedve kerekedik kisértetként szerepelni, hogy a gaz molnár lelkiismeretére nyomást gyakoroljon. A kisértet-járás bohózatosság, de csinált alapon, a tragikus előzmények után, melyek megrontják a hangulat egységes voltát s folyton a felszínen tartják a véletlen gondolatát, mely megzavarja az erkölcsök valószínű, természetes diadalába vetett hitünket. Szigeti egyénítő ereje azonban itt is erőteljesen nyilvánul nemcsak Sas István, de Mihály alakjában is, kikhez méltó társakul csatlakoznak a derék Zsuzsi, a házsártos Örzse és a hitvány molnár. Ha meséjében több gondot fordít Sas István jellemének psychologiailag érthetőbb kidolgozására s a kisértet-járás bohózatosságát nem rontja le az előzmények komor tényeivel, valóban kitünő bohózatot alkothat, a minthogy ereje inkább ebben, mint a komolyabb genreben nyilatkozik. A hatvanas évek kezdetével figyelmeztették is Szigetit tehetségének ezen oldalára.

«Sz. népszínműveit — írja Gyulai Pál * — a bohózatos elem túlnyomósága különbözteti meg rendes népszínműveinktől. Ő pl. jól ismeri az alsóbb néposztályok életét, élénk érzéke van a genreképi jellemzéshez,

* *Koszorú* 1863. I. évf. II. félév 17. sz.

kedveli a komikai vonások bohózatos túlzását s nem hiányzik benne egy jó adag nyers, de nagyjában egészséges humor. Mindehhez csak tisztultabb világnézetek s némi művészi forma lennének szükségesek, hogy Szigeti nemzeti bohózatunknak egyik merészebb kezdeményezője legyen . . . Azonban ő inkább kedveli a vígjátékot és melodrámát, mint a bohózatot, melyre legtöbb tehetsége van s úgy látszik nem tartozik ambitiói közé, hogy a magyar bohózat erőteljesebb kezdeményezője legyen.»

Pedig vígjátékaiban a mi jó, az a bohózatosság. Ellenben melodrámáiban, hol a szenvedélyek összeütközését kellene rajzolnia, émelygős érzelmeskedésbe fúl a drámai hatás.

«Csak a színpadi routin takarja e nemű művei szegénységét s egy pár bohózatos alak menti meg a bukástól.»

Szigeti azonban nem fogadta el a jó tanácsot s megmaradt azon a színvonalon, melyet *Vén bakancsos*a képvisel.

Szigligeti, mint a népszínműi genre másik művelője e korban, többet termelt ezen a téren Szigetinél és többi társainál, bár kezdetben Szigetiéinél határozottan gyöngébbeket. De ő szerencsésebb volt valamennyinél, mert a legjobbat ebben a nemben pályája tetőpontján hozta létre, midőn legjobb vígjátéka a *Nőuralom*, legjobb társadalmi és történeti drámái: a *Fény árnyai* és *A trónkereső* születtek meg. Az ő tehetsége egységesen emelkedik s közel időben hozza létre legjobb műveit minden nemben. Ez mutatja tehetsége erőteljes, fejlődésre képes voltát, melynek segélyével, ha nem is tudja a legmagasb színvonalat elérni, de nem is sülyed a köznapi alá. A műsoron háromszor annyi népszínműve van, mint Szigetinek: tizenkettő és így $^1/_3$-ad részét alkotják e tizenhét év összes népszínműveinek. Darabjai ily időrendben következnek: 1. *Fidibusz* (1850. IV/20., 2-szer); 2. *Aggteleki barlang* (1851. V/30., 8-szor); 3. *Nagyapó* (1851. X/18., 1866-ig 23-szor); 4. *Argyil és Tündér Ilona* (1853. IV/16., 7-szer); 5. *Czigány* (1853. XII/17., 1867-ig 39-szer); 6. *Pünkösdi királyné* (1855. X/13., 1865-ig 16-szor); 7. *Pál fordulása* (1856. IV/27., 5-ször); 8. *Tizezer forint* (1856. X/25., 2-szer); 9. *Obsitos huszár* (1857. XII/19., 2-szer); 10. *Molnár leánya* (1861. X/30., 2-szer);* 11. *Istenhegyi székely*

* A *Molnár leányáról*, mely Eötvös elbeszélése után készült. V. ö. Salamon Ferencz érdekes czikkét *Szépirodalmi Figyelő* II. évf. I. félév 44—45. lap.

leány (1862. I/29., 1-szer); 12. *Lelencz* (1863. XI/20., 1867-ig 13-szor).

Szigligeti megmaradt a maga útjain. A genreszerűen népiest majd mindig az úri osztálylyal szembeállítva szerepelteti népszínműveiben. A zenét erősen igénybe veszi s alig van népszínműve, melyhez ne iratna zenét Doppler Károllyal vagy Böhm Gusztávval. A népszínmű kezd már csalétek számba menni nála, így például a népszínműi elemektől duzzadó *Csokonay szerelmét* Szentpétery, az *Obsitost* Réthy jutalomjátékára írja. A színi hatás, ez főelve, a vasárnapi közönség mulattatása mellett. E korbeli legjobb művének a *Czigányt* (1853) kell tartanunk, mely legalább jól induló, ügyes mesével bir. Kár, hogy a fejlesztésben meggyengül, a megoldásban teljesen ellapul. A hatás tisztán külsőségekre van alapítva: a czigány-jargonra; a czigány hegedűművészetre, mely a világot ejti ámulatba: a czigány leány megőrülésére s kigyógyulására; a komikai és tragikai elemeknek, átmenetek nélküli egymás mellettiségére. A czigány-romantika jellemző hajtása, ez érdekes korból, a sírva-vígadás napjaiból, midőn a czigány a honfibánatban osztozó, e bánatot oszlató társa volt a magyarnak. Ha eszményítette őket Szigligeti, ezt a kor hangulata magyarázza ki, mely a czigányt a jó barát eszményi magaslatára emelte. Hatása titkát a külsőségek mellett, a mélabús népdalok, a belészőtt czigányos hegedűsolók fejtik meg. Ezért kellett korának tetszenie, de ugyanazért ma már csak mint «különlegesség» élvezhető, mert hiányzik hozzá az a hangulat, a melynek szülötte volt.

A *Czigány* és *Lelencz* (1863) közé éppen tíz év kisérletezése, tanácstalan kapkodása esik. Majd rossz bohózatot, még rosszabb sentimentalis történetet kapunk tőle, vegyítve vaudvillekkel, magyar dalos vígjátéki kisérletekkel, míg végre kiválasztja Szigligeti teljesen meg nem romlott ízlése a népszínműből a komoly drámai elemet és megalkotja az első magyar népdrámát. A kisérlet jól ütött ki s bár a nagy többség azzal a hihetetlen váddal állott elő, hogy «ez nem népszínmű, ez regényes dráma, sőt szomorú játék», a számbavehető komoly kritika melegen üdvözölte Szigligetit az új ösvényen, kiemelve épen azt, hogy a népszínművet polgári drámává kívánja emelni:

«viszonyainkhoz alkalmazva, hol sok tekintetben nagyobb szerepet játszik a vidéki alsó középosztály, mint a szószerinti bourgeosie.»

E tisztább stil felé törekvést méltányolták benne, inkább örülve, mint bánkódva azon,

«hogy még a kritikusok sem találták meg benne azt a népszínművet, melynek fogalmával úgy látszik nem igen vannak tisztában.»*

A *Lelencz* a népszínműnek egészen új, eddig ismeretlen formáját mutatja be, a tulajdonképi népies drámát, mentten a külsőségek, mint táncz, zene, népdal, megszokottá vált járulékaitól. A mese novellistikus szélességgel egy pár év keretén belül játszódik ugyan le, de annak csak legélesebb elemei emeltetnek ki s a mellékes, a dologhoz nem tartozó, (mint a szerelem gyermekének elkényeztetése a családi körben) nem zavarja a gyors lefolyást. A négyévi különbség a II. és III. felvonás közt, nem is szükséges és ha elmarad, akkor a kis Pali idyllje is elesik, de úgylátszik, hogy e négy évet Szigligeti nemcsak Julcsa kedveért hozta forgalomba, mint inkább Jenő érdekében, hogy a családja boldogsága és három gyermeke kedvéért kegyelmezzen meg elcsábítójának, itélő birájának. De kell-e ez a három gyermek és e négy év? Tán csupán azon egy okból, hogy a már beforrott seb föl *nem* törését az elhatározó pillanatban jobban-jobban elhihessük. Ez a rész a legkényesebb pontja a mesének. Julcsa szerelmét, mint főindítékot az első felvonástól kezdve elejti. Szereti-e még Jenőt vagy lemondott róla? Teheti-e azt, hogy szívében meg ne nyilatkozzék, teheti-e emezt, hogy a boszu gondolatáról is lemondjon? Julcsánál a legnagyobb hiba, hogy szerelmét kihaltnak, lemondását megokolatlannak kell tartanunk. Szerelmi története családi történetté vált a második felvonástól kezdve, melynek az első, úgyszólván, csak előjátéka volt. Szintei Jenővel teljesen szakított és ha a szerencsétlen véletlen nem hozza úgy, hogy Julcsa bűnügyében mint járásbíró éppen ő itéljen, a csábító és csábított sohsem találkoznának többé az életben. Az előjáték története tehát mesterséges fonalakkal van a többiekhez fűzve és ha nincs véletlen, nemcsak Julcsa veszthetné el szülői becsületét, de elveszthetné szabadságát is, mint gyermekét kitevő anya. A mese a tragikum magvát rejti magában; Jenő bűne oly bűn, mely egyéb büntetésre volna méltó, mint a lelkiismeret furdalására. Ily ember nagyon is tág lelkiisme-

* *Koszorú* 1863. I. évf. II. félév 548—550. l. Gy. P.

rettel rendelkezik, még családapasága idejében is, a ki négy évvel előbb az önfeledten szerető leányt hihetetlen könnyelműséggel tudta a világba taszítani, midőn az már anyának érezte magát! Julcsa egész élete romjain áll. Csalódását, az elsőt, a legnagyobbat, még a kilátásba helyezett férjhezmenetel sem fogja jóvá tehetni. Ez az új szerelem csak színpadi kárpótlás, az elkövetkezhető új, boldog életnek, zavarólag érzelmes sejtetésével, a lelkületileg megsemmisült felé dobott szalmaszál hatását keltve, s alig egyéb, mint olcsó kegyosztás Julcsa áldozatkészségéért. Miért vonakodik az igaznak bevallásától? Nemes szíve oly boldogságot kimél, mely az övéének romjain keletkezett; oly férfiút, kit csak megvetésre tarthat méltónak és nem könyörületre; oly feleséget, ki rá nézve végtére is teljesen közönyös. És ha valaha szerette (és hogy mennyire szerette, tudjuk), valjon elhihető-e, hogy az első viszontlátás váratlan pillanatában föl ne ébredjen lelkében az édes ábránd, az önfeledt pillanatok mámora, az első felejthetetlen szerelem egész bűbája, bódító emléke? Négy év nem feledteti el a szenvedélyes szerelmet, de ha elfeledték, e csalódás, mint boszu oka, kell, hogy föllobogjon oly pillanatban, midőn birájának látja maga előtt ugyanazt, kinek ott kellene ülnie helyette a vádlottak padján. Julcsa nemesszívűségének egy kissé erősen színpadi íze van. Inkább külsőség, melynek gyökerei nem érnek le a női kebel mélyébe. Pedig a helyzet is olyan, mely váratlanságával inkább kedvez a szenvedélyes kitörésnek, mint a lemondás megfontolt tényének. Hogy pellengérre állították, már ez is eléggé magyarázná a kitörő szenvedélyt, akár a csalódott szerelemét, mely a kínálkozó alkalmat megragadja, akár a boszúét, mely nem enged meggondolásra időt, a csábítóval szemben.

Az igazság mérlege a bűnös felé hajlik a *Lelenczben* és a büntelennek meg kell elégednie azzal a nyomorult vigasztalással, hogy megkímélte oly család boldogságát, hol a családfő a legteljesebb megvetésre érdemes. Ha Matild viszonya Julcsához szorosabb kötelékekből volna alkotva, tán jobban megértenők Julcsa kiméletes hallgatását, de e nélkül közönyössége, áldozatkészsége olyan oltártűz, melyen csak színpadi festett lángok égnek, közelről nem melegítők, nem égetők. Julcsát az őszbeborult Péter menti meg attól, hogy el ne emészsze magát. Jó gondolat, mely alkalmas kiinduló pontja a mese további folyamának. Az is sikerült, hogy Julcsa

gyermekét szülei ablakába teszi ki, valaminthogy a gaz Bertók onnan a melléje tett pénzt is elemeli, de teljességgel nem természetes az, hogy a kóborló Bertók be akarja dobni a gyermeket a Tiszába. Hogy Julcsa még egyszer visszajön, megnézni kitett gyermekét, ez érthető, de az már ismét a véletlen színpadi játéka, hogy Erzsike ugyanaz este érkezzék meg a faluba és rá találjon a sírás nyomán a kitett és már-már eluszó csecsemőre. Julcsa e jeleneteknél sokkal feltünőbben viseli magát, semhogy ne kellene gyanút ébresztenie, de mivel ez nincs a mesébe belé véve, Szigligeti teljesen figyelmen kívül hagyja.

A drámai bonyodalmat az ezektől független harmadik esemény idézi föl: Zsuzsánna pletykája, ki miután Beregi jegyző, az ő Toncsi leányától elpártolt és Erzsihez szegődött, most Erzsit keveri gyanúba és ráfogja, hogy a talált gyermeknek ő a tulajdonképi anyja. Ez a fordulat ügyes és drámailag élénkebbé teszi az ellapuló mesét és midőn kenyértörésre kerül a dolog, igen természetes, miként Julcsa, csakhogy nővérét megmentse, bevallja anyaságát. Ezzel azonban új bonyodalom áll elő: a szülők kétségbeesése és Kotori uram vádja. Erzsi mentette ki a gyermeket, tehát kellett valakinek lenni, a ki belé dobta; ez pedig nem lehet más, mint Julcsa, kire ekként a gyermekgyilkosság kisérletének vádja is nehezedik.

Az utolsó felvonás a vallatás jelenete. Mindent tisztáztak már, csak a vízbedobás tényének véghezvitelét nem. Ekkor levelet mutatnak föl, melyben Deli rabló értesíti az esküdtet, hogy ő volt az, a ki a gyermeket a Tiszába dobta. Ez a Deli pedig nem más, mint Bertók, a ki időközben rablónak állt be s most, hogy nővérét megmentse, beismeri a valót és pisztolyt szegez homlokának. Ismét csak romantikus véletlen, az elhatározó perczben! Mire való ez a rabló-romanticismus, nem tudjuk, ha csak arról nem jó, hogy a szülőket megóvja az újabb leverő hir tudatától: fiuk elvesztését illetőleg. Ez a dolog oly váratlan, hogy eszünkbe sem jut, valjon elhihetik-e a szülők ezt a nyilatkozatot? Hát nem elég Julcsa vallomása, esküje? Többet ér annál a híres rablóé, a ki Deus ex machinaként csöppent ide. De hát ez így szebb! Julcsa mellett a rablónak kell mentő vallomást tenni s csak ez esetben borul apja ismét a nyakába!!! Ez a falusi rektor nem volna rossz alak, ha elegikus sorsába nem vegyülne a palacsintahistória egy-

ügyű meséje. Eddig csupa részeg rektort rajzolt a magyar szinpad Szigeti Hangosáig a *Vén bakancsos*ban. Méltó társa ez a Szentesi, a ki szintén nem jár kótyagos fejjel, de magán hordja rendjebeliei szinpadi átkát s neki is legalább egyik oldalról, sentimentalismusa, érzékenykedése mellett, nevetségesnek kell lenni!

Erzsi tűzről pattant, energikus leány, a ki rég sejtette a nővére baját, de hogy éppen ő ne jött volna a titok nyomára, ezt eszessége okából el nem hihetjük neki. Négy év alatt éppen ő előtte ne árulta volna el magát Julcsa anyasága? Ezt sem az ő nyilt esze miatt nem hihetjük, sem az anyai szeretet önkénytelenségeiből nem magyarázhatjuk meg. Hisz ő már Pesten megtudja nővére titkát; az ottani első találkozás zavara sok sejtelemre adhat okot, de meg mennyivel szebb volna, ha *tudva* kellene elviselnie a vőlegénye részéről ért megbántást és a titok még ekkor sem hagyná el ajkait. A megoldás nem volna oly regényes, de minden esetre természetesb.

Zsuzsánna, közel rokona cselszövéseiben a *Czigány*beli Rebekának, de még abban is, hogy ő is papucs alatt tartja férjét. Inkább szerep, mint egyéniség, Toncsival együtt, ki jó torzkép. Beregin is oly könnyen fog a gyanu, mint a *Czigány*beli Gyurin. Szerencsére Erzsi nem oly sentimentalis mint a czigány leány és határozott jellemével a végére jár a dolognak.

Ha a *Lelencz* meséje egészében gyenge, részleteiben, egyes helyzeteiben, drámailag megható, ügyes, hangulatteljes hatást tesz, mégis a legnagyobb érdeme abban áll, hogy a népszínmű határait kiszélesítette és új útat mutatott, melyen e műfaj további fejlődése lehetségessé vált. Helyesen rótták meg Szigligetit, hogy:

«nem tudta kikerülni a polgári drámák egyik örvényét, bizonyos beteges sentimentalizmust, bizonyos érzékenyítő befejezést, mely ha nem is mindig erkölcsi érzésünk, de mindenesetre idealizmusunk rovására kíván szívünkre hatni, a mennyiben felindít megnyugtatás nélkül, vagyis egészen más alapon nyugtat meg, mint a melyen megindított.»*

A legsajnálandóbb kétségkívül az marad, hogy Szigligeti nem munkálkodott tovább ez irányban, a népszínmű többi művelőitől pedig, az egy Szigetit kivéve, éppen semmi jót nem várhatott ez új genre.

* *Koszorú* i. h.

Leginkább számot tevő tehetségnek látszott még Szigeti és Szigligeti mellett Vahot Imre, de a ki csak az ismert nyomokat taposta s a hatás kedvéért semmiféle külsőségtől sem riadt vissza. Még úgynevezett vígjátékaiban is az alszerűen bohózatos szerepel. Az elő nem adott *Régiségbúvár*ban (Regulyi *Album*, 1850.) a hajporos-parókás Régesy ó-budai antiquarius és a «régi divatú abroncsos szoknyában» szereplő gazdaasszonya, Nabukodonozor nevű inasa képviselik a komikumot. Az előadott *Éji zenét* (1852.) még a Patikarius testvérek zenekarának valóságos szerepeltetése sem tudta a csúfos bukástól megmenteni. A műsoron csupán két népszínműve volt: *A bányarém* (1850. III/3; 1863-ig 28-szor) és a *Huszárcsíny* (1855. V/19; 1866-ig 22-szer). Az elsőnek főleg Szerdahelyi József ügyes zenéje tudott hosszabb életet biztosítani. Előadásainak nagy száma (1/3) 1850-re esik, midőn a műsor valóban nagy szűkében volt az új daraboknak. További előadásai már csak a vasárnapi közönségnek nyujtottak szórakozást.

A *Huszárcsíny*t (1855.) *A huszár mint dragonyos* című novellájából írta. Hogy milyen volt az irodalmi hatása, álljon itt jellemzőül a *Divatcsarnok* kritikája, mely így szólt:

«E darabnak némi érdeket csak a játék adhat; bonyolításról, figyelemfeszítésről szó sincs; mert a szereplők mindent elmondanak a színpadon, azután úgyis történik minden, szóról-szóra, a hogy a nézőség előtt tervezték.»*

Valóságos paripa is előfordult benne, mely mindig bajt okozott. A veszekedő czigányok jelenetét törölték belőle a sajtó fölszólalására. A mese azon fordul, hogy Marczi közhuszár André chasseure-rel ruhát cserél és félreértést okoz! Még korában sem tartották egyébnek «vasárnapi darabnál», melynek közönsége erősen megtapsolta a sikamlós helyeket és a karzatnak való vastag tréfákat. A *Magyarok Törökhon*ban című darabja (1858. IV/24) az emigratio korából vette tárgyát. Első előadása után, melyben főleg a táncz és tűzijáték sikerült — arra kérték az igazgatóságot, hogy «temesse el és ne rémítse vele többé a közönséget.»** A mi meg is történt.

* I. h. 1855. I. 579—580. l.

** V. ö. *Divatcsarnok* 1858. I. 285. lap és Vahot *Emlékiratait* I. 201—202. lap.

És ha a jobb névvel birók ilyeneket alkottak és ilyen minőségűek szerepeltek a műsoron, elképzelhetjük, mily silányságok lehettek azok, melyek még a divatos eszközök fölhasználása mellett sem tudtak a színpadon megélni. Jellemző, hogy e genre művelőinek túlnyomó része a színészek sorából kerül ki. Mintha a népszínműhöz egyéb sem kellene, mint egy pár, divatban levő színész egyéniségéhez szabott szerep, megtarkítva a mellékes dolgok czafrangjával és hogy a fülnek is élvezetet nyújtsanak a szem mellett, kiegészítve egy pár még nem hallott, vagy divatba jött népdallal! A legtöbb közülök alig ér meg egy-két előadást és csak egy viszi föl hét év során a tizedik előadásig, egy pedig kilencz év alatt 18-ig, de ez az utóbbi is magyarosítás a régen divatozott mód szerint. A tanítványokban tehát nincs nagy köszönet és hogy lassanként megunta a közönség e genret, az nem annyira a mesterek, mint e tanítványok érdeméül tudható be.

Ime a tanítványok termékenységének kimutatása: 1. *Földön futó* (Jókai 1850. IV/14. 1-szer); 2. *Két Sobri* (Egressy Béni 1850. I/11. 7-szer); 3. *Rózsakirálynő* (Hegedüs 1851. XII/3. 5-ször); 4. *Orgazda* (Tóth József 1852. VIII/14. 2-szer); 5. *Mikulás* (Benkő Kálmán 1852. XII/2. 1859-ig 10-szer); 6. *Parlagi Jancsi* (Szentpétery Zs. 1854. IX/25. 1863-ig 18-szor); 7. *Csárdás* (Vas Gereben 1855. II/24. 4-szer); 8. *Biró uram leánya* (Szentpétery 1856. III/5. 1-szer); 9. *Szalmaözvegy* (Tóth József 1856. XI/15. 2-szer); 10. *Kántor és molnár leánya* (Némethy György 1857. X/19. 2-szer); 11. *Kis árva* (Benkő K. 1858. V/21. 2-szer); 12. *Jámbor vinczellér* (Tóth József 1858. IX/18. 1-szer); 13. *Angyal Bandi* (Feleky M. 1859. III/2. 3-szor); 14. *Vén darázs* (Némethy Gy. 1859. XI/28. 1-szer); 15. *Kupecz* (Benkő K. 1860. III/6. 3-szor); 16. *Dobó Katicza* (Tóth Kálmán 1861. XII/2. 1867-ig 27-szer).

A Molnár György budai színháza, az ő hangzatos homlokirásával: «*Hazafiság a nemzetiség*nek» erősen istápolta (még pályázat útján is) a népszínművet, természetesen csak az operette és cancan mellett. Elég legyen az *Alföldi halász*, a *Vőlegény* és *Lidi* czímű népszínművek birálataira hivatkoznunk annak erősítésére, hogy mily erősen rászolgált Molnár a népszínmű elaljasítására.*

* L. a *Szépirodalmi Figyelő*ben Salamon Ferencz czikkeit I. évf. 829—830. l. és II. évf. I. félév 13—15. és 60—61. l.

De maga az irodalom sem nyujtott különbet a színen levőknél. Szathmári Emiltől *A szegedi menyecske* (Szarvas, 1855.) színszerűtlenül alkalmazott mellékes dolgokkal és rossz mesével akar hatni. Legmulatságosabb mindenesetre műve előszavának azon igérete, hogy ha pártfogásban részesül, «a jó tettet Homerus szellemével fogja festeni». (!!!)

Egy szemernyit sem jobb Bernát Gáspár népszínműve a a «Kortes-világ»-ból: *Ki a vivát?* (Pest, 1861.), melynek meséje 1844-ben játszik a Tiszavidéken és a 40-es évek elhasznált fogásaival akar hatást kelteni.

A komolyabb irány jele Dózsa Dánieltől *A gyöngédség diadala* című versekben irott énekes színmű (*Kolozsvári Almanach*, Kolozsvár, 1862), mely népiesen indul, de melodrámává fajul el és főleg *Dobó Katicza* Tóth Kálmántól, mely szintén inkább melodráma, mint dalai és tánczai révén népszínmű, a melynek kereszteltetett.

A történeti hűség ellen nem egy vétség van benne, de sokkal nagyobb baj, hogy egy pár jó alakját nem engedi érvényre jutni az epizodok lánczolata, a sok hadi zaj, melybe úgyszólván elmerül Dobó Katicza és Bálint szerelmi története.

«A legrövidebb novellába beférne — irta Salamon F. — e szerelmi viszony élettörténete, holott az egész népszínmű minden mellékes dolgaival együtt egész egy költemény.»*

Tóth K. *Dobó Katiczája* nem szolgált a népszínmű körüli elmélet tisztázására, sőt ellenkezőleg a történeti vígjátékot oly színvonalra vonta le, melyet sem a műforma, sem a történet eseményei iránti kegyelet nem okolnak meg. Legnagyobb érdeme az az egy pár lyrikus hely benne, melynek csak úgy mellékesen elszórt szépségei nem képesek mégsem magasb irodalmi értéküvé tenni a külső hatásokon nyugvó egész népszínművet.

Egyébként a népszínmű lényegével a kritika sem volt ekkor még egészen tisztában s bár Salamon F. helyesen jegyezte meg, hogy a népszínműben a forma határozottan a vígjáték romlottabb

* V. ö. *Szépirod. Figyelő* 1861. II. évf. I. félév 94—95. l. és II. évf. II. félév 356—357. l. V. ö. Vadnaytól *Tóth Kálmán emlékezete* és Rakodczay Pál *Tóth K. mint drámairó* (Tóth K. emlék-albuma, szerk. Horváth Cyrill. Baja, 1894. n. 8r. 45—48. és 125—134. l.).

neme, de tévedt abban az állitásban, «de mégis vígjáték és semmi más». Ő minden más elemet ki akart belőle szorítani.

«A népszínműnek eddig igen sokszor nagyon komolykodó és sokszor bús arczát, egészen víggá kell tenni — ezen irányban kellene e már ma csaknem merőben műveletlenül hagyott téren a reformot és az újabb feléledést keresni.»*

Abban teljesen helyes elvet hirdetett, hogy a népszínmű értelmét helytelenül fogják fel azok, kik kizárólag a nép köréből vett mesét keresztelik el népszínműnek; de helytelenül cselekvék, midőn csakis a víg elem jogosultságát ismerte el benne. Gyulay helyesebben követelte, hogy komolyabb népies dráma is fejlődhessék belőle (egyebek is mint melodráma, opera és bohózat), a minthogy a *Lelencz* megjelenése alkalmával örömmel üdvözölte benne a népies dráma első csiráit.

* *Szépirod. Figyelő* II. évf. I. félév 46. l.

IV.

A TÁRSADALMI DRÁMA.

A melodrámák. — Franczia elemek társadalmi drámáinkban. — Dobsa *Brumons marquis*-ja. — Bűn bűnt követ. — Hegedüs Lajos drámái. — Obernyik: *Anya és vetélytársnője* a szenvedélyek érdekes harcza. — A tanító-elem Kövér *Gazdagság és Szegénység*-ében. — Kövér Celesztinája regényessége. — A *Szép marquisnő*. — A *Fény árnyai*. — Irodalmi hatása és gyöngéi. — Szigligeti jelentősége. — Madách Imre.

De míg a népszínműből, mint előbbi fejezetünkben láttuk, a népdráma vált ki; a melodráma is szárnyait próbálgatta s az *Egy bujdosó kuruczczal* (1863), meg *Szécsy Máriával* (1863) gyors-egymásutánban helyet követelt irodalomban és a színpadon úgy, hogy a hirtelen elharapódzó divat ellen szót emelt a kritika is,* azalatt a magyar társadalmi dráma sehogy sem tudott boldogulni. *A fény árnyait* (1865 IV/28.) ugyan nagy magasztalásokkal fogadták, s nem minden alap nélkül emelték ki csillogó technikáját, írójának nagy haladását, hogy már nem vadászsza a hatásokat és a csattanó jeleneteket, de mind amellett *A fény árnyai* távolról sem képvisel oly magaslatot a magyar társadalmi dráma terén, mint a *Lelencz* a népszínműi genreben. Az még a franczia hatások alatt keletkezett, s bár jobb mint a divatos franczia rémdrámák, s inkább a régi, mint az új romantikusok nyomán halad, mégsem egyéb utánzásnál, mely mint ilyen nem tud megélni a hazai földben.

A franczia minták utánzása: ez az, a mi a magyar társadalmi drámát jellemzi 1850-től 1867-ig. A kor elejével természetes magyarázatát találhatjuk ez utánzásnak viszonyainkban, midőn a fejlődés szálai erőszakkal széttépve, idegen mintákra, idegen tár-

* *Koszorú* 1863. I. évf. II. félév 17. sz. és u. o. 477. l.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

gyakra szorultunk s a hazai tárgy sem volt egyéb, mint a franczia viszonyok áterőszakolása a hazaiakra. A magyar társadalom nem nyujtott elég anyagot a feldolgozásra és ha nyujtott, a politikai viszonyok miatt hallgatásra volt kényszerítve a drámaíró. És még ha a viszonyok kedvezőbbek, sajnos, nem volt egyetlen drámairónk, ki a feladat nehézségeivel megbirkózhatnék. De különben is az a kor, melynek viszonyaiban az elcsüggesztő, a leverő elem nagyon is képviselve van, nem szokott kedvezni a komoly társadalmi drámának. Az élet borus hangulatait inkább növelvén, mint csökkentvén: a közönség idegenkedése visszahat az írókra is, kik inkább az élet derült oldalai felé fordulnak, vagy a komolyabb nemben a fölemelő történelmi elemmel mérséklik az elcsüggesztőnek tulságait. Az 50-es évek drámai irodalma alig termel néhány eredetit e nemben, s az is inkább a műsor változatossága kedvéért szerepel azon, mint kedvelt, keresett voltáért. Íróink erőltetik a dolgot, de a közönség nem kap kedvet hozzájuk. És ez a magyarázatja annak is, hogy íróink az utánzás békóitól nem tudván szabadulni, a magyar társadalmi dráma indítékai hamisak, helyzetei, cselekményei nem tagadhatják el az idegen eredetet, s magyarokul franczia drámákat látunk inkább íróik ambitiójából, mint a kor szükségéből előállani. Közös vonásuk a tárgy regényessége, bizarrsága, túlzásai; hőseik eszeveszett könnyelműsége és brutalitása; nőik méltatlan szenvedése és elveszése oly romokon, melyeknek nem ők az okai. A mese rendesen regénybe inkább illő, mint drámába, mert nemcsak évek távolságait kell a felvonások közeibe beleképzelnünk, de magának a drámának cselekménybeli súlypontja is a dráma előtti időbe esik s erről hosszadalmas elbeszélés útján értesülünk. Mintha a regényt akarnák a színre átplántálni, hogy annak mesebeli tarkasága födje a tragikai mese fogyatkozását, emelje a drámai hatások gyöngeségét.

Az ötvenes években csupán négy művelője van e szaknak, de közülök három egy-egy drámát ír e korban s csupán Kövér szerepel hárommal, kiről úgy is tudjuk, hogy ereje inkább a vígjátékban nyilatkozott meg.

A *Könnyelműség* czímű szomorújáték,* mely *Brumon marquis* czímen került színre (1850. X/1.) de csupán kétszer, első műve

* Dobsa Lajos *Színművei.* Pest, 1853. I. k.

Dobsának a komolyabb nemben, de egyuttal el is árulja, hogy nem az életből meríti tárgyát, hanem franczia regényekből, franczia drámákból. Hogy miért ad a darab gazemberének magyar nevet (Véry Gusztáv), azt ép oly kevéssé értjük, mint a darab tragikumát. Brumon Leóban, idegen neve mellett is a *Főúr és pór*-beli Zalánfynak nem egy vonását látjuk újból értékesítve, a nélkül, hogy jobb, hogy érdekesebb drámai személy volna annál. A mese is inkább regénybe, mint drámába illő s egyes személyeit akként szerepelteti, a mint azt éppen a kedve tartja. Az öreg Brumon, a ki az I-sső «szakaszban» a dráma fontos személyének igérkezik, a II-ikban teljesen háttérben marad, hogy az utolsónál már csak a katastrophának legyen szemtanuja. Fioretta, a színésznő, ki csupán a II-ikban lép föl cselekvőleg, alig egyéb, mint hogy alkalmul szolgál Vérynek, hogy Leót kizsákmányolja és Leo nejét folytonos függésben tartsa. A tulajdonképeni mese: nem is a könnyelmüség, mint inkább Véry ármánya körül mozog, a ki Leót azért akarja megsemmisíteni, hogy boszút álljon rajta, mivel Cornelia (kit ő is imádott) a nejévé lett! Még egy gaz mesét is költ Leóra, azt, hogy a nővére haláláért is ő felelős, pedig a halálba a saját testvére, Véry Gusztáv űzte őt! Véry fölsül ármányával, Leó megsemmisül vagyonilag, erkölcsileg s az utolsó jelenetek egyikében előbb Véry lövi le Leot, aztán Leó szúrja át Véryt s mind a ketten meghalnak. Leo könnyelműsége, megjavulásra teljesen fogyatékos akaraterővel, a hülyeséggel határos. Véry gazsága nem drámába, hanem fenyítő törvényszék elé való. A többi személy játékszer a drámaíró kezében, Cornelia éppen úgy, mint Fioretta. Az egyes jelenetek ép úgy önkényszerűek, mint az egész mese. Ha itt-ott emelkedik is a nyelvezet, tragikus hatások helyett melodramatikus helyzeteket kapunk, melyekben nagyon is visszatetsző a színpadi hatásra számító csináltság. Dobsa ebből a francziáskodó irányból pályája végeig nem tudott kibontakozni. Midőn 1861-ben a *Bűn bűnt követ* czimű drámájával díjat nyert, a bírálat ép azt rótta meg drámájában, hogy a Dobsa társadalma nem magyar, hanem franczia társadalom s franczia nevű szereplőkkel nagyobb joggal folyhatnék a történet Párisban, mint Pesten.* Magában Dobsában megvolt a jó akarat

* *Szépirod. Figyelő* 1862. II. évf. I. félév 355—357. l. Bérczy Károly biráló jelentése a Karácsonyi-féle pályázat eredményéről.

s maga is hirdette, «hogy a társadalmi élet sincs dráma nélkül», s csodálkozva kérdezte: «s miért van, hogy íróink ezt folyvást mellőzik? holott a társadalmi dráma szintoly fontos és tanulságos, mint a történeti». Dobsa azonban a maga drámáival továbbra is nyilt kérdésnek hagyta a magyar társadalmi dráma terméketlenségének ügyét.

Bár Hegedüs Lajosnak *A hazatértek* című drámája (1851. V/24.) nem hangzott el oly hatástalanul, mint Dobsa *Brumon marquis*-ja, az üres pathos és sületlen bombaszt értéktelen termékének kell azt kijelentenünk, melyet csupán egy-egy jól játszható szerep juttathatott el, az irodalom tiltakozása ellenére, a 10-ik előadásig.

Irodalmi tekintetben valamennyinél jobb Obernyik Károly drámája: az *Anya és vetélytársnő* (1850. I/7.), melylyel ugyan nem tudott a színen boldogulni, mégis nagy fogyatkozásai mellett az 50-es évek egyik legjobb társadalmi drámájának merjük tartani. Mintha a kor komolyabb hangulata, de meg a komolyabb tárgyú események rajzolása iránt érzett nagyobb vonzódás egyesültek volna Obernyik lelkületében az 50-es évekkel, mindjárt azok kezdetén e sötét tárgyú drámával lépett föl, mely sok tekintetben határozott haladást jelent egész drámairói pályáján. Meséje gyönge, s azok sorából való, melyek rémes eseményként a mult bűnös hátteréből válnak ki. A cselekedetek fölött az emberi akarat helyett a végzet könyörtelensége lebeg, mely bűnbe kényszeríti azokat, kik a vétek súlyát hordják. Az *Anya és vetélytársnő* a magyar végzet-dráma végső termékei közé tartozik s bár mint ilyen nemcsak elavultsága, de természetellenessége révén is visszatetsző, a fény és árny elosztása; a drámai helyzetek ügyes kiszínezése; az egyénítésre törekvés határozottsága; a nyelvezetnek sokszor költői ereje és drámai színezése kétségkívül Obernyik legjobb drámájává alkotják, melybe ha a mult vétke nem játszanék be rémítgető rejtelmességgel, a hazai drámairók legjobb művei közt foglalhatna helyet.

Bánfalvyné a méregkeverés iszonyú bűnének vádját hordja lelkében vagy tizennégy év óta. Férje viszályba keveredett valami gróf Montenegróval, a ki rég gyűlölte. A kilátásba helyezett párbajtól úgy menti meg B.-né a férjét, hogy neveltjével: a zsidó fiúval mérget kevertet a gróf italába s eltéteti láb alól. Midőn a férje

ezt megtudja bánatjában ő is meghal. B.-né lelkét két halál terheli Az utóbbi még megbocsátható, de oly aljas az első, hogy csak féligmeddig tisztességes női kebelnek össze kellene súlya alatt roskadnia. B.-né nemcsak nem teszi ezt, de szívében helyet enged a gyermeki szeretet mellett nemcsak a szerelemnek, de a vetélytársi szenvedélynek is a saját leányával szemben!

Obernyik, a ki nem tudja ezt az érzelmet semmiféle módon megokolni, a végzetet hívja segélyül s Bánfalvyné szájába a következő szavakat adja (II-ik felvonás 4-ik jel.):

«Egy láthatatlan hatalom örök idő óta elhatározott mindent, végzései könyvébe vannak írva az országokat pusztító dögvész, úgy, mint a féreg élete, vagy a rózsa virulása s a mely út a halandónak előre kiszabatott, azt többé elkerülni nem lehet.»

Ebben a fatalistikus mondásban van az egész dráma legnagyobb hibája, mert mihelyt a cselekvést végzetszerű befolyások alá helyezzük, megszünik a küzdés s helyette vergődést látunk, mely a bekötött szemű s lánczokba vert áldozatot az örvény szélén csupán addig tartja, míg a drámairónak kedve van őt abba be is taszítani. A dráma másik nagy hibája, a mely nélkül a dráma kezdetét sem vehetné az, hogy Amália kérője gróf Mario tulajdonképen nem más, mint a megölt gróf Montenegró fia, a ki álnév alatt tartózkodik — a dráma ismeretlen színhelyén. A harmadik hiba, hogy Áron zsidó, a méregkeverő, most már doktor (azaz diplomás méregkeverő) évek mulva felkeresi Bánfalvynét, hogy elbúcsúzzék tőle, mert Amerikába készül. Bánfalvyné, a ki leányát vidékre küldötte, arra határozza el magát, hogy leányát visszahívatja, közlendő vele szándékát s aztán Áronnal együtt Amerikába megy, hogy elfeledje bűneit. Ebben a dologban segítségre van szüksége s azért marasztalja Áront, ki a halasztásba beléegyezik. A dolog úgy áll, hogy az első látogatást tevő grófnak alkalma nyilik Amália életét is megmenteni, a kit lova elragadott. Ily önfeláldozás nélkül is könnyű volna elhinni, hogy Amália belészeret a fiatal, szép és gazdag kérőbe. Nehezebb elhinnünk azt a másikat, hogy Bánfalvyné szintén belészeret egy tekintetre a leánya jegyesébe! Ily szerelem nem tartozik a lehetetlenségek közé, a mint hogy a szerelemben nincs lehetetlenség. Csakhogy a dráma csupán oly szerelemmel foglalkozhatik, melyet a hallgatók is elhisznek. Ha Amália tizenhat éves, anyjának legalább harminczkettőnek

kell lenni. Oly kor, midőn a hirtelen föllobbanó szerelem csak a mesék országába tartozik. De képzelhető másik is, melynek azonban gyökerei nem az érzelemben, hanem az érzékekben ágaznak szét. Bánfalvynét sem az egyik, sem a másik oldaláról nem ismerjük — ő egyszerre szeret, érzéket bódító erővel, a végzet hatalmától hajtatva, tehát akaratlanul s így megszünik drámai személy lenni, mert akarata magasb hatalmak igájában nyög. Bánfalvyné rávette leányát, hogy távozzék vele együtt — azaz mondjon le a grófról. Furcsa gyöngédség az anya részéről, ki ha magát nem teheti boldoggá, a leányát sem akarja annak látni! Ha ő tudná gróf Mario kilétét, még volna ok, hogy ezt a házasságot megtörténni ne engedje. De mit sem tud, és belőle a legaljasabb irigység szól, midőn lemondásra kényteti a saját leányát. Rosszul számított. Amália sokkal forróbban szereti az őt is imádó grófot, semhogy ép a búcsúzás pillanatában ne látná magát a legerőtlenebbnek, a legképtelenebbnek az elválásra. Midőn erről anyja értesül, a leghevesebb jelenet folyik le — oly eredménynyel, hogy Amália megbánja anyjának adott igérete megszegését. Időközben a ház vén szolgája figyelmezteti Mariót Áronra. A véletlen úgy hozza, hogy Mario ép akkor lépjen be, midőn Áron segélyt nyújt az elájuló Amáliának. A gróf nyiltan megbecsteleníti a zsidót, ki boszut esküdve távozik a tánczteremből.

Látszik, hogy Obernyik ezúttal többet akart, mint eddigi drámáiban. Azokban inkább érdekes helyzeteket teremt, emebben a szenvedélyeket állítja egymással szembe. Amáliában és gróf Marióban a tiszta szerelem szenvedélyét; Mariettáéban azt az epesztő fajtájút, mely őrületbe kerget; Áronban a fajgyűlöletéből keletkezett boszuérzetet, mely az eszközökben még akkor sem válogatós, midőn czélt érni remél a saját nővére boldogtalansága árán; Bánfalvynéban mindazon női szenvedélyeket, melyek szintén határt nem ismernek: a féltést, mely méregkeverésre is tud vetemedni; az irigységet, mely még akkor is küzd önmagával, midőn a saját leánya boldogságáról van szó; a hiuságot, mely a hódítás korának lejártáról mit sem akar tudni; a tettetést, mely a bűnt évtizedekig eltudja az erény álarcza alá rejteni. Kár, hogy Obernyik teljesen kifelejti a mesébe olvasztani azt az indítékot, hogy Bánfalvyné nem bűnhődött méregkeveréséért, nem bűnhődött gróf Montenegró és a saját férje élteért, meg Áron lelkiisme-

retének bemocskolásáért. Inkább oly tette miatt bünteti Bánfalvynét, melyet a végzet véletlene jobban magyaráz, mint az igazság örök törvényei. Látszik, hogy Obernyikot még mindig az érdekfeszítő mese foglalja el. Nem drámát ír, de regényt dramatizál, a minthogy meséje oly széles alapokra van építve, mely inkább regénybe, mint drámába illenék. Az egész azon fordul meg, hogy Péter mystikus beszéd helyett nem áll elő a valóval, meg hogy a gróf nem mondja meg igazi nevét. Bánfalvyné hirtelen szerelme érthetetlen, a mint hogy Áron boszújának sincs érthető alapja. A gróf és Amália szerelme annyira a színfalak mögé van terelve, hogy annak csak végső tényeit látjuk olykor-olykor. Hogy Amália nagyon későn kezd sejteni s még később tudja meg a valót: ez nem az ő, de a drámaíró akaratából történik így. Marietta szerelme és csalódása tisztán színpadi hatás czéljából illik a drámába. Kihagyva abból, egy cseppet sem változik meg a helyzet lényeges vonásaiban.

És mind e sokszoros gyöngéje mellett Obernyik drámája egy pár oly helyzettel dicsekszik, melynek drámai megkapó ereje mutatja, hogy ha nem áll a franczia rémregények hatása alatt és nem akar első sorban színpadi hatást vadászni — képes lesz maradandó becsű drámát is írni, mely túléli őt.

A legalacsonyabb színvonalon a négy drámaíró közül kétségkívül Oldal József áll, kinek *A touloni éj* czímű drámája (Pest, 1852) nem is színdarab, hanem felvonásokba szorított, párbeszédekre higított, hajmeresztő angol rémregény, színre alkalmazva Kotzebue elkoptatott modorában, megunott véletleneivel, meg érzelmeskedéseivel, a mikhez aztán Czakó modorában, de túlozva, torzítva, unalmas monológok bombasztja és regényben még csak valamikép eltűrhető, de színpadon iszonyatot keltő hosszadalmassága szegődik. Midőn a dráma végére érünk, csupán két dolog marad tisztázatlanul: valjon unalmasságát, vagy boszantó voltát tartsuk-e nagyobbnak? . . .

Kövér szintén részes a romantikus drámaírók közös hibájában: hogy inkább regénybe, mint drámába illő mesét dolgoz fel. Ő sem jobb Obernyiknál, de legalább az akkori irodalmi színvonalon megállja helyét. Vígjátékai határozottan jobbak komoly drámáinál, de drámái is valóban érdemesek arra, hogy mint e terméketlen kor legjobb alkotásait kiemeljük.

A *Csak kitartás* című vígjátékkal Kövér már a didaktiktus dráma talajára lépett. *A Gazdagság és szegénység*ben még kifejezettebb a tanító elem, mint azt már a magyarázó czím is mutatja: «Nevelés mindenek fölött». — Az egymással ellentett végletek képviselői Tátrai és Kelmenfi, mind a ketten elsülyednek, «mert változott sorsa próbatüzét egyikük sem volt képes kiállani, jele, hogy mindkettőnek neveltetése egyoldalú volt» mondja Tátrai, Kelmenfinek (156. lap). Jövőre szorosb barátságot remél Tátrai maga és Kelmenfi közt, «én el fogom öntől sajátítani a munkásságot, a szorgalmat, míg ön viszont figyelni fog, mennyi élvet nyujthat a pénznek nemes alkalmazása». (u. o.) Moralnak ugyan elég jó moral, ha mindjárt az utolsó felvonásban is fordul elő, csakhogy ez a moral nem egészen folyik a darab cselekményéből és inkább a szerző viszi azt be oly pillanatban, midőn Tátrai meg nem érdemlett jószívűségének, Kelmenfi pedig az oktalan élvezetnek áldozatul esett és a drámairó egy-egy véletlennel rántja ki mind a kettőt az előttök tátongó örvényből. Kövér a drámai jellegű cselekményt regényszerűen ellaposítja és véletlenekkel oldja meg azokat a kérdéseket, melyekhez semmi köze a véletlennek, mert sokkal valóbbszínű, hogy Gerendi elpazarolta a lopott vagyont, mint megőrizte, vagy ha megőrizte, volt annyi furfangja is, hogy jó helyre rejtse. Aztán az Amerikába szökött gazember nem igen fog még álnév alatt sem átjárni Londonba. Az, hogy Ecseti éppen akkor járjon ott és sikerüljön őt lelepleznie, mind olyan dolgok, melyeket még regényekben sem igen hiszünk el, drámában pedig még megokolatlanabbul hangzanak. Kövér színjátéka regénynek születhetett; mint dráma nemcsak minden külső, de minden belső valószínűséget is nélkülöz. A mellékalakok közül például Zugosi olyan fölösleges intrigans, a ki csak azért van, hogy a drámai helyzet inasi teendőit végezze; a zsidó Blauwalder, a dühös Fütyösi, a pityergő Kikiricsné, mint hitelezők, általános vonásokkal festett alakok, a minőket a franczia és angol rémdrámák Gerendivel együtt rég elcsépeltek.

A színhely változtatása is azt mutatja, hogy Kövér az Ecsetiféle episod lehetősége kedvéért inkább nagyobb hibát követ el (Kelmenfi eltávozását ép akkor, midőn Tátrai a bukás szélén áll), semmint hogy a Kelmenfi megmentésére előre kigondolt regényes párisi élet bemutatását elszalaszsza. Pedig ez a dorbézolás akár

Pesten is megtörténhetett volna, bár természetesen akkor nem lehetett volna oly közönyös Kelmenfi Tátrai iránt, mint az így valószínűvé van erőltetve.

A *Gazdagság és szegénység* a forrongásban levő tehetség kisérlete: olyan tehetségé, mely keresi az irányokat, a hol a legjobban érvényesíthesse. Gyönge dráma, melyen észrevehetők az utánzás nyomai; de elevensége, frissesége jóval kortársai művei fölé emeli, mint oly művet, mely hibái mellett is drámaíró hivatottságot árul el.

Celestinája (1856. IV/8.) már emelkedésben mutatja Kövér erejét, s bár ha ebben sem alkot drámailag megállható művet, a drámai összeütközések sokfélesége azt sejteti, hogy van benne sok a drámaíró azon erejéből, mely az emberi szenvedélyek küzdelmére gondol, midőn drámaírásba kezd s csupán a formát nem találja meg, a melyben azokat érvényre emelje. Inkább az érdekes benne, a mit akar, mint a hogyan akarja. Ily tehetség mint az övé, kedvezőbb viszonyok, hosszabb életkor mellett, bizonyára maradandóbbat is tud vala alkotni: legalább ezt érezzük *Celestinája* elolvasása után. Cselekvénye ennek is inkább regényben, mint drámában volna helyén, nem mintha valóban megragadóan drámai részletekben szűkölködnék, de tárgya terjedelménél fogva, mely elbeszélésekkel kénytelen pótolni az úgy is sokfelé ágazó mesének magyarázatra szoruló helyeit. Az első felvonás nagyon érdekes expositió, Vilmos, Irén csábítója, más nő kedvéért elhagyja kedvesét. Ez a másik nő: Celestina pedig, Irén nővére. A helyzet teremtve van tragikus összeütközésre és véres befejezésre. Az a családi kör, a melyből lehetséges volt Irén elszökése, a mely nem volt képes Celestinát visszafogadni akkor, midőn nevelőnői állását elveszítve itt állott a világban és arra kényszeríté őt, hogy czirkuszi lovarnő legyen, oly alapot nyújt, a melyből könnyen keletkezhetnek az Irénhez és Celestinához hasonló jellemek, kikben a női és dæmoni vonásokat a szerint látjuk meg, a mint az élet viharja iszapot, salakot hány a fölszínre, vagy csendes légárama legfeljebb megfodrozza a víz sima fölületét. Irén is, Celestina is hihető női alakok, az egyikben a csalódott szerelem váratlan csapása őrületet hoz létre, a másikban a bosszuérzet, a női gyűlölet szenvedélyes kitartásával akkorra tartja fön a végcsapást, midőn a bosszura kiszemelt, a boldogság küszöbénél látja magát. Az első felvonás

két ily erőteljes jellemmel és olyan hitvány nő-csábítóval, mint a minő Vilmos, a legszebb feladatokat tűzi a drámaíró ambitiózus lelke elé. Sajnosan tapasztaljuk azonban, hogy az első felvonás nem más, mint párbeszédes előadása annak: mily gyalázatosan csábította el Vilmos Irént; mily komisz furfanggal akar szabadulni tőle, mert egy más nőbe szeretett, Celestinába, a ki nem más, mint Irén nővére; és hogyan tudja meg Celestina, hogy Vilmos közönséges kalandor és ő miatta hagyta el a saját nővérét. A mi ebből következnék: Celestina boszuterve, Irén összeroskadása csalódott szerelme romjain, Vilmos belébonyolódása a kivetett hálóba, mindez (pedig ez lényegesb része a drámának) a felvonás közeiben történik, a mit aztán elbeszélnek nekünk a többi felvonásokban, a melyekben egészen új dolgok kerülnek elénk, sőt mi több Celestina a második felvonásban elő sem fordúl s ujólag csupán a III-ik felvonás 6-ik jelenetében találkozunk vele. A második felvonás a Szigligeti modorában egészen új történettel kezdődik. Rejti leánya, Leona, a ki Gerleinél tartózkodik, mert atyja mint politikai fogoly még egy évet tartozik leülni, jegyese Vilmosnak. Ez a szegény leány halálosan szerelmes e hitvány emberbe, pedig elég oka volna hitványságáért megutálnia. Nyakig úszik adósságokban. Ezek az adósságok csak látszatra tisztességesek, mert bár jótékony czélokért való áldozathozatalból keletkeztek, e jótékonyság forrása nincs Vilmos lelkületében, mint azt Leona hiszi. Celestina tönkre akarja előbb őt tenni vagyonilag, lelkileg és jótékony czélokra sarczolja meg a szenvedélyes udvarlót, ki a közeli siker reményében mindenre kész Celestináért, pedig ez a nő csak azt a gondolatot hordja agyában, hogy boszút álljon nővéréért, kit a szerelmi csalódás őrületbe kergetett. Vilmos (mellékesen megjegyezve) csak természetes fia Gerleinek, ki törvényes neje és fia halála után fogadtá őt fiává. A helyett, hogy a hála érzelmei uralkodnának ifjú lelkében, azt a gyermekévek ferde helyzetei teljesen megrontották s most már Gerleiben nem atyját — csupán a pénzkölcsönzőt látja. Jótékonysági adósságai miatt való pénzzavarában egyik sürgető hitelezőjének oly levelet ír, melyben azon reménynyel biztatja hitelezőjét, hogy Gerlei végórája nem sokára ütni fog s akkor búsásan megtérül a pénze. Ez a levél Gerlei kezébe jut. Gutaütés éri, mely nem kerül ugyan életébe, de arra viszi, hogy kitagadja Vilmost, jog szerint úgy sem őt megillető örökségéből.

Vilmos éppen e kétséges pillanatban jön, hogy bocsánatkéréssel megmentse vagyonát. Minden későn. Gerlei bocsánatadás nélkül hal meg. Leona azonban csupa szerelemből széttépi ezt az új végrendeletet, hogy a régi maradván érvényben, Vilmos legyen ezután is a vagyon örököse. És Vilmos ebben a perczben, midőn meggyőződött Leona szerelméről, midőn az elveszett vagyont Leona szerelmével nyeri vissza, levelet ír Celestinának, a melyben «megboldogult atyjáról beszél». A cynizmus oly foka ez, a mely csakis a bukás közvetlen közelsége előtt érdekelhet, de még két felvonáson át, teljesen kimeríti tűrelmünket s a megvetést utálattá, undorrá aljasítja, a mi már a drámai érdek rovására történik. Celestina csakugyan tönkre teszi Vilmost, de tönkre teszi Leona boldogságát is. Hogy életben maradt Leona, ez nem az ő érdeme, és atyja nélkül bizonyára öngyilkos lesz. Kövérnek életben kellett hagynia Leonát, hogy Celestina vétkét ne tegye tragikussá. De éppen itt hibázta el a legjobban. Leonának meg kellene halnia, hogy Celestina túlvitt boszúja is megteremje a maga büntetését. Az a környezet, a melyből Celestina származott, magában rejti a tragikus végek egész sorozatát, mely Irén bukásával, Vilmos elvesztésével, Leona halálát is, Celestina kétségbeesését is természetszerűleg maga után vonja. Ez esetben méltóbban viselné e dráma a *Celestina* czímet, mert az ő túlvitt szenvedélye okozná méltók és méltatlanok bukását. Ő magával ránt másokat az örvénybe, olyat is, ki nem méltó rá. Méltó volna arra, hogy az örvény szélén ne örvendhessen ügyesen kieszelt, következetesen kivitt terve gonosz diadalán. Leona életben maradása a darab legnagyobb gyöngéje, mert miatta életben kell maradnia Celestinának is, a ki pedig tervével, szándéktalanul tönkre tette Leona egész kedélyvilágát, a melynek romjain többé senkinek sem igérheti oda halálosan megsebzett szívét.

A darab gyöngéi közé tartozik az a sok levelezés is, mely helyzetet magyaráz, újakra készít elő és ezzel is a mesének inkább regénybe illőségét bizonyítja. A felvonások czímfeliratai I. «A divaturacs». II. «A szerető nő». III. «A legyőzött». IV. «A nász-est», olyan regényesen gondolt előkészítő czímek, melyek vagy sokat mondanak s akkor a drámai hatást csökkentik, vagy keveset s akkor fölöslegesek. Ha czéljuk a sejtetés — akkor a hatás inkább regénybe, mint drámába való.

A *Szép marquisné*val (1854.) már tévutakra jutott Kövér, sőt teljesen beléesett a regényszerűségbe, midőn Balzac divatos művét vitte a színre. Ha a drámaiság az élére állított természetellenes helyzetek erőltetett egymásutánja, úgy a *Szép marquisné* ügyes dráma és De Lange marquinő szerepe drámai színésznőnek való hálás szerep, a minthogy azzá is vált Bulyovszkyné kezében. De a befejezéskor még ez esetben is megbotránkozunk a psychologiai hihetetlenségeken, melyek bombasztikus szavak helyett bombasztikus helyzeteket teremtettek.

A társadalmi dráma Kövér után sokáig a legelhanyagoltabb ága maradt drámairodalmunknak, midőn 1865-ben a Teleki-pályázatból győztesként került elő Szigligeti szomorújátéka, a *Fény árnyai*.

Gyulai méltánylata inkább negativ, mint positiv jó tulajdonait emelte ki:

1. hogy tárgyából «a mennyire lehet» a tragicai hatást «igyekszik kisajtolni» s ebben keresi a moralt; 2. hogy hanyatlóban lévő technicai virtuozitása itt ismét tündöklik és ebben a tekintetben «majd mindent fölülmúl, a mit valaha írt»; 3. hogy bár a franczziákat utánozza, a régiekhez fordúl s az újaknak legtöbbjét fölülmúlja «az érzület határozottságára nézve is»; és 4. hogy virtuozitásán fölül «az érzület határozottságában rejlik fő ereje». Nem igyekszik megtéríteni hősnőjét, nem engeszteli ki a viszonyokkal hősét s az egész cselekvény folyamán érzik, hogy a költő bizonyos erélyes fölindulás hatása alatt írt. Talán némely drámájában élénkebben rajzolt egy más szenvedélyt, de saját bensejéből aligha merített többet, mint e művében. De elismeri, hogy a mélyebb vizsgálat a bonyolítás és jellemrajz hibáit tűnteti föl, «mi egyik bizonysága annak, hogy e mű a szokatlanabb jelenségek közé tartozik.»*

Az első hatás tényleg meglepő, de a mélyebb vizsgálat nagyon is kiábrándít, mert virtuozitása külsőség és nem valódi művészet; a szenvedélyek harcza színpadi játék és nem «a való égi mása»; az erőteljességet bizarrság helyettesíti és torzítja s a tragikai kihangzás dissonáló akkord, mely ott zsibong fülünkben és lelkünkig érve a kielégítetlenség érzetét költi föl: a lehető legrosszabb érzetet, a mi tragœdia nyomán csak keletkezhetik. Mi csak Szigligeti ambitiója előtt hajlunk meg, mely pályája végén mind határozottabban mutatja, hogy magasb, irodalmi czé-

* *Koszorú* 1865. évf. 452—453. és 475—479. l.

lok kezdenek előtte lebegni, de lehetetlen azt is észrevétlenül hagynunk, hogy költői lelke nem birja meg a magasb szárnyalást és az igazán művészi feladatoknál cserben hagyja. Épen a *Fény árnyai* mutatják, hogy a virtuozitás még nem művészet, csak mása annak, de a melyből nem érzik ki a költői lélek magasb szárnyalása. Szigligetinek aligha van színdarabja, melyben mint a *Fény árnyai*ban oly kevés igaz élet lüktetne; melyben a helyzetek annyira merő kényszerből folynának; melynek befejezése oly bántó volna, mint ezé a csinált bizarrságú szomorújátéké. Még kiindulása is erőltetett, mintha félne a drámaíró attól, hogy ily nőt nem szülhet a magyar társadalom, mint a minő Charlotte s azért franczia marquisnővé teszi és az első felvonást Párisban játszatja. Nyárai Béla őrülten költ s bár a házasélet kezdetén van, elköltött egy milliót s a második is úton van az uzsora-adóságok révén!!! Ez a Charlotte, ostoba nagyvilági nő, a kinek se tettein, se szavain nincs az előkelő származás bélyege. Másolata a franczia drámák marquisnőinek, azok szelleme nélkül, no meg hogy magyarul beszél és franczia helyett magyar nemest tesz tönkre lelkileg és vagyonilag. Charlotte tulajdonképen csak színésznő, a ki ötféle szerepet játszik el a drámaíró kegyelméből. Az első felvonásban a nagyvilági nőt adja, a ki félig-meddig már udvaroltat is magának, de még hű feleség, legalább játsza annak ismert szerepét. A második felvonásban a kénytelenségből lemondó, aljas nő szerepében lép föl, a ki már nem csinál, mint Béla, lelki furdalást abból, hogy a csődből titkon megmentett 100,000 frtot zsebre vágja és ezzel lehetővé teszi, hogy az egyik hitelező ott a férje ajtója előtt legyen öngyilkossá. A harmadik felvonásban a sorsába nyugodott falusi asszonyt adja, félhűséggel és félmegvetéssel férje és jelenlegi helyzete iránt, félszerelemmel még Párisból ismert, de elutasított udvarlójához. A negyedik felvonásban a hűséges feleség szerepében kisérletez, a ki férjét az őrülésbe kergeti és mellékesen szerelmes leveleket vált az udvarlójával. Az ötödik felvonásban az eszélytelen eszélyes nőt játsza, a ki alig várja férje halálát a tébolydában, hogy annak megtörténtével elvétethesse magát Szenczeyvel! Még halála is émelygős színpadi komœdia. Midőn Szenczey is megvetette és elhagyta, mérget akar inni. Ekkor jön a tébolydából kiszabadult férje és a helyett, hogy e rémes helyzet hatásától, az életkedv utolsó szikrája lobbanna föl benne, arra kéri férjét, hogy ölje meg. De a férj

nem oly könyörületes, hogy megölné. Élni hagyja, lelkében a legirtózatosabb bűnváddal. Majd Béla mérget iszik és szánalomból neje felé is odanyújtja az üveget, miután a színfalak közt hallott lövésből azt *sejti*, hogy nagybátyja Szenczeyt megölte. A halál hadd egyesítse őket, így kiált a haldokló férj, nem gondolva meg, hogy e nyilatkozata a legnagyobb kétségben fogja hagyni hallgatóit, kik nem *tudhatják*, hogy csakugyan Szenczey halt meg.

Kevés darabjában halad Szigligeti oly tapogatódzva előre, mint ebben. Bélából, a szerelmes férjből egyszerre melancholikus embert csinál, ki összeroskad az önvád súlya alatt, mert öngyilkos hitelezője átka, szelleme kísérti; végül őrülése is oly csinált, hogy magunk sem tudjuk, a felesége hazudik-e, vagy csak a drámaíró játszik velünk? Megszökése a tébolydából a legcsináltabb helyzetek közé tartozik Szigligeti összes drámáiban. Szenczey olyan párisi drámából kivágott magyar házasságtörő, a ki nem találta még be magát a szerepébe. Az ő szerelme is megáll a cselekvés határain innen, s egyébre sem való, mint hogy az egyforma helyzeteket tarkítsa. Matild is elejtett alak. Ő szerette Bélát és lemondott róla. Most szereti Szenczeyt, de most meg Szenczey mond le róla. Igazán nem tudjuk, mit keres e drámában. Péter a «deus ex machina» nagybácsi, a ki a kétséges pillanatokban mindig kéznél van.

Alig van darab, mely inkább igazolná Szigligeti csekély tehetségét az élet tragikai helyzetei iránt, mint a *Fény árnyai*. A verses forma kétségtelen jele a műgondnak, de a pathos teljes hiánya sehol sem érezhető nála annyira, mint ebben a darabban, mely bő alkalmat nyújt rá épen bizarr helyzeteiben. Ha szenvedélyes helyzeteket akarunk tanulmányozni, melyekből hiányzik a szenvedély hangja, a vér lüktetése, akkor a *Fény árnyait* kell elolvasnunk. És ekkor látni fogjuk, hogy ha színpadi vér foly a szereplők ereiben, ebből lehet öt felvonásos drámát csinálni, de egyetlen oly jelenetet sem, mely elragadna, vagy lekötne.

Kiváló birálójának azon hite, hogy sokáig fog tapsok közt adatni nem teljesült, mert 1865-ben ugyan ötször, de 1866-ban már csak egyszer adták és az 1867-iki műsoron elő sem fordult. Hamar feledésbe merült, tán előbb is, mint Szigligetinek fölületesebb darabjai. De osztjuk birálójának teljes mértékben azon állítását, hogy Szigligeti neve «örökké halhatatlan lesz drámairodal-

munkban, mert egy korszak képviselője, mely máig sem végződött be s melyet nem szün meg újabb diadalokkal jelölni». Az ő érdeméből nem von le semmit, hogy nem benne üdvözölhetjük a magyar társadalmi dráma megteremtőjét.

E kort nem ő zárja be, nem az ő alakja a legfényesebb, a legtündöklőbb, csodálatos termékenysége mellett is; sőt ha szembeállítjuk a magyar lyrai és epikai költészet első rendű nagyságaival: Petőfivel, Aranynyal, dicsőségének fénylő koronája nagyon el fog homályosodni. A drámai költészet csak egy tehetséget ismer e korból, ki méltó a legnagyobbakhoz, ki nem törpül el az óriások mellett. Nem alkot színszerűt, nem lebeg a színpad lelki szemei előtt midőn munkájába kezd, de drámailag fogja fel az ember küzdelmét, lelkéből kölcsönzi hozzá a mélységet, szívéből az érzést és helyzetéből a hangulatot. Távol a színpadi élettől, távol az írói világ pezsgésétől és a sokaság utczai zajától, a szemlélődő élet csendes magányában születik meg e kor legnagyobb s irodalmi életünk egyik legkiválóbb műve: az *Ember tragoediája*. Költője szünteti meg azt a panaszt, hogy drámairodalmunk e korban nem mutathat föl első rendű alkotást. Madách megteremti irodalmunk legnagyobb értékű drámai költeményét, melylyel drámairodalmunk is helyet követelhet magának a világirodalom színterén.*

Az *Ember tragoediája* e kor határkövé, megkövetelve, hogy legalább kisérletet tegyünk annak megmutatására, valjon minő hely illeti meg drámairodalmunk történetében?

* V. ö. Dr. Erdélyi Károlytól: Az ember tragédiája cz. értekezést a temesvári róm. kath. főgymn. 1891/92. tanévi Értesítőjében. Temesvár, 1892 (1—21. l.). A 2. lapon össze állítja az idegen nyelven megjelent fordítások és ismertetések bibliographiáját; és *Egyet. Phil. Közlöny* 1893. évf. 71—73. lapját. Munkánk sajtó alá rendezésekor jelent meg Morvay Győzőtől: *Magyarázó tanulmány az Ember tragoediájához*. Nagybánya, 1897. 8-r. 527. l.

I.

MADÁCH ÉS AZ EMBER TRAGOEDIÁJA.

Madách ifjúsága, költői kisérletei. — Tragikus vonások életében. — Első drámái. — Szerelme, lemondása. — Új szerelem. — Elfogatása, szétdúlt családi boldogsága. — Pessimisticus hangulatok költeményeiben. — Az ember tragœdiája alapszínei költészetében. — Megtisztulás. — A nő teremtetése. — Éjféli gondolatok. — Testvére emlékezete. — Megnyugvás a sorsban. — Az egyéni fájdalom «műtárgyivá» lesz.

Madáchnál már kora ifjuságában nyilvánulnak írói hajlamok. Még alig tölti be 17-ik évét, máris *Lantvirágok* czim alatt (1840) első versgyüjteményét bocsátja a nyilvánosság elé. Ez a nyilvánosság, egyelőre a legszükebb családi kört jelenté nála, jeléül annak a magába zárkózottságnak, mely gyermekkorától egész lényét jellemezte. Ki veheti rossz néven a szerelmes ifjú első kisérletét; ki ne tudná megbocsátani azt a hiuságot, mely az átérzett dolgok közzétételével bepillantást enged szíve szentélyébe, hol szerelme tiszta eszményének hozza első, szűzies áldozatát? Madáchnál többet jelentett ez a nyilvános vallomás: lemondást első tündérálmáról, szerelméről, mely elé elháríthatatlan akadályok gördültek.

A költő-ifjú lemondással kezdte első nyilvános szerepét, intő jelül a sorstól, hogy boldog szerelem helyett a kesergő szerelem lesz osztályrésze, mint olyannak, a ki elérhetetlen dolgok után vágyik, melyek nyomain a szenvedés martyrkoszorúja vár reá az életben. Első verseit követő költeményeiben a lemondás elegikus megnyugvása szól felénk, míg végre eltemetkezik az első, a legmélyebben érzett bánat, hogy helyet adjon újaknak, nagyobbaknak, az életkedvet feldulóknak.

E fordulat, melyben hatalmas része van úgy a legodaadóbb fiui szeretetnek, mint a szenvedélyeken győzedelmeskedni tudó férfias akaraterőnek, közel viszi őt az élet azon részéhez, melyet drámainak nevezhetünk. A küzdelem, az ember drámai harcza áll

előtte pályája kezdetén s míg mások az ifjuság aranyos napvilágában sütkérezve, csak lyrai hangulatokat ismernek, addig az ő lelkében az élet komoly, tragikus küzdelmei jelennek meg. Saját sorsa, körülményei, az első küzdelem szenvedései, az első lemondás fájdalma, az első győzelem önmagán, gondolatkörét a költészet azon ága felé vonzzák, mely épen ezekből táplálkozik, épen ezeknél nyer alkotásra első ösztönt.

Saját sorsa jegyezte őt el a dráma múzsájának. Reflexiókra hajló költői lelke nem áradozott lyrai hangulatokban már első verseiben sem s midőn első szerelme története az első szerelem tragédiája lett, benne érezte magát abban a küzdelemben, mely az élet drámai harczát jelenti. Első könnyei vitték arra a pályára, melyen legnagyobb drámai költeményében kisírta mind azt a fájdalmat, melyet utolsó, nagy, emberfeletti szenvedése okozott mélyen érző lelkének. Az ő pályája a költő tragédiája azokkal a megható részletekkel, melyekkel csak a kiválasztottakat szokta a sors fölkeresni. Alig hogy elvégezte iskoláit, alig hogy a hivatal nyűgét vette önként vállaira, megkezdte írói működését abban az irányban, a mely élete küzdelmes benső világának a legjobban megfelelt. Az 1843-tól 1848-ig terjedő öt év alatt hat drámát írt a nélkül, hogy erre a benső ösztönön kívül valami külső erőteljesebb ingert is képesek volnánk kimutatni. Valószínű, hogy egyetemi tanulmányai alatt szorgalmas látogatója volt az akkor megnyilt Nemzeti színháznak, de maga ez a még akkor kezdő színészet, az ő kezdetleges műsorával, nem lehetett elhatározó befolyással írói pályájára, sőt inkább e korból határozott lyrai hajlamok nyilvánulnak nála, melyeknek több közük van első szerelmével, mint akár az élet, akár a színpad drámájával. Csak azt tudjuk biztosan, hogy verseket ír * s hogy ezen évek termékei vannak letéve a *Lantvirágok* czímű gyűjteményében. Otthon a megyei központ sokkal jelentéktelenebb színészeti megállóhely, semhogy ebből következtethetnénk azon okokra, a melyek a drámaírás felé vonzották. Első csalódása, lemondása után könyvei közé menekülhetett. Hugóért, úgy látszik, rajongott s nem csoda, ha gyönge drámákat írt az alig 20 éves ifjú, a ki az életet csak könyvekből ismerte s legfeljebb lelki küzdelméből kölcsönözhetett színeket az inkább elgondolt, mint valóban átélt eseményekhez.

* V. ö. *Honművész* 1840. I. 38. sz.

Nem véletlen, hanem életének természetes folyománya, hogy a szomorú véget ért lyrai helyzet az élet drámai oldala felé vonzotta lelkét. Átélte ennek első fájdalmas rohamát s azt hitte, drámát írhat az élet harcza és a dráma alaptörvényeinek ismerete nélkül.

Ifjukori hat drámája közül három csak kéziratban maradt reánk: *Jó név és erény, Csak tréfa, Commodus;* hármat halála után adtak ki: *Mária királyné, Csák végnapjai, Férfi és nő.*

Érdekes, hogy mind a háromban a lemondó szerelem játszik főszerepet: az első indíték, mely belejátszik Madách ifjú életébe. Máriának le kell mondania Forgáchról, mert szivök közé a trón tolakodott; Margitnak le kell mondania Károlyról, mert nagyravágyása erősebb szerelménél; *Csák*ban Erzsébet szerelme a meghalt Omodéhoz annál meghatóbb, mert szívét erős zár alatt kell tartania az azt ostromló másik Omodé előtt; Dejaneira lemondása a legelegikusabb, mert évei figyelmeztetik őt arra, hogy ne csodálja, ha Hercules a bájos Jole szerelmében keres új ingert, új kielégítést. Önmagát ismétli a főindíték Madách drámáiban, bizonyítva, hogy az életet csak ezen egy fájdalmas oldaláról ismerte. A mi cselekvény ezen első darabjaiban, az nem maga az élet, hanem az olvasottak hatása. Nem is drámák, hanem elbeszélések, bár lehetetlen el nem ismernünk, hogy Madách nem kerüli ki az összeütközések rajzát, csakhogy nem ismerte sem a dráma törvényeit, sem a színpad világát, sem magát az életet. Miért csodáljuk, hogy nem tudott színpadilag megálló drámát írni?

Minél közelébb jut az élethez, annál ügyesebb kezd lenni. *Mózese* jobb dráma az előzőknél, de a színszerűség teljes ismeretlenségével homlokán; *Civilizatora* ügyes satirai kép, de nagyon vázlatos. Mindakettőn azonban nagyon megérzik még a viszonyokat elkeseredett hangulatban szemlélő író, kinek csak meg kell nyugodnia, hogy maradandót alkothasson.

Az első hat ifjúkori és e két utóbbi dráma közé nagy esemény esik, mely az őrület és elfásultság közt hányta soká Madách lelkét. Amattól az anyai szeretet, emettől bölcselő lelke mentette meg iszonyú küzdelem árán, mely végre is erejét fölemésztve, kora sírba dönté kifáradt testét.

A női nem iránt, mint láttuk, korán nyilvánult szivében a fogékonyság. Maga énekli ez első szenvedélyt egy későbbi keletű költeményében: *Boldogság és szenvedély*, midőn azt írja magáról:

Nem vagyok már a ki hajdanában
Szirt-éleknek zúgó csermelye,
Melyben forrongó, de vad erő van
S útját megdöbbentve futja le;

s hogy a szenvedélyek emez egetverő korszakában tűzvész volt szerelme:

Mely dühöngve nyargal házakon
És előtte fény, utána romlás,
Visszarettent, 's mégis vonva von.

E lázas érzelmek közepett a kényszerű lemondás lép elébe könyörtelen követelésével. Azt hiszi magáról, hogy «*már* ismeri a világot».

Örvénye nyel, nem ad ki boldogságot. (Elváláskor.)

Pedig csak nagyon is egyik oldaláról találta megismerni, midőn a kötelességérzet erősebb szívünkben a szenvedélynél. Amaz a való viszonyokban leli gyökerét, ez csak az ábrándvilág merész hajósa. Úgy érzi magát, mint a száműzött Ádám,

Kinek az édent önkeze bezárá. (Önvád.)

És ez az első szerelem mint tündérálom foszlik szét, melynek emléke édes s csupán költői tartalma maradandó.

A sztregovai magányt ez a szent emlék teszi kedvessé. A társaságot kerülő ifjúnak már van egy képzelt nagy sebe, melyet könnyeivel kell gyógyítani; van egy kitörölhetlennek látszó emléke, mely el fogja őt kisérni a sír széléig. Madách első szerelme olyan, hogy költői lelkét egészen fölkavarja. Nem is hiszi, hogy ezt a zivatart valaha lecsillapíthatná s ime új szerelem napja tünik fel a láthatáron, mely nemcsak lecsitítja a fölvert hullámokat, de kedélye sima tükrében aranyos pompában ragyog. A *Vadrózsák*ban az igaz szerelem hangja szólal meg. A hang ugyan itt-ott Heinére, Petőfire emlékeztet, de emlékeztet arra a mély érzelemre is, mely Madáchnak sajátja. Erzsijét oltárképül helyezte szívébe, hová kívüle senkit sem bocsát. Még a csalódás fájdalma is fölsír szívében:

. . . . hogyha elhagynád e szívet,
Borzadok mi űr maradna ott,
Isten- s emberektől elhagyottan,
Mint egyházból elpusztult romok . . . .

Ez a sztregovai magány mély szerelme, mely egész életére elhatározó befolyással van. Mintha minden régi, figyelmeztető fájó emlékkel szakítani akarna, Csesztvére vonul, hogy ott mindenkitől elkülönítve alkossa meg családi boldogságát. A fölény érzetével danolja:

Lám, mivé lett — kisded jóltevő tűz,
Mely a szentelt házoltáron ég,
Biztosan melenget 's együvé fűz
Kis körében csendes házi bék'! (Bold. és szenv.)

Valóban idylli boldogságot élnek át itt ketten abban a csendes, szerény házikóban, ott az ákáczok titkos rejtekében. Küszöbét csak a jó pajtás lépi át és ünnepet hoz a háznak, mert csupán szívességet keres s kedvét leli mindenben. A cseléd is danolva végzi házi munkáját és ez a megelégedés a házi gazda diadala, tiszta boldogsága. A kis lak környéke is oly kedves. A hegy lábánál forrás bugyog elő és sietős hullámai édes dalt susognak a bükk borongó lombjai alatt. Mily öröm szép nyári estéken oda kijárni; a rét illatárja ott van a vándorok nyomában s midőn leszállt az alkony, a dombélen álló vén templom harangja bevegyül az elhaló zsibongásba, nyugalomra intve az elfáradt munkást. Ezt a harangszót sokszor tán egyedül leste a birtok ura, visszaemlékezve hogy:

Egykor e harang szavából
Csak gyönyört értettem én,
Mert tudám, hogy várakozva
Hő kebel dobog felém. (Harangszó.)

De ez az emlék nem bontja meg az idylli boldogságot. Férj és nő együtt élvezik a falusiak nyáréji dalát, vidor tánczát. Együtt távoznak hazafelé s oldalpillantást vetnek a hold fényében ezüstöző temetőre, hallgatva a szerelmes legények tilinkóját, megbámulva a szentjános-bogarak villogó fényét. Megmászszák még a környék legmagasabb dombját is, honnan a szem széles földet barangol be és a «gondolat mint sas repül fölötte» s a tündéri képen elmerengve térnek haza. Az éj árnya lassan elborít mindent s a feltünő csillagok közül mindegyikök választ egyet s midőn a kert kapujához értek, minden elnémult, csupán a pásztor nótája kísérte el őket odáig . . .

Mennyi báj e földi boldogságban, mily mély érzelem kell mindezek élvezetéhez s mily érző a szív, melynek teljesen elég egy

nő, egy rokonérző kebel, kiért le tud mondani az élet zajos örömeiről. A családi szövetség kiállotta a hét tél, hét nyár tűzpróbáját s úgy látszott, hogy a csesztvei magány feledtetni fogja a testi szenvedéseket, miket a kór mért MADÁCH szervezetére és a lelkieket miket a honfifájdalom vert szívén. A válóponthoz ért élete, midőn váratlan esemény kiragadja családja köréből, hogy aztán soha többé viszont ne láthassa azt a kétségbeesés érzelmei nélkül; hogy midőn oda újból visszatér, csak romokat találjon, melyeket emberkéz soha többé helyre nem állíthat.

Boldogsága 1845 nyarától 1852 nyaráig tartott; fogsága 1853 nyara derekáig. De a mi ez egy év alatt történt, annak fájdalma foszlányokká tépte az első hét év minden boldog emlékét. Nem a honfiszív keserve nyűgzé le. Ehhez sokkal több erőt tapasztalt magában, mint csak sejthette volna

Jó természet, melylyel istenem megáldott,
Most a próba napján emberül megállott;
A ki a világot mosolyogva néztem,
Meg nem törve várok hosszú türelemben
Van szüksége szűmnek nem csekély erőre. (Fogságomból.)

Azt az oltárt becstelenítették meg, melyet szivében nejének állított. Megérte, a mi eddig csak sejtelemként élt benne: szivében betölthetetlen űr keletkezett; olyanná lett az, mint «Istentől, emberektől elhagyatott, romokban heverő egyház».

Ime az első benyomások: a 11 éves gyermek elveszti atyját* s anyai felügyelet alatt éli át ifjúsága első éveit *(A hűtelen)*; az első boldogtalan szerelem, melynek önvádja soká nem hagyja el szivét; betegsége, kényszerű tétlensége akkor, midőn ifjú és vén fegyvert fog a veszendő hazáért; a legszentebb ügy bukása, elfogatása, börtönbe vettetése és családi boldogságának tönkretétele. Midőn fogságából kiszabadul, vészes sejtelem lepi meg s a helyett, hogy sietne haza felé, megáll úgyszólván a küszöb előtt s így tanakodik zajgó lelkével:

Itten állok végre 's félve félek
Fellebbenteni a kárpitot,
Míg mindnyájatokat átölellek
S egy csók mindent magyarázni fog. (u. a.)

* Atya, «ez igen érdemes és munkás hazafi» — mint a *Kurir* írta 1834. I. 40. — «mell-vízkórban» halt meg.

Beteggé tették lelkét az átélt méltatlan szenvedések, testét a régi kór, mit titkolódzva rejtegetett. A sejtelem határozott alakot ölt nála; divinátióval előre érzi, hogy a legnagyobb csapás most következik, mely halálos sebet fog ejteni rajta. És nem rosszul sejtett. Otthon földult családi fészket talált, mindent, de mindent romokban, s hogy e kétségbeejtő helyzetben nem rázta le magáról az élet terhét, azt csak az anyai szeretetnek köszönhetjük, melynek sikerült visszatartani őt a gyors haláltól, de nem attól, hogy szótlanul, némán, lassan hullassa el minden csepp vérét, míg a sír megadja rég óhajtott nyugalmát. Beteljesedett rajta, a mit a *Vadrózsák*ban danolt, nem is sejtve, hogy önmagán fogja állítását az élet egykor igazolni:

Kis sebet könnyű elrejtenünk, de
A nagyot, ha elrejted, megöl. (23.)

És tovább egy évtizednél vitte súlyos keresztjét szótlanul mint valami martyr; könnytelenül mint az askéta; fölemelt fővel, mint hős. Kerülte a panaszt és gyáva könnyeket. Félt a részvéttől és a kinevetéstől. Hideg közönyt mutatott a saját sorsa iránt s ott haldokolt szerettei közt. Mily férfibüszkeség van e soraiban:

Kínjára is még büszke kebelem,
Azért ne szánjon soha senki sem.
Ha elbirom, mit a sors rám vetett,
Nem kell, hogy más sajnáljon engemet;
Ha nem birom, ha vesztek a csatán,
Ne tudja azt is senki, hogy bukám.
(Jaj, csak panaszt ne.)

Az 1853-tól 1857-ig terjedő négy év a panasztalan szenvedés kora volt. Alkotásra még nem jutott idő, hangulat s a mi e korból reánk maradt, nem több, mint egy kijavított ifjúkori dráma és néhány költemény, melyet asztalfiókja számára írt. Bánata sokkal ifjabb, sebe sokkal mélyebb, érzékenysége sokkal megrázóbb erővel ható, semhogy abból dalforrás fakadhatott volna. Maga is kifejezést ad e tétlen magábamélyedésnek, midőn barátjának igy ir: (1855) «minden szenvedély, minden érzés, minden ideál *csak akkor lesz műtárgyi, mikor megszünt szenvedély, érzés, ideál lenni*, mikor mint a tudós orvos, sajnálat, részvét nélkül bonczkés alá veszszük azokat». (III. 476.) Az egyéni fájdalom a helyett, hogy

megenyhült volna, elmérgesedett s lelke közel volt ahhoz, hogy a pessimismus fertőjében tönkre menjen s az egyes iránti gyűlöletet világgyűlöletté engedje hatalmasodni. Előtte a világ «őrülésig bús, míg aztán nevetséges lesz». Azt hiszi, hogy az első szakaszon átesett s most meg a szíve majd hogy elvész a kaczagásban. Nem hisz már abban, hogy az Istenségnek komoly czéljai voltak a világgal:

Tréfának nézi Isten ezt a földet,
Tréfának ember, a mit rajt' mível
Különben a szép mindenség köréből régen
Rég mint fekélyt úgy lökte volna el.
(Szontagh P. barátomhoz.)

Gúnynyal illet már mindent. A szent ügy sem szent előtte, mert ha ihletett beszédre lelkesült csapat gyűl a zászló alá, oh kaczagásra méltó dolog, «a zászló csak vastag ámítás! Néhány ifjúé csak a lelkesülés, a többinek érdeke más és más». Midőn Mária nővére sorsát panaszolja, kinek férje «orgyilkot nyert hálaszó helyett», a legnagyobb népgyűlölet szállja meg lelkét:

Nehéz lehet embernek lenni, hogy
Csak egy kettő van milliók helyett.
De még nehezb embernek lenni, hogy
Ne szállja meg lelkünk népgyűlölet.
. . . . . .
A nép hadd tűrjön, hogyha oly silány.
(Mária testv. eml.)

A «*Halál költészetében*» ezt a korcs életet csak megvetésre tartja méltónak:

Mit is szülhetne nagyszerűt, költőit
Az élet? Költőietlen korcs maga,
Kalmár lelkének bélyegét hordozza
Átok gyanánt minden, mit alkota.

Pessimismusa behatol a családi szentélybe is s az a férj, a ki előbb az *Otthonban* gyermekére tekintve, benne megifjodott világát látja; a kinél még a könnyet is nem a bú, hanem a költészet fakasztja, «merengve a múlt idők körül», az a hizelgő gyermekre most azt mondja, hogyha a természet eme szavára keblünkben tiszta kéjsugár fakad föl, kaczagjunk, hisz tudnunk kellene: «vagy csinyt tett, vagy játékot vár». De még a haldokló megtérése őszin-

teségében sem hisz többé. Azért tér meg a bűnös, hogy a mennyet is megcsalhassa, azt hivén, hogy önmagát tisztára mosni, «egy percznek vezeklése már elég». Jaj annak, a ki ez életet komolyan veszi:

Kaczagj velem, míg a sok kaczagásban
Szíved kigyógyul, avagy megreped!

És ez a levél, mely oly érdekes világot vet Madách meghasonlott lelkére, egy más tekintetben is jellemző írói pályájára, melyen, úgyszólván, az elkeseredett hangulat tetőpontját jelenti. Madách később megbánta, hogy ezt a levelet elküldte barátjának s sajátkezüleg írta annak végére: «Miért nem tartám azt meg magamnak?» De aztán hozzáteszi, mintha azt mondaná, az igazi férfiúnak még ez a méreg sem árthat: «Eh mit! E méreg igazság, ha tragœdia is, s az emberi természet soha sem tagadta meg magát és Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanazon gyarló féreg marad, a még gyarlóbb Évával oldalán».

Ime az általánosított gyarlóság, a velünk született tökéletlenség, mely menti hibáinkat, menti Ádámét, menti Éváét. Ez az első tiszta akkord abban a nagy disharmóniában, mely ott zsongott évek óta Madách lelkében. Az egyes bűnét már hajlandó megbocsátani, hisz az a nem gyarlósága; — éltünk nagy tragédia, melynek inkább szenvedő, mint cselekvő szereplője az ember, a gyarló Ádám és még gyarlóbb Évája. A megbocsátás első szelid szózatja nyilvánul e sorokban, mely végül a megtisztult fájdalom hangján azt mondatja vele a nőről:

a jó sajátja,
Míg bűne a koré, mely szülte őt!

Madách szerencsésen átélte kétségbeesése delelő pontját. Elért a legmagasabb tetőre, honnan már csak az örvény tátongott előtte, mint Ádámja előtt.

Egy ugrás, mint utolsó fölvonás ....
S azt mondom, vége a komédiának.

De miként Ádámját az apaság tudata tartja vissza az elbukástól: úgy Madáchot is a megmaradt család tarthatta vissza az örvénytől. Egy eszme villant meg agyában ... és ez őt sem hagyta

elveszni, sőt mind jobban elvonta lelkét a halál gondolatától. Megtalálta a vigasztalást a költői gondolatban s most már győzni is tudott költészetével fájdalmán. Az *Életbölcseség*ben énekelte, hogy boldog az, a ki megbékélve a világgal tovább ragyog s nem gondol a mocsárral; ki tűr, remél, vár, sem angyalt, sem ördögöt nem keres, ki csillag helyett beéri jó parázszsal. Csontvázzá lesz minden gyönyör, ha azt hideg kebellel végig bonczoljuk;

Boldog, ki megbékélve végzetével
Élvezni tud a percz költészetével.

Madách végre megtalálta a megváltó hangulatot, a philosophiai megnyugvást a végzetben; megtalálta a költészetben azt a hatalmas erőt, mely kiragadta őt fásult egykedvüségéből, férfiatlan magaelhagyásából, iránytalan tévelygéséből. Az *Ember tragoediájá*nak eszméje fölvillant agyában s most már csak meg kellett tisztulnia e gondolatnak, egységes egészszé tömörülnie, hogy megszülessék az a költeménye, mely a vigasztalannak látszó emberi sorsban megmutatta a megváltó Isteneszmét, mely a küzdő embert bizalomra inti s támogatása biztosításában a kétségbeeséstől megóvni kész.

És ha kisebb költeményeit — főleg az elbeszélőket — tekintjük, lehetetlen észre nem vennünk, hogy Madách lelkében erős nyomokat hagyott amaz első röpke gondolat s mielőtt tragédiája megcomponálásához fogott, annak egyes eszméit kisebb költeményekben kezdte feldolgozni.

Úgy látszik, legkedvesebb olvasmányai közé a biblia tartozhatott: emez örök, kiapadhatatlan tiszta forrása a vigasztalásnak. Belőle meríti *Az első halott* tárgyát, mely Kain és Ábel történetét adja elő megható bensőséggel. Ő már Ábel mellé odaképzeli az első hű feleséget, Zenőt, a ki azt hiszi, hogy megölt férje csupán alszik. Hiába várja ébredését. Midőn a tél beáll, azt hiszi, hogyha a természet újra ébred, véle hive is mosolyogva fogja felnyitni szemeit. S aztán jön a tavasz, ragyogva néz le a nap s Zenő ott ül még mindig kedves alvója mellett «mosolygó könnyes szemekkel»,

Ámde várni, várni még sem ún el.

És e fájdalmas helyzetet összefoglaló keretbe szedi s a mé-

lyen érző philosophus általánosítani tudó erejével az első tragédiává alkotja, melyből a vigasztaló eszmét sem hagyja ki:

Fagylaló ész, férfi vizsga keble
Volt, mely az embert sírjába tette,
Érző szív és nő hivő szavára
Szállott lelkünk örökös honába.

Kainban látja az első kételkedő embert, a ki haragszik Istenére, miért hagyta őt lélekkel születni és boszúra gerjed, hogy míg a hódoló Ábel oltárát a villám meggyujtotta, addig őt, a kételkedőt, ez az égi tűz leteríti. A fönhéjázó ember vakságával kiált Istenéhez:

Jó, ha elhagysz, én is elfeledlek . . .

és testvérét, az Isten kedvenczét, égő hasábbal lesujtja. És Kain a testvér-vérben a Halált látja megszületni,

Hogy míg éri végtelent a vég
Minden élet csak neki szülessék.

Kain meglepetve nézi holt testvére arczán a túlvilági nyugalmat és megdöbben tőle. Úgy látja, hogy meghalni jó s csupán az érzi kínját, ki a holtat túléli. És e kétségbeeséshez jól illik Zenő szent nyugalma, ki friss füzért tesz alvónak hitt férje homlokára s legyezgeti őt, hogy álma könnyebb legyen. És ez a boldog nemtudás kétségbe ejti a vad Kaint, a ki szivéhez kap, fut lankadatlan, messze pusztaságba.

S a halál meg mindenütt nyomába.

Valóban mesterileg megalkotott költemény ez az első tragédia története, eszmei magaslatra emelve a tanulság útján, melylyel írója kiséri.

Madách lelke a Genezis könyvéből — nem a paradicsomi boldogságot látja meg, hanem az első tragédiát, hol a kételkedő ember gonoszsága mellett nem hagyja észrevétlenül az érző, a hivő nőt — ezt az igazán szebbik, jobbik felét az emberi nemnek. A Genezis könyvéből még egy más szomorú történetet is merít: *Sodoma sorsáét és Loth nejének haláláét.* Nem oly szép, mint amaz, de a gondolat igazán költői, hogy Loth neje, sorsát tudva néz vissza férje tilalma ellenére. Ha szűk köre, kis háza és kis kertje elvész a viharban, ha dalos kis fecskéje sem szabadul meg,

minek éljen tovább ő is? Mintha azt akarná mondani, a nő sorsa családi köréhez van fűzve s ha az elpusztúl, veszszen el maga a nő is. Ime az *Ember tragoediája*beli nő: «Nő-hivatása egyszerű körében». A férfié az élet gondja, ő éljen, szenvedjen, mint igaz próféta! Itt is általánosítja Madách a gondolatot, a képet, mely előadásában egészen új tartalmat nyer.

Igen jellemző költemény *A nő teremtetése*, mely ezt az eseményt a bibliai felfogástól teljesen eltérőleg adja elő s úgyszólván, egyik előtanulmánya az *Ember tragoediája*beli Évához. A szerelem a teremtés legidősebb leánya s legnagyobb fejedelme, kinek trónja ott állott már Jehováé mellett, még millió világaink meg sem születtek. Mindenki meghódolt s még Luczifer is térdet-fejet hajtott előtte, a ki magának Jehovának is csak daczolva hódolt meg. Hajna volt szerelme imája s egyéb reménye nincs is a szellem-világnak. És ekkor Jehovának az a pajkos gondolat ötlött eszébe, hogy földünket megalkossa. Szellemeivel közösen alkotja meg s így születik meg a sugár s az árny; a virág és a féreg a virágban; a dalos madár, a játszi pillangó, a kietlen puszta és a lánggyomrú bércz. Jehova megalkotja önképére a férfit is:

Mint bábot készítünk a gyermek-színpadra,
Melyen olyan furcsa méltósággal játszik,
Szem elől elrejtett sodronyán vontatva.

Luczifer Jehovával együtt akarja kormányozni a közösen alkotott világot, de ezt a jogot Jehova magának tartja meg, mert hisz ő teremté a földnek királyát, az embert. Az első meghódolók közt volna Hajna s az első békétlen, Luczifer, ki a hűséget büszkén megtagadja. A harcz kezdetét veszi. Jehovának csak egy vágya van, hogy Luczifert megnyerhesse és békedíjul fölajánlja neki Hajna kezét. De Luczifer nem akarja önbecse érzetét ily gyáván feláldozni és visszautasítja a kecsegtető ajánlatot. Daczosan szól oda Jehovához:

Birok én alkotni még egy új világot
S Hajna lesz világom áldó istensége,
Vagy birom tiédet, Jehovah, megrázni
És ismét csak Hajna lesz kegyelmem bére!

A harcz tovább foly és Luczifer legyőzésével végződik, «itt is a vesztő lett a vétkes s a győző lett az érdem koszorúja». Luczifer elbujdosik s megveti az önként hódoltak boldog sorsát.

Mindent elfeledett, csak Hajnáját nem. Megvárja, míg az éj eljön gyászos holló-szárnyával s odalopódzik a menny ajtajához, hogy még egyszer Hajna szemei közé tekinthessen, még egy pillantást vessen régi elveszett boldogságára. És Hajna ott áll a menny ajtajában, búsan elmerülve a vak éjbe. Száműzött hive sorsát forgatja agyában, nagyszerű bukását, forró szerelmét. «Luczifer átfogta, csókot égetett rá, — S ő nem tudta, álma folytatása-é ez, — Vagy való? azt érzé csak rengő kebellel — Hogy bár fájt, mit érzett, még is olyan édes». Luczifer csókja megfertőztette Hajnát s midőn karjai közt fölébredt, az égből száműzték a földre, hol rá nézve többé bocsánat és üdv nem létezett. Míg Hajnát ez a csók megfertőztette, Luczifert megszentelte annyira, hogy pártos társai többé nem fogadják maguk közé. Az égből kitagadva, a pokolba vissza nem fogadva, közömbös térre, a földre jutnak.

Ez ölelés, e csók gyümölcse lányka lett, az ördög és angyal leánya s midőn a világra jött, szülői elvitték őt és letették Ádám vágyteljes karjai közé. S midőn Ádám fölébredt, titkos vágy vonzá a leányhoz, kiről azt hitte, hogy oldalából keletkezék, nem is sejtve származását, nem tudva azt, hogy

> Lőn kínúl és üdvül a leány teremtve.

Igy teljesedett be a dölyfös Luczifer fenyegetése a békülést ajánló Jehovával szemben, mert

> Luczifer a zord, és szende Hajna
> Csakugyan világot alkotott magának;
> Mert mióta nő van, áldást, átkot szórva
> Az emberi szívben folyvást uralkodnak.

Ez az *Ember tragoediája* Évája azon két véglet közt, melyet a testét felajánló forradalmi fúria és az a másik képvisel, a ki ihletszerűen mondja:

> E földre csak mosolyom hoz gyönyört.

Így alkotja meg Éváját, kinek együtt kell küzdenie Ádámja oldalán az élet harczát.

Az *Éjféli gondolatok*ban a történet könyve áll előtte nyitva s annak csak vértől ázott lapjait veszi észre: a keresztre feszített Megváltót és mellette a kérkedő bűnt, melynek vesszejét «csók-

dosni dűl» a nép. Az ember küzdelmének tragikuma szólal meg e keserű sorokban:

Ez tehát a büszke ember története!
Lelkem elszorúl, hogy mért is küzd hiába?
Mért imád erényt, mit csak kaczag az ég is,
Míg a bűnt hű társa, a pokol, fentartja!

Halványan rezgő mécsese mellett nem a maga, de a küzdő ember nyomorú sorsa jut eszébe. Brutus bukása ötlik szemébe s fájva panaszolja, hogy száz rabló lép előbb a trónra, míg egy Brutus jő és megbukik harczában. A véletlen gonosz játéka az ember és

öntudat nélkül
Csak az örökös sors nagy czélját végzi.

És ha van élet a túlvilágon, hová a lélek elszáll, itt hagyva salakját, hisz akkor dőreség minden küzdés a magasra; bojtorján nő a hős felett s míg emlékköve daczol az idővel, már a kőnek hősét rég elfeledték. Ez az egyszerű vázlat is mily hatalmas képpé vált Miltiades bukásának későbbi leírásában!

A *Mária testvérem emlékezete* czímű költeményben más formában is megvan a Miltiades sorsát jellemző helyzet

a ki még csatáz
A nép javáért, milyen esztelen!
Igen, mert már bilincs van sütve a
Nép bölcseire, sorsa szolgaság,
Az egyesért van csak teremtve is,
Ki önhittel görbedt nyakára hág.
Az él csupán, utánna milliók
Csak az egyes értékét növelik . . .

A tartalom mind határozottabb formákat ölt lelkében. Megalkotá Éváját s nyugodt lélekkel tekinti gyarló Ádámja bús történetét. A történelem lapjairól kiválogatja magának az ember küzdelmét jellemző lapokat. Még csak a kedélyi nyugalom van hátra, hogy «műtárgyi» legyen nála szenvedély, érzés, eszmény. Nemsokára ez is lelkébe veszi magát és bátran énekli

Lelkemben elvonúlt már a vihar,
Nyugodt vagyok megint, mint hajdanában . . .
. . . . . .
Csak az ujonnan ásott sír kopár,
Később virágok teremnek felette . . . (247.)

És beülteti sírját a költészet legszebb virágaival s megalkotja a szíve vérével írott történetet, az *Ember tragoediáját*. Legjobb barátjainak egyike írja, hogy az *Ember tragoediája* «Madách lelkének ama hitvallomása, melyet benne a contemplatio, élete folyamán kifejtett, a csapások alatt megrendült, s már-már pessimismusra hajló, de a megbocsátó nemes szellem visszanyert nyugalmában kiengesztelődött s a költészet sugaraitól átragyogott bölcsészet érlelt meg». Lelkének valóban kényszerű kifolyása, mely nagy példányok nélkül is megszületett volna.

A dolog természetéből folyólag az eszmének sokáig kellett benne érlelődnie s míg végső alakját megnyerte, sokféle átalakulást kellett megérnie. Azon följegyzése, «kezdtem 1859 február 17-én, végeztem 1860 márczius 26-án», csak a legvégül megállapodott szövegre vonatkozhatik, úgy, a mint a költemény mai formájában áll előttünk. Első terve, mint barátja emlékezéséből tudjuk, elütő volt az előttünk lévő kész szövegtől. Sötét színezetű, pessimistikus költeménynek volt legelőbb is tervezve: derület, vigasztaló eszme nélküli tartalommal. Az embert tragikailag nyomorult végzetében akarta festeni, vágyakkal, törekvésekkel lelkében, de mindig hajótörést szenvedve; képzelt szabad akaratával, nagyságával és dicsőségével az élet sarában fetrengve. Meg voltak már ebben a keretben is a későbbinek főbb szereplői, ott is Ádám ős typusának képviselői gyanánt, de a miként lelkének borúja tisztult s a philosophia és megnyugvás kezdett abban állandó tanyát ütni: úgy változott meg a költemény pessimistikus borulata is, hogy helyet adjon a kiengesztelődésnek, az Isten-eszmében való megnyugtató hitnek. És a mint hogy nő volt az, a ki megzavarta kedélye egyensulyát, úgy annak helyreállításában ismét csak a nőnek volt a legnagyobb része. A mit a hitves vétett, azt helyrehozta az anya; az anyai szeretet mély tüze megtisztította salakjától azt a gondolatot, mely az egyes vétket általánosítani akarván, az egész nemre vitte át. Már nem az a gondolat uralkodik lelkében, hogy

Csak addig jó a nő, míg azt se tudja,
Hogy roszszá is lehet, ha úgy akar;

a gyönge, a támogatásra szoruló nő képe lebeg előtte ama másik gondolatban:

Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.

A bukást megbocsátotta, már menteni is tudta, csupán feledni nem volt képes. Amaz megteremtette a kellő műtárgyi hangulatot, emez életteljes szineket kölcsönzött az elvont tárgyú képek rajzához. Így vett részt a tragédia megalkotásában szív és agy; az átélt dolgokról a bölcselkedő ész; s csak így volt lehetséges, hogy az egyéni fájdalom színt és melegséget kölcsönözzön oly tragédiának, mely első sorban nem látszik egyébnek a történet kiválasztott anyaga önkényes csoportosításánál.

II.

Politikai helyzet. — Bizalom a jövőben. — *Az ember tragoediája* bemutatása. — Első ismertetői: Szász Károly és Erdélyi János. — A költő levele. — Az eredeti conceptió átalakulása. — A hangulat az Ember tragœdiájában. — Luczifer szerepe. — A küzdő Ádám. — A tragicum Ádám sorsában. — Az első három és az utolsó szín kapcsolata. — Az alkotás művészete az egyes képekben. — A képek természetes átmenetei. — Ádám és Éva küzdelme az élet harczában. — Tudatosság és psychologiai mélység az egyes képekben. — A kétségbeejtés szándoka Luczifer tetteiben. — A női eszmény Ádám oldala mellett. — A megtisztulás folyamata Ádám lelkében. — Rokon vonások családi tragœdiájával. — Az álomkép szerepe Ádám álmában. — A mult és jövő gondolatának találkozása. — A megsemmisülés gondolata. — A vigasztaló eszme és Luczifer végső erőmegfeszítése. — Ádám ébredése. — Éva miként szerepel az álomban? — Ingadozások a compositióban. — Luczifer bukása és Ádám kilátásai. — *Az ember tragoediája* világirodalmi jelentősége.

Midőn az *Ember tragœdiája* készen állott, a magyar államélet nagy politikai bizonytalanság és még nagyobb társadalmi zavar közt ingadozott. Az irodalmat néhány el nem csüggedt költői lélek képviselte, irodalmi központ, irodalmi közélet nélkül. A Kazinczy-ünnepélyek nagy tüntetésekké váltak s forduló pontját jelentették annak a tíz évig tartó rettenetes csendnek, mely vaskényszerével csaknem megtörte a nemzet ellenálló képességét. A multból merítve hitet, reményt a jövőbe, széttépte bilincseit, büszkén mondhatá költőjével «annyi villám nem sujthatá le a magyart, velünk az Ég kegyelme»....

Élünk, élünk .... 's milljók remélnek. (Tompa, Kazinczy.)

Madáchban is a bizalom kerekedett felül s ő, ki gúnyját szórta a szolgaságra méltó népre, a remény hangján énekelte:

Az ősi bűn küldött ránk sujtoló kart,
A láncz helyét csak szent vér mossa le;
Hogy a jobb gyermek győzzön, Mózes elhalt
A pusztában 's egy nemzedék vele.
Nem féltelek hazám!

Ez a jövőbe vetett bizalom bátorította meg nyugvó lelkét s ott állott lelkesítő géniusként mögötte, midőn legnagyobb művét megalkotá.

Még ha van is irodalmi élet, Madách, természetéből folyólag távol marad attól, a mint hogy költeményeit is csupán asztalfiókja számára irogatta, inkább költői megkönnyebülésből, mint a nyilvános szereplésre számítással.

Az újra éledő politikai élet azonban őt is kiragadta sztregovai magányából, hogy visszaadja nemcsak a közszereplésnek, de az irodalomnak is, melynek eddig inkább titkos, mint szereplő munkása volt. Képviselőnek választották az 1861-iki országgyülésre, osztatlan bizalommal, a mi szintén csak emelőleg hathatott lelkére. Első beszédével [A felirat vagy határozat kérdésében] nemcsak politikai éleslátása, nemcsak törhetlen függetlenségi érzülete keltett általános bámulatot. A beszéd költői lendülete, eszmegazdagsága és szónoki emelkedettsége, egyszerre országos hirűvé tették nevét, melyet eddig csak szűk baráti körben ismertek igazán nagynak.

E váratlan hatásra önbizalma visszatért; a férfias bátorság erőtt vett a szerénykedés bátortalanságán s most már arra a költeményre is gondolni mert, melyet eddig titkolódzva rejtegetett, de magával hozott, hogy alkalmilag mások véleményét kérje ki felőle.

Hű Achatese tanácsára elküldötte egyik képviselő társával ahhoz a magyar költőhöz, kinek ízlésében, pártatlanságában legkevesebb oka volt kételkednie s kinek biztatása többet jelentene mások magasztalásánál, kedvezőtlen itélete pedig a legilletékesebb figyelmeztetés arra, hogy tegye le a tollat, hagyjon fel a sikertelen kisérletezésekkel. Elhatározta, ha Arany itélete kedvezőtlen, tűzbe dobja kéziratát s «Ádám utolsó álmát a purgatorium lángjai közt álmodta volna végig.» Nem ez következett be. A legnagyobb magyar költő növekvő elragadtatással olvasta e művet s sietett megírni a birtokára távozott szerény költőtársnak, hogy müve «úgy conceptióban, mint compositióban igen jeles mű.» A verselésben, a nyelvben talált ugyan némi nehézséget s főleg a lyrai részletekről jegyezte meg, hogy azok «nem eléggé zengők.» Csekély külsimítás után szerinte méltó lesz arra, hogy irodalmunk legjelesebb termékei között foglaljon helyet.

Madách egyszerre ott állott hazánk legelső költői közt s a

miért mások évekig küzdenek: az elismerés koszorúját osztatlan lelkesedéssel tették homlokára. Az *Ember tragœdiája* az első magyar drámai költemény, melyet rövid időre megjelenése után a haza határain túl is nagy elismeréssel fogadtak s azóta értéke, súlya folyton növekedett nemcsak itthon, de a külföldön is.

Első ismertetői, birálói nálunk Szász Károly [*Szépirodalmi Figyelő* 1862.] és Erdélyi János [*Magyarország* 1862.] voltak és azon 30 év óta, mely e birálatoktól számítva eltelt, nincs egy nagyobb tanulmány, mely ezeket ítéletben, súlyban megközelítené, mintha csak élvezni és nem birálni akarnók, vagy mintha ránk nézve elvesztvén az újság ingerét, ideje volna napi rendre térni fölötte. A 70-es években Greguss Ágost tartott fölolvasást a nőképző egyletben ily czímen «A nő Madách tragœdiájában» (1871. *Tanulmányok* első kötete) és Alexander Bernát írt a *Reform* táczájában Madách művéről; újabban Palágyi Menyhért hozta tisztába a személyes vonatkozású részleteket azon kiadatlan levelek alapján, melyeket a költő családja bocsátott rendelkezésére. Ha még nehány iskolás ízű értekezést említünk meg, kimerítettük az *Ember tragœdiája* irodalmát, mely sokkal kisebb, mint megilletné.*

Első műbirálói Szász Károly és Erdélyi János** az ítélethozatalnál a két véglet közt mozognak. Szász Károlyt a költői részletek, a philosophiai mélység, a compositio hatalmassága ragadják el s bár bevallja, hogy Madách gyönge szárnyalású képzelő ereje nem ragadja lelkét költői régiókba, pótolja ennek hiányát, a mint csak pótolható, a gondolatokban szétáradó lélek ereje; az eszmei tartalom; a mélyen érző szív hamisítatlan költészete, mely nem engedi rideg abstractióvá fajúlni az inkább philosophiai, mint költői gondolatot. Erdélyinek különösen az nem tetszett, hogy bár Szász Károly elismeri a conceptió nem eredeti voltát, sőt rámutat arra az alapeszmére, mely e mű megszületésére

* Lásd Morvay Győző *Magyarázó tanulmányát az Ember tragoediájához*, mely e mű irodalmával is behatóan foglalkozik 202—256 l.

** Szász Károly hosszabb tanulmányát l. a *Szépirod. Figyelő*ben, Erdélyi czikkét a *Magyarország* 1862. évfolyamában és újabban kiadva a *Pályák és Pálmák* cz. kötetben. Budapest, 1886. 440—487. l. Az első külön lenyomatban megjelent újabban az *Egyetemes Könyvtár* cz. vállalatban. Győr, 1889. k. 8r. 82 l.

elhatározó befolyással volt, mégis összehasonlítja Madách és Goethe költeményét s egyenlő talajra állítja mind a kettőt. Szász véleménye tán mégsem oly hibás, mint Erdélyié, a ki viszont az *Ember tragœdiája* czélzatát érti félre. Szerinte e tragœdia «oly mysteriumon alapszik, melyben az emberi tudás, ha nem fölösleges, de nem is szükséges; az erény lehető, a küzdés mindennapi, az esendőség rendszerinti». Ez a pessimismus nincs benne Madách költeményében s Arany védelmezte meg Madáchot, midőn az székfoglaló értekezését megtartván, így szólt bemutató beszédében:

«Ha az egészet tekintjük, lehetetlen abból a pessimismus gondolatát kiolvasni. Azon sarkallik az egész, hogy Luczifer részt követel a teremtésből, a világ megrontása czéljából. Az egyik fa segélyével erkölcsileg megrontá az embert, hátra van Ádámban még physicailag is megsemmisíteni az egész emberiséget, hogy ne is szülessék az. A dolog természetéből folyólag, nem kívánhatjuk, hogy Luczifer ne pessimista színben mutassa meg Ádámnak jövendő sorsát, midőn az a czélja, hogy kétségbe ejtse és benne elölje ily módon jövő ivadékját.» Arra a megjegyzésre, hogy a Madách történeti képei tárgyilag is egyeznek a valóval, tagadólag felel, sőt éppen abban látja a költő művészetét, hogy Luczifferrel a sötétebb oldalt mutatja. Ez nem a szerző pessimismusa, hanem a szerkezetből magából folyó pessimismus. Hamis felfogás, azt hinni, hogy M. azt akarta mutatni: «nincs haladás az emberiségben, csak szüntelen körben forgás, vagy alábbszállás, míg minden a nihilizmusba sülyed». Arany helyesen körvonalazza a mese alapvázlatát, mely szerinte nem más, mint, hogy «Luczifer az embert teljesen meg akarja rontani; az első embert kétségbeesésig űzve, benne megsemmisítni összes nemét; ez neki a sötét képek által már-már sikerül is, midőn a szeretet szava és Isten keze visszarántja az örvény széléről.» (*Évlapok, új folyam.* I. k. 162—165. l.)»

Az éle e nyilatkozatnak — bár ki nem mondva — Erdélyi ellen irányult, ki a pessimismus gondolatához ragaszkodva, a tragœdiabeli rémlátásokat az ördög művének mondja, vagy azt hiszi, hogy az a mit Ádám látott és átszenvedett, nem az emberiség együttes sorsa, konkrét története, melyben a rosz és jó, meg a fájdalom és öröm váltakozik, «hanem pusztán az a része sorsának, mely nem ismeri a derűt, csak a borút, olyan asztal, melyre sohsem tálaltatik fehér, hanem csak fekete leves.» Ebből folyólag még a czímet is elhibázottnak tartja és az *Ember tragœdiája* helyett illőbbnek gondolja ezt: «*Az Ördög Comediája.*»

Erdélyi véleménye, mely az elismerésen fölül egypár kitünően találó észrevételt tartalmaz, alkalmat adott magának a mű

költőjének nyilatkozattételre, melyben nemcsak egy pár fölületes észrevételt igazit helyre, hanem mint a dologban legilletékesebb biró maga mondja ki műve czélzatát. «*Egész művem alapeszméje az akar lenni — írja 1862. szept. 13-áról* — hogy a mint az ember istentől elszakad s önerejére támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legszentebb s legnagyobb eszméin végig egymásután cselekszi ezt. Igaz, hogy mindenütt megbukik s megbuktatója mindenütt egy gyenge[ség], mi az emberi természet legbensőbb lényében rejlik, melyet levetni nem bir, [ez volna csekély nézetem szerint [a] tragikum], de bár kétségbeesve azt tartja, hogy eddig tett minden kísérlete erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem vette is észre s azon emberi gyöngét, melyet saját maga legyőzni nem bír, az isteni gondviselés vezérlő keze pótolja, mire az utolsó jelenet «küzdj és bizzál»-ja vonatkozik. Az egyes képeket vagy momentumokat aztán úgy igyekeztem egymásután helyezni, hogy azok egy bizonyos személynél is mintegy lélektani szükségből következzenek egymásra.*»

Ha nem vonjuk kétségbe, hogy a költő maga legilletékesebb magyarázója saját művének, úgy e levélbeli nyilatkozat után ma már semmi kétség nem férhet az *Ember tragœdiája* czélzatához. Más kérdés az: vajjon sikerült-e ez a költőnek s nem maradt-e művével a szándéknál, mely erejét fölülmúlta? Madách az Erdélyihez irott levelében, a szerénység hangján szólva így nyilatkozik czéljáról: «félek, hogy egyátalán utól nem értem.» Az irodalomtörténetnek feladata behatolni az ily kiválónak talált mű részleteibe akár azért, hogy első kritikusai egyikének igazát keressük, akár hogy a szerénység előtt meghajolva, fejet hajtsunk az oly költő előtt, kinek híre az idővel növekedett, bizonyítva azt, hogy az emberi nagyság, az irodalmi kiválóság legigazabb, legcsalhatatlanabb mértéke: az idő. Ma, 30 évre a mű föltünése után, minden személyes ok megszünt, a mi a dicséret mérséklésére, a kritika szigorúságára vagy enyhitésére utalna; de higadtan itélhetjük meg a kritikát is, mely kétkedőbb volt, mintsem a fölhozott dicséretes tulajdonok kiemelése után várni lehetett volna.

* Először kiadva Erdélyi János: *Pályák és pálmák.* Budapest, 1886. (500—503. l.)

Nézzük, hogyan gondolta el az *Ember tragœdiája* tárgyát költője; mennyiben helyes e felfogás s mennyiben sikerült művészi egészszé, önállóvá tenni a főgondolatot, melylyel előtte nemcsak többen foglalkoztak, de valósággal műremekekkel gazdagíták az irodalmat.

Mint láttuk, Madách lelkületében az *Ember tragœdiája* gondolata az ő subjectiv fájdalmán szürődött át. Kezdetén tán olyasminek tervezte, melyben a pessimismus eszméje az uralkodó, de lassankint megtisztulva a fájdalom salakjától, beléje vitte költője a kiengesztelődés gondolatát s ezzel tartalomban gazdagabbá, színekben derültebbé, compositió tekintetében egységesebbé, czélzatában költőileg élvezhetőbbé tette. Mint pessimistikus költemény, első vázlatában a Költő tragœdiája lett volna, kin erőt vett a férfiatlan fájdalom, a beteges érzelgősség, de a kiengesztelődés gondolatának belevitelével classikussá vált, mint az egész emberi nem tragœdiája, melynek komor képeihez az egyéni szenvedés adott színeket és derült, megnyugtató helyzeteihez a philosophiai megnyugvás nemes kiengesztelődése igaz érzelemmel teljes eszméket. Az *Ember tragœdiáját* csakis a földi lét tragœdiáját átélt költő irhatta meg igazán, de művészi egészszé csak a bölcselő elme tehette, mely egyszer kétségbeejtőn nevetett, de aztán megszünt kaczagni mindenen, a mi az élet eszményibb felét alkotja.

Megszokták a költői phantásia gyöngeségét Madách szemére lobbantani. Mi nagy tévedést látunk e szemrehányásban. Az igaz, hogy hasztalan keresnénk művében oly földöntúli képekben és helyzetekben duskálkodó képzeleterőt, a minő Dantét egyedülivé teszi az egész világirodalomban; hasztalan azt a lázas álommal vetekedő csapongást, mely Milton *Elveszett paradicsomának* képeit bizonyos földöntúli dicskörrel veszi körül; hasztalan olyan ragyogó színekkel festett képcsoportokat, a minők Hugo *Századok legendáinak* tableauit a transparentáló képek sorába emelik. Byron költői extravagantiái ép úgy hiányoznak belőle, mint Tasso romantikus pompában ragyogó csoportozatai vagy Shakespere lelke, kinek nem kell az egész emberiség, hogy tragœdiát írhasson. De ha valamely mű nem állja ki a legnagyobbakkal a versenyt minden tekintetben, vajjon nem mondható-e azért arra méltónak, hogy összehasonlíttassék a legnagyobbakkal? De vajjon megalkothatta volna-e Madách egyáltalában költői phantasia nélkül tragœdiáját? Ha az

első kép és egyéb apró vonás hasonlít is a Goethe Fausztja Prologjához,* de vajjon hányan irtak szebbet, költőileg szebben elképzeltet, mint a III-dik, XIII-ik és XV-ik szín? Nem a képzelem fogyatékossága az, a mi az *Ember tragœdiájában* föltünő, mint inkább a lyrai helyek és helyzetek elmaradása. A képek lázas egymásutánját, az elmélkedések philosophiai mélységét sehol sem váltja föl, sehol nem mérsékli a lyrai hangulat üdítő áramlata. A képek és helyzetek levegője mindig nehéz, fojtott, mint nagy viharok kezdetén s még legtöbb szín ideje is az este, az alkony, mely legvégül sötét, rejtelmes éjszakává változik. Lelkünk sóvárogja a napvilágos, derűs tájat; de a mint minden kép elsötétül, hogy beléilleszkedhessék a tragikus keretbe, azonképen az időpont is megfelel ezeknek: az est félhomálya, az éjszaka komor sötétsége. Az első öt szín napvilág mellett játszik le, de már a hatodiké «alkony később éj», a hetediké és nyolczadiké «estve, később éj». A nyolczadik és tizedik közé szoruló epizod «fényes nappal» foly le előttünk, de a tizedik szürkülő reggelen megy végbe. A 11-ik kép ismét este kezdődik és a végén besötétül. A phalanster-jelenet nappal megy végbe, de a 13-ik képben «a szín félhomálylyal kezdődik, mely vaksötétté válik lassanként». A tizennegyedikben meg a nap mint «vörös sugártalan golyó áll, ködfoszlányok között, kétes világosság mellett». A hangulat többnyire borongós. A tájképi rész túlnyomóan leverő, megfélemlítő és ha hozzá gondoljuk a tárgyi részletek komor, sötét tartalmát, lehetetlen szabadúlnunk attól a gondolattól, hogy e sötétbe rajzolt sötétség kétszeresen érezteti velünk a lyrai helyzetek derűjének hiányát, a vigasztaló elemet, a boldogság nyugodt mosolyát, a fenyesen ragyogó napsugárt. A negyedik kép fölött «tiszta nap» ragyog, de mennyire szükséges ez a nap, hogy a milliók szenvedése egyért, meg ne repeszsze szivünket! Az ötödik szín «ragyogó reg»-gelen játszik és teljesen elmaradhatlan onnan, hogy csak némileg enyhítse a Miltiades iszonyú sorsa miatti elrémülésünket. A phalanster jelenetben nappal van, de nincs már annak se fénye, se melege s négyezred év mulva végleg kihül s most már okoskodnak is azon, hogy pótolni kitanulják! Ez a napvilág már annak sem mondható! E komor környezet, e leverő

* Gajári Lajos: *Faust hatása az Ember tragoediájára. Egyet. Phil. Közl.* 1884. VII. f. 806—812. l.

hangulat az, a mi a költemény művészi teljes hatásának rovására működik. Az utolsó szín ragyogó napjának aztán minden sugara belopódzik szivünkbe, visszaadva annak derűjét, a miként hogy megnyugvását az Úr kibékítő szózatja szerzi vissza. . . .

Luczifer utolsó, kétségbeesésig lesujtó philosophiai leczkéje előtt kell megállapodnunk, hogy visszatérhessünk a kiinduló ponthoz, megértsük magát a küzdelem történetét.

Midőn Ádámot ott találjuk ismét a ~~negyedik~~ harmadik szín pálmafás vidékén, hol önállósaga első lépéseit tette meg, kételkedés szállja meg lelkét, vajjon az átélt dolog-e az álom vagy most álmodik? Vajjon több-e a lét álomnál, mely egy perczre a holt anyagra száll, hogy azzal együtt szétbomoljon? S ha úgy van, minek e percznyi öntudat, csak hogy a nemlét borzalmait lássuk? Luczifer gyávaságnak bélyegzi e siránkozó kétkedést, mely harcz nélkül fogadja a csapást, holott hatalmában volna azt elkerülnie! Az erős nyugodtan nézi sorsát s jajgatás helyett inkább arra gondol, hogyan állhat meg e rettentő sors alatt. A történet fölött ez a kikerülhetlen végzet áll:

Te eszköz vagy csak, melyet hajt előre!

Ádám a kétségbeesés hangján kiáltja Luczifernek:

Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad!

Ádám azt hiszi, hogy ez a szabad akarat legfőbb kincse, melyért érdemes volt lemondania a paradicsomról. Álomképeiből sokat tanult, sokból kiábrándult s most már tőle függ a boldogulás. Luczifer megdöbben e bátor szózatra és azt látja, hogy az álomképekkel maga ellen dolgozott s a helyett, hogy elcsüggesztette volna Ádámot, erőssé tette az elkövetkezendő veszedelmek kikerülésére. Most már csak a végső kétségbeejtő szó van hátra — különben maga lesz oka az elveszett játéknak, mert kártyáiba engedett tekinteni.

Már akkor, midőn igéretet tett, hogy bepillantást enged a jövő végeig, hozzá teszi:

De hogyha látjátok, mi dőre a czél,
Mi súlyos a harcz, melybe útatok tér;
Hogy csüggedés ne érjen e miatt,
És a csatától meg ne fussatok:

Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás — *s e sugár a remény.* (III. szín.)

Most kibővíti e gondolatot, hogy megsemmisítse az elbizakodott Ádámot. A gúny hangján veti oda:

Ha a *felejtés* és *örök remény*
Nem volna a végzetnek frigyese,
Hogy míg amaz hegeszti a sebet,
Ez szőnyeget von a mélység fölé
S biztatva mondja: száz merész beléhullt,
Te lészsz a boldog, a ki átugorja . . . (XV. szín.)

és nem folytatja a gondolatot, hanem alkalmat ád Ádámnak, hogy a saját vakmerő állítása felől maga elmélkedjék. Rendíthetlen törvény uralkodik — mondja, más eszmére térve át — hogy annyi jusson macskának, egérnek, vércsének (kijelölve nincs egy sem) a mennyi kell, hogy ezredév után még a puhány is éljen a világon. Az ember sorsa sem más.

Az ember nincs egyénileg lekötve,
De az egész nem, hordja lánczait; . . . .
. . . . . .
S ki lajstromozza majd a számokat,
Következetes voltán bámuland
A sorsnak, mely házasságot, halált
Bűnt és erényt arányosan vezet
Hitet, őrülést és öngyilkolást.

Luczifer megtörte Ádámnak a szabad akaratba vetett hitét a végzet-eszme gondolatával, mely vas következetességgel uralkodik nem az egyesen, de az egész nemen. Ekkor villan meg Ádámban a megsemmisülésnek boldogítani látszó gondolata; erőt vesz a szabad akaratba vetett hit lelkén s a bosszúérzet a sors miatt, mely azt mondja, eddig élj; fölveti fejét benne a durva dacz Istenével szemben, kivel szabad akarata daczolni engedi. Ki akarja kaczagni a sorsot, «ha tetszik, hát nem élek.» Hisz ha meghal, kijátszotta a neme fölött lebegő végzetet s nem lesz a férfiból eszkimói korcsalak, az ember torzképe; a nőből «csókjai közt álattá vált» közös jószág.

Nem egymagam vagyok még e világon? . . . .

E kétségbeesett kérdés, melyen az ördög diadala látszik fölépülni, közel viszi Ádámot a szirthez, hogy elkiáltsa: vége a komédiának — midőn megjelenik és a titkos, édes vallomással Éva porba sujtja Ádámot, a ki bevallja, érző szíve egész boldogságával:

Uram legyőztél! Im porban vagyok,
Nélküled, ellened, hiába vivok:
Emelj vagy sujts, kitárom keblemet!

Ádámban az ember megtért e nyilatkozattal; hátra van, hogy a kétkedő, a mindent tudni vágyó sorsával is tisztába jöjjünk. De mielőtt meghallgatnók az Úr kibékítő záró szavait — nézzük a paradicsomi számüzetés történetét, az első emberpár bukása utáni éltét és elcsábittatását s magát Ádám tragœdiáját az álomlátás képeiben.

Helyesen jegyzi meg Madách túlságosan szigorú kritikusa Erdélyi, hogy az *Ember tragœdiája* irójának

«az a tudás áll inkább rendelkezése alatt, mely szerint okoskodik, egybevet, feltünő részleteket kiemel, pompásan színez, czéljaihoz képest kiválaszt; ez az abstractio szigorúsága. De nem áll rendelkezése alatt az a tudás, mely az embert a kedély álláspontján fogva fel, erényei, gyarlóságai kettős oldalával, mint ép egységet tünteti elő s oly eleven mozgásban jártatja előttünk, hogy fölismerhető legyen, miszerint nem tannal, nem fogalommal — abstractio — hanem élettel, egyénnel, személylyel — individuum van közünk, találkozásunk.»

Mindenképen helyes megjegyzés; de mihelyt az *emberi nem* tragœdiáját akarjuk megírni, lehetetlenség az általánosítás gondolatától menekülni. Az *Ember tragœdiája* pedig tulajdonképen az emberiség tragœdiája, melynek állandó typusaként Ádám, a paradicsombeli ember szerepel. Ha nem a paradicsommal kezdődnék a tragœdia, ha nem volna *álomlátás*, a mi előttünk lefolyik, mely kerek egy egészszé válik az utolsó szín fölébredése által és most már az első ember és nem a typus tragœdiájának készül, az egész nem volna történeti tableauk csoportositásánál egyéb: sok apró kép egy nagy igazság bizonyitására. De hogy tudatosan nem akarta ez utóbbit Madách, azt levelének azon pontja világítja meg, hol azt mondja, «*az ő Ádámja megbuktatója mindig egy gyengeség, mely az emberi természet lényegében rejlik,*» s melyet levetni nem bir, s hogy a képeket olyképen igyekezett egymás után

helyezni, hogy azok ugyanazon személynél is mintegy lélektani szükségből következzenek egymásból.

Ha Madách tisztán az egyetemes ember tragœdiájára gondol, nincs szüksége Ádámra, hanem végig kisér bennünket a történet kiválogatott tragikus jelenetein. De midőn az *Ember tragœdiáját* írja, az abstractió ridegségét épen azzal akarja enyhíteni, hogy az első érző emberpár sorsát helyezi a központba s nem abstractiót illustrál velök, hanem bukásukkal és emelkedésükkel teszi felfoghatóvá, emberileg hozzáférhetővé a tragikum abstractióját. Minket mindvégig Ádám és Éva sorsa érdekel és érdekel annál inkább, mert helyzeteik hasonlítanak a serpenyő billenéséhez, egy emelkedésnek sülyedés, egy alásülyedésnek ujabb emelkedés felel meg. Nem tapossák egy helyütt ugyanazt a gondolatot, mert haladást jelent mégis minden egyes kép. Maga Ádám és Évája egyaránt előre mennek, míg végre a haladás torzképét Luczifer a phalansterben mutatja be s a földi környezet paradicsomi ellenképeül, a napsugáros ég helyébe a kihűlt földet tárja eléjök, midőn még csak az egyenlítő környékén lesz némi pangó élet elcsenevészett növényekkel, állatokkal, kiégett, csak vörösen világító nappal, elállatiasodott néhány emberrel, kiknek egyedüli üdvöt a test táplálása és az állati kéj ad.

Az első három meg az utolsó szín adja meg Madách költeményének azt a kerekdedséget, mely nélkül nem volna művészi compositiója s abstractiója, költői helyei mellett is hidegen hagyna, mint olyan költeményé, mely czélját tévesztve ott philosophál, hová csak költői kép való és ott csupán az magyaráz; s ott alkot költői helyzeteket, hová csak a hideg ész bölcselő tekintete tud behatolni. Madách kikerülte e veszedelmes végleteket a philosoph tudatosságával s az igazi költő intuitiójával.

Első tekintetre úgy látszik, mintha *Faust* nyomán akarna megindulni, de az Égbeli prolog elolvasása után rögtön látjuk, hogy csupán a helyzet közös-ége hoz zavarba — a lényeg, a tartalom mind a kettőben más.

Madách világalkotója meg van elégedve a teremtés munkájával és felszólítja világjai védő nemtőit, hogy kezdjék meg végtelen pályájokat.

> Gyönyörködjem még egyszer bennetek
> A mint elzúgtok lábaim alatt.

Az angyalak égi kara dicséneket zeng és az arkangyalok egyenkint hozsannát kiáltanak az Eszmének, Erőnek és Jóságnak. Csupán Luczifernek nem nyílik dicséretre ajka, sőt erős bírálat alá veszi az egész alkotást. Az anyagban oly erők működnek, melyeket maga az Úr sem sejtett s most hogy látja, nincs ereje, azt megmásítania. Luczifer lelke a jövőbe lát, s azt mondja, hogy az ember, ha egyszer elleste az alkotás titkát, vegyi konyhájában ugyanazt fogja megtenni, a mivel most az Istenség dicsekszik.

Luczifer maga a kétkedés, a gúny, a ki egyrangúnak tartja magát az alkotóval, mert hiszen titkát kileste s úgy vette észre, hogy mind ezt nem lesz nehéz utána csinálni. Azért a meghódolás föláldozása volna annak az erőtudatnak, mely Istennel egyrangúvá tesz. Gúnyjának éle a teremtés ura az ember ellen irányúl, e «műkedvelő» ellen, ki Istennek képzeli magát, a ki előrelátha-tólag belé fog kontárkodni az alkotás művébe. Az egész teremtés-nek nincs igazi czélja. Gyermekjáték az egész, nem méltó egy aggastyánhoz, hol az ember ez a

.... sárba gyúrt kis szikra mimeli
Urát, de torzalak csak, képe nem,
Végzet, szabadság egymást üldözi
S hiányzik az összhangzó értelem. (461.)

Luczifernek van oka e maró gúnyra, mert a teremtés gátja ő volt eddig. Az eszme az Uré, de az eszmék közt nagy űr volt, mint a létezés gátja, míg végre e gát: Luczifer legyőzetett, mint maga modja, azon okból:

mert az végzetem,
Hogy harczaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.

A teremtés Luczifer szerint kényszerűségből történt, és e kényszerűség ismét az ő czéljait szolgálja. Az Úr megteremté az anyagot, Luczifer pedig tért nyert azon. Az élet mellett ott van a halál, a boldogságnál a lehangolás, a fény mellett az árnyék, a remény nyomában a kétség.

Ott állok látod, hol te mindenütt
S ki így ösmerlek, még hódoljak-e?

Luczifert egyenrangúnak kell képzelnünk az Úrral, a ki ép úgy tudja az ember bekövetkezendő sorsát, mint az Úr maga.

Együtt alkották a világot és így joga van — a mint alább teszi is — osztályrészét követelni az alkotásból. De gúnyos szavaival mint pártos szellem, magára vonja az Úr haragját, a ki bár megsemmisíthetné, nem teszi, csupán száműzi «minden szellemkapcsolatból» a salak közé mint gyűlöltet, idegent. Gyötörje őt vég nélkül az a gondolat:

Hogy hasztalan rázod porlánczodat,
Csatád hiú az Úrnak ellenében.

Luczifer nem tágít s tiltakozik az ellen, hogy mint feleslegessé vált hitvány eszközt taszítsák ki az üdvből. Az Úr ekkor két megátkozott fát ajándékoz neki az Édenben s bár fukar kézzel nyujtott osztályrész az egész, de éppen elég, mint hiszi Luczifer, mert

Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni.

Ez az *Ember tragœdiájának* prológja a mennyben. A mi ezután következik, az az ember földi sorsának szomorú története.

Láthatjuk, hogy Luczifer nem a Goethe ördöge s inkább az ősi tagadás szellemének abstractiója, mint egyéni tulajdonokkal felruházott ördög, a ki minden nagyobb föltünés nélkül járhat a nagyvilágban Faustjával. Mephisto emberileg közelebb is áll hozzánk Luczifernél, ki mindig rideg, fagyos, örökké készen áll, hogy a habzó serlegbe mérget csöpögtessen. Ez a következetesség bántó egyformasággá; ez a ridegség elidegenítővé válik; de a mi művészivé teszi lényét, ez az a sokféle külső forma, a melyben Ádámja oldalánál szerepel. Ha mindvégig Luczifer volna, egy és ugyanaz, mint az első három meg az utolsó színben — kellemetlen abstractióvá süllyedne, mint elmaradhatlan ellenképe a hivő, reménylő Ádámnak. De a miként Ádám új meg új alakban jelenik meg, mindig ugyanaz és mégis más, azonképen Luczifer is alakot, szerepet cserél a nélkül, hogy megszűnnék az lenni, a minek az első felvonásban ismerni tanultuk, «a tagadás ősi szelleme». E vonás Mephisto rokonává teszi, a nélkül, hogy egyéb nem volna, mint a gœthei «Geist des Widerspruchs».

Két vonás tiszta világításban áll előttünk Luczifer bekövetkezendő szerepléséből, 1. hogy harczaiban szüntelen bukjék, de új erővel kezdje mindig a hasztalan küzdelmet; 2. hogy mint a taga-

dás ősi szelleme, mindig Isten világa megdöntésére fog törekedni. E két vonást közelebbről nézve, lehetetlen észre nem vennünk, hogy Luczifer tulajdonképen nem más, mint Ádám lényegének egyik része: a roszabbik, mely Istene ellen fog feltámadni. Ádám ördögi fele tehát meg volt a világ megalkotása idejében, de különállólag Luczifer s midőn ez örökségül kapta a tudás és örökélet fáit, közelebb jutott a jónak alkotott Ádámhoz, hogy megronthassa. De Ádámot magát úgy képzelni, mint a jónak oly vegyülékét, melynek elegendő a roszszal való érintkezés, hogy fölforgassa egész lényét, nagyon drámaiatlanná tette volna az egész mesét. Kellett melléje valaki, a ki úgyszólván drámailag közvetítse a megromlást, a ki az átmenetet jelentse a bosszúra gyúlt gonosz Luczifer és az Isten képére alkotott Ádám között, azért Madách odahelyezi Évát Ádámja mellé az Édenbe — a nélkül, hogy tudnók származását. Éva teremtése gondolatával adós maradt Madách az *Ember tragœdiájá*ban, mintha csak megelégedett volna azzal, a mit a *Nő teremtetése* című költeményében már elmondott a zord Luczifer és a szerelem istennője, Hajna csókjából származott nőről, a kit odaloptak az alvó Ádám vágyó karjai közé. Az ő Évájáról nem szabad elfelednünk ezt a származást, ha érteni akarjuk a tragœdiában való szereplését, mely teljesen megfelel a költemény befejező gondolatának:

> Mióta nő van, áldást, átkot szórva
> Az emberi szívben folyvást uralkodnak.

A tragœdiabeli Éva édesnek, szépnek találja az életet, a függés életelv neki. Mily boldogság annak a tudata, hogy gondoskodnak felőlünk s mindezért csupán hála jár! Éva az, a ki a szomjazó Ádámnak kész örömmel tépne gyümölcsöt, de midőn az Úr tiltó szózatja hangzik, ő az s nem a szomjazó Ádám, a ki elégedetlenül kérdi

> Miért szebb e két fa, mint más; vagy miért
> Ép ez tilalmas?

Ádám hallgat az Úr szavára s Éváját azzal nyugtatja meg: «elég hogy úgy van». Szivök el van telve az első szerelem tiszta gyönyörével s Luczifer látva ezt az érzelmet, mely megóvja lankadástól szívöket, emelve a bukót, kétkedve gondol arra, vajjon nem küzd-e majd a tudás és nagyravágyás fegyverével hasztalan

ellenök? E szavakkal «az nyer, a ki mer» bátran feléjök lép és előbb Éva hiúságának, azután Ádám tudásvágyának gyújt tömjént. Luczifer észreveszi Ádámban a büszkeség vonását és erről az oldalról kezdi ostromát. Tudatlanságát veti szemére. Megalkotója, «a jámbor agg» nem azért teremté, hogy megoszsza vele a világot. Ő kitartója Ádámnak s ezért csupán dicséretet kiván; óvja, vezeti, mint gyapjas állatot; szüksége nincs, hogy eszméljen. Ádám büszkesége felháborodik e maró szavakon s sértődve kérdi, hogy ő nem eszmélne? Hiszen érzi az áldó napsugárt, a létezés édes örömét, az Isten végtelen kegyét, ki őt a föld Istenévé tette. Igen, felelé Luczifer, így gondolkozik minden teremtett lény: a földön csúszó féreg ép úgy, mint a lég ürét hasító sas. De van mégis valami «a gondolat» a mi nagykorúvá tehetné, azonban minek a gondviselés gondoskodása alól menekülni akarni Ádámnak? Hiszen:

Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben,
Nemes, de *terhes önlábunkon* állni.

Luczifer lenézése mind erősebb és bántóbb szavakban nyilatkozik. Vérig akarja sérteni a büszke Ádámot és azt tanácsolja neki: jobb mégis trágyaféregül tenyészni kis köröd lágy ölében s «tudás nélkül elfogyni életeddel» . . . .

Ádám meginog e jól kiszámított gúnyra s fejét szédülni érzi. Határozatlanságának azonban új lökést ad Évája, a ki fogékonyabb (tán bűnre hajlóbb) lelke elevenségével társul szegődik Lucziferhez

Én lelkesülök, szép és *új dolgokat mondsz.*

Éva az, a ki nemcsak első szegődik ez új, csábító gondolathoz, de első, a ki Ádámot meg is akarja győzni ennek helyességéről. Midőn az Isten büntetésétől való félelmét nyilvánítja, Éva az, a ki oda veti Ádámjának a megváltó gondolatot

Vagy mért állított mély örvény fölé
Szédelgő fejjel, kárhozatra szánva?

Vagy tervében áll a bűn s akkor nem mi vagyunk úgy sem a vétkesek, vagy nincs, s akkor minek adott szédelgő főt az örvény előtt?! Luczifer Évában látja az első bölcselőt, de azt a bölcselőt,

a kinek szavát mérsékelni kell, azért mondja, hagyjatok föl az okoskodással:

A tett halála az okoskodás.

Két dologgal kecsegteti őket, a tudással és a halhatatlansággal. Ádámnak tudást igért a fa gyümölcsének élvezetétől, Évának örökifjú kecseket. Ádámja csak félig van megnyerve, Évája teljesen, a ki Luczifer igéretére Istene ellen támad s kegyetlennek találja tilalma miatt. Ádám fél a csalástól és az Úr intő szava gondolkozóba ejti. Ekkor előáll Luczifer és a szellemország részesének mondja magát, hatalmát túlozva mint «erősek közt a leghatalmasb»-nak, a ki ott áll az Úr trónja mellett és dicsőségének osztályrészese volt! Ádám még mindig nincs meggyőzve és joggal kérdezi, hogy miért nem maradt hát inkább a fényes égben? «Megúntam ott a *második* helyet», mondja dölyfösen a kérdezőnek. Az egyhangú szabályos élet unottá vált. Új világot akar alkotni:

Küzdést kivánok, disharmoniát,
Mely új erőt szül, új világot ád,
Hol a lélek magában nagy lehet,
Hová ki bátor, az velem jöhet.

Ádám ingadozik, de fél a büntető Istentől, midőn Évája készen van a megnyugtató álokoskodással:

Miért büntetne? — Hisz ha az utat
Kitűzte, melyen hogy menjünk, kivánja,
Egyúttal olyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.

Éva az, a ki szakít a gyümölcsből, s bár Ádám biztatására teszi, az örök ifjúság gondolatja az, a mi Istene ellen is vétkezni kényszeríti.

Hátra volna még a halhatatlanság fája. A cherub lángoló karddal visszaűzi őket onnan. Éva az, a ki kishitüségében azt kiáltja: «Végünk van», míg Ádámon erőt vesz a férfi büszkeség, idegennek érzi magát, a helyet kietlennek.

Psychologiailag találó gondolat, Ádámot a tudás fája gyümölcsének élvezete után határozottnak, Évát gyávának festeni. Ő akarva szakított sorsával s megrettent hölgyét gyámolítólag viszi bárhová. Benne lassan érik meg a szakítás gondolata, de megérve,

kivive, elviseli annak összes következményeit is. Évában az Úr szavára felülkerekedik a függés régi megnyugtató gondolata. Midőn az Úr azt mondja Ádámnak, «elhagytál engemet, elhagylak én is, lásd mit érsz magadban», Éva visszaesik abba a helyzetbe, a melyben a szín elején találtuk. Ő a «szűk, a gyarló látkörű nő», ki ismétlődve fog megjelenni e tragœdiában a hozzá ép azért vonzódó büszke férfi oldalán.

A III-ik szín Ádámja méltó folytatása az önerejére bizott embernek az előbbi színből. A büszkeség és függetlenség tudata hatja át egész lényét. Magáénak hiszi az egész világot, hol otthont fog alkotni. E határozottságra visszatér Éva bizalma is s készséggel ajánlkozik a vesztett Éden visszavarázsolására. Ez a készséges hitvestárs, a ki megoszt örömet, bánatot az erősebbnek oldalán! Luczifernek nem tetszik ez az idylli nyugalom s mint ismeretlen eszmét közéjök veti a család és tulajdon gondolatát, mely kéjek és kínok szülője lesz; nagynak, nemesnek elővarázslója; de fölfalója is önnön gyermekének. Ádámot bosszantja e rejtélyes beszéd s szemére veti Luczifernek, hogy ő, a ki lemondott az ösztön kéjéről és tudást igért helyette, ennek eredményét nem látja. Csupán a személyes momentumokat érzi Ádám és ezeket oly mértékben, hogy méltán aggódhatunk sorsán. Az elhagyott Isten helyett magát tette istenévé s csak kívánnia kell valamit, méltán az övé. «Erőm ez s büszkeségem». Csakhogy több az ennél. Ereje titáni kérkedés; büszkesége dőre önhittség. Luczifer csak azt várja, hogy az ég villámai gyuljanak ki, akkor e büszke szív is meg fog rendülni.

Évában az anyaság első szózatja hangzik e szavakban, hogy az ő büszkesége csupán az, hogy ő legyen a világ anyja.

Ádám gőgje folytonos növekedésben van. A létért nem tartozik Istenének köszönettel s ha érdemes lesz terhére, ez is csak fáradsága gyümölcse. És ha lerázta magáról a hála terhes bilincseit, ahhoz, hogy sorsát maga alkossa, még Luczifer segélyére sincs szüksége. Hisz ő sem menté meg

a súlyos bilincstől,
Melylyel testem a por földhez csatol.

Lelke szállni szeretne, de egy hajszál korlátozza büszke lelkét és visszarántja a földre. Ez a szál az, mely még Luczifernél is erősb

s mely nem engedi Ádámot a föld porán túlemelkedni. Midőn Ádám mint nagy Pharao lerántva érzi magát a föld porában fetrengő rabszolga lányhoz, Luczifer így magyarázza ez érzést:

Ez ismét a szálaknak egyike
Melyekkel gúnyul vett körül Urad,
Eszedbe hozni hernyó voltodat,
Ha önhitedben lepkeként csapongsz. (IV. sz. 288.)

Ez azon kötelék, mely nem hagyja a fölkörén túl repülni Ádámot, bármint vitatja

Csak addig fáj, míg végkép elszakad. (XIII. sz. 461.)

Adám lenézőleg veti oda Luczifernek, hogy nagyon gyönge szellem, ki e láthatlan pókhálót sem képes eltépni! Luczifer azzal menti magát, hogy ez az egyetlen — mert szintén szellem mint ő — kivel nem bir daczolni. Ne higyje, hogy mert elrejtve, zajtalanúl munkál, nem is erős . . .

Ne hidd, homályban ül
Mi egy világot rendít és teremt,
Mert látásától megszédülne a fej.

Luczifer e szavakkal új titok nyitjára mutat, melynek kulcsa kezében van. Föl is kelti Ádámban a tudás vágyát, ki lázas izgatottsággal felel neki:

Hagyd megtekintenem hát e működést.

Ez óhajtással ismét Luczifernek hatalmába esik Ádám és ezuttal sokkal teljesebben, mint csak maga is sejtené. Midőn a melegség és delej működését megmutatja Luczifer, Ádámon a kétségbeesés vesz erőt. Elhagyatottsága érzete soha sem nyilvánult nála ily lesujtólag. Érzi a gyámolító kéz hiányát és mi meg látjuk, hogy a ki elhagyta Istenét, egyéb választása sem marad, mint hogy teljesen Luczifer kezébe adja magát.

El e látással, mert megőrülők . . . .
Ily harczban állni száz elem között
Az elhagyottság kínos érzetével
Mi szörnyű! Oh miért lökém el
Magamtól azt a gondviseletet,
Mit ösztönöm sejtett, de nem becsült,
S tudásom óhajt oh! de hasztalan!

Éva is hasonlót érez s visszagondol, nem így volt egyszer szebb napokban! Luczifer most már a győző fölényével veti szemökre, hogy fáznak ismét ápoló gond és kéz nélkül. Az alárendeltség szüksége ismét jelentkezik. Fölidézi eztán Luczifer a föld szellemét, de e játék csillogása, melybe Ádám nem tud beléhatni, nemcsak neki rejtély, hanem nekünk is. A természetimádás oly homályos symboluma e kép, hogy magyarázatát meg sem kisértjük. Ádámra nézve csupán annyiban bir fontossággal, hogy most már megunva a sok hitegetést, arra kéri Luczifert:

Hagyj tudnom mindent, úgy mint megfogadtad . . . .

Arasztnyi léte sietésre inti, hisz nem ehetett az élet fája örök éltet biztosító gyümölcséből:

Hadd lássam, miért küzdök, mit szenvedek.

sürgeti Ádám, és nyomban utána Évája meg arra kéri:

Hadd lássam én is e sok ujulásban
Nem lankad-é el, nem veszít-e *bájam?*

Luczifer, a ki már előbb mondta Ádámnak

Portested is széthulland . . . igaz,
De száz alakban ujólag fölélsz . . .
A mit tapasztalsz, érzesz és tanúlsz
Évmilliókra lesz tulajdonod,

most már határozott igéretet tesz, hogy bűbájat szállít rájok, bepillantást enged a jövőnek végéig, *tünékeny álom képei* alatt.

Ádám büszkesége megtörve, tudásvágya lázasan felizgatva; egyénileg, gondolatilag teljesen Luczifer hatalmába adva, most már nincs más hátra, minthogy Luczifer *furfangosan kieszelt képei segélyével* a kétségbeesésig űzze Ádámot s Isten világát megdöntse. Ádám tragœdiáját az emberé fogja teljessé tenni. Képzelhető-e, hogy Luczifer nem fogja neki az élet legsötétebb képeit elővarázsolni, ha bukásában, kétségbeesésében a saját diadalát láthatja?

Nem azt kell kutatnunk, mint Erdélyi teszi, vajjon «az előállított jelenetek-e csupán amaz elragadó és megrendítő események, melyek az ember tragœdiáját alkothatták», hanem, hogy az előállított események lélektani szükségből folynak-e, mint szerzője szán-

dékolta. Részletesebben tehát azért tárgyaltuk az expositiót, hogy az alapot lássuk, melyre a nagy méretekben tárgyalt tragœdia épitve van, de hogy egyuttal lássuk azon organikus kapcsolatot is, mely Ádám és az ember tragœdiája között fönnáll azon kétféleség daczára, a mely elkülöníti az első három szint a többi tizenegytől, hogy aztán az egész egy utolsó összefoglaló képben nyerjen művészien, hymnusszerűen teljes bevégzettséget.

Az egyptomi jelenet nem lazán odaállított kép az előre megállapított eszme magyarázatára, hanem organicusan folyik az édenbeli Ádám büszke lényéből. Tudjuk, hogy az alkotás központjának, a szabad akarat korlátlan valósítójának, saját maga Istenének hiszi magát, kinek nem kell isteni gyámkodás, nem kell még Luczifer támogatása sem. Megdöbbenése, elrémülése, nem magából folyik, hanem azon tragikus hatásból, melyet Luczifer gyakorol rá. Hogy megtörje gőgjét, önállósága dőre hitét, Luczifernek az első ábrándot kell megdönteni, azt bizonyítani, hogy a korlátlan hatalom a földön nem jelent boldogulást; a kába nagyravágyás nyomán ott az a mély, igaz fájdalom, melyet érzünk, midőn milliók szenvednek egy miatt. Ádám mélyen érzi viszás helyzete nyomoruságát; ürt, mondhatatlan ürt vesz észre szivében. Ezt szeretné kitöltve látni, de nem remélheti, mert hisz nem boldogulást esdett Luczifertől, csak dicsőséget s íme az meg is nyílt előtte. Büszke jelleméből következik az az óhajtása is

Csak a tömeg ne sejtse kínomat.
Ha sajnálhatna, nem imádna többé!

Valóban mesteri következetességgel rajzolja Madách Ádámja jellemét: a büszkeség dőre harczát; az emberi hiúság kicsinyes aggodalmát; azt a beteges ragaszkodást isteni voltához, mely hazugság is lehet, csak a tömeg ne tudja meg! S midőn azt kérdi tőle Luczifer: ha átfogod látni, hogy e dicsőség csak percznyi dőre játék, ha át *kell* ezt látnod, mit cselekszel akkor? A dacz következetességével feleli reá

Halni térnék
Megátkozván utánam a világot.

Luczifernek tudnia kell, hogyha ez, idő előtt bekövetkezhetnek, akkor játéka csak félig nyerve, azért nyugodt sarcazmussal veti oda:

Nem fogsz meghalni, bár átlátod egyszer,
Sőt újra kezdesz régi sikereddel.

És e világos pillanatban lépteti föl — hiszen Luczifer a színfalak mögötti rendező — a szenvedés könyörületre keltő martyrját, a nőt, Évában, ki a halálra űzött rabszolga neje. Egy eddig ismeretlen érzés száll Ádám-Pharao szivébe s midőn magához öleli a szenvedőt, a büszkeség accordja zendül meg újra szívében. Így szól Évához:

A bájnak épúgy fejedelme vagy
Mint az erőnek én, *meg kelle lelnünk*
Egymást akárhol . . . . . .

A mit eddig nem hallott, a milliók jajszava, most e nő szívén át mint villám csap fejébe s úgy érzi: «a világ kiált segélyt». A nő tanitja meg őt a jajszó meghallására s arra határozza el magát, hogy ne hallja többé. Legyen szabad a szolga nép! Hasztalan mondja Luczifer: e tömeg a végzet arra rendelt állata, hogy minden rend malmán húzzon. Ádám csak a fájdalom jajkiáltását hallja, mely nem volna, ha nem fájna neki a szolgaság. Midőn arra ösztökéli Ádám Luczifert, hogy siessen a szabadságot kihirdetni.

Hogy míg megbánom, késő is legyen. . . .

ezzel is csak önmagához következetes, mert fél, hogy megtört büszkesége végső fellobbanásában megbánhatná a tettet, a mit megbánni *nem akar*. A gúla építése abba hagyását is elrendeli, mint nagyravágyása hivságos emlékét

álljon befejezetlenül,
Intő rom annak, a ki nagyra tör,
Erőnk 's gyöngénknek nagy kérdőjele.

Büszkesége még egyszer végső lobbot vet, a felszabadult népnek oda kiáltván:

Csak ne hidd, hogy kényszerítve . . . . .

Midőn elfoglalja aztán lényét az Éva iránti szeretet: az erő vonzalma a gyöngeséghez, a büszke férfi ragaszkodása a gyarló látkörű nőhöz, mámorából egyszerre fölocsudik s arra kéri Luczifert:

Hagyj vetnem egy merész pillantatot
Előre egypár ezredév utánra,
Mi lesz híremből?

ismét csak a Pharao hiúsága szólal meg benne. De midőn Luczifer gúnynyal mondja neki «csak szellemed vész, de tested megmarad mint múmia», megborzad ez iszonyú jövőtől, megborzad a saját hiúsága torzképétől s most már szeretne millióknak érvényt szerezni az államban, hol enyészszen az egyén és éljen a köz. Lemond szerelméről is, de azzal a sejtelemmel szívében, hogy tisztult alakban viszont látandja Éváját is:

S akkor nem fogsz ölelni már parancsból
De mint egyenlő — kéjnek érzetével.

Ádám szakit multjával s elrohan, hogy érvényt szerezzen ennek a milliónak, ott keresse a földi boldogságot, hol nem milliók vannnak egy miatt.

Az V-ik szín az első ellenkép a megelőzőre. Ádám mint Miltiades lép föl benne, a ki hazájáért kapott sebektől vérezve jön vissza a harctérről, mert nem érzi magát elég erősnek vezéri hivatása teljesítésére. És a «felséges», a «fejedelmi» nép, ez a sokfejű szörnyeteg, halálra ítéli mint árulót, kit a perzsa király zsoldosának tart, mert nem akarta népe dicsőségét koczkára tenni. Ádám-Miltiades kijózanodik ábrándjából s nem kell őt Luczifernek külön is figyelmeztetni arra, hogy a bódult tömegnek nemesb ura volt, mint az neki. Ádám még ennél többet is érez: mind a két dolgot kárhozatosnak tartja.

Más név alatt a végzet ugyanaz.
Hiú törekvés azzal küzdeni.
Nem is fogok .....

A földi lét semmiségét, a vágyak hiúságát látja be. Minek magasra vágynunk: akár egy, milliókért, akár milliók egyért, a nemes csak veszít az élet gonosz harczában. Éljünk magunknak, keressük a kéjt, mely arasznyi létünk szűk körét betöltse.

Vezess új útra Luczifer, vezess,
S kaczagva nézem más erényeit
Más kínjait, csak élveket kivánva.

S aztán rohan mint Miltiades a vérpadra, önmagát büntetve meg; nem azért, mintha aljas dolgot bírt volna tenni, de mert nagy eszme merte lelkesíteni.

Pallas megmenti Miltiadest Éva kértére s így a hit elrontja Luczifer legszebb perczét: hogy lássa küzdelmében elbukni az embert. A végső kép nem eléggé világos, ha meggondoljuk, hogy a hatodik kép csakugyan nem más, mint a mire Ádám szánta el magát.

Örülj, mulass, tagadd meg az erényt.

Az átmenet azonban lélektanilag ismét természetes. Az önmagát föláldozó, a közért még boldogságából is kiragadott ember, kiben csömört okoz a gonosz tömeg gazsággal vegyített butasága, érthető lemondással veti magát az örömek, a kéj karjaiba, érthető embermegvetésből válik rideg önzővé, ki megtagadta az erényt. Sergiolus nem született kéjencz; erénytagadása nem vad barbarismus; szívében, gondolkozása módjában ott van egy elrejtett zúg, melynek csak nyitját kell megtalálni, hogy a miltiadesi nagy lélek új tettekre nyerjen vágyat, ösztönzést. A VI-ik színben nem Sergiolus, mint inkább környezete tölt el undorral. Sergiolus és Juliája mintha csak szórakozásból keresnék a durva élvet, de szívök nem oly sivár, lelkök nem oly rideg, hogy megronthatná őket a bacchanália vad kurjongatása. Juliát a boldogság elkomolyítja és Sergiolus is ehhez hasonlót érez. Megémelyítette az örökös édesség tengere, keserüt kiván szíve: borába ürmöt és fulánkot a piros ajkra. Sem ő, sem Évája nem tépték el végkép az emlékezet szálait, mely őket az Édenhez fűzi; a mámor csak agyukat kábította el pillanatra, de szívök tiszta maradt. Éva álomban érzi magát s mintha messze multba ragadná őt valami oda a napsugáros pálmafák alá, midőn ártatlan volt, játszi, gyermeteg. Ádám-Sergiolus sem más, neki is eszébe jut ez az elveszett múlt, midőn nagy és nemes volt lelke hivatása . . .

Madách ismét rendkívüli finomsággal készíti elő az átmenetet Ádám és Éva lelkében azon állapotra, mely teljes ellenképe lesz a mostaninak. Egyelőre csak a szilárd alapot építi föl mind a kettőjöknél, hogy el is higyjük azt, hogy ebből a Sergiolusból igazán válhatott: Tankréd; ebből a Juliából: Isaura.

Catulus és Hippia nem más, mint Sergiolus és Julia torzított kiadása. Catulus az elaljasodott, a lelkében elrútúlt kéjencz, ki

egyaránt kaczagja a nyomort és hatalmat, a várost tizedelő dögvészt és Istennek minden végzetét. Mintha azt akarná mondani a költő, idáig süllyedne Ádám, ha nincs szívében az Éden emléke, a nemes hivatás tudata, az eszménybe vetett hitt fölemelő tiszta érzete.

Hippia hasonlóképen visszája Évának. Ez elkomolyodik a zajos örömtől s nem tartja valódinak azt a boldogságot, mely kaczag; amaz a hætera mámorával danolja: borral, szerelemmel soha sem kell eltelni, mert minden leánynak más a varázsa; és midőn a dögvészes holtat elébe hozzák, vad mámorában kilopja szájából az obulust; hisz a ki Luczifer szeretője volt, miért ne csókolhatná meg a dögvészes holtat? És mialatt az állatias dőzsölés elérte azt a tetőpontot, melyen megszünik minden emberi — megjelenik köztük Péter apostol, hogy legyalázza a nyomorúlt fajt, e gyáva nemzedéket, mely megért a pusztúlásra, hogy nyomán diadalt üljön az emberiséget megváltó eszme.

És midőn látnoki fenséggel hirdeti, hogy el fog pusztulni ez az elkorcsosodott nemzedék e nagy világ *most tisztuló* színéről, e kérlelhetlen, sebeket ütő szavakra megnyilatkozik Péterben a szeretet vallása hirdetőjének első, bocsánatra is kész apostola. Hippia haldoklik a dögvészes csóktól, nincs senki, a ki segélyére sietne és íme Péter odamegy a haldokló bűnöshöz és magához öleli a «szent szeretet örök Istene nevében». Ő az első bűnös, a kinek lelke megtisztúl a salaktól; ő az első megtért, a ki elé hozsannát zeng az égi kar. Catulus és Cluvia is megtérnek: Thebais puszta téreit anachorétákkal népesíteni!

Ádám kétségbeesetten áll e fenséges jelenet közepett, térdre rogy, megsemmisülten:

Érzem, elkopott mind
Mi a miénk volt — 's ujat létrehozni
Erőnk kevés. Hallgass meg Istenem!
. . . . . .
Oh érzem, érzem, mást is kér a lélek
Mint dagadó párnákon renyhe kéjek . . .

Luczifer kezéből újra kisiklik Ádám a fölemelő hit segélyével, s a mi új reményt önt beléje, hogy végül mégis győzni fog, ez az a gondolat, hogy *ember* az, a kivel küzdenie kell. Péter kijelöli a megtérésre kész Ádámnak jövendő útját:

Legyen hát célod: Istennek dicsőség
Magadnak munka. Az egyén szabad:
Érvényre hozni mind, mi benne van,
Csak egy parancs kötvén le: a szeretet.

A renyhe, a semmivel törődni nem akaró ember megváltó gondolata a szeretet vallása lesz. Egy eddig nem ismert új világ:

Melynek virága a lovag-erény lesz
Költészete az oltár oldalán
A fölmagasztalt női ideál . . . .

Így válik Ádám lelkében a világmegvetésből: emberszeretet; a kéj hajhászatából: a női eszmény utáni vágy; a renyhe tétlenségből: munka, harcz; az Istentagadásból: annak dicsőítése. És a megtisztulásnak szilárd alapjai is ott vannak szívében, lelkében, honnan nem veszett ki a hit, csak igaz Istenét nem találta még meg eddig; a remény, mely csak sejtelemként rejtőzött benne; a szeretet, melyet eddig érdemtelenre pazarolt! Sergiolus előttünk nemesül Tankréddá s így a hetedik szín ismét nem pusztán új tableau, vagy új családást magyarázni akaró kép, melyet panoramaszerüleg tolnak elénk, hanem természetes egymásutánja annak a megtisztulási folyamatnak mely Ádám lelkében szemeink előtt megy végig.

Tankréd a küzdő Ádám, a ki szent eszmékért száll csatára. Luczifer czélja, hogy odáig juttassa, hogy átkot találjon a hitvány fölfogásban. A gondolat eszményi része ellen hasztalan küzdene Luczifer, neki a fonákját kell megmutatni, a mivé az ember révén válik a legszentebb, a legeszményibb dolog is.

Tankréd a szent földről visszajövet Konstantinápoly falai közt menedéket kér. A polgárság elfut előle s magára hagyja, s nem marad más hátra, mint a közeli ligetben ütni tábort. Tehát ő, a ki a szeretet nevében onta vért, s koczkáztatá életét, ép azoknál nem talál testvéries érzületet, kik a szeretet vallása hívei? Idáig süllyedt a hit azok útján, kik méltatlan fegyver-hordozói voltak? Itt még, hite szerint, lehet segíteni: kényszeríteni e szűk felfogású tömeget, hogy «vágyának ellenére nagyot s nemest műveljen szüntelen». Sajnos, a bűn bevette magát a nép minden rétegébe. A Patriarcha mint dölyfös földi Isten fogadja Tankrédet, a ki a kereszt harczosait azok ellen szeretné fölhasználni, a kiket eretnekek-

nek hisz. A máglyára szánt eretnekek bánatos éneke vegyül abba a rút vitába, mely egy *i* betű miatt halálra foly. Tankréd szeretné elvetni kardját, őserdők árnyába visszavonúlni, hol a férfi-becs és a tiszta egyszerűség daczol a sima kor mérgivel, ha nem sugná egy titkos szózat:

e kort nékem *kell* újjá teremteni.

Luczifer odaveti aztán elébe ismét a megsemmisítő gondolatot: hogy az egyén soha sem fog kora ellen érvényesülni. A kor olyan, mint a folyam, mely visz és elmerít. Az egyén nem vezére az árnak, csak úszója és — hogy egy képben drastikus kifejezést adjon a mondottaknak, megjegyzi:

Nem a kakas szavára kezd viradni
De a kakas kiált, mert hogy virad.

Luczifer nem fogy ki a csalódást elősegítő képekből: a bűnbánatot pénzért áruló szerzetes mellé méltán sorakoztatja a Tankred kereszteseitől kéjes czélokból űzőbe vett Éva-Isaurát, ki a fővezérhez menekül. És miként Pharao-Ádám, úgy Tankréd-Ádám szívébe is a könyörület révén lopódzik be a szerelem. Csakhogy míg ott nem élvezheti a kényszerültnek látszó szerelmet — itt szerelme elé a hit lép föl gátul: Évát atyja, megmenekülése alkalmával a szent szűznek ajánlotta föl. Ádám csalódva hagyja el Éváját, Luczifer pedig gúnyosan apostrophálja az emberi «őrült fajzatot», mely csak végletek közt tud csapongani:

Majd állati vágyának eszközeül
Tekinti a nőt és durvult kezekkel
Letépi a költészet himporát
Arczáról . . . .
Majd Istenül oltárra helyezi
És vérzik érte és küzd hasztalan
Míg terméketlen hervad csókja el . . .

Tankréd lelkében megsemmisült a tiszta eszmény győzelmének reménye. A korcs-ember nem képes eszméit betölteni; az élvezetre a bűn bélyegét süték; a lovag-erényt saját emberei hazudtolják meg, üldözve a nőt, kit védeniök kellene; a hit türelmetlenséggé, a felebaráti szeretet zsarnoki kényszerré fajult, mert oltártűz helyett máglyarakás ég; a szeretet apostolai helyébe dölyfös féliste-

nek léptek, telve fanatizmussal, szivtelenséggel! Neki nincs helye ebben a világban, sőt szégyen nélkül hagyhatja el, mert hisz megmutatta mennyit ér; vívni, lemondani egyaránt megtanult. A fásult nyugalom hatalmaskodik el benne:

Ne lelkesítsen többé semmi is;
. . . . . .
Kifáradtam, pihenni akarok!

Luczifer jól tudja, hogy ez ismét csak átmenet az új állapotra, hol szelleme, e nyugtalan erő, úgy sem fogja pihenni hagyni! A kifáradt Tankrédnek természetes ellenképe a pihenni vágyó Kepler, a ki a VIII. és X-ik színnek uralkodó főszemélye.

Ez a kép ismét nem pusztán magyarázó tableau, hanem még külsőségek révén is összefügg az előbbivel. A máglya ott ég még előttünk, mint maradványa a türelmetlenségnek, fanatismusnak. Jó régen melenget s szinte jól esik ily hüvös estve, gúnyolódik Luczifer, de fél, hogy nemsokára kialszik. Ott van aztán e kijelentés sarkában az ördögi gúny is, hogy nem férfias határozat fogja kioltani. A kor vált teljesen közömbössé s nem akad senki, a ki új hasábot vessen az égő parázsra . . . . .

Minden nagy gondolatnak,
Hiába, ily kicsinyes a bukása.

Ördögi gondolat, hogy a rossz, mi földünkön van, nem a jó által vész el, hanem magától semmisül meg, hogy új rossznak adjon helyet!

A tragœdia egyetlen képében sem annyira egyénített a főalak, mint ebben. Keplerben valódi tragikus hős áll előttünk, ki, míg keresett nyugalmában ott hordja szive mélyén a kielégítetlen tudás lesujtó gondolatát, megéri, hogy neje háta mögött megcsalja őt. Eddig Évája mindig megértette. Nem volt ellenképe, de kiegészítője a benne munkálódó eszményiségnek. Borbála-Éva már csodás keveréke rossznak s nemesnek. Ez az Éva őt nem érti már meg. Oh, ha oly rokon volna lelke, mint az első csóknál hitte, büszke lenne férjére s nem keresné kivüle a boldogságot! A mi benne édes, azt a világ elé hordja s a mi keserű, azt a tűzhely számára tartja fönn. Kepler mindezek daczára végtelenül szereti még mindig nejét, de keserűen fulánkos a méz s fáj látnia, mily

nemessé válhatnék szíve, «ha nő lehetne». A sorsot okolja, az tette őt semmivé. A lovagkorban hittek a báb-istenségben, most e «törpe időben» már senki sem hisz a női eszményben s a «báb-istenség csak vétket takar». Elválna tőle s tán így mind a ketten boldogabbak lehetnének, de az egyház tiltó szava még ezt a vígasztalást sem engedi meg!

S együtt kell tűrnünk, míg a sír felold.

Még ha nem tudnók is, e sorokból ki lehetne olvasni a költő egyéni bánatát, mely Kepler szavaiban, sorsában teljesen megegyez a költőével. Sehol az egész költeményben nem látjuk ily alacsony fokon a nőt és valóságos undor fog el, midőn a hizelgő, bocsánatért esdő Éva végső szavaival arra kéri férjét, hogy reggelre ne feledje a kért pénzt!

Mily nemes szívnek kell dobogni Kepler keblében, hogy még ezt a nőt is védje, kiről azt hiszi, a jó sajátja; a rossz, a mi benne találtatik a koré, mely szülte őt! Kepler-Ádám eladja tudását, csakhogy előteremtse a kért összeget, még rút hazugság, aljas csalás segítségével is. Ily bánatot nem fog elölni a nyugalom; a hosszú harcz sebét e tétlenség nem fogja soha beheggeszteni. A lélek, e kinos örökség, mit a dőre ember az egektől nyert, nem hagyja nyugodni s csatára ingerli a renyhe élvezet ellen. Bormámorba esik, hogy felejtse a kort s mindent, mi körülötte történik. S míg ott előttünk játszódik le Borbála szerelmi történetének bevezető része, az alatt bortól hevülten beszéli Ádám az erkélyen:

Oh jő e kor, mely e rideg közönyt
Leolvasztandja 's mely új tetterővel
Szemébe néz az elavult lomoknak,
Bíróul lép föl, büntet és emel? . . . .

Alig röppennek el a mámor eme szavai, midőn megszólal a marseillaise mint a jövő dala . . . . . kimondva a nagy szó, mely a vén földet ifjuvá fogja tenni! És mily találó, hogy a kilenczedik kép, a forradalom, nem más, mint a bortól mámoros agy álma! Ádám mint Danton küzdi azt végig, telve a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméivel, de csak azért, hogy a szabadságot rút féktelenségnek, az egyenlőséget chimærának, a testvériséget szennyes hatalomvágynak lássa. Megment egy aristokratát testvériségből,

annak akarata ellen és ez romlása lesz; megmentené Évát is, ki mint aristokrata nő rendíthetetlen nyugalommal várja a halálos csapást és a szerelmi egyesülést ott a túlvilágon, holott épen ez az, miben Ádám-Danton többé nem hisz, reménytelenül csatázva végzetével! Éva feje is a porba hull s a guillotin mögül egy más Éva lép elő, a ki *testét* ajánlja föl Ádámnak. Amazt nem birhatta, védte glóriája, ettől a pokol bűze undorítja el. Rút árulás környezi mindenfelé s halálra itéltetvén, fásultan mondja:

Magam teszem le a fegyvert — elég volt.

És midőn Luczifer fölébreszti őt, ép abban a pillanatban, midőn feje bárd alá kerülne, meglepetve kérdi:

E hitvány korban, megvénült kebelnek
Csak a mámor teremt-e hát nagyot?

Gondolatnak vigasztalhatatlan volna, ha Ádám önnön magából nem találná meg a kivezető eszmét. Igen álom volt, mondja s mint ilyennek vége van,

De nem mindennek! Az eszmék erősbek
A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökké élni fog.
S fejlődni látom szent eszméimet
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg lassan bár, betöltik a világot.

Ekként jut e külön képnek vett epizod szerves kapcsolatba a tizedik képpel, mely tulajdonképen a nyolczadiknak folytatása. A forradalmi jelenet ellenképe annak a tespedő kornak, mely nem tud nagyot gondolni, nagyot teremteni. S a mi torz az álomképben, az anyag, az el fog múlni, mint maga az álom, de mozgató lelke, az eszme örökké fog élni.

Hátra van még befejezni ezt a tespedő, hazug tudással teljes kort, mely Ádám őszinte vallomásával méltó befejezést is nyer. Kiben Isten és erő van, az alkotni fog s bár uj utat tör, bizton czélhoz ér. Az abstractio új szabályt készíthet a törpe fajnak: «Nyűgül talán, de szárnyakul soha». Új világba vágyik Ádám, mely fejlődni fog

Ha egy nagy ember eszméit megérti
S szabad szót ád a rejlő gondolatnak . . .

Ez ismét ellenképe annak a kornak, melyben a tudás: csalás; a nyugalom: tespedés; szabadság helyett százados balitelet a haladás akadálya. Az örömtelen szobafalak helyett, hol sírunkig csak theoriákat tanultunk; a magány dohos, fojtó levegője helyett a szabad, üde lég vár ránk. Eddig csak azt tanultuk, mi a dal, minő az erdő, most élvezzük magát a dalt, a zengő erdőt, az Isten szép szabad világát, hol az élet tengerárja zúg előttünk és minden habja új világ! A tespedésre fölpezsdülés; a nyugalmas, egyhangú életre vásári zsibongás következik. Erre van szükség, hogy Ádám lelke felüdüljön, erre, hogy fejlődést lássunk mégis az előrehaladásban. A képet bevezető kar ezt a vásári zajt magasztalja, ezt a méltósággal zúgó tengert, melynek minden hullámverése új éltet jelent, ellenkezőjét az ellőbbinek, de a mely önmagát korlátozza.

Nem vesz el harczában semmi
Mindig új 's mindig a régi.

Ádámban magában is fölpezsdül az elhaló életkedv, mert a kebelnek szabad versenytér nyilott. Nyomában van e lelkesedésnek a lucziferi gúny, mely fitymálva emlegeti, hogy bár elmúlt a jaj, de helyette minden ellaposodott. Ebben a mindennapi életben nincs magasság, mely vonzana, mélység, mely elrettentene. Az élet elvesztette régi tarkaságát és helyébe az egyforma felszínre emelt mindennapiság lépett. Az élet bár hasonlít a tenger hullámveréséhez, még sem annak fényes árja. Ellapult minden, mint a békával telt mocsárban. Van közjólét és annak érzete hatja át a kebleket és mégis kihallja a jajszót, ki a rekedt beszédet? Az egyes többé nem érdekli a világot, csak a köz. Ádám nem kíván megrázó ös titáni harczot többé, őt a szerény kör áldásosb, igézőbb világa boldogítja, melynek szintúgy lesz nagy eszméje, költészete, mint volt a réginek. Ez lesz az egyetemes létet átható eszme, az azt megszépítő költészet. Hálát ad a sorsnak, hogy elérhette azt a kort, melyben nincs — kiváló! Elérte, hol porba dőlnek a múlt minden rémei, az élet az erőknek szabad versenye. És lát — sajnos — mindent eltorzúlva, szabad verseny helyett vásári hajszát, nyegle charlataneriát tudomány nélkül; gyáripart gazdag vezetőkkel s nyomorgó munkásokkal; szűzies szerelem helyett áruba bocsátott nőerényt, melyre alkudni lehet; a verseny támasztotta iparkodás helyett egymás árúját gyalázó rút kúfárkodást; kardosan az

egyik félt a meztelen ellenséggel szemben; független egyeseket, kikkel átellenben száz éhező száj lesi a betevő falatot. Az élet kegyetlen zsibvásárja nagyon elbusítja. Hisz ez kutyák harcza egy koncz felett, társadalom, mely védeni nem, csak büntetni tud, buzdítás helyett elriaszt. Épen akasztani visznek valakit. Nincs, ki védelmére merne kelni a látszólag vétkesnek, a nép siet, tolong, hogy szemtanúja lehessen az érdekes látványnak. Mit vétet az elitélt? Bűne csak látszik iszonyúnak, pedig csupán megsértett jogát boszúlta meg. A szegény munkás kórházba jutott s míg kórágyon az élet harczát vívta, az alatt a munkaadója fia a nejét csábította el! S midőn kérdőre vonja boldogsága földulóját, az pofonnal felel. A sértett kést ragad és leszúrja élte megrontóját. Büntetése fölakasztás. Három élet semmisül meg egyszerre, mert fia halálán a gyáros is megőrül!

S a mint ez a kép rokon a költő sorsáéval és hasonlít a nő Borbálához, azonképen rokon hangzásu mentséget talál itt is a költő, magában a korban. Ádám is úgy tesz, mint a ki visszaemlékezik a már egyszer átélt helyzetre s így szól:

Velőt fagyasztó látvány mit kisértsz?
Ki mondja itt meg, melyik bűnösebb?
Avagy csupán a társaság talán . . .?
Hol ez rothad, buján tenyész a bűn!

De mintha feleletet tudna mégis e sok kérdésre, oda állítja Évában a tiszta nőt, kit még ez a kor sem ronthat meg. Szerelmet érez iránta, gyorsan föllobbanót, mint Faust Grétchenje iránt. A helyzet is sokban hasonlít a templomjelenethez *Faust*ban, mégis lényeges dolgok különböztetik meg. Évánál a kerítőnő szerepét, tőle távol álló személy, egy czigányasszony viszi. Az ékszeradás is rokon jelenet, csakhogy itt más vége van, mert az ördög ajándékúl adott ékszerei, mint kigyók peregnek le Éva nyakáról, melléről. Itt a virág symbolikussá válik, mely megrontja az ördög bűbáját. Éva megtisztúl a hit malasztjától s mint eszmény áll a nagy sirgödör fölött, hová belé hull a szín minden kúfár szereplője.

Szerelem, költészet 's ifjúság
Nemtője tár útat örök honomba;
E földön csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arczra.

Ádám ráismer e szavakból édenbeli társára, földi megváltójára, de aki fátyolát, palástyát a sírba ejtve dicsőülten fölemelkedik, eltünve vágyakozó szemei elől. Ott lesz-e oldalán abban az új világban, mely után Ádám sohajtozik:

Minőt a tudomány eszmél magának
És melynek rendén értelem viraszt . . .

nem sejtjük, nem reméljük? De ha él keblében ama szent őrülés, mely az édenkerti boldogság föl-föl merülő emléke, késő sugara, akkor meg fogja őt találni ismét, mint megváltó egyedüli gondolatot, a ridegen kigondolt élet gonosz rendszerében.

Tehát a szabad verseny sem fogja az embert boldogítani, eltorzúl minden az ember kezében. Új rendszerre van szükség, mely általános szabályok közös nyügébe erőszakoljon mindent. Az ember szünjék meg ember lenni s helyette mint gépnek kereke működjék. A tudomány lépjen a hamis közérzület és szabad cselekvés helyébe; ez korlátozza a házasságot, a faj fölösleges szaporodását; ez jelölje ki tudományos alapon a választandó pályát. És a miként főgondja a jelen, úgy ne feledje a múltat és jövőt sem. Kutassa a természet titkait, keresse az alkotás rejtélyeit s gondoskodjék arról, hogy a még hátralevő 4000 év alatt, midőn a nap el fogja áldó melegét veszteni, pótolva legyen a nagy veszteség. Ez az a kor, melyet Luczifer még az Égben megjövendölt az Úrnak, midőn az ember

Kotyvaszt 's magát Istennek képzeli.

Ádámnak itt is csalódnia kell. Nincs élet, nincs egyéniség sehol semmiben; de hogy is lenne, midőn nem mester tanít, hanem kötelező szabályok szerint történik minden és az a munkás, a ki csavart csinál, végső napjáig a mellett fog maradni. Hol és hogyan bizonyítsa ily korban az erő és gondolat égi származását? Ha küzdeni vágyik és körültekint e kiczirkalmazott világban, még a veszély gyönyörét sem leli; még vérengző vadat sem talál, mert nemcsak ezek pusztultak ki, de az összes házi állatok is megsemmisültek s kitömött példányaikon, mint ritkaságokon bámulhat Adám a tudós kicsinylő magyarázata mellett. Minden haszontalanság a ritkaságok muzeumába került: az utolsó rózsa, mely más száz testvérével haszontalanul foglalá el a tért a lengő kalász-

tól; az első költemény, Homer műve abból a bűnös korból, midőn az egyén önhittséggel kivánt magának érvényt szerezni és Tacitus Agricolája, e nevetséges és sajnálatos fogalmak összesége a barbár világból!

Mesterkélt világ ez, unalmas gyermekiskola — boldogság helyett, mit tőle várt. Luther, Michel-Angelo, Plato, nem egyének többé, csak számok, mint a phalanster többi lakói.

Mint látjuk, a jövő és múlt kissé zavaros képpé olvad össze. Gondolatban sokkal sikerültebb, mint kivitelben e szín. Az igaz, hogy a nagy művész, philosoph és hitújító torzképe csak úgy sikerült, ha rájok is ismerünk s azért az eredetiekre van szükségünk; de viszont megrontja a compositio tisztaságát ez az össze-vissza-ság, mely múltat és jövőt így összehány. Az, hogy Ádám fölismeri Luthert, Cassiust (ezt mint Miltiades-Ádám, kivel ott csatázott Philippinél) Plátót és Michel-Angelót, ez enyhíti a kép elmosódott rajzát, de egy eljövendő korban látni azokat, a kik az elmúltnak voltak teremtő szellemei, viszásság marad mindenkép, bármint látszik is ezt igazolni az, hogy a költő abstraktiók helyett egyéneket akart mutatni a kor fonáksága méltó jellemzésére. E sok régi ismerős között ott van Ádám legrégibb ismerőse, Éva is, ki alig nyitja meg ajkait, szaváról azonnal ráismer.

Ebben a képben szerepel először és egyetlenszer Éva, mint gyermekeiért küzdő anya, kit a phalanster feje megfoszt magzatától, mert elérte azt a kort, midőn az állam teszi rá kezét. Az ő ajkairól nyilatkozik az anyai érzelem első megrendítő szava, mint kétségbeesett tiltakozás e rendszer ellen. Gyermekétől akarják megfosztani, kit szíve vérével táplált. Kétségbeesetten kiállja:

> Hol van az erő,
> Mely e szent kapcsot elszakítni birja?
> Lemondjak-e hát rólad mindörökre
> Hogy elveszsz a tömegben és szemem
> Fürkésző gonddal hasztalan keressen
> A száz egyenlő idegen között? . . .

A mi eddig történt, az Ádámot szánalommal, megvetéssel tölti el. Mily helyesen gondolt helyzet, hogy az, a mi csupán az észhez szól, az csak rideg gúnyt, undort kelt Ádám lelkében, de a mi szívét érdekli, a mi az érzelem húrjait rezgeti meg, az fölháborítja, tettre ingerli. Kardot akar ragadni, hogy megszaba-

dítsa Évát és ekkor Luczifer vállára teszi kezét, mire Adám megdermed.

E jelenetből láthatjuk, hogy a költő Ádámot nem cselekvő, csupán szemlélő álomképnek alkotta, a kinek csak látni van joga s nem cselekedni is. Luczifertől függ minden, ő az események mozgatója, de nem olyképen, hogy önkényesen következzék minden, hanem úgy, hogy az események egymásutánját psychológiailag lássuk Ádám gondolatmenetéből folyni a szerint, a mint Luczifer hatása alatt minden torzzá, fonákká, az eredetinek elfajulásává változik.

Az álomkép tehát ismét csak szenvedőleges szerepet játszik és ismét a szerelem az, a mi megváltó érzelem gyanánt lép föl. Csakhogy ez az iskolás kor a szerelmet őrületnek tartja : a múlt kisértetének, a fölvilágosultság mázában. Ádámnak az Éden jut eszébe s átkarolja Éváját

Hisz mi a világon
Nagy és nemes volt, mind ily őrülés . . .

A phalanster aggastyánja fölháborodik e beszédre s mindkettőjöket kórházba akarja küldeni. Luczifer megmenti őt a föld hitvány porából és elviszi az ürbe.

A következő színben ott látjuk őket oly magasban, hol a föld csillagul tünik föl a többi közé elvegyülten. Hihetjük-e, hogy Ádám jól érzi magát e rideg távolban ? Érzi, hogy hitvány a föld, hogy magasra vágyó lelkét lenyügözi s volt oka kivágyni köréből, «de visszasírok — mondja — fáj, hogy elszakadtam». Tán nem érezné úgy az elhagyatottságot, ha lényének másik felét is láthatná.

Az előbbi kép szent őrülete jut eszébe, az előbbi kép borzalma reszketteti meg. Az előbbivel való lelki kapcsolatot e szavakkal fejezi ki :

Szerelem és küzdés nélkül mit ér
A lét . . . . .

Luczifer felkorbácsolja benne újból a büszkeség érzetét, mire tovább repül, hogy végkép elszakítsa azt a köteléket, mely a földhöz csatolja. De föld szelleme megjelenik e figyelmeztető szavakkal :

Csak én lélekzem benned, tudhatod.

Ismét a fenhéjázó embert látjuk Ádámban, a ki emberfölötti dolgok után törekszik s csak a föld szellemének ezen szavára látszik némileg megdöbbeni: «el nem tűri Isten, hogy megközelítsd őt». Az öröklét titkát szent pecsét őrzi s azt fentartá az Úr magának. Ádám tova repül, hogy feltörje e titok pecsétjét, midőn egy sikoltással megmerevül és végét érzi. Luczifer kaczag, mint a ki czélját érte. A föld szelleme megnyugtatja, hogy kár örülni, mert Ádám csak érinté az idegen világot s a földhöz kötő szálak sokkal erősebbek, mintsem gondolná!

Ádámban most támad föl először igazán a megsemmisülés gondolata. Visszavágyik a földre, hogy csatázzon ujra, mert csak ez látszik a boldogság tényét magában foglalni reája nézve. Luczifer figyelmeztetvén őt, hogy küzdelmében úgy sem fog czélt érni soha, gúnyolja megtörhetlen gyermekkedélyét, mire az Ádám eszmemenetét elárulo nyilatkozat sejteti, hogy Ádám még sem hasztalnúl küzdött, mert egy nagy igazsággal lett gazdagabb, egy nagy gondolat által vigasztaltabb. Mind közelebb jutunk a véghez, lassan látjuk, hogyan siklik ki Ádám Luczifer karmaiból:

A czélt tudom, míg százszor el nem érem.
Mit sem tesz. A czél voltakép mi is?
A czél, megszünte a dicső csatának
A czéi halál, az élet küzdelem,
S az ember czélja e küzdés maga . . .

A vég, a halál gondolata juttatja el idáig és ismét bámulnunk kell Madách művészetét, melylyel az átmeneteket kidolgozza, a melylyel előkészit a bekövetkezendő végre. Ádám sokat tanúlt ez álomképekből s ha bár küzdelme a kitüzött czélt nem látszott is elérni, «*előre vitte az emberi nemet.*»

Ezt a végső reményt kell még megsemmisíteni Ádámban, a kivel el akarják hitetni, hogy a világ megfagy és a küzdésnek *meg kell* szünnie. Ő hisz a tudományban, mely daczolni bír mindezzel. Hasztalan minden ördögi álkodás, visszavágyik a «megmentett» földre, hogy lássa, mi új tanért fog lelkesülni. Ha elmúlik is minden, hivatását betöltve, «újra felmerül az eszme, mely éltet lehel rája.» A hitet, a bizalmat, a reményt kell tehát megsemmisítni s ha ez sikerült — Lucziferé a győzelem. Hogy ez lehetségessé váljék, a legrettentőbb képet kell Luczifernek elővarázsolni, hogy megtörje törhetetlennek látszó emberét. Hóval és jéggel borított

hegyes, fátlan vidéken vagyunk. Az élet haldoklik — a természet már halott. A tudomány nem tudott győzni végzetén. Azt hihetnők, hogy a sarkvidéken vagyunk, pedig a földnek ezen egyetlen még lakott része ott terül el mint keskeny szalag az egyenlítő körén.

Valóban szörnyű világ! Csupán meghalni jó! Ádám azt hiszi, hogy végleg megsemmisült faja. Ő az első és utolsó ember, a ki egyetlen emberi tanuként áll saját halotti ágyánál. Még csak egyet szeretne tudni, hogyan bukott faja?

> Nemes küzdésben, nagyszerűen-e,
> Nyomorún-e, törpülve ízrül-ízre
> Nagyság nélkül és könyre érdemetlen?

Ádám hiú *nagy szellemére*, mit nem is vonakodik az ördög szemére lobbantani. — Tán ha elmondaná neki, hova törpült faja, el sem is hinné! Jobbnak, megsemmisítőbbnek találja, ha alkalmat ad neki *látni is* az elcsenevészett embert. Meg is nyugtatja őt azzal, hogy faja nem veszett ki — íme gazdája most lép ki annak az embertanyának: az eszkimó, fókavadászatra fölkészülve. Valódi korcsalak, az ember torzképe. Ez a vigasz megsemmisítőbb, mint bánata. Ebben a korcs testben korcs lélek is lakik. Egyébre sem gondol, mint hogy kevesb legyen az eszkimó, több a fóka. Az emberi lét tisztán a föntartás állati ösztönévé törpült. Ez az állat-ember, kiben nincsenek többé ethikai fogalmak, ki nem él már szellemvilágban. Társa, az eszkimónő csak köztulajdon, ki vendégére erőszakolja magát. Borzasztóbb a férfinál, mert ha a nő e «megtestesült költészet» sűlyed, rondább látvány az alásűlyedt férfinál.

Luczifer kaczagva figyelmezteti őt, valjon nem lel-e benne régi ismerősére, a mint ezt többször láttuk is. Igen, emlékszik. Derengni látja nála Éva vonásait

> De úgy, mint hogyha csókjai között
> Állattá válna.

Megundorodva vágyik el e nyomoruságból: jövőjéből a jelenbe. Látta ádáz végzetét, látta a hasztalan harczot. Megsemmisült a női eszmény, a tudomány hite, küzdelemmel bontakozik ki a szennyes Éva ölelő karjai közül s csak egyet óhajt

Hadd fontolom meg,
Daczoljak-e még Isten végzetével? . . .

Luczifer elért a végső ponthoz, most már nincs egyéb hátra, mint Ádámot fölkelteni álmából. «Ébredj hát Ádám! álmod véget ért,» ezekkel a szavakkal lépünk a negyedik szín pálmafás vidékébe. Ádám ismét mint ifjú, állomittasan kilép kunyhójából és álmélkodva néz körül. Ádám tudatával bír az álom rettentő képeinek — Éva azonban ott benn tovább szunnyad s midőn előlép, egy szóval sem tudatja, hogy ő is részese volt az álomnak. Honnan az ellenmondás és mi a magyarázatja? Az élet csak a férfi és nem egyúttal a nő tragœdiája is? Ez csak amabban él és sorsa olyan mint az árnyék, melyet más test vetett? Vagy miután egyedül Ádám az, a ki Isten képére teremtetett, ő az élet, a jövő központja s a nő csak járuléka? Első pillanatra következetlenség látszik e felfogásban. Közelebbről tekintve, mégis eloszlik. Tudjuk, hogy csak Ádám az, a ki tudni akarja küzdése, szenvedése miértjét, Éva csak arra kiváncsi, valjon e sok ujulásban nem veszít-e bája? (III-ik szín). Ádámra és Évára együttes álmot bocsát Luczifer, de az álmot nem együtt álmodják végig. Midőn a negyedik színben arra kéri Ádám az ördögöt, hogy engedjen egy merész pillantást vetni egy pár ezredév utánra, ezt már nem a paradicsombeli Ádám kéri, hanem Pharaó-Ádám. Éva azt tudakolja:

Elhagysz-e engem is szerelmedet?

Ádám kész, a felelettel:

El téged, a trónt, mindent elhagyok . . .

Kétségtelen e szavakból, hogy Ádám az, a kit magával visz Luczifer. Ádám mindig ugyanaz marad minden formában s a nő arczulatja folyton változik: majd anya (V. és XII. szín); majd kedves ki megtisztúl a szerelem által (VI. szín); majd Istennek felajánlott szűz, kinek terméketlenül hervad csókja el (VII. szín); majd kötelességét megszegett hitves (VIII. szín); majd aristokratanő, majd a forradalom fúriája (IX. szín); majd polgárleány, ki a hit által válik eszményivé (XI. szín); majd az eszkimó elaljasodott felesége (XIV. szín). Minden színben kiséri Ádámot (kivéve az egyetlent, a XIII. színt), de sohasem mint együtt cselekvő, együtt változó. Lényének úgyszólván egyetlen vonása a szerelem,

minden változataiban: mint eszményi szerelem, mint hitvesi szeretet, mint anyai szeretet s mint érzéki szeretkőzés. És ép ezen tulajdonságai révén mindig csak járuléka, kiegészítője s szenvedő, nem cselekvő társa Ádámnak. Ő az álomkép álomképe, a ki mégis a földi röghöz van kötve. A föld köréből távozó Ádám nem viheti magával, de jellemző, hogy éppen ő az, a ki legjobban vonzza vissza a földre Ádámot.

A kilépő Évának első nyilatkozata tévedésbe ejthet az iránt, vajjon nincs-e visszaemlékezés e szavakban «*Utolsó csókod* oly hideg vala», épen az eszkimó jelenetre? S így Éva visszaemlékezése az elmúlt dolgokra csupán szavakban fukar? A helyzet világossá lesz, ha meggondoljuk, hogy az utolsó csók alatt nem érthette azt a jelenetet, midőn undorral bontakozik ki karjaiból. Hiszen itt szó sincs semmiféle csókról. De igenis van a negyedik színben, midőn Ádám enyelegve Évával, «a drága csecsebecscsel, a haszontalan, de szép virággal» (297. lap) és óhaját fejezi ki az ezredév után történendők megtudása iránt — Luczifer az, a ki figyelmezteti őket arra, hogy míg *csókolódnak*, a lanyha szellőt nem érzik arczukon. Ez az a csók, a melyet hidegnek találhatott Éva, mert hisz arra a kérdésre, elhagyja-e őt is, szerelmét? Ádám hidegen feleli «el téged, a trónt, mindent elhagyok.» Ádám akarva, szándékosen szakít a nővel — paradicsombeli Évájával.

> Eszem elég van nékem önmagamnak,
> Erő 's nagyságért nem kebledre hajlok,
> Sem a tudásért . . . (VI. sz.)

Ha együtt menne Évájával, minek mondaná, «sejtem, hogy téged is tisztúlt alakban *fel foglak* találni.» Ez az új kiindúlási pont a IV. színben, mely rokon a III-ikbelivel, nem más mint bevezetése Ádám tragœdiájának, ki csak a saját hírére kiváncsi, természetes önzésből, férfias büszkeségből.

A költő ingadozása meglátszik mindjárt az ötödik képen. A gondolat nem forrta ki magát teljesen lelkében s bevezetésül csekély módosítással egy rövid jelenetet átvesz *Mária magyar királyné* tragœdiájából * — mintha nem találta volna meg az oda legjobban illő helyzetet, a legtalálóbb szavakat. Az ingadozás úgy

* V. felv. 2. szín.

szólván csak pillanatnyi, mert a demagógok jelenete rögtön bevezet a szín kellő hangulatába.

E szerint az, hogy Éva nem teszi szóvá, mint Ádám, az átélt dolgokat, tudatos elem Madách művében, mely az ember és nem az első ember-pár tragœdiája kivánt lenni.

Ádám utolsó nagy kérdése hatalmas finaléja a kétségbeeejtő tragœdiának. Ő csupán a saját gyötrő látásairól beszél, melyekről nem tudja, mi bennök a való.

Oh mondd, oh mondd, minő sors vár reám:
E szűk határú lét-e mindenem?
Megy-e előbbre majdan fajzatom
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
Vagy mint malomnak barma holtra fárad
S a körből, melyben jár, nem bir kitörni?

Bármit tudjon is meg végzetéről, csak nyerhet a cserével, mert a «bizonytalanság pokol».

Látjuk e szavakból, hogy a tudás fájáról gyümölcsöt tépett Ádámot valójában megcsalták, mert a mit tudhat, az nem esik a földi lét körén túl. Az űrben csapongás ennek symboluma (XIII-ik szín). Az Úr szavakba önti azt, a mit ott a Föld szelleme jelképesen mondott:

Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől . . .

Ha a lét súlya le fogja görnyeszteni, ott van a mi fölemelje: a végtelenség érzete; ha el akarná ragadni büszkesége: ott van az azt korlátozó arasznyi lét. Ezekkel biztosítá az Istenség a földi nagyságot és a földi erényt. Luczifer kaczagva szól belé, gúnyosan emlegetve nagyságot és erényt, mely csak úgy bír létrejönni, ha babona, balitélet, tudatlanság állnak őrt az ember mellett. Ádám megdöbben Luczifertől, ki őt «tudásra törpének, vakságra nagynak tartja.» Eszébe jut gyámoltalansága azon vétek miatt, hogy megszegte az édenbeli tilalmat. De az Úr megnyugtatja őt, hogy hit és szeretet által boldoguland e földi létben. Ha a hit szavát nem fogja hallani, a nő szíverén keresztül költészetté és dallá fog az szüródni! Balsors és szerencse közt e két mosolygó geniusz fog oldalán állani.

Az anyaság érzete útján új eszménynyé emelt nő az, a ki

előbb mint Ádám, fölveszi a keztyűt Luczifferrel szemben. Midőn ez szemére veti, hogy kár anyaságával dicsekednie, mert hisz fia az Édenben bűnben fogantatott, Évában ébred föl a világ Megváltójának kiengesztelő gondolata:

> Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik
> Más a nyomorban, a ki eltörüli,
> Testvériséget hozván a világra.

A záró szavak úgy hangzanak e tragœdiában, mint egy Istent dicsőitő symphonia utolsó akkordjai, melyekbe belézúg a templom magasztos orgonahangja és mint túlvilági zene az angyalok kara. Mintha harsonák kisérnék az Úr szavát, midőn azt mondja Luczifernek, hogy hideg tudása, dőre tagadása lesz az az élesztő, mely eltántoritja az embert, de csak perczre. Romboló vágya: csirája lesz minden szépnek, nemesnek. Az ember szabadon választhat bűn és erény közt — azzal a tudattal, hogy védő pajzsul Isten kegyelme van fölötte. Az életet: a küzdés; a megsemmisülés gondolatát: az Istenbe vetett bizalom fogja elviselhetővé tenni.

> Küzdj és bízva bízzál . . . !

Megemlítsük még fogyatkozásait? A költői képek hiányát? Hisz azokért az eszmei tartalom bőven kárpótol! Gyönge verselését, még gyöngébb rímeit s a lyrai hang hiányát? Szemére lobbantsuk, hogy oly tárgyat választott, melyről elismert remekeket mutathat föl a világirodalom? Mily kicsinyes dolog volna szemére hányni a festőművésznek, hogy a Keresztre feszítést veszi műve tárgyául — midőn százakra megy a műremekek száma ezen fenséges tárgy körül! Ne találjuk ezt nevetségesnek költői műnél, melynek tárgya sokéval rokon, de önálló, magasztos műremek, mint amazok? Szemére vessük a költőnek, hogy széles ecsettel fest, s a mire más költőnek elég legfeljebb öt felvonás, ahhoz neki tizenöt külön szín kell? Szemére vessük, hogy úgy jár el, mint a freskofestő, ki a templom falára bár több csoportképet fest, de ezeket mind össze tudja fűzni az eszmei közös tartalom segélyével, a helyett, hogy a főgondolatot egy vásznon megfestve, megelégednék egy nagy képpel? Mily esztelen korlátozása volna ez az alkotó erőnek, mely kicsinyben, nagyban egyaránt hatalmas — ha isteni szikra él benne!

Az *Ember tragœdiája*, apró fogyatkozásai mellett is el nem évülő kincse lesz a magyar drámairodalomnak és egyik legszebb terméke azon alkotásoknak, melyek a világirodalomban is megállják méltó helyöket.

Madách a verseihez írt Epilogusban megírta legnagyobb alkotása jövő sorsát, a nélkül, hogy ezt szándékosan tette volna. Méltóbb befejezést nem képzelhetünk e költői soroknál:

És míg öröm, bú, hit, meg kétkedés lesz,
Tél és tavasz, ifjúság, szerelem,
Míg szent eszmékért ember harczol, érez:
Mindebből osztályrész jut majd nekem!

VISSZATEKINTÉS.

Iskolai drámáink közrehatása. — A színészet és drámairodalom párvonalos fejlődése. — A Nemzeti színház fontossága drámairodalmunk szempontjából. — Az Akadémia és színpadi műsor. — Az idegen drámák. — Eredmények. — Színi kritikánk kezdetlegessége. — Az 1850—67-ig terjedő kor befolyása drámánkra. — Erkölcsi sikerek.

Ha visszatekintve, a fejlődés egymásutánját lelkünkben föl-idézzük és a nagy küzdelemmel szemtől szembe álló eredmények mérlegét megállapítjuk, nem az elért siker az, a mi kielégít, hanem a küzdelem szívóssága; a lelkesedés folytonossága s a legkedvezőtlenebb viszonyok közepett is a jövő hitébe vetett megingathatlan remény; az anyagi érdekektől függetlenül szereplő íróskodás az, mely műveltségtörténeti jelentőségüvé magasztosítja e kor drámairodalmának történetét, mert a költői műfajok művelésének egyike sem volt oly elhatározó befolyással «nemzetesedésünkre», mint a drámáé.

Már az iskolai színjátékoknál láttuk, hogy mindaddig, míg a jezsuiták drámái latin nyelvüek s csak a nevelő czélt mozdítják elő s tárgyban, valamint nyelvezet dolgában nem érdeklik közelebbről a nemzeti életet, teljesen hatástalanul maradnak magára a műfaj kifejlődésére s a nemzeti élet megizmosodására. Midőn már magyarokká válnak s ki mernek lépni a nyilvánosság elé is, egy-egy (a saját hangulatuk keserűségét elárulló) nyilatkozatban keresik legalább a közélettel való kapcsot, és egy-egy farsangi játék pajkos vidorságával a népies elem szerepének fontosságát, szükségességét merik nyiltan is bizonyítni. De mindez elkésve történik s másfél évszáz mulasztását nem sikerül néhány év szorgalmával helyre ütni.

Mennyivel mélyebb nyomokat hagy maga után a piaristák, pálosok s minoriták működése e téren! Ebből az következik, hogy

csupán az bir életrevalósággal, az irodalomban közhatással, a mi a nemzeti közélettel kapcsolatban áll s a hazai nyelv segélyével akar czélt érni.

A protestáns felekezetek vitázó drámáinak közhatása is azért általánosb, mert a nemzet nyelvén, az előttök folyó életből merítik a tárgyat s bár sokszor sértők, türelmetlenek, sohsem idegenek formában, sohsem érthetetlenek, sohsem közönyösek vagy unalmasok tartalomban.

Az iskolai és a vitázó-dráma elképzelhetetlen az iskolák színpadja nélkül, de viszont természetes, hogy a tanító vagy egyéb mellékes czélokat figyelmen kívül hagyó dráma csak úgy fejlődhetik ki műfajilag is, ha egyrészt a nép játékos hajlamában a megtermékenyülés belső föltételeit birja, másrészt a már meglévő rendszeres színészet segélyével, az előadó művészet révén a külső segítség is javára válhatik. A hazai iskolai dráma ugyan áthidalja nálunk a világi színpadhoz vivő fejlődés nagy útját, de naiv eszközei miatt már ugyanakkor idejét múlta a világi színpadon, midőn a külföld drámái helyet követelnek azon, s ekként a hazai kezdetleges drámák közhatása eltörpülően csekély az idegen művek egészen más szövedékü szerkezete mellett. Az idegenből hozzánk özönlő drámák befolyása oly nagy, oly elementaris, hogy szinte inkább azt kellene csodálni, ha azok helyett a hazai iskolai drámák cultusát űznék tovább.

Ez a fejlődés vázlatos képe 1790-ig és ha közbe veszszük Felvinczy Györgynek, nagyobb hatás nélkül maradt kisérletezését 1696-ból, a moralitások késő hajtásaival, a drámai és elbeszélő formát összevegyítő műveivel egyetemben, azonnal szembe tünhetik, hogy a dráma mindenütt és mindig a színpaddal áll szervi kapcsolatban az iskolai drámáknál ép úgy, mint a világiaknál és hogy 1790-ig az inkább családi körben szereplő iskolai színjáték csak szük körben hat s valódi irodalmi közhatás nélkül elcsenevészik végül is, ami ép úgy magyarázza a hazai iskolai dráma fejlődésének megakadását, mint a világinak teljes fejletlenségét, a világi színészet megszületéseig.

Ez okból valahányszor a világi színészet kilátásai a fővárosban való állandó megtelepülésre növekednek, mindannyiszor új meg új lendületet vesz a magyar dráma is.

Az 1790-től 1796-ig terjedő kor valósággal a föld alól vará-

zsolja elő a magyar drámaírókat, a fordítókat és az idegen művek «megnemzetesítőit» s Dugonics, Endrődy, Kazinczy, Kármán, Szentjóbi Szabó és Verseghi mellett, egész legióját találjuk a kezdőknek, kik a nemzeti ügy érdekében a sorompóba lépnek, hogy a haza oltárára letegyék ifjú koruk első zsengéit. A pesti színészet szétbomlásával tiz évi nagy pihenő áll be, melynek szomorú csendjét az 1806-tól 1815-ig terjedő időben a pesti színészet működése töri meg. Ez a kor veti a felszínre Katonát, Gombost, Gorovét, később P. Szentmiklóssyt nálunk, miként Erdélyben az állandó színészet körüli fáradozás Bolyai Farkast. Az 1818-el kezdődő pesti vendégszerepléssel áll ismét benső és külső kapcsolatban Kisfaludy Károly munkássága.

De mindez ép úgy csak kisérletezés a dráma, mint a színészet terén. A nagy tehetségeknek nincs elég, nincs igazi terük. Katona panaszos fölszólalása nem egyéb, mint elmondása annak, mit valamennyi drámaíró érzett. Ő a maga panaszát mondván el, közérzületet tolmácsol. Egy évtizednek kellett ismét belé fordulnia, míg a közállapotok nyomorúságán valamelyes segítség lehetővé vált az Akadémia felállításával, mely fölvette szabályzata 5-ik pontjába: «gondja lesz, hogy a nemzeti játékszín jó darabokban szükséget ne szenvedjen». Ez a szerető gond meg is érzik már a budai színészetnek 1833—1837-iki műsorán. Ez a gondoskodás és a magyar színészet állandósításának biztos kilátása új erőket szerez a magyar színpad és drámairodalom gyarapítására. Ekkor állnak elő, rövid időközben egymásután Bárány B., Csató, Fáy, Gaál, Garay, Hoblik, Jakab I., Kovács Pál, Nagy I., Munkácsy J. Szigligeti, Tóth Lőrincz, Vörösmarty, kik mellé a színészírók közül Megyery és Telepy Gy., a journalisták közül Pecháta és Szekrényesy csatlakoznak.

Egyikök-másikuk már előbb is írt drámát, de fővárosi színészektől csak most látja először, alapos okulásul, darabja előadatását.

A magyar drámairodalom azonban a Nemzeti színház megnyitásáig alig egyéb, mint néhány lelkes (köztük egypár kiválóan tehetséges) írónak kísérletezése oly műfaj körül, melynek éltető lelke minden népnél a színpad volt. Nálunk még nem a napi szükséglet terméke, ép oly kevéssé az irodalmi pezsgő élet árjából kiemelkedő írói munkásság egyik ága, sőt elmondhatjuk, hogy

hosszú időn át alig egyéb műkedvelősködésnél, melyben része van a hazafias érzelemnek; a Mecænasok áldozatra készségének; az írói hiúságnak, s nem ritkán annak a véletlennek, mely az írót, valami «bujdosó» színészcsapattal hozza össze. A dráma már sajátos szerkezete és czéljainál fogva, nem az olvasó- hanem a hallgató-közönségben bírja létföltételét. Nekünk pedig a szó nemesebb értelmében, alig volt akkor olvasó-közönségünk és ha ez a kis kör olvasni vágyott, bizonyára a legutoljára gondolt oly műre, melynek valódi hatása csak az előadó művészet és a leírást pótoló színi diszítés révén érvényesülhetett. Mi is lelkesítette volna tehát íróinkat arra, hogy drámákat írjanak, melynek aránylag a legkisebb volt az olvasó közönsége s a melynek előadására csak akkor számíthattak, ha a véletlen segélyűl jött?

Ezt a kort 1837-ig a lelkes kisérletezések korának kell tekintenünk, mely csak a Nemzeti színház megnyitásánál szűnt meg. Csakhogy az állandósult színészettel nagy veszedelem fenyegette a magyar drámairodalmat: a sokfelől jövő hatások veszedelme.

Drámairodalmunk oly kezdetleges volt, hogy szinte félni lehetett, hogy az utánzás minden eredetisége jellegéből ki fogja vetkőztetni.

Az Akademia ugyan pályadijaival emeli az eredeti drámairodalmat, de az *Eredeti játékszín* czímű gyüjteménynyel egyidőben adja ki *Külföldi Játékszín*ét, sőt később a saját költségén fordittatja a Nemzeti színház műsora legtöbb idegen darabját s igy bár segít a közvetlen szükségen s legalább bírálatai révén emeli a színpadi nyelvezet eddig nagyon alacsony színvonalát, mégis rész jut neki is abból a tarkaságból, mely a hazai műsort jellemzi.

Az 1837-től 1850-ig terjedő időkörön belül ott látjuk ugyan Molière, Scribe, Dumas, Ponsard, Hugo Viktor műveit a Nemzeti színház műsorán, de ott vannak a kisebb jelentőségüek és az ügyes mesteremberek is, mint: Arago-Vermond; Bayard-Theaulon; Courey-Dupenty; Cogniard-Delaport; Desarnould-Fournier; Dinaux-Legouvé; D'Epagny-Dupuy; Duvert-Xavier Lausanne; Deslande-Dumanoir; Dennery-Maillon; Mallefille-Artigues; Mellesville-Beauvoir, Pyat-Sue stb. társszerzők mellett Souvestre E.; Soulié; Moreau; Prix A.; R. Pyat; Bouchardy, Dumerson stb. majd mind azok közül, kik a franczia szín-

padon e korban szerepelnek.* Ott találjuk Goethet, Schillert, Lessinget, Kleistet, Körnert, Grillparzert, Laubet, Mosenthalt, Raimundot, de ott vannak még Kotzebue és Iffland is; ott Birch-pfeiffer; Albini, Börnstein; Castelli; Clauren; Deinhardstein; Blum; Grammerstädten; Holtey; Houwald; Hell; Hutt; Holbein; Jünger; Kuno; Löwenthal; B. Maltitz; Meisl; Nestroy; Schikaneder; Treitschke; Vogel; Weidmann; Weissenthurm; Ziegler, a legtarkább össze-visszaságban képviselvén mindent, a mit az útszéli énekes bohózattól a klassikus tragœdiáig csak termelt a német színpad és irodalom.

Világos már e puszta nevek után is, hogy drámairodalmunkra a franczia és német befolyás a legerősebben ható.

Az angol irodalmat csak Shakespeare és Sheridan néhány műve képviseli. Amattól még a vidéki színészkedés korából Pestre tévedt a Makranczos hölgynek német forrás után készült magyarosítása ily czímen: A szerelem mindent véghez vihet, s sokáig ott éktelenkedett a műsoron, de csakhamar követték az első Shakespere-fordítások az eredeti után: *Lear* (1838. IV/30. Vajda Péter és Egressy G.); *Hamlet* (1839. XI/16. Vajda Péter); *Velenczei kalmár* (1840. IV/27. Lukács Lajos); *Coriolán* (1842. I/25. Dobrossy J. és Egressy G.); *Julius Caesar* (1842. II/26 Vörösmarty); *Othelló* (1842. XI/10. Vajda Péter); *III. Richárd* (1843. IV/1. Vajda Péter); *Macbeth* (1843. VIII/19. Egressy G. de már csak németből!); *Rómeo és Julia* (1844. IV/17. Gondol Dániel); *IV. Henrik* (1845. II/8. Matisz Pál és Egressy G.)**

* V. ö. Histoire philosophique et litteraire du Théatre francais. (2e édition. 1863) par M. Hippolyte Lucas. Tome III. 5—134 és 356—383. lap.

** *Atheni Timon* (1852. III/27. Kelmenfy László); *Tévedések vígjátéka* (1853. III/4. Egressy Gábor, Szigligeti E.); *Makranczos hölgy* (1855. III/13. Toth Soma, de már csak Deinhardstein után); *Veronai két nemes* (1855. VIII/31. Toth József és Csepreghy Lajos); *Fehér és piros rózsa* [VI. Henrik mindhárom részének színre alkalmazása Kean E. után] (1855. XII/1. Toth József és Csepreghy Lajos); *Antonius és Cleopatra* (1858. I/2. Szász Károly); *Velenczei kalmár* (1859. II/28. Toth József); *Szentiványéji álom* (1864. IV/23. Arany János); *Téli rege* (1865. I/1. Szász Károly); *VIII. Henrik* (1867. V/17. Szász Károly); *Macbeth* (1867. IX/20. Szász Károly). Érdekes, hogy a Nemzeti színház nem vett tudomást Döbrentey-nek 1830-ban megjelent Macbeth fordításáról, valamint később Ács Zsigmondnak

Az ő művei mellett csak Sheridan két műve érdemel figyelmet: *A rágalom iskolája* (1838. II/21. ford. Tóth Lőrincz) és a *Szerelemvadászat* (The rivals 1847. XII/29. Fekete Soma) s így az angol befolyást tulajdonképen csak Shakespeare-befolyásnak mondhatjuk.

Sokkal kisebb hatással lehetett íróinkra a spanyol és olasz drámairodalom. Lopez de Vegat, Calderont, Moretot egy-két darab képviseli, valamint Federicit, Goldonit, Gozlant, Gozzit, Silvio Pellicot is. Különös, hogy Alfierinek az Akadémiától kiadott darabjai közül sem *Sophonisba*, sem *Orestes* nem került soha színre.

Ez az 1837-től 1850-ig terjedő kor idegen drámairodalmának története — nevekben. Műfaj szerint együtt látjuk tehát hatni a román és germán népek romanticismusát; a franczia vaudevilleistákat; a restauratio tragikusait és comedia íróit; a német «characteristákat», «classicus-követőket» s a «fiatal Németországot», valamint Bécs bohózat-íróit — első sorban; mellettök az angol jellemdrámát és historyt; a molieri alsóbb comicumot s finomabb jellemvígjátékot és az olasz polgári drámát meg vígjátékot.

S ha így egymás mellé állítottuk a különféle hatások képviselőit, könnyű lesz megérteni drámairodalmunk tarkaságát, jellegének sokszor magyartalanságát. De lehetetlen a haladás tényeit is figyelmen kívül hagyni, így első sorban azt, hogy *javarészt* már nem német kerülőn át, hanem eredeti forrásokból fordítják az idegen drámákat. A franczia romanticismus divatja nálunk azon előszótól számítható, melyet Eötvös írt *Angelo*-fordításához, hol számot ad Hugó Victornak reája tett nagy hatásáról mint olyanéról, ki «legnagyobb tanúja korának». Franczia hatásokon termékenyül meg Szigligeti, Tóth Lőrincz, Vahot, Vörösmarty munkássága.

1853-ban Kecskeméten kiadott *Velenczei kalmárja* és Kalmár Gézának (Pest 1862.) megjelent *VI. Henrik* I. része fordításáról sem, úgy szintén Vörösmarty Learjéről, valamint akár Petőfi akár Náray Romeo és Juliájáról sem. Elképzelhetjük, hogy műgond tekintetében mégis csak nagy különbség lehetett az Arany-féle művészi munka és a színészek készítette fordítások közt, figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy meglévő jó fordítások helyett — rossz prózaiakat fogadott be. De Shakespere nagysága olyan, hogy azt még a gyönge fordítások sem tehették tönkre és így közhatása még a szegényes ruhában is elhatározó volt.

A haladás másik tényének mondható, hogy szintén franczia minták után indulva a kor főbb eszméit is kezdik bele olvasztani a drámai mesék keretébe s megszületik a kortörténeti vígjáték Eötvössel, Nagy Ignáczczal az írósereg élén. Itt is a franczia hatást lehet kimutatni B. Eötvösnél, kinek vígjátéka *Éljen az egyenlőség!* sok rokon vonást árul el Etienne Aragonak *Aristocraties* czímű darabjával.* Erre a mintára készítik aztán Degré, Fáy, Gaál, Obernyik, Vahot stb. műveiket, kisebb-nagyobb szerencsével illesztve be a kor mozgató főbb eszméit.

A haladás harmadik ténye: a nép osztály érdekeinek belevonása a drámai cselekmény keretébe, a melynek következményeként előáll a magyar népszínmű. Kezdetben: vegyüléke a vaudevillenek és népdrámának, a népszószólásnak és politikai védőbeszédnek. Túlzása, hogy az úri osztályt lealacsonyítja s szembe állítja az egyes hibáit a nép eszményített romlatlanságával. Mintha csak félre értették volna a követők Eötvös előszavának végső patheticus mondatát: «A században, melyben élünk, a művészet köre messze terjedt: *a publicum*, így szóla a költő egykor; *a nép*, így szól a költő ma». . . . De mindenképen talált mégis a kor hangulatához, mely az eddig elnyomotton segíteni akarván, túlozta az eszményítést, mintegy kárpótlásul az eddigi nyomorgatásért.

A haladás negyedik jele, irodalmunknak s főleg drámánknak nagyon jellegző sajátsága a mult emlékeinek imádatszerű cultusa. A küzdő, a hazáért halni kész magyar hősök, nemzeti királyaink, a vezérek, a lelkes magyar nők mind megjelennek a színpadon. Nem kevésbbé jellemző culturtörténetileg az is, hogy Mátyáson túl, magyar király sohasem áll a magyar tört. drámák középpontjában. Csak azt magasztalja a magyar drámaíró, a kiért igazán tud lelkesülni; a kinek uralkodása — jóban rosszban — egybeforrt a nemzet életével. Soha magyar drámaíró tollát nem adta bérbe oly kor magasztalására, mely a nemzeti élettel ellentétben állott. Túlzásba esnek néha itt is, mert a történeti érdek többször erősebben működő a drámainál s a színpadi hatást nem a drámailag is érdekes bizonyítja, hanem a külsőség, a «kelmeiség», a már régebben is megrótt, de divatját még mindig nem múlt «hazapuffogtatás». De ne feledjük, hogy a tört. dráma virágzása rendesen oly

* H. Lucas i. h. 80—81. lap.

korral esik össze, midőn a vigasztalan jelen elszomorít s egyedüli lelki megnyugvást a múltba való visszaemlékezés nyújt. Ép ezért a tört. dráma nálunk nemcsak műfajilag érdekes, hanem culturtörténetileg is mint jelképe a hangulatnak, a közérzületnek, a jobb kor után való vágynak s azon meggyőződés megszilárdulásának, hogy «megbünhődte már e nép a multat s jövendőt». Egyetlen nemzet életével sem forrt annyira együvé, mint a magyaréval a tört. drámák divatja. Ezeket nézték, ezeket bámulták és tapsolták a legjobban a színen Dugonicstól, Sentjóbi Szabótól kezdve Katonáig, Kisfaludyig, Szigligeti és Vörösmartyig. Néhány óra — sokszor nagyon hamis — ábrándvilága el tudta feledtetni, hogy nemzeti királyaink csak a színpadon vannak.

Az idegenből jövő sokféle hatástól bámulatos gyorsasággal tudtunk mindazonáltal menekülni már a negyvenes évek közepével s ha pl. ugyan e korból egy nagy nemzetnek, az angolnak drámairodalmi sivárságát, jellegtelenségét, majdnem semmiségét tekintjük, midőn egész drámairodalmát a XVII. és XVIII. évszázak régi eredeti drámái jelentették s a XIX-ik évszázbelit pedig franczia-német utánzásnál, szolgai átdolgozásnál, helyesebben «áthódításnál» egyébnek nem nézhetjük,* fájdalommal vegyes érzés tölthet csak el, hogy midőn nálunk a társadalmi és történelmi dráma, a vígjáték, a politikai és népies színmű hatalmas lendületet vesznek s a magyar jelleg mind határozottabb lesz, mindez megsemmisül 1849-el s az ötvenes években, lassú, óvatos munkával, a censura nyügét kerülgető körültekintéssel mindent elölről kell kezdeni! Pedig egész addig a műkedvelő- és színész-drámaírók mellett a hivatásos íróvilág egész rajt küld a drámairodalom szolgálatába. Csak az a baj, hogy amazok közül a színészek hatásos színpadi műveket tudnak írni, irodalmi becs nélkül, emezek ellenben művészi nyelvkezelés, finomabb felfogás dolgában irodalmilag maradandó, de színpadon megélhetetlen művekkel tudnak csak előállni. Aztán ez utóbbiaknál rendesen a drámaírás csupán egyike azon műfajoknak, melyeket művelnek. A dologba mélyedés ekként meg van nehezítve s a sokfelé igénybe vett erő kimerülve jut a nehéz pályára. Főoka ennek az, hogy akkor a színház még a

* Augustin Filon: Le théatre anglais. Hier, aujourd'hui, demain. Paris 1896. 1—36. lap.

jó drámairónak sem volt aranybánya. Aztán a változatos műsorra szorult színpad, mindig melegágya a selejtesnek, a félig késznek, A «playgoer» pedig nemcsak Angliában követeli meg a változatos, ha mindjárt nem is tápláló, de legalább inycsiklandó falatot. A mi kis közönségünkkel ezenfelül nagyon is csínján kellett bánni s a főváros egyetlen magyar színpadján a magyar dráma, a jogos egész hely egyik felét megosztani is tartozott — operával, balettel! És ha e kedvezőtlen helyzet daczára drámánk mégis eredeti jellegüvé kezd válni, az emelkedés csak annál bámulatosb, a kényszerű elhanyatlás annál fájdalmasabb. Vegyük hozzá, hogy a censura nyüge megbénítja a gondolat szabad röptét; az irodalmi kritika kezdő korát éli s a napi sajtónak a *Rajzolatok*nak, *Honművész*nek, *Regélő*nek színi birálatai kezdetleges tudósítások, melyekből sem írók, sem előadók nem okulhatnak; a Nemzeti színház drámabiráló bizottsága kezdetben vármegyei urakból kerül ki, kik jó táblabirák lehettek, de a drámához nagyon keveset értettek! Csaknem a korszak végeig Kölcsey, Zrinyi-birálata az egyetlen komoly, beható kritika s hogy midőn az *Athenaeum* triasza a szigorúbb mérték alkalmazásába kezd s főleg Bajza polemiái egész irodalmi háborukká válnak, a drámairók és előadók elkeseredése oly nagygyá lesz, hogy végre ők is lemondanak a színi kritikáról s csak egyszerű tudósításokat írnak. Az *Athenaeum* megszüntével az *Életképek* köré csoportosúl a magyar iróvilág eleje, de ennek a színi kritikái is csak elvétve értékesebbek s nem állják ki a versenyt Szontagh G., Erdélyi János birálataival, nem is beszélve a Honderű nagyképü «didascaliá»-iról és a *Pesti Divatlap* köznapi szellemeskedéseiről.

A drámai művek nyelvtisztasága érdekéből nagy befolyással volt Nagy Ignácz *Színműtára* is, de mindez megsemmisül ép akkor, midőn a színszerű és irodalmi érdek találkozni látszanak; midőn a komoly kritika kezd kibontakozni az egyéni rokon- és ellenszenv korlátoltságából; midőn a nemzeti élet reménybeli kilátásai a legbiztatóbbak. . . .

Az 1850-től 1867-ig terjedő kor első fele inkább kedvezett a lyrának, mint a drámának. A sírvavigadás kora volt ez, midőn a honfibánat csak allegoriákban fejezhette ki érzelmeit. A történelmi dráma szünetelt, mert a mult nagyságainak emlegetése sértette a hatalmat, s a czenzor törlő ónja sokszor oly rövidítéseket

kivánt, melyek ellenkeztek nemcsak a ténybeli valóval, de a jó ízléssel is. Ki írt volna ekkor nagy kedvvel, magyar történelmi drámákat a való meghamisításának kényszerével? Büszkeségünk, hogy idáig magyar író tolla nem süllyedt. De ki mert volna kortörténeti vonatkozásokkal előállani? A Bach-világ komikuma adomákban sziporkázott széjjel vagy gúnyos megvetés tárgya volt. Vagy fájó, sajgó sebeket kellett volna föltépni, ez pedig nem illett a vígjáték légkörébe, a társadalmi kérdések komoly tárgyalását még meg sem engedte az előleges czezura. S ha akadt író, a ki elakarta mondani mindazt a keserűséget a mi ott élt a lelke mélyén, az vagy úgy tett mint Obernyik, hogy *Khelonisz*ája személyeivel mondat el mindent, mintha a görögöknek szólana — de kiteszi magát annak, hogy kevesen értik meg; vagy mint Madách *Mózes*ében kikel az elaljasodott zsidó nép ellen, de fiókja számára tartja meg drámáját, s így alkalma sincs belőle érteni a — magyarnak.

A népiesnek kultusa is tiltva volt, s így drámairodalmunk fakóságát, színtelenségét a politikai helyzet kényszere szabta meg. Vígjátékokat, bohózatokat írtak tehát, s az operát, s ballettet művelték. Erre is akadt közönség, melynek érdeklődni, lelkesedni nem volt szabad — csak mulatni és feledni. Sűrű fátyol terült a multra, a jelent a honfibánat köde borította, s e rettenetes helyzetben, a lét és nemlét határán, haláltusáját vívta a nemzet, midőn a Kazinczy-ünnepélyekkel és a hatvanas évek fölbuzdulásával az 1790. évihez hasonló új élet kezdődött, melynek rokon voltát már az egykorúak észrevették.*

A dráma művelői e korban csaknem kizárólag színészek vagy olyanok, a kik valami réven összeköttetésbe jutottak az előadókkal. Ebből folyólag a színszerűség a fő elv, s a megvetés egy nemével fogadják az irodalmi drámákat. Ne is csodáljuk, hogy irodalmi becsű e korból nem maradt ránk. De a hatvanas évek elejével megindul a *Szépirodalmi Figyelő*, majd a *Koszorú*, s a színi kritika eléri azt a magaslatot a melyről bátran osztogathat tanácsokat; majd az Akadémia czéljául tűzi ki, hogy drámai pályázatainak kritikáit, a drámairók okulására, s a közönség ízlése fejlesztésére közzé teszi; majd lehetővé válik a történelmi

* L. Kazinczy F. *Pályám emlékezete* és *Napkelet* 1860. 40. szám.

drámák művelése is, s így a hazafias irány mellett, mely a kor hangulatával számol, s a színen hatásosért a történet önkényes módosítását sem kerüli, a művészibb irány is kezdetét veszi, mely az irodalmilag értékes mellett megkívánja a színszerűleg is kiválót. E kor határánál tehát eljutottunk odáig, hogy a dráma kifejlésének minden akadályát — egynek kivételével elhárították. Lassan megszületnek az első honvéd-drámák; *Bánk-bán* előadását nem veszik királysértés számba — míg végre a politikai láthatár kiderültével elő áll azon rég óhajtott helyzet is, mely a nemzeti kifejlődés felé való törekvéseket nemcsak nem hátráltatja, hanem kedvez azoknak, s így előkészíti azon talajt, melyből nemzeti jellegű drámánk, kifejlődése felé újból megindulhat, nem többé az idegen hatások jármában, hanem abból csak a fejlesztő elemet véve föl. És ha e rettenetes harcz végén csupán arról panaszkodhatunk, hogy meg kellett állnunk, a nélkül, hogy valamit is elvesztettünk volna, és ha a magyar drámának és színészetnek ily kedvezőtlen korban létföltételeit megtudtuk őrizni — sőt e sivár kor derekán *Bánk bán*nal dicsekedhetünk, a végén az egész világ elé tudtunk kerülni az *Ember tragœdiájá*val — megvigasztalódhatunk, hogy a kor nem kedvezett oly kiváló tehetségeknek, mint Gombos, Katona, Bolyai s kora halál ragadta ki drámaíróink sorából Kisfaludy K.-t, Czakót, Kövért, mert nincs nemzete Európának, mely egy emberöltő alatt, a legkedvezőtlenebb viszonyok között odáig tudta volna juttatni drámairodalmát mint a magyar.

E néhány évtized erkölcsi eredménye értékesebb, mint nagyobb pozitiv eredmény, mely kevesebb biztatót foglalna magában a jövőre nézve.

FÜGGELÉK.

I.*

A jezsuiták iskolai drámái.

(1601—1775.)

1601. Josephus e carcere liberatus. *Vág-Sellye.* (L. A. 130.)

1602. Damascenus. *Vág-Sellye.* (L. A. 131.)

1626. Háromszor játszottak fölváltva magyarul és latinul. *N.-Szombat.* (L.)

1627. Susanna. *N.-Szombat.* (L.)

1628. Az úrvacsoráról. (P.)

— Hódolat Pázmány Péternek. (P.)

— Sz. Katalin élete. *Pozsony.* (P.)

1629. Nagypénteken és Úrnapkor magyar drámát játszanak és a Cosmodulust. *N.-Szombat.* (L.)

— A 40 vértanu legendája. *Pozsony.* (P.)

1630. Sz. Czeczilia élete. (P.)

— Még egy, közelebbi czím nélkül. *Pozsony.* (P.)

1631. Jácob. (P.)

— Ismeretlen czímmel: «una actiuncula». *Pozsony.* (P.)

1633. Tragœdia de justo puerulo Antisiodereusi. *Pozsony.* (P.)

1634. Mauritius imperator. *Pozsony.* (P.)

1635. Constantia filia Constantini Magni. *Pozsony.* (P.)

1653. Ismeretlen czím. *Győr.* (Gy.)

1654. Ismeretlen czím. *Győr.* (Gy.)

1660. Czím nélkül: ludus sacer scenicus. *Szakolcza.* (L. A. 223.)

1663. Daniel profeta in lacu leonem ab Habacuc cœna refectus. *Sárospatak.* (L. A. 441.)

1664. Rusticus Rex. *S.-Patak.* (L. A. 44.)

— Panis Gedeonis in castris Madian. *S.-Patak.* (u. o. 414.)

1666. Ludus scenicus epithalaminus honoribus Fr. I. Rákoczy et Helenæ Zrinyi. *S.-Patak.* (L. A. 44.)

— Isaac imolandus. *Szakolcza.* (u. o. 227.)

1668. Iuvenis a cæmentariis in fornacem ardentem iniectus. *S.-Patak.* (L. A. 45.)

1669. Theodorus iuvenis. *S.-Patak.* (L. A. 46.)

1672. Daniel in lacum leonum missus et ab Habacuc profeta, prandis exceptus. *Szakolcza.* (L. A. 234.)

— Absolon patrem suum persequens. *Szakolcza.* (u. o. 234.)

1673. Iuvenis profugatur vitæ orco devotus. *Szakolcza.* (L. A. 237—8.)

— Deus creans mundum, Adæ lapsus redemtio generis humani. *Szakolcza.* (L. A. 238.)

— Josephus venditus et deinde in dignitatem summam evectus. *Szakolcza.* (u. o. 238.)

1674. Filius patris familias in vineam missus et occisus. *Szakolcza.* (L. A. 238.)

* I—II—III, az I. k. 34. és köv. lapjaihoz.

1674. Populus izraeliticus contra manna murmurans. *Szakolca.* (u. o.)
— Paterna severitas. *Pozsony.* (M.)
1675. Abel innocens. *S.-Patak.* (L. A. 414.)
— Natura humana pomo occisa et sanguine agni ad vitam revocata. *Szakolcza.* (u. o. 239.)
— Christi cœna magna. *Szakolcza.* (u. o.)
1676. David necem Absolonis lugens. *Szakolcza.* (L. A. 240.)
— Gedeon panes azymos offerens. *Szakolcza.* (u. o.)
1677. Isaac ab Abraham immolatus. *Szakolcza.* (L. A. 241.)
— Arca a Philisteis capta. *Szakolcza.* (u. o.)
1681. Damietta ostroma II. Endre magyar király alatt. *Komárom.* (M. Sz.)
1684. Czím nélkül: Exhibita sunt duo dramata. *Szakolcza.* (L. A. 250.)
1686. Czím nélkül: Actio aliqua exhibita est. *Szakolcza.* (L. A. 252.)
1687. Czím nélkül: Exhibitumque est drama a scholastica iuventute. *Szakolcza.* (L. A. 255.)
1688. Czím nélkül: Duo dramata exhibita sunt. *Szakolcza.* (L. A. 255.)
1690. «Actiunculum». (P.)
— «Actio bacchanalistica». (P.)
— Princeps ambidexter seu Math. Corvinus. *Pozsony.* (P.)
1697. Cyparissus amore Patris interemptus. *Szakolcza.* (L. A. 267.)
— Ver coronatum. *Szakolcza.* (u. o.)
— Olla fortunæ. *Szakolcza.* (u. o.)
1701. Trophæum Crucis. *Komárom.* (M. Sz.)
1703. Két dráma előadásáról említés, czím nélkül. *Szakolcza.* (L. A. 278.)
1706. Drámák előadásairól említés, azok czíme nélkül. *Szakolcza.* (L. A. 283—4.)
1707. Suave Venenum in poculo Voluptatis Cosmophilis propinatum. *Komárom.* (M. Sz.)
1708. Vulnerum Salvatoris efficacia. *Komárom.* (M. Sz.)
1709. Két dráma előadásáról említés, azok czíme említése nélkül. *Szakolcza.* (L. A. 286.)
— Democritus et Heraclitus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Phœnix redivivus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Joannes Tomorinus. *Komárom.* (M. Sz.)
1711. Két előadás emléke *Komáromban.* VII/31. és VIII/15-éről, czím nélkül. (M. Sz.)
1712. Gr. Esterházy József tiszteletére játszottak *Komáromban.* A darab czíme ismeretlen. (M. Sz.)
1713. Homagium Religionis, Palladis et Honoris. *N.-Szombat.* (M.)
1714. Fraternæ in fratrem impietatis Ultio, in Alexii, Isaacii Imperatoris Constantinopolitani Filio adumbrata. *N.-Szombat.* (M.)
— Alkalmi darab Pálfi tiszteletére. *Pozsony.* (P.)
1716. S. Eduardus. *Szakolcza.* (L. A. 291.)
1718. Justum gladii triumphum. *Szakolcza.* (L. A. 292.)
— A *komáromi* darabok czíme ismeretlen. (M. Sz.)
1719. Turris Babel seu confusa mundi vanitas. *Szakolcza.* (L. A. 295.)
— Ambitio vindicata. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Vidus. *N.-Szombat.* (Sz.)
1720. Omnia vincit amor. *Szakolcza.* (L. A. 296—7.)

1720. Examen Palladis in iuventute scholastica. *Szakolcza.* (u. o. 297.)
— Hercules in bivio. *Komárom.* (M. Sz.)
— Innocentia oppressa. *Komárom.* (M. Sz.)
— Amixoca et Dyndame. *Komárom.* (M. Sz.)
1721. S. Joannes Magister caritatis cum diverbio Victrix in vinculis caritas. *Szakolcza.* (L. A. 298.)
— Exilium in patria sive Pigrellus a Pallade in Arcadiam relegatus. *Szakolcza.* (u. o.)
1722. Plura ambiens omnia perdit. *Szakolcza.* (L. A. 299.)
— Veræ fidei propugnaculum zela. *Esztergom.* (Sz.)
1723. Prædicans cuculatus (materiam suppeditante ut opia Biedermanni in scenam produxit.) *Szakolcza.* (L. A. 300.)
— Pietas in patrem. *Szakolcza.* (u. o.)
— Innocentia per desponsationem servata seu Florimundus. *Szakolcza.* (u. o.)
— Bebekus Emericus et Joannes Zápolyi. *Kolozsvár.* (Sz.)
1724. Edmundus parricida seu nimius Parentum amor sui ipsius ultor. *Szakolcza.* (L. A. 301.)
— Nobile hyperduliæ Mariane præmium. *Trencsén.* (Sz.)
1725. Asinus ad lyram, sive famulorum in dispensam cellam vinariam dominatus. *Szakolcza.* (L. A. 301.)
— Dulcior ab occasu fructus seu B. Sylvester fato sui sodalis edoctus mundo valedicit. *Szakolcza.* (u. o. 301.)
— Hymenæus fraude proditus. *N.-Szombat.* (Sz.)
1726. Victrix constantia seu filio paterni furoris victima. *Szakolcza.* (L. A. 303.)
— Pænon a rege Nosino patre barbare interficitur. *Szakolcza.* (u. o.)
— Nexus indissolubilis. *Nyitra.* (Sz.)
1727. Demiphon. *S.-Patak.* (L. A. 56.)
— Nobile par fratrum seu disparis institutionis dispares partus. *Szakolcza.* (u. o. 304.)
— Sincera amici fides in Asmundo et Asuito fratribus *Szakolcza.* (u. o.)
— Fides in regem et patriam seu Georgius Estoras. *N.-Szombat.* (B.) (Sz.)
— Trophæum Martis Ungarici. *N.-Szombat.* (Sz.)
1728. Triumphus de Barbarismo et Solœcismo. *Sárospatak.* (L. A. 56.)
— Incerta in Hercule, Alexandri magni filio, hæreditas. *Szakolcza.* (u. o. 306.)
— Constans fratrum Emanuelis et Polidori in patrem Jenichicum pietas. *Szakolcza.* (u. o.)
1729. Mors Thomæ Mori pro iustitia et Religione catholica. *S.-Patak.* (L. A. 57.)
— Artaxerxes cordis paterni et salutis suæ de Artabono vindex. *Szakolcza.* (u. o. 309.)
— Error in principiis correctus in quodam adolescente «Lusillo» a luso dicto. *Szakolcza.* (u. o. 309—310.)
— Artaxerxes de Artabano triumphans. *Eperjes.* (M.)
— Fabius Maximus Cunctator. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Gygas Pusio. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Moriæ valetudinarum a Jove restitutum. (P.)

1729. Hercules Christianus, sive Stephanus Dobó. (P.)
— Claudius adolescens. (P.)
— Clitus Quilon. (P.)
— Haldanus.
— Közelebbi czím nélküli darab a vértanúk történetéből. *Pozsony.*
1730. Vanæ sine viribus iræ, seu Vulcani adversus deos furor a Jove vindicatus. *Szakolcza.* (L. A. 310.)
— Arsinœ. *N.-Szombat.* (M.)
— Castrum ignorantiæ expugnatum. *Komárom.* (Sz.)
— Utriusque sortis exemplar. *Pozsony.* (Sz.)
1731. Chremetis avaritia. *S.-Patak.* (L. A. 58.)
— Mundi illicia. *S.-Patak.* (u. o.)
— Bacchus per Pana, armentorum Deum, coram Jove in jus vocatus, atque ab eodem feriarum Bacchanisticarum brevitate mulctatus. *Szakolcza.* (u. o. 312—313.)
— Broderus e Sylvarum incola in regium thronum evocatus. *Szakolcza.* (u. o. 313.)
— Svehla. *N.-Szombat.* (Sz.)
1732. Justus et Pastor. *S.-Patak.* (L. A. 58.)
— Ottomanicus imperator oppresso iam Græcorum imperio Romanorum quoque opprimendo imminet «sub schemate Barbarismi Syntaxeos Imperium affectantes.» *Szakolcza.* (u. o. 313.)
— Innocentia de invidia triumphus. *Szakolcza.* (u. o. 314.)
1733. Bacchus catarrho suffocativo extinctus. *Szakolcza.* (L. A. 314.)
— Saxopolis seu Szakolcza a Musis ob amœnitate adamata, *Szakolcza.* (u. o.)
1734. Martis cum Baccho litigium. *Szakolcza.* (L. A. 315.)
— Temeraria iuvenum pietas tristi quidem sed fortunato terminata exitu. *Szakolcza.* (u. o.)
— M. Lucullus et T. Voluminius. *N.-Szombat.* (N.)
1735. Herus a suo servo mirum in modum circumventus. *Szakolcza.* (L. A. 316.)
— Præmium fidei et amoris in Insigni Heroë M. Eszterházy. *Sopron.* (M.)
— Idantyrsus. *Kolozsvár.* (Sz.)
1736. Landulfus a miserante Deo in vitam revocatus. *Szakolcza.* (L. A. 317.)
1737. Numitor et Amulius de hæriditario principatu decertantes. *Szakolcza.* (L. A. 318.)
— Staurophilus Christi suave iugum amplectens. *Szakolcza.* (u. o.)
— Theodorius iunior. *N.-Szombat.* (Sz.)
1738. Correctio superbiæ in regis Jovianis exilio. *Szakolcza.* (L. A. 318.)
— Jagello (latin és német). *Sopron.* (M.)
— Mithridates. *Pozsony.* (Sz.)
— Zrinius ad Szigethum. *Pozsony.* (B.)
1739. Iteratus Hymen, sive spirituale Christum inter et animam peccatricem connubium. *Szakolcza.* (L. A. 321.)
— Zela Christus, Abyssiniæ rex. *Szakolcza.* (u. o.)
— Ismeretlen czímű.
1740. Hildericus vandalorum rex non prius insignia regni capessens, quam Christianis ab exilio revocatis libertatem redderet. *Szakolcza.* (L. A. 322.)
— Justus et Pastor, pueri sancti

pro Christo Martyres. *Szakolcza.* (u. o.)

1740. Divina beneficia in Societatem nostram ab optimo Deo collatam quam etiam hoc sacculo promota per socios divina gloria. *Szakolcza.* (u. o.)

— Viriates. (S.)

— Manlius Romanus. (S.)

— Juvenis Hispanus a Mahumettano Regulo X-ti causa occisus. *Sopron.* (S.)

1741. Conradinus, tristis ludentis fortunæ victima. *Szakolcza.* (L. A. 323.)

— Virilis in adolescente constantia. *Szakolcza.* (u. o.)

— Ismeretlen czímmel. *Győr.* (Gy.)

1742. Rex Maialis. *Sárospatak.* (L. A. 61.)

— Ptolomæi cerauni nimia regnandi cupiditas. *Szakolcza.* (u. o. 324.)

— Petri japonici iuvenis in fide constantia. *Szakolcza.* (u. o.)

— Perseus Andromedem vindicans. *Komárom.* (M. Sz.)

— Ximus Japoniæ regis filius. *Komárom.* (M. Sz.)

— Nicomedes. *Kassa.* (Sz.)

1743. Invictus virtutis amor in probo animo virtutem sectante. *Szakolcza.* (L. A. 325.)

— Belæ fortitudo. *Komárom.* (M. Sz.)

— Cyprus. *Komárom.* (M. Sz.)

1744. Celsus Martyr. *Szakolcza.* (L. A. 326.)

— Sanctus Ladislaus. *N.-Várad.* (M.)

— Taurini oppugnatio. (S.)

— Lucas Nosara. (S.)

— Narcissus. (S.)

— Dapeus et Zogius. *Sopron.* (S.)

— Johoto. (Gy.)

— Çorvin kegyessége. (Gy.)

— Titus Manlius. (Gy.)

— Sedecias. *Győr.* (Gy.)

1745. Varasinus ob insidias Triumpano patri structas repudiatus. *Szakolcza.* (L. A. 329.)

— Josaphat de minis pollicitationibus ac demum infidelitate victor in fide Christi constans. *Szakolcza.* (u. o.)

— Adrasti in Patrem egenum pietas. (S.)

— Quintus Sertorius. (S.)

— Victor de Eugenio Theodosius. *Sopron.* (S.)

— Sz. László. (Gy.)

— Sigerik góth király. (Gy.)

— Theolindus és Florindus. (Gy.)

— József. (Gy.)

— Justus. *Győr.* (Gy.)

1746. Bacchus. *S.-Patak.* (L. A. 66.)

— (U. o. Quater in scenam prodiit . . . czímek nélkül.)

— Fremundus Angliæ rex positis regiis insignibus eremum sponte amplexans. *Szakolcza.* (u. o. 330.)

— Borusia pace inita reconciliata Austriæ. *Szakolcza.* (u. o.)

— Perseus, Philippi Macedonii regis filius patrato duplici scelere fastigium regium occupat. *Szakolcza.* (u. o.)

— Matheus et Simon. *N.-Szombat.* (M.)

— Camillus. *Komárom.* (M. Sz.)

— Manaar. *Komárom.* (M. Sz.)

1747. Manlius Romanus. *S.-Patak.* (L. A. 66.)

— Protus et Hyacinthus S. S. Martyres. *Szakolcza.* (u. o. 331.)

— Beatissima Virgo a D. Stephano Hungariæ Regina renunciata. *Szakolcza.* (u. o.)

— Gemini Jesuli convivæ. *Szakolcza.* (u. o.)

— Eliacim. *Komárom.* (M. Sz.)

1747. Ambrosius et Leonardus. *U. o.* (M. Sz.)
— Simon Macchabæus. *N.-Szombat.* (B.)
1748. Eustachius pro fide Christi exul. *Szakolcza.* (L. A. 332.)
— Duo adolescentes pro fide Christi occumbentes. *Szakolcza.* (u. o.)
— Két darab czíme *Komáromból* ismeretlen. (M. Sz.)
— St. Eduardus. *Komárom.* (M. Sz.)
1749. Asperis pietas in Patrem Ardaburium. *Szakolcza.* (L. A. 333.)
— Eustachius Martyr. *Szakolcza.* (u. o.)
— Josephus a fratribus venditus. *Szakolcza.* (u. o.)
— Jephte. *Komárom.* (M. Sz.)
— Constantinus Bungi. *Komárom.* (M. Sz.)
— Abrahami sacrificium. *U. o.* (M. Sz.)
— Moyses. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Moses. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Tragœdia és komédia czím nélkül. *Sopron.* (S.)
— Jonathas. (Gy.)
— Cœlestinus. (Gy.)
— Bűnbánó Zsigmond. (Gy.)
— Bacchust legyőző Jonathas. (Gy.)
— Jonathas mel gustantem. *Győr.* (Gy.)
1750. Bacchus non limphatus ad vitam et valetudinem conservandam ineptus. *S.-Patak.* (L. A. 67.)
— In septem verticibus coronatis, septem pecata pestifera. *S.-Patak.* (L. A. 67.)
— Puer Crescentius. *S.-Patak.* (L. A. 67.)
— Sanctius. *Szakolcza.* (u. o. 333.)
— Daniel sociique a cibis lege vetitis sese abstinentes. *Szakolcza.* (u. o.)
— Joas. *Komárom.* (M. Sz.)
1750. Cliens Marianus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Darius és Acsacus. (Gy.)
— A gyermekek kereszt. hadj. (Gy.)
— Arnold. *Győr.* (Gy.)
1751. Pericles patrem suum, a quo innocens hæreditate exclusus fuerat, vita periclitatem animo non minus forti quam pio a morte vindicavit. *Szakolcza.* (L. A. 334.)
— Athalia a Jopada Pontifice necata. *Szakolcza.* (u. o.)
— Arnoldus adolescens inimico suo veniam, quam Christi nomine petit, dat. *Szakolcza.* (u. o.)
— Saul. *Komárom.* (M. Sz.)
— Philemon choraulis. *U. o.* (M. Sz.)
— Felician. *Sopron.* (S.)
— Azraeltől legyőzött Joas. (Gy.)
— Cæsus Arragonia királya. (Gy.)
— Dávid trónralépte. *Győr.* (Gy.)
1752. Pallas de libertate triumphans. *S.-Patak.* (L. A. 67.)
[A többinek nincs meg a czíme.]
— Eucherii in patrem posthumum pietas, ob quam coronam adeptus est. *Szakolcza.* (u. o. 335.)
— Almus et Béla a Colomanus oculis orbati. *Szakolcza.* (u. o.)
— Emericus rex Hungarorum. *Komárom.* (M. Sz.)
— Thomas. *Komárom.* (M. Sz.)
1753. Friderikus Saxoniæ dux deserta hæresi ad rom. Eccl. rediens. [Patrio idiomate.] *S.-Patak.* (L. A. 68.)
— Ainasia a Joa victa. *Szakolcza.* (u. o. 336.)
— Constantinus Japon de patre suo Victor. *Szakolcza.* (u. o.)
— Tragica Chosrois Persarum regis cædes. *Komárom.* (M. Sz.)
1753. Sigismundus Holló. *Komárom.* (M. Sz.)

1754. Infelicem larvatorum furum trias [a Biedermanno memoriæ traditum]. *S.-Patak.* (L. A. 68.)
— Josephus Egypt. proregis munere insignitus. (u. o.)
— Jonathas populi favore neci ereptus. *Szakolcza.* (u. o. 336.)
— Celsus adolescens pro fide Christi exul. *Szakolcza.* (u. o.)
— Bessus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Præcursor Domini in vinculis. *Komárom.* (M. Sz.)
— Attilius Regulus jeles játék. *Gyöngyös.* (A.)
1755. Előadott drámákról említés, de a czímök nincs közölve. *S.-Patak.* (L. A. 68.)
— Joachaz, de solio detrusus. *Szakolcza.* (u. o. 339.)
— Oropastes, talio fraudis, qua Persiæ rex factus est. *Szakolcza.* (u. o.)
— Cuno plagiarius. *Komárom.* (M. Sz.)
1756. Puerorum olyssiponensium securitas inter rudera collabentis urbis. [Hung. serm.] *S.-Patak.* (L. A. 414.)
— Joachimus ad solium evectus. *Szakolcza.* (u. o. 340.)
— Procopius. *Trencsén.* (M.)
— Ibranus. *N.-Szombat.* (M.)
— Alexis. *Pozsony.* (M.)
— Pancratius. *Komárom.* (M. és M. Sz.)
— Filius prodigus. *Beszterczebánya.* (M.)
— Titus. *Trencsén.* (M.)
— David. *Trencsén.* (M.)
— Jehanguirus. *Komárom.* (M. és M. Sz.)
— Cyrus minor. *N.-Szombat.* (M.)
— Saltus præmium caput Joannis in disco. *Esztergom.* (M.)
1757. Hercules Atlantis vices in sustinendo orbe terrarum supplens. *S.-Patak.* (L. A. 69.)
1757. Negligentia puerorum. *S.-Patak.* (u. o.)
— Eucharis *Szakolcza.* (u. o. 341.)
— Infortunatus fortunatæ insulæ dux. *Szakolcza.* (u. o.) U. a. megvan a Muzeumban.
— Judas Machabeus. *Selmecz.* (M.)
— Aiax et Teucer. *N.-Szombat.* (N.)
— Supplicium gulæ. *Komárom.* (M. Sz.)
1758. Aurelius de Valerii cæde absolutus. U. a. [M.] *Szakolcza.* (L. A. 342.)
— Sanchus Martyr. U. a. [M.] *Szakolcza.* (u. o.)
— Regulus. *Selmecz.* (M.)
— Cyrus. (Magyar és német ny.) *N.-Szombat.* (M.)
— Artaxerxes. *Trencsén.* (M.)
— Aspar. *N.-Szombat.* (M.)
— Lachrimi Bengamini. *Komárom.* (M. Sz.)
— Bela rex Hung. *Komárom.* (M.Sz.)
1759. Egy előadás említve czím nélkül. *S.-Patak.* (L. A. 72.)
— Quintus Fabius, mortis reus, quod, ut ut victor contra legem cum hoste pugnam conseruit. (Muzeumban és l. N.) *Szakolcza.* (u. o. 343.)
— Michael, Arimæ rex japon, in germanos suos, quod Christum colerent, sententiam fert. *Szakolcza.* (u. o.)
— Oct. Cæsar. *N.-Szombat.* (M.)
— Pacuvius Calavius. *Selmecz.* (M.)
— Theophilus (latin, német). *Selmecz.* (M.)
— Theoscena. *N.-Szombat.* (M.)
— Sanchus. *Szakolcza.* (Sz.)
— Joannes Corvinus. *Sopron.* (M.)
— Sedeczias. *Beszterczebánya.* (M.)
— Romulus et Remus. *Trencsén.* (N.)

1759. Caracotta. *Komárom.* (M. Sz.)
— Conradi Placentii iustitia. *U. o.* (M. Sz.)
1760. Olyntus filius paternam gravitatem pro tetrica severitate interpretans propterea patris vitæ insidias struit. *Szakolcza.* (L. A. 346.)
— Sveno, Daniæ rex, post acerbum septem annorum exilium, et anteactæ vitæ scelera detestans solio redditur. *Szakolcza.* (u. o.)
— Salomon. *Pécs.* (M.)
— Aelius Seianus. *Pécs.* (M.)
— Tres pueri. *Selmecz.* (M.)
— Tres fratres Martyres. *Komárom.* (M. Sz.)
— Salomon et Geysa. *N.-Szombat.*
1761. Egy előadásról említés, czím nélkül. *S.-Patak.* (L. A. 73.)
— Leangus, ut ultimum Livanii surculum servaret paternis sceptris admovendum, suum filium vulgi furori cædendum obiicere non dubitavit. U. a. (M.) *Szakolcza.* (u. o. 347.)
— Julus avo suo turmas ducit. *Szakolcza.* (u. o.)
— Pythias et Damon. *N.-Szombat.* (M.)
— Lesbius. *Bazin.* (M.)
— Tres pueri Babylonici. *Selmecz.* (Sz.)
— Saul. *N.-Szombat.* (M.)
— Emericus. *Trencsén.* (M.)
— Babilas. *Beszterczebánya.* (M.)
— Alexius Japon. *Kolozsvár.* (M.)
— Thebæ vindicatæ. *N.-Szombat.* (M.)
— Syrao. *Trencsén.* (M.)
— Nehemias. *N.-Szombat.* (M.)
— Meleager. *Trencsén.* (M.)
— Oedipos. *Komárom.* (M. Sz.)
— Heraldus et Erricus. *Győr.* (Sz.)
1762. Corbis et Orsua. *Szakolcza.* (L. A. 349.)
— Sapricio Nicephorus ad capessendam pro fide Martyrii laureolam substitutus. *Szakolcza.* (u. o.)
— Cumte e latebris in thronum sublimatio. *Kolozsvár.* (M.)
— Tobias iunior. *Trencsén.* (M.)
— Thiamus. *N.-Szombat.* (M.)
— Abdolonymus. *Győr.* (Sz.)
— Heros Chinensis. *Kőszeg.* (Sz.)
1763. Romanus Pater domi suæ ultro exulantis filii Alexii iacturam et aguiti mortem versa concinno non sine tenerrimo sensu flevit. *Szakolcza.* (L. A. 351.)
— Horatius de Albanis victor mox perduellionis a Duumviris reus iudicatus, patre pro filio perorante a populo absolvitur. *Szakolcza.* (u. o.)
— Nobilis pro fide pugit Titus ab adolescente Japonico regulo quodam acerbis modis in conjuge famulis, filiis mire divexatus, ac denique securi subiectus insperato eventu servatus iamque contempta morte, recepit, quam sublatam credebat familiam, immo et mitigatum Tyrannum sibi conciliavit. *Szakolcza.* (u. o.)
— Princeps unius diei e fabro ob stolidam ambitionem castigatus. *Szakolcza.* (u. o.)
— Julius Martyr. *Kassa.* (M.)
— Thyrsis. *Szakolcza.* (Sz.)
— Heros Sinensis. *N.-Szombat.* (Z.)
1764. Hadingus. *S.-Patak.* (L. A. 74.)
— Codomanus. *Szakolcza.* (u. o. 352.)
— Abdolonimus per Sidonios poptimates ab oleribus ad solium evectus. *Szakolcza.* (u. o.)
— Odoardus. *N.-Szombat.* (Sz.)

1765. Conradinus († 1268.) *Szakolcza.* (L. A. 353.)
— Ochoziás. *Szakolcza.* (u. o.)
— Palla sacra. *Esztergom.* (M.)
— Imre és Konrád Esztoraz. (Magyarul.) *Kassa.* (M.)
— Romulus et Remus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Codrus (magyarul). *Komárom.* (M. Sz.)
— Archemorus Lacedæmoniorum.
— Princeps. *Komárom.* (M. Sz.)
— Adonis. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Anselmus. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Idomenæus. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Joas rex Judæ. *Ungvár.* (Sz.)
— Seba. *Kolozsvár.* (Sz.)
— Sylvius. *Kolozsvár.* (Sz.)

1766. Absolon. (Patrio idiomate.) *S.-Patak.* (L. A. 75.)
— Orestes. *Szakolcza.* (u. o. 354.)
— Selenius. *Szakolcza.* (u. o.)
— Boldizsár (magyarul). *Sz.-Fejérvár.* (M.)
— Joannes Cantacuzenus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Bomilcar (?) *Komárom.* (M. Sz.)
— Certamen deorum in ornando Amynta. *N.-Várad.* (Sz.)
— Edmundus. *Pozsony.* (Sz.)
— Ischirion et Hiacynthus. *Kassa.* (Sz.)

1767. «Bis patrio sermone theatrum adornaverunt . . .» czím nélkül. *S.-Patak.* (L. A. 75.)
— Alippus fratris invidia apud pastores exul sortique deinde pristinæ redditus. *Szakolcza.* (u. o. 356.)
— Filius quidem a prædonibus parentibus sublatus. *Szakolcza.* (u. o.)
— Telephus. *Sopron.* (M.)
— Sedeczias (magyarul). *Komárom.* (M. Sz.)

1767. Crœsus a Cyro convinctus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Justinus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Andreas. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Focillus. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Heribertus. *N.-Szombat.* (Sz.)

1768. Két előadásról említés, czím nélkül. *S.-Patak.* (L. A. 76.)
— Albertus quidam salutis suæ studiosus, patris sui domum deseruit. *Szakolcza.* (u. o. 357.)
— Macchabeorum natu postremus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Cariolus. *Komárom.* (M. Sz.)
— Adonius. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Ariaspes. *Pécs.* (Sz.)
— Aurelius. *Szakolcza.* (Sz.)
— Aurelius. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Emericus. *N.-Szombat.* (Sz.)

1769. Dioces rex de successore periclitans filio hærede ex insperato detecto triumphavit. *Szakolcza.* (L. A. 358.)
— Hugo adolescens divino admonitu ad frugem meliorem rediit. *Szakolcza.* (u. o.)
— Amicitiæ vinculum. *Komárom.* (M. Sz.)
— Adulescentulus nobilis. *Komárom.* (M. Sz.)
— Jonathas. *N.-Szombat.* (Sz.)
— Papinianus Tetragonos. *Eperjes.* (Sz.)

1770. Jeroboam ab Abia ingenti prælio victus. *Szakolcza.* (L. A. 360.)
— Pigrinus adolescens literarum incurius. *Szakolcza.* (u. o.)
— Mydas. *Pozsony.* (M.)
— Magyarul játszottak a rhetorok és poeták *Komáromban,* de a darab czíme ismeretlen. (M. Sz.)
— Tobias. *Komárom.* (M. Sz.)
— Paris. *Komárom.* (M. Sz.)

1771. Josephus e carcere liberatus. *S.-Patak.* (L. A. 77.)

1771. Isac Angelus, Orientis imperator a fratre Alexio oculis infando scelere orbatus. *Szakolcza.* (u. o. 36.)
— Creon in filium anxie inquirens. *Szakolcza.* (u. o.)
— Templum Jerusolymitanum ab Juda Maccbabeo restauratum. *Komárom.* (M. Sz.)
1772. Artaxerxes. *Szakolcza.* (L. A. 362.)
— Demetrius. *Szakolcza.* (u. o.)
1775. Caracalla Gætam fratrem perimens. *N.-Várad.* (M.)

Rövidítések:

L. A. = [Literæ Autenticæ, Exhibentes Origines Scholarum Hungariæ. Fasciculus tertius. Pars prima.]
M. = [Nemzeti Muzeum.]
N. = [Nagy Sándor, Hazai tanódai drámák. Bpest, 1884.]
M. Sz. = [Magyar Sulpicz. Iskolai színjátékok Komáromban. Komáromi Lapok, 1883. évf. 6—12. szám.]
Sz. = [Ifj. Szinnyei József, Irodalmunk története 1711—1772. Budapest, 1876. (38—42. l.)]
A. = [Akadémiai könyvtár.]
Bk. = [Bécsi színészeti kiállítás, 1892.]
L. = [Lányi, A m. cath. clerus érdemei. Pozsony, 1848.]
B. = [Bartakovich József-féle gyüjtemény a Nemzeti Muzeum kéziratárában.]
Z. = A cistercita rend zirczi könyvtára.
P. = A pozsonyi kir. kath. főgymn. története. Irta Schönvitzky Bertalan. Pozsony, 1896. (159—168. l.)
S. = A soproni kath. gymn. tört. (Gymn. Értesítő 1895/96. 70—71. lap.)
Gy. = Értesítő a győri főgymnasiumról. A főgymn. tört. I. Jezsuita korszak. Győr, 1896. (148—151. lap.)

II.

A piaristák, pálosok, stb. iskolai drámái.

(1700—1783.)

1700. 1700 előtt nyoma van a *privigyei* iskolai szinjátékoknak. (T.)

1710. Christus sub allegoria Codri. (T.)

— Victrix Innocentia. (T.) *Nyitra.*

1717. Farizeusok. (T.) *Nyitra.*

— De Epicuro. (V.)

— De S. Cassiano. (V.) *Vácz.*

1718. Duellum Palladium. *Nyitra.* (T.)

1719. Sparcius.

— De Venceslao Bohemiæ duce.

— Clementia victrix ingratitudinis.

— De Demetrio Siriæ rege.

— De Callisthene.

— Malesana invidia suo capta laqueo.

— Antoldus et Getafredus. *Nyitra.* (T.)

— Ez évben nyílik meg a piaristák *pesti* szinháza. (T.)

1720. Comico-Tragedia de Sigismundo et Emanuele ducis filio. *Nyitra.* (T.)

1721. Manuel konstantinápolyi császár. *Nyitra.* (T.)

1722. Korvin János vagy a megjutalmazott erény.

— István vajda vagy az előre nem látó gondoskodás. *Nyitra.* (T.)

1723. A *szegedi* iskolai szinjátéknak már ebben az évben első nyoma. (T.)

1723. Artaxerxis clementiæ indoles. *Pest.* (Sz.)

1725. Az intézet megnyitása szinjátékkal. *Nagy-Károly.* (T.)

1726. Nexus indissolubilis. *Nyitra.* (M.) és (T.)

— Fructuosa ad Parnassum aspirantis inventæ desideria.

— A haza hív védőjéről. (T.)

— Az Eszterházyak erényéről. (T.)

— A Herodestől megölt Jánosról. (T.) *Nyitra.* (T.)

— Amarillidis erga Daphnidem flammulæ. *Nyitra.* (T.)

1727. Actio Bacchanalistica. *Nyitra.* (T.)

— Zelotypia religionis Christianæ. *Pest.* (Sz.)

1728. Onomasticus Mercurii Stephanitus seu Natalis coronatis Excellentissimi . . . D. Kohary. *Bucla.* (M.)

— Felix Bellator ubique sive Th. Erdődius patriæ propugnator, portæque Ottomanicæ oppugnator utriuque acerrimus. *Nyitra.* (M.)

1729. Gygas Pusio seu S. Puer Celsus Jesu Christi Martyr Inclitus. *Nyitra.* (M.)

1730. Neo-Phoebus Novo Scholarum Piarum Gymnasio illucescens. *Liptó.* (M.)

1733. De Amano suspenso.
— Iraculum Solonis.
— De Athamante rege Thebarum. *Nyitra.* (T.)
1734. De Gallicano Idolatra. *Vácz.* (V.)
1735. Dux conspicuus fide Idantyrsus, a quo Philomusus in Helicona adiutus fuit. *Besztercze.* (M.)
— Városi szinház épül *Szegeden* a piaristák számára. (T.)
1743. De Saulo David persequente. *Nyitra.* (T.)
— Absolon. *Nyitra.* (T.)
1747. Actio Bacchanalistica. *Privigye.* (T.)
1756. Darius. *Nyitra.* (M.)
1762. Pál, szomorújáték. *Pápa.* (A.)
1764. Titus (Metastatio után franczióul). *Pozsony.* (M.)
— Ninette à la cour. *Pozsony.* (M.)
— Cyrus (Metastatio után franczióul). *Pozsony.* (M.)
— Les Amazones Modernes. *Pozsony.* (M.)
1765. Omnia vincit amor és Közjáték. *Sátoralja-Ujhely.* (A.)
— Bakhus. *Sátoralja-Ujhely.* (A.)
1766. Saul megtérése. (V.)
— Plautus Pseudolusa. *Vácz.* (V.)
1767. Pazarlay István és Szűkmarkossy. (Pólya Istvántól.) *Veszprém.* (T.)
— Darius. *Veszprém.* (T.)
— Plautus Prudense átdolgozva. *Veszprém.* (T.)
1769. Joasz, Judea királya. *Szeged.* (T.)
— Plautus Mostellaria. *Szeged.* (T.)
1771. Daphnis. *Privigye.* (T.)
1772. Megszégyenült irigység és mértéktelen kevély vágyódás. (Benyák.) *Nyitra.* (T.)
— Ambitio vindicata. *(Benyák.) Nyitra.* (T.)
— Rosa. *Privigye.* (T.)
1774. Plautusból átdolgozás. *Pest.* (T.)
— Filargus. *Tokaj.* (T.)
1775. Terentiusból átdolgozás. *Pest.* (T.)
1776. Adelphi Terentius után. *Pest.* (T.)
— Felix és Felicianus. *Kalocsa.* (T.)
— Manlius. *Kalocsa.* (T.)
— Sidonius. *Kalocsa.* (T.)
1777. Constantius. *Kalocsa.* (T.)
1778. Daphnis. *N.-Károly.* (T.)
1783. Kosroes király. *Eger.* (M.)

A. = Akadémiai kézirattár.
M. = Muzeumi kézirattár.
T. = Dr. Takács Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy.
Dr. Takács Sándor: Pállya István élete.
Sz. = Szinnyei József: A m. irod. tört. 1711—1772.
V. = A váczi kir. kath. főgymn. vázlatos története. (Értesítő. Vácz, 1896.) 19. és 36—37. lap.

III.

A minoriták iskolai színjátékai Kézdivásárhely-Kantán és Csiksomlyón.

(1721—1784.)

1721. Processio parascevica in qua describitur passio Christi. (Cs.)
1722. Actio. (Cs.)
1723. Actio parascevica. (Cs.)
1725—26. Actio antiqua. (Cs.)
1726. Actio parascevica. (Cs.)
1727. Actio pro dies parasceves. (Cs.)
1729. Triumphus Filii David, Jesu, a Nazareth de Goliatho infernali reportatus pro David, patrem suum. (Cs.)
1731. Cœlestis mortalium medicus.(Cs.)
1734. Act. par. (Totam Cristi vitam crucem fuisse exhibet.) (Cs.)
1733. Jus civile æquitatis populi iniquitatis extortum. (Cs.)
— Dei immortalis in corpore mortali patientis brevis representatio par. (Cs.)
1736. Misterium passionis dominicæ. (Cs.)
1737. Tragœdia de Hippoclide. (Cs.)
— Actio alia, latino idiomate. (Cs.)
1740. Actio alia parascevica. (Cs.)
— Actio parasc. [Magyar sz.] (Cs.)
1741. Actio parasc. (Cs.)
1742. Comœdia producta in pervigilio pentecostes. Mundus redargutus et exparte consolatus. (Cs.)
1744. Actio alia. [Évszám bizonytalan.] (Cs.)
1745. Actio parasc. super illud s. Pauli ad Hebreos 6 v. 6. [Magyar szöveg.] (Cs.)
1746. Actio parasc. (Cs.)
1747. Actio parasc. (Cs.)
1748. Actio parasc. (Cs.)
1749. Tragœdia Crassiano in omni peccatorum genere immerso... (Cs.)
1750. Fiducia in Deum. Sive urbs Bethulia ferociente officita Holoferne affulgente auxilio excelsi mirabiliter liberata. (Cs.)
1753. Comœdia. [Latin, magy. sz.] (Cs.)
— Dialogus sacer, in quo adumbratur breviter Salvatoris mundi acerbissima passio. (Cs.)
— Tragœdia seu descriptio Hipoclidis, [Magyar szöveg.] (Cs.)
1754. Tragœdia du juvene quodam nobili . . . (Cs.)
1756. Actio parasc. (Cs.)
1757. Vindicata Christi dolorosa passio per Titum Vespasianum Cæsarem Romanorum. (Cs.)
— Sub gloriosissima Dei nostri Jesu Christi spinea sed salutifera corona militantium felix exitus, e contra aspernantium damnum irreparabile in figura exhibebatur. (Cs.)
— Actio parascevica. [Magyar argumentummal.] (Cs.)

1758. Actio parascevica de iniquitate filiorum, orta ex mortifera dissectione parcutum . . . (Cs.)

1759. Passio Dei Nostri Jesu Christi, secundum Mathæum, Marcum, Lucam et Joannem. (Cs.)

1760. Actio tragœdico-parascevica contra fœdum carnis peccatum, interposita repræsentatione Passionis Christi. (Cs.)

1761. Tragico-Comœdia seu actio figurifica perditi repræsentans microcosmi redemptionem, latam per supremi regis (Dei) filium unigenitum. (Cs.)

— Innocentia læsa. Sire Joannes Baptista X-ti martyr decollatus. [Latin és magyar szöveg.] (Cs.)

1762. Actio parascevica de duce fortissimo Jephte immolante suam unigenitam et acerbissimo passione Domini nostri Jesu Christi. . . (Cs.)

— Actio sacra historico-tragico parascevica, Joannes g. c. (Cs.)

— Parentum nimius amor est sui ipsius ultor. [Magyarul, kötött nyelven.] (K. K.)

— Az üdvözítő Úr Jézus Krisztus keresztjének útja. [Magyar szöveg.] (Cs.)

1763. Actio, populo exhibita. (Cs.)

— Fidelis victima Christi.

— Eustachius et Trajana conjux cum Agapito Theopisto, liberis suis. (K. K.)

1764. Actio parasc. In qua inducuntur 7. hostes Dei et animæ, quæ exclusis virtutibus animæ humanæ famulabus, adeo mundum replent peccatis, ut a solo octo Deo ex homine Christo anima humana, e carcere eorum liberari debeat. (Cs.)

1764. Actio tragica Historia Eulogii [Magyar, latin szöveg.] (Cs.)

1765. Actio tragœdico-parascevica, in qua præmissa figura immolationis unigeniti Isaci a patre suo Abraham, unigenitus Dei filius genus humanum redempturus immolatur. (Cs.)

— Iszonyún kegyetlenkedő Karakalla és az igazságért meghaló Papinianus. Keserves Játék. (K. K.)

1766. Actio parasc. repræsentans perditionem generis humani. (Cs.)

1768. Actio parasc. super psalmum 16 «Dimiserunt reliquias suas parvulis suis». (Cs.)

— Actio parascevica. [Magyar szöveg.] (Cs.)

1769. Actus parascevicus. (Cs.)

1770. Actio tragico-parascevica, contra fœdum carnis peccatum, subjecta repræsentatione passionis Christi. (Cs.)

1771. Actio alia parascevica, populo exhibita. (Cs.)

1772. Tragœdia de acerbissima passione et morte Domine Jesu Christi Salvatoris, super psalm. 21. (Cs.)

1773. Superbia dejecta, Humilitas exaltata, sive Tragicomœdia de Senuacheribo superbo. (Cs.)

— Keserves játék, melyben a vak szeretetnek világos kegyetlensége Leonina herczegasszonyban, Leoninus császár leányába leábrázoltatik. (K. K.)

— Anastasius imperator Orientalium. (K. K.)

1774. Actio parascevica, exhibens acerbissimam Christi Dni passionem, secuit præfigurativis ducis fortissimi Jefte unige-

nitum .... populo exhibita. (Cs.)

1774. Via crucis Salvatoris nostri Jesu Christi in quatordecim statione partita Romanus pontificibus multifariis sanctis indulgentiis donata. (Cs.)*

— Kintses Naso, fösvény öreg ember. (K. K.)

Stolander, gazdag paraszt ember, Dromulus szolgájával *Nonhabeo* herczeg báljára meghivatik, és ottan való viselt dolguk. (K. K.)

— Stolander procurator és négy varga mesterember a Dietán. (K. K.)

— Innocentia benefica catactis coronata, seu tragicomœdia de Sto. Vito martyre — in pervigilio pentecostes per scenas deducta. (Cs.)

1775. Divitiæ pauperimæ, seu actio allegorica, de parente nimiam prolium pro divitiis cestantium curam habente. [Latin és magyar nyelven.] (Cs.)

— Keserves játék, melyben Theodosius Zelotypus kegyetlensége és Flavilla jegyesének ártatlansága leábrázoltatik. (K. K.)

— Declamatio Quadragesimalis. (K. K.)

— Keserves játék. Ágoston, Afrikába, Tagasta városába, nemes nemből származó ifju hajlandósága Manes nevű eretnek vallására áttérni, hogy zabolátlan, délczeg életét annál inkább űzhesse. (K. K.)

— Actio parascevica in sorte duorum juvenum exhibens misericordiam et justitiam Dei. [Magyar nyelven.] (Cs.)

1776. Exaltatio Sanctæ crucis. [Magyar szöveg.] (Cs.)

— Actio tragica de rego Achab et ejus uxore Jezabel peccatoribus et Cristi Dominum innocentia ... die sti Adalberti exhibita. [Magyar nyelven]. (Cs.)

— Liberius tékozló fiúnak, test és világ rabjának szomorú állapottya. (K. K.)

— Declamatio latina seu exercitium per locos Rhetoricos Tropis et Figuras agentibus, Rhetoricæ alumnis, scenicæ exhibitum. (K. K.)

— Actio scenica latino hungarica, de Divo Stephano primo Hungarorum rege. (K. K.)

1777. Actio pentecostalis, qua regis Juda Joachim, in capitivitatem Babilonicam ducti, atque post 36 annos liberati vicissitudo et simul mundi astutia a nobl. juventute Csik-Somlyoviensi adumbrabatur. (Cs.)

— Actio populo, per scenas exhibita [magyar nyelvü]. (Cs.)

— Mauritius napkeleti császár kivégzése Foka vérengző pogány által. (K. K.)

— Tragœdia. Constantia Orthodoxa, ab imperatore Constantia sapienter honorata. (K. K.)

— Szerelmes engedelmességnek áldozatja avagy Ábrahám Patriarkának kedves, egyetlenegy Izsák fiának bemutatása. [Kötött nyelven.] (Cs.)

1778. Rex Sedecias. (K. K.)

— Poena contempti Missæ sacrificii scenice exhibita, occa-

* Az évszám nem bizonyos. Lehet, hogy 1721-ben adták elő.

sione Declamationis Bacchi ferialis. (K. K.)

1778. Tragœdia. In actu primo repræsentatur misterium Divinæ Incarnationis, in secundo Dives bona Pauperis occupant exhibetur. Tertio denique, hic dives justo Dei judicio condemnatus. [Magyar nyelven, kötött.] (K. K.)

1779. Actio populo devoto exhibita a juventute Csikiensi. (Cs.)

— Actio hungarica. Repræsentans Sanctum Paulium episcopum, spontanea sua captivitate cives suos e barbara servitute liberantem. (K. K.)

1780. Jeroboam, szomorújáték magyar nyelven. (Cs.)

— Zápolya János és Bebek Imre, Lajos magyar fővezéreinek az irigy háborúk közepette ártatlanságok és Oroszországon nem igaz jusson uralkodó pogány Tuardius vezér ellen tett győzelmek. (Cs.)

— Rusticus imperans. [Sz. Antal napja alkalmával adta elő az ifjuság magyar nyelven.] (Cs.)

1781. Samuelről, erejéről, viselt dolgairól s vesztéről. (Cs.)

1782. Január 6-án az ujonnan épült gymn. felszentelése alkalmával is színdarabot adtak elő. (Cs.)

1784. A színi előadások ezen évig tartottak, midőn II. József parancsára az összes színi készletek eladattak és a kincstár részére elkoboztattak Csiksomlyón.

Az előadás éve nélkül meglévő színjátékok Csiksomlyón:

1. Martius Pueritiæ Delinquanorum Animus Delinque a Rudimentis exhibitus. (Latin.)
2. Sutrina, Pigrorum schola. (Latin.)
3. Gymnasista Noctambulo. (Latin.)
4. Nemo. (Latin.)
5. Avaritia Punita. (Latin.)
6. Locustæ. (Latin.)
7. Passeres. (Latin.)
8. Date et dabitur. (Latin.)
9. Töredék magyar nyelven, melyben a præceptor Zingarus és Rusticus tanítványainak oktatást ad, az angyalok és apostolok Mária menybemenetelét dicsőitik.
10. Concitabulum deperdendo Jesu. (Magyar.)
11. Töredék magyarul.
12. Töredék latinul.
13. Töredék. Az Argumentum Nikápoly ostroma. A Prologus szerint Zsigmond is szerepel.
14. Prostrata ambitio. (Latin.)
15. 17. 18. Scenák latin és magyar nyelven.
16. Elatus animus seu superbiæ correctio in Regis Micislav exilio. (Magyar és latin szöveg.)

Rövidítések:

Cs. = A csiksomlyói róm. kath. főgymn. története. Irta Bándi Vazul. (Értesítő 1895—96-ról, Csikszereda, 1896.) Színjátékok című fejezet 286—294. lap.

K. K. = A Kézdivásárhely-kantai róm. kath. gymn. története. Irta Hassák Viktor. (Értesítő 1895—96-ról. Marosvásárhely, 1896.) Iskolai színjátékok című fejezet 107—111. lap.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

IV.*

IMRE ÉS KONRÁD.

ESZTORÁZ.

SZOMORU SZABÁSU VIG KI-MENETELŰ JÁTÉK,

MELLYET

MÉLTOSÁGOS KEGYELMES

GALANTHAI GRÓF

ESZTERHÁZY KÁROLY ÚR

FRAKNÓ VÁRÁNAK ÖRÖKÖS URA

ISTENNEK, APOSTOLI ROMAI SZÉKNEK

KEGYELMÉBŐL

EGRI PÜSPÖK

KEGYELMES URUNK

TSÁSZÁR ÉS APOSTOLI KORONÁS KIRÁLY ASZSZONYUNKNAK

VALOSÁGOS TITKOS BELSŐ TANACSOSSA.

Nemes Heves és Kűlső-Szolnok tőrvényesen ôszve-kôlt Vármegyéknek

ÖRÖKÖS FŐ-ISPÁNNYA.

MÉLTOSÁGOS ÚR Ő EXCELLENTIÁJA ETC. ETC. ETC.

TISZTELETÉRE JATSZOTT

A JEZUS Társasága gondviselése alatt nevekedő s- tanuló Nagyságos, Nemes, Nemzetes Academiai Ifjuság. Kassán. Ezerhét-Száz-hatvan-ôtődik Esztendőben. Pűnkősd havának Harminczadik Napján.

(I H S)

Ki-nyomtattatott az Akademiai betőkkel.

* Az I. k. 54. lapjához.

A JÁTÉKNAK MI-VOLTA.

Imre és Konrád ESZTORÁZ, ős örökös Jószágok osztályában midőn meg nem egyezhetnek, kardra szálnak. Már-is egyik a másikát lesekedő fegyverével meg-ejteni akarja; de tsudálatos változással NAGY ASZSZONYUNK-nak hathatós ereje mind a kettőnek viszálkodó Szivét ugy meg-lágyitá, hogy kegyetlenségőkből egészen ki-vetkőzvén, régi barátságokat ujabb Attyafiságos Szeretettel meg-erősitenék, ama őrökségeket pedig, mellyért egymás közt tsak nem meg-űtköztek, NAGY ASZSZONYUNKNAK TISZTELETÉRE egy akarattal fel-Szentelnék.

Igy emlékezik ezen Méltóságos Familiának Kronikája.

A JÁTÉKBAN FEN-FORGÓ SZEMÉLYEK.

ESZTORÁZ IMRE. Jabrovi Jabrovizky András.

ESZTORÁZ KONRÁD. Kéri Kéry János.

LELESZ. IMRÉNEK hív Baráttya. Semsei Semsey Josef.

BANKBÁN. KONRÁDNAK hív Baráttya. Nagy-Iváni Fekete István.

A JÁTÉK ELŐT-VALÓ ÜDVÖZLŐ SZEMÉLYEK.

Vásáros-Naményi Eőtvős Gábor.

M. B. Vécsei Vécsey Ferentz

M. B. Vécsei Vécsey Ignátz

M. B. Nagy-Szalatnyai Fischer István

Palásthi Palásthy Ignátz.

A JÁTÉKOT PÉLDÁZÓ 'S-BÉ-FEJEZŐ TÁNCZÓSOK.

Draubenbergi Spreitzer Lajos.

Czvik Antal.

Görögi Farkas Samu.

ELSŐ KI-MENETEL.

BIzodalom s-félelem között habozo KONRÁD, tanátsát s-mostoha szerentséjét vádollya, és az örökségnek el-osztásáért Testvéri ellen fel-gyulladott haragját mi-dőn kivánt békességre hozni magában el-tökélli, és régi jó barátinak, de leg-inkább Bankbánnak hite-szegésén nem kevéssé tőrődik.

II.

Ott terem Bankbán s hiret hozván: hogy IMRE minden igyekezettel azon volna, miképpen KONRÁDOT leseked-ő tőrével meg-ejtse, és tulajdon örökségéből ki-forgassa; mire nézve hathatosan bátorittya KONRÁDOT örökségének békességes fel-adására; ne-talán méllyebb veszélybe sűllyed-gyen űgye fogyott állapottya. Mellyet halván KONRÁD, Bankbánt ugy mint hite-szeget baráttyát keményen dor-gállya, s- kéri hogy minekelőtte IMRÉNEK kegyetlen ke-zei közé jusson, saját Kardgyával tsak hamar ki-tűntesse e világból.

III.

EZek alatt Lelesz KONRÁDRA rohan, vasba-is már veretni akarja; de Bankbán elmés fortéllyal élvén KONRÁ-DOT eskűtt ellenségének téteti, s-tulajdon rabjának mond-gya, mintha majdan őtet IMRE elejébe álitaná; mire néz-ve Lelesz a' dolognak hellyes folyamottyát vélvén, nagy-sietséggel el-megyen, hogy Imrének tuttára adgya.

IV.

KONRÁD Bankbánnak hűséggel tellyes szavait eszmélvén, meg-másollya felőle valo balyitéletét; de etszersmind, mivel a szaladásra uttyát, nem vehetné, tapasztalt szere-tetének nagyobb meg-erősitésére, heven unszollya, hogy tudni illik maga helyet IMRÉVEL szembe szőknék; mellyre mivel Bankbán semmi képpen magát nem birhatná, végre kötelezi magát, hogy élte foltáig minden úttal s- móddal KONRÁD javait űzni fogja, kinek-is javasollya, hogy mig-len IMRE el-érkezik, biztos rejtékbe vonnya magát. V

V.

Bankbán azonban szivének külömbféle habozási között külömbféle gondolatokat forral, mellyekkel mint KONRÁDNAK, mint IMRÉNEK életét sértetlen meg-tartaná, ennek végbe-vételére leg-tanátsosabnak aztat állittya, hogy IMRÉNEK KONRÁDHOZ való indulattyát ki-tanullya.

VI.

KI midőn véletlen odavetemedik Bankbántol értékeskedik [?]: hol lappangana KONRÁD de Bankbán időnek alkalmatosságával élvén, a fel-tett szándékának bé-fejezésére olly homállyosan felel, hogy IMRE el-hitetné magával, mindha KONRÁD az ő keze által ki-tűntetett legyen e világbol. Erre tehát felháborodván IMRE, Bankbánt sullyos bilincsre veretni akarja.

VII.

DE gátat vet ebben KONRÁD, midőn nagy dühösséggel ki-rohanván, kegyetlen pallósát IMRÉNEK fejére méri; Lelesz pedig, hogy Herczegét védelmezné, mezitelen kardgyát KONRÁDNAK mellyére szegezi, kinek IMRE, a ki már SZENT SZŰZNEK kegyes tekéntete által szivében egyszer meg-változott párttyát fogja. KONRÁD és IMRENEK illy Nemes, és ritka erkőltsén el-bámulván, és ugyanazon SZENT SZŰZNEK hathatos ereje által meg-változván, szivébe szál, és nagy keserűséggel vétkéről kezd emlékezni. Mellyek közt meg-békélnek, pőrös és tsak nem élet vesztő őrőkségeket pedig NAGY ASZSZONYUNKNAK nagyobb tiszteletére egy akarattal fel-áldozzák.

M. J. N. D.

ÉS

NAGY ASZSZONYUNKNAK Nagyobb Tiszteletére.

(A Nemzeti Muzeum könyvtárából.)

V.*

ATTILIUS REGULUS.

JELES

JÁTÉK,

Mellyet

Gyöngyössi JEzus Társaság béli Oskolák-
nak Nagyságos, Tekéntetes, Nemes, Tisztes
Ifjusága játékul ki-mutatott.
Szent Mihály Havának Napján 1754-dikben.

Sommája a' Játéknak.

ROma jeles Férfiai között, kiknek Hadi-Vitézsége, erköltse, álhatatossága Világnak jóbb részét fel-dulta, leg-nevezetesebb vólt Attilius Regulus: mert nem tsak nyughatlan fáradozásit, vére hullását védelmére fel-szentelte: hanem egyszersmind éktelen kinokra, 's kegyetlen gyötrelmekre, és hallatlan halálra, Roma dicsöségéért, 's maga szép hiréért adta, szánta magát.

Hazájáért viselt nagy dolgoknak érdemivel teljesen tündöklő öregségében Fő-Tisztéhez illendő kötelessége-szerént Táborba szálla a' ki támadott

* Az I. k. 54. lapjához.

Kar-

Kártágó ellen, a' melynek birodalmit ôszve 'zákmányolván, midôn utólsó veszélyben kerittené, az álhatatlan szerentse fel-forgatá tanátsit, és reménte-lenûl Kártágo rabságába ejté. Ez a' Város Hadierejében meg-tôrettetvén, tovább ujjat vonni az ellene járó Roma hatalmával nem akarván, békesség kérésre, avagy leg-alább a' tsatákon el-fogott Vitézeknek kintse meg-nyerésére követeket kûldeni kénszerítteték. Ennek végbe-vitelére mind hathatós közben-járót Regulust választá, szabadságot, igérvén néki, ha e' dologban kivánságát bétellyesítené. Ennek okáért Kártágo követivel edgyûtt Romába kûldé, le-kôtôzvén ôtet elôbszôr erôs hittel, hogy rabságába viszsza térjen, ha a' dolgot tönnön akaratjok-szerént nem végzi.

Váratlan meg-térése Regulusnak nagyobb ôrömmel tetézé Róma Várasát hogy sem ôt-esztendôs rabsága szomorgatá. És ezen jeles embernek szabadságáért Romaiak kintses Tárházokat, véreket ki-ôntôtték vólna, ha Regulus önnön kénynyét, s honya-bélieknek szerelmét meg-vetvén, minden igyekezettel azon nem iparkodott vólna, hogy se békességet-ne kötnének, se' a Vitézeket viszsza ne tserélnék. Ezekre réá birván a' Romaiakat nagy ôrömmel, hogy Ellensége tanátsait fel-forgathatta, ólálkodó szándékát verôfényre terjeszthette Magzatinak siralmi, Barátinak, a Tanátsnak, és az egész

Ro-

Romai Népnek könyörgési között (a' kik ötet meg-akarják vala Romában tartóztatni) viszsza tére bizonyos halálra (hit adásá szerént) a' melly Kártágoba készittetett néki, tsudálatos példát hagyván az hit fogodás meg-tartásában, és álhatatosságában, az ágrul ágra származandó Emberi Nemzetnek. Ezt bizonyittyák Apianus, Cicero, Zonaras, Horatius. A' Levél szín Roma vidékiben, az Hadak Isten-Aszszonya Bellóna Templomának szomszédságában elméltetik.

A' JÁTÉKBAN FEN-FORGÓ SZEMÉLYEK.

REGULUS.
MANLIUS, Roma Fő-Birája.
ATTILIA, } Regulusnak magzati.
PUBLIUS, }
BARCZE, Fœnicziai Nemes Személy; Publiusnak Rabja.
LICINIUS, a' kőzség birája, Attilia jegyese.
AMILKAR, Kártágo követje, Barcze Báttya.

NO-

NOMINA ACTORUM.

Regulus, Bartholomaeus Jakab. Rhetor.
Manlius, L. B. Alexander Vécsei. Rhetor.
Attilia. Franciscus Kessler. Rhetor.
Publius, L. B. Wolfgangus Vétsei. Poeta.
Barcze, Joan. Nepomuc. Akács. Poeta.
Licinius, Antonius Sötér. Rhetor.
Amilcar, Paulus Sigmond. Rhetor.

Romani Cives.

Bernardus Beigler, Rhet.
Franciscus Boldogh, Poet.
Antonius Fay, Poeta.
Andreas Hamar, Poeta.
Josephus Volkovics, Poet.

Praefecti Militum.

Paulus Megyeri, Poeta.
Joannes Csepregi, Rhet.
Michael Pethö, Rhetor.

His accedunt Milites, Etc.

O. A. M. D. G. B. V. H.

BUDÆ,

Typis Leopoldi Francisci Landerer. Typographi.

(A Nemzeti Muzeum könyvtárából.)

VI.*

MAGYAR JÁTÉKSZINI DARABOK' LAJSTROMA

A Magyar Forditók és Szerzők Neveik

Rendgyében

Három Szakaszokba osztva.

Mérey által

Pesten 1796.

(Eredeti kézirata gyüjteményemben van meg.)

* Az I. k. 100. és köv. lapjaihoz.

ELSŐ SZAKASZ.

A Fordítottak.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Ajkai Pál	A névtelen Szerető	V. 5 F. Ms.	Der Liebhaber ohne Name	[1]
Aranka György	**A Budai Bassa**	Sz. Ny. 1791.	Le Bacha de Bude	[2]
	2) A Gálya Rab v. az újjmódi Gonosztévő	É. 5 F. Ny. 1791.	L' Esclave	[3] Fenouiller
Aszalai János	A Prókátor és a Paraszt	V. 2 F. Ms.	Der Jurist und der Bauer	Rautenstrauch
	2) Az Egyptomi út v. így fogják az Egeret	V. 3 F. Ms.	Die Mausfalle	[4]
	3) Minden Lévben kanál	V. 5 F. Ms.	Er mengt sich in alles	[5] Jünger
	4) Minden Lépés egy botlás	V. 5 F. Ms.	Irrthum in allen Ecken	[6] Schröder
Bálintit János (Báró)	**Kodrus**	Sz. 5 F. Ny. 1784 Vsb.	Kodrus	[7] Kronegk
Bárány Péter	A' talált gyermek	V. 5 F. Ny. 1792.	Das Findelkind	[8] Graf Brühl
	Don Karlosz	É. 6 F. Ms.	Don Carlos Infant von Spanien	Schiller
Báróczi Sándor	**Eufemia**	Sz. Ny. 1784 Vsb.	Euphemie	[9]
Bene József	a Jószívű Uraság v. a Jobbágyok boldogsága	V. 5 F.	Die getreuen Unterthanen	[10]
Bornemisza János (Báró)	**Klerdon**	Sz. Ny. 1782.	Clerdon	[11]

[1]) Gotter Fr. W.-től. V. ö. Rudolf Schlösser: Fr. W. Gotter. Sein Leben und seine Werke. Hamburg u. Leipzig 1895 (256—259). Theaterg. Forsch. X. köt.

[2]) Tévedésből kerülhetett ide. Nem színdarab, hanem elbeszélés.

[3]) Irta franczia nyelven de Falbaire Fenouillot. Franczióból fordította Aranka György. Bétsben 1791.

[4]) Ifj. Stephanie: So muss man Füchse fangen.

[5]) Mistress Centlive után szabadon.

[6]) Goldshmit She Stoops to conquer-jének német átdolgozása.

[7]) Szrogh Sámuel is lefordította s kiadta Pest 1792.

[8]) Ez magyarosított darab. V. ö. A n. j. tört. I. köt. 243—244. l.

[9]) D'Arnaud után B(áró) N(aláczi) J(ózsef). Pozsony 1784-ben. Tévedésből tulajdonítja a névtelenül megjelent fordítást *Báróczynak*.

[10]) [11]) Eddig ismeretlen.

A Fordító Neve	A Játék magyar Címje	Millyensége	Azon nyelvbéli címje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Besenyei György	**A Hármas Vitézek**	Sz. Ny. 1779. Vssb.	Die drey Männer der Republick	Woltaire
Baresai László	Az óra járásához alkalmaztatott Ember	V. 2 F. Ms.	Der Mann nach der Uhr	[1])
Bodnár Antal	Az Aszszonyi Fortély v. Férjfiak jól megjedgyezzétek	V. 1 F. Ms.	Weiberlist	[2]) ismeretl.
Boer Sándor	1) Ki légyen Ő?	V. 3 F. Ny.	Wer ist Sie?	[3]) Schröder
	2) A Formenterai Remete	Érz 5 F. Ny.	Der Eremit auf Formentera	Kotzebue
	3) Elfride v. a Szépség áldozattyai	Sz. 3 F. Ny.	Elfride	[4])
	1) Fayel v. az irtózatos szeretet	Sz. 5 F. Ny.	Fayel	[5])
	2) A gyermeki szeretet ereje	Érz. 5 F. Ny.	Die Macht d. Kindl. Liebe	[6]) ismeretl.
	3) A' Jártos Költes Vőlegény	V. 1 F. Ny.	D. erfahrene Bräutigam	[7])
Cséppán István	Zrinyi Miklós v. Sziget vára veszedelme	W. Sz. 3 F. Ny. 1789.	Zrini in Sziget	[8])
Csokonay	valami 15 darabot forditott			[9])

[1]) Hippel Gottfr. Tiv. (1741—1796). V. ö. Lessing. Hamb. Dram. XXII.

[2]) [6]) Eddig ismeretlen.

[3]) Edw. Moor Foundlingja után.

[4]) Mind a három az Endrődy-féle Magyar Játékszínben jelent meg. A 3-ik Gottertől. (Sieb. Zeitschrift 1795, 289. l.). Schlösser nem emlit Gottertől ily cz. darabot. V. ö. Schröder und Gotter. Von Dr. B. Litzmann. Hamburg und Leipzig 1887, 112. és 116. lap.

[5]) Brandestől (Siebenb. Zeitschr. 1795, 289. lap).

[7]) V. ö. Sieb. Z. i. h. hol forrásul Der verschriebene Bräutigam aus Paris van megnevezve. E három utóbbi darab az Erdélyi Játékos Gyűjteményben jelent meg.

[8]) Wertesz Fr. Ág. Kelemen után németből fordítva. W. 1748. született Buttenhausenban. 1781 a Carlsschulén az olasz irodalom tanára Stuttgartban. 1784—1792 a pesti egyetemen a széptudományok tanára. 1797-től magánzó Stuttgartban. Meghalt 1817-ben. Fordította Gozzit meg Beaumont és Fletchert. Tragoediái: *Rudolf v. Habsburg* (Wien 1775, 1786), *Conrad v. Schwaben* (Tübingen 1800), *Die Belagerung v. Szigeth* (Wien 1790).

[9]) Darabjai közül egyet sem adtak elő. Pedig maga ajánlkozott, 1793-ban Debreczenből kelt levele szerint a pesti színtársulatnak. Úgy látszik sikertelenül. V. ö. I. k. 126. lap.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Darvas Ferencz	**Fieszkó** v. a pártütés Genevában	Sz. 5 F. Ms.	Fiesco o. die Verschwörungen Genua	Schiller
	Tolvajok	Sz. 5 F.	Die Räuber	[1]) dtto
Egervári	**Artaxerxes**	Sz. 3 F. Ny. 1792.		[2])
Ernyei Mihály	A háláadatos Fiú	V. 1 F. Ms.	Der dankbare Sohn	Engel
	2) Az állorczások	V. 1 F. Ms.	Die Masquen	Arnt
	3) A pestre vándorlott szabó legény v. a komáromi nénikék	V. 3 F. Ms.	Die Schwestern v. Prag	Perinet
	4) A halotti Tor v. tiszta fehérben nem feketében	V. 3 F. Ms.	Alles weiss und nicht schwarz	Henszler
	5) **Szidney és Szilly**	Sz. 5 F. Ms.	Szidney und Szilly	[3])
	6) A Szabó és ennek fia	V. 3 F. Ms.	Der Schneider u. sein Sohn	Fuss.
	7) Az Újj Emberi nem	V. 5 F. Ms.	Glück bessers thorheit	[4]) Schröder
Fejér György	A szokás megköti a józan érzést v. világ hangja, szív jó volta	V. 4 F. Ms.	Weltthon und Herzensgüte	[5])
Gindl József	A' nemes Hazugság	É. 3 F. Ny. 1792.	Die edle Lüge	[6]) Kotzebue
	2) Az unoka Gyermek	É. 5 F. Ms.	Der Schornsteinfeger	Henszler
	3) A Házasság szerző Prokátor	V. 5 F. Ms.	Der Eheprokurator	Brezner
	4) Cserei Kristina	V. 3 F. Ms.	Der Braitigam und Braut in einer Person	[7])

[1]) V. ö. Kováts Ferenczczel. E gyüjtemény még nem tud semmit Bartsai László fordításáról. (Erd. J. Gy.)

[2]) Metastasio után olaszból. Megjelent Endrődy-nél IV. k. (M. J. Sz.)

[3]) O. H. von Gemmingentől. Augsburg 1777.

[4]) Miss Lee: The chapter of accidents-je utáni átdolgozás. V. ö. Fr. L. Schröders dram. Werke, herausg. v. E. von Bülow. Zweiter Band. Berlin 1831 és Fr. L. Schröder. Von B. Litzmann. Hamburg—Leipzig. I. Theil 1890. II. Theil 1894.

[5]) Ziegler Fr. W. után. Később úgy szerepel a m. színészet műsorán, mint Ernyi Mihály fordítása.

[6]) V. ö. Kóré Zsigmonddal.

[7]) Eddig ismeretlen.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Milyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Guadányi János	A két mostoha Fiak v. az erköltsös nevelés szül nemes sziveket	E. 1 F. Ms.		[1]
Ihászi Imre	Az Indusok Angoly országban	V. 3 F. Ms.	Die Indianer in England	Kotzebue
	2) Slenszheim Generalis	É. 4 F. Ms.	General Schlensheim	Spiess
Illei János	Salamon és Ptolomeus	Sz. Ny.		[2]
Hatvany István	Klementina v. a Testamentom	Sz. 5 F. Ms.	Klementine	[3]
Kemény Mária B. Rudnyánskiné	A Papagój	É. 3 F. Ms.	Der Papagey	Kozebue
	A Prädikatum vagy is a vezeték név	V. 3 F. Ms.	Das Predikat	[4]
Károly Ferencz	A Leányragadás	V. 3 F. Ms.	Die Entführung	Jünger
	2) A nap Szűzei	É. 5 F. Ms.	Die Sonnenjungfrauen	Kozebue
	3) **Mária Therezia**	É. 5 F. Ms.	Maria Theresia	[5]
Kazinczy Ferencz	Hamlet	Sz. 6 F. Ny. Budán 1790.	Hamlet	Schakespear
	2) Eraszt v. a betsülletes utilator	É. 1 F. Ms.	Erasst	[6] Kozebue
	3) Sztella	É. 5 F. Ny. 1794.	Stella	Göthe
	4) A vétkesek	V. 3 F. Ms.	Alle strafbahr	Albrecht
	5) Lanaszsza	Sz. 4 F. Ny. 1792.	Lanassa	Plümique
	6) A Testvérek	É. 1 F. Ms	Die Geschwister	Göthe

[1]) Eddig ismeretlen.

[2]) V. ö. alább Illeivel, hol e két színdarab mint eredeti szerepel. Egy. Phil. Közl. XVI. k. VI—VII. f. Lázár B. czikkét.

[3]) Ancellot b. Gebler után. Megjelent Pesten Trattner M.-nál 1790. «Fordítva Német Nyelvről Magyarra, az igaz Hazafiak kedvekért». 8° 94 lap. «Egy öt fel-húzásokba lévő Dráma». A német szerző nincs megnevezve.

[4]) Das Praedikat oder: Der Adelsbrief báró Geblertől.

[5]) J. v. Kalchberg. Maria Therezia. Leipzig 1793.

[6]) Gessner S. után.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	nazon nyelvbéli Szerzőjének neve
	7) Misz Szara Szampszon	Sz. 5 F. Ms.	Miss Sara Sampson	Lessing
Kazinczy Ferencz	8) Emilie Galotti	Sz. 5 F. Ms.	Emilie Galotti	Lessing
	9) Makbeth	Sz. 5 F. M.	Makbeth	[1]) Stephanie
Kazinczy Miklós	Ozmondok v. a két helytartó	É. 5 F. Ny.	Die zwey Statthalter	[2])
	A Kintsásók v. Tornyos Péter	V. 4 F. Ny. 1792.	Peter Zapfl	[3])
	2) Gazd' Aszszony	V. 2 F. Ny. 1792.	Die Wirtschafterin	[4])
	3) Garabantzai v. Inas, Atya, Nász, mind egy személyben	V. 3 F. Ms.		[5])
	4) A módi Szeretők	V. 5 F. Ms.	Die Liebhaber nach der Mode	Schröder
	5) Az ismeretlen Atyafi	É. 3 F. Ms.	Der Unbekante	Schröder
	6) A szolgálatból kimaradt Katona Tisztek	V. 5 F. Ms.	Die abgedankten Offiziere	Schröder
Kelemen László	7) A tettetett Beteg	V. 3 F. Ms.	Die verstellte Kranke	Schröder
	8) A zászlótartó v. a hamís gyanu	V. 3 F. Ms.	Der Fähnrich	Schröder
	9) A Magyar háznak Attya	É. 5 F. Ms.	Der Deutsche Hausvater	[6])
	10) Lassu víz partot mos	V. 4 F. Ms.	Stille Wässer sind Gefährlich	Schröder
	11) A Gyermekek Fenyitéke	V. 4 F. Ms.	Die Kinderzucht	Schröder
	12) Othello a velenczei szerecseny	Sz. 5 F. Ms.	Othello, der Moor von Venedig	Schakespear
	13) A Különös nagy bátya	É. 5 F. Ms.	Der seltene Onckel	Ziegler
	14) Zaide v. a szerelmesek próbája	V. 3 F. Ms.	Zaide	[7]) Henszler

[1]) A Hamletjéhez írott Ajánlat szerint Bürger nyomán szándékozott Macbeth-t fordítani. V. ö. az Orpheus 1790 februári füzete borítékán a Litteratori Tudósitásokkal.

[2]) Megj. Endrődy Magy. Játéksz. III. k. B. Geblertől.

[3]) Helyesebben *Tsapó Péter*. (V. ö. A nemz. játéksz. tört. I. köt. 321—323.)

[4]) Ifj. Stephanie-tól: Die Wirtschafterin, oder der Tambur bezahlt alles. Wien 1771

[5]) Krispin als Kammerdiener, Vater und Schwiegervater. *Romanustól* 1769.

[6]) Gemmingen-Hornbergtől (1782)

[7]) V. ö. Bayer József ért. Zaidéről. Egyet. Phil. Közl. XV. évf. III. f.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Kereskényi Ádám	**Mauriczius**	Ny. 1767.		[1]
	2) **Czirus**	Ny.		[2]
Kónyi János	**Orfeus és Euridice**	Ny. vsb.		[3]
	Grof Valtron v. a Szubordinaczió	Sz. 5 F. Ny.	Graf Waltron	[4]
Kovásznai Sándor	**Andrias**	Ny. 1782.	Andria	[5] Terentius
Koré Zsigmond	Az embergyülölés és megbánás	É. 5 F. Ny. 1790.	Menschenhass und Reue	Kozebue
	2) A nemes hazugság	É. 1 F. Ny.	Die Edle Lüge	Kozebue
	3) **A tselédes Atya**	V. 3 F. Ms.	Ill Patre del' Familia	[6]
	4) Jaques Splen	V. 1 F. Ms.	Jaques Spleen	Kozebue
Kornéli József	A félénk Kadét v. mikor szeretnek a Bétsiek Katonák lenni	V. 3 F. Ms.	Der furchtsame Kadet	Hafner Frenck
	2) A süket néma	V. 3 F. Ms.	Der Taubstumme	Hunnius Anton
Kováts Ferencz	A Streliczek	É. 5 F. Ms.	Die Strelitzen	Babo
	2) **A Hegyi Tolvajok** [7]	Sz. 5 F. Ms.	Die Räuber	Schiller
	3) Tsalárd a szín v. a kellemetes Férj	É. 5 F. Ms.	Der Schein betrügt	[8]
	4) **A Bölcs Náthán**	É. 5 F. Ms.	Nathan der Weisse	Lessing
	5) Emilia Galotti	Sz. 5 F. Ms.	Emilia Galotti	Lessing

[1] [2] A forrás eddig ismeretlen. V. ö. Egyet. Phil. Közl. XV. k. 731. és 1034.

[3] Schink F. J.-től? (1777).

[4] Möller J. H. F. színésztől.

[5] Két komedia, mellyek közüll Az egyik Plautusból a másik Terentiusból fordíttatott Magyarra *Kovásznai Sándor* által 1781-dik esztendőben, Kolosvárott. Nyomt. a Reform. Coll. Betüivel Kaprontzai Adám által 1782. Eszt. 10 r. 122 lap 8 vo. (Az első a Mostellaria, a másik Andria fordítása prózában).

[6] Hihetőleg Goldonitól. (V. ö. *Charles Rabany*: Carlo Goldoni. Le theatre et la vie en Italie au XVIIIe siécle. — Paris—Nancy 1896, (334. l.).

[7] Schiller Räuberjét még Darvas F. és Bartsai L. is lefordította.

[8] Brandes J. K.-tól.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Kováts Ferencz	6) A Londoni Posztótsináló	É. 5 F. Ms.	Der Tuchmacher von London	Stephanie
	7) Brutus	Sz. Ms.	Brutus	Schakespeare
	8) Gray Johanna	Sz. Ms.	Johanna v. Gray	[1]
	9) Polixena	Ms.		[2]
Krámer	Az udvarbiró és a' Katonák	V. 5 F. Ms.	Der Oberamtmann und die Soldaten	Stephanie
	2) **A Böltső**	V. Ms.	Die Wiege	[3]
Láng János	Az oskolai Tudós	V. 2 F. Ms.	Der Schulgelehrte	[4]
	2) A Pikszis	V. 2 F. Ms.	Die Tosse	[5]
	3) **A Czigányok**	V. 5 F. Ms.	Die Zigainer	[6]
Lehner András	A Becsülletre tett Fogadás	V. 4 F. Ms.	Das Ehrenworth	Spiess
	2) Szegénység és Nemes Lélek	V. 3 F. Ms.	Armuth und Edelsinn	Kozebue
	3) **A' nagy Pipere**	V. 5 F. Ms.	Die grosse Toilette	[7]
	4) **A Bölcselkedő Szép**	V. 5 F. Ms.	Die philosophische Dame	[8]
Liptai Mária	A Tékozló	É. 5 F. Ms.	Der Liederliche	Bretzner
Mátyási József	A Kavallér és a Dáma	V. 3 F. Ms.	Il cavaliere e la Dama	Goldoni
Márey Sándor	A Ravasz Aszszony v. a Paróka	V. 1 F. Ms.	Die Perüque	Spiess
	2) A Betsülletes Paraszt és a nagyszívű Zsidó	V. 3 F. Ms.	Der Redliche Bauer und grossmüthige Jude	[9]
	3) **A Haza Attya**	É. 5 F. Ms.	Der Landesvater	[10]
	4) **A' nyilvánvaló Titok**	V. 5 F. Ms.	Das öffentliche Geheimniss	Gotter

[1]) Wieland C. M.-től.

[2]) [3]) [5]) [8]) Eddig ismeretlen.

[4]) Kotzebue A. után. Láng A. J. összes, mintegy 120 fordítását illetőleg l. a Honművész 1839. évf. 49. sz. 390—2. lapját.

[6]) H. F. Möller. Die Zigeuner. Leipzig 1777.

[7]) C. F. Schröter. Berlin 1788.

[9]) J. v. Pauersbach. Der redliche Bauer etc. Wien 1774.

[10]) Brandes J. C. 1790.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Milyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
	5) A Bétsi Ruha	V. 4 F. Ms.	Das Kleid aus Lyon	Jünger
	6) A Fejedelem titkos utazása	V. 4 F. Ms.	Das Inkognito	Ziegler
	7) Juliska v. Leányok vegyetek Példát	V. 5 F. Ms.	Julchen oder Liebe Mädchen spiegelt euch	Huber
	8) A Hármasok	V. 4 F. Ms.	Die Drillinge	Bonin
	9) A Kis-Martonyi Zsidó Leány	V. 3 F. Ms.	Das Judenmädchen von Prag	Henszler
Mérey Sándor	10) Megfordult a Koczka	V. 5 F. Ms.	Das Blatt hat sich gewendet	Schröder
	11) Tévelyedés Gonoszság nélkül	É. 5 F. Ms.	Verwirrung ohne Laster	Beck
	12) Az Arany olvasztó varga	V. 3 F. Ms.	Der Schuster ein Goldmacher	[1]
	13) A. boszszúkivánásból lett Haramia	V. 3 F. Ms.	Der Räuber aus Rachsucht	Hensler
	14) Az Igazság Temploma	előjáték tánczokkal 1 E. Ms.	Der Tempel der Wahrheit	Meyer
	15) Jutalom és Büntetés	Érzék 1 F. Ms.	Lohn und Strafe	Schletter
	1) A Gyűrű	V. 4 F. Ms.	Der Ring	[2]
Névtelenek	2) A Gyűrűnek 2-ik része	V. 4 F. Ms.	Des Ringes 2-ter Theil	Schröder
	3) Tsupa Zűrzavar	V. 4 F. Ms.	Verwirrung über Verwirrung	[3]
	4) Medon v. a Bölcs boszszuállás	Sz.	Medon	Clodius
Osváld Zsigmond	Sofia v. az igazságos Fejedelem	É. 5 F. Ms.	Sophie oder der gerechte Fürst	Möller
	2) Gróf Eszszeksz	Sz. 5 F. Ny. 1785.	Graf Essex	[4]
Pecse Mátyás	Az Asztalos	V. 2 F. Ms.	Der Schreiner	[5]

[1] [5] Eddig ismeretlen.

[2] Schröder Fr. L.

[3] Don Pietro Calderon de la Barca spanyol darabja szerint németből fordíttatott. (Orsz. lev.)

[4] l. Seelmann K.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Péczeli József	Merop	Sz. 5 F. Ny. 1789	Merope	Woltaire
	2) Alzir v. az Amerikanusok	Szom. 5 F. Ny.	Alzire	Voltaire
	3) **Zayr**	Sz. 5 F. Vrsb. Ny. 1790	Zayre	Woltaire
	4) Politikus Csizmadia	V. 5 F. Ms.	Der politische Kannengiesser	[1]
	5) Tancred	Sz. 5 F. Ny. 1789	Tancred	Voltaire
Pogány János	**A' Mostoha Anya** v. a nagy lelkü lator	Sz. 5 F. Ms.		[2]
Pongrácz Lajos	**A Feleség Féltés**			[3]
a Po'sonyi Papok	**A' Tisztségre vágyódók**	V. 3 F. Ny.		Moliere
	2) **A' Nevelők**	V. 5 F. Ny.	Die Erzieher	[4]
Péczerli György	Zondi v. Dréghel vár veszte	W. Sz. 5 F. Ms.	Zondi	Gross
	2) A Falusi Borbély	V. 2 F. Ms.	Der Dorfbarbier	[5]
Ráth Pál	A Katona szerentse	V. 5 F. Ny.	Das Soldatenglück	Lessing
Báró Rudnyánszky Katalin	A Puszta Sziget	É. 1 F. Ny.		[6]
Sághy Ferencz	1) A Póstakocsisok	V. 5 F. Ny.	Die Postknechte	[7]
	2) A Két úr szolgája	V. 3 F. Ms.	Der Diener zweier Herren	Goldoni
Seelman Károly	A Miniszter	É. 5 F. Ny.	Der Minister	[8]
	2) Fanni és Mandeville	É. 5 F. Ny.	Fanni und Mandeville	[9]

[1]) Holberg L. után.
[2]) [3]) [4]) [9]) Eddig ismeretlen.
[5]) Schenk-Schmid. Der Dorfbarbier.
[6]) Metastasio Péter után olaszból. (M. Játék-szin II. k.)
[7]) Schikaneder Emanueltől. (M. J.-Sz. III. k.)
[8]) b. Gebler után.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czimje	Milyensége	Azon nyelvbéli czimje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
	3) Vailer és Aloyzia	É. 5 F. Ms.	Kronau u. Albertine	[1]
(sic) Seelman Károly	5) Gróf Eszszex	Sz. 5 F. Ms.	Graf Essex	[2]
	Aurelius v. a nagylelkűségnek nemes tusakodása	Sz. 5 F. Ny. Kolosv. 1795. 8.	Aurelius	[3]
Szabó (Kún) Sándor	Romeo és Julia	Sz. 5 F. Ny. 1786.	Romeo und Julie	Weisse
Sehy Ferencz	Erőszak és Jutalom v. igy szokott néha lenni a vidéken	É. 3 F. Ms.	So geht's bisweilen zu Lande	Eckartshausen
	2) A Muszka Katona	V. 3 F. Ms.	Der Soldat aus Cherson	Henszler
	3) A Spanyolok Perúban v. Rolla halála	Sz. 5 F. Ms.	Rolla's Tod o. Spanier in Peru	Kotzebue
	4) A Természet leánya	É. 4 F. Ms.	Die Tochter der Natur	La Fontaine
	5) A Máriavári Leány	Sz. 5 F. Ms.	Das Mädchen v. Marienbg.	Kratter
Simai Kristóf	A Polgár Mester [4]	V. 3 F. Ms.	Der Bürger Meister	Graf v. Brühl
Szabó József	A Tisztség el-adás	É. 1 F. Ny.		[5]
Szalkai Antal	Pikó Herczeg és Jutka Perzsi	V. Op. 2 F. Ny.	Prinz Schnudi und Ewakathel	Hafner
Szerelemhegyi András	A Lantosok	V. Op. 3 F. Ny. 1793.	Die Lyranten	Schikaneder
	2) A magok hitt Filozofusok		Die eingebildeten Philosophen	
	3) A Tsörgő Sapka		Die Schellenkappe oder der wolthätige Derwisch	
	4) Az éjjeli vígyázó	V. Op. 1 F. Ms.	Der Nachtwächter	[6]
	5) A falusi Deputatió	V. Op. 3 F. Ms.	Die Dorfdeputirten	[7]

[1] [6] Eddig ismeretlen.
[2] l. Osvald.
[3] Ayrenhoff K. M. 1772.
[4] Igazházi czimen adták elő.
[5] Magy. J. Szin. III. k.
[7] C. W. Wolf. (Wien 1776), Opernhandbuch v. Dr. H. Riemann. Leipzig 1887.

A Fordító Neve	A Játék magyar Címje	Millyensége	Azon nyelvbéli címje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Sebestyén László	Az Aszszonyi Jakobita Klubb	V. 1 F. Ny.	Der weibliche Jakobiner Klubb	Kozebue
Szomor Máté	Kiki saját háza előtt seperjen	V. 1 F. Ny.	Jeder fege vor seiner Thüre	[1]
Teleki Ádám (gróf)	Czid	Vrsb. Ny. 1773	Cide	Korneille
A magyar Játékszini Társaság	A Jószívű Mezei Gazda	V. 5 F. Ms.	Der Redliche Landmann	Schikaneder
Ungvári János	A' Kolduló Deák	V. 2 F. Ms.	Der Bettelstudent	[2]
	2) A' hálaadatos Leány	É. 2 F. Ms.	Das dankbare Mädchen	[3]
	3) A megtsalatkozott szökevények v. Erőszak és Történet	V. 4 F. Ms.	Strich durch die Rechnung	Jünger
	4) A szökött Katona. Egy példa nélkül való fiúi Szeretet példája	É. 3 F. Ms.	Der Deserteur aus Kindesliebe	[4]
	5) Ország András egy különös ember	V. 3 F. Ms.	Bruder Moricz ein Souderling	Kozebue
	6) A' Deákos Leány	V. 3 F. Ms.	Das Lateinische Mädchen	[5]
	A' Polgárok Boldogsága	É. 3 F. Ms.	Das Bürgerglück	Babo
Varsányi Ferencz	2) A Tűzi Lárma	V. 1 F. Ms.	Der Feuerlärm	Schikaneder
	3) A Süket Szerető	V. 2 F. Ms.	Der taube Liebhaber	[6]
	4) (?)			[7]
Versegi Ferencz	A formenterai Remete	V. 3 F. Ny.	Der Eremit auf Formentera	Kozebue
	2) A szerelem Gyermeke	É. 5 F. Ny. Buda 1792.	Das Kind der Liebe	Kozebue

[1]) Francziából L. Schneider után.
[2]) Weidmann P. után. V. ö. Vom Wiener Volkstheater. Von Fr. Schlögl. 114. lap.
[3]) Sári v. a h. l. csehből fordítva. (Orsz. lev.)
[4]) Ifjabb Stephanietól. (1773.)
[5]) Eddig ismeretlen.
[6]) Schröder Fr. L.
[7]) A kéziratban üresen hagyott hely van.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordittatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Vitéz Imre	Klavigo	Sz. 5 F. Ms.	Klavigo	Gőthe
	A hitető Mahmud	Ny. 1781.		Woltaire törölve
	2) Adelaide	Sz. Ny. 781.		
Zechenter Antal	3) **Faedra és Hyppolytus**	Sz. Ny. 1775.		Racine
	4) **Mithridates**	Sz. Ny. 1781.		Racine
	5) **A Horatiusok**	Sz. 3 F. Vrsb. 1781.		Korneille
Zsitvay Ferencz	A szerentsétlen Allkanczellár	É. 5 F. Ny.	Der Vizekanzler	[1]

[1]) Endrődy M. J. Sz. II. k. Kratter Fr.-től.

MÁSADIK SZAKASZ.

A' hajdani Történetekhez alkalmaztatott.

Nemzeti Ruhába öltöztetettek:

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Dugonics András	Toldi Miklós	Sz. 3 F. Ny.	Der Statthalter von Corfu	[1] Cristmann
	2) Bátori Mária	Sz. 5 F. Ny.	Ignez de Castro	[2] Soden
	3) Kún László	Sz. 5 F. Ny.	Elfride	[3] Bertuch
Horváth János	Kremes v. a megjátszottatott Öreg	V. 3 F. Ms.	Chremes	Plautus
Ihászi Imre	Sándor v. a Természet és Szerelem gyermeke	É. 5 F. Ms.	Rinald oder das Kind der Natur und Liebe	[4]
	2) A' Kettősök	Sz. 5 F. Ms.	Die Zwillinge	Klinger
	3) Makkfalvy Anna	W. Sz. 5 F. Ms.	Clara v. Hocheneichen	Spiess
	4) A' szerelem és szövevény	Sz. 5 F. Ms.	Caballe und Liebe	Schiller
	5) A Természet és szerelem küszködése	Sz. 5 F. Ms.	Die Natur und Liebe in Streit	[5]
	Turi György az arany sarkantyus vitéz	W. Sz. 5 F. Ms.	Der Ritter vom goldenen Sporn und noch aus einer Menge anderer Stücke zamgefizelt	[6]
Károly Ferencz	Gróf Baranyi két Feleség Férje	É. 5 F. Ms.	Ernst Graf von Gleichen Gatte zweier Weiber	Soden
Lakos János	Szegfalwy Ágnes	É. 5 F. Ms.	Adelhaid von Wülfingen	Kozebue
Lehner András	Vashalmi Jerte	W. É. 5 F. Ms.	Gräfin von Giessbach	Ziegler
	2) A' szarándokok, annak folytatása	W. É. 5 F. Ms.	Die Pilger	Ziegler

[1] l. Heinrich G. bevezetését Toldi Miklóshoz. Budapest 1894. 1—64 lap.
[2] [3] l. Olcsó Könyvtár 230. és 186. sz. Dr. Heinrich G. bevezetéseit.
[4] [6] Eddig ismeretlen.
[5] D'Arientől. Frankfurt 1778.

A Fordító Neve	A Játék magyar Czímje	Millyensége	Azon nyelvbéli czímje mellyből fordíttatott	Ugyanazon nyelvbéli Szerzőjének neve
Mérey Sándor	**A Két Egyhasiak.**	V. 3 F. Ms.	Menaechmeus	Plautus
	2) Tongor v. Komárom állapottya a 8d. században	Sz. W. 3 F. Ms.	Richard der Dritte	Weisse Schakespeare
	3) Szabolcs Vezér	Sz. W. 5 F. Ms.	König Lear (King Lear)	Schakespeare
	4) A' meg boszszúlt Feleség Rablás	W. Sz. 4 F. Ms.	Rache für Weiberraub	Ziegler
Simai Kristóf	A Polgármester	V. 5 F. Ny.	Der Bürgermeister	[1] Graf Brühl
	Zsugori telhetetlen fösvény ember	V. 5 F. Ny.		Moliere után
	3) A' házi orvosság	V. 3 F. Ny.	Die verwandelten Frauenzimmer	Weisse

[1]) előbb ugyanezt 19. lapon.

HARMADIK SZAKASZ.

Az eredetiek.

A szerző neve	A Játék Czímje	Millyensége	A munka vagy Tárgy mellyből készíttetett
Besenyei György	**Hunyadi László**	Sz. Ny. 1772. Vsb.	A magyar Történetekből
	2) **Buda**	Sz. Ny. 1773. Vsb.	— — —
	3) **Ágis**	Sz. Ny. 1772. Vsb.	Maczedoniai Történet (!!!)
	4) Pontyi v. a Filozofus	V. 5 F. Ny. 1778.	
Demeter János	Buda és Attila	Sz. 3 F. Ms.	Besenyei Budája és a haza Történeti
Dugonics András	Etelka Karjelben	Sz. 5 F. Ny.	
Endrődi János	Matskási Julianna	Sz. J. 5 F. Ny.	Dugonits szint a' czimű munkája
Faludi Ferencz	**Konstantinus Porfyrogenitus**	Sz. 5 F. Ny.	a' Görög Történet
Gindl József	**Telemak**	V. Op. 3 F. Ny.	A Görög Poesis
Horváth Adám	Az elszegényedett Nemes Ember	V. 4 F. Ms.	
Horváth János	Kongrio v. a hajdani Furtsa vetekedés	V. 3 F. Ms.	
Ihászi Imre	A mohátsi veszedelem	Sz. 5 F. Ms.	A Magyar Történetek főképp a Magyar Gyász
Illei János	1) **Salamon Magyar Király**	Sz. Ny. 1767.	[1]
	2) **Ptolomoeus**	Sz. Ny. 1767.	[2]
	3) **Tornyos Péter**	V. J. 5 F. Ny.	[3]
Kramer Boldizsár	Bendekucz	Sz. W. 5 F. Ms.	
Kunits	**Zedechiás**	Sz. Ny. 1753.	
Kajdotsy Fer.	**A nagyra vágyás következései**	Sz. 4 F. Ms.	Leginkább tulajdon életének egy része

[1] [2] l. előbb 13. lap.
[3] l. 14. lap. 3. jegyzet.

A szerző neve	A Játék Czímje	Millyensége	A munka vagy Tárgy mellyből készíttetett
KozmaFerencz	**Érzékeny fiú és Szülék**	V. 4 F. Ms.	
Lakos János	Hunyady László	Sz. 5 F. Ms.	A' való Történet
HatvanyIstván	A Pesti Vásár	V. 3 F. Ms.	Éretlen gondolat
Nagy Joannes	**Egyptziai József**	Sz. Ny. 1790.	A Bibliai eset
Névtelen	2) **Jekoniás**	Sz. Ny. 1753.	
Sághy Ferencz	Cziane	V. 3 F. Ms.	
Simai Kristóf	A mesterséges Ravaszság	V. 3 F. Ny.	
	Gyapai Márton v. a feleségét féltő gyáva lélek	V. 3 F. Ny.	Fajtalan gondolat
Soós Márton	Magyar Penelope az álhatatos szerelem példája	V. 5 F. Ny.	
	Etelka	Sz. 5 F. Ny.	Dugonits Románnya
Sz. Jóbi Szabó László	Mátyás Király	É. 3 F. Ny.	A' Haza Története
Teleki László	Hunyadi László	Sz. 5 F. Ms.	
	2) Szeneka	Sz. 1 F. Ms.	
	3) Tell Wilhelm	Sz. Ms.	
Vida László	Lauzus és Lidia	W. Sz. 3 F. Ms.	a Romai Történetek
	Berénd v. a hitetlenség maga magát megboszszullya	Sz. 4 F. Ms.	
Versegi Ferencz	Szétsi Mária	W. 5 F. Ms.	Murányi Venusból
Kármán Jós.	Mária Magyarok Királynéja	Sz. 5 F. Ms.	

Foglalattya ezen Munkának.

I-ső Szakasz. A Fordított Darabok.
II-dik Szakasz. A hajdani Magyar Történetekhez alkalmasztatott s Nemzeti ruhába öltöztetett Darabok.
III-dik Szakasz. Az Eredeti Darabok.

Némelly elő forduló Betűk Magyarázattya:

1. V. J. = Víg Játék.
2. Sz. = Szomorú.
3. É. = Érzékeny.
4. Op. = Opera vagy is Énekes Játék.
5. v. = Vagy is
6. Mss. = Manuscriptum. Kézirásban.
7. Ny. = Nyomtatva, annak Esztendejével.
8. F. = Felvonásokban — azoknak számával.
9. Vsb. = Versben.
10. W. = Vitézi.
11. A mellyek alatt ténta vonás van (kövér betükkel itt) még a Játékszinen nem játszattak.

VII.*

A' Nemzeti Magyar Játszó Társaság Számára ab A° 1790 usqu. 1796. készült és el-Jádzott Játék Daraboknak Lajstroma.

Nyomtatásban.

A' Magyar Játék-Szín 4 köttetben. Történetek és Játékok.

Első köttet.	1.	A' Talált Gyermek	Vig-Játék	5 felv.	Fordítás
	2.	Zsugori	do do	5 Fv.	orig.
	3.	Az Aszszonyi Jakobita Klub	do	1 Fv.	ford.
Második «	4.	Etelka	Nemz. Szomoruj.	5 Fv.	orig.
	5.	A' Szerentsétlen Al Kantzellár	Érzékeny	5 Fv.	ford.
	6.	A' Puszta Sziget	do	1 Fv.	ford.
Harmadik «	7.	Kiki Saját-háza előtt seperjen	Vig	1 Fv.	ford.
	8.	Az Ozmondok	Érzékeny	5 Fv.	ford.
	9.	A' Posta Kotsisok	Vig	5 Fv.	ford.
	10.	A' Tisztség el-adás	Vig	1 Fv.	ford.
Negyedik «	11.	Lanaszsza	Szom.	4 Fv.	ford.
	12.	A' Formenterai Remete	Érzék.	3 Fv.	ford.
	13.	Artaxerxes	Szom.	3 Fv.	orig.
	14.	A Házi Orvosság	Vig.	3 Fv.	orig.

Ki-adta Fdő. Endrődy János úr.

Külömbféle köttetékben.

15.	A' Miniszter	Érzék. Játék.	5 fv.	ford.
16.	Tornos Péter (V. ö. 63. sz.)	Vig.	3 fv.	orig.
17.	Az Ember Gyűlölés és meg-bánás	Érzék.	5 fv.	ford.
18.	Vajler és Alojzia	do	5 fv.	ford.
19.	Romeo és Julia	Szom.	5 fv.	ford.
20.	Szerelem Gyermeke	Érzék.	5 fv.	ford.
21.	Igaz-házi	do	5 fv.	ford.
22.	Klementina	Szom.	5 fv,	ford.
23.	Fani és Mandeville	Érzék.	5 fv.	ford.
24.	'Sofia	do	5 fv.	ford.
25.	Zrinyi Miklos	Nemzeti V. Szom.	3 fv.	ford.
26.	Gróff Waltron	Érzék.	5 fv.	ford.
27.	Mátyás Király	Nemz. hist. Játék.	3 fv.	orig.

* Az I. k. 203. lapjához.

28. A Gazd'-Aszszony vagy is meg-fizet az öreg harang	Víg	2 fv.	ford.
29. A' Kints'-Ásók	Vig.	4 fv.	ford.
30. Gróff Eszszeksz	Szom.	5 fv.	ford.
Nyomtatásban.			
31. A' Hitető Mahomet	Vit. Szom.	5 fv.	ford.
32. A' Katona Szerentse	Vig.	5 do	«
33. Az Újj-módi Gonosz-tévő	Érzék.	5 do	«
34. Alzir	Szom.	5 do	«
35. Merop	Szom.	5 do	«
36. Tankréd	Szom.	5 do	«
37. Arany Peretzek	Nemz. Érzék.	3 do	orig.
38. Gyapai Márton	Vig do	3 do	orig.
39. Sztella	Vig	5 do	ford.
40. A Pósta-Tzúg	Vig	2 do	«
41. Czid	Érz.	5 do	orig.?
42. Medon	Érz.	3 do	ford.
43. Negyedik László	Vit. Érzék.	5 do	ford.?
44. Az Obester	Vigj.	5 do	ford.
45. A' Nemes Jól-tévő	Érzék.	1 do	ford.
46. Fajel	Érzék.	5 do	ford.
47. Ki-légyen eő?	Vig	3? do	ford.
48. Elfride	Érzék.	3 do	ford.
49. A Gyermeki Szeretetnek ereje	Érzék.	5 do	ford.
50. A' Jártas költes Vő-legény	Víg	1 do	ford.
51. A' Nemes Hazugság	Vig	3 do	«
52. Hamlet	Szom.	6 do	«
53. Az Arábiai Por	Vig	1 do	«
54. A Siket Néma	Víg	3 do	«
55. A Filozofus	Víg	5 do	orig.
56. A Magyar Penelope	Víg	5 do	orig.
57. Pikkó Hertzeg	Erzékeny Játék	2 do	orig.
58. A' Lantosok	Érzékeny Játék	3 do	ford.
59. A' Filozofusok	do	2 do	ford.
60. A' Tsörgő Sapka	do	3 do	ford.
61. Telemak és Kalipso	do	3 do	orig.
62. Cziane	Elegyes	3 do	orig.
63. Tornyos Péter (nb.) *)	Vig	3 do	orig.
64. A Nevelők	Vig	3 do	orig.
65. A Mesterséges Ravaszság (93)	Vig	3 do	orig.
66. Horatius Curiatius	Szom.	3 do	ford.
67. Egyiptusi Josef	Érzék.	3 do	orig.

Sa 67. In Typo.

*) l. a 16. szám alattit.

Kéz-Irásban lévő Játékok Lajstroma.

1.	Garbantzai, vagyis Az Inas, Atya és Nász, egy személyben	Vig Játék	3 F.V.	fordítás
2.	A Testamentomok	do	4 «	«
3.	A Szolgálatbol ki-maratt Katona-Tisztek, vagy is az Álhatatosság és Kétségben-esés	Vig	5 «	«
4.	A' Zászló Tartó	Érzék.	3 «	«
5.	Az Esméretlen Atyafi	do	3 «	«
6.	A' Magyar Háznak Attya	do	5 «	«
7.	Mérész (sic) Károly	Szom.	3 «	«
8.	A Módi Szeretők	Vig	3 «	«
9.	Zaide, Egy Aszszony az ő valóságos Szépségében	Vig	3 «	«
10.	A Különös Nagy-Bátya	Vig	4 «	«
11.	A Tettetett Beteg	Vig	4 «	«
12.	Othelló	Szom.	5 «	«
13.	Lassú-viz Partot mos	Vig	4 «	«
14.	A' Siket Néma	Vig	3 «	«
15.	A' meg-boszszúlt Feleség-rablás	Szom.	4 «	«

Fordította és alkalmaztatta Magyarra Kelemen László.

16.	Eraszt	Érzék.	1 fv.	ford.
17.	A Reménytelen Tsere	Vig.	3 «	«
18.	A Kolduló Deák	Vig.	3 «	«
19.	A Hálaadatos Leány	Érzék.	2 «	«
20.	Politikus Csizmadja	Víg	4 «	«
21.	Fieszkó	Szom.	5 «	«
22.	A' Tudomány több a Szépségnél	Víg.	3 «	«
23.	A Minister nb.	Érzék.	5 «	«
24.	Groff Baranyi György	Nemz. Játék	5 «	orig.
25.	A' Tüzi Lárma	Víg.	3 «	ford.
26.	Jaque Splin	Víg.	1 «	«
27.	Kongrio	Vig.	3 «	orig.
28.	Tsalárd a Szín	Víg.	4 «	ford.
29.	Erőszak és Történet	Vig.	5 «	«
30.	Kremes	Vig.	3 «	orig.

Kéz-Irásban.

31.	Tserei Krisztina	Nemz. Érzék.	4 fv.	orig.
32.	Vashalmi Jerte	Nemz. Vitézi.	5 «	«

33. A' Szökött katona	nb.	Érzék.	3 fv.	ford.
34. Ország András		Vig.	5 «	«
35. A Polgárok boldogsága		Erzék.	5 «	«
36. Tiszta Fejérben nem feketében		Vig	3 «	«
37. A' Szegény Kevély		Víg	5 «	«
38. A' Mostoha Anya		Vig	2 «	«
39. Az Unoka Gyermek		Erzék.	5 «	«
40. A' Betsületes Paraszt		Vig.	3 «	«
41. A' Paróka		Víg.	1 «	«
42. A' Leány-Ragadás		Víg.	5 «	«
43. Az Oskolai Tudós		Vig.	3 «	«
44. A' Süket Szerető		Vig.	3 «	«
45. A' Pestre Vándorlott Szabó-legény		Vig.	3 «	«
46. A Névtelen Szerető		Vig.	3 «	«
47. A' Papagoj		Érzék.	3 «	«
48. A' Tseléles Atya		Érzékeny	3 «	«
49. A' Bétsi Ruha		Vig	4 «	«
50. A' Predikatum		Vig	3 «	«
51. A Tékozló		Érzék.	4 «	«
52. A Nap-Szűzei	nb.	Érzék.	5 «	«
53. A Szokás meg köti a józan érzést		Vig.	5 «	«
54. A' Prókátor és Paraszt leány		Víg	3 «	«
55. A' Szarándokok		Érzék.	5 «	«
56. Tsupa Zűrzavar		Vig	3 «	«
57. A Gyűrü		Vig	3 «	«
58. A Gyűrü 2-dik része		Vig	4 «	«
59. A Természet és Szerelem küszködése		Érzék.	5 «	«
60. Sándor		Vitézi Érzék.	5 «	orig.
61. A Betsületre tett fogadás		Érzék.	4 «	ford.
62. Szétsi Mária		Nemz. Vitézi	5 «	orig.

Kéz-Irásban.

63. A' Kavallér és Dáma	Víg	3 fv.	ford.
64. Etelka Karjelben	Nemz. Érzék.	3 «	orig.
65. Az Indusok Angoly Országban	Vig	3 «	ford.
66. Kiss-Mártonyi Zsidó-leány	Vig	3 «	ford.
67. Szővevény és Szerelem	Szom.	5 «	«
68. A' Piksis	Vig	1 «	«
69. Makfalvi Sarolta	Vitézi Érzék.	5 «	«
70. Szegénység és Ns. Szív	Érzék.	4 «	«
71. Székfalvi Ágnes	Vit. Érz.	5 «	«
72. A' Vétkesek	Érz.	1 «	«
73. Minden lévben Kalán	Víg	4 «	«
74. Az Egyptomi Út	Víg	3 «	«

75. A' Falusi Borbély		Víg	2 fv.	ford.
76. Juliska		Érzék.	5 «	«
77. A Szabó és ennek Fija	nb.	Vig	2 «	«
78. Az Aszszonyi fortély		Víg	1 «	«
79. A Két-mostoha Fiak		Érzék.	5 «	«
80. General Schlensheim		Érzék.	5 «	«
81. Buda		Nemz.	5 «	orig.
82. A' Háladatos Fiú	nb.	Érzék.	2 «	ford.
83. Az Ártatlan Deák		Érzék.	1 «	«
84. A' Feleség Féltés		Vígj.	3 «	«
85. Az Ártatlan boszszúállás		Érzék.	4 «	«
86. Az Aszszony Gyűlölés		Érzék.	5 «	«
87. Az Udvar Bíró		Érzék.	5 «	«
88. Az Elszegényedett Nemes Ember		Érzék.	4 «	orig.
89. Az Orvos Doktor		Víg	3 «	ford.
90. A' Jó-Szívű Mezei Gazda		Érzék.	5 «	ford.
91. A' Rendtartó Házi Gazda		Érzék.	5 «	«
92. Az Áll-Ortzások		Vig	3 «	«
93. Mesterséges Ravaszság (65)	nb.	Vig	3 «	orig.
94. Erőszak és Jutalom		Érzék.	5 «	ford.
95. Pontyi	nb.	Vig.	5 «	orig.

Kéz-Irásban.

96. Szabolts Vezér		Nemz. Vitézi	3 fv.	orig.
97. Gonoszság nélkül való Tévelygés		Érzék.	5 «	ford.
98. A Mohátsi Veszedelem		Nemz. Szom.	5 «	orig.
99. Megfordult a' Kotzka		Vigj.	3 «	ford.
100. Jutalom és büntetés		Érzék.	4 «	«
101. Almánzi		Érzék.	5 «	«
102. A' Fejedelem Titkos-utazása		Érzék.	5 «	«
103. A Kettősök		Érzék.	5 «	«
104. Zondi György		Nemz. Vitézi	5 «	orig.
105. Tongor		Nemz. Vitézi	3 «	«
106. Lausus és Lidia		Vitézi	4 «	«
107. Berénd		Vitézi	4 fv.	orig.
108. Hegyi Tolvajok	nb.	Szom.	5 «	ford.
109. Tisztségre Vágyódók	nb.	Érzék.	1 «	«
110. Arzatzes és Berenitze		Vitézi	4 «	orig.
111. A Két egy-hasiak		Érzék.	5 «	ford.
112. Túri György		Nemz. Vitézi Játék	5 «	orig.
113. Bátori Mária		Nemz. Szom.	4 «	orig.

Ab Aº 799 usque 1801
A' Nemzeti Magyar Játszó Társaságnak újabb fel-állitásától fogva
Szaporodott Játék Daraboknak
Lajstroma.

1.	A Mindenhez kapkodó	Víg Játék	3 Fv.	Ford.
2.	Két Urak Szolgája	do	3 «	«
3.	A Papagoj nb.	Érzékeny Játék	3 «	«
4.	A Testvérek nb.	Érzékeny	1 «	«
5.	A nagy-Váti Komedia	Víg	1 «	orig.
6.	Tutorság alól fel-szabadúlt Iffiú	Víg	3 «	ford.
7.	Fernandó és Járikó	Énekes Érzék.	3 «	«
8.	Salavári Jankó	Énekes Víg	2 «	orig.
9.	A Siralmas Lakodalom	do	3 «	orig.
10.	Hannó	Szom.	5 «	ford.
11.	A' Havasi Juhász leány	Énekes Víg	2 «	orig.
12.	A' Kártyás	Érzék.	4 «	ford.
13.	A' Sallai Gavallér	Víg	4 «	«
14.	Lajos és Lovászsza	Víg	4 «	«
15.	Montroz és Amália	Érzék.	5 «	«
16.	A' Mostoha Anya	Víg	3 «	«
17.	A' Gálya Rab nb.	Érzék.	5 «	«
18.	A' Puszta Sziget	Énekes Játék	2 «	orig.
19.	A Formenterai Remete	Énekes Játék	3 fv.	ford.
20.	A Rágalmazók	Érzék.	5 «	«

Ki-adta

Kelemen László

a N. M. J. Társaság

Igazgatója.

(Az eredeti kézirat gyűjteményemben van meg.)

VII. 1790 – 1801 Hol van 1802 – 1836

XI. 1837 – 1867

VIII.*

A Kotzebue-cultus történetéhez.

1. **Der Eremit auf Formentera.** *Reval* 1787.

A formenterai remete, ford. Verseghy Ferencz és K. Boér Sándor. L. Erdélyi Játékos Gyűjtemény és Endrődy Játékszinét 1791.

2. **Adelhaid v. Wulfingen ein Denkmal d. Barbarey d. 13-ten Jahrhunderts.** Trsp. 5. *Reval u. Leipzig* 1788.

Szegfalvi Ágnes, érzékeny játék 5 felv. Magyarosította Lakos János (l. Mérey följegyzéseit 1790—1796.).

Székfalvi Ágnes (l. Könyvest 172. lap) fordító megnevezése nélkül.

3. **Menschenhass und Reue.** — Schausp. 5 A. *Berlin* 1789.

Az ember-gyűlölés és a megbánás. Vígsággal és szomorúsággal elegyített játék 5 fel-vonásban. Ford. Koré Sigmond. Bétsben 1790. 8r. 127 l.

(u. attól P. vm. j. k.)

(u. attól l. Mérey följ. 1790—1796.)

(u. attól l. Könyvest 143. lap); Figyelő XVII. Perlaki D. is leforditotta 1791. (Hadi s más nev. tört. 1791. IV. 27. lap.)

4. **Die Indianer in England.** Lstsp. 3. *Leipzig* 1790.

Fordítója ismeretlen. P. vm. j. k.

Indusok Angoly Országban. Ford. Ihászi Imre (1790—1796. Mérey följ.).

Indusok Angliában, ford. Péry Ignátz. (l. Könyvest 153. lap.)

Kolosvárt 1793 ford. (M. Hirmondó 1793. III. 721—722.)

Kolosvár 1805 III/9. (Jancsó-féle gyűjt. 34. sz.)

5. **Die Sonnenjungfrau.** Schsp. 5. *(1789 Reval) Leipzig* 1791.

A nap szűze. Nézőjáték 5 felv. (Ford. Többen Kassa 1835; N. Kanizsa 1839. XIII. kötet.)

Nap szűze. Nézőj. 5 felv. ford. V. S. (P. vm. j. k.)

A nap szűzei, ford. Károly Ferencz (1790—1796. Mérey följegyzése).

Ford. nincs megnevezve Könyvesnél 163. l.

Kolosvár 1804 III/6. (Jancsó-féle gyűjt. 30. sz.)

Ford. Ismeretlen (Figyelő XVII.)

Ford. Révay Miklós (1791 Hadi és m. nev. tört. IV. 120. lap.).

6. **Das Kind der Liebe.** Schausp. 5. *(1790. Reval) Leipzig* 1791.

A szerelem gyermeke. Egy nézőjáték 5 felvonásban. Kotzebue Augustus úr stb. utánn, az originalissz Kiadás szerint (Buda, Landerer K. 1792. 8r. 140.) Budai Magyar Theatrum. Első szakasz I. Db. (fordítója nincs megnevezve, fordította Verseghy Ferencz.) V. ö. Mérey följegyzésével.

Szerelem gyermeke, érz. j. 5 felv. (Fordítója ismeretlen. P. vm. j. k.)

Ford. nincs említve Könyvesnél 173. l.

* Az I. k. 207. lapjához.

Debreczen 1799. VII/14. (Jancsóféle gyűjt. 49. sz.) ford. Verseghy (Figyelő XVII.)

7. **Bruder Moritz der Sonderling oder Die Kolonie f. d. Pelev Inseln.** *Leipzig* 1791.

Ország András, egy különös ember vígj. 3 felv. ford. Ungvári János (1790—1796. Mérey följ.).

Moritz bácsi. (Fordítója nincs említve Könyvesnél 161. l.)

Kolosvárott 1793 májusban játszották (l. M. Hirmondó 1793. III. 803—804. lap.).

8. **Der weibliche Jakobinerclubb.** Pol. Lustsp. 1. *Frankfurt und Leipzig* 1791.

Az asszonyi Jakobita klubb, vígjáték egy fel-vonásban Sebestyén László által 1792. Esztendőben (Endrődy Magyar Játékszín I. k. 3 db. 231—254. l.).

Fordítója Könyvesnél (135. l.) Sebestyén Gábor.

9. **Der Papagoy.** Schsp. 3. *Leipzig* 1792.

Hajótörést szenvedők. Erk. játék 3 felv. Ford. B. J. (P. vm. j. k.) Fordítója Balog István (Figyelő XVII.).

A Papagoj, ford. Kemény Mária b. Rudnyánszkyné (1790—1796. Mérey följegyzése.).

Hajótörés, fordítója nincs megnevezve Könyvesnél 150. l.

Papagály, fordítója nincs megnevezve Könyvesnél 166. l.

Paperli (Magyar Hirmondó 1793. III. 721—722.) Kolosvárott fordították.

10. **Die edle Lüge.** Schsp. 1. Forts. von **Menschenhass und Reue.** *Leipzig* 1792.

A nemes hazugság. Nézőj. 1 felv. Ford. Kóré Zsigmond. Bécs 1792. 8r. 401. l.

U. attól 1790—1796. Mérey följegyz.

A nemes hazugság. Nézőjáték 1 felv. (Ford. Többen. Kassa 1836. XVII. kötet Kanizsa 1839. XVII. kötet.)

Nemes hazugság, ford. nincs megnevezve Könyvesnél 163 l. ford. Kóré (Figyelő XVII.).

11. **Die jüngsten Kinder meiner Laune.** *Leipzig* 1793—97. V.

b) Die Wittwe und das Reitpferd. Dram. Kleinigkeit.

b) Az özvegyasszony és a paripa. Ford. ifj. Gróf Bethlen Pál. Első előadása 1812 Bőjtmás hava 31-én. (Jancsó följegyz. 76. sz.)

12. **Sultan Wampun oder Die Wünsche.** Ein orient. Scherzspiel mit Gesang. 3 A. *Frankfurt und Leipzig* 1794.

Vampun Szultán, fordítója nincs megnevezve Könyvesnél 178. l.

13. **Graf Benyovszky, oder Die Verschwörung auf Kamschatka.** Schausp. 5 A. *Leipzig* 1795.

Gróf Benyovszky, Nézőj. 5 felv. (Ford. Többen Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. IV. kötet.)

Ford. ismeretlen a P. vm. j. k.-ban.

Fordítója Láng Ádám (l. Könyvest 137. l.)* Hnm. 1839. 49. sz.

* A Nemzeti Szinházban is Láng Ádám fordításában adták.

Kolozsvárott először adták 1799 IV/21. — (Ford. nincs megnevezve Jancsó-féle gyűjt.)

Fordította B. Wesselényi József (l. az 1822. XII/14-iki szinlapot a Jancsó-féle gy. 8. sz. a.).

Ford. Eranosz. (Figyelő XVII.)

14. **Der Mann von vierzig Jahren.** Schsp. 1. A. Nach dem Franz des Fayan. *Leipzig* 1795.

Negyven esztendős Férfiú, fordította Déryné (l. Könyvest 163. l.).

15. **Armuth und Edelsinn.** Lstsp. 3. A. *Leipzig* 1795.

Szegénység és nemes szív, fordítója nincs említve Könyvesnél 172. l. Kolosvár 1805 II/6. Jancsó-féle gyűjtemény 19. sz. ford. nincs megnevezve.) Fordította Ernyi M. [Kszt.]

16. **Die Spanier in Peru oder Rolla's Tod.** Trauersp. 5. A. *Leipzig* 1796. (Fortsetzung d. Sonnenjungfrau.)

A spanyolok Peruban. Regényes szom. j. 5 felv. (Ford. Többen Kassa 1836. N.-Kanizsa 1839 XIV. kötet.)

A spanyolok Peruban, vagy Rolla halála. Egy gyönyörködtető szomorújáték öt felvon. Magyarította K. Augustus után F. D. (Pozsony 1814. 8r. 139 l.)

Rolla halála (ford. ismeretlen P. vm. j. k.) és Kszt.

A spanyolok Peruban, ford. Sehy Ferencz (1790—1796 Mérey följ.) Kolosvárott 1803 deczember végén adták. (Jancsó-féle gyűjt.) Ford. T. D. (Figyelő XVII.)

17. **Die Negersklaven.** Hist. dr. Gemälde in 3 A. *Leipzig* 1795.

A Szeretsen Rabok. Valóságos történeten épült Érzékeny Játék 3 felv. Szerzette Kotzebue. Az eredeti kiadás szerint fordította Kozma Gergely (Pozsony és Pest 1802 8r. 124. l. V. ö. Könyves 173. l.).

Kolosvár 1803 V/22 (ford. nincs megemlítve Jancsó-féle gy. 60. sz.).

Ford. Ernyi Mihály (Figyelő XVII.)

18. **Die Verleumder.** Schsp. 5 A. *Leipzig* 1795.

Rágalmazók, ford. ismeretlen. (P. vm. j. k.)

Fordítója Domokos Jakab (Könyvesnél 168. l.) D. J. (Figyelő XVII.)

Kolosvárt 1803 XI/19. adták (l. Jancsó-féle gyűjt. 135. sz. ford. nincs említve). Ford. D. J. [Kszt.]

19. **Das Dorf im Gebirge.** Schsp. m. Gesang. 2. A. *Wien* 1798.

A havasi falu, első előadása Kolosvár 1823 III/8. ford. nincs megnevezve. (Jancsó-féle gyűjt. 53. sz.)

20. **Der Graf von Burgund.** Schsp. 5 A. *Leipzig* 1798.

A Burgundi gróf, nézőj. 5 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. XI. kötet.)

Burgundiai gróf. (Ford. K. F. P. vm. j. k.)

Fordítója Divéky Imre. (Könyves 138. l.) u. az Figyelő XVII.

Első előadása Kolosvárott 1804 XI/22 (ford. nincs megnevezve; l. Jancsó-féle gyűjt. 141. sz.).

21. **Der falsche Schaam.** Schsp. 4. A. *Leipzig* 1798.

Helytelen szemérmetesség. Ford. Kotsi P. János (l. a Jancsó-féle gyűjtemény 1803. évi 90. sz. debreczeni szinlapját). Első előadása Kolosvárt 1803 I/1. — u. az Kszt.

22. **La Peyrouse.** Sch. 2 A. *Leipzig* 1797.

La Peyrouse, egy nézőjáték két felvonásban. Dolgozta Kotzebue Augustus. Magyarította Pólcsy Mihály (Pozsony 1814. 151—228. lap.).

La Peyrouse, nézőjáték 1 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. XII. kötet.)

Laperouse fordítója Benke József (Könyves 157. l.).

La Perouse, ford. nincs megnevezve. 1807 XII/6 Kolosvár (Jancsó-féle gyűjteméuy 95. sz.) — 1812 Kolosvárt mint «egészen újj Drámát» adják (Jancsó-féle gyűjt. 72. sz.) ford. nincs megnevezve.

23. **Der Wildfang.** Lstsp. 3. A. *Leipzig* 1798.

A csélcsap, vígj. 3 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. IX. kötet.)

A kelepcze, ford. Koncz József (előadva Kolosvárott 1799 VII/7. Jancsó-féle gyűjtemény).

A szilaj ifjú, ford. ismeretlen. Kolosvár 1812 I/2 (Jancsó-féle gyűjt. 7. sz.)

24. **Die Versöhnung.** Schsp. 5 A. *Leipzig* 1798.

Testvérek ellenkezése [?] Fordította Láng János, Kolosvárott 1799 VIII/10. Jancsó-féle gyűjt. 36. sz. a. A testvérek közt való ellenkezés (ford. nincs említve).

Ford. Gozon Imre (Figyelő XVII.).

25. **Die Verwandschaften.** Schsp. 5. A. *Leipzig* 1798.

Nagy atyafiság. Vígjáték 5 felvonásban. (Fordítója ismeretlen. P. vm. j. k.)

(V. ö. Könyves 162.)

Kolosvár 1803 III/15. (Fordítója nincs említve; l. Jancsó-féle gyűjt. 32. sz.)

Ford. Déry Antal (Figyelő XVII.) Nagy rokonság, ford. Láng A. (Hnm. 1839. 49. sz.).

26. **Die Unglücklichen.** Lstsp. 1. A. *Leipzig* 1798.

A szerentsétlenek. Vígj. 1 felv. Kotzebue után, abrudbányai Szabó Anna Budán 1831. 8r. 171 lap. (P. vm. j. k.) — (V. ö. Könyves 173. l.) Figyelő XVII. Kszt. — A szerentsétlenek első előadása Kolosvár 1821 III/10. (Jancsó-féle gyűjt. 50. sz. ford. nincs megnevezve.)

27. **Der Opfertod.** Schsp. 3 A. *Leipzig* 1798.

Az Önnön áldozat, egy érzékeny játék 3 felv. Kotzebuetől. Fordította Benke József. Szegeden 1807. 8r. 83 l. (V. ö. Könyves 165. l.)

Az Önnön áldozat. Fordította Láng Á. (l. a Jancsó-féle gyűjt. 143. sz. debreczeni szinlapját. Első előadása. 1803 VIII/17. Debreczenben. L. u. ott a 93. sz. szinlapot.) V. ö. Hnm. 1839. 49. sz.

28. **Die silberne Hochzeit.** Schsp. 5 A. *Leipzig* 1799.

Az ezüst menyegző. Nézőj. 5 felv. (Ford. Többen Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XIX. kötet.)

Az ezüst lakodalom. Nézőj. 5 felv. Kotzebue után Balog Sámuel. Kolosvár 1831. 8r. 171. l. (P. vm. j. k.) u. az. Figyelő XVII.

Ezüst Menyegző. Ford. Murányi 'Sigmond. (Könyves 144. l.) U. ezt a fordítást adták Székesfejérvárott 1822 III/3. (Akadem. szinlapgyűjt.) Ford. Láng Ádám (Hnm. 1839. 49. sz.).

29. **Die Corzen.** Schsp. 4. A. *Leipzig* 1799.

KorszikaiakMagyarországon.Ford. Fikker János. (Könyves 156. l.)

Kolosvár 1803 VI/15 ford. nincs említve. (Jancsó-féle gyűjt. 58. sz.)

Ford. Kocsi (Figyelő XVII.)

30. **Der alte Leibkutscher Peter des Dritten.** Schsp. 1 A. *Leipzig* 1799.

A harmadik Péter czár udvari kocsissa. Eggy igaz anekdota Kotzebue Augustus által. Magyarította Domahidai Domahidy Menyhart Pozsonyban 1814. (95—150 l.)

31. **Der Taubstumme, oder der Abbé de l'Epée.** Hist. Drama 5 A. von Bouilly aus d. französ. übersetzt. *Leipzig* 1800.

Abbé de l'Epée, dráma 5 felv. Ford. Liszay L. (P. vm. j. k.)

Ford. nincs nevezve Könyvesnél 134. lap.

De l'Epée Apát úr. Ford. «egy Hazafi Kolosvárott» 1822 V/4. (Jancsó-féle gyűjt. 66. sz.)

32. **Johanna von Montfaucon.** Rom. Gemälde aus dem 14-ten Jahrh. 5. A. *Leipzig* 1800.

P. vm. j. k. (Fordítója ismeretlen.)

Kolosvár 1812 II/18. ford. nincs megnevezve. (Jancsó-félé gyűjtem. 26. sz.)

Fordította «egy Hadi Tiszt úr, az 51-dik Linea Gyalog Regementből» (l. Kolosvár 1823 III/18. Jancsóféle gyűjtemény 60. sz.) Ford. ismeretlen. (Figyelő XVII.)

33. **Das Schreibpult, oder Die Gefahren die Jugend.** Schsp. 4 A. *Leipzig* 1800.

Az irótámasz, nézőj, 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XV. kötet.)

Az iróasztal, ford. Méhes Sámuel. (L. Jancsó-féle gyűjt. 1803. IV/24-iki 49. sz. kolosvári szinlapot.)

34. **Der Gefangene.** Lustsp. 1 A. *Leipzig* 1800.

Első előadása Kolosvár 1805 III/26. (Jancsó-féle gyűjt. 41. sz. Fordítója nincs említve.)

35. **Das neue Jahrhundert.** Posse 1 A. *Leipzig* 1800.

Új század, fordította Láng Ádám (Könyves 177. lap.) Honm. 1839. 49. sz.

36. **Lohn der Wahrheit.** Schsp. 5 A. *Leipzig* 1801.

Igazság jutalma, fordította Ernyi Mihály (Könyves 152. l.) u. az Figyelő XVII.

Kolosvár 1805 III/12. (Jancsó-féle gyűjt. 36. sz.) Ford. nincs említve.

37. **Das Epigramm.** Lstsp. 4 A. *Leipzig* 1801.

Epigramm. Vígj. 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1834. N. Kanizsa 1839. I. kötet.)

(P. vm. j. k. fordítója ismeretlen.)

Epigramma. Ford. Láng Ádám (Könyves 143.) Hnm. 1839. 49. sz.

1803 VI/19. Mvásárhelyi szinlap. (Jancsó-féle gyűjt. 68. sz.) Fordítója nincs említve.

Fordította Fekete Soma (Figyelő XVII.). Ford. Kazinczy G. 1842. (Muzeumi Kézirattár. Qu. 1182. sz.)

38. **Die Kluge Frau im Walde oder der Stumme Ritter.** Zauberspiel 5 A. *Leipzig* 1801.

Az erdei tudós asszony. Varázsjáték 5 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. X. kötet.) Bölts asszony az erdőben. Ford. Wass István [Kszt.].

39. **Die beiden Klingsberg.** Lstsp. 4 A. *Leipzig* 1801.

A két Klingsberg, vígj. 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. II. kötet.)

Ford. Láng Adám. (P. vm. j. k.) u. az Figyelő XVII. — Hnm. 1839. 49. sz.)

40. **Octavia.** Trauersp. 5 A. *Leipzig* 1801.

Fordította Komlóssy Ferencz (Pest vm. j. k.).

Ford. Szilágyi Károly. (Könyves 164.) Ötös jambusokban. u. a. Kszt.

Ford. ismeretlen. Figyelő XVII.

41. **Gustav Wasa.** Schausp. 5 A. *Leipzig* 1801.

Váza Gusztáv. Fordította Szilágyi Károly. (Könyves 178.)

42. **Der Besuch, oder Die Sucht zu glänzen.** Lstsp. 4 A. *Leipzig* 1801.

A látogatás, vígj. 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XVI. kötet.)

Ford. Benke József. (Könyves 157.)

Ford. ismeretlen (Figyelő XVII.) Látogatók. Ford. Deáki Fülöp Sámuel [Kszt.].

43. **Des Teufels Lustschloss.** Eine natürliche Zauberoper. 3 A. *Leipzig* 1802.

Ördög mulató Kastéllya, ford. Pápai István (Könyves 165.) u. a. Kszt.

44. **Almanach dramatischer Spiele auf das Jahr 1803.** *Leipzig* 1802.

b) Die Schlaue Witwe.

e) Unser Fritz.

b) A csalfa özvegy a Temperamentumok (Mulatságok, irta Farkas Károly) Buda 1805.

Ford. nincs nevezve Könyvesnél 139. lap.

A temperamentumok v. a csalfa özvegy. Kolosvár 1821 XII/4. Ford. nincs megnevezve. (Jancsó-féle gyűjt. 16. sz.)

e) A mi Lajoskánk. Fordította gr. A. Kl. (l. Márton József Második olvasókönyv. Bécs 1812.)

Ford. nincs nevezve Könyvesnél 161 lap.

45. **Die Kreutzfahrer.** Schsp. 5 A. *Leipzig* 1803.

A Keresztes Vitézek. Vitézi Játék 5 felv. Kotzebue A. után magyarra fordította Onody Jonathán Pesten 1826. Esztergomban Bamel J. bet. és költ. 1829.

Keresztes Vitézek. Fordította Perlenthal János (Könyves 156. l.).

Ford. Czövek István. (Figyelő XVII.)

46. **Die deutschen Kleinstädter.** Lstsp. 4 A. *Leipzig* 1803. (Nach Pecaros Petite ville.)

A német kisvárosiak, vígj. 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XVIII. kötet.)

V. ö. Kisvárosiak, ford. Csizmadia István (Könyves 156. l.).

Kisvárosiak 1823 IV/6. Fordítója nincs megnevezve. Kolosvárt (Jancsó-féle gyűjt. 65.).

47. **Der Wirrwarr, oder Der Muthwillige.** Posse 5 A. *Leipzig* 1803.

A zürzavar vígj. 5 felv. (Ford.

Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. VIII. kötet.)

Nagy zürzavar. (Ford. ismeretlen. P. vm. j. k.)

Nagy zürzavar, ford. Ernyi Mihály. (Könyves 162.) u. az Figyelő XVII.

Előadása Kolosvár. 1804 XII/16. (Jancsó-féle gyűjt. 155. sz. ford. nincs említve.)

48. **Hugo Grotius.** Schsp. 4 A. *Leipzig* 1803.

Hugo Grotius, ford. Bajomi István (Könyves 151. l.).

Kolosvár 1853 IV/8, ford. nincs megnevezve. (Jancsó-féle gyűjtem. 66. sz.)

49. **Don Ranudo Colibrados.** Lstsp. 4 A. nach Holberg. *Leipzig* 1803.

A Szegénység a Kevélység Társaságában vagyis Don Ranudó Kolibrados. 5 felv. Szabadon fordította Pasqual József. Pest 1807.

Szegény kevély. Ford. nincs megnevezve Könyvesnél 172. lap.

Don Ranudo, ford. nincs megnevezve Könyvesnél 141. l.

50. **Der Schauspieler wider Willen.** Lstsp. 1 A. nach dem franz. *Leipzig* 1803.

Színjátszó akaratja ellen. Ford. Vass István. (Könyves 173. l.)

Kolosvár 1812 V/13. Ford. nincs megnevezve. (Jancsó-féle gyűjtem. 73. sz.)

51. **Die Hussiten vor Naumburg im J. 1432.** Vaterl. Schausp. 5 A. *Leipzig* 1804. (Jambusokban.)

Husszitáik Naumburgnál. Ford. Vass István (Könyves 151. l.).

Első előadása Kolosvárott 1812 III/12. Fordítója nincs megnevezve (Jancsó-féle gyűjt. 40. sz.).

Ford. Láng Ádám (Figyelő XVII.) (Hnm. 1839. 49. sz.),

52. **Almanach für 1804.** *Leipzig* 1803.

b) Die Tochter Pharaonis. (Lustspiel.)

c) Rübezahl. (Schausp.)

b) Ford. Hugo (Figyelő XVII.).

c) Rübezahl, az Oriási hegyekben, ford. nincs nevezve (Könyves 170.).

52. **Pagenstreiche.** Posse 1 A. *Leipzig* 1804.

Pajzán ifjú, vígj. 3 felv. Fordította Pályi Elek. (P. vm. j. k.) u. az. Figyelő XVII.

Az udvari Pagé pajkosságai. Ford. nincs megnevezve. Első előadása M. Vásárhelyen 1805 VI/23. (Jancsó-féle gyűjtemény 85. sz.) Kolosvárott 1805 XI/28. (L. u. ott 150. sz. a.)

54. **Eduard in Schottland, oder Die Nacht eines Fluchtlings.** Hist. Dr. 3 A. *Leipzig* 1804.

Eduard Skócziában, vagy egy Szökevénynek éjszakája. Valóságos Történetből csinált Nézőjáték három felvonásban, mellyet Frantzia nyelven irt Duval úr — kézirásból németre fordított Kotzebue Aug. úr, németből pedig magyarra — [Verseghy Ferencz] Pest, Eggenberger 1805. 8r. 94. l.

Eduard Skocziában, nézőj. 3 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. V. kötet.)

Fordította Benke József. (Könyves 112. l.)

Első előadása Kolosvárott 1805 IV/24. (Fordítója nincs említve Jancsó-féle gyűjt. 55. sz. — M. Vá-

sárhelyt 1805 VII/13. L. u. ott 96. sz.)

Ford. ismeretlen (Figyelő XVII.)

Ford. Láng A. Hnm. 1839. 49. sz.

55. **Der todte Neffe.** Lstsp. 1 A. *Leipzig* 1804.

A megholt unoka. Vigj. 1 felv. Ford. Rejthényi László. (Felső-Magyarorsz. Minerva 1830 VI. kötet, 3-ik füzet.)

56. **Almanach 1805.** *Leipzig* 1804.

c) Die Sparbüchse. (Lstsp. f. Kinder.)

e) Mädchenfreundschaft. (Lstsp.)

c) A persely, vagyis a szegény deák. Egy vígjáték 1 felv. Fordította Lőtsei Sp. Sámuel (Kolosvár 1820. 8r. 28. lap.) (u. attól P. vm. j. k.) Ezen fordítást először Kolosvárt adták 1822 III/31. (Jancsó-féle gyűjt. 53. sz.)

Perselyi vagy a szegény Deák, ford. Szerelemhegyi (Könyves 167.).

Ford. ismeretlen. (Figyelő XVII.)

e) Leányi barátság tartóssága. 1822 I/17 Pécs (Akad. szinlapgyűjtemény.).

57. **Die Stricknadeln.** Schsp. 4 A. *Leipzig* 1805.

Kötőtűk, vígj. 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. III. kötet.)

Kötő tők. Ford. Péry Ignácz. (Könyves 157.)

Ford. ismeretlen. (Figyelő XVII.)

58. **Fanchon das Leyermädchen.** Vaudeville 3 A. von Bouilly a. d. franz. übersetzt. *Leipzig* 1805.

Hárfás leány. Ford. Rumi Könyves 149 l.)

59. **Die Schule der Frauen.** Lustsp. 5 A. v. Molière übersetzt. *Leipzig* 1805.

Asszonyok oskolája, ford. Fáy András. (Könyves 135.)

60. **Almanach 1806.** *Leipzig* 1805.

b) Die gefährl. Nachbarschaft.

f) Das verlorene Kind. (Schsp.)

b) Veszedelmes szomszédság, első előadása Kolosvár 1807 XII/6. Fordítója nincs említve. (Jancsó-féle gyűjt. 95.)

Ford. Telepy Gy. (Figyelő XVII.)

f) Lord Ahlhorst v. az eltévedt gyermek. K. után fordította Nagy Ferencz úr (M. Játékszíni Zsebkönyv. Kolosvár 1829.).

61. **Die Organe des Gehirns.** Lstsp. 3 A. *Leipzig* 1806.

Agyvelő tehetségei. vígj. 3 felv. Ford. Láng Ádám. (P. vm. j. k.)

Agyvelő organumai. Ford. Ernyi Mihály. (Könyves 134.)

Agyvelő tehetségeinek jegyei. Kolosvár 1810 VII/3. Ford. nincs említve. (Jancsó-féle gyűjt. 20. sz.)

Koponyai cz. alatt is adták, Kolosvár 1822 I/17 (l. u. ott XLIII. sz.), ford. nincs megnevezve.

Ford. Láng Ádám. (Figyelő XVII.)

62. **Blinde Liebe.** Lstsp. 3 A. *Leipzig* 1806.

Vak szerelem. Fordítója Telepy György. (Könyves 178.) Ford. Láng Á. (Hnm. 1839. 49. sz.)

63. **Carolus Magnus.** Lstsp. 3 A. (A Die deutschen Kleinstädter folytatása). *Leipzig* 1806.

Carolus Magnus, ford. nincs megnevezve (Könyves 140 l.). Fordította Pataki [Kszt.].

64. **Der Russe in Deutschland.** Lstsp. 4 A. *Tübingen* 1806.

Muszka katona és a virtusok (? V. ö. Könyves 162.).

A muszka Magyarországon. (V. ö. Jancsó-féle gyűjt. 1812. Szent Iván hava 11-én 83. sz.)

65. **Almanach 1807.** *Leipzig* 1806.

c) Das Lustspiel am Fenster (Posse.)

e) Vígjáték az ablakból. (Márton József, Második magyar olvasókönyv. Bécs 1812.)

V. ö. Könyves 179, hol írójának Kisfaludy Károly vallja.

66. **Almanach** *Leipzig* 1807.

b) Der Leinweber. (Schsp.)

c) Der Stumme. (Lstsp.)

e) Der Graf v. Gleichen, (Marionettenspiel.)

b) A takács, nézőj. 1 felv. (Ford. Többen. Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XVIII. kötet.) Rangra vágyó és szegény takács, ford. Láng Á. Hum. 1839. 49. sz.

b) A takács, ford. nincs megemlítve Könyvesnél 174. l.

c) A néma. Ford. Gróf Beleznay Sándor. (P. vm. j. k.) *

e) Ford. Mátéty József.

e) Két férj felesége, fordítója Dániel Elek [Kszt]?

67. **Das Gespenst.** Rom. Schsp. *Leipzig* 1808.

A kisértet. (Deodata a mennyei jegyes.) Ford. Láng Ádám. (Könyves 156.)

U. az Figyelő XVII. u. az. Kszt.

68. **Die Unvermählte.** Drama *Leipzig* 1808.

A hajadon, első előadása Kolosvár 1822 IV/18. Ford. nincs megnevezve. (Jancsó-féle gyűjt. 57. sz.)

69. **Ubaldo.** Trsp. *Leipzig* 1808.

Bocskay István. Fordította Láng Ádám. (P. vm. j. k.) U. az Könyvesnél 138. l. — U. az Figyelő XVII. U. az Kszt. Ubaldó fordítója nincs megnevezve Könyvesnél 177. l.

70. **Almanach 1809.**

a) Die englischen Waaren. (Posse.)

c) Das Landhaus an der Heerstrasse.

f) Die Abendstunde. (Drama.)

a) Angoly árúk, boh. 2 felv. (Ford. Többen. Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XX. kötet.)

a) Tiltott portékák. Kolosvár 1822 I/13. (Jancsó-féle gyűjt. XXX. sz.) Ford. ismeretlen. (Figyelő XVII.)

c) A falusi kastély, boh. 1 felv. (?) (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. VIII. k.) *c)* Országútszélen levő mezei ház, ford. Molnár András [Kszt.]

c) Kastély az ország utján. Ford. Murányi Sigmond. (Könyves 154 l.) u. az Figyelő XVII.

f) Az estvéli óra. Dráma. Eggy felvonásban. Szerzette Kotzebue Augustus. Magyarította Domahidai Domahidy Menyhárt. (Pozsonyban 1813, 63—102. l.)

Estvéli óra. Ford. Vass Benjámin (Könyves 144 l.). Ford. D. J. [Kszt.]

f) Fordítója nincs megnevezve, Székesfejérvár 1822 IX/3. (Akad. gyűjt.) Ott mint «új drámát» adják.

71. **Das Intermezzo.** Lstsp. 5 A. *Leipzig* 1809.

(Fordítója ismeretlen. P. vm. j. k.) Intermettzó, ford. Gr. Csathi István (Könyves 152 l.).

Ford. Fáy László. (Figyelő XVII.)

* Gróf Beleznai Zsuzsánna. (Figyelő XVII.)

72. Der blinde Gärtner oder Die blühende Aloe. Liederspiel. *Leipzig* 1809.

A Vak Kertész. Vagy a virágzó aloes (sic). Egy énekes Játék Kotzebue Augustus által. Fordította PÓLCSY MIHÁLY. Pozsony 1813 102—155.

Vak kertész. Ford. nincs megnevezve Könyvesnél 178 l.

73. **Almanach 1810.** *Riga* 1809.

c) Die Zerstreuten. (Posse.)

e) Des Esels Schatten oder der Process in Krähvinkel.

f) Der Harem. (Lstsp.)

c) A két feledékeny (l. Márton József második m. olvasókönyv Bécs 1812.)

U. az Könyvesnél 155 l. u. az Figyelő XVII.

c) Ford. LÁNG Á. Hnm. 1839. 49. sz.

c) Ford. ifj. Vargyasi Dániel Elek. (Honművész 1835, 368 lap.)

e) Szamár Árnyéka. Ford. KOMLÓSSY FERENTZ. (Könyves 172 l.)

f) Hárem. Ford. nincs megnevezve. (Könyves 148 l.)

74. **Der verbannte Amor oder Die argwohnischen Eheleute.** Lustspiel. *Leipzig* 1810.

Bujdosó Ámor. (Ford. ismeretlen. P. vm. j. k.)

Ford. MURÁNYI ZS. (Figyelő XVII.) U. az [Kszt.]. — Ford. LÁNG Á. Honm. 1839. 49. sz.)

75. **Sorgen ohne Noth und Noth ohne Sorgen.** Lstsp. 5 A. *Leipzig* 1810.

Szükség gond nélkül. Ford. LÁNG ÁDÁM. (Könyves 174 l.)

76. **Das arabische Pulver.** Posse in 2 Acten (nach Holberg) *Leipzig* 1810.

Az arábiai por. Eggy tréfa két felvonásban. Holberg utánn szabadon ki dolgozta Kotzebue Augustus. Magyarította Domahidai Domahidy Menyhárt. (Pozsonyban 1814, 1—93. l.)

Ford. nincs megnevezve Könyvesnél 135. l.

77. **Almanach 1811.** *Riga* 1810.

a) Die Feuerprobe. (Lustspiel.)

b) Blind Geladen. (Lustsp.)

c) Der arme Minnesänger. (Schsp.)

d) Die Komödianten aus Liebe. (Lustsp.)

e) Das zugemauerte Fenster. (Lustspiel.)

a) Tűzpróba vígj. 1 felv. ford. TELEPY GYÖRGY. (P. vm. j. k.) LÁNG Á. [Kszt.]

b) Vakon töltve. Vígjáték egy felvonásban. Szerzette Kotzebue A. Magyarította Domahidai DOMAHIDY MENYHÁRT. (Pozsonyban 1813 1—62 l.). Ezt a fordítást először adják Székesfejérvár 1822 IX/1. (Acad. gyűjt.)

b) Megtöltve fojtásra (l. Márton József, Második magyar olvasókönyvét. Bécs 1812.)

b) Csak fojtás. Ford. MÁRTON JÓZSEF. (Könyves 139.) — Első előadása Kolosvárott 1812 II/23, fordítója nincs megnevezve. (Jancsóféle gyűjt. 30. sz.)

b) Ford. LÁNG Á. Hum. 1839. 49. sz.

c) Szegény lantos. Fordítója nincs megnevezve. (Könyves 172.)

d) Szinjátszó szerelemből, ford. DEÁKY SÁMUEL. (Könyves 173 l.) V. ö. Kassai Játéksz. tudósítás és Kszt.

e) Vak ablak. Ford. nincs nevezve. (Könyves 179.)

78. **Almanach 1812.** *Riga* 1811.

d) Die Quäker. (Schsp.)

d) Quekkerek. Fordította Benke József. (Könyves 168.)

Ford. nincs megnevezve. (Figyelő XVII.)

79. **Pachter Feldkümmel von Tippelskirchen.** Fastnachtspiel 5 A. *Leipzig* 1812.

Vad kömény Arendás. Ford. nincs megnevezve. (Könyves 179).

Arendás Vad Kömény. Fordította Nagy György. Kolosvár 1822 V/12. (Jancsó-féle gyűjt. 65. sz.)

80. **Die Belagerung von Saragossa oder Pachter Feldkümmels Hochzeittag.** Lstsp. 4. A. *Leipzig* 1811.

Saragossa ostroma. Vígj. 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. XII. kötet.)

Ford. Láng Á. Hnm. 1839. 49. sz.

81. **Max Helfenstein.** Lstsp. 2 A. *Leipzig* 1811.

Helfenstein Miksa, vígjáték 2 felvonásban. (Ford. Többen. Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XX. kötet.)

82. **Almanach 1813.** *Riga* 1812.

a) Die Rosen des Herr Malesherbes. (Lstsp.)

c) Die Masken. (Schsp.)

d) Der arme Poet. (Schsp.)

e) Das getheilte Herz. (Lstsp.)

a) Rózsák. Ford. nincs megnevezve Könyvesnél 170 l.

c) A Maszkarás Bál, első előadása 1822 III/10. (Jancsó-féle gyűjtemény 50. sz.) Maszkarák [Kszt.)

d) A szegény költő. (Ford. Fekete Soma. Szin-házi Zsebkönyv. Győr 1844.) U. az Figyelő XVII. Nemzeti szinházban 1842 II/5.

e) Megosztott szív, vígj. 1 felv. (Fordították Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. III. kötet.) Ford. nincs megnevezve Könyvesnél 161.

e) Ford. Farkas Mari. (Figyelő XVII.

83. **Bela's Flucht.** Schauspiel in 2 Acten. *Leipzig* 1812.

Béla futása. Nézőjáték 2 felv. Ford. Csery Péter (M. theatromi Almanak 1815. Esztendőre). V. ö. Könyves 137 l.

Kolosvár 1822 XII/26. (Jancsó-féle gyűjt. 14. sz.)

84. **Ungarns erster Wohlthäter.** Vorspiel. **Die Ruinen von Athen.** Nachspiel. *Leipzig* 1812.

István Magyarok első Jóltévője. Ford. Komlóssy Ferencz. (Könyves 153 l.)

85. **Almanach für 1814.** *Riga* 1813.

b) Die Nachtmütze des Profeten Elias. (Posse.)

c) Die seltne Krankheit. (Posse.)

e) Braut u. Bräutigam in einer Person. (Posse.)

b) Elias háló sapkája. Ford. Murányi Sigmond. (Könyves 142.)

b) Illés prof. hálósipkája. Ford. Láng Á. Hnm. 1839. 49. sz.

e) Menyasszony és vőlegény egy személyben. Ford. Telepy György. (P. vm. j. k.). U. az Kszt. — Ford. nincs megemlítve Könyvesnél 162. Ford. Láng Á. Hnm. 1839. 49. sz.

Első előadása Kolosvár 1821 III/31. (Jancsó-féle gyűjtem. 53. sz. Ford. nincs megnevezve.)

c) Ritka betegség. Ford. Láng Á. Hum. 1839. 49. sz.

86. **Opernalmanach für 1815.** *Leipzig* 1814.

b) Pervonte, oder die Wünsche. (Kom. Op. 3. A.)

b) Pervonte. Buda 1835 IX/29. Ford. ismeretlen.

87. **Almanach 1815.** *Leipzig* 1814.

c) Der schelmische Freier. (Lstsp.)

c) A csalfa kérő, ford. nincs megnevezve Könyvesnél 139.

88. **Almanach 1816.** *Leipzig* 1815.

c) Seelenwanderung o. d. Schauspieler wider Willen.

Színjáttszó akaratja ellen, ford. Vass István. (Könyves 173. l.)

89. **Der Rehbock, oder Die Schuldlosen Schuldbewussten.** Lstsp. 3 A. *Leipzig* 1813.

A bakőz, vígj. 3 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. VII. kötet.)

Bakőz vígj. 3 felv. Ford. Patay István. (P. vm. j. k.)

Ford. nincs megnevezve Könyvesnél 139 l. — Ford. ismeretlen. (Figyelő XVII.) Ford. Molnár Károly [Kszt.]

90. **Der Schutzgeist.** Eine dramatische Legende in 6 Aufzügen nebst 1 Vorspiel. *Leipzig* 1815.

Őrző Angyal. Fordítója Deáky Sámuel. (Könyves 165 l.) [?]

91. **Der Westindier.** Lustspiel 5 A. (von Cumberland). Für die deutsche Bühne aufs neue bearbeitet. *Leipzig* 1815.

A keletindiai, vígj. 5 felv. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. VI. kötet.)

Nyugot-indiai Londonban, vígj. 5 felv. Ford. Faliczkyné. (P. vm. j. k.)

92. **Almanach dr. Spiele 1816,**

e) Uniform d. Feldmarschalls Wellington Lstsp. 1 Aufz.

e) W. egyenruhája. Ford. Láng Á. Hnm. 1839. 49. sz.

93. **Opernalmanach 1817.** *Leipzig* 1816.

b) Der Kiffhäuser Berg.

d) Die hölzernen Säbel.

d) Fakard, ford. nincs megnevezve Könyvesnél 145 l.

b) A bűvös kard, ford. Éder Gy. (Szinnyei M. írók).

94. **Almanach 1817.** *Leipzig* 1816.

b) Der Citherschläger und das Gaugericht. (Lstsp.)

d) Der grade Weg der beste. (Lstsp.)

b) Fordítója Megyeri K. (Figyelő XVII.)

b) Cziterás és Környékszék 2 felv. vígj. (Ford. Többen. Kassa 1835. N. Kanizsa 1839. V. kötet.)

b) Lantos és törvényszék, ford. Megyeri Károly. (Nemz. szinház 1838 VII/23. U. az.) [Kszt.]

d) Fordítója Fekete Soma. (Figyelő XVII.) Nemzeti szinház 1841 VIII/21.

95. **Almanach 1818.** *Leipzig* 1817.

b) U. A. W. g. oder die Einladungskarte. (Schwank.)

d) Der Spiegel oder Lasst das bleiben. (Lstsp.)

b) A hivogató bilét, ford. ismeretlen. [Kszt.]

d) A tükör, ford. nincs megnevezve. Kolosvár 1822 XII/29. (Jancsó-féle gyűjt. 16. sz.) Ford. Deáki F. S. [Kszt.]

A tükör v. hagy-fel vélle. Ford. Molnár Károly. Első előadása Székesfejérvárott 1822 IX/1. (Acad. gy.)

96. **Des Hasses und der Liebe Rache.** Schauspiel aus d. spanischen Kriege 5 A. *Leipzig* 1817.

Gyűlölség és szerelem bosszúállása. Ford. Lőcsey S. (P. vm. j. k.); u. attól Könyvesnél 148. U. az Figyelő XVII. — u. az Kszt.

97. **Der Vielwisser.** Lstsp. 5 A. *Leipzig* 1817.

Tudálékos, vígj. 5 felv. Ford. Komlossy Ferencz. (P. vm. j. k.) u. az Figyelő XVII.

Sokat tudó. Ford. Várady-Komlossy. (Könyves 170 l.) U. az Kszt.

A tudálékos. Vígj. 5 felv. Magyar szinre alkalmazta Komlossy Ferentz. (Pozsony 1826. 8r. 98 l.)

98. **Der Rothmantel.** Volksm. für die Bühne bearb. *Leipzig* 1817.

A veres köpönyeges, vígj. 4 felv. (Ford. Többen. Kassa 1836. N. Kanizsa 1839. XVII. kötet.)

99. **Der Kapitän Belronde.** Lstsp. 3 A. (nach Picard). *Leipzig* 1817.

Belfrond Kapitány, fordítója nincs megemlítve Könyvesnél 137 l.

100. **Gisela.** Schsp. 4 A. *Leipzig* 1818.

Gisella keservei? (Könyv. 147.)

István és Gisella? (U. o. 153.)

101. **Das Taschenbuch.** Drama 3 A. *Leipzig* 1818.

A Jegyző-Könyv (Das Taschenbuch). Egy Dráma 3 Felvonásokban. A Fouqué és Petiszszon Birtokos Grófok között történt igaz anekdotum szerint. Kotzebue Játékszinjéből fordította Lőtsei Sp. Sámuel Gubernans Cancellista Pesten. (O. Trattner J. T. bet. és költ. 1823.) 8r. 56 lap. (P. vm. j. k.) (Könyves 153.)

Ezen fordítást adták Kolosvárt 1823 I/15. (Jancsó-féle gyűjtemény 25. sz.)

Rövidítések.

P. vm. j. k. = Pest vármegye Játékszini könyvtára. (Kézirat.)

Kszt. = A kassai dal- és színjátszó társulat könyvtára. (Kézirat, Akadémia.)

Könyves = Játékszini Koszorú, Buda-Pesten I. kiadás 1834. II. kiadás 1836.

Mérey följegy. = Lásd a teljes szövegét a m. dr. tört. II. k. Függelékében. 409—25. l.

Jancsó-féle gyűjt. = Jancsó Pál szinész színlapgyűjteménye az Erdélyi Múzeum könyvtárában.

Hnm. = Honművész, szerk. Rothkrepf (Mátrai) Gábor.

A bibliographiában Charles Rabany művét követtem Paris-Nancy 1893. — 455—501. lap.

IX.*

A nem tsak Orosz Császári Tanátsosságra, hanem nagy Poetaságra nézve is Méltóságos Kotzebue Ágoston Ur halálára.

[16 r. 4 lap.]

Carmina, quam tribuent fama, perennis erit.
Ovidius.

Kipzelem Érdemes Olvasó Nemzetek
Azon gyászos hirre, mint megrezzentetek;
Hogy Kotzebuera egy titkolozó fene
Ifju, alattomban öldöklő tőrt fene,
Melynek az ártatlan öreg áldozattya
Levén — oda van a Német Musák Attya. (1 lap.)

Tudom senki, a ki esmeri e Nevet
Bár ellensége is, halálán nem nevet
Minthogy erőszakkal koporsóba zárva
Van az, akit sirat tizenhárom árva,
A kit, betses Iró és okos Polgár is
Lévén, Tanátsossá tett Sándor Császár is
A komor *Themisnek* úgy tudott áldozni
Mint *Apolló* vidám mezején dolgozni.
Ennek gyakorlása, pedig igen ritka
De Kotzebuenac volt tudásának titka.
Szerentse! hát aki majd minden érdemmel
Bír, ily erőszakos halált hogy érdemel?
Hát az a sok betses munka, mellyet ő tett
Nem oltalmazhatta-e általad őtet? —
Mennyi kedves Darab folyt ki pennájából?
Az érzés buzogván majd minden sorából.
A mások munkája inkább elmét nézett
A szivhez beható probát nem intézett,
De ami Kotzebuenk mindig úgy dolgozott
Hogy ő a szívekbe változást okozott.
Ha akart, az embert siróba juttatta

* Az I. k. 207. lapjához.

Ha pedig másképpen akart katzagtatta.
Én tsak az ő *Remetéjet* forditottam
Mégis egynehányszor könnyeket hullattam;
Hát midőn játzodják Eulaliáját,
Hány Néző töröli nedvesült Ortzáját! — (2. lap.)
Katonát is láttam ezen Bétsbe sirni
Ilyen erővel tud egy szip darab birni
Hogyne fájlalnók hát gyászos vigét annak
Akitől ily ritka munkák származtanak
Hogyne tisztelnők azt egynéhány sorokkal
A ki a Nézőkkel és az Olvasókkal
Annyit tett? Mert őket nemcsak mulattatta
Hanem tanitotta s érzésre szoktatta.
Őket a vétektől irtódzokká tette
Belijek pedig a virtust tsepegtette.
Úgy kivánta ő a sziveket formálni
Hogy minden roszszat meg tudjanak utálni;
Akárkibe látták eztet ne kövessék
Erről a Királyt is bátran megkövessék.
Mit érdemelt volna ezen Iró! s né mit
Nyere! — a bámulás tsak hogy meg nem némitt,
Maradjon fenn tehát legalább nagy Neve
Mely sok Tartományba tiszteletes leve.

Tudod-e te gyilkos *Sand Fridrik!* e Nemes
Öreg el-vesztője, mire vagy érdemes?
Pokolra a hol a kinzó tűzek égnek
S nem lehet remélni látását az Égnek (3. lap.)
Az alatt, a mig Te, ott a gyötrő búnak
Prédájává leszesz, addig *Kotzebúnak*
Ditső Lelke, lévén Istenével szembe
Viget nem esmérő örömmel él Menybe!

Irta Boer Sándor
Nemes Alsó, és Felső Fejér vármegyék Assessora. Minden nagy Poetáknak, s igy a meg Holtnak is tisztelő baráttya.
(4. lap.)

X.*

Eltérések
a Bárány idézte szöveg és a kinyomatott Bánk bán közt.

Bárányinál.

I. felv.

1. jel.

MIKHÁL.

Bojóth
Osz hajam vagyon Simon,
Jó lelki érzeményem. Én bizony
Nem gondolok velek. Ah!
Hazám, szerette jó hazám, Bojóth
Öcsém; de vége, vége! Nekik is
Jó éjszakát!

(Békétlen vendégek.)

5. jel.

Titoknak lett zárja Adelaid szabad
[neve.
Úgy elromla törhetetlen életed,
Hogy abból a gazoknak is jutott.

* Az I. k. 361. lapjához.

Katonánál.

1. jel.

MIKHÁL.

Osz hajam vagyon, Simon,
Jó lelkiismeretem: azért biz én
Nem gondolok velek.

SIMON.

De mégis én
Velem csak fogsz üritni egy pohárt?
No — a bojothi Mortundorfok . . .
(poharat emel)

MIKHÁL.

(eszmélkedve kezét mellére nyomja s sohajt)

Hazám, szerette jó hazám. Ah Bo-
[joth!
De vége már neki is — jó éjszakát.
(10—11. l.)
(Vendégek . . . békétlenekkel.)

5. jel.

Melinda szép mocsoktalan neve
Ma szemfedélűl szolgál egy setétben
Olálkodó csoport között! Titoknak
Lett zára a Melinda szabad neve!
6. jel. (21. l.)
— — úgy elomla törhetetlen életed,
Hogy abból a gazoknak is jutott. (22. l.)

Bánynál. *Katonánál.*

I. felv.

6. jel.

Bánk! ébredezz, mert meglopattatol!

Hát én ezen világnak éjszaki
Vég polusától e szerelmeimben
A déli polusig miért öleltem
Mindent . . . Világot itt, világot . . .
[E setétben
Ölálkodókhoz elmegyek.

Bán ébredezz, mert meglopattatik
[Bánk. (23. l.)
Hát a világnak egyik polusától a
Más polusig, szerelmemben én
Miért öleltem mindent egybe? miért
Mindent? miért te benned óh Melinda!?
(24. l.)

Utolsó jel.

Meg-
Döbbenni! nekem eztet egykor úgy
Festék előmbe mint az egyikét a
Lélek betegségének . . . A homály
Eloszla, megviradt, felébredék,
Irtóztató kilátás a jövőre.

A zendülés kiált, de a szerelmek
Tartoztat.

Nem véli ő a pártütést, mivel
Bánk a király személye.

Utolsó jel.

. . . Megint lehellek, megint,
És érzem azt, hogy élek. A homály
Eloszla — megviradt — felébredék.
Irtóztató kilátás a jövő
Nappalra! (42. l.)

A pártütés kiáltoz, a szerelmem
Tartoztat.

Nem vélik ők a zendülést, mivel
Bánk a király személye. (43 l.)

II. felv.

1. jel.

Egy olyan ember, a kinek nem ez
Hazája, czínteremjeinkben a
Kinek lenyugodott szülői nem
Tették le csontjokat, ki gyermekes,
[szép
Játékainkban is nem osztozott volt:
Vajon szerethet-e benünket az?

Oh nyughatatlan éjszakám! Simon,
Petur, Simon! . . . Oh uram! —
Uram, tekints alá! Im átkozottak
Már nyugodalmas éjszakáim . . .
Irgalmas Isten! ah! hova juték!

1. jel.

Egy oly teremtés, a kinek nem ez
Hazája, czínteremjeinkben a-
Kinek lenyugodott szülői nem
Tevék le csontjokat, — ki gyermeki
Játékainkban is nem osztozott volt:
Benünket az vallyon szerethet-e?
(47. l.)

Oh nyughatatlan éjszakám! Simon,
Petur — ti emberek! Irtóztató
Álomba rengettetek el engemet.
— — — — — — — (49. l.)
(alább)
Uram teremtőm, szánj! mire
Jutottam. (50. l.)

Báránynál. *Katonánál.*

II. felv.

2. jel.

Ugy vélekedtem én, hogy egy becses
Vitézi társaság ezen Petur
Bán czélja, a minő találtatik
Sokféle név alatt más tartományban.

Mit véte néked.

Ugy de Raskai
Demeter a pohárnok.

Ezen szokást tekintve mi
Szükség setétbe bodorogni stb....

Az őseink becsületesen és
Vitézi módon estek el kicsiny
Vagyonjaik nyerésében.

2. jel.

Úgy vélekedtem, hogy Peturnak egy
Vitézi társaság lesz czélja, mint-
Hogy a Kalandosok már elhagyatnak.
(51. l.)

Mit véte e merani büszke asszony?
(53. l.)
Igen — de Raskai Demeter, pohár-
[nok?
(55. l.)
S ezen szokást tekintve mi
Szükség setétben bodorogni? Ha...
(57. l.)
Az őseink becsülettel s vitézi
Lélekkel estek egykor el kicsiny
Vagyonjoknak elnyeréséért... (57. l.)

3. jel.

Ne menjetek ma, óh barátim el.

3. jel.

Ne menjetek szélyel mindjárt barátim.
(67. l.)

III. felv.

1. jel.

Sírsz? Felelj! de szóval és ne úgy!
Szép könnyed elbusíthatná az ég
Lakósait s az angyalok magok
Szánnák legördülésit... Elveszek s én
Igy férfi nem vagyok... Mégsem
[hiszek!

Mint vándor a havas fuvásban, úgy
A lelkem ingadoz határtalan
Kétség között s hajoz az értelem
Egy véghetetlen oczeánba', minden
Fénycsillagot veszejtve.

—

aztat a reménység.

1. jel.

Sírsz?
Felelj! de szóval és ne úgy, hiszen
Szép könnyid elbúsíthatnák az ég
Lakósait s az angyalok magok
Szánnák kigördülésit. Elveszek s én
Igy férfi nem vagyok (elereszti). Még-
[sem hiszek. (71. l.)

Mint vándor a hófuvásokban, úgy
Lelkem ingadoz határtalan
Kétség között s érzem egy nagy
[Oceánban
Lebeg veszejtve minden csillagot.
— (72. l.)
azt a jó reménység. (73. l.)

Báránynál. *Katonánál.*

III. felv.

3. jel.

Menj, az országnak legnagyobb fia
Semmit se hallott. Menj, nyomoro-
[dott
Hazádnak atyja lészek.

3. jel.

Menj, menj, keresd föl asszonyomat
[s ha meg-
Találtad, úgy jőjj s várakozz reám.
Haza megytek, ott megmondhatod,
[hogy él
Még Bánk. (82—3. l.)

IV. felv.

2. jel.

Van egy halál.

2. jel.

Az egy halál. (96. l.)

5. jel.

Oráim énnekem kiszabva vannak
Reszketve tészem össze vén kezem...
Ne vágj szavamba, óh talán utolszor
Beszélek én veled... Nagy Isten adj
Szavamnak egybefoghatást. Eszem
Mint éjszakáim elzavarva vannak
Az irgalomtalan szerencse mérges
Gyomrában...
Csak egy szavadba fog kerülni, s ez
Irtóztató megindulása a sors
Golyóbisának már nyomon fog el
Gördülni.

5. jel.

Oh jaj! jaj! az eszem,
Mint éjszakáim, felzavarva van
A környülállások boldogtalan
Örvényin. (hirtelen)
Óráim kiszabva vannak!
Csak egy szavadba fog kerülni, és az
Irtóztatón megindult Sors golyóbisa
Már jobb nyomon fog hengeredni el-
. . . . . (alább)
Kezem
Reszketve tészem öszve — (102. l.)

GERTRUD.

Pártos.

MIKHÁL.

Dörgés zavarja minden álmomat
Ha az vagyok.

Az nem vagyok; mert itt nem
[állanék.

A nyugodalmat, békességet és
Az életen való gyönyörködést,
A volt vagyont, a testi, lelki meg-
Elégedést, fazekok mellől a
Fát, ételekből a húst, és ágyokból a
Szalmát.

A nyugodalmat, békességet és
Az életen való gyönyörködést,
A volt vagyont, a testi, lelki meg-
Elégedést, fazékok mellől a,
Fát, ételéből a húst, és az ágyból a
Szalmát. (103. l.)

Báránynál.

IV. felv.

5. jel.

Hol ily halál! . . . Eredj, eredj, utol
Én tégedet nem érlek. Ah csak egy
Asszony vagyok.

6. jel.

És ők eztet tudák, hah ők ezt jól
[tudák.
S mégis vasas marokkal körmölének
[a pók-
Hálóba: meg fogom ti néktek, óh nem
Soká fizetni, jó név gyilkolói.

7. jel.

Oh az én becsületem
Ez Adelajdal udvartól el-
Bucsuza a fiammal és Mikhállal
Tömlöczbe: mert ha még mi meg-
[maradt:
Ezernyi sok szegény között hazánk-
[ban
Felosztva van . . . Minek az is?

Összejártam az
Országot és mindenfelé csak az
Elbusulást találtam . . .
Vak voltam én is udvarodba, de
Már látok . . . . .
Te hiveidnek a hazádbeli
Ugrándozókat ismered, kik úgy
Mosolyganak, mint azt parancsolod.
Nem látod, hogy ők azért saját
Hasznokra büszkeségeden — midőn
Annak hizelkedtek — neked kalitkát
Csináltak, a hol elveszel!

. . . ne túl a láthatárodon.

S a szánás csupán csak akkor érkezik
Midőn már látja, hogy közölök egyik
Többé felállani nem tud.

Katonánál.

5. jel.

Ah! hol ily halál? eredj,
Eredj, utól nem érlek — én csak
[asszony
Vagyok. (108. l.)

6. jel.

És
Ők ezt tudák, ezt ők is jól tudák!
Mégis vasas marokkal körmölének
[a pók-
Hálóba. — Meg fogok tán nemsokára
Nektek fizetni, jó név gyilkolói!
(110. l.)

7. jel.

Oh az én becsületem
Melinda elbucsuzásával el-
Bucsuza; Mikhál bánnal és fiammal
Elzáratott; ha még mi megmaradt,
Ezernyi sok szegény között hazámban
Felosztva van . . . minek az is?
(115. l.)

Bejártam az
Országot és mindenfelé csak az
Elbusulást találtam. Udvarod
Átkozza minden és hazádfiit. (116. l.)
stb. (alább.)
Vak voltam én is udvarodba, de
Már látok. (alább.) (117. l.)
Te hiveidnek a porig
Alázatosakat véled, kik úgy
Mosolyganak, mikép parancsolod.
Nem látod azt, hogy többnyire a saját
Hasznokra egy kalitkát építettek
A büszkeségeden hizelkedéssel,
Hol elveszel. (120. l.)

. . . ne törj túl a korlátidon. (117. l.)

A szánás akkoron
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike
Többé felállni nem tud. (122. l.)

Bránynál.

Minden tökéletességel ruházta
Fel őtet a természet, és csak az
Egy halhatatlanság hibáza az
Ő Lételébe; de ti ezt az egyet
Irigylétek tőle.

A Mohadik el-
Vették fiam, szerencsém, nyugodal-
[mam;
Azt gondolám, hogy mindenem.
[Nem! én
Még nem valék szegény: Gertrudis
[azzá
Tett.

Nagy,
Nagy volt azon hatalmam, a mit
Kezembe adál. Im itt dörömböl a
Markomba' egy ország felébe mért
Mennykő csomó, és mégis a kezét
Csókoljam a gyilkosnak, a ki a
Testvéremet megölte? tán azért, mert
A gyűrűjére fejedelmi czímer
Volt metszve.

Gyermek, te sírsz! hah, könnyű a te
[könnyed
Mint a határtalan, fenéktelen
És véghetetlen semmiségbe be-
Lódított kis porocska.

No érzi veszteségemet
Már mostan ő is. Boldog ember!
Ő enyhülést szerezhet. A dühe
Szabad folyáson úszhat; énnekem de
Hallgatni kell, mivel király vagyok.
Fájdalmain lehetne isten ő;
De ember is lehet, ha tetszik. Én
Isten vagyok csak lenni kénytelen;
Azonban ember lenni nem szabad...

Siket fájdalmamon az ég
Örökre nyúlt nagy semmiség az én

Katonánál.

Minden tökéletességel ruházta
Fel őtet a természet, — benne csak
A halhatatlanság hibáza: itt
Kétségbe lévén azt irígyelétek.
(132. l.)

A Mohadik el-
Vették szerencsém, nyugalmam,
[fiam —
Azt gondolám, hogy mindenem;
[nem, én
Még nem valék szegény. Gertrudis
[azzá
Tett. (134. l.)

Nagy volt az a hatalom, melyet ke-
[zembe
Tettél le. Itt dörgött markomban egy
Ország felébe mért mennykő csomó.
S mégis kezét csókoltam volna a
Gyilkosnak, a ki véremet megölte,
Csak azért, mivelhogy gyűrűjébe egy
Rangbéli czímer volt felmetszve.
(137. l.)

Gyermek! te sírsz? könnyű a te
[könnyed
Mint egy határtalanságban repülő
Porszem ..... (145. l.)

Mostan érzi veszteségemet.
Ő boldog ember, enyhülést szerezhet;
Szabad folyáson úszhat a dühe;
Hallgatni kell nekem: király vagyok.
Fájdalminak lehetne Istene ...
(147. l.)

... lennem nem szabad (u. o.)

Az ég siket fájdalmimra
Végsemmiség az én itéletem —

Báránynál. *Katónánál.*

V. felv.

Itéletem. Méltónak engem még
A büntetésre sem tart már az Isten!
[Azon
Angyal, mely vétkeim lajstromát
Viszi, ilyen következést húzó legelső
Léptemkor elrémült dicső helyén s el-
Fordult tekintettel huzá az élet
Könyvéből a nevem ki . . .

Most csupán csak egy betű,
Egy szó, mulandó egy szó; és oda
Van visszahozhatatlanúl.
Egy szó megállíthatja a hatalmas
Természet éktelen folyásait.
. . . . Meggyilkoltatott
Szerette hitvesed van ott kinyujtva,
[ember
És azon törvényeket tapodta gyil-
[kolása,
Melyek szerencsés tartományodat
Zöldeltetik. Buzogj, meglopatott
Szív! árva gyermekid kiáltanak,
Serkenj föl, öszverontatott igazság
S lásd, én elégtételt veszek.

Magyarok! a királyné
Méltán öletett meg!

. . . . Ah magyarok!
Esmérem jól őket és enyimek ők.
. . . . Hogy ily nagy
Lelkekkel egybe férni nem tudott
Nagy lelked!

Az isten engem büntetésre nem
Tart érdemesnek, — az angyal, mely
[jegyezte
Botlásaimnak számát, ily következést
Húzó legelső lépésemkor el-
Rémült dicső helyén, és félre fordult
Könnyes tekintettel törölte ki
Nevemet az élet könyvéből.

Csak egy
Szót most; mulandó egy szót; és oda
Ő visszahozhatatlanúl! Megáll
Egy szóra a természetnek folyása.
(alább) (147. l.)
Ottan hever meggyilkolt hitvesem
És gyilkolója azon törvényeket
Tapodta, melyek édes tartományimat
Zöldeltetik. Buzogj, te meglopattatott
Szív, árva gyermekid kiáltanak!
Serkenj föl, öszerontatott Igazság,
De én elégtételt veszek . . . Vigyétek.

. . . nem mertem is . . .
Magyarok! előbb mintsem magyar
[hazánk,
Előbb esett el méltán a királyné!
(148. l.)
Magyarok! — igen jól esmérem, —
[szeretnek
Enyimek! — Hogy ily nemes szi-
[vekkel egybe
Férkezni nem tudtál Gertrudisom!
(149. l.)

* Katona József *Bánk bánja*. Magyarázta Péterfy Jenő. Budapest 1883. kiadás szerint.

XI.

A Nemzeti Szinház eredeti műsora.

(1837—1867.)

1837.

1. **Vörösmarty Mihály.** Árpád ébredése, előj. 1. 1837. VIII/22., 27., XI/23. 1838. VIII/22. (4-szer.) Pest, 1837. Össz. m. Pest, 1857. 1864. 1871. 1885.

2. **Kisfaludy Károly.** Csalódások, vj. 4. 1837. VIII/23., XI/10. 1840. V/13. 1841. V/28. 1842. XI/17. 1843. VII/6. 1844. X/17. 1848. X/25. 1849. IV/16. 1852. XI/25. 1854. VI/9. 1855. IV/25., IX/18. 1857. I/28. 1858. IX/16. 1860. VII/11. 1861. II/6. 1862. II/5. 1863. I/12. 1867. II/4. (20-szor.) Minden munkái. Pest, 1843—44. 1859—60. 1893.

3. **Csató Pál.** Fiatal házasok, vj. 3. 1837. VIII/27. 1838. I/13., IV/16., XII/13. 1839. VIII/1. 1841. II/15., VII/9. 1842. IV/7. 1843. IX/19. 1844. VII/12. 1845. V/28., X/23. 1846. I/5., VII/25. 1847. VIII/2. 1848. III/30. 1849. IV/17., VI/26. 1850. VII/19. 1853. I/23. 1854. II/22., VII/11. 1855. VIII/9. 1856. VII/25. 1857. VI/2. (25-ször.) Nagy I. Szinműtár II. k. 7. füz. és Budapest, 1888.

4. **Gaal József.** Mátyás király Ludason, vj. 5. 1837. IX/2. 1839. IX/15. 1842. V/15. (3-szor.) Pest, 1837.

5. **Fáy András.** Külföldiek, vj. 2. 1837. IX/12. 1838. V/22. 1839. VI/7. (3-szor.) Búzavirágok és Kalászok. Pest, 1853. és Budapest 1884.

6. **Kisfaludy Károly.** Stibor vajda, szomj. 4. 1837. IX/13. 1842. VIII/23. 1845. VII/4. 1846. VII/9. Uj szereposztással: 1856. II/20. (5-ször.) Lásd 2. sz. a.

7. **Tuskó Simplicius.** Uj Bábel, vj. 1. 1837. IX/26. Koszorú VIII. évf.

8. **Kisfaludy Károly.** Kérők, vj. 3. 1837. IX/27. 1838. VII/13. 1842. I/13. 1845. II/17. Uj szereposztással: 1856. I/18. (5-ször.) L. 2. sz. a.

9. **Munkácsy János.** Garabonciás diák, paródia. 3. f. 1837. X/8., XI/14. 1838. III/4., V/13., VI/24. 1839. I/6., VI/23. 1840. IX/27. 1841. XI/7. 1842. II/27., X/23. 1843. II/5., VI/11., X/8. 1844. VII/21., X/6. 1849. II/2. 1854. VI/5. (18-szor.)

10. **Kovacsóczy Mihály.** Parlagi Jancsi, vj. 4. 1837. X/15. 1839. VII/20. 1840. VI/1. 1842. I/16., IX/6. (5-ször.) V. ö. Szentpétery. 200. sz. a.

11. **Bárány Boldizsár.** Sajdár és Rurik, szomj. 5. 1837. X/22. 1839. XII/30. Fáncsy átd.: 1854. VIII/12., 13., 18., 27. 1854. IX/10—X/11. 1855. III/11—VII/1. (10-szer.)

12. **Kisfaludy Károly.** Pártütők, vj. 3. 1837. X/24. 1839. I/2. 1842. VII/5. (3-szor.) L. 2. sz. a.

13. **Kisfaludy Károly.** Vígjáték, vj. 1. 1837. XI/18. 1842. II/11. (2-szer.) L. 2. sz. a.

14. **Fáy András.** Régi pénzek. 1837. XII/31. 1838. IV/22. 1839. VII/24. 1840. X/22. Új szereposztással: 1857. II/7., X/1., XII/2. 1859. I/26., IV/1., VIII/17. 1860. I/27. XI/20. 1861. III/8., XI/10. 1862. III/31., XI/28. 1864. I/14., XII/28. 1866. V/23. 1867. IV/5., VI/8. (21-szer.) Pest, 1824. 1843—44. 1858.

1838.

15. **Szigligeti Ede.** Vazul, dráma 4. 1838. I/30., II/10., IX/11., XI/23. 1839. IV/17., X/18., XI/20. 1840. XI/20. 1843. IV/25. Uj betanulással: 1861. XI/24. (10-szer.) Sz. eredeti színművei. Pest, 1839.

16. **Dugonics András.** Bátori Mária, szomj. 5. 1838. III/1., V/24. 1839. VI/17. 1840. II/14. 1842. VII/10. Feleky Miklós átdolgozásában: 1855. III/27. (6-szor.) Pest, 1794. Nemz. Könyvtár és Olcsó Könyvtár 230. sz.

17. **B. Jósika Miklós.** Adorjánok és Jenők, szomj. 3. 1838. V/12. 1839. II/15. 1841. I/31. (3-szor.) Árvízkönyv. Pest, 1839—41. II. k.

18. **Gaál József.** Szerelem és champagnei, vj. 5. 1838. V/16., VII/12., XII/18. 1839. VI/20. 1842. IV/22. (5-ször.) Árvízkönyv. Pest, 1839—41. II. k.

19. **Vörösmarty Mihály.** Marót bán, szomj. 5. 1838. V/19., V/23., IX/10., X/1. 1839. IX/12. 1842. II/11. Uj szereposztással: 1856. V/19., VI/9. 1858. I/13. 1862. XI/19. 1865. XI/17. (11-szer.) V. ö. 1. sz.

20. **Fáy András.** Közös ház, vj. 1. 1838. V/22. Pest, 1843—44.

21. **Szigligeti Ede.** Gyászvitézek, dráma 4. 1838. VI/8., VI/19., VIII/23. 1839. I/19. 1840. I/14. 1841. III/6. Uj kidolgozás szerint: 1858. I/11. (7-szer.) Pest, 1838. 16-r. 100 l.

22. **Kisfaludy Károly.** Fösvény, vj. 1. 1838. VI/22. V. ö. 2. sz. a.

23. **Kisfaludy Károly.** Három egyszerre, vígj. 1 f. 1838. VI/29. 1839. II/22., XII/13. 1840. III/18., VII/12. 1842. I/13. 1843. II/6. 1844. XII/11. 1846. II/6., VII/10., X/29. 1849. VIII/27. 1851. I/15., VII/25. 1852. V/6. 1854. II/9. 1855. V/1. 1856. VII/15. 1857. II/11., III/19. 1858. III/8., V/10. (22-szer.) V. ö. 2. sz.

24. **Munkácsy János.** Tündér Ilona, bohózat 5. 1838. VIII/5., 6., 16., 24. (4-szer.)

25. **Kisfaludy Károly.** Kemény Simon, szomj. 2 f. 1838. VIII/22. 1848. II/5., III/18., X/2. 1849. VII/12. 1856. I/1. 1860. XII/20. (7-szer.) V. ö. 2. sz. a.

26. **Szigligeti Ede.** Pókaiak, szomj. 5. f. 1838. IX/19., X/3., XII/15. 1839. VIII/6., XII/12. 1841. I/29. 1845. IV/4. Uj kidolgozás szerint: 1848. VII/5., VIII/11. Uj kidolgozás szerint: 1857. IX/26. (10-szer.) Pest 1839.

27. **Kuthy Lajos.** Ariadne, szomj. 4. 1838. IX/24.

28. **Gaál József.** Peleskei notárius, bohózat 3. 1838. X/8., 14., XI/1., 11., 18. 1839. I/1., II/1., III/10., V/4., 20., VI/28., VIII/23., XI/4., 22. 1840. I/12., III/26., V/19., VIII/5., 24., IX/10., X/1., XI/29., XII/27. 1841. I/24.,

II/21., V/31., IX/5., XI/15. 1842. II/6., VI/12., XI/3. 1843. II/26., III/13., V/28., IX/3., XII/31. 1844. VI/16., IX/29. 1845. I/5., III/2., X/5. 1846. IV/21. 1847. II/7. 1848. IX/10. 1851. VIII/3. 1852. III/8., VI/20. Uj kidolgozással: 1861. VI/26., 30., VIII/18. 1862. VII/6., IX/28., XI/2. 1863. I/6., V/25., VIII/30., XI/2. 1864. IV/17. 1865. VIII/13. 1866. VIII/12. 1867. III/10. (61-szer.) Nagy J. Színműtár. I. k. II. f. (két kiadásban). Nemz. Szính. könyvtára 63. sz. és Pest, 1881.

29. **Kisfaludy Károly.** Leányőrző, vj. 3. 1838. X/22. 1840. VII/3. 1842. IX/13. 1843. VIII/2. 1845. VIII/1. (5-ször.) V. ö. 2. sz.

30*a*. **Szigligeti Ede.** Aba, szomj. 5. felv. 1838. XII/20. 1839. I/14. (2-szer.)

30*b*. **Balog István.** Ludas Matyi, bohózat 3. 1838. XII/27., 30. 1839. X/25., XI/10., XII/26. 1840. II/2., VIII/2., XI/3. 1841. III/14., X/17. 1842. II/13., X/30. 1843. II/3., VI/14., X/23. 1844. X/27. 1846. VI/14., XI/21. 1848. II/20. 1849. III/25. 1855. V/10., 28., VIII/15., XI/18. 1856. VII/20. (25-ször.)

1839.

31. **Beöthy Zsigmond.** Jurista és kis leány, vígj. 1. 1839. I/24. Pozsony, 1840.

32. **Szigligeti Ede.** Rontó Pál, bohózat 3. 1839. I/25.

33. **Kuthy Lajos.** Fehér és fekete, szomj. 4. 1839. II/19., 25., IX/5. (3-szor.) Nagy I. Színműtár 3. f. I. köt.

34. **Gaál József.** Szvatopluk, dráma 5. 1839. II/23. N. I. Színműtár LXIV. füz.

35. **Hazucha Ferencz.** (Kelmenffy László.) Haley üstököse, tündéri vj. 2. 1839. III/7., 17. (2-szer.)

36. **Gr. Bethlen Ferencz.** Én, vj. 1. 1839. III/22. 1840. III/22. 1841. VI/16. (3-szor.)

37. **Katona József.** Bánk bán, szomj. 5. 1839. III/23. 1845. XI/1., 4., 8., 10., 29. 1846. I/1., 29., III/18., IV/20., VI/8., VIII/19., XI/15. 1847. II/1., IV/17., VII/25., X/1., XII/1. 1848. IV/1., VI/4., VII/12., XII/29. Uj szereposztással: 1858. III/10., 14., IV/14., XI/1. 1859. IV/25., VII/4., XI/25., 1860. VIII/5., XI/11. 1861. I/7., VI/21. 1862. II/24., VI/11. 1863. I/11. VIII/26. 1864. II/3., IX/25. 1865. I/25., VIII/26., XII/11. 1866. V/27., X/21. 1867. I/9., X/16. (46-szor.) Pest, 1821. N. I. Színműtára I. köt. 11. füz. Kecskemét, 1856. és 1860. Pest, 1862. és 1881. Nemzeti könyvtár és Pest, 1883. és Egyetemes könyvtár (Győr).

38. **Kunoss Endre.** Isten itélete, szomj. 4. 1839. IV/8.

39. **Hazucha Ferencz.** Visegrádi kincskeresők, bohózat 3. 1839. IV/16.

40. **Szigligeti Ede.** Romilda, szomj. 3. 1839. VI/24., VII/8., IX/25. 1840. I/10. (4-szer.) Megjelent a Nagy I. Színműtára I. köt. 5. füzetében. Buda, 1839. 4°. 185—224. l.

41. **Gaál József.** Ecsedi tündér, r. vj. 5. 1839. VIII/5., 17. (2-szer.) V. ö. Jósika M.-al.

42. **B. Jósika Miklós.** Az ecsedi tündér, l. Gaalt.

1839 = Tóth Lőrinc, Alhegyatter 69. l.

43. **Balog István.** Politikus csizmadia, bohózat 3. 1839. XI/26., XII/11. 1840. I/13. 1841. V/9., XI/28. 1843. IX/17. (6-szor.)

44. **Gaál József.** Tatárjárás, bohózat 3. 1839. XII/3.

1840.

45. **Szigligeti Ede.** Cillei Fridrik, dráma 3. 1840. I/18., III/13., IV/30., VIII/26., X/24., XII/30. 1842. V/4. 1845. IX/25., X/1. (9-szer.) Nagy Ignác Színműtára, 1841. II. köt. XVIII. sz.

46. **Nagy Ignácz.** Egyesüljünk, vj. 5. 1840. III/15. Nagy I. Színműtár I. köt. 4. füz. és Budapest, 1852.

47. **Balog István.** Ál Döbler, bohózat 2. 1840. V/26., 28. (2-szer.)

48. **Szigligeti Ede.** Micbán családja, előjátékkal, dráma 3. 1840. V/30., VI/8., 20., VIII/22., XI/11. 1841. I/1., IV/17., VI/20., XI/5. 1842. V/30., XII/8. 1844. II/22., X/2. 1845. I/24., VII/23. 1846. VII/12. 1847. I/22. 1849. I/18., XI/22. 1852. XII/3. 1859. VI/25., XII/18. (22-szer.) Pest, 1840.

49. **Balog István.** Egy fazekas pokolba vándorlása, bohózat 3. 1840. VI/30.

50. **Garay János.** Báthory Erzsébet, dráma 5. 1840. VIII/29., IX/2. (2-szer.) N. I. Színműtár I. k. X. füz. és Összes munkái. Budapest, 1888.

51. **Nagy Ignácz.** Vendégszerep, vj. 1. 1840. X/21. Budapest, 1852.

52. **Szigligeti Ede.** Rózsa, vj. 3. 1840. XI/30., XII/6., 11. 1841. II/11., III/18., IX/23. 1842. I/1., X/5. 1843. III/30., VII/13. 1844. V/31. 1845. IX/15. 1846. IV/26. 1847. VI/30. 1848. VI/14. Uj szereposztással: 1858. XI/29. (16-szor.) Buda, 1840.

53. **Kisfaludy Károly.** János kulacsa, vj. 1. 1840. XII/13. 1842. V/25. 1843. V/30. 1846. XI/7. 1847. II/24. 1851. X/14. (6-szor.) V. ö. 2. sz.

54. **Kisfaludy Károly.** Hűség próbája, vj. 1. 1840. XII/26. 1843. III/29., VI/16. 1846. IV/25. (műkedvelők által). 1847. VIII/31. (5-ször.) V. ö. 2. sz.

1841.

55. **Szigligeti Ede.** Ál-Endre, dráma 4. 1841. II/15., 17., III/17., V/8. Uj kidolgozás szerint: 1852. VII/27. (5-ször.) Pest, 1841. 8-r. 137. l.

56. **Katona József.** Lucza széke, dráma 3. 1841. III/13. 1844. XII/20. — (2-szer.) Nemzeti könyvtár. I. köt.

57. **Gaál József.** Pazar fösvények, vj. 3. 1841. IV/18., VII/29. (2-szer.) N. I. Színműtár, VIII. f. I. k.

58. **Vörösmarty Mihály.** Áldozat, szomj. 5. 1841. IV/26., V/5., VI/7., X/5., XII/18. 1843. VII/25. Uj szereposztással: 1853. X/24. 1855. IV/9., XI/22. 1861. IV/8. 1864. XI/18. (11-szer.) V. ö. 1. sz. a.

59*a*. **Gaál József.** Két Julia, vígj. 3. 1841. VIII/17. (1-szer.) Nagy I. Színműtár, II. k. 8. füz.

59*b*. **Henszlmann Imre.** Kié a koncz? vígj. 4 felv. 1841. VIII/25. (1-szer.)

60. **Gr. Teleki László.** A kegyencz, szomj. 5. 1841. IX/6. 1842. I/6. 1845. V/3. Uj szereposztással: 1860. IX/19. Uj betanulással: 1865. VIII/28. (5-ször.) Pest, 1841. Budapest, 1879.

61. **Szigligeti Ede.** Korona és kard, színj. 5. 1841. IX/27., X/12. 1842. II/18. (3-szor.) N. I. Színműtára, 1841. III. k. XXX. sz.

62. **Szigligeti Ede.** Dávid, színj. 5. 1841. X/16., 21., XI/8. 1842. VII/15., X/20. 1843. VI/20. 1844. VI/22. (7-szer.)

63. **Szigligeti Ede.** Troubadour, szomj. 4. 1841. XII/20., 28. 1842. III/11., VIII/31. (4-szer.) Pest, 1850. Reguly-Album, 237—307.

1842.

64. **Tóth Lőrincz.** Két László, szomj. 5. 1842. I/17., II/16. 1843. III/3. (3-szor.) Pest, 1846.

65. **Szigligeti Ede.** Előjáték Láng Á. jubileumára, 1. f. 1842. V/5. Nemz. Szính. Emlékkönyv 1842 május 5-éről. Pesten, év n. 8-r. 24 l.

66. **Bárány Péter.** A talált gyermek, vj. 5. 1842. V/5. Pest, 1792.

67. **Kovács Pál.** Magának akart, másnak kért, vj. 1. 1842. VIII/12. Koszorú, IX. évf.

68. **Szigligeti Ede.** Nagyidai czigányok, néprege 3. 1842. X/16., XI/6., 13., XII/18. 1843. II/28. 1844. II/11. (6-szor.)

1843.

69. **Kisfaludy Károly.** Ilka, dráma 4. 1843. I/1., III/12. (2-szer.) V. ö. 2. sz. a.

70. **Szigligeti Ede.** Kinizsi Pál, vj. 3. 1843. I/6., 31. (2-szer.) Buda, 1844.

71. **Kisfaludy Sándor.** A Dárday-ház, nemesházi rajzolat 5. 1843. IV/28. Buda, 1825—26. Pest, 1836. Pest, 1847. Budapest, 1893.

72. **Ney Ferencz.** Silvio, dráma 5. 1843. VII/15.

73. **Nagy Ignácz.** Tisztujítás, vj. 4. 1843. VIII/5., 6., 8., 10., 16., 18., 21., 23., 25., 27., 28., 29., IX/11., X/1., 10., 15., XI/10., 30., XII/5., 14., 21. 1844. I/7., II/4., III/21., IV/27., V/25., VI/4., VII/30., IX/1., 30., XI/25. 1845. II/23., VI/1., IX/21. 1846. III/22., VIII/27. 1847. I/3., VI/13., XII/8. 1849. II/26. (39-szer.) Budapest, 1843. Budapest, 1852. és 1878.

74. **Döme Gergely.** A köcsmei sárkány, bohózat 3. 1843. VIII/12., 13. (2-szer.) Pest, 1842.

75. **Gaál József.** Vén sas, bohózat 5. 1843. X/20. Pest, 1844.

76. **Vahot Imre.** Országgyülési szállás, vj. 4. 1843. X/24., XI/1., 8., 12., 15., XII/5. 1844. II/1., IV/14., VI/28., IX/3., XII/30. 1845. III/4., VI/11., IX/23. 1846. XII/31. 1847. XI/11. 1848. III/22. Uj szereposztással: 1861. I/10., 30., VII/3. 1862. VII/16. 1863. VI/16. 1866. V/13. (23-szor.) Pest, 1844.

77. **Szigligeti Ede.** Szökött katona, népsz. 3. 1843. XI/25., 26., 28., XII/2., 3., 7., 9., 12., 18., 26. 1844. I/1. 8., 13., 14., 20., 25., II/3., 10., 15., 19., 26., 29., III/6., 13., 17., 29. (II. felv.) IV/8., 15., V/12., 18., VI/2., VIII/3., 17., 24., IX/6., 21., X/12., XI/1., 22., XII/2., 9. 1845. I/26., II/3., IV/6., V/12., VI/22., VIII/10., X/12. 1846. I/11., II/24., VI/1., IX/13., XI/8. 1847. II/16., IV/18., X/17. 1848. II/2., IV/30., VII/30., X/9. 1849. I/14., IX/23. 1850. I/8., IV/1., IX/22. 1851. I/5., III/30., VII/6., XII/7. 1852. VI/13., XII/8. 1853. X/9. 1854. VI/18. 1855. I/27., X/7. 1856. II/10., IV/6., XI/23. 1857. VI/7., IX/20.

1858. II/2., V/9., VI/29., XII/26. 1859. IX/4., X/23. 1860. III/4., V/13., XII/30. 1861. V/12. 1862. V/18., IX/14. 1863. III/15., VIII/16. 1864. I/17. 1865. III/12., VIII/27. 1867. VIII/25. (98-szor + 1. l. 1844.) Pest, 1844—1845 és a Nemzeti Színház könyvtára 91. sz.

78. **Berinkey Móricz.** Váltógyakorlat, vj. 3. 1843. XI/17.

79. **Vahot Imre.** Még egy tisztujítás, vj. 4. 1843. XII/16., 17. 1844. III/19. (3-szor.) Buda, 1845. «Kelet népe» alkotmányos ünnepén.

1844.

80. **Szigligeti Ede.** Gerő, szomj. 5. 1844. I/4., 5., IV/10. (3-szor.) Pest, 1845. 8-r. 184 l.

81. **Kisfaludy Károly.** Szilágyi szabadulása, vígj. 1. 1844. II/6. V. ö. 2. sz.

82. **Degré Alajos.** Iparlovag. vj. 3. 1844. II/12., 13. (2-szer.) Pozsony, 1844.

83. **Vahot Imre.** Farsangi iskola, vj. 4. 1844. II/17., 18., III/3., V/13. 1845. V/30., X/19. 1846. I/6., IV/29., VII/14., XII/26. 1847. II/21., IX/12. 1848. I/30., III/11., VIII/24. 1849. IV/18., VII/15., XI/25. 1850. II/2. 1851. I/6., VIII/13. 1852. IX/5. 1854. I/20. 1855. II/2. 1856. II/4. 1857. II/2. 1858. I/6. 1859. I/6. 1860. II/2. 1861. I/14. 1862. II/9. 1863. I/25. 1864. II/8. 1865. II/19. 1866. II/12. 1867. III/3. (36-szor.) Buda, 1845.

84. **Ney Ferencz.** Kalandor, népszínmű 3 felv. 1844. II/24., 25., 28. (3-szor.)

85. **Szigligeti Ede.** Két pisztoly, színmű 3. 1844. III/9., 10., 12., 16., 18., 23., 28., 29. (III. felv.), IV/20., 21., 26., V/5., 11., VI/3., 13., VII/1., 14., VIII/1., 5., 23., 31., IX/15., X/7., 18., XI/4., XII/1., 14., 26. 1845. I/9., II/9., III/14., IV/26., V/18., VI/6., VIII/3., 17., XII/10. 1846. I/4., III/20., IV/26., VI/21., IX/6., XI/16. 1847. I/10., V/9., IX/5., X/30. 1848. I/16., V/28., VII/23., XII/10. 1849. IV/15., IX/9. 1850. VIII/4. 1851. III/12., VII/27., XII/26. 1852. V/2., XII/12. 1853. XI/6. 1855. I/25., XII/9. 1856. VI/22. 1857. I/18., XI/8. 1858. I/17., V/30. 1859. III/13., IX/25. 1860. II/12., VIII/26. 1861. I/20. 1862. X/26. 1863. III/22., VII/12., XII/26. 1864. XII/18. 1866. II/27., III/3. (78-szor + 1. l. 1844.) Pest, 1844. Nemz. Sz. könyvt. 94. sz.

86. **Vörösmarty Mihály.** A fátyol titkai, vj. 5. 1844. V/7., 9. (2-szer.) V. ö. 1. sz. a.

87. **Jakab István.** Falusi lakodalom, vj. 3. 1844. V/19., 21. 1845. VII/20., 27., VIII/31., X/26. (6-szor.) Buda, 1831.

88. **Vörösmarty Mihály.** Cylleiek és Hunyadiak, dráma 4. 1844. VI/18., VIII/28. (2-szer.) V. ö. 1. sz.

89. **Balog István.** Mátyás diák, színmű dalokkal és tánczczal, 3 felv. 1844. VI/29., 30., VII/3., 24., VIII/18., IX/22., X/13., XI/3., 24. 1845. II/2. 1846. II/8., V/17., VIII/2., X/18. 1847. II/28., VI/27. 1848. II/6., VI/25., XII/8. 1849. II/19., VI/10., VII/29., XII/2. 1850. II/12., VIII/18. 1851. II/23., V/25., IX/21. 1852. II/22., VI/29., X/24. 1853. V/22., VIII/7., XII/11. 1854. VII/23. 1855. II/19., VII/29. 1856. VII/6., XII/7. 1857. II/23. 1858. I/9.,

VII/15., VIII/22. 1859. I/23., VII/31. 1860. IX/9. 1861. VIII/4. 1862. VII/13. 1863. VI/29. Uj betanulással: 1867. VIII/4. (50-szer.)

90. **Szigligeti Ede.** Zsidó, színmű dalokkal, 4 felv. 1844. VII/27., 28., VIII/4., 11., 25., X/14., XI/7. 1845. II/16., V/4., XII/21. 1846. V/10. 1847. XI/7. 1853. I/16. 1854. X/15. 1859. IV/3., XI/1. 1860. XI/18. 1862. VI/22. 1863. I/4. 1864. IX/4. (20-szor.) Pest, 1844. 8-r. 130. l.

91. **Obernyik Károly.** Örökség, dráma 5. 1844. VIII/10., 12., 16. X/10., 24., XI/11., 26. 1845. II/10., 27., V/16., VII/11., XI/24. 1846. II/27., IX/11. 1847. VII/27., X/27. 1849. II/12., X/22. 1851. II/11. 1852. I/16. 1853. IX/18. 1855. VII/6. 1857. I/13. 1863. IX/18., XI/4. (25-ször.) Pest, 1845. Budapest, 1879. Győr. é. n.

92. **Kovács Pál.** Nemesek hadnagya, színj. 3. 1844. VIII/22., IX/13., X/1. (3-szor.) Pest, 1846.

93. **B. Jósika Miklós.** Két Barcsay, színj. 4. 1844. VIII/27., XI/6. 13., XII/8. 1845. III/24., V/6., IX/12., XII/26. 1846. II/4., IX/1. 1847. II/11., IX/19. 1848. I/2., V/14. 1850. VI/30. 1851. IV/24., VIII/27. 1852. V/22., X/31. 1854. III/12., XI/1. 1855. V/31. 1856. IV/5. 1857. VI/9., XII/26. 1858. IV/21. 1859. II/16., X/30. 1860. VI/22., XI/1. 1861. II/3., VI/16. 1862. II/3. 1865. VI/25., XI/5. 1867. VII/28. (36-szor.) Pest, 1845.

94. **B. Eötvös József.** Éljen az egyenlőség! vígj. 4. 1844. X/26., 28., XI/5., 10., 28., XII/10. 1845. V/9. 1846. X/9. 1848. II/3., VII/4. (10-szer.) Aradi Vészlapok. Pest, 1844. és Össz. munk. Pest, 1891.

95. **Czakó Zsigmond.** Kalmár és tengerész, dráma 4. 1844. XI/18., 20., 23., XII/19. 1845. III/10., IV/7., V/13., VI/12., VIII/8., 23., IX/19., XI/16. 1846. II/21., V/11., VIII/3., IX/30. 1847. I/5., VI/26., XI/4. 1848. VIII/23. 1849. VI/20., XI/17. 1850. VI/28. 1851. III/26. Uj szereposztással: 1853. II/25. 1854. XII/1. 1855. VI/15. 1856. I/24., XII/17. Uj szereposztással: 1860. VII/27. Uj betanulással: 1865. VIII/9., XI/22. 1867. VI/19. — (33-szor.) Pest, 1845. és Nemz. könyvtár.

1845.

96. **Szigligeti Ede.** Debreczeni rüpők, népsz. 3. 1845. I/4.

97. **Garay János.** A magyar színköltészet apotheosisa. 1845. II/6. Össz. munk. Budapest, 1888.

98. **Degré Alajos.** Eljegyzés álarcz alatt, vj. 3. 1845. IV/14., V/27., VI/9., IX/11., XII/27. (5-ször.) Pest, 1845.

99. **Szigligeti Ede.** Gritti, szomj. 5. 1845. VI/19., 22., 30., V/31., VI/13., VIII/12., XI/6., XII/17. 1846. III/31., IX/4., XII/10. 1847. IX/14. 1848. I/19., IX/9. 1855. I/30., X/1. 1856. V/13. 1857. V/19. 1858. I/20., VIII/2. 1859. VIII/12. 1861. I/25., IX/3. 1863. IV/9. 1864. I-25., X/12. (26-szor.) Szigligeti összes színművei, I. füzet, 1846. A szerző sajátja. 8-r. 72 l.

100. **Hinár János.** Adóslevél, dráma 4. 1845. V/19., 26. (2-szer.)

101. **Szigligeti Ede.** A rab, színmű dalokkal 3. 1845. VI/2., 5., 8., 29., VII/6., XI/17., XII/7. 1846. II/22., VI/29., VIII/30., X/11. 1847. III/7., VIII/8., XII/19. 1848. VII/2., IX/17. 1849. I/21., III/18. 1850. II/3., IV/7.,

VII/21. 1851. IV/6., VI/29. 1852. I/18., VI/27. 1853. X/23. 1854. VIII/15. 1855. III/8. 1859. V/29. 1860. VII/25. 1862. XII/21. 1864. VIII/14. (32-szer.) Sz. Összes színművei, II. füzet. A szerző sajátja, 1846. 8-r. 88 l.

102. **Kovács Pál.** Nyomor iskolája, dráma 4. 1845. VII/28., VIII/19. (2-szer.)

103. **P. Horváth Zsigmond.** Házi orvos, dráma 4. 1845. VIII/7., 9. (2-szer.)

104. **Haray Viktor.** Szökött színész és katona, népsz. 3. 1845. VIII/11., 24., IX/28., XI/2., XII/14. 1846. II/1., V/21., VIII/8., IX/1. 1848. X/8. 1849. III/5. (11-szer.) Nemzeti Színházi Zsebkönyv. Pest, 1846.

105. **Szigligeti Ede.** Vándor színészek, vj. 3. 1845. VIII/16.

106. **Czakó Zsigmond.** Végrendelet, dráma 5. 1845. VIII/21., 25., 27., IX/3., 20., X/20., XI/11. 1846. I/12., II/3., III/17., V/14., VI/26., VIII/25. 1847. I/28., IV/15., VII/5., IX/17., XII/10. 1848. XII/5. 1849. VI/16.,XI/30. 1850. IV/30., XI/8. 1851. XII/16. 1852. V/21., IX/17. 1853. VII/1. 1854. IV/19., IX/29. 1855. X/5. 1858. I/8., X/22. (32-szer.) Pest, 1845. és Nemzeti Könyvtár.

107. **Tóth Lőrincz.** Atyátlan, szomj. 5 f. 1845. IX/6. Buda, 1839.

108. **Kovács Pál.** Obsitos, színmű 4. 1845. XI/23.

1846.

109. **Obernyik Károly.** Elsőszülött, dráma 4 felv. 1846. I/24., 27. (2-szer.)

110. **Kisfaludy Károly.** Mikor pattant, nem hittem volna, vj. 1. 1846. II/6., 18., V/13. (3-szor.) V. ö. 2. sz. a.

111. **Degré Alajos.** Félreismert lángész, vj. 3. 1846. II/16., 19., III/2., IV/2., X/6. (5-ször.) Pest, 1846.

112. **Szigligeti Ede.** Egy szekrény rejtelmei, népsz. dalokkal 3 felv. 1846. II/28., III/1., 8., 15., V/3., IX/20. 1847. IV/25., X/3. 1848. III/7., V/21., VIII/8., XII/26. 1849. IV/22., VIII/12., X/14. 1850. X/6. 1851. III/9., XI/23. 1852. VI/3. 1856. VII/27. 1857. I/4., III/29. 1858. X/24. 1859. VI/5. 1860. I/29. 1862. XI/30. 1865. IX/17. (27-szer.) Sz. Összes színművei III. füzet. A szerző sajátja. 1846. 8-r. 96 l. és N. Szinh. K. 127. sz.

113. **P. Horváth Zsigmond és P. Horváth Dániel.** Zuelma, dráma 5 felv. 1846. IV/13.

114. **Jókai Mór.** A két gyám, népsz. 5. 1846. IV/18.

115. **Vahot Imre.** Éljen a honi! vj. 1. 1846. IV/25. Pest, 1845.

116. **Vahot Imre.** Zách nemzetség, szomj. 5. 1846. IV/28., V/2., VI/4., VII/31. 1847. III/3. (5-ször.) N. I. Színműtár II. köt. 11. füz.

117. **Obernyik Károly.** Nőtelen férj, vj. 3. 1846. V/7., 12., 25., VI/13., VII/28., XI/26. 1847. VIII/21. 1848. II/14. (8-szor.) Pest, 1846. és Budapest, 1879.

118. **Hugó Károly.** Egy magyar király, dráma 4. 1846. VI/2., 10., 25., VII/27. (4-szer.) Pest, 1847.

119. **Degré Alajos.** Férj és jegyes, vj. 3. 1846. VI/5.

120. **Czakó Zsigmond.** Leona, tragédia 5. 1846. VIII/17., 20., IX/7., 25., XI/14. 1847. XII/30. (6-szor.) Pest, 1850. és Nemzeti Könyvtár.

121. **Ábrányi Emil.** Omode Pál és családja, dráma 5. 1846. IX/14., 23. (2-szer.)

122. **Kendey Géza.** A testvérek, dráma 4. 1846. IX/21.

123. **Vahot Imre.** A költő és király, dráma 4. felv. 1846. IX/28., X/2. (2-szer.) Pest, 1846.

124. **Finta Károly.** A néger, dráma 4. (Jósika «Könnyelműek» című regénye után.) 1846. X/28.

125. **Szigligeti Ede.** Zách unokái, szomj. 5. 1846. XI/23., 25., 28. 1847. III/5., IX/24. 1850. IX/13. (6-szor.) Sz. Összes színművei. IV. f. A szerző sajátja. 1847. 8-r. 102 l. (Versekben.)

126. **Szigeti József.** Jegygyűrű, népsz. 3. 1846. XI/30., XII/5., 6., 20. 1847. I/1., II/2., III/11., V/13., VIII/1. 1848. I/23., IV/2., VII/16. 1849. II/4., X/21. 1850. I/6., VI/9., XII/1. 1851. II/9., V/29., VII/13. 1852. IV/18., XI/7. 1853. VII/24. 1854. II/6., X/22. 1856. VI/15. (26-szor.)

127. **Szigligeti Ede.** Pasquil, vígj. 3. 1846. XII/21., 27. 1847. XI/9. (3-szor.) Sz. ö. sz. V. f. Pest 1847.

1847.

128. **Turkevi.** Férjszelidítő, vj. 3. 1847. I/8.

129. **Szigligeti Ede.** Csikós, népsz. népdalokkal 3 felv. 1847. I/23., 24., 31., II/14., 20., III/14., 19. 1847. V/2., 16., VI/6., VIII/5., 22., 30., IX/26., XI/14. XII/16. 1848. I/8., II/27., III/20., IV/16., V/8., VI/11., VII/9., IX/3., X/29., XII/3. 1849. I/7., 28., II/11., III/11., IV/9., 25., V/28., VII/8., VIII/19., IX/30., XI/11. 1850. II/24., III/19., V/1., VIII/11., XI/10. 1851. II/16., V/11., VIII/24. 1852. I/11., V/16., VII/11., X/3. 1853. I/1., III/28., V/9., 29., VIII/15. 1854. V/28., XII/3. 1855. I/18., VI/10., VII/15., IX/9., XI/25. 1856. VIII/24., XII/28. 1857. V/10., VI/14., IX/6. 1858. I/3., II/21., V/13., VI/13., XII/8. 1859. V/15., VII/3., IX/11., XI/13., XII/4. 1860. I/23., II/6., III/27., IV/29., VII/8. 1861. VI/9., X/6. 1862. IV/6., IX/7. 1863. II/15., V/10., VII/26., X/4. 1865. II/26., VIII/2. 1866. IV/22., VIII/5. (93-szor.) Sz. összes színművei VII. füzet. A szerző sajátja. 1848. 8-r. 82 lap. Második kiadás az Olcsó könyvtárban Budapest, 1890. 16-r. 139 l. és Nemzeti Színház könyvtára.

130. **Kisfaludy Károly.** Iréne, szomj. 5. 1847. II/6. V. ö. 2. sz. a.

131. **Czakó Zsigmond.** Könnyelműek, dráma 5. 1847. II/25., III/10. (2-szer.) Nemzeti Könyvtár.

132. **Hugó Károly.** Brutus és Lucrezia, dráma 4. 1847. III/15., IV/5., VIII/17., XII/27. 1848. III/24. Uj szereposztással: 1858. X/13., XI/22. 1864. II/12., V/4. (9-szer.) Pest, 1847.

133. **Vahot Imre.** Kézműves, népsz. dalokkal 3. 1847. III/27., IV/11. (2-szer.)

134. **B. Jósika Miklós.** Kordokubász, tört. dráma 4. 1847. IV/19., 21. (2-szer.)

135. **Szigligeti Ede.** Mátyás fia, dráma 5 felv. 1847. V/15., 17., 27., VI/1., 7., VIII/28., XI/12. 1848. III/21., VII/7. Uj szereposztással: 1856.

XII/4., 10. 1863. IX/20. 1865. X/13. (13-szor.) Sz. összes színművei VI. f. Pest, 1847.

136. **Vahot Imre.** Vén csapodár, vj. 5. 1847. V/31., VI/4., 20. (3-szor.)

137. **Szigligeti Ede.** Egy színésznő, színj. 5. 1847. IX/4., 7. (2-szer.)

138. **Hugó Károly.** Báró és Bankár, dráma 3. 1847. IX/27., 30., X/9., XI/16., XII/7. 1848. II/16., V/24., X/20. 1849. VI/25. 1850. II/21. 1852. I/29. 1853. XII/5. Uj szereposztással: 1858. VIII/3., IX/14. Uj szereposztással: 1862. VII/28., VIII/11., X/30. 1863. III/18. 1865. IX/18., XII/20. 1866. II/28. 1867. XI/8. (22-szer.) Pest, 1848. Budapest, 1880.

139. **Obernyik Károly.** Fiatal nagynéne, vj. 4. 1847. X/7., 14. (2-szer.) Budapest, 1879.

140. **Hugó Károly.** Világ színjátéka, dráma 4. 1847. XI/20., 21., 25., XII/5. 1848. I/1., 9., II/25., VIII/13. 1849. IX/16. 1850. IV/26., VIII/24. 1852. IV/1. (12-szer.)

1848.

141. **Szigligeti Ede.** Renegát, dráma 4. 1848. II/19., 21. (2-szer.)

142. **Szigligeti Ede.** Párbaj mint istenitélet, népdr. 3. 1848. III/3., 4., IV/24., VIII/6., IX/6. 1851. III/23., IV/22. (7-szer.)

143. **Czakó Zsigmond.** János lovag, szomj. 5. 1848. III/13., 16., IV/12., V/31. (4-szer.) Nemzeti Könyvtár.

144. **Vahot Imre.** Öreg és fiatal orvos, vj. 3. 1848. VII/21.

145. **Szigeti József.** Egy táblabiró a forradalom alatt, vj. 3. 1848. X/14., 15., 22., XI/12., 19. XII/25. 1849. IV/29., VI/4., 29. (9-szer.)

146. **Szigligeti Ede.** II. Rákóczy Ferencz fogsága, dráma 5. 1848. XI/4., 5., 7., 13., 20., XII/4., 17. 1849. V/23., VI/3., 13. 1861. V/24., 26., 31., VI/2., VII/7., IX/27., 29. 1862. III/23., V/11., VIII/10., X/5., XII/7. 1867. IV/9., 22., VI/26., VIII/11., XI/24. (27-szer.) Nemz. Szính. könyvt. 85. sz.

147. **Dobsa Lajos.** Márczius 15-ike, vj. 4. 1848. XII/18.

1849.

148. **Obernyik Károly.** Magyar kivándorlott a forradalom alatt vj. 4. 1849. VI/15. Budapest, 1879.

149. **Czanyuga József.** Gazdag nő, vj. 3. 1849. XI/8., XII/19. (2-szer.)

150. **Szigligeti Ede.** Liliomfi, vj. 3. 1849. XII/21., 26. 1850. I/1., 13., 20., II/25., V/5., VII/28., X/27., XII/26. 1851. III/4., X/12. 1852. XI/21. 1853. II/21., VIII/21. 1854. IV/30., XII/26. 1855. III/4., IV/29., XII/21. 1856. VI/29. 1857. III/22., VII/19., XI/29. 1858. I/30., VI/27. 1859. I/31., VII/17. 1860. I/2., VI/29., X/14. 1861. II/24., IX/1., XII/29. 1862. VIII/24. 1863. II/8., IV/12. 1864. VIII/21. 1865. VI/18. 1866. III/1. (40-szer.) Nemz. Sz. könyvtára és Budapest, 1884.

1850.

151. **Obernyik Károly.** Anya és vetélytárs, dráma 5. 1850. I/7., 11. (2-szer.) Budapest, 1879.

152. **Vahot Imre.** Bányarém, népsz. 3. 1850. III/3., 5., 10., 17., IV/11.,

V/26., IX/1., XI/24., XII/29. 1851. IV/21., VII/7. 1852. II/2., XII/26. 1855. I/28., VI/29. 1856. X/12. 1857. V/17., VIII/15., XI/22. 1858. IX/19., XI/14. 1859. IV/10., VIII/14. 1860. I/15., VII/1., XI/4. 1862. III/2. 1863. VIII/2. (28-szor.)

153. **Kelmenffy László** (l. Hazucha). Mindenható lángész, vígj. 3. 1850. III/14.

154. **Jókai Mór.** Földönfutó, népsz. 3. 1850. IV/14.

155. **Szigligeti Ede.** Fidibusz, népsz. 3. 1850. IV/20., 21. (2-szer.)

156. **Szilágyi Sándor.** Egy magyar komédiás, vj. 2. 1850. IV/28.

157. **Szigeti József.** Szép juhász, népsz. 3. 1850. V/12., 13., 20. VI/2., VII/14., XI/17. 1851. III/2., V/2., VIII/31., X/26. 1852. I/6., II/15., VIII/22., XI/14. 1853. IV/10., VIII/14., XII/8. 1854. IV/2., XII/31. 1855. IX/23. 1857. VIII/16. 1858. III/7., X/10. 1859. II/20., VI/13., IX/18. 1860. XI/15. 1862. VIII/31. 1865. IX/24. (29-szer.)

158. **Dobsa Lajos.** Öcsém házasodjál, vj. 3. 1850. V/22., 24., VI/11. 1851. II/19., V/23. (5-ször.) Pest, 1853.

159. **Komlóssy Ferencz.** Éjféli kaland, vj. 4. 1850. VIII/22., XI/26. (2-szer.)

160. **Szigligeti Ede.** Vid, dráma 4. 1850. XI/18., 20., XII/8. 1851. I/20., VI/20. 1852. II/16. 1854. IV/7., X/27. 1855. V/8. 1857. II/9. Uj szereposztással: 1866. VI/10., X/28. 1867. I/13. (13-szor.)

161. **Dobsa Lajos.** Brumont marquis, dráma 5. 1850. X/1., 9. (2-szer.) Pest, 1853.

162. **Dobsa Lajos.** Világismeret, vj. 3. 1850. XI/30., XII/5., 13. (3-szor.) Pest, 1853.

163. **Szigligeti Ede.** Házassági három parancs, vj. 3. 1850. XII/20. 1851. I/1., 26., IV/28., VII/10., IX/14. 1852. V/23., IX/12. 1853. XI/20. 1854. IX/7., XII/15. 1856. VIII/18. 1858. I/12. 1860. III/1., VII/26. 1861. I/23. 1862. VIII/15. (17-szer.) Nemz. Sz. könyvtára. 13. sz.

1851.

164. **Egressy Béni.** Két Sobri, népsz. 3. 1851. I/11., 12., 19., II/2., III/17., VI/15. 1852. I/25. (7-szer.)

165. **Szigeti József.** Viola, népsz. 5. 1851. IV/12., 27., V/4., 18., VI/9., 22., IX/28., XI/16., XII/28. 1852. IV/12., V/31., VII/4., X/10. 1853. I/6., X/2. 1854. I/6., IX/3. 1855. I/7., II/20., IV/22., VIII/26. 1856. III/2., IV/13., IX/21. 1857. VI/28., X/18. (26-szor.)

166. **Szigligeti Ede.** Egri nő, dráma 5. 1851. III/26., V/12. (2-szer.)

167. **Hegedüs Lajos.** A hazatértek, dráma 4. 1851. V/24., 26., VI/4., 26., XI/13., 1852. IV/9., IX/3. 1854. I/23., IX/1. Uj szereposztással: 1859. IX/17. (10-szer.)

168. **Szigligeti Ede.** Aggteleki barlang, népsz. 2. 1851. V/31., VI/1., 12., X/5. 1852. IV/25., X/17. 1853. II/27. 1854. XI/5. (8-szor.)

169. **Szigligeti Ede.** Nagyapó, népsz. 3. 1851. X/18., 19., XI/2. 1852. II/29., VIII/29. 1853. IX/4. 1855. VIII/19., IX/16. 1856. I/6., VIII/15. 1857.

IX/27. 1858. II/7., IX/26. 1859. II/6., X/2. 1860. II/19., VI/3. 1861. II/10. 1862. I/6. 1863. IV/26. 1864. VI/19. 1865. III/5., IX/10. 1866. III/18. (24-szer.) Nemz. Sz. könyvtára.

170. **Jókai Mór.** Hulla férje, dráma 3. 1851. XI/15., 20. (2-szer.)

171. **Degré Alajos.** Bál előtt és után, vj. 2. 1851. XI/22., XII/1. 1852. XII/14. (3-szor.)

172. **Hegedüs Lajos.** Rózsakirályné, népies sz. 4. 1851. XII/3. (?) 8. 1852. I/1., II/8., V/9. (5-ször.)

173. **Szigligeti Ede.** Andronik, szomj. 5 felv. 1851. XII/29. 1852. I/3. (2-szer.)

1852.

174. **Vahot Imre.** Éji zene, vj. dallal és zenével 3. 1852. I/8.

175. **Benkő Kálmán.** Ábránd és szerelem, dráma 3. 1852. I/31., II/4. (2-szer.)

176. **Oldal József.** A touloni éj, dráma 4. 1852. II/13., 20. (2-szer.)

177. **Hinár János.** A vetélynő, dráma 5. 1852. II/27.

178. **Dobsa Lajos.** Guttenberg, dráma 4. 1852. III/8., 10., XI/23. 1853. XI/9. 1855. IV/12., XI/8. Uj átdolgozás szerint: 1859. XII/5. 1865. IX/13. (8-szor.) Pest, 1853.

179. **Szigligeti Ede.** IV. István, dráma 5. 1852. IV/3.

180. **Szigligeti Ede.** IV. Béla, szomj. 5. 1852. V/10., 14., XII/15. (3-szor.) Pest, 1875.

181. **Erdélyi János.** A velenczei hölgy, dráma 5. 1852. IV/26. Pest, 1851.

182. **Kövér Lajos.** Özvegy vagyok, vj. 1. 1852. VII/19.

183. **Tóth József.** Orgazda, népsz. 3. 1852. VIII/14., 15. (2-szer.)

184. **Szigligeti Ede.** Arczkép, dráma 4. 1852. IX/7., 13., XI/17. 1854. VI/16. (4-szer.)

185. **Kövér Lajos.** Első követelés, vj. 1. 1852. X/11. 1855. III/20. (2-szer.) Pest, 1860. K. L. színművei.

186. **Kövér Lajos.** Cholera és nőszeszély, vj. 1. 1852. X/11. 1856. II/15. (2-szer.) Pest, 1860.

187. **Jókai Mór.** Dalma, tört. dráma 4. 1852. XI/20., XII/5. 1853. I/2., III/13., VI/10. 1854. IV/17., IX/18. 1855. X/22. 1856. VIII/16. 1857. III/16, 1858. XII/16. (11-szer.) Pest, 1861.

188. **Benkő Kálmán.** Mikulás, népsz. 4. 1852. XII/2. 1853. III/6., VI/26. X/30., XII/6. 1854. X/8. 1855. VI/24. 1858. XII/5. 1859. V/1., XII/8. (10-szer.)

1853.

189. **Szigligeti Ede.** Árgyil és Tündér Ilona, néprege 3. 1853. IV/16., 17., 24., V/1., VI/5. 1855. XII/15., 16. (7-szer.)

190. **Kovács Pál.** Három szín, vj. 4. 1853. V/18., 23. 1854. VI/23. (3-szor.)

191. **Szigligeti Ede.** Lári-fári, vj. 3. 1853. X/15., 16. (2-szer.)

192. **Kövér Lajos.** Estve és reggel, vj. 3. 1853. X/10., 12. 1854. III/28., VIII/7. 1858. I/22. 1859. V/31. 1860. III/23., VII/30. 1861. II/4., XI/29. (10-szer.) Pest, 1860.

193. **Kövér Lajos.** Férjelvek és női csel, vj. 1. 1853. X/31., XII/20. 1854. VI/30. (3-szor.) Pest, 1860.

194. **Degré Alajos.** Atya szöktet, vj. 1. 1853. X/31., XII/20. (2-szer.)

195. **Jókai Mór.** Manlius Sinister, tört. dráma 5. 1853. XII/10., 12. 1854. VIII/21., XI/16. 1855. III/23. Uj betanulással: 1861. VIII/28. 1862. I/15. (7-szer.) Pest, 1861.

196. **Szigligeti Ede.** Czigány, népsz. 3. 1853. XII/17., 18., 26. 1854. I/1., III/26., IV/23., IX/17., XII/10. 1855. I/6., II/8., V/17., VII/8., XII/2. 1856. III/30., IX/14., XII/21. 1857. II/16., V/3., VII/26., VIII/21. Uj szereposztással: X/11. 1858. II/28., V/2., VII/25., XI/21. 1859. V/8., VIII/7. 1860. VIII/12., X/7., XII/16. 1861. IV/28., VIII/11. 1862. VIII/3. 1863. VII/5., XII/20. 1864. VI/13. 1865. X/29. 1866. V/6., VII/29. (39-szer.) N. Sz. K. 92. sz.

197. **Kövér Lajos.** Még titok, vj. 3. 1853. XII/28. 1854. I/18. (2-szer.) Pest, 1860.

1854.

198. **Északi Károly** (Keleti). Egy kis ármány, vj. 3. 1854. II/14., X/20. 1859. III/18. (3-szor.)

199. **Kövér Lajos.** Szép marquisnő, dráma 4. 1854. V/27., 31., X/13. 1855. II/7., VI/1., XI/9. 1856. VII/30., X/21. 1857. V/9., X/26. 1858. VIII/10., XI/12. 1859. IX/22. 1861. IV/26. 1862. VII/2. 1864. I/18. 1865. V/24. (17-szer.) Pest, 1860.

200. **Szentpétery Zsigmond.** Parlagi Jancsi, népsz. 3. 1854. IX/25., X/1., XII/8. 1855. I/22., IV/13., IX/2. 1856. V/31. 1857. V/24., VIII/3. 1859. III/20., VII/10., XII/30. 1860. II/10., VI/24., IX/2. 1861. VIII/16. 1862. VIII/29. 1863. V/3. (18-szor.) V. ö. Kovacsóczyval. 1837. 10

201. **Szigligeti Ede.** Castor és Pollux, vj. 3. 1854. X/16., 23., XI/24. Uj betanulással: 1866. I/24. (4-szer.)

202. **Obernyik Károly.** Khelonisz, tört. dráma 5. 1854. XI/8. 1855. I/29. (2-szer.) Budapest, 1879.

203. **Czakó Zsigmond.** I. László és kora, drámai történetrajz 5. 1854. XII/6., 14. 1855. I/1. 1857. IV/13. 1860. I/1. (5-ször.) Délibáb 1853. és Nemz. könyvtár.

1855.

204. **Vas Gereben.** Csárdás, népsz. 4. 1855. II/24., 25., IV/17., XI/4. (4-szer.)

205. **Szigligeti Ede.** Csokonai szerelme, víg színmű 3. 1855. III/22., 29., IV/15. (3-szor.)

206. **Berényi Antal.** Vak Béla, dráma 5. 1855. V/6., 8., VI/17., VIII/27., XII/13. 1856. V/28. (6-szor.)

207. **Vahot Imre.** Huszárcsíny, vj. 3. 1855. V/19., 20., 24., VI/3., VII/7., 22., IX/30. 1856. I/21., VIII/3. 1857. I/6., V/21. 1858. VI/6., XII/12. 1859. III/5., VII/24., XI/6. 1860. II/26., V/17., VIII/15. 1862. VII/20., XII/28. 1866. IX/9. (22-szer.)

208. **Kövér Lajos.** Csak kitartás, vj. 3. 1855. VII/10., VIII/22. 1856. V/7., VIII/30. 1859. I/3. (5-ször.) Pest, 1860.

209. **Kövér Lajos.** Egyik a kettő közül, vj. 1. 1855. VII/27., XII/14. 1857. IX/3. (3-szor.) Pest, 1860.

210. **Szigligeti Ede.** Diocletián, szomj. 5. 1855. IX/19., 24. 1856. V/27. (3-szor.)

211. **Szigligeti Ede.** Pünkösdi királyné, népsz. 2. 1855. X/13., 14., 18., 28., XII/8. 1856. III/9., IV/12., VII/13. 1857. V/25., XII/27. 1858. VI/20. 1859. II/13. 1860. VII/22. 1861. VII/28. 1863. VIII/9. 1865. IV/17. (16-szor.)

212. **Szigeti József.** Vén bakancsos és fia a huszár, vj. 3. 1855. X/31., XI/1., 11., 21., XII/26. 1856. II/17., III/24., V/18., VIII/10., X/5., XII/14. 1857. III/1., 26., IV/26., VII/12., VIII/30., X/12., XII/20. 1858. I/31., IV/17., V/16., XI/7., XII/19. 1859. III/16., VI/2., X/9., XII/26. 1860. IV/15., VIII/24., X/21., XII/26. 1861. IV/1., V/20., VIII/25., XII/8. 1862. V/25., X/19. 1863. II/1., VI/28. 1864. II/14., VI/26. 1865. I/15., VIII/6. 1866. III/4., XII/9. (45-ször.) N. Szinházi Nyugdijintézeti Naptár. Pest, 1857. év 1858-ra. 86—112. lap.

213. **Berényi Antal.** Kálmán király, szomj. 5. 1855. XI/15.

214. **Jókai Mór.** Könyves Kálmán, dráma 5. 1855. XII/18., 20. 1856. I/26., V/17. 1857. VI/21. XII/18., 1859. X/3. 1860. VII/3., XII/3. 1862. V/5. 1863. I/5. 1864. IX/2. (12-szer.) Pest, 1861.

215. **Degré Alajos.** Salvator Róza, melodráma 5. 1855. XII/29., 30. 1856. V/3. (3-szor.)

1856.

216. **Hegedüs Lajos.** Bibor és gyász, dráma 5. 1856. I/5., 7., II/27., IV/14., VIII/4. 1857. VII/1. 1859. VII/11. 1860. III/19., VI/25. 1861. III/22., VII/26. 1862. VII/21. 1864. VI/24. 1865. VIII/11. 1866. VII/29. (15-ször.)

217. **Kövér Lajos.** Hűség hűtlenségből, vj. 4. 1856. II/18., IV/3., XI/20. 1857. V/22., IX/15. 1859. IX/1. 1860. XI/14. (7-szer.) Pest, 1860.

218. **Szigligeti Ede.** Dalos Pista, víg színmű 3. 1856. II/22., 24., III/27., IV/20., VI/8., IX/28. 1857. III/8., VIII/9. 1858. IV/5., VIII/29. 1859. VI/20., XII/11. 1860. V/6., IX/16. 1861. III/10., XI/17. 1863. III/1., VIII/24. (18-szor.) Nemz. Sz. könyvtára. 129. sz.

219. **Szentpétery Zsigmond.** Biró uram leánya, népsz. 4. 1856. III/5.

220. **Dobsa Lajos.** IV. László, dráma 5. 1856. III/29., IV/1., V/5., VIII/22., X/14. 1857. I/19., IX/13. 1858. VIII/26. 1859. I/1., III/7., VIII/30. Versekbe szedve: 1861. V/6., IX/22. 1862. I/V., IV/21. 1863. VI/7. 1864. V/27. 1865. III/17., XII/3. 1867. I/27., IX/29. (21-szer.) Szinházi Naptár 1857-re. Pest, 1856. 83—150. lap.

221. **Kövér Lajos.** Cœlestina, dráma 4. 1856. IV/8. Pest, 1860.

222. **Kovács Pál.** Bizalmatlanok, vj. 1. 1856. IV/18., 30. (2-szer.)

223. **Feleky Miklós.** Enyingi Török János, dráma 4. 1856. IV/21., 23., VI/1. (3-szor.)

224. **Szigligeti Ede.** Pál fordulása, népsz. 2. 1856. IV/27., V/4., 21., XI/30. 1857. VI/29. (5-ször.)

225. **Szigeti József.** Okos bolond, víg színmű 3. 1856. V/23., 25., VI/18. Uj kidolgozás szerint: 1860. X/11. (4-szer.)

226. **Obernyik Károly.** Brankovics György, dráma 5. 1856. VI/3., 13., IX/19., XII/8. 1857. V/4., VII/24., VIII/24. 1858. VIII/12., X/28. 1860. I/16., V/16., 20., VII/23., X/3., XII/4. 1861. V/1., X/14., XII/13. 1862. II/17. 1863. I/29., VII/29., IX/9. 1864. III/16. 1865. V/19. 1866. I/19., VII/30. (Egressy halála.) 1867. IX/13. (27-szer.) Pest, 1879.

227. **Gajzágó Salamon.** Békési, dráma 4. 1856. VI/23., VII/2. (2-szer.)

228. **Vahot Imre.** Mária királyné, dráma 4. 1856. VI/30., XI/28., XII/13. (3-szor.)

229. **Kovács Pál.** Férj egy órára, vj. 1. 1856. VII/4.

230. **Beöthy László.** Özvegy és proletár, vj. 1. 1856. VII/28., VIII/8. 1859. X/20. (3-szor.)

231. **Szerdahelyi Kálmán.** Rászedtek a komédiások, vj. 1. 1856. VII/28.

232. **Feleky Miklós.** Még nem késő, vj. 1. 1856. VIII/6.

233. **Szigeti József.** Becsületszó, vj. 1. 1856. VIII/6., IX/17., X/3., XI/7., XII/29. 1857. III/13., IV/23., XII/4. 1858. IV/30. 1859. II/9., VII/3., XII/7. 1860. III/2., VIII/10., X/31., XII/27. 1861. V/3., VIII/12. 1862. X/9., XII/11. 1863. VI/24. (21-szer.)

234. **Szigligeti Ede.** Veszedelmes jóbarát, vj. 1. 1856. VIII/13.

235. **Dobsa Lajos.** Egy nő, kinek elvei vannak, vj. 2. 1856. VIII/13., IX/24., X/3., XI/7. 1857. II/5., V/5., XII/1. 1858. XII/1. 1860. VI/15. 1861. VI/10. 1862. II/12. 1867. VIII/30. (12-szer.)

236. **Degré Alajos.** Rendkívüli előadás, vj. 1. 1856. VIII/21., X/31., XII/29. 1857. III/13., XII/1. 1859. IX/15. 1860. X/2. 1861. III/5., X/2. (9-szer.) N. Sz. Zsebkönyv 1859-re. Pest, 1859.

237. **Feleky Miklós.** Férjem színész, vj. 1. 1856. VIII/21. 1857. VI/18. (2-szer.)

238. **Szigligeti Ede.** Nevelő kerestetik, vj. 1. 1856. VIII/28., IX/30. 1857. I/15., VII/15. (4-szer.)

239. **Czanyuga József.** Apró félreértések, vj. 2. 1856. VIII/28.

240. **Hegedüs Lajos.** Nagy Lajos és kora, dráma 4. 1856. IX/22.

241. **Szigligeti Ede.** Világ ura, szomj. 5. 1856. X/2., 10. 1857. X/23. (3-szor.) N. Szinh. könyvtára 93. sz.

242. **Szigeti József.** Csizmadia mint kisértet, népsz. 3. 1856. X/18., 19., 23., XI/2., 9., XII/26. 1857. II/1., III/15., VI/1., VII/5., XI/1., XII/6. 1858. III/17., VII/11. 1859. I/2., III/27., VIII/28. 1860. I/6., VI/17., IX/23. 1861. I/27., IV/14., VI/23., X/13. 1862. II/16., V/4., XII/8. 1863. II/22. 1864. II/28. 1865. V/14. 1866. II/18. 1867. V/26., IX/15. (33-szor.)

243. **Tóth József.** Szalmaözvegy, víg népsz. 3. 1856. XI/15., 16. (2-szer.)

244. **Szigligeti Ede.** Tizezer forint, népsz. 3. 1856. X/25., 26. (2-szer.)

1857.

245. **Feleky Miklós.** Orosz házasság, vj. 3. 1857. I/2.

246. **Kövér Lajos.** Nőm meghalt, vj. 3. 1857. I/14., 21., IV/29., V/5. 1858. VIII/13. 1859. V/5. 1862. XII/1. (7-szer.) Pest, 1860.

247. **Vajda János.** Ildikó, tört. szomj. 5. 1857. II/13.

248. **Szigligeti Ede.** A mama, vj. 3. 1857. IV/17., 19., V/7., IX/18., XI/15. 1858. III/4., 23., IX/10. 1859. II/4., IV/27. 1860. V/23., IX/14., XII/12. 1861. III/1., V/8., 15. 1862. I/10., VI/16., XI/24. 1863. IX/4. 1865. IV/3. 1866. IV/4., XII/26. 1867. VI/10. (24-szer.) Pest, 1863. 8-r. 135 l.

249. **Szigligeti Ede.** Béldi Pál, szomj. 5. 1857. IV/24., 30., XII/29. 1859. V/11., VIII/25. 1860. I/11. XI/9. 1861. III/17., X/20. 1864. IX/7. 1866. V/2. (11-szer.) Nemz. Szinház. Kiadja Toldy István. Pest, 1863. I. füzet. 1—171 lap. Budapest, 1892.

250. **Szigeti József.** Szerelem és örökség, vj. 2. 1857. VIII/5., XI/6. 1858. III/2., V/19. 1859, IX/15. 1860. IV/22. 1863. V/17. (7-szer.) N. Sz. Zsebkönyv 1858-ra. Pest, 1858.

251. **Feleky Miklós.** Rabló vezér, vj. 2. 1857. VIII/13.

252. **Szigligeti Ede.** Petronella, vj. 1. 1857. VIII/19., IX/14. 1866. VI/6. (3-szor.)

253. **Balog István.** Cserny György, népsz. 3. 1857. VIII/31.

254. **Kövér Lajos.** Meg akar halni! vj. 1. 1857. IX/14., XI/6. (2-szer.) Pest, 1860.

255. **Némethy György.** Kántor és molnár leánya, népsz. 3. 1857. X/19., 25. (2-szer.)

256. **Jókai Mór.** Dózsa György, dráma 4. 1857. XI/3., 9. 1858. I/15., III/21., X/17. 1859. I/17., IV/6., VI/29., XI/16. (9-szer.) Pest, 1861.

257. **Kövér Lajos.** Gazdagság és szegénység, szomj. 4. 1857. XI/11., 20. 1858. XI/26. (3-szor.) Pest, 1860.

258. **Dobsa Lajos.** Károly úr bogara, vj. 2. 1857. XI/23., 27. (2-szer.)

259. **Szigligeti Ede.** Obsitos huszár, népsz. 3. 1857. XII/9., 13. (2-szer.)

1858.

260. **Dobsa Lajos.** V. László, tragœdia 5. 1858. III/16., 18. (2-szer.)

261. **Tóth Kálmán.** Utolsó Zách, szomj. 4. 1858. III/27., IV/10., VI/12. (3-szor.)

262. **Degré Alajos.** Két hatalom, vj. 1. 1858. IV/7.

263. **Vahot Imre.** Magyarok Törökhonban, népsz. 3. 1858. IV/24. V. ö. Emlékiratait I. k. 202. lap.

264. **Szigligeti Ede.** Fenn az ernyő, nincsen kas, vj. 3. 1858. IV/26., 28., VI/11., IX/5., X/15., XI/15. 1859. II/23., V/23., IX/7., XII/1. 1860. IV/12., V/29., VIII/16. 1861. I/4., IV/5., VIII/7. 1862. III/10., IX/26. 1864. I/8. 1865. XII/10. 1866. IV/8., XII/31. 1867. III/13. (22-szer.) Nemzeti Szinház, kiadja Toldy István. Pest, 1863. 1—155. lap. Budapest, 1887.

265. **Tóth Józsefné.** Tarquiniusok és Brutusok, szomj. 4. 1858. V/5., 7., VI/4., IX/1. 1862. V/16. (5-ször.)

266. **Benkő Kálmán.** Kis árva, népsz. 3. 1858. V/21., 24. (2-szer.)

267. **Kövér Lajos.** Indiana, szomj. 4. 1858. IX/9., 23. 1859. XI/27. (3-szor.) Pest, 1860.

268. **Tóth József.** Jámbor vinczellér, népsz. 3. 1858. IX/18. (Balzac Grandet Eugoniája után.)

269. **Szigligeti Ede.** Mátyás király lesz, dráma 5. 1858. X/5., 11., XI/24. 1859. VI/6., VIII/15., X/16. 1860. III/18., XII/5. 1861. IV/7., IX/15. 1862. V/26., XII/26. 1863. VIII/23. 1864. III/14., X/9. 1865. XI/19. 1867. III/18. (17-szer.)

270. **Lendvay Márton.** Nem tűröm a háznál, vj. 3. 1858. X/18., 26. 1859. III/14. (3-szor.)

271. **Szigeti József.** Falusiak, vj. 3. 1858. XI/17., 19., 28. 1859. II/2., 28., VI/27., VIII/23., XII/19. 1860. I/9., IV/9., VI/11. (?) IX/3., XI/26. 1861. I/24., III/15., IX/2., X/25. 1862. I/31., IV/9., XI/25. 1863. IX/11. 1864. III/7., 1865. III/6. 1866. III/15., XII/30. 1867. IV/3., VI/5. (27-szer.)

272. **Dobsa Lajos.** Egy bukás sikere, vj. 3. 1858. XII/2., 7. 1859. I/28. 1860. III/12. 1863. VII/27. 1864. IX/12. (6-szor.)

1859.

273. **Kövér Lajos.** Hódítás falun, vj. 3. 1859. II/7. Pest, 1860.

274. **Szigligeti Ede.** Zsigmond fogsága, dráma 3. 1859. II/18., 21. (2-szer.)

275. **Feleky Miklós.** Angyal Bandi, népsz. 3. 1859. III/2., 6., VI/19. (3-szor.)

276. **Hegedüs Lajos.** Róma leánya, dráma 4. 1859. IV/12., V/4., XII/9. 1863. II/16., IX/16. (5-ször.)

277. **Dux Adolf.** Pestre kell menni, vj. 1 felv. 1859. IV/15., XI/18. (2-szer.)

278. **Péter Pál.** (Pompéry J.) Telivér, vj. 5. 1859. V/26., 27. (2-szer.) Pest, 1859.

279. **Kovács Endre.** Szentpétery emléke. 1859. V/31.

280. **Szigligeti Ede.** Műszeretők, vj. 3. 1859. VI/10., 15., X/5. (3-szor.)

281. **Győry Vilmos.** Gyula szerelme, vj. 1. 1859. VI/30.

282. **Kiséri** (Péter Dániel). Egy frakk kevés, vj. 1. 1859. VI/30., VII/8. (2-szer.)

283. **Bús Vitéz** (Matkovics Pál). Egy szép asszony betegje, vj. 1. 1859. X/20. 1860. V/2. 1865. XII/13. (3-szor.)

284. **Szigligeti Ede.** Álmos, népsz. (dr.) 3. 1859. XI/4., 21. (2-szer.)

285. **Némethy György.** Vén darázs, sz. 3. 1859. XI/28.

1860.

286. **Benkő Kálmán.** A kupecz, népsz. 3. 1860. III/6., 11., VI/10. (3-szor.)

287. **Degré Alajos.** Kalandornő, dráma 5. 1860. III/26., V/24. (2-szer.)

288. **Jókai Mór.** A szigetvári vértanúk, szomj. 4. 1860. III/29., IV/11., 18., 22., V/7., 28., VI/4., VIII/19., 27., X/12., XII/9. 1861. I/1., II/17., IV/3., VI/3., VIII/21., XI/1., XII/27. 1862. III/30., VI/7., XI/23. 1863. IV/6., XI/16. 1864. XI/27. 1865. VIII/23., XI/26. 1866. II/19., IX/7. 1867. II/17. XII/15. (30-szor.) Pest, 1861.

289. **Szigligeti Ede.** Titkos iratok, dráma 5. 1860. V/1., 4., 14. VIII/29. 1861. II/15. (5-ször.)

290. **P. Szathmáry Károly.** A Kendyek, szomj. 5. 1860. V/9., VI/11. (?) IX/24. (3-szor.)

291. **Fáy András.** Mátrai vadászat, vj. 3. 1860. V/30., VI/8. 1861. I/11., V/29. 1862. VII/11. 1863. V/13., IX/22. 1865. II/24. (8-szor.) Hulló virágok. Pest, 1861. 5—90. lap; és Budapest, 1886.

292. **Tóth Kálmán.** Harmadik magyar király, dráma 5. 1860. VI/18., 20., X/5., XI/25. 1861. II/20., IV/21. 1862. V/30., IX/30. 1863. II/4. 1864. X/7. Uj betanulással: 1867. X/6. (11-szer.)

293. **Fáy András.** Időjós, vj. 1. 1860. VII/18. Hulló virágok. Pest, 1861. 91—119. lap.

294. **Szigligeti Ede.** Adósok börtöne, dráma 3. 1860. X/24.

295. **Tóth Kálmán.** Egy királynő, dráma 4. 1860. XII/17. 1861. I/9., IX/18. Uj betanulással: 1867. XII/1., 2. (5-ször.)

296. **Kövér Lajos.** Viharos éj, vj. 1. 1860. XII/20. 1861. I/19. 1862. I/30., VII/4. 1863. II/12. (5-ször.)

1861.

297. **Dobsa Lajos.** Beszterczei gróf, trag. 5. 1861. I/3.

298. **Benkő Kálmán.** A vén székely vagy az utolsó tatárfutás, dráma 3. 1861. I/21., VIII/13. (2-szer.)

299. **Szigligeti Ede.** Tinódi, színmű 5. 1861. II/8., IV/19. 1862. I/24. (3-szor.)

300. **Apraxin Julia.** Honfoglalók, dráma 5. 1861. III/4.

301. **Vahot Imre.** Első magyar színészek Budán. Kor- és jellemrajz dalokkal 3. 1861. IV/22.

302. **Szigligeti Ede.** Trónvesztett, szomj. 5. 1861. VI/14., 17. (2-szer.)

303. **Ozoray Árpád.** Nőm alszik, vj. 1. 1861. VI/10.

304. **Szigligeti Ede.** Molnár leánya, népsz. 3. 1861. X/30. Uj szereposztással: 1864. XI/20. (2-szer.)

305. **P. Szathmáry Károly.** Csák Máté, dráma 5. 1861. XI/18.

306. **Tóth Kálmán.** Dobó Katicza, népsz. 3. 1861. XII/1., 6., 11., 15. 1862. I/1., 12., II/2., III/9., 16., VI/1., 29., IX/21., XI/27. 1863. III/8., V/14., IX/23., XI/29. 1864. II/21., IV/3., V/29. 1865. I/22. 1866. I/7., II/8., VI/17. 1867. VI/16., VIII/18. (26-szor.)

1862.

307. **Szigligeti Ede.** Istenhegyi székely leány, színmű 3. 1862. I/19.

308. **Greguss Ágost.** Nőbiztatás, vj. 4. 1862. II/10.

309. **Balázs Sándor.** Kis árva, vj. 1. 1862. II/19., III/6., X/3., XI/1. (4-szer.)

310. **Berczik Árpád.** Nincs mama, vj. 1. 1862. II/19.

311. **Apraxin Julia.** Országgyűlési beszéd, vj. 3. 1862. IV/7.

312. **Szigligeti Ede.** Nőuralom, vj. 3. 1862. IV/28., 30., VI/16. (? Mama.) 25., VIII/17., X/10. 1863. III/27., VI/6. 1864. II/17., X/26. 1865. VI/7., X/25. 1866. III/2., X/12. 1867. III/1., VI/7. (16-szor.) Nemz. Sz. könyvtára. 125. sz.

313. **Berczik Árpád.** Ádám és Éva, vj. 1. 1862. V/7., 9., VIII/21. (3-szor.) Nemz. Szinh. Kiadja Toldy István. Pest, 1864. VI. füz. 1—54. lap.

314. **Balázs Sándor.** Első ősz hajszál, vj. 1. 1862. X/3.

315. **Szigligeti Ede.** Fogadott leány, opera 2., zenéje Bognár Ignáctól. 1862. XI/15., 16., 20. (3-szor.)

316. **Farkas Albert.** Nápolyi Johanna, dráma 4. 1862. XII/10., 14. (2-szer.)

1863.

317. **Szigligeti Ede.** Eladó leányok, vj. 3. 1863. I/16., 19. (2-szer.)

318. **Kövér Lajos.** Kiadó lakás, vj. 3. 1863. III/11.

319. **Szigligeti Ede.** Bujdosó kurucz, dráma 3. 1863. X/2., 5., 11., XI/22. (4-szer.)

320. **Szigeti József.** Széchy Mária, dráma 4. 1863. X/16., 19., 25., XI/1., 11. 1864. I/24. 1865. IX/3., XI/12. 1866. VIII/27. (9-szer.)

321. **Tóth Kálmán.** A király házasodik, vj. 4. 1863. XI/7., 8., 13., XII/14. 1864. I/5., II/7., V/23., VI/1., VIII/2., IX/18. 1865. V/21., VIII/3. 1866. II/25. IX/30., XI/25. 1867. V/12. (16-szor.)

322. **Szigligeti Ede.** Debreczeni biró, víg opera 3. (Jókai után.) Zenéje Böhm Gusztávtól. 1863. XI/12., 15. (2-szer.)

323. **Szigligeti Ede.** Lelencz, népsz. 3. 1863. XI/20., XII/6., 7., 13. 1864. I/6., 31., VIII/28., XI/6., XII/26. 1865. III/19., X/15. 1866. II/11., XII/16. (13-szor.) N. Szinh. K. 131. sz.

324. **Péter Dénes** (Kiséri). Tények, vj. 1. 1863. XII/11.

325. **Berczik Árpád.** A szellemdús hölgy, vj. 1. 1863. XII/11. 1864. X/19. (2-szer.) Nemz. Szinh. K. 86. sz.

326. **Szász Károly.** Apám felesége, vj. 1. 1863. XII/21.

1864.

327. **Balázs Sándor.** Égben, vj. 2. 1864. I/4. 1865. IV/6., XI/24. 1866. I/31., IV/26., VI/24., VIII/19. 1867. II/22. (8-szor.)

328. **Szigeti József.** Egy jó madár, vj. 3. 1864. I/11.

329. **Szarvas Gábor.** Becsület és szerelem, vj. 1. 1864. I/18.

330. **Szulyovszky.** Házasság politikája, vj. 1. 1864. I/18. 1865. II/17. (2-szer.) N. Szinh. K. 155. sz.

331. **Degré Alajos.** Divatos beteg, vj. 3. 1864. I/29., II/29., VIII/10. 1865. VI/23., XII/4. 1866. IX/24. (6-szor.)

332. **Oláh Gyula.** Első nyilatkozat, vj. 2. 1864. II/5.

333. **Szigligeti Ede.** Egy nagyratermett férfi, vj. 3. 1864. V/11., 12. (2-szer.)

334. **Flóra.** Az uram nem szeret, vj. 1. 1864. V/25.

335. **Flóra.** Nők hibája, vj. 1. 1864. V/25.

336. **Kovács Pál.** Nem szabad a királylyal tréfálni, vj. 3. 1864. X/14., 16. (2-szer.)

337. **Szigligeti Ede.** Nadányi, szomj. 5. 1864. X/31., XI/30. (2-szer.)

338. **Péter Pál** (Pompéry János). Mi ujság a szomszédban? vj. 4. 1864. XI/23.

339. **Szigligeti Ede.** A szerencse kereke, színmű 3. 1864. XII/16.

1865.

340. **Zichy Antal.** Stuart Mária, korrajz 4. 1865. III/24., 25. (2-szer.) Pest, 1865. és Nemz. Sz. K. 71. sz.

341. **Szigligeti Ede.** Fény árnyai, színj. 5. 1865. IV/28., 30., V/3., VI/2., XI/6. 1866. I/1. (6-szor.) Nemz. Sz. könyvtára. 131. sz.

1866.

342. **Szász Károly.** Heródes, tört. trag. 5. 1866. I/10., 17., 29., III/16., V/30., XII/21. (6-szor.) Pest, 1867.

343. **Kvassay Ede.** Egy nimród baklövése, vj. 2. 1866. III/23.

344. **Rákosi Jenő.** Aesopus, vj. 5. 1866. X/14., 15., 31., XI/12., XII/18. 1867. II/1., V/5. (7-szer.) Pest, 1870.

345. **Szigligeti Ede.** Próbakő, vj. 3. 1866. XI/4., 5., 11. (3-szor.)

346. **Szász Károly.** Flóra, színmű 5. 1866. XI/8., 9. XII/12. (3-szor.)

347. **Jámbor Pál.** A törvénytelen vér, dráma 5. 1866. XII/2., 3., 10. (3-szor.)

1867.

348. **Zichy Antal.** Cromwel, szomj. 5. 1867. I/20., 21. (2-szer.) Pest 1866.

349. **Szigligeti Ede.** Szerencsés Imre, szomj. 5. 1867. II/10., 11., 24. (3-szor.)

350. **Szigligeti Ede.** Halottak emléke, dráma 3. 1867. III/31., IV/1., 10., X/9. (4-szer.)

351. **Szigligeti Ede.** A szent korona, ünnepi előjáték 1. 1867. VI/11., 12. (2-szer.) Kemény Simon " "

352. **Rákosi Jenő.** Régi dal régi gyülölségről, sz. 5. 1867. X/13., 14., 21. (3-szor.) Pest, 1870.

353. **Szigligeti Ede.** Üldözött honvéd, dráma 5. 1867. X/25., 27., 28., XI/3., 10., 17., XII/8. (7-szer.)

Ezek a számok a 455-474. lap sorszámai.

XII.

NÉVMUTATÓ

A NEMZETI SZINHÁZ EREDETI MŰSORÁHOZ.

Apraxin Julia. 300. 311.
Ábrányi Emil. 121.
Balázs Sándor. 309. 314. 327.
Balog István:
— Ál Döbler. 47.
— Cserny György. 253.
— Egy fazekas. 49.
— Ludas Matyi. 29*b*).
— Mátyás diák. 89.
— Politikus csizmadia. 42.
Bárány Boldizsár. 11.
Bárány Péter. 66.
Benkő Kálmán. 175. 188. 266. 286. 298.
Beöthy László. 230.
Beöthy Zsigmond. 31.
Berczik Árpád. 310. 313. 325.
Berényi Antal. 206. 213.
Berinkey Móricz. 78.
Gr. Bethlen Ferencz. 36.
Bús Vitéz. 283.
Csató Pál. 3.
Czakó Zsigmond:
— János lovag. 143.
— Kalmár és tengerész. 95.
— Könnyelműek. 131.
— I. László. 203.
— Leona. 120.
— Végrendelet. 106.
Czanyuga József. 149. 239.
Degré Alajos:
— Atya szöktet. 194.
— Bál előtt. 171.
— Divatos beteg. 331.
— Eljegyzés álarcz alatt. 98.
— Férj és jegyes. 119.
— Félreismert lángész. 111.
Degré Alajos:
— Iparlovag. 82.
— Kalandornő. 287.
— Két hatalom. 262.
— Rendkívüli előadás. 236.
— Salvator Róza. 215.
Dobsa Lajos:
— Beszterczei gróf. 297.
— Brumon marquis. 161.
— Egy bukás sikere. 272.
— Egy nő, kinek elvei vannak. 235.
— Guttenberg. 178.
— Károly úr bogara. 258.
— IV. László. 220.
— V. László. 260.
— Márczius 15-ike. 147.
— Öcsém házasodjál. 158.
— Világismeret. 162.
Döme Gergely. 74.
Dugonics András. 16.
Dux Adolf. 277.
Egressy Béni. 164.
B. Eötvös József. 94.
Erdélyi János. 181.
Északi Károly. 198.
Farkas Albert. 316.
Fáy András:
— Időjós. 293.
— Külföldiek. 5.
— Közös ház. 20.
— Mátrai vadászat. 291.
— Régi pénzek. 14.
Feleky Miklós. 223. 232. 237. 245. 251. 275.
Finta Károly. 124.
Flora. 334. 335.
Garay János. 50. 97.

Követválasztás, l. 41-43. l.

Gaal József:
— Ecsedi tündér. 40.
— Két Julia. 59*a*).
— Mátyás király Ludason. 4.
— Pazar fösvények. 57.
— Peleskei notarius. 28.
— Szerelem és champagnei. 18.
— Szvatopluk. 34.
— Tatárjárás. 43.
— Vén sas. 75.
Gajzágó Salamon. 227.
Greguss Ágost. 308.
Győry Vilmos. 281.
Haray Viktor. 104.
Hazucha Ferencz. 35. 38.
Hegedüs Lajos:
— Bibor és gyász. 216.
— Hazatértek. 167.
— Nagy Lajos. 240.
— Róma leánya. 276.
— Rózsakirályné. 172.
Henszlmann Imre. 59*b*).
Hinár János. 100. 177.
P. Horváth Dániel. 113.
K. Horváth Zsigmond. 103. 113.
Hugó Károly:
— Báró és bankár. 138.
— Brutus és Lucretia. 132.
— Egy magyar király. 118.
— Világ színjátéka. 140.
Jakab István. 87.
Jámbor Pál. 347.
Jókai Mór:
— Dalma. 187.
— Dózsa György. 256.
— Földönfutó. 154.
— Hulla férje. 170.
— Két gyám. 114.
— Könyves Kálmán. 214.
— Manlius Sinister. 195.
— Szigetvári vértanúk. 288.
B. Jósika Miklós:
— Adorjánok és Jenők. 17.
— Ecsedi tündér. 41.
— Két Barcsay. 93.
B. Jósika Miklós:
— Kordokubász. 134.
Katona József:
— Bánk bán. 36.
— Lucza széke. 56.
Kendey Géza. 122.
Kelmenffi László. 153.
Kiséri. 282.
Kisfaludy Károly:
— Csalódások. 2.
— Fösvény. 22.
— Három egyszerre. 23.
— Hűség próbája. 54.
— Ilka. 69.
— Iréne. 130.
— János kulacsa. 53.
— Kemény Simon. 25.
— Kérők. 8.
— Leányőrző. 29.
— Mikor pattant... 110.
— Pártütők. 12.
— Stibor vajda. 6.
— Szilágyi szabadulása. 81.
— Vígjáték. 13.
Kisfaludy Sándor. 71.
Komlóssy Ferencz. 159.
Kovacsóczy Mihály. 10.
Kovács Endre. 279.
Kovács Pál:
— Bizalmatlanok. 222.
— Férj egy órára. 229.
— Három szín. 190.
— Magának akart. 67.
— Nem szabad a királylyal tréfálni. 336.
— Nemesek hadnagya. 92.
— Nyomor iskolája. 102.
— Obsitos. 108.
Kövér Lajos:
— Cholera és nőszeszély. 186.
— Csak kitartás. 208.
— Czelesztine. 221.
— Egyik a kettő közül. 209.
— Első követelés. 185.
— Estve és reggel. 192.

Kövér Lajos:
— Férjelvek. 193.
— Gazdagság és szegénység. 257.
— Hódítás falun. 273.
— Hűség hűtlenségből. 217.
— Indiana. 267.
— Kiadó lakás. 318.
— Meg akar halni. 254.
— Még titok. 197.
— Nőm meghalt. 246.
— Özvegy vagyok. 182.
— Szép marquisnő. 199.
— Viharos éj. 296.
Kunoss Endre. 38.
Kuthy Lajos. 27. 33.
Kvassay Ede. 343.
Lendvay Márton. 270.
Munkácsy János. 9. 24.
Nagy Ignácz:
— Egyesüljünk. 45.
— Tisztujítás. 73.
— Vendégszerep. 51.
Ney Ferencz. 72. 84.
Némethy György. 255. 285.
Obernyik Károly:
— Anya és vetélytárs. 151.
— Brankovics György. 226.
— Első szülött. 109.
— Fiatal nagynéne. 139.
— Khelonisz. 202.
— Magyar kivándorlott. 148.
— Nőtelen férj. 117.
— Örökség. 91.
Oláh Gyula. 332.
Oldal József. 176.
Ozoray Árpád. 303.
Péter Dániel. 324.
Péter Pál (Pompéry). 278. 338.
Rákosi Jenő. 344. 352.
Szarvas Gábor. 329.
Szathmáry Károly. 290. 305.
Szász Károly:
— Apám felesége. 326.
— Flóra. 346.
— Herodes. 342.
Szentpétery Zsigmond. 200. 219.
Szerdahelyi Kálmán. 231.
Szigeti József:
— Becsületszó. 233.
— Csizmadia mint kisértet. 242.
— Egy jó madár. 328.
— Egy táblabiró. 145.
— Falusiak. 271.
— Jegygyűrű. 126.
— Okos bolond. 225.
— Szerelem és örökség. 250.
— Széchy Mária. 320.
— Szép juhász. 157.
— Vén bakancsos. 212.
— Viola. 165.
Szigligeti Ede:
— Aba. 29*a*).
— Adósok börtöne. 294.
— Aggteleki barlang. 168.
— Andronikus. 173.
— Arczkép. 184.
— Ál-Endre. 55.
— Álmos. 284.
— Árgyil és Tündér Ilona. 189.
— IV. Béla. 180.
— Béldi Pál. 249.
— Castor és Pollux. 201.
— Csikós. 129.
— Csokonai szerelme. 205.
— Czigány. 196.
— Czilley Fridrik. 44.
— Dalos Pista. 218.
— Dávid. 62.
— Debreczeni biró. 322.
— Debreczeni rüpők. 96.
— Diocletián. 210.
— Egri nő. 166.
— Egy bujdosó kurucz. 319.
— Egy nagyratermett. 373.
— Egy szekrény rejtelme. 112.
— Egy színésznő. 137.
— Eladó leány. 317.
— Fenn az ernyő. 264.
— Fogadott leány. 315.
— Fény árnyai. 341.

Szigligeti Ede:
— Fidibusz. 155.
— Gerő. 80.
— Gritti. 99.
— Gyászvitézek. 21.
— Halottak emléke. 350.
— Házassági három parancs. 163.
— V. István. 179.
— Istenhegyi székely leány. 307.
— Két pisztoly. 85.
— Kinizsi. 70.
— Korona és kard. 61.
— Láng Ádám jubileuma. 65.
— Lári-fári. 191.
— Lelencz. 323.
— Liliomfi. 150.
— Mama. 248.
— Mátyás fia. 135.
— Mátyás király lesz. 269.
— Micbán családja. 48.
— Molnárleány. 304.
— Műszeretők. 280.
— Nadányi. 337.
— Nagyapó. 169.
— Nagyidai czigányok. 68.
— Nevelő kerestetik. 238.
— Nőuralom. 312.
— Obsitos huszár. 259.
— Pál fordulása. 224.
— Párbaj mint istenitélet. 142.
— Pasquil. 127.
— Petronella. 252.
— Pókaiak. 26.
— Pünkösdi királynő. 211.
— Próbakő. 345.
— A rab. 101.
— II. Rákóczy Ferencz fogsága. 146.
— Renegát. 141.
— Romilda. 39.
— Rontó Pál. 32.
— Rózsa. 52.
— Szerencse kereke. 339.
— Szerencsés Imre. 349.
— Szent korona. 351.
— Szökött katona. 77.
Szigligeti Ede:
— Tinódi. 299.
— Titkos iratok. 289.
— Tizezer forint. 244.
— Trónvesztett. 302.
— Troubadour. 63.
— Üldözött honvéd. 353.
— Vazul. 15.
— Vándor színészek. 105.
— Veszedelmes barát. 234.
— Vid. 160.
— Világ ura. 241.
— Zách unokái. 125.
— Zsidó. 90.
— Zsigmond fogsága. 274.
Szilágyi Sándor. 156.
Sulyovszky. 330.
Gr. Teleky László. 60.
Tóth József. 183. 243. 268.
Tóth Józsefné. 265.
Tóth Kálmán:
— Dobó Katicza. 306.
— Egy királynő. 295.
— Harmadik magyar király. 292.
— Király házasodik. 321.
— Utolsó Zách. 261.
Tóth Lőrincz:
— Hunyady László. 64.
— Atyátlan. 107.
Turkevi. 128.
Tuskó Simpliczius. 7.
Vahot Imre:
— Bányarém. 152.
— Első m. színészek Budán. 301.
— Éji zene. 174.
— Éljen a honi! 115.
— Farsangi iskola. 83.
— Huszárcsíny. 207.
— Kézműves. 133.
— Költő és király. 123.
— Magyarok Törökhonban. 263.
— Mária királyné. 228.
— Még egy tisztujítás. 79.
— Országgyűlési szállás. 76.
— Öreg és fiatal orvos. 144.

Alkonyatkor (Olympia) 69. l.

Vahot Imre:
— Vén csapodár. 136.
— Zách nemzetség. 116.
Vajda János. 247.
Vas Gereben. 204.
Vörösmarty Mihály:
— Áldozat. 58.
— Árpád ébredése. 1.
Vörösmarty Mihály:
— Czilleyek és Hunyadiak. 88.
— Fátyol titkai. 86.
— Marót bán. 19.
Zichy Antal:
— Stuart Mária. 340.
— Cromwell. 348.

XIII.

Magyar drámairók a Nemzeti szinházban.

(1837-től 1867-ig.)

A drámairó neve és azon évszám, midőn első darabját adták elő	1837—1867	
	Hány darabja volt a műsoron?	Az összes előadások száma
Apraxin Julia (1861)	2	2
Ábrányi Emil (1846)	1	2
Balázs Sándor (1862)	3	13
Balogh István (1838)	6	85
Bárány Boldizsár (1837)	1	10
Bárány Péter (1842)	1	1
Benkő Kálmán (1852)	5	19
Beöthy László (1856)	1	3
Beöthy Zsigmond (1838)	1	1
Berczik Árpád (1862)	3	6
Berinkey (Berényi) A. (1843)	3	8
Gr. Bethlen Ferencz (1840)	1	3
Bús Vitéz (Matkovics Pál) (1859)	1	3
Csató Pál (1837)	1	25
Czakó Zsigmond (1844)	6	82
Czanyuga József (1849)	2	3
Degré Alajos (1844)	11	39
Dobsa Lajos (1848)	11	63
Döme Gergely (1843)	1	2
Dugonics András (1838)	1	6
Dux Adolf (1859)	1	2
Egressy Béni (1851)	1	7
B. Eötvös József (1844)	1	10
Erdélyi János (1852)	1	1
Északi Károly (1854)	1	3
Farkas Albert (1862)	1	2
Fáy András (1837)	5	34
Feleky Miklós (1856)	6	11
Finta Károly (1846)	1	1
Flóra (1864)	2	2
Gaal József (1837)	9	77
Gajzágó Salamon (1856)	1	2
Garay János (1840)	2	3
Greguss Ágost (1862)	1	1
Győry Vilmos (1859)	1	1
Haray Viktor (1845)	1	11
Hazucha Ferencz (1839)	3	3
Hegedüs Lajos (1851)	5	36
Henszelmann Imre (1841)	1	1
Hínár János (1845)	2	3
P. Horváth Zsigmond (1845)	2	3
Hugó Károly (1846)	4	47
Jakab István (1844)	1	6
Jámbor Pál (1866)	1	3
Jókai Mór (1846)	8	103
Br. Jósika Miklós (1838)	4	43
Katona József (1839)	2	49

A drámairó neve és azon évszám, midőn első darabját adták elő	1837—1867 Hány darabja volt a műsoron?	Az összes előadások száma	A drámairó neve és azon évszám, midőn első darabját adták elő	1837—1867 Hány darabja volt a műsoron?	Az összes előadások száma
Kendey Géza (1846)	1	1	Rákosi Jenő (1866)	2	10
Kiséri (Péter Dénes) (1859)	2	3	Szarvas Gábor (1864)	1	1
Kisfaludy Károly (1837)	15	87	P. Szathmáry K. (1860)	2	4
Kisfaludy Sándor (1843)	1	1	Szász Károly (1863)	3	10
Komlóssy Ferencz (1850)	1	2	Szentpétery Zs. (1854)	2	19
Kovács Endre (1859)	1	1	Szerdahelyi Kálmán (1856)	1	1
Kovács Pál (1842)	8	14	Szigeti József (1846)	12	237
Kovacsóczy Mihály (1837)	1	5	Szigligeti Ede (1838)	87	842
Kövér Lajos (1852)	17	73	Szilágyi Sándor (1850)	1	1
Kunoss Endre (1839)	1	1	Szulyovszky (1864)	1	1
Kuthy Lajos (1838)	2	4	Teleki László gróf (1841)	1	5
Kvassay Ede (1866)	1	1	Tóth József (1852)	3	5
Lendvay Márton (1858)	1	1	Tóth Józsefné (1858)	1	5
Munkácsy János (1837)	1	18	Tóth Kálmán (1858)	5	61
Nagy Ignác (1840)	3	42	Tóth Lőrincz (1842)	2	4
Ney Ferencz (1843)	2	4	Turkevi (1847)	1	3
Némethy György (1857)	2	3	Tusko Szimplicius (Szontagh G.) (1837)	1	1
Obernyik Károly (1844)	8	69	Vahot Imre (1843)	15	132
Oláh Gyula (1864)	1	1	Vajda János (1857)	1	1
Oldal József (1852)	1	2	Vas Gereben (1855)	1	4
Ozoray Árpád (1861)	1	1	Vörösmarty M. (1837)	4	26
Péter Pál (Pompéry János) (1859)	2	3	Zichy Antal (1865) *	2	4

* Átlagos számítással 10,000 előadást véve föl e 30 év alatt, ebből 4/7 esik a drámára, 3/7 az operára és balletre, azaz 4300 opera-ballet-est és 5700 drámai est. *Az eredeti drámai előadások száma 2465*, s így az idegen drámákra 3235 este esnék, vagyis az eredeti drámai előadások száma kevesebb, mint az összes drámai előadások fele s kevesebb, mint a teljes drámai és opera-ballet-műsor egy negyede!

E műsor estéinek több mint 1/3-át Szigligeti drámái töltik be (2465 : 842). — E 30 év alatt összesen csak 353 eredeti darab került színre. Átlagos számítással egy-egy évre 3 új drámairó s valamivel több mint 3 új darab jutott! (F 353 drámából bátran lehet azonban 70-et a bukottak közé számítani 1—3 előadással.)

I.

DRÁMÁK MUTATÓJA A MÁSODIK KÖTETHEZ.

Aesopus 282.
Aggszűz 103.
Alföldi halász 297.
Alkonyatkor 69.
Anya és vetélytárs 163—6.
Anya és vetélytársnő 303—6.
Argirus királyfi 72—4.
Attila 221.
Ádám és Éva 281.
Általános örökös 111—2.
Ármány és szerelem 136—7.

Bányarém 296.
Báró és bankár 190—4.
Becsületszó 270.
Béldy Pál 213—4.
Brankovics György 234—5.
Brumon marquis 301—2.
Bujdosó kurucz 215.
Bűn bűnt követ 302.

Celesztina 308—10
Cholera és női szeszély 256.
Csak kitartás 259—60.
Csikós 89—92.
Csizmadia mint kisértet 288—90.
Csongor és Tünde 57—61.
Czigány 308—10.

Dalma 223—4.
Dalos Pista 245—7.
Divatos beteg 272.
Dobó Katicza 298.
Dózsa György 227—9.

Egri nő 210.
Egyesüljünk 23—25.
Egyetlen leány 112—3.
Egy bukás sikere 268.
Egyik a kettő közül 260
Egy kis kaland 153.
Egy nő, kinek elvei vannak 268.
Elbűvöltek 109—110.
Eljegyzés álarcz alatt 144—6.
Első követelés 255—6.
Első magyar színészek Budán 231.
Első szülött 53—5.
Ember tragoediája 315—371.
Estve és reggel 257.
Éji zene 296.
Élet és ábránd 157.
Életuntak 131—5.
Éljen a honi! 38.
Éljen az egyenlőség! 43—7.
Éva asszony unokája 109.

Falusiak 270.
Falusi imádó 149.
Falusi lak 78—9.
Farsangi iskola 137—40.
Fátyol titkai 120—1.
Fenn az ernyő, nincsen kas 249—50.

Festő és vampyr 168.
Féltés gyötrelmei 3—6.
Félreismert lángész 146—8.
Fény árnyai 311—3.
Férjelvek és női csel 259—9.
Férj és jegyes 148—9.
Fiatal házasok 121—6.
Fiatal nagynéne 153—4.
Főúr és pór 49—51

Garabonciás diák 61—2.
Gazdagság és szegénység 307—8.
Guttenberg 218—9.
Gyöngédség diadala 298.

Hazatértek 303.
Három Hunyadi 102—3.
Házassági három parancs 243—5.
Hódítás falun 263—6.
A magyar honvéd 231.
Huszárcsíny 296.
Hűség hűtlenségből 260—2.
Hűségovó intézet 105.

Időjós 274—5.
Az ikrek 157.
Indiána 236—7.
Iparlovag 142—4.
I. István 274—5.

Jaj nekem! 129—31.
Játékszínterv 157.
Jegygyűrű 98—9.
Judás 189.
Judith 187.
Jurista és kis leány 105.

Kalandor 84.
Kalmár és tengerész 168—73.
Károly úr bogara 268—9.
Kettőnek a leánya 107.
Két Julia 129.
Két pisztoly 84—7.
Kézműves 99.
Khelonisz 231—4.
Ki a vivát? 298.
Kiadó lak 111—2.
Kincskereső 157—60.
Kinizsi 15—7.
Király házasodik 282—3.
Király Ludason 6—8.
Kobor Istók 69—72.
Kódus leány 108—9.
Köcsmei sárkány 74—5.
Költő és király 17—20.
Könnyelmüek 183—6.
Könnyelmüség (l. Brumont m.)
Könyves Kálmán 225—7.
Követválasztás 41—3.
Közös ház 118—9.
Külföldiek 116—8.

Lángész 277—9.
IV. László 219—20.
V. László 221.
Leánykérők 103.
Legjobb orvosság a házasság 110—11.
Lelencz 292—5.
Leona 179—83.
Levél 279—81.
Lidi 297.
Liliomfi 93—6.
Ludas Matyi 68.

Magyarok Északamerikában 47—8.
Magyarok Törökhonban 296.
Magyar kivándorlott a forradalom alatt 49.
Manlius Sinister 224—5.
Mama 247—8.
Mari, egy anya a népből 187—8.
Március 15-ike 48—9.
Mátrai vadászat 273—4.
Mátyás király lesz 214—5.
Melyik jobb természet? 104.
Melyik a sok közül? 106.
Messiás 166—7.
Még titok 256—7.
Két Mina 102.
Mi ujság a szomszédban 276.

Murányi hölgy 283.
Művészet hatalma 113—4.

Nadányi 215.
Nemesek hadnagya 39—40.
Nevelők 104.
Nincs mama 281.
Nők közt 68—9.
Nőm alszik 281.
Nőm meghal 263.
Nőuralom 250—3.
Nőtlen férj. (Kovács P.) 114—5.
Nőtlen férj (Obernyik) 151—3.
Nyomor iskolája 161—3.

Okos bolond 269—70.
Országgyűlési szállás 32—5.
Ő kaparta, költi más 103.
Öcsém házasodjál 266—7.
Őrangyal 103—4.
Öreg kérők 106.
Örökösök 102.
Örökség 51—3.

Pacsuli világismerete. 267—8.
Pasquill 150—1.
Pazar fösvények 128—9.
Pál fordulása 272—3.
Párbaj mint istenítélet 93.
Peleskei nótárius 63—5.
Propter certum quoniam 273.

Rab 87—9.
Rendkívüli előadás 271—2.
Restauratio 35—8.
Régiségbúvár 296.
Régi szerelem 275.
Rózsa 8—15.

Segítsünk egymásnak 148.
Sobri 131.
Sorsjáték 140.

Szegedi menyecske 298.
Szekrény rejtelmei 92.
Szerelem és champagnei 127—8.
Szerelem és örökség 270.
Széchy Mária 237.
Szép juhász 285—6.
Széplelkü 107.
Szép marquinő 311.
Szigetvári vértanuk 229—31.
Szomorujáték 106—7.
Szökött katona 79—84.
Szökött szinész és katona 96—8.
Születésnap 102.

Találkozás az Orczy-kertben 140—1
Tanácsos 104.
Egy táblabíró a márcziusi napokban 48.
Telivér 276—7.
A terv 47.
Tinódi 215.
Tisztújítás 25—32.
Még egy tisztújítás 35—8.
A titok 102.
A titok súlya 157.
Tolvaj 127.
Trónkereső 216—8.
Trónvesztett 215.
Touloni éj 306.
A tudósok 102.
Törött ablak 102,
Tündér Ilona 61—2.

Vándor kérő 283.
Vándor színészek 149—50.
Velenczei hölgy 235—6.
Vendégszerep 135.
Vetélytársak 135—6.
Védegylet 38.
Végrendelet 173—8.
Vén bakancsos és fia a huszár 286—8.
Vén csapodár 141—2.
Vén sas 66—8.
Vén szerelmes 104.
Vid 210.
Vígjátéktárgy 269.

Világ színjátéka 195.
Világ ura 210—13.
Viola 286.
Vőlegény 297.
Zách Feliczián 237—9.
Az utolsó Zách 237.
Zodonyi Ágnes 256.

I.

NÉVMUTATÓ A MÁSODIK KÖTETHEZ.

Ajkai Pál 410.
Akács J. 408.
Albini 376.
Albrecht 413.
Alexander B. 333.
Alfieri 377.
Ancellot 413.
Apraxin Julia 472, 475, 480.
Arago E. 378.
Arago-Vermond 375.
Aranka Gy. 410.
Arany János 77, 91, 201, 207, 241, 282, 314, 332, 334, 376, 377.
D'Arien 422.
D'Arnaud 410.
Aszalay J. 410.
Ayrenhof K. M. 419.
Ábrányi Emil 463, 475, 480.
Ács Zs. 376.

Babo 415, 420.
Bajomi István 439.
Bajza Jenő 237, 238, 239.
Bajza József 32, 61, 62, 75, 155, 200, 380.
Balázs Sándor 281, 472, 473, 475, 480.
Balog István 63, 67, 68, 85, 434, 457, 458, 460, 470, 475, 480.
Balogh Sámuel 436.
Balzac 311.
Barcsay László 117, 411, 412, 415.
Bartakovich József 394.
Bartay Endre 199.
Bassancourt 194.
Bayer József 414.
Bayard-Dumanois 142.
Bayard-Theaulon 375.
B. Bálintith János 410.
Bándi Vazul 400.
Bárány B. 374, 448—54, 455. 475, 480.
Bárány Péter 410, 459, 475, 480.
Bároczy S. 410.
Beaumont 411.
Beck 417.
Beigler B. 408.
Gr. Beleznay S. 441.
Bene József 410.
Benke József 436, 438, 439, 443.
Benkő Kálmán 207, 297, 466, 470, 471, 472, 475, 480.
Beőthy László 469, 475, 480.
Beőthy Zsigmond 23, 41, 42, 69, 70, 71, 72, 105, 457, 475, 480.
Beőthy Zsolt 125.
Berei Farkas 65.
Berényi Antal 467, 468, 475. 480.
Berinkey M. 460. 475, 480.
Berczik Árpád 281, 472, 473, 475, 480.
Bernáth Gáspár 298.

Bessenyei György 234, 411, 424.
Gr. Bethlen Ferencz 457, 475, 480.
Gr. Bethlen Pál 434.
Bérczy Károly 239, 302.
Biedermann 387, 391.
Birchpfeiffer S. 376.
Bodnár A. 411.
Bodor Lajos 157.
K. Boér S. 220, 411, 433, 447.
Bognár Ig. 473.
Boldogh F. 408.
Bolyai Farkas 374, 382.
Bonn 417.
Bornemisza J. 410.
Boros Mihály 102.
Bors Sámuel 103, 104.
Bouchardy 375.
Bouilly 437, 440.
Bőhm G. 291.
Börnstein 376.
Brandes J. K. 415, 416.
Bretzner 416.
Gr. Brühl 410, 419. 423.
Bulyovszky Gyula 234.
Bulyovszkyné 311.
Bús Vitéz l. Matkovics Pál
Byron 336.
Bülow E. 412.
Bürger 414.

Calderon 58, 377, 417.
Calprenede 117.
Castelli 376.
M. Centlive 410.
Chalupka János 104.
Christmann 422.
Clauren 376.
Clodius 417.
Cogniard-Delaport 375.
O'Connell 29.
Corneille 420, 421.
Courey-Dupenty 375.
Cronegk 410.
Csató Pál 115, 116, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 374, 455, 475, 480.
Gr. Csáky Rozalia 134.
Császár Ferencz 102.
G. Csáthi István 441.
Cséppán Istv. 411.
Csepregi János 408.
Csepregi Lajos 376.
Csergő J. 408.
Csery Péter 443.
Csizmadia Istv. 438.
Csokonay V. M. 411.
K. Csoma Sándor 272.
Cumberland 444.
Czakó Zsigmond 156, 168, 170, 171, 174, 178, 179, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 194, 208, 306, 382, 461, 462, 463, 464, 467, 475, 480.
Czanyuga József 464, 469, 475, 480.
Czövek Istv. 438.
Czvik A. 402.

D. J. 441.
Dante 336.
Darvas Ferencz 412, 415.
V. Dániel Elek 442.
Deáky F. S. 438, 442, 443, 444.
Degré Alajos 23, 115, 125, 142, 143—9, 206, 271—2, 281, 378, 460, 461, 462, 466—71, 473, 475, 478.
Deinhardtstein 376.
Demeter János 424.
Dennery-Maillon 375.
D'Epagny-Dupuy 375.
Dessewffy A. 28, 30, 31.
Desarnould-Fournier 375.
Deslande-Dumanoir 375.
Déry Antal 436.
Déryné 435.
Dinaux-Legouvé 375.
Divéki J. 435.
Dobrossy Istv. 376.
Dobsa Lajos 48, 207, 208, 219, 220, 221, 223, 240, 241, 266—9, 301—3, 464—6, 468—72, 475, 480.
D. Domahidy Menyhért 437, 441, 442.

Domokos J. 435.
Doppler K. 291.
Dózsa D. 298.
Döbrentey 201, 376,
Döme Gergely 74, 75, 459, 475, 480,
Dugonics András 117, 374, 379, 422, 424, 425, 456, 475, 480.
Dumas 186, 375.
Dumerson 375.
Dux Adolf 475, 480.
Duval 439.
Duvert-Lausanne 375.

Eckartshausen 419.
Egerváry Ignácz 412.
Egressy Béni 286, 297, 465, 475, 480.
Egressy Gábor 148, 150, 190, 201, 234, 376,
Eliássy István 23, 47, 48.
Endrődy János 374, 411, 424, 433.
B. Eötvös J. 28, 31, 43, 44, 45, 46, 47, 115, 286, 377, 378, 461, 475, 480.
Eránosz 435.
Erdélyi János 77, 155, 156, 183, 207, 208, 235, 236, 333—5, 340, 349, 380, 466, 475, 480.
Erdélyi Károly 314.
Ernyi Mihály 412, 435, 437, 439, 440.
Gr. Esterházy Károly 401.
Éder György 444.
Északi Károly 467, 475, 480.

F. D. 435.
Falitzky Jánosné 157, 444.
Faludi Ferencz 424.
Farkas Albert 473, 475, 480.
Farkas Károly 438.
Farkas Mari 443.
G. Farkas Samu 402.
Fayan 435.
Fazekas M. 68.
Fáncsy Lajos 205, 455.
Fáy András 42, 115—20, 127, 255, 271, 273—5, 374, 378, 440, 455, 456, 472, 475, 480.
Fáy Antal 408.
Fáy László 441.
Federici 377.
Fejér György 412.
Fekete Soma 377, 437, 444.
Feleky Miklós 207, 297, 456, 458, 459, 470, 471, 475, 480.
Felvinczy György 373.
Fenouillot—Falbair 410.
Ferenczy István 272.
Ferenczy József 185.
Fikker J. 436.
Filon A. 379.
Finta K. 463, 475, 480.
Fischer István 402.
Fletcher 411.
Flóra 473, 475, 480.

Gaal József 6, 7, 8, 20, 25, 63, 65, 67, 68, 74, 115, 127, 128, 129, 131, 374, 378, 455, 456, 457, 458, 459, 476, 480.
Gajári Lajos 337.
Gajzágó Salamon 469, 476, 480.
Garay János 220, 374, 458, 461, 475, 480.
B. Gebler 413, 414, 418.
Gemmingen V. H. 412, 414.
Gessner S. 123.
Gindl József 412, 424.
Goethe 209, 219, 334, 337, 341, 343, 361, 376, 413, 421.
Goldoni K. 377, 415, 416, 418.
Gombos Imre 374, 382.
Gondol D. 376.
Gorove László 374.
Gotter 410, 411, 413, 416.
Gozlan 377.
Gozon Imre 436.
Gozzi 377, 411.
Grammerstädten 376.
Greguss Ágost 220, 240, 268, 269,

270, 272, 277—81, 333, 472, 476, 480.
Grillpartzer F. 58, 158, 376.
Gross 418.
Gvadányi János 413.
Gvadányi József 65, 68.
Gyertyánfyné 241.
Győry Vilmos 471, 476, 480.
Gyulai Pál 74, 77, 215, 229, 235, 237, 266, 270, 281, 282, 283, 289, 299, 311, 313.
Gyurmán Adolf 220.

Haffner F. 415, 419.
Haller János.
Hamar A. 408.
Haray Victor 96, 97, 462, 476, 480.
Hassák V. 400.
Hatvany István 413, 425.
Hazucha F. 376, 457, 465, 476, 480.
Hegedűs Lajos 207, 297, 303, 465, 466, 468, 469, 471, 476, 480.
Heine H. 318.
Dr. Heinrich G. 422.
Hell T. 376.
Hensler 414, 417, 419.
Henszlmann Imre 155, 458, 476. 480.
Hinár János 461, 466, 476, 480.
Hippel G. F. 411.
Hoblik Márton 374.
Holbein F. 376.
Holberg L. 418, 422.
Holtey F. 376.
Horváth A. 424.
Horváth Cyrill 298.
Horváth J. 422, 424.
P. Horváth D. 462, 476.
P. Horváth L. 32, 168.
P. Horváth Zs. 462, 476, 480.
Houwald 376.
Huber 417.
Hugo 439.
Hugo Károly 156, 189, 190, 193, 194, 203, 221, 462, 463, 464, 476, 480.
Hugo Victor 157, 186, 336, 375, 377.
Hunnius A. 415.
Hutt 376.
Hübner 119.

Iffland 282, 376.
Ihászi Imre 413, 422, 424, 433.
Illei János 413, 424.
Ismeretlen 281.

Jakab B. 408.
Jakab István 74, 78, 79, 374, 460, 476, 480.
Jancsó P. színlapjai 433—45.
Jámbor Pál 474, 476, 480.
Jókai Mór 96, 98, 187, 207, 208, 209, 214, 223, 224—9, 241, 282, 283, 297, 462, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 476, 480.
B. Jósika Jánosné 134.
B. Jósika Miklós 282, 283, 456, 457, 461, 463, 476, 480.
Jules Janin 221.
Jünger F. 376, 410, 413, 416, 420.

Kajdossy Ferencz 424.
Kalchberg J. 413.
Kalmár G. 377.
Karacs Teréz 157.
Karácsonyi-pály. 276.
Katona József 168, 190, 203, 237, 238, 239, 374, 379, 382, 448—54, 457, 458, 476, 480.
Kazinczy Ferencz 123, 331, 374, 381, 413, 414.
Kazinczy Gábor 437.
Kazinczy Miklós 414.
Kármán József 374, 425.
Károly Ferencz 413, 422, 433.
Kean E. 376.
Kecskeméty Aurel 282.
Kelemen László 414, 429, 432.
Kelmenffy László l. Hazucha.
Kemény Mária 413, 434.
Kemény Zsigmond 23, 39.

Kendey Géza 463, 476, 481.
Kereskényi Ádám 414.
Kessler F. 408.
Képlegi 103.
Sz. Király Antal 103.
Kiséri 281, 471, 473, 476, 477, 481,
Kisfaludy Károly 3, 4, 69, 102, 103. 106, 109, 113, 119, 121, 125, 127, 128, 255, 282, 283, 374, 379, 382, 441, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 462, 463, 476, 481.
Kisfaludy Sándor 220, 459, 476, 481.
Kleist 376.
Kocsi P. János 435, 437.
Komlossy Ferencz 438, 442, 443, 445, 465, 476, 481.
Koncz József 436.
Kónyi János 414.
Kornéli József 414.
Kóré Zsigmond 412, 414, 433, 434.
Kossuth Lajos 28, 30, 31, 47, 74.
Kotzebue A. 58, 105, 109, 127, 148, 150, 282, 306, 376, 411, 413, 415, 416, 419, 420, 422, 433—45, 446, 447.
Kovács Endre 471, 476, 481.
Kovács Ferencz 412, 414, 416.
Kovács László 163, 164.
Kovács Pál 3, 5, 6, 20, 23, 39, 40, 41, 68, 69, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 160, 161, 262, 271, 272, 273, 282, 374, 459, 461, 462, 466, 468, 469, 473, 475, 481.
Kovacsóczy Mihály 455, 476, 481.
Kovásznai Sándor 414.
Kozma Ferencz 425.
Kozma Gergely 435.
Kölcsey Ferencz 34, 380.
Könyves Máté 433—445.
Körner Fr. 376, 380.
Kőrös E. 194.
Kövér Lajos 207, 236, 240, 241, 253—60, 262, 263, 301, 306, 307, 308, 310, 311, 382, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 476, 477, 481.
Kramer B. 416. 424.
Kratter F. 419, 421.
Kunits Ferencz 424.
Kuno 376.
Kunoss Endre 155, 156, 457, 477, 481.
Kuthy Lajos 456, 457, 477, 481.
Kvassay Ede 474, 477, 481.

La Grange 206.
Lafontaine 419.
Lakos János 422, 425, 433.
Láng Ádám János 65, 416, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 459.
Lányi K. 394.
Laube H. 376.
Lázár B. 413.
Miss Lee 412.
Lehner András 416, 422.
Lemouton Emilia 201, 202.
Id. Lendvay M. 148, 207.
If. Lendvay M. 471, 477, 481.
Lendvayné 135, 178.
Lessing 376, 411, 414, 415, 418.
Liptai Mária 416.
Liszay L. 437.
Liszt F. 272.
Litzmann B. 411, 412.
Lőcsey Sp. Sámuel 440, 445.
Löwenthal 376.
Lucas Hyppolit 376. 378.
Lukács Lajos 376.

Madách Imre 232, 314, 315—371, 381.
Magyar Szulpitz 394.
Mallefille-Artigues 375.
B. Maltitz 376.
Markhót Imre 105.
Markó Károly 272.
Matkovics Pál 471, 475, 480.
Matisz Pál 376.

M. Mattyasovszky S. 157.
Márton József 438, 442.
Mátéfi József 441.
Mátrai Gábor 445.
Mátyási József 416.
Megyery Károly 64, 65, 374, 444.
Megyeri P. 408.
Meisl 376.
Mellesville-Beauvoir 375.
Metastatio 396, 412, 418.
Meternich 203.
Meyer 417.
Méhes Sámuel 437.
Mérey S. 409, 416, 417, 423, 433, 434.
Mészáros K. 117.
Mihályffy József 47.
S. Miklós Miklós 104.
Milton J. 336.
Molière 110, 375, 418, 423, 440.
Molnár András 441.
Molnár György 221, 231, 297.
Molnár Károly 444.
Moor E. 411.
Moreau 375.
Moreto 377.
Morvay Győző 314, 333.
Mosenthal 376.
Möller H. F. 416, 417.
Munkácsy János 61, 62, 63, 374, 455, 456, 477, 481.
Murányi Zsigmond 436, 441, 442. 443.

Nagy Elek 102, 103.
Nagy Ferencz 440.
Nagy György 443.
Nagy Ignácz 23—32, 35, 39, 41, 46, 68, 70, 72, 73, 74, 115, 116, 128, 129, 131, 134, 135, 136, 374, 378, 380, 455, 457, 458, 459, 462, 477, 481.
Nagy János 425.
Nagy Sándor 394.
Náray Antal 201, 377.
B. Nalátzi József 410.
Nestroy 376.
Ney Ferencz 84, 459, 460, 477, 481.
Némethy György 297, 470, 471, 477, 481.
Névtelen 417, 425.

Obernyik Károly 23, 48—55, 115, 125, 151, 152, 153, 166, 167, 168, 185, 208, 231—5, 302—6, 378, 381, 461, 462, 464, 467, 469, 477, 481.
Oláh Gyula 281, 473, 477, 481.
Oldal József 306, 466, 477, 481.
Onody Jonathán 438.
Osvald Zsigmond 417, 419.
Ozoray Árpád 281, 472, 477, 481.

Paczek József 102.
Palágyi Menyhért 333.
Palásthy J. 402.
Papp Ignácz 156.
Pasqual József 439.
Pataki 440.
Patay Istv. 444.
Pauersbach J. 416.
Pályi Elek 439.
Pápai Istv. 438.
Pechata Károly 374.
Pecse Mátyás 417.
Péczerli György 418.
Pellico Silvio 377.
Perlenthal János 438.
Perlaki D. 433.
Pethő M. 408.
Petisson 445.
Petőfi Sándor 77, 83, 91, 201, 241, 314, 318, 377.
Péczeli J. 418.
Péry Ignácz 433, 440.
Péter Dénes l. Kiséri
Péterfy Jenő 454.
Péter Pál l. Pompéry.
Picard 445.
Pintér Imre 102.
Plautus 103, 396, 415, 423.

Plümique 413.
Pogány J. 418.
Polcsy Mihály 436, 442.
Pompéry János 240, 276, 277, 279, 471, 473, 477, 481.
Pongrácz L. 418.
Ponsard 375.
Pozsonyi papok 418.
Prix A. 375.
Pulszky Ferencz 47.
Pyat-Sue 375.

Rabany Ch. 415, 445.
Racine 421.
Raimund 58, 62, 71, 72.
Rakodszay P. 298.
Raupach 62.
Rautenstrauch 410.
Gr. Ráday G. 200.
Rákosi Jenő 209, 239, 282, 474, 477, 481.
Ráth Pál 418.
Rejthényi L. 440.
Réthy Mihály 291.
Révay Miklós 433.
Riemann H. 419.
Romanus 414.
Rudnyánszky Katalin 418.
B. Rudnyánszkyné, l. Kemény Mária.
Rumi 440.

S. F. 103.
Salamon Ferencz 77, 87, 221, 239, 240, 286, 297, 298.
Georges Sand 186.
Sand Fr. 447.
Sardou 241.
Sághy Ferencz 418, 425.
Schedel, l. Toldy Ferencz.
Schiller Fr. 58, 157, 376, 410, 415, 422.
Schenk-Schmidt 418.
Schikaneder E. 376, 418, 419, 420.
Schink J. F. 415.
Schletter 417.
Schlőgl F. 420.
Schlösser R. 410, 411.
Schneider L. 420.
Schőnvitzky B. 394.
Schröder L. 410, 411, 412, 414, 417, 420.
Schröter C. F. 416.
Scribe 148, 153, 241, 375.
Sebestyén Gábor 434.
Sebestyén László 420, 434.
Sebők József 157.
Seelmann Károly 417, 418, 419.
Sehy Ferencz 435.
Shakespeare 58, 157, 158, 167, 181, 185, 189, 194, 201, 202, 210, 213, 214, 234, 236, 336, 376, 377, 413, 414, 416, 423.
Sheridan 376, 377.
Sigmond P. 408.
Simai Kristóf 419, 423, 425.
Soden 422.
Somogyi J. 103.
Soos Márton 425.
Sophocles 157.
Soulié 375.
Souvestre E. 375.
Sőtér Á. 408.
Spreitzer L. 402.
Ifj. Stephanie 410, 416, 420.
Sue E. 32.
Sükei Károly 190, 200.
Svetonius 220.
Szabó Anna 436.
Szabó J. 418.
Sz. Szabó László 374, 379, 425.
K. Szabó Sándor 418.
Szalkay Antal 418.
Szarvas Gábor 281, 473, 477, 481.
Szathmáry Emil 298.
P. Szathmáry Károly 209, 231, 471, 472, 477, 481.
Szathmáryné 248.
Szász Károly 209, 239, 281, 333, 334, 376, 473, 474, 477, 481.

Szeder Fábián 103.
Szekrényessy J. 374.
Szentiványi Márton 104.
P. Szentmiklósy A. 374.
Szentpétery Zsigm. 64, 207, 291, 297, 455, 467, 468, 477, 481.
Szerdahelyi József 127, 207, 245, 296.
Szerdahelyi Kálmán 469, 477, 481.
Szerelemhegyi András 418, 440.
Gr. Széchenyi István 22, 25, 28, 30, 31.
Szigeti József, 23, 48, 96, 98, 99, 207, 237, 240, 269, 270, 281, 285—90, 295, 296, 300, 463, 464, 465, 468, 469, 470, 471, 473, 477, 481.
Szigligeti Ede 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 32, 65, 67, 74—99, 115, 131, 149, 150, 155, 201, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 227, 240, 242—250, 252—3, 279, 284, 285, 290, 291, 292, 295, 296, 300, 309, 311—4, 374, 376, 377, 379, 456—474, 477, 478, 481.
Szilágyi Károly 438.
Szilágyi Sándor 468, 478, 481.
Dr. Szinyei J. 394.
Szinyei J. 444.
Szirmay 73.
Szomor Máté 420.
Szontagh Gusztáv 63, 64, 65, 105, 115, 156, 274, 380, 455, 481.
Szontagh Pál 322, 329, 332.
Szulyovszky 281, 473, 478, 481.
Szrogh Sámuel 410.

Tasso 336.
Gr. Teleky Ádám 420.
Gr. Teleky László 213, 233, 234, 239, 425, 458, 478, 481.
Teleky-díj 215, 247, 311.
Telepy György 374, 440, 442, 443, 444.
Teniers 26.
Terentius 396, 415.
Thern K. 64, 65.
P. Thewrewk J. 157.
Toldy Ferencz 7, 25, 107, 111, 156.
Toldy István 470, 472.
Tompa M. 331.
Tóth Ferencz 142.
Tóth József 207, 297, 376, 466, 469, 470, 478, 481.
Tóth Józsefné 470, 478, 481.
Tóth Kálmán 207—9, 237, 282, 283, 297, 298, 470, 472, 473, 478, 481.
Tóth Lőrincz 69, 374, 377, 459, 462, 478, 481.
Tóth Soma 376.
Treitschke 376.
Turkevi 105, 463, 478, 481.
Tuskó Simplicius 455, 478, 481.

Ungváry János 420, 434.

Vachot Sándor 155, 156.
Vadnay Károly 298.
Vahot Imre 17—20, 23, 32—39, 41, 96, 99, 115, 134—142, 206—9, 231, 235, 269, 282, 283, 296, 377, 378, 459, 460, 462—4, 466—70, 472, 478, 479, 481.
Vajda János 469, 479, 481.
Vajda Péter 376.
Varsányi F. 420.
Vas Gereben 297, 467, 479, 481.
Vass B. 441.
Vass István 438, 439, 444.
Várady 445.
Verseghy Ferencz 374, 420, 425, 433, 434, 439.
Lopez de Vega 377.
Vécsei Farkas 408.
Vécsei Ferencz és István 402.
Veiser S. 408.
Vida László 425.
Virgilius 259.
Vitéz Imre, 421.
Vogel 376.

Volkovics J. 408.
Voltaire 411, 418, 421.
Vörösmarty M. 57, 58, 61, 69, 71, 115, 118, 120, 121, 125, 126, 128, 156, 157, 158, 160, 201, 239, 241, 374, 376, 377, 379, 455, 456, 458, 460, 479, 481.

Weidmann P. 376, 420.
Weisse Ch. Fr. 419, 423,
Weissenthurm J. 376.
Werthesz Fr. A. 411.
B. Wesselényi József 435.
Wieland C. M. 416.
Wohl Janka 221.
Wolf C. W. 419.

Zehenter Antal 421.
Zerffi Gusztáv 92, 99, 100.
Zichy Antal, 209, 239, 474, 479, 481.
Ziegler Fr. W. 412, 414, 417, 422, 423.
Zsitvay Ferencz 421.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA 976/19 57 N. SZ.
1339 57